

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Æbeltoft og Omegn

(Mols)

nærmest til c. 1814.

Med det jydsk. hist.-topogr. Selskabs Støtte

udg. af

L. J. Bøttiger.

Aarhus.

I Kommission hos Boghandler Th. Køster.

Lauritz Bechs Bogtrykkeri.

1893.

Forord.

Efterfølgende Skildringer have oprindeligt været trykte i »Ebeltoft Avis«, men udgives nu helt omformede, paa mange Punkter rettede og betydeligt udvidede. Alt, hvad jeg har samlet om Kjøbstaden Ebeltoft og dens nærmeste Omegn (o: Hassens), er medtaget, — derimod kun Størsteparten af det Stof, der vedrører den fjernere Egn (o: det gamle Mols Herred). — Min første Plan var at standse ved vort Aarh.'s Begyndelse; men selv den paa Titelbladet anførte Tidsgrænse er ofte overskreden, navnlig i det Personallistoriske. Som Følge af Udvidelsen baade nedad i Tiden og udad i Fylde burde flere (tildels) ubenyttede Kilder (Arkivalier og 19de Aarh.'s Kirkebøger) have været (nøjere) undersøgte, og andre (i Særdeleshed de ældre, nu saa langt bortfjernede Kirkebøger) have været gennemsete paany: forskjellige Hensyn have afholdt mig derfra; men Meget, som nu er henstillet som Formodning, kunde derved have fundet Bekræftelse eller Benægtelse. — De fleste Læsere ville anke over, at Fremstillingen er for sammentrængt og derfor mindre letlæselig, og at for mange stedlige, økonomiske og personale Ubetydeligheder ere medtagne: den korte Form er valgt for Pladsens Skyld, og med Hensyn til Detaillerne er det mit Haab, at nogle kunne være kjærkomne for En og Anden af Egnens Folk, andre være brugbare for Genealoger. — Parentheser indeni Citater betegne i Almindelighed mine egne Indskud. — Af de Mange, jeg er kommen i Taknemmelighedsgjæld til under

Stoffets Indsamling, nævner jeg med særlig Paaskjønnelse af ydet Hjælp og Imødekommehed: Gehejmekonferentsraad M. Rosenørn, Historikeren Fredr. Barfod, Forretningsleder Sofus Elvius, Kand. Hedegaard-Pedersen og Studenterne G. Bang og J. C. Kall i Kjøbenhavn, Præsterne Vilhelm Bang og H. F. Fejlberg, Borgmester Lange, Drejer Sørensen og fortrinsvis Toldassistent B. Petersen i Æbeltoft, Overlærer Hoffmeyer og Fuldmægtig H. Ipsen i Aarhus, Amtmand Knhr. Hoppe i Randers, samt flere Ejendomsbesiddere og alle Præster og Lærere paa Mols, fornemmeligt Lærerne Kristensen i Draaby, Kristensen i Knebel og Sørensen i Tved. -- Særligt takkes det jydsk hist.-topogr. Selskabs Bestyrelse, uden hvis Støtte Bogen neppe var udkommen. -- Ogsaa Æbeltoft Byraad skylder jeg Tak for pekuniær Understøttelse. --

Slutteligt udtales Haabet om, at Skildringerne maa finde skaansomme Læsere, der ville bære over med formelle og reelle Mangler og Fejl! --

Vistoft Præstegaard, i Maj 1893.

L. J. Bøttiger.

- Mærk:** S. 11, Linie 32: Intet Komma efter id!
 -- 13, -- 26: Om »Thorstenstorp og Ech« se S. 326!
 -- 14, -- 36: Note 1 slettes!
 -- 27, -- 17: Guldstykkerne ere efter sagkyndig Oplysning fra 5te -- 7de Aarl.
 -- 47, -- 13 og 35: Læs Rostrup for Rostgaard (S. 328)
 -- 129, -- 19: Læs Lemvig for Semvig!
 -- 230, -- 1 og 29: S. 191 rettes til S. 285!
 (Se forøvrigt »Rettelser og Tilføjelser«!)

Indhold.

	Side
Mols (Hassens og Helgenæs Næs og Birker; det gl. Mols Herred).....	1
Navnet Æbeltoft (heri: Byseglet).....	11
Æbeltofts Oprindelse, første Privilegier og Stadsret (heri: Kapitel- og Klostergods, Kongsgaard og Markeder).....	13
Hviderne (Marsk Stig, Søn og Sønnesøn; Kalø).....	24
By og Land i 15—16de Aarh. (Kongebreve, Otto og Erik Rosen- krantz, Biskop Jens, Æbelsøgaard, Æbeltoft, Hjelm, Biskop Lage, Hr. Tidemand, Skipper Clement, Mog. Bille, Borgeleje, Nattehold, Missiver, Fastelavnsløjer og Godssalg).....	32
Udskrivninger og Taxationer i 16de Aarh.	48
Krigene 1625—60	52
Kalø Lehn og Amt (heri: Gyldenløve; Randers Amt)	62
Krigen 1709—20 og Pesten 1711.....	65
Landmanden i 18de Aarh. (heri: Magazingaarden i Æ.).....	69
Mølboerne og Sagn.....	74
Skovene	82
Æbeltofts Flor og Fald (i Noter: J. Arenfeld; Møller).....	86
Garnison.....	99
Krigen 1807—14	103
Æbeltofts Jorder (heri: Skov- og Elsegaarde).....	105
Vedtægtsbrev.....	120
Næringsdrift (Skippere, Kjøbm., Haandværk. osv.; — i en Note: Søholt)	123
Regeringsforanstaltninger (ang. Handel, Fabrikater og Produkter).....	134
Æbeltoft Kirke.....	137
Sognepræsteembedet (i en Note: Præbenderne Agri og Tved).....	143
Sognepræster (i en Note: Provster)	151
Kapellaniet (heri: Kateketer).....	174
Kirkebetjente (Kordegne, Organister og Klokkere).....	180
Kirkebogsuddrag (Kopper, Afdødes Alder m. M., Navne, Smitsot, Kirkeskikke).....	182
Æbeltofts Latinskole (i en Note: Agri Præbende).....	187
Dansk Skolevæsen og Degneembederne (<i>By og Land</i>) (i en Note: to Indskrifter).....	199
Æbeltofts Raadhus (samt Thing, Torv og Brandvæsen).....	223

	Side
Borgmestere og Byfogder (heri: en Kvæker, en Hval?, en Retsscene, et Byfogedhjem, en Hestemølle, Straatage og Skorsteene) . . .	228
By- og Herredsskrivere	255
Maalere og Kæmnere	257
Postvæsen	260
Medicinalvæsen (Barberere, Læger, Apothekere, Jordemødre, Karan- tæne)	264
Fattigvæsen (<i>By og Land</i>) (heri: Legater)	270
Bytjenere, Vægtere og Natmænd	273
Æbeltofts Havn	275
Told- og Konsumptionsvæsen (i en Note: Amtsforgvaltere)	278
Blandinger fra 18 ^{de} Aarh. (Paryk- og Kopskat, Folkeløn, Farveri, en Dødsdømt, et Kjøbmandshjem, Knud Benstrup, Legat- stiftere, Tamperret, Konfiskation, Henrettelse, Jordskjælv, Komet, Fiskedræt, Krigsforbered. og Priser)	290
Skærsø (i Noter: Strands »Hovedgaard« og Frederikkesminde) . . .	302
Øraaby Kirke	313
Lyngsbækgaard	316
Rolsøgaard (i en Note: Knebel Vig)	321
Isgaard	326
Kvelstrup	335
Bogensholm	340
Rødegaard	344
Navneregister	349
Rettelser og Tilføjelser	358

Mols.

Fra den store Halvø Djursland (3: Sønder- og Nørre-
Herred, tidligere Dyursæ syndræ oc norræ hæreth)
udgaaer, som bekjendt, i sydlig Retning en mindre, treffiget,
3³/₁₀ □ Mil stor, af c. 8000 Mennesker beboet og til c. 1600
Tdr. Hartk. ansat Halvø, der udgjør det *nuværende* Mols
Herred med Kjøbstaden Æbeltoft, og som i sin Hællehed
nutildags almindeligt benævnes **Mols**. I Folkemunde paa
Eggen hedder det derimod om En, som vestfra har passeret
Mølleaaen (nedenfor Femmøller), at han kommer »fra Mols«,
og Helboerne ville, ligesaa lidt som Folk i Æbeltoft og
Draaby (-- «Hasboerne» kunde de kaldes --), regnes til
Molboerne. Det er det Gamle, der trofast er bevaret hos
Almuen; thi i Listen fra 1231 i Kong Valdemars Jordebog
findes »Hælghænæs« sideordnet med »Mulnæs« (Mols) og
»Draghby« (Draaby) opføres under Sønderherred, hvis syd-
vestlige Grændse da og endnu mindst et Par Hundreedaar
senere var Linien fra Kolaa (»Kall Aa« i Dansk Atlas) ved
Kalø Vig, Øst om Grønfeld og Essendrup (nu »Femmøller«),
Vest om Kejlstrup, Skaarup ¹⁾ og Skovmøllen, til Mølleaaens

¹⁾ Herredsskjellet synes tidligere at have fulgt Vanddraget fra Kol
kjær over Møllerup Øst om Kejlstrup og Skaarup. Dansk Atlas
1768 siger om Møllerup: »Mellem Borg- og Ladegaarden flyder en
bred Aa (3: Møllebækken), som gjør Skjel mellem to Herreder, saa at
Borggaarden ligger i Sønderherred og Ladegaarden i Mols Herred«. I et Gavebrev 1560, i to Skjæder 1564 og 87, i Horsens Hospitals
Fundats af 1651 og Sammes Jordebog 1689, samt i Voss's Regi-
strant i Rigsarkivet opføres »Kedelstrup« 3: Kejlstrup, — hvor
nævnte Hospital fra gammel Tid ejede 1—2 Gaarde, som en Tid,
indtil 1560, havde været under Aarhus Hospital, og hvor Hartvig
Bille til Møllerup 1643 afstod 3 Gaarde til Kongen, — under Mols
Herred, — og saaledes, som det synes ifølge et Lavhævd, allerede
1487. Ligledes henregnes »Skaarup« til samme Herred baade i
et Skittebrev 1515 mellem Niels Rosenkrantz til Bjørnsholm og

Udløb i Æbeltoft Vig, saa at Draaby og Æbeltoft Sogne
 o: *Hassens* laa i nævnte Herred, og *Mols dengang kun om-*
fattede Sognene Vistoft, Tved, Knebel, Rolsø, Agri og Egens. ¹⁾
 Nu bruges Navnet Mols, som alt sagt, almindeligt, baade i
 Skrift- og Talesproget, i geografisk og retslig Henseende,
 om *Alt, hvad der ligger Syd for Linien Kolaa-Havmølleaa,*
 mellem Kalø Vig og Kattegattet. ²⁾

Halvøen har i den graa Oldtid aabenbart paa flere
 Steder hele Kysten rundt været langt *dybere indskaaren af*
Havet end nu, saa at bl. A. »Øerne« »Syd for Æbeltoft og
 Landsbyen »Holme« have været omflydte af Vand og saaledes
 svaret til deres Navne; — Dragene ved Draaby, Dragømur

Biskop Niels Clausen i Aarhus og i et Skjødebrev 1579, da »Skorup-
 gaard i Feldballe Sogn og Birk, i Mols Herred« gaar over til
 Mourits Stygge til Holbækggaard. (I Registret til »Eldste Arkiv-
 registr.« er — vist uden Grund — »Schaarup« antaget for en
 Skrivefejl for »Taarup« el. Torup i Tved Sogn).

- ¹⁾ Paa Suhms Kort i Scr: Rer: Dan: — et Kort, som er tegnet
 1761—87 »efter Skrifter fra den Valdemarske Tid« — er »Molnæs«
 omfattende Hassens; men det vil være tilstrækkeligt at høre, at
 samme Kort flytter Halvøen Helghænes til landfast Forbindelse
 med Hassens og ansætter »Fegedorp« o: Fejrup paa samme Halvø,
 hvor Thwæth, Bjørnstorp, Tilledorp og »Kolsted« (?) findes. -- Og-
 saa paa Kortene fra 1767 i D. Atl. er Meget fortegnet: Draaby Sø
 er ansat Syd for Boeslum og kaldet »Beslum Sø«, og Vang- eller
 Vængesø Syd for »Elmisbjerg« og kaldet »Vrage Sø«; Handrup er
 lagt Øst for Stubbe, Eg Nord for Taarup, og Borup og Esby paa
 Helgenæs Vestkyst. — Den sandsynligste Udtydning af de 6 oven-
 nævnte Sognavne er følgende: Vistoft o: den vestlige Toft
 (Wesstoft 1464, Wetztofft 1476). Knebel o: Byen ved Bakkerne
 (Knudsbøll 1446, Knudbylj 1425, Knudhbøll 1487). Agri (Udtale:
 Ag—ri) o: de ryddede Agre (Akere 1203, Agrij 1487). Egens (1330)
 o: Egnæs. Roelsø (Generalstaben) eller Rolse (Egnens Udtale) o:
 Raalykke- eller Raaholtsø, hvis første Led kan betyde ndyrket,
 ryddet eller Krog, Hjørne (Roelsze, Rollsø, Roldsø 1448—89; —
 1750 i Kirkebogen: »Huset Roligsø«). Tved (Thweth 1327—60,
 Tuedh 1487) er alm. Stednavn i Norden, men forklaret forskjelligt,
 — maaske Land mellem to Vande (Twywath).
- ²⁾ Erslevs Geografi: »Djursland løber mod Syd ud i tre mindre
 Halvøer, hvoraf den midterste kaldes Helgenæs eller Høls og de to
 andre Mols«. Dette kan bedre siges end — som det hedder i det
 fejlfulde D. Atlas — »Skovgaarde og Elsegaarde ligge paa en lang
 Odde eller et Næs, som kaldes fra gamle Tider af Molnæs, hvoraf
 Mols og Molbo og Molsherred har Navn«.

og Torup have været smallere; — der har utvivlsomt gaaet Sejlløb ind til Boeslum (gjennem Purbæk over »Gungerne«), til Draaby, til Bogensholm (mærk: Banken »Kjøbenhavn« og Sagn om Havn ved Provsthule), til Borup (Havn i den udtørrede Vænge Søs inderste Krog) og til Vistoft-Lægerholm (»Viderup Havn«; Ankerfund efter D. Atl.); — endeligt have Kolaa og Ulstrup Havmølleaaen vist været sejlbare for Baade henholdsvis til Oystbro ved Egens og Ørnbjerg Mølle (i Dialektudtale: »Embessmell«), hvor Sagnet henlægger Havnene (»Benshavn« og »Ørnbjerg Havn«). Landforbindelsen mod Nord har saaledes tidligst været indskrænket til den c. 10,000 Al. brede, af »Mols Bjerge«¹⁾ dannede Naturvold. — Alt, hvad nu er sagt om tidligt tørlagte Jordstykker, sees bedst ved at tage (Videnskabernes Selskabs Kort eller) Generalstabens Kort for sig og tænke sig, hvad der kun naaer 10 Fods Kurven, sat under Vand. Efter Forchhammer udgjør Landets Hævning 12½ Fod ved Rugaard og 8 paa Samsø; — ved Helgenæs's Vestkyst er maalt c. 13 Fod højere Vandstand end i Nutiden.

Baade paa Grund af sin Form, Beliggenhed og Beskaffenhed (Bakker og Skove) har Molslandet sikkert været tidligt og tæt befolket: Mængden af Gravhøje, bevarede og forsvundne Stensætninger og kjendte og glemte Oldtidsfund vidne derom. Kun en ringe Del af de fundne *Oldtidsaager* er naaet til oldnordisk Museum i Kjøbenhavn, hvor der 1886

¹⁾ Naar det hedder i Prof. Erslevs geograf. Studier »Jylland«: »Almuen paa Mols siger Agri Bjerge«, — er det mindre korrekt. Almuen bruger Benævnelsen: »Bakkerne — Mols Bakker — Agri Bakker« om hele Højdepartiet, men kalder vel flere enkelte Bakker »Bjerge«, — saaledes, El-, Stakle-, Lang-, Sød-, Hellis-, Flint-, Kind-, Skov-, Svins-, Lodden-, Harr-, Borre-, Grøft-, Raabjerg osv. — I Kalø Amts Beskrivelse i D. Atl. affærdiges »Mols Bjerge« meget kort: »Et Par temmeligt høje Bjerge findes paa Helgenæs; ellers ikke mange af det Slags i Amtet!« — »Ved Gaarden Lynge begynde de Molske Bjerge og strække sig i Nord henimod Herregaarden Møllerup« (rettere: i mere nordøstlig Retning ad Stubbe-, Lang- og Øjesø). Derimod skænkes Sandrevlerne i Vigene mere Omtale: i Knebel Vig Kongsø (o: K-øre) Hage og »Skjellerøn, hvor-paa findes Mængde af gode, store Skjelfisk og Muslinger, som sælges for 6 a 8 Sk Skjeppen til onliggende Kjøbstæder og Herregaarde;« — »tvende ndi Kalø Vig, hvoraf den ene er med store Sten og rækker over Vandet som en liden Klippe« (o: Rønstenen).

fandtes indsendt fra Æbeltoft 15 Nrr. (+ 20 fra nyere Tid), fra Vistoft 14, fra Knebel 4, fra Egens lgl, fra Agri 2, fra Draaby lgl. (+ 5), fra Rolse 1 (+ 2), fra Tved og Helgenæs Intet. — Det største og smukkeste Oltidsminde paa Mols findes paa Knebel Mark, »kaldet *Poskjær Stenhus*, hvor der ovenpaa 5 store ligger en meget større Sten; lidt derfra er sat henved 20 maadelige Sten og nogle Trin derfra atter 24 Kampesten i en Kreds« (D. Atl.) Overliggeren, der kun er understøttet i sin halve Længde og kun af fire Spidser paa Kammerets Sidesten, er over 5½ Al. lang, over 4 Alen bred og over 16 Alen i Omkreds; — de yderste Krandssten, som nu kun ere 23, ere mægtige Blokke, indtil 3 Al. over Jorden og indtil 9 Al. i Omfang paa det Bredeste; — af de omtalte 20 mindre Sten findes nu kun et Par tilbage, idet D. Atl. neppe mener de næsten jord-dækkede paa Pladsen.

Af *de 3 Næs*, hvori Halvøen ender, ere de to: **Helgenæs**¹⁾ og **Hassens**,²⁾ — hvilket sidste, nu i Talesproget forsvundne Navn atter burde bringes i Brug ved at optages i de større geografiske Lærebøger, ligesom skeet er med det ældgamle Navn »Diursland« (ikke at taie om Nutidsnavnene »Himmelbjerget« og »Jammerbugten«). For det tredje Næs

1) Erslev og Trap: »Helgenæs eller Hels«; i Folkemunde: »Helles«. C. 1186 skrives »Helghanes«, 1250 »Hælghænæs«, 1279 »Hælugnæs«, 1360 »Helnæs«, 1524 »Helliness«, 1622 »Helnets«, 1638 »Helnis«, 1725 »Helles«. Navnet er deriveret af hellig eller Personnavnet Helge eller — maaske rettest — af hella ∴ Stenklippe. »Heller« paa Færøerne ∴ flade Klipper ved Havet, Stentrupper ved Dørene; — »Helleknop« ∴ Stenurt. — Jvfr. Helnæs paa Fyen (1231 skrives Hælghænæs), Hovedgaarden Helgenæs ved Nakskov, »Hælghæas« 1231 i Halland, »Hælghælend« 1231 ∴ Helgoland osv.

2) »Hasszens« 1499, »Hassyens«, maaske, i Lighed med Egens, Assens, Horsens osv. af Næs og Has ∴ et Stykke Jord særligt indhegnet til Græsgang. Formen »Haszenes« findes 1541 og er benyttet af Trap. Jvfr. »Hadzeager« i Skjød Sogn, »Hasinghæreth« 1203, »Hasløgghæreth« 1231, »Hasbierigh«. »Hassens« er ogsaa forklaret som »Havs—ende«. Hasnæs eller Hesnæs paa Falster hed 1551 Hestnæs, Hasmark i Fyen 1554 og 1624 Horsemarck, Haslum... Halslum. — Hassens ender i »Hassens ør« 1647 ∴ enten H.-Øer eller H.-Øre, Hasenøre paa Mansas og Generalstabens Kort, Hasenøre (Both); i Folkemunde: Ørhagen (Ørkrogen, Øragerne). Paa de gl. Amtskort og Bulls fejlagtigt »Hasseløre«.

haves derimod intet særligt Navn, hvad der er saa meget mærkeligere, som der haves endnu gængse Benævnelser for alle de mindre, mod Søen særligt fremtrædende Punkter hele Kysten rundt, — nemlig, naar der begyndes ved Egens Vig: Hunds- og Vrindershoved, Næsset, Ø-, ¹⁾ Skjøds-, Kjelds-, Mols-, Strands- og Kølperhoved, Stavsøre, Sletter (o: Sletøre)-Hage, Lushage med Lusklit, Vængesø, Drags-, Klit-, Bogens-, Handrup- og Loddenhoved, Sandbage (Ahl), Hassensøre og Kobberbage. Man fristes derfor til at antage, at det tredje Næs oprindeligt har heddet »Molnæs« o: **Mols**, hvilket Navn derefter — ligesom »Hassens« — er blevet overført paa et videre Terræn, nemlig først og det tidligt paa Landet mellem Kalø Vig og Æbeltoft Vig (det gamle Mols Herred), derefter c. 1700 paa Landet mellem førstnævnte Vig og Kattegattet (Mols + Hassens). Endeligt have nyere Forfattere uden Hjemmel udvidet Mols til at omfatte hele Djursland. ²⁾ — Navnet Mols afledes vel simplest af det jydsk og gammelnorske »Mold« o: Muld (Sulm), ³⁾ — og, forudsat at Helgenæs og Hassens skulle afledes af Ord, der betyde Stenklipper og Græsgange, ville de tre Næs da

¹⁾ Vid. Selsk. Kort: »Egehoved«, — Generalstabens: »Øhoved«; — det Sidste er rettest, eftersom Hovedet endnu ved Højvande ligger som en Ø. Egentligt er der to Hoveder: Tved Ø: og Dejret Ø: begge ca. 50' høje.

²⁾ »Sønderherred Djurs er en gammel Benævnelse for Molsland«. (Hist. Estrup). »Nørreherred, Mols« (Rigsarkivets topogr. Saml. og jydsk Saml. II, 1, 218). »Sønderherred paa Mols« (Prof. Joh. Stenstrup). »Imod Øst udsender Jylland den store Halvø Mols, der skyder flere Mil ud i Kattegattet og imod Syd ender i den lille Halvø Helgenæs eller Høls« (Erslevs »Danske Stat«). »Lynghy, Kolind, Meilgaard, Rosenholm osv. i Mols« (Jenssen-Tuschs »Plantenavne«).

³⁾ »Min Moltofft« skriver Præsten i Vonsild 1678. Andre Derivationer: af møgel o: stor eller af mellem (Both) eller af Mol o: Banke af Snaasten, Maal o: Mad (Maalsgods o: Fadeburgods) eller Maal o: Talc (denne snurrige Udtydning er omtalt i N. M. Petersens Afhandl. I, 120). — 1231 skreves Molnæs, 1340 Molnæs, 1446 Muls, 1476 Molns, 1487 Mols, 1489 Molnherrit. Jvfr. Molboshøj i Tved, Molbjerg paa Samsø, Molnæs i Norge, Molskjær ved Randers, Molthorp 1401 i Slesvig, Molvad 1638, Mulbjerg i Houer 1638, Molbjerg i Gjetrup 1477, Molgjer ved Horsens, Moldorp o: Møllerup osv.

være betegnede som »det muldede«, »det stenede« og »det græsrige«.

Som omtalt opføres Mols i Valdemars Jordebog 1231 jevnside med Helgenæs (og Samsø), uden at det ene eller det andet Distrikt benævnes som eller henføres under et Herred. De antages derfor begge at have været Birker, ligesom det Samme gjælder Draaby, skjønt dette er henstillet under Sønderherred.

Helgenæs Birk var ialtfald til i 15de til 17de Aarh. Naar det hedder i Traps Danmarksbeskrivelse, at »det synes at have existeret endnu 1740, men dog allerede 1688 var lagt sammen med Mols og Sønder Herreder«, da kan hertil bemærkes, at »Helnets« allerede 1622 af Stedets Præst betegnes som »liggende i Mols Herred«, og at det første Aarstals Rigtighed maa betvivles, eftersom Kongen, som c. 1662 ejede hele Helgenæs ¹⁾, i det Aar ²⁾ og c. 40 Aar senere vistnok solgte alt sit Gods der til forskjellige og tildels ikke-adelige Mænd, der neppe kunde faa Birkeret. Ved Salget ophørte vel Birket. De kgl. Bestyrere af Kongsgaard, som var medindbefattet i det Solgte, havde fungeret som Birkefogder. 1523 fik Jens Pedersen Bassi Stadfæstelse paa »det Livsbrev, han havde paa Kongsgaarden i Helnæs, for sig, Hustru og begge deres Børn, mod sædvanlig Landgilde«, — og 1524 »Brev at være fri for de 2 Svin, han før gav Kronen, saalænge han havde Fogediet paa Helliness

¹⁾ Fra den Tid stammer den saakaldte »Saumelskat«, som endnu betales af Helboerne (til Rugaard). 1751—55 var der Process om den; i alle tre Instantser gik Dommen Bønderne imod. Allerede da kjendtes Skattens Oprindelse ikke nøje; der mentes, at den enten var Vederlag for Fritagelse for Hovgjerning til Kalø eller Afgift for Tilladelse til at fiske i Kongens alfare Strøm ved Fladstrand. Skatten bestod oprindeligt i: 15 Mark 6 Sk. 2 Album Skatpenge, 13 Mark 5 Sk. 1 Album Vedpenge, 2 Tdr. Smør og 2000 Flynder, eller istedenfor tilsammen 46 Rdl.

²⁾ ¹/₃ 1662 skjødede Frederik III Gods paa Helgenæs til Stefan Rhodes Arvinger, blandt hvilke vistnok var den Frants Rhode i Kjøbenhavn, som c. 1700 »ejede de Bønder i Stødov, Fejrup, Esby og Ørby, som Kanc. Hansen, Præsten Sommerfeld og Provst Bering i Agri senere havde,« og hvis Datter (?) Antonette R. solgte 1741 til Hansen og maaske Flere.

Gaard«. 1580 (ikke 1589) døde Jon Persen Skriver¹⁾ i Kongsgaard: hans Ego-Ligtræ, som siges at være det ældste i Landet, og hvoraf Nationalmuseet i Kjøb. har en Afbildning i sit Arkiv, er nu flyttet fra Kirkens Gulv til dens Loft. -- At der ikke i Helgenæs Kirkebog, som dog begynder 1642, nævnes Nogen som »Birkefoged«, kan ikke forundre, naar man betænker Datidens lakoniske Kirkebogsførelse. Niels Andersen i Kongsgaard, som ofte nævnes i Kirkebogen, benævnes der aldrig med Birkefogedtitel, -- derimod i et Kaldsbrev 1661. Kun en eneste Mand, Rasmus Andersen Værn i Kongsgaard c. 1690, kalder Kirkebogen en enkelt Gang »Thingskriver«.

Ogsaa i en anden Henseende indtog Helgenæs Land tidligere en Særstilling: det svarede nemlig »efter gammel Sædvaane sit Kontingent af 4 Baadsmænd tilligemed Æbeltoft By« indtil Landmilitzens Oprettelse 1701, da det, hvor nødigt det end vilde, blev inddelt i Soldaterlægd.

Hassens Birk omtales oftere, mindst fra 1445 til c. 1683 (1694 synes det at være hævet). Som Dele af Kalø Lehn opløres 1541 baade »Haszenæs Byrck« og »Drouby birck«: fra det første maa da en Tid have været udskilt en mindre Del som særligt Birk, maaske for Skærso. Af Birkefogder paa Hassens kjendes Niels Glad²⁾ 1544,

¹⁾ I Kirkebogen kan nævnte Jon Persens Slægt forfølges ned igjennem flere Led: Peder Jonsen * Ane Lauridsdatter, som døde i Kongsgaard 1656, 81 Aar, Peder Pedersen Jonsen i Stodov, født 1604 død 1674, Jon Pedersen, f. 1635, d. 1685, Peder Jonsen, f. 1665, d. 1745.

²⁾ 1487 nævnes Jens Glad i Lyngsbæk, 1515—57 Kannik Andreas Glad i Aarhus (og Draaby) og 1533 Herredsfoged Morten Glad i Knebel. 1535 fik Niels Glad i Lyngsbæk »Stævning over Palle Thomsen, Borger i Randers, for noget Gods og nogle Breve, han forholder hans Søster for, at møde i Aarhus ved Kongens Ankomst.« 1544 var Birkefoged Niels Glad paa Lyngsbækgaard, ikke som »Ejer« (Trap), eftersom Gaarden var Kongens, hvorfor ogsaa Both fejler ved at sige: »L. tilhørte i 16. Aarhundrede Folk af Boudestanden«. 1545 nævnes »Niels Glad i Kannikemøllen«. Møllen hedder nu »Glads Mølle« — ikke »Glas M.« som Vidensk. Selsk., Trap og Both skrive. 1546 gaves Møllen af Kongen til Aarhus Skole. Familien Glad træffes endnu 200 Aar senere i Møllen: 1758 døde »Møller Niels Rasmussen Glad i Kannikemøllen«.

Jens Steffensen i Burgaard (i Draaby) 1661 og Jakob Nielsen i (Æbeltoft-) Skovgaarde 1670 (om hvem senere!).

Hvornaar **Mols Herred**, hvis det tidligst har været et Birk, er fremkommet, og hvornaar det har faaet sit nuværende Retsomfang (∴ er udvidet til Helles og Hassens), vides ikke. bestemt; — det Første ialtfald før 1446. 1441 hedder det: »Droby, Sønder Herred dyvrs Thing«; men 1524 er Draaby og Æbeltoft Kirkers Bidrag til Landehjælpen af Biskop Ove Bilde opført under »Mols Herred«, ligesom nævnte Sognes Hovedskat i Mandtalsregistret 1661, — og — hvad der er vægtigere — 1563 og 1604 siges ligeledes i kgl. Mageskiftebreve: »Draaby i Mols Herred«. ¹⁾ Mærkes kan det, at — hvad der vel ikke blot gjaldt de yngre private Birker, men ogsaa de ældre kongelige, hvortil de to ovenomtalte hørte — »Birkejurisdiktionen, i Lighed med Kjøbstædernes, skar sig ind i Herredsinddelingen uden iøvrigt at ophæve Herredsbegrebet«. Saaledes kan det forklares, at Draaby 1563 og Helgenæs 1622 siges at ligge i Mols Herred, skjøndt »Helnitz Bierck« endnu 1645 omhandles i en kgl. Synsforretning, og en Birkefoged nævnes der 1661, og skjøndt Boeslum 1581, Handrup 1582 og Holme 1647 siges at høre til »Hassens Birk«. — Elter Reformationen florerede de adelige Birker. Endnu c. 1800 var en Del spredte adelige Ejendomme paa Mols undtagne fra Herredsfogdens Jurisdiktion: nemlig c. 5 Tdr. Hartk. paa Helgenæs tilhørende Rugaard Birk (hævet 1803), lidt Hartk. i Agri under Løvenholm Birk, Skjellerup By under Scheels Birk og Egens By under Kalø »paa det Gods nær, der tilhørte eller havde tilhørt Møllerup«. (Under Herreds-

¹⁾ Naar det hedder i et Kongebrev 1584. at Aarhus Hospital fik som Vederlag for Skov i Nørreherred: » $\frac{1}{3}$ af et Stykke Skov udi Sønderherred paa Hassens, kaldet Sømølleholt«, maa dette — idet der utvivlsomt menes »Semelholt Skov« (nu: Simmelkjær ved Ulstrup Aa og Mølle) — forstaaes saaledes, at Skoven, som egentlig laa Nord for Ulstrup Aa ∴ i Sønderherred, strakte sig over Aaen ind i Hassens. 1582 fik Kongen i Mageskifte med Jakob Ulfeld en Gaard i Handrup m. M. og »hans Anpart i Simelholt Skov beliggende til nævnte Gaard«. 1638 laa »Siømølleholt og Siømølleholt Østen Møllen« til Skærsø. 1726 solgtes den skovløse Grund til Søholt.

fogden i Æbeltoft stod dengang 16 Sognefogedier: 1 i Draaby, 1 i Knebel, 1 i Rolse osv.)

I gejstlig Henseende har **Provstiet Mols** (nomarchia Moldensis eller Molsensis) vistnok altid omfattet Alt, hvad der nu udgjør Mols Herred. »Provstgaard« i Agri har rimeligvis været tillagt, om ikke beboet af den papistiske Provst for Mols.

Hvor Hælgenæs, Hassens og Draaby Birker have haft deres **Thingsteder**, er ubekjendt. »Thinghøj« ved Handrup synes at have ligget vel afsides for »Hasboerne« og er vel snarere, ligesom »Thinghøj« ved Basballe, et endnu ældre, hedensk Thingsted. — Det gamle Mols Herreds Thingsted er derimod endnu bekjendt. Pladsen laa i Mols Bakker ved Vistoft, Knebel og Agri Sogneskjels Sammenstød og kaldes endnu »Thinghule« (»Thingstokkene« efter D. Atl.) Omgivet af høje, stejle Bakker var det c. 150 Fod dybe, brede Hul i den inderste Krog af en stor Dal, hvortil der var bekvem Adgang gennem Hulveje i alle Retninger, ypperligt skikket til Samlingsplads under aaben Himmel, især før 17de Aarh., da der vel endnu vare Rester af Fortidens Skove paa Bakkerne. De gamle Thingsteder vare forsynede med 4 »Thingstokke«, som i en Firkant laa paa Stene, hvorved daanedes »Bænke«, hvorpaa Fogden, Skriveren og de 8 aarligt valgte »Thingbøringer«, som efter Stokkene kaldtes »Stokkemænd«, sad (»inden fire Stokke«). Herredsskriveren skulde strax paa Stedet indføre, hvad der forhandlede paa Thinge, i Thingbogen, som opbevarede i en Kirke eller andet sikkert Sted (hersteds maaske Knebel Kirke). Midt paa den indhegnede Plads (Thingdom) laa en stor Sten, hvorpaa Tyvene skulde sidde (»Tyvstenen«). Nær Thingstedet var vel oftest en Galge: endnu kaldes et Jordstykke i Nærheden af Thinghule »Galagre« : Galgeagre (jvfr. »Galagre« i Nordby paa Samsø). Forøvrigt oprejstes sikkert Galger rundt omkring ved forefaldende Behov. »Galgebakker« findes ved Æbeltoft, Egsmark, Strandkjær (Egegalgebakken), Knebel, Feldballe, Bregnet, Løgten osv. Ved Mols Thingsted (maaske i »Troidhullet«) blev formodentlig »Troidmanden Espen i Bønnisholm« (Bogensholm? — i hvis Nærhed »Espens Kirkevej«) henrettet. ¹¹/s 1603 havde Casper Jakobsen, »Indvaaner i Aarhus«, der da tjente Lehns-

manden paa Kalø, men 1606 stevnedes af ham for Utroskab, annammet Udlæg af Boet efter Præsten i Agri O. Hansen (der »af Desperation« druknede sig i Agri Sø) »for sin Omkostning paa Rettermanden og udi andre Maader paa Espen i B. at lade pinligt forhøre og forrette«, medens han havde indført til Udgift i sit Regnskab 5½ Daler 1 Mk. »til Rettermanden for hin Troldmand at lade pine og henrette«. — Til nævnte »Thinghule« henlægges ogsaa Molbohistorien om Buxerne.

Omtrent 1688 flyttedes Mols Thing til Ulstrup i *Sammenføjning med Sønderherreds* og administreredes vistnok først i nogle Aar af en fælleds, særlig Herredsfoged (eftersom Stygge Thomsen til Søholt † 1707 i Modsætning til Formændene kaldes »Herredsfoged i Sønder-Mols Herreder«), dernæst af By- og Herredsfogden i Æbeltoft, indtil begge Thing ifølge kgl. Bevilling af 7—5—1756 flyttedes til Æbeltoft Raadhus (30 Aar efter at Nørreherreds Thing, efter D. Atl., var flyttet til Grenaa) og derefter holdtes tilligemed Bythinget om Mandagen (tidligere Fredag), ved hvilken Lejlighed tillige Bønderne befriedes for »at sidde Stokkemænd« imod at betale aarligt hver to Skilling, for hvilke der skulde lejes Stokkemænd (Nutidens Retsvidner) i deres Sted. Nævnte Reskript bestemte ogsaa for Herredstingets Benyttelse af Æbeltoft Thingstue en Afgift til Byens Kasse, som et senere Reskript 1803 forhøjede til 32 Rdl. aarligt. — I Ulstrup havde været et Thinghus; det maa have ligget udenfor Byen; 1711 bestemtes, at det skulde nedbrydes, og Tømmeret flyttes »til Ulstrup, indtil Huset igjen kunde vorde opsat«.

Af **Herredsfogder** i Mols Herred før Bestillingens Forening med Byfogedembedet i Æbeltoft kunne nævnes: Per Lassen 1446, Trogels Svendsen 1487, Morten Glad i Knebel 1533, Anders Pedersen i Begtrup 1647 † 1666 og hans Søn Laurs Andersen sammest. † 1713, Povel Nielsen i Strandkjær † c. 1690 og Stygge Thomsen til Søholt † 1707 (hans Ligsten i Fuglslev Kirke). — A. Pedersen, Stamfader til Familien Begtrup, var født 1594 paa Rosenholms Gods (Skovlkjær) og blev begravet i Familiebegravelse i Vistoft Kirke, hvor hans Ligsten endnu findes. Af hans 3 Sønner og 4 Døtre blev Laurs Fader til Præsten Begtrup paa

Helgenæs, Ejeren af Ingvorstrup Peder Begtrup (Provst Begtrups Fader), Degnen Christen Laursen i Agri, Fæstebonden Anders Laursen i Elsegaard, Rektor i Æbeltoft Mog. Hirtznacks Hustru m. Fl., — og Peder, som var Forpagter af Lyngsbækgaard, blev Fader til nævnte Povel Nielsens Hustru m. Fl. — Stygge Thomsen var Broder til Forpagter paa Sostrup Anders Th. og til Peter Th. i Grenaa; — ved Enkens Skifte 1710 var der umyndige Børn.

De 4 sidstnævnte Fogders Bopæle vare rimeligvis kgl. Gaarde, eftersom Christian den Fjerdes Reces 1623 havde bestemt, at der af Lehnsmændene skulde beskikkes hver Herredsfoged en af Kronens Gaarde i Herredet med de Friheder, som tidligere havde været i Brug. Faktisk toges i Almindelighed de i kgl. Gaarde bosatte Fæstebønder til Fogder.

Navnet Æbeltoft.

Kjøbstaden Æbeltofts Navn skal sikkert ikke afledes af Egnavnet Abel, maaske heller ikke af Fælledsnavnene Æble og Abild. D. Atl. siger, dog tvivlende, at Æbeltoft i paaberaabte gamle Dokumenter skal være kaldet Abelstoft og Elsegaard Abelssøgaard. Ifølge disse Former er der gjættet paa Kong Abel (1250—52) som Byens Grundlægger. Byen er maaske nok fra hans Tid; men Navnet er sikkert meget ældre. Til Forsvar for den anden Afledning kan anføres, at den ældste bevarede Skrivemaade er Æppløftøftæ eller Æbløftøftæ (1301 og 1356). I Henhold hertil viser Byens Vaaben et Æbletræ med Frugt, og Byens og Indvaanernes Navne latiniseredes til Pomagrina eller Pomagrium og Pomagrienses, ligesom der paa den forsvundne Nørreports Hælvning var malet en Kurv med Frugter. Resens utrykte Atlas i det kgl. Bibliothek omtaler begge Afledninger ¹⁾ —

¹⁾ Æbeltofta ex ebel o: malo, et tofto o: fundo nomen habens id, valet, quod pomarium ut ideo insigne quoqv. urbis arbor existat mala ferens. Alii aliter de origine vocis sentiunt: ab Abele rege Daniæ urbem volunt sortiri nomen.

Rundt om i vort Fædreland, og da ogsaa paa Mols, vrimler det ligefrem med Stedsnavne, hvor Hovedordet i Sammensætningen snart lyder som Abild, Abel, Æbel, snart som Avild, Avel, Ævel; — saaledes i Æbeltoft Landdistrikt: Mosen Græsavelgaard og — hvad særligt bør mærkes — Elsegaardes gamle Navn »Æbelsøgaard«¹⁾ (1479; »Æbelsø Mark«; »Ebelsøgaard« 1696 i Kirkebogen); — i Draaby Sogn: Abildgaardsvang og Suravelvang; — i Agri: Morabildsvang, Avelkjær og den lille, afrundede Skov Avelhoved; — i Knebel: Avildgaard, en Sandpold i en Eng; — i Tved paa to Steder: Avelhøje; — paa Helgenæs: Æbeldal, Abildsagre og Abildspjel; — i Vistoft: Abilddal og Avelhullerne. Enkelte af disse Navne betegne maaske nok Steder, hvor der har været Abildhaver (Æblehaver) eller voxet Samlinger af vilde Abild (ø: Æbletræer eller andre Træer f. Ex. Sølvpopler, som sine Steder i Landet kaldes Abiler); — men ellers skulle de fleste sikkert afledes af det oldnordiske avl ø: noget Rundt (deraf »Hagel«). »Æbeltoft« vilde da betyde »den runde Toft«. I alle Tilfælde bør Byens Navn skrives med Æ, overensstemmende med Udtalen hos Almuen: »Æveltoft«²⁾, skjøndt den almindeligste Skrivemaade baade i gammel og ny Tid unegteligt er med E, — saaledes i Byens »ældste« (?), hos Trap afbildede Segl, hvor Randskriften omkring Frugttræet er: »Ebbeltoft Byes Seigl«, og i Byraadets vistnok ældre, i D. Atl. afbildede Segl, hvor Omskriften er: »Sigillum meliorum civit. Eveltøft« ø: »Staden Ebeltofts Bedsteborgeres Segl«. ³⁾

Endnu kan med Hensyn til Navnet mærkes, at Byen paa Hasnæs i Jylland har haft en Navnefælle paa Halsnæs (!) i Sjælland, nemlig Landsbyen Evetøft i Melby Sogn, hvis Navn 1397—1400 findes skrevet »Æffltofttæ« (samtidigt — 1399—1404 — dog ogsaa »Ævetofte«).

¹⁾ Altsaa ikke oprindeligt »Ellesøgaard«, som Both siger.

²⁾ Unøjagtigt »Ebeltoft« og »Ebeltoft« paa Kortet i Brauns Theatrum IV, 1588 og i Ulrich Petersens skrevne Collectanea paa det kgl. Bibliothek.

³⁾ Sigillum meliorum = secretum consulatus = secretum burgensium de Ripen« i Ribe Bysegl fra 1413, hvor »burgenses« betyde de blandt Borgerne udvalgte Dommere, — Tydsk: Schöppen (Kinch). — 1788: »Byens eligerede Mænd og bedste Borgere i Æbeltoft«.

Som Personnavn optoges Navnet Æbeltoft i 17de Aarh. af tre samtidige Præster (Hans Nielsen i Knebel 1670, Stud. 1654 — Oluf Jensen eller Hansen i Galtrup 1670, Stud. 1662 -- og Søren Sørensen i Avnslev 1665, Kand. s. A.), -- ligesom det i Nutiden bæres af en Kjøbmandsfamilie i det nordligste Norge (i Tromsø).

Æbeltofts Oprindelse, første Privilegier og Stadsret.

Æbeltofts Historie begynder først langt ned i Tiden; — og det er kun Lidt, vi faa at vide. 70 Aar tidligere nævnes Nabobyen Grenaa, hvis Tilværelse antydes endnu c. 70 Aar længere tilbage, og henved et Aarhundrede tidligere høre vi Et og Andet om Landdistriktet i Mols Herred -- ikke at tale om, at Svend Tveskjægs Overfald paa Faderen, dennes Fald ved Palnatokes Skud, og Sølslaget 1044 mellem Magnus den Gode og Svend Estridsen henlægges til Helgenæs Kyst. — 1203 skænkede saaledes den syvende katholske Biskop i Aarhus, den gavmilde *Peder Vagnsen* af den berømte skjalmhvideske Slægt, af sit Familiegods til Aarhus Domkirke, hvis Bygning han begyndte 1202, bl. m. A. Bogens Skov og Viderup i Vistoft, Helgenæsgaard ¹⁾, Agri med en Mølle (∴ Kannikemølle, nu Glæds Mølle) og Bjødstrup i Tved (» . . . . Weddethorp . . . . mansionem de Helgenes . . . . Akre cum molendino et silva in Bocnes . . . . Bjørnstorp . . . .«). Hans Broder og Efterfølger Skelmo gav en Tredjedel af Tienden af »Torstenstorp og Ech« ∴: maaske Torup og Eg i Tved Sogn (efter Andre: Taastrup og Egaa). Heraf kan skjønnes, at *Hvideslægten*, som i næste Aarh. repræsenteredes i denne Egn af rige og mægtige, læge Stormænd, allerede da har ejet store Besiddelser mellem Æbeltoft og Kalø Vige. Slægten beholdt fremdeles Meget som privat Ejendom, saaledes maaske Bogensholm og Egsgaard

¹⁾ Utvivlsomt, som Dr. O. Nielsen mener, identisk med »Kongsgaard«, der i et Kongebrev 1525 kaldes »Helligness Gaard«. Gaarden maa da mellem 1203 og 1231 være gaact over fra Kirken til Kronen.

o: Isgaard. Historisk vides, at Stig Andersen den Yngre 1330 gav en Gaard i Egens til Essenbæk Kloster og 1360 Fejrup paa Helgenæs og Dejret og Torup i Tved til Domkirken i Aarhus (— hvormed — ialtfald for Dejrets Vedkommende — dog ikke kan menes Byerne i deres Helhed). — Fra Begyndelsen af 14de Aarh. haves en fyldig Fortegnelse over **Aarhus Biskopsbords Gods** (bona mensalia episc. Arh.), med Oplysninger om Jordernes Art og Vurdering, Udsæd og Afgift, samt Bestyrere. En skematisk Oversigt bidsættes over Godset her i Egnen, hvilket laa ¹⁾ i Molnes o: Tved (efter en Marginalnote i Originalen), Tilderp o: Tillerup, Digberhøveith o: Deiret, Byornstorp o: Bjødstrup, Bekketorp o: Begtrup (før c. 1274 til Aaby Kirke), Fughlæsio o: Fuglsø (vist solgt 1443 til Kronen) og Botorp o: Borup paa Helgenæs (tilmageskiftet 1279). Efter Guldvurderingen (en paa jydsk Lovs Omraade almindelig, gammel og officiel Skyldsætning efter Jordens Værdi) var 1 Mark Guld Jord = Jord til 1½ à 2 Øres Udsæd; — 1 Mark Sæd var = 8 Ører = 24 Ørtuger = 12 Pd. (en Læst) à 24 Skpr. Rug og Byg (20 Skpr. Havre); — 1 Mark Penge var ligeledes = 8 Ører = 24 Skillingen = 288 Denarer eller Penninge. Et B., L. og G. betyde henholdsvis Bryde (villicus, Forpagter), Landbo (colonus, Lejer, Fæster) og Gaardsidder (garsethus, inquilinus, Husmand).

	Areal:	Uds.:	Høavl:	Beboer:	Afgift:				
Tved ²⁾	2 Mk. Guld	3½ Ø.	4 Læs	1 L.	8 Ø. Png., 2 Høns, 2 Dages Pløjning og 6 Dages Ar- bejde til Gaar- den Tillerup.				
Tillerup	4 Tolfting (⁴ / ₁₂ af Bymarken.)	6 Ø.	8 Læs	<table> <tr> <td rowspan="2">}</td> <td>1 B.</td> <td>7 Ø. Sæd</td> </tr> <tr> <td>1 L.</td> <td>6 Ø. Penge, 4 Høns, 2 Dages Pløjn. og 6 Dages Arbejde.</td> </tr> </table>	}	1 B.	7 Ø. Sæd	1 L.	6 Ø. Penge, 4 Høns, 2 Dages Pløjn. og 6 Dages Arbejde.
}	1 B.	7 Ø. Sæd							
	1 L.	6 Ø. Penge, 4 Høns, 2 Dages Pløjn. og 6 Dages Arbejde.							

¹⁾ Forud for efternævnte Byer nævnes i Fortegnelsen Tokæthorp; — efter Udgiveren af Scr. R. D. skal dette ligge ved Hedensted; men Toggerbo i Vistoft skrives forøvrigt 1360 Togethorp.

²⁾ Vistnok Tved By, hvor der var en Kapitelsgaard, som 1584 udlegges til Ulrik Sandberg, hvorefter Kapitlet i Aarhus 1587 fik andet Gods i Vederlag.

Dejret	12 Mk. Guld ($\frac{1}{5}$ af Bymarken)						
	hvoraf en Del til Avlsgrd. Tildorp	24 Ø.	70 Læs	} 1 B. 5 Øre Sæd 1 L. 2 —			
Bjødstrup ¹⁾		5 Ø.	5 Læs		1 L ²⁾	2	—
Begtrup	3 Tolfthing a $1\frac{3}{4}$ Mk. Guld (Værdi af hver T. 28 Mk. P nge.	8 Ø.	20 Læs	} 1 B. 8 Ø. Sæd etc. 1 G. 1 Ø. Penge, 2 Høns og 3 D. Arb. 2 B. hver 5 Ø. Sæd ³⁾ og Smaating. 7 G. hver $\frac{2}{3}$ Ø. Png. og 2 Høns samt 1 Lam og 3 Dg. Arbejde. ⁴⁾			
Fuglso	1 Toltf. (til Avlsgrd. Bekkethorp	6 Ø.	3 Læs				
Borup		16 Ø.	60 Læs				

Senere — i 15de Aarh. — skænkedes, kjøbtes og maglelagdes til Kapitlet mere Jordegods paa Mols: i Strands (fra 1490) og i Vistoft By (en Gaard 1476) Bogensholm (fra 1490) og vistnok Egsgaard (Bispegaard 1519); — men Intet paa Hassens nævnes blandt Kapitelgodset. 1479 gjorde Bispen i Aarhus Fordring paa Jord tilhørende Kronens Gaard Æbælsjøgardt (=: Elsegaard), — med hvad Begrundelse vides ikke. — Ialtfald omkring 1523 havde samme Biskop Halvdelen af Indtægten af Æbeltoft.

¹⁾ »Præbendet Bjørnstorp« blev 1341 af Biskop Svend lagt til St. Laurentii Kirke i Tweth til Bedste for Kanniken Hr. Amandus hvilket stadfæstedes af Eftermanden Biskop Poul 1355 (se Scr. R. D.) Deraf fremkom vel det oftnævnte »Præbende Tved«.

²⁾ Den med Bjødstrup sammenbyggede Landsby hedder »Landborup«.

³⁾ »siligo«, vistnok Boghvede, som her paa Egnen kaldes »Hvede«; medens Græsarten benævnes »Vinterhvede«.

⁴⁾ Det Sidste bortfaldt mod Vedligeholdelsen af 400 Alen af Hegnet mellem Kapitlets og Kongens Del, hvilken sidste rimeligvis har ligget til Kongsgaard og er det nuværende »Kongsgaards Rugdal«. De to Bryder vedligeholdt et lignende Stykke, og Bryderne og Landboerne i Dierhøvæth, Bekkitørp og Tytlwithorp Resten. Biskopsbordet havde desuden i Borup: Skov til 300 Svin og to gode Fiske-damme og fik derfra Pindebrænde (»cremalia« = ligna tenuia quæ facile ignem concipiunt; — efter Langebek).

Fraregnet Fiskestader i Stubbe Sø ¹⁾ synes heller intet **Klostergods** at have ligget paa Hassens, medens det af Hviderne stiftede Essenbæk Kloster havde Gods i Egens ²⁾ og Em Kloster i Knebel og Toggerbo, ³⁾ og af Mariager Klosters 550 Gaarde og Huse laa 3 Gaarde i Vistoft Sogn ⁴⁾ og vistnok et Bol i Knebel Sogn. ⁵⁾ Først senere erhvervede Klostrene ved Mageskifte Gods paa Hassens; Mariager 1568

-
- ¹⁾ I den Skanderborgske Registratur fra c. 1600 opføres »enn lattins pergamentz breff paa thet fischerwand och aallgaard y Stube« og »ett pergamentz latins breff paa thuende fischewand i Stubbe og Hiordbergh sub dato 1258«; vistnok tidligere Em Klosters, ialtfald Klosterejendom.
- ²⁾ Nemlig en Gaard, given m. M. 1330 af Stig Andersen for hans og hans Hustrus Lejersted; — vel samme Gaard, som 1516 afstaaes til Kongen af Broder Jens i Essenbæk.
- ³⁾ »Hr. Henrik Sandbergh, rider til Quelstrup's Mageskiftsbrev 1446 paa en Gaard i Alling Sogn med Abbeden af Enkloster for Gods udi Toggerboll og Knudeboll i Molsherrit«. — »Jesz Niellszen, som Steenbergh kaldis, Lans Opladelsesbrev til Em Kloster paa al hans Rettighed i en Gaard i Knuebøll i Molsherrit liggendes, som han i Pant har — siden 1425 — af Fru Sophie Oluffsdatter, her Claus Krumpens riders Efterleverske«. — »Sinenn Ebbesens Stadfæstelse 1455 paa 2 Gaarde til Em Kloster i Mollsherrit udi Thoger Jor (Toggerbo) i Westhofft sognen thedt hans Moder Fru Gyttte gaff och skøtte thill forⁿ chloster«. Se »Ældste Arkivreg.« — Nævnte 3 Gaarde ere nok de, som 1603 gaa fra Bertel Holck til Ulrik Sandberg og i samme Aarl. fra den ene Ejer til den anden.
- ⁴⁾ 1464 mageskiftede Erik Hvass af Vormstrup en Gaard i »Bekdrup« til Mariager Kloster. 1490 tilskødede Anders Krumpen af Vibdrup en Gaard i »Vidtztoft« (By?) til samme Kloster. Ligeledes Jørgen Krumpen af Skjøntrup en Gaard i »Begstrup« 1497. — 1579 faaer Mourits Stygge til »Holbækgaard 6 Gaarde i Skjellerup som hidtil har ligget til Mariibo (Mariager?) Kloster, og et Stykke Eng kaldet Møledams Eng, som bruges til de 5 af Gaardene«.
- ⁵⁾ 1472 giver Ulrik Sandberg af Kvelstrup til Mariager Kloster et Bol i »Liungby i Mols Herred«. Efter Voss's Registrant til Mols Herred mageskiftede Albert Skeel af Fusingø til Kongen 1634 en Gaard i »Liung« og 1627 3 Gaarde i »Liung By«. Da der allerede 1579 ikke var mere end en Gaard i Lyng i Knebel Sogn, maa man antage, at »Liung By« ialtfald 1627 er et ældre, kortere Navn for eller en Fejlskrift for »Lyngsbæk«, hvor netop 3 Gaarde sælges 1487 og 1515. 1634 menes nok Lyng i Knebel, eftersom Kongen 1645 har »Lyng Skov«.

1 Gaard, 16 Bol og 2 Gadehuse i Boeslum og Asmild s. A. 2 Bol sammesteds. —

De i det nærmest Foregaaende benyttede kirkehistoriske Dokumenter tie om **Æbeltoft**, — og det Samme er Tilfældet med det i flere Henseender værdifulde, men dunkle Kildeskrift »*Valdemar den Andens Jordebog*« fra 1219—36 ¹⁾, hvor dog Grenaa (Grindhøgh) nævnes. I Jordebogens Hovedliste fra 1231—32 nævnes i det andet Stykke blandt Krongodset (Konunglef) »Hælghænæs« 3: Kongsgaard ²⁾, og i det første

¹⁾ Se Dr. O. Nielsens Udg. af og Prof. Joh. Steenstrups Studier o. Jordeb.

²⁾ Kongsgaard var oprindeligt een Gaard (Matriklen 1664), senere 2 (Nr. 1 og 2 i Matriklen 1688), nu 3 (paa et Kort 1790; maaske endnu ikke 1750). Den hele Gaard er 1664 anført for aarlig Landgilde af 6 Ørter Rug, 6 Ørter Byg, 2 fede Svin og 2 Tdr. Aal. Dog har den nok allerede før 1664 været en Dobbeltgaard under eet Matr.-Nr., siden den findes samtidigt beboet af to Familier: saaledes Birkefoged Niels Andersen († 1669, 77 Aar; gift med 1. Præstedatteren Gjertrud Nielsdatter Fog fra Ødum † 1659, 30 Aar og 2. 1660 Maren Sørensd. fra Vistoft † 1676, 64 Aar) og Søren Andersen († 1661, 58 Aar; g. m. 1. Ane Christensd. † 1642 og 2. 1643 Præsteenken paa Stedet Ane Nielsd.) — og — Laurs Jensen († 1694, 68 Aar; g. m. 1. Præstedatteren Anne Pallisd. fra Agri † 1663, 37 Aar og 2. Præstedatteren Apellone Albertsd. fra Knebel † 1688, 43 Aar) og Niels Pedersen († 1708, 77 Aar; g. m. 1. 1677 Præstedatteren Anne Jensd. Lyngby fra »Kirkegaard« 3: Helgenæs Præstegaard, † 1692, 40 Aar og 2. 1700 Karen Skirpens fra Vrinders). — Gaarden sælges — 1703? — af Kongen til Amtsforvalter i Aarhus, Krigskomm. Peter Spørring — og atter (ialtfald da kun Matr.-Nr. 2) af Samme — »til Afslag i Spørrings Gjæld til Kongen« — 1725 til Stedets Præst R. Hirtznach, — dog vist — som ved en anden kgl. Afhændelse paa Helgenæs (til Rugaard) 1703 — med Forbehold af »Jagten udi Vildbanen, saavidt den efter Indpælingen sig strækker, og Forstrandsrettighed«. Hirtznachs Gaard gaar ved hans Enkes Giftermaal 1740 med Kancelliraad Iver Hansen over til Lyngsbækgaard, hvorimod den anden Kongsgaard (Matr.-Nr. 1) fra Krigsraad Niels Langballe gaar over til hans Datter, Præsten Melchior O. Sommerfelds Hustru (gift 1740, † 1801 i Kongsgaard, 80 Aar) og dennes Dattersøn Niels Langballe Boserup (indtil 1805). Fru Sommerfeld kaldes 1791 »Ejer af Helgenæs Sogn« (neppe det hele). Hendes Mands Broder Villads O. Sommerfeld ægtede 1741 Enken Anne Jensdatter Pave »af Kongsgaard« og var 1751 Husbond for et Par Bønder, ligesom Præsten for 6. Den ene Beboer af Gaarden Nr. 1 (Peder Madsen) købte c 1802 og flyttede ud paa sin Lod 1806 (nu Holst'ses Gaard). »Store Kongsgaard« ejedes senere af Kapt. Hansen, Ole Markussen, Søren Asch osv.

Stykke »Hælghænæs« med en Ydelse af »20 Mark rent Sølv« (o: 60 Mark i Penge) og »Mulnæs« med samme Ydelse. Hvis hermed menes Kongens private Jordegods (Dr. O. Nielsen), maa man ved »Helgenæs« nærmest tænke paa Borup, hvoraf Kongen vides at have ejet en Del i det 13de Aarh. Men rigtigere skal det være -- efter Prof. Steenstrup -- at tænke paa Helgenæs og Mols som »Birker«, »hvilke lagdes særligt i Skat«, og »hvori Andre meget vel kunde have Ejendomme og bevisligt havde det«. I første Stykke staaer fremdeles opført lige forud for H. og M., men under Sønderherred: »Draghby (o: Draaby) med dens Tilliggende, 44 Mark Guld« (o: Jord til Udsæd af 297 à 396 Tdr. haardt Korn à 8 Sk.) Til Sammenligning kan anføres, at »Thorsager med sit Tilliggende« var 100 Mark Guld stort; — Dejret Bymark var efter Angivelsen i Scr. R. D. 60 Mark Guld, Begtrup vistnok 21. Æbeltoft nævnes, som sagt, ikke og har altsaa ikke dengang været til som By; men, hvad der da har været bebygget af »Æbletoften« eller »den runde Toft« ved Vigen Vest for Hassens, har vel været indbefattet i *Draabys »Tilliggende«*, — altsaa været underlagt Dragbby ¹⁾ som Hovedbyen. Ved »Tilliggende« forstodes — efter Steenstrup -- »alle tilhørende Ejendomme, hvilke kunde være af mangehaande Art: Fælleder, Skove, Vandløb, Møller etc.« I foreliggende Tilfælde falder det lettest at tænke sig i det Mindste en Del af Draabys »Tilliggende« som en i forlængst ryddet Skov dyrket Toft omkring det Parti af Æbeltoft Vig, der af Naturen dannede en Havn og vel tidligt har været benyttet saaledes, — og »Kongen havde ældgammel Ret over alle aabne Havne som Landets Døre«. I den hedenske og første christne Tid har Draaby med dens dengang vistnok sejlbare Vandforbindelse med selve det aabne Hav, dels gennem Draaby Sø og Raabæk, dels gennem den flere 100 Tdr. Land store og Skærsø omgivende, nu udtørrede Kragso (mærk: »Pramdiget«!) og Havmølleaaen — kort

¹⁾ Ikke: »Den frugtbare By«, som Suhm mente (deriveret af at drage, drægtig, det tyske tragen, tragbar), men: »Byen ved Draget« — enten det c. 20' høje, smalle Drag mellem Draaby Sø og den tidligere, 1499 nævnte og endnu 1777 eksisterende Kragso ved Skærsø eller det højere og bredere Drag mellem førstnævnte Sø og Æbeltoft Vig.

sagt: Syd og Nord om »Holmene« (nu Landsbyen Holme) —, utvivlsomt været »Adelbyen«, — maaske, som Historikeren Suhm antager, med en kongelig Borg eller Kongsgaard paa Valdemarernes Tid (Skærsø? — eller »Hogsborg«, Øst for Draaby Sø, hvor Sagnet henlægger en Borg). Draaby kaldes »Byen«, medens Æbeltoft kun er »Toften«. Endnu 1516 er Æ. i kirkelig Henseende Annex til Draaby, 1532 kaldes en Sogndegn til »Draaby og Æbeltoft« med Bolig paa første Sted, og, medens det første Sogn havde en anselig Kirke og maaske en Munkebolig ¹⁾, synes det sidste endnu 1458 kun at have haft et Kapel og aldrig Kloster eller Hospital. Efterhaanden i Tiden efter 1231 maa Bebyggelsen af »Toften« antages at have udvidet sig fra en Torp eller Fiskerleje til en Flække eller Torvekjøbing, idet den tog Luven fra Draaby, maaske fordi Indsejlingen baade Nord og Syd om Holmene vanskeliggjordes ved aftagende Vandstand, og Toften med sine naturlige Betingelser for en god Havn da fik en for Sejladsen gunstigere Beliggenhed, ligesom den ved omgivende Skov var sikret mod Sørøveres Angreb. — Den nu udtalte og begrundede Formodning, at »Toften« har hørt til »Draabys Tilliggende« ²⁾, og at dette har ligget til en Kongsgaard i Draaby synes rimeligere end en anden, hvortil Navneligheden mellem Æbeltoft og Æbelsøgaard (o: Elsegaarde) kunde lede. Af to Thingvidner 1479 sees »Æbelsøgaardh« at have været Kronens Gaard og al dens Jord at have ligget dertil »frit og ubevaren i hundrede Aar og mere«. Men — hvad senere vil blive omtalt — nævnte Gaard har vist tidligst været Hvidernes og er først kommen til Kronen ved disses Oprør, der havde deres Ejendommens

¹⁾ Derpaa tyde de endnu gængse Navne: Klosterskoven, -bakken, -gangen og -gungerne. Klostergangen, der paa et Kort fra 1802 er betegnet som en Allé, fører fra Skærsøs Have over Gungerne til Bakken, der ligger inde i Skoven. Sagnet fortæller om en Løngang fra Gaarden under Søen til Bakken. I Bakken fandtes i Mands Minde Levninger af en gammel Kjælder. Navnene ere dog vildledende, forsaavidt der neppe har staaet noget Kloster, men kun en Bolig for enkelte, terminerende eller prædikende Munke. (Se Kirkebist. Saml. IV, 2, 350).

²⁾ Allerede udtalt i Gehejmekonferentsraad M. Rosenørns: »Grev Gert og Niels Ebbesen«.

Konfiskation til Følge. Afstanden mellem Æbeltoft og til den ene Side Draaby og til den anden Elsegaard er ens. —

Da Fiskerlejet var blevet en Handelsplads med Marked, var det rimeligt, at Beboerne ønskede, at Landets Herre vilde lyse Fred over deres Torveplads (»Torvefred«) og af sine Overdrev og Skove forunde dem nødvendig Græsning og Brændsel. Dette skete ved Kong **Erik Menveds Benaadningsbrev** af 21. Januar 1301¹⁾, — Æbeltofts ældste Privilegium, 140 og 144 Aar ældre end Aarhus' og Grenaa's ældste bevarede Bevillinger. Dette latinske Dokument, hvori Æbeltoft, saavidt vides, første Gang nævnes, lyder, som følger, i Oversættelse. »Erik, af Guds Naade Danskernes og Slavernes Konge, hilser evindeligt i Herren Alle, som nærværende Skrivelse kommer for Øje. Vider, at vi tilstede Indvaanerne (villanos) i Æpplætoftæ, som ønske at opnaa en særlig Gunst, at maatte med Benyttelse af de Vilkaar, som andre Byer og Stæder (villæ forenses et civitates) i vort Rige have, almindeligt holde Torv hver Søndag²⁾ paa

¹⁾ Ikke 1310! — et Aarstal, der fra Resens Atlas er gaaet over i Pontoppidans (Hofmans), som derved har vildledet Suhm til at gjøre det ene Brev til to. Efterat Suhms »Hist. af Danmark« XI, S. 381 har nævnt Privilegiet 21.—1.—1301, siges S. 633: »Kong Erik var den første, der gav Æ. Kjøbstadsret og Friheder Aar 1310, men uvist hvad Dag«. — Æ. har omhyggeligt bevaret lige til den nyere Tid sine 17 kjendte kgl. Benaadningsbreve fra 1301 til 1767, men intet er fundet der fra 1310.

²⁾ Resens Atlas: »Maaske af Uvidenhed, fordi han (Kongen) ikke vidste, at det var forbudt ved Guds Lov«; — neppe! — men af verdslige Hensyn: for at Handlen kunde nyde Fordel af Søndagsfreden. Torvedagen henlagdes ved Eriks paafølgende Frihedsbrev 1317 til Onsdag; men »dette har vist ikke svaret Regning, og 1356 finde vi Torvet atter holdt om Søndagen« (Steenstrup). I Ind- og Udlandet hævdede der sig Stemmer mod denne Vanhelligelse af Helligdagen, og Markeder paa Søndage forbødes, — dog først 1622; — alligevel afskaffedes Søndagstorvet først 1635 i Mariager. Torvehandlens Forlæggelse til Søndag synes dog ikke at have hjulpet Æ.; Torvedagen gik af Glemme og ophørte. 1552 fik da Borgerne i Æ., som havde klaget over, at de ingen Tilførsel havde af de omkringboende Bønder, fordi de ikke havde nogen ugentlig Torvedag som andre Byer, Tilladelse til at holde Torv hver Torsdag, hvorefter Bønderne i Mols Herred og Håssens Birk skulde rette sig. Kgl. Befaling 8.—6.—1742 fastsatte Onsdag i hver Uge til »en Torvedags Holdelse i Æ. og Grenaa«. 1552 (ikke 1582 som

det sædvanlige Sted, som dertil er anvist dem paa vor Grund. Vi tilføje ogsaa denne specielle Gunstbevisning, at de maa faa Brændsel af Grene, unyttige Træer og Vindfælder (ligna cremabilia de uwith et lignis inutilibus et caducis)¹⁾ i vor Skov sammesteds og have Forte (Driftsvej) og Fægang fuldstændigt frit i Nærheden af nævnte By. Vi forbyde derfor strengt under vor Naades Fortabelse, at nogen af vore Fogder (advocati) eller deres Embedsmænd eller nogen-somhelst Anden drister sig til i nogen Maade at fortrædige samme Indvaanere i Anledning af denne gunstigt indrømmede Frihed, saafremt han vil mene at kunne undgaa vor kongelige Naades Fortabelse og vor Straf. Givet i Nyborg under vort Segl i det Herrens Aar 1301 paa den salige Jomfru og Martyr Agnes' Dag i vor Nærværelse. —

Et andet, 16 Aar yngre **Naadebrev af samme Konge**²⁾, hvoraf der, ligesom af det foregaaende og flere efterfølgende, findes Afskrifter i Æ. Raadstuearkiv, medens Originalerne opbevares i Rigsarkivet i Kjøbh., gjengives her

Trap angiver) klagede Æ. Mænd tillige over et Marked tre Gange om Aaret i Fausløf (o: Fuglslev) til Skade for deres By; det henlagdes da til Æ. og holdtes paa vor Frue Dag. Efter Resens Atlas 1677 holdtes Byens store Markeder i Begyndelsen af Juli og September; — det sidste flyttedes 1.—10.—1725 fra ²/₉ til ⁵/₁₀. Ogsaa Ulstrup Marked ¹/₄ flyttedes 11.—2.—1757 til Æ. De tre Markeder faldt efter D. Atlas og Junges Danmarksbeskrivelse 1777 paa 14. Jan. (Haandværksfolks Arbejder), 3. Juli og 8. Oktober (Kraanvarer); — samme Aar ²⁶/₄ flyttedes Januar-Markedet til Tirsdag efter 2. Søndag i Fasten. Siden Reskript 1747 varierede Datoerne lidt paa Grund af Helligdagene, saaledes 1789: ¹⁰/₃, ¹/₇ og ¹/₁₀. — 8.—1.—1715 beordrede Amtmand Gersdorff Herredsfogden i Æ. til at »ordinere en Vagt, som kunde patrolere paa Snapsmarkedet ved Ulstrup for at forhindre Molløst og Tyveri, saasom adskillige Insolencier de traficerende Folk til Skade plejer aarlig at forøves; G: mente, at Vagten kunde lønnes med 4 Sk. dansk i Ducør af hver Handlende.

¹⁾ I Steenstrups »Studier over Valdemars Jordebog« gjøres »uwith« til Skovens Navn; — det betyder sagtens Ris eller Nedfald; — ligna inut. et cad: ere vel, hvad der 1572 kaldes »forrodene Treer och Filder«, eller »forfurnede« Træer o: frønnede, udgaaede. Skovens Navn var Bjørnkjær, maaske Tøllykke incl.

²⁾ Erik Menved, som borgervenligt støttede Borgerstandens stille Udvikling midt i de urolige Tider, gav flere Byer i Landet gjentagne kgl. Begunstigelser, saaledes Randers 1302 og 1311.

ligeledes i Oversættelse ¹⁾. »Erik, af Guds Naade etc., Vi gjøre vitterligt for Alle, at vi have taget Indvaanerne (villanos) i Æplætoft med deres Gods i vor Beskyttelse til særligt Forsvar ved at tilstede dem en Torvedag Onsdag i hver Uge og fast tilsige vor Frædlysning saavel over selve Indvaanerne som over Alle, der komme med deres Sager for at købe eller sælge ²⁾. Ligeledes give vi Alle tilkjende, at vi ved Nærværende tilstede nysnævnte Indvaanere samme approberede Lov og Lands Vedtægt (eandem legem et terræ consuetudinem approbatam), som Borgerne (cives) i Viborg og Aarhus have. Vi forbyde derfor . . . etc. Givet i Horsens i det Herrens Aar 1317 Dagen efter den salige Apostel Bartholomæus' Dag (d. 25de August) i vor Nærværelse og med vor Drost Niels (Olufsen) som Vidne«. —

Af Udtrykket i Eriks første Brev: »Torv paa sædvanligt Sted, som er anvist dertil paa vor Grund«, fremgaaer, at der før 1301 har været indrømmet Æ. Torveplads paa kgl. Grund 3: formodentlig Draabys »Tilliggende«, og at Byen altsaa allerede i 13de Aarh. har været til som villa forensis. (Naar det hos Trap hedder: »henimod Midten af 13de Aarh. formodes Æ. at være bleven Kjøbstad«, turde »efter« være bedre end »henimod«). I begge Erik Menveds Kongebreve ligesom i *Valdemar Atterdags Stadfæstelsesbrev* af 29—7—1356, der er en ordret Gjentakelse af Eriks første Brev, bruges Udtrykkene villa forensis og villani om Æ. By og dens Beboere (ligesom omtrent samtidigt om Randers, Kolding, Varde, Lemvig osv.), medens, som det sees af Eriks andet Brev, Viborg og Aarhus betragtes som civitates med cives (ligesom Ribe 1234). Desværre vides det ikke, hvori Forskjellen bestod. Da den Formening, at civitates skulde betegne Bispesæderne, og villæ for. de øvrige Kjøbstæder, ikke altid passer, har Prof. Joh. Steenstrup udtalt som sin Formodning, at den første Benævnelse bruges om de Byer, der havde deres Ordning fra oven, navnlig gjennem en konfirmeret Stadsret,

¹⁾ De latinske Texter ere trykte i Rosenørns »Grev Gert og Niels Ebbesen«.

²⁾ 3: »Byfred«. Jydske Lov paabød, at den, som gjorde Vold eller dræbte i en Kjøbing, skulde bøde, foruden den sædvanlige, ofte fordoblede Bøde, 40 Mk. til den Krænkedede eller hans Arvinger og ligeledes 40 Mk. til Kongen.

og den anden om dem, der havde indrettet sig paa egen Haand, men hjulpede af Privilegier, »hvilken Forskjel ikke udviskes ved, at de villæ forenses tildelte Privilegier ofte — som for Æ.'s Vedkommende — lyde paa, at Borgerne maa benytte samme Love som Beboerne af civitates«. Forøvrigt skjælnes i Privilegier og Diplomer ikke skarpt mellem de to Benævnelser, saa at Forskjellen neppe har været af væsentlig Betydning: de Samme i Æ., som Kongen 1317 kalder villani, hilses vistnok samtidigt af Horsensianerne som cives¹⁾. —

I Kongebrevet 1317 hed det, at der forundtes Æbeltofterne samme stadfæstede Lov og Vedtægt som Viborgenserne og Aarhusianerne. Hermed maa vel menes den gamle slesvigske **Stadsret**, »som synes at have været gjældende i Æ.« (Trap). Ialtfald fik Byen tilsendt et Exemplar af Loven fra Horsens, og, da Æ. har bevaret Exemplaret i over 4½ Aarh., er den derved kommen til at nyde den Ære alene at have kunnet gjøre senere Slægter bekjendt med Ordlyden af den berømte Stadsret, som ellers vilde have været ukjendt. Om den betydningsfulde Opdagelse i Æ. af den gamle slesvigske Byret giver Prof. Thorsen Oplysning i sit Skrift: »De med jydsk Lov beslægtede slesvigske Stadsretter«. Herefter var nævnte Ret, som efter ældre Forfattere skal være given af Kong Svend 1155, men som Thorsen antager at være fra c. 1195, og Andre fra 1252—57, ubekjendt indtil 1770, da den utrættelige Lærde Langebek lod foretage Arkivundersøgelse omkring i Landet og uventet fandt i Æ. Arkiv et smukt Exemplar paa 9—10 Pergamentblade, i lille Oktavformat og med 91 §§ paa Latin. Exemplaret var i sin Tid tilstillet Æ. fra Horsens, der vel paa samme Maade havde faaet et Exemplar tilsendt fra Slesvig. Indlednings- og Slutningsordene lyde i Oversættelse saaledes: »Borgerne i Horsnes hilse i Herren alle Christi Troende, som nærværende Skrift kommer for Øje. Vi bekjendtgjøre for Alle, at vi overlade de os kjære Borgere i Evæltorp et Exemplar af vor Lov, som er stadfæstet af de Danskes berømte Konger«. . . . »Men for at der kan skænkes dette Skrift

¹⁾ Selve Udtrykket »villa forensis« giver ingen Oplysning, da det kun betegner en By med forum, s: Torv (middelald. Sprogbrug) eller Thing. Ogsaa Benævnelsen »civitates forenses« findes (Steenstrup).

fuld Tillid, oversende vi det til Borgerne i Eveltoft bekræftet med vort Segl til Stadfæstelse«. Seglet, som var sat bagpaa, var borte ved Fundet 1770. Oversendelsen staaer utvivlsomt i Forbindelse med ovennævnte Kongebrev, der netop er udstedt fra Horsens. — Langebek tog en egenhændig Afskrift af Pergamentbladene, og denne findes blandt Suhms Manusk. i kgl. Bibliothek med Titlen: *Leges civitatis Eveltøft ex codice authentico membr.*«; desuden er Afskriften trykt 1776 i Kofod-Anchers Lovhistorie og 1855 i Thorsens nævnte Bog, — begge Steder med en lille Prøve-Afbildning. Originalen i Æ. formentes en Tid at være forsvunden; men ved de af daværende Amtmand Rosenørn anstillede og foranledigede Undersøgelser i selve Byen, oplystes det, at den i forrige Aarh. var kommen til Kjbhvn., hvor den ogsaa findes paa det kgl. Bibliothek (Gl. kgl. Saml. 8, Nr. 3168) ¹⁾.

Hviderne.

1286 var Erik Glipping bleven myrdet i Finnerup Lade. Blandt de almindeligt udpegede Kongemordere vare Ridder Niels Knudsen, Kammerstenden Rane Jonsen Lange og den velbekjendte Marsk Stig Andersen. Den Første havde 8 Aar før Mordet bortmageskiftet sit Gods i Borup ²⁾ paa

¹⁾ I Resens Atlas bemærkes til Byens Love: »*qvas sibi met constituit ipsa, anno 1505 renovatas de convivio quodam eiusque sociis, similes ejusmodi legibus, qvas alibi in aliis quoque civitatibus discimus constitutas*«. Fornylelsen og Gildet er mig ubekjendt. — Af Gilderne fremgik Laugene; men intet Laug synes at have existeret i Æ. Byfogden c. 1776: »I Æ. findes ingen Laugsrettigheder ved nogen Profession; derfor, saasnaart en Skomager eller Skrædderdreng faaer udlært, — thi af andre Haandværkere holdes ikke Svende eller Dreng, — maa de andensteds hen for at staa i Forbundt, hvor de kunne blive gjorte til Svende«.

²⁾ 2 Brydegaarde og 7 Gaardsæder eller Huse, Skov til mindst 300 Svin og 2 Fiskedamme. Dette Kapitlets »enmærky in Bothorpmark« var ved et Gjærde adskilt fra Kongens Del af Borup, som vel laa til Kongsgaard og var det nuværende »Kongsgaards Rugdal«. Erik Menved udstedte 1311 fra Odense Forbud mod, at Uvedkommende græssede Svin, Kvæg eller Heste — porcos, pecora vel jumenta — paa Kannikernes Jord.

Helgenæs til Kapitlet i Aarhus og var neppe mere Ejen-
domsbesidder her i Egnen. Om Rane, Marsk Stigs Hustrus
Søstersøn, som vistnok besad Stapelgaard ved Hjarbæk og
det i 15.—16. Aarh. omtalte »Ranis Gods« i Kalø Lehn
(Gaarde i Mørke, Hvilsager osv.), tillige ejede Øen Hjelm ¹⁾,
er tvivlsomt, ligesom det ogsaa betvivles, at den saakaldte
»Ranilds Ladegaard« paa Fastlandet lige overfor Hjelm har
været Ranes ²⁾, og at den overhovedet har været en Lade-
gaard, skjøndt det hedder i Boths noget upaalidelige Dan-
marksbeskrivelse: »I forrige Aarhundrede var der meget
tilbage af Ruinerne af denne Gaard« ³⁾, sagtens i Henhold
til, at der paa Vid. Selsk. Kort 1789 er ansat »Rudera af
Ranø Ladegaard«. *Snarere* besad vel **Marsk Stig Hjelm**
eller tog den i Besiddelse efter Kongemordet, enten han saa
har taget den fra Rane eller fra Kongen, hvem den vel op-
rindeligt har tilhørt som Øerne i Almindelighed ⁴⁾. Forøvrigt
ejede Stig ⁵⁾ — foruden sjællandsk og fyensk Jordegods —
Strøgods paa Helgenæs (— ikke »bele Helgenæs«, som der
ofte skrives, — ialtfald ikke Borup og Kongsgaard), paa
Mols (Torup og Dejret) og paa Hassens (Bjørnkjær, S. O.

1) Efter Folkevisen førte Rane sin Brud, liden Kirsten, Algrevens
Datter, til Hjelm og levede der en Række Aar lykkeligt med
hende, som fødte ham 11 Sønner og gik med den 12., da Rane
trods hendes Bønner drog bort til Fastlandet for nogle Penges
Skyld og ikke mere vendte tilbage.

2) Navnet kan ogsaa hidrøre fra et Appellativ — t. Ex. Rann, brønn
(isl.) ∴ Sø eller Renna (isl.) ∴ Rende. Stedet ligger ved Udløbet
af den nu tilgroede Vestensø. En Bæk tværs igjennem Mosen
hedder »Ranelbæk« (jvfr. *Elgaard* ∴ *Æbelsøgd.*), og et Stykke
Sandjord S. V. for Elsegaard Skov »Rendeholmen«. Jvfr. Raugel-
bakke paa Æ. Mark, Elrenden ved Lyngsbæk, Rønnerød, senere
Rannerød i Fjellerup Sogn. Rannishove ved Hjørring skal have
Navn efter Fru Trunde Rannis.

3) »I fordums Tider skal Skovgaarde (!) og Elsegaard have været en
Ladegaard, hvis rudera vises (!), kaldet Ranilds Ladegaard, som
hørte til Herregaarden (!) eller Slottet, som da var paa Øen Hjelm,
hvilken ligger en Mil (!) derfra i Havet«. (D. Atlas.)

4) Naar Hjelm ikke findes i Ølisten i Valdemars Jordebog, kan det
forklares af, at »Listen kun skal oplyse Kongens Jagtret«. (Steen-
strup.)

5) Om Hviderne jvfr. K. Hansen »Danske Ridderborge« (Møllerup)
og Estrups Saml. Skr. II (Tygestrup).

for Æbeltoft)¹⁾, dernæst »Skramsholm«, som han skænkede til Aarhus Kapitel, (vistnok ved Skramsømølle), Grunden, hvorpaa Bjørnholm senere opførtes af hans Sønnesøn af samme Navn (saaledes efter Trap), og Møllerup, som han skal have bygget og maaske bebodde en Tid, og hvor der i det 17. Aarhundrede vistes en Sten, hvorfra han steg til Hest. Tygestrup i Sjælland var nok ellers hans Familie-sæde, — men muligvis kun indtil Kongemordet. Folkevisen siger udtrykkeligt: »Saa red han fra Skanderborg, — slog op med højre Hænde; — saa red han til Mølderup hjem — Fru Ingeborg der at finde. — Det var unge Herr Marsk Stig, — han tog hende i sin Arm; — nu ligger vegen Herr Konning Erik, — Dig gjorde baade Spot og Harm.« Om Marskens Beboen af Møllerup historisk kan godtgjøres, be-roer paa, om »familia«, der ellers betyder »Tyende og tillige Fæstebønder«, kan 1287 være brugt om, hvad vi kalde Familien. — Paa Hjelm byggede Stig, der 1287 havde givet sig i norsk Tjeneste og strax begyndte Hærgningen af de danske Kyster, 1290 en Borg af Sten, der antages brændte paa Øen, »paa et højt og spits Bjerg med dobbelte, dybe Graver rundt om« (maaske Gjenopbyggelse af en *aldre* Borg). »Herr Marsk Stig drog til Hjelm saa brat, — og saa tog han det ind; — det vil jeg for sanden sige: — der blegnet saa mangt et Kind. — Marsk Stig bygger et Hus paa Hjelm; — han bygte det i saa brat, — det siger jeg Eder paa min Tro: — tre Dage og en Nat. — Marsk Stig lader bygge et Hus af Ny — med Mure og højen Tinde; — der laa fore baade Tydske og Danske: — de kunde hannem intet afvinde«. Borgen kaldes »en Sædegaard med Vold og Grave, Humle- og Urtegaard og anden Lyst«. I nyere Tid menes dog, at der »neppe har været mere end et stærkt Taarn foruden maaske to mindre Taarne paa Skaade og lille Kastelsbakke«. Hovedkastellerne vare forsynede med Valslynger: en større Slyngekugle af Sten skal endnu findes paa Øen. Der havde han og hans Familie deres sikre Hovedopholdssted: »der ræddedes han hverken for Bøsse eller Pil, ej heller for Blidekast«, og derfra gjorde »Kong Mastix«

¹⁾ I Hist. Tidsskr. V, er Marsk Stigs Bjørnkjær forsøgt henlagt til Gersdorffslund Skov.

efter Sagnet Jagtture til Bjørnkjær Skov og Helgenæs, »hvor der i de Dage vare mange Dyr«, ligesom han havde Havet og den over 40 Tdr. store, allerede i det 17. Aarhundrede tilgroede Vestensø til Fiskeri. Paa Hjelm som paa Hunehals befattede han sig med at slaa falsk Mønt af sletteste Slags ved nogle af Kongens Møntmestre, som vare blevne fangne og tvungne til at præge Penge med den almindelige Mønts Stempel. En Forborg paa det faste Land var vel »Ranilds Ladegaard«, — den senere Benævnelse for det paa alle Led 40—50 Alen lange Voldsted, der havde en fortrinlig fortifikatorisk Beliggenhed med Indgang fra Strandsiden (jvfr. Rosenørn: »Grev Gert og Niels Ebbesen«). Derfor kan Stig dog godt have haft »en Ladegaard eller Avlsgaard« i eller ved Bjørnkjær Skov, og denne er upaatvivleligt den 1479 omtalte kongelige Gaard Æbelsøgaard. Endnu kaldes den ene af Elsegaarde »Rane Ladegaard« (ved den fandtes 1889—92 en Guldtraad og en -stang af henved 600 Kroners Værdi). — Efter Sagnet skal Dragsmur ogsaa have været et af Stigs Fæstningsværker, »en Stenmur mellem Mols Herred og Helgenæs, med Plankeværk ovenpaa«. Derefter fortælles i nyere Danmarkshistorier, at »Marsk Stig forvandlede de høje Banker paa Helgenæs til en eneste uhyre Fæstning«, »til en kolossal Bjergfæstning«. Andre have dog ment, at Muren, som blot var en utilhuggen Kampestenssætning, hvoraf der nu er en lav, 284 Alen lang Levning tilbage, kun har tjent som »Hegn for den kongelige Dyrehave paa Hels«, og allerede en gammel Beretning fra 1622 synes at maatte forstaaes saaledes, at Gjærdet var for Dyrenes Skyld. Nok er det: fra Hjelm ialtfald huserede Stig sammen med de øvrige Fredløse paa deres eget Fædrelands Kyster: »intet Skib sejlede sikkert, og ingen Bonde pløjede trygt«; desuden vrímlede Skovene af Stimænd; de Fredløse gjorde Folkets Tilstand fredløs: »Den Bonde, han ganger paa Marken ud, og saaer han der sit Korn; — Hjælp os Gud Fader i Himmerig! og haver nu Hjelm faaet Horn! — Gud naade os arme Bønder graa, at Glipping skulde regere! — At han til Verden ufødder var, da havde det gaaet os bedre!« —

Men allerede 1293 døde den almindeligt frygtede Høvding for Røverbanden, — efter een Beretning: paa en Pile-

grimsfærd, — efter en anden: paa Stigsbjerg ved Ørnbjerg Mølle, hvor han ifølge et stedligt Sagn var bleven omringet og nedhugget af Kongens Folk, — efter en tredje: paa Hjelm, — efter en fjerde: paa Helgenæs; -- de to sidste lade sig godt forene og ere vel de sandsynligste. Den af Svenskerne 1629 skudte Sognepræst paa Helgenæs, Oluf Sørensen Dall har 1622 indsendt Følgende til Kancelliet: ». . . Som Marsti drog fra sin Ladegaard i Bjørnkjær herover udi en svar Hede, da er han udi Jagten besvimet, saa han maatte stige fra sin Hest og sætte sig neder hos en Sten paa Fejrup Mark ¹⁾ og er saa bleven død udi samme Besvimelse. Siden er hans Lig om Nattetid indført her udi Helnes Kirke, og de haver det hæderlig begravet ved vor Frue Alter ²⁾, og Præsten, som den Tid boede her udi Kirkegaarden (o: Præstegaardens Navn), havde en Pige, som skulde hente hannem Øl, som laa i det Norder Vaabenhus; hun haver staaet og seet, hvorledes de begrov hannem og lagde et herligt Dækken over hans Kiste, og, der hun saa sin Lejlighed, haver Graven opkast og samme Dækken bortstjaalet. Og siger de endnu, at vor synder Kirkedør, det var Marsties Kjelderdør paa Hjelm, og meget andet Tømmer, som er baade udi Stolene og udi Overet paa Kirken. Dette haver gode, trofaste, gamle Dannemænd, som haver levet mere end 100 Aar her paa Landet og vare fødte her paa Landet, mig fortællt for 30 Aar siden, da jeg kom først her paa Landet«. —

Efter Høvdingens Fald fortsatte de andre Fredløse deres Plyndringer og Afbrændinger. Men 1301 var hele Egnen ved Aarhus Bugt, undtagen Hjelm og Forborgen, i Kongens Magt, — og samme Aar fik Æbeltoft sit første, ovenomtalte Privilegium, — muligvis for der — paa Kongens Grund — at afkræfte det Interdikt, hvormed Landet var belagt under Kongens Strid med Erkebispem. I Sammenhæng hermed kan det ogsaa mærkes, at »Mols« var blandt det Jens Grand 1299 i Godtgjørelse tilbudte og vel ogsaa af ham modtagne Gods (Scr. R. D. VI, 359). Først

¹⁾ Mærk: Stigs Sønnensøn skænkede 1370 Fejrup til Aarhus Domkirke.

²⁾ I et gammelt Haandskrift i Kjøbenhavn staaer: »Paa Helnes udi Kirken Marstyes graff med 4 Steene«.

1306—7 lykkedes det Kong Erik at indtage, opbrænde og sløjfe Borgen paa Hjelm, Grev Jakobs og hans Bandes sidste Tilflugtssted ¹⁾).

De Fredløses Gods var blevet konfiskeret efter Kongemordet; vi finde derfor det danske Raad i Januar 1289 samlet paa »Mylthorp« o: Møllerup. Efter Kong Eriks Forlig med Norges Konge 1295 tillodes det Marsk Stigs Søn **Anders Stigsen** atter at tiltræde Møllerup og andre fædrene Ejendomme; men Tilladelsen blev neppe til Tiltrædelse før Freden 1309. Under Bondeoprøret 1313, hvori han var paa Bøndernes Side, og efter hvis Undertrykkelse Kongen opførte det befæstede Kalø Slot, konfiskeredes Godset igjen, og Anders gjorde i sin Landflygtighed fælleds Sag med Kongens slette, troløse Broder Christofer og tog Tjeneste udenlands til Erik Menveds Død 1319. To Aar forinden havde Erik, som ovenfor omtalt, givet Æbeltoft dens andet kgl. Privilegium, — samme Aar og Maaned, Kongen banlystes af den nye Erkebiskop; — skulde den kongelige Gunstbevisning ogsaa 1317, ligesom i 1301, afkræfte den kirkelige Banstraales Virkninger? Ved Christofer II's Thronbestigelse vendte Anders Stigsen tilbage og fik sit Gods udleveret ifølge Haandfæstningen. Hans Dødsaar kjendes ikke. Af hans 4 Sønner arvede **Stig Andersen**, sin Tids mægtigste Privatmand, men en højst tvetydig Vendekaabe, Møllerup m. M. af det jyske Gods og opførte paa arvet Grund den vel befæstede Borg Bjørnholm (det nuværende Høgholm), hvorfra han senere trodsede Landets Overhoved. Han blev 1325 Medlem af Kongens Raad, men traadte dog i den 12aarige Hertug Valdemars Tjeneste, der fra 1326 figurerede som Konge i Danmark. Da Christofer kom tilbage til Riget 1330, forstod Stig at indsmigre sig hos ham, saa at Kongen skænkede ham en Del under Oprøret forbrudt Gods; men ved

¹⁾ I Æbeltoft fortælles, uden at Kilden kjendes, at Erik Menved har gjæstet Byen 1309, og at der derefter i godt et halvt Aartusinde ikke har været nogen Konge i den. I et af de mange Transparents ved Kongebesøget 1861 skal have staaet følgende, som der formodes, af Konsul S. Ørting forfattede Vers: »Anno tretten Hundrede og ni — kom Erik Menved her forbi — helt mørk og trist i Sinde; — men atten Hundred og en og treds — kom syvende Fredrik med Hustru tilfreds — og skrev i hvert Hjerte et Minde«.

Christofers Død 1332 kom han atter i Gunst hos Hertug Valdemar og hos Grev Gert, som gav ham Sønderherred Djurs i Paut, gjorde hans Godser 1333 frie for Skat og Tyngge, ophøjede ham til Marsk og overlod ham 1335 Kronens Gods i Galten Herred, samt en af Niels Ebbesens Gaarde til dennes Fortørnelse. Ved Grevens Fald 1340 sluttede Stig sig til den udvalgte Konge Valdemar Atterdag, fik 1343 Tilladelse til at indløse Kalø fra Klavs Limbek og blev Hovedsmand i Estdland 1344—47 (Rigens Marsk 1363). Men, da »han, som det synes, atter mistede Kalø«, 1355 fradømtes Kronens 5 Sogne i Galten Herred som ulovlig Ejendom og endeligt fattede Mistanke om Kongens Medskyld i hans Søns Snigmord 1359, blev han Kongen fjendsk og stillede sig baade 1360 og 1368 i Spidsen for Jydernes gjentagne Oprør. Hans Gods i Sjælland lagdes da under Kronen, medens Peter Niklesen indtog, hvad han ejede i Jylland. Efter Forsoning med Kongen fik han dog sine Ejendomme tilbage, og Aar 1369 døde han, efterat han St. Hansdag 1360 havde skænket Fæghædorp (Fejrup paa Hels), Dygheryth og Togethorp (Dejret og Torup i Tved) og Sjelker i Nørreherred til Aarhus Domkirke til et af ham oprettet Jfr. Mariæ Alter.

Som fortalt vandrede Hvidernes Gods paa Helgenæs, Mols og Hassens gennem $\frac{3}{4}$ Aarhundrede frem og tilbage mellem den mægtige, men troløse Hvideslægt og den danske Konge; — om noget af Fædrenegodset vedblev at være Kongens efter de forskjellige Konfiskationer (f. Ex. Æbelsøgaard og Bjørnkjær) vides ikke; dog ialtfald Hjelm. Det kgl. Gods i nævnte Egn var vel ofte indbefattet i de større og mindre Pantsættelser under Christofers den Anden † 1332, Mellemlægsregeringen 1332—40 og Valdemar Atterdag † 1375. 2.—2.—1327 pantsatte saaledes »Kong« Valdemar til sin Marskalk Erik Holck og Aage Iversen, med Grev Gerts og hans Raads Samtykke og med Drostens Laurids Jonsen, Kong Eriks Marsk Ludvig Albertsen m. Fl. til Vidner, »Vindby, Draugby, Boseholm, Elsmark, Holme, Svottorp, Æveltoft og Grenaa med Kongsgaarden sammesteds, samt Stensvadeng med Mølle for 1000 Mark Lybsk«. »Svottorp« er vel identisk med Svostrup = Sostrup (Benzon) eller »Sautorp« (Sjørup i Nintoft?),« hvor Stig Andersen havde

Ejendele, som han 1359 gav til Sjælemesse i Aarhus Domkirke. »Boseholm« og »Elsmark« ere maaske Boeslum og Egsmark og i saa Fald, ligesom Draugby og vistnok Holme, Byer i Draaby Sogn. At Æbelsøgaard da ikke nævnes blandt det Pantsatte, bestyrker Formodningen om, at denne Gaard, som 1479 havde været Kongens i over 100 Aar, oprindeligt var Hvidernes og var det endnu 1327.

Rimeligvis strakte »*Kalø Fogderi*« sig dengang, ligesom senere, Syd for Kolaa og Havmølleaa, saa at det derliggende Kongegods fulgte Slottet under dets vekslede, i Enkeltheder uklare Skjæbne i 14de Aarh.'s Midte. Paa det 1313 opførte, men 1320 nedbrudte (?) og atter gjenopbyggede Kalø Slot boede den rige Klavs eller Niels (Nicolaus) *Limbek*, den kullede Grev Gerts Høvedsmand i Jylland, senere Svigerfader til Stig Andersens Sønneson. Slottet var pantsat (som det synes til Limbek); men ved Valdemar Atterdags Forlig 1340 med Grev Gerts Sønner kort efter deres Faders Mord bestemtes, at den Førstnævnte først skulde indløse Kalø med den fjerde Del af Nørrejylland; — »det Husz Kallø« ansattes da til 10,000 Mk. lødigt Sølv, men, »hvis saa fantis, at Kallø Renter oc Indkomst icke waar saa høj, det skal mand regne paa det Huusz Gottorpe oc tilliggendis Fogderie«. Først 1343 indløste dog Stig Andersen Kalø Slot med Fogderi fra Klavs Limbek og hans Arvinger og fik Kvittering for, at Hr. Klavs var aldeles fornøjet. Alligevel havde Limbek Slottet i Pant atter 1348, da Greverne lovede at skaffe Valdemar det. Limbek, som var bleven Kongens Lehnsmand og Drost, var senere blandt hans Modstandere, blev atter forligt med ham og blev atter Drost 1354, men stillede sig desuagtet sammen med Stig Andersen i Spidsen for Jydernes Oprør 1368, der tilsigtede Valdemars Afsættelse. Han døde et Par Aar efter Stig, hvem han havde lignet i stadige, politiske Svingninger. Til hans Tid henlægges Sagnet om Kaløs Belejring i 7 Aar af en Greve. Denne, som vel har opkastet den saakaldte »Grevens Skandse«, mente at kunne udhungre Besætningen; men, da en forklædt Tigger vendte tilbage med et helt Brød, og der bestandigt hørtes Skrig af Svin, som slagtedes, og saaes græssende Køer paa Voldene, troede Greven, at Borgen var vel forsynet med Levnetsmidler og ophævede Belejringen; men

for at skuffe havde Besætningen bortgivet det sidste Brød, stadigt knebet det samme Svin i Ørene og ført den samme Ko op og ned ad Voldene. Da Greven drog bort, satte de Belejrede efter ham og tog ham og hans Hær tilfange mellem Mols's Bakker (1352?) — ¹⁾.

Senere pantsatte Valdemar Atterdag Kalø Slot — sagteus ogsaa med tilhørende Fogderi — til Aarhus Bispestol; men Dronning Margrethe indløste igjen 1407.

By og Land i 15—16de Aarh.

¶ April 1440 hyldedes Christofer af Bayern paa Viborg Thing som Danmarks Konge. Nytaarsdag 3 Aar efter kronedes han i Ribe Domkirke, — og faa Maaneder efter — samme Aar, den almindelige Stadsret udkom — fik Æbeltoft sit fjerde bekjendte kgl. Benaadningsbrev. **Christofers Kongebrev**, udstedt Torsdag efter 4. S. e. P. 1443 i Kjøbenhavn, er det første til Æ. i det danske Sprog, ligesom ved den Tid Dansk almindeligt fortrængte Latinen i Landets offentlige Dokumenter, undtagen de gejstlige. Brevet gjen-gives her delvis. »Wy Christoffer . . . göra widerlicht alle mæn, att wii aff wor sønderlighe gunst och nadhe haue taghit och vntfongit och taghe och untfaa meth thette wort opnæbreff wore elschelighe bwrgerere och menichet (o: menige Borgere), som bygge och boo i wor køpstædh Æbeltofte, vdi wor sønderlighe wern, hæghn och konungælighe bescher-ming sønderlighe at fordaghtinge (o: beskytte) till rette. Och stadbefeste wii och vnne them at nydhe, haue och brughe alle the priuilegia, friihet och nahder, som wore for-farne koninge i Danmarck them føre oss nadhelighe ynt och giuet haue, i alle made och meth alle article, som theres opnæbreff wdwise, som the them ther vppagiuet haue, som wii thette wort opnæbreff tilhænght haue. Item wele wii,

---

¹⁾ Kalø Slots Historie i det omhandlede urolige Tidsrum er fortalt med mange indbyrdes Uoverensstemmelser af Karl Hansen i »Danske Ridderborge«, af A. Fabricius i »Danmarks ill. Almanak« 1856, af Fredr. Barfod i »Fortæll. af Fædrelandets Hist.« og af Trap i »Kongeriget Danmark«.

at engen schall være fore bwrgerere i for^{ne} wor køpstædh Æbeltoffte vden han gør, som bwrgerere bør at gøre, och ey for gest (∴ fremmed Handlende) vden han gør, som gest bør at gøre. Thii forbiwthē wii . . . . «. Dette Brev stadfæstes efter Niels Clemensens Indstilling af *Kong Hans* Tirsdagen efter 1. S. e. Paaske 1506 paa Kalø Slot ¹⁾, af *Kong Christian III* 1552 (D. Atl.), af *Kong Frederik I* 21 — 3—1563 ²⁾, af *Kong Christian IV* 28—5—1607 paa Kjøbenhavns Slot (med Tilføjelsen: »Dog wille wi osz naadigste forbeholdet haffue derudinden at remediere och forandre, eftersom osz och riget kannnd were gaffnligt«) — og af *Kong Frederik III* 30—1—1648 (med samme Tilføjelse). —

I Christofers Brev kaldes Æ. »køpstædh«, og det havde Byen vel fuldstændigt (∴ baade med Bything og Byraad) været, siden den 1317 fik sin Stadsret. Gaadefuldt er det derfor, naar Æ. er tagen med i alle Fortegnelser over de jyske

- ¹⁾ Hvor Kongen opholdt sig hos sin dygtige og energiske Yndling, Pengemanden og Godskjøberen Niels Clemensen, Rigsraad, Lehusmand paa Kalø 1505 eller 6 til ca. 1514. Landsdommer i Jylland 1505—15. N. Cl. tilskødedes 1511 af lange Jens Hvass' Efterleverske Johanne Hansdatter og Erik Hvass, begge paa Vormstrup: Del i Strandkjærgaard og Faysgaard (!) i Strandkjær Mark, Essendrupgaard og Mølle »med Dam og Damsbandh«, samt 2 Gaarde og 1 Hus (eiler 3 Gaarde) i Lyngsbæk. Godset havde Erik Eriksen Rosenkrantz 1487 gjort Lavhævd paa ved Mols Herreds Thing og indstævnet til Fru Kirsten af Vormstrup, Erik Hvass' Enke. Det tilskødedes igjen 1515 af N. Cl. til Kong Christian II, til hvem Niels stod i lige saa godt Forhold som til Kong Hans, hvorimod han var ildeseet af Højadlen. Efter hans Død 1518 blev alt hans Gods beslaglagt, uden at Grunden kjendes; men i næste og flg. Aar overdroges det dog tildels igjen til Enken og Børnene.
- ²⁾ Dette Kongebrev, som skal findes i Reg. o. a. L. 8., 47—8 samt Brevene fra 1552 og 1607 (?) vare 80 Aar tidligere bortsendte fra Byen (til Udg. af Dansk Atlas V), da de 6 à 7 ældste, tilbageværende kgl. Privilegier 1348 indsendtes til det hist.-geneal. Arkiv. Det syvende, udstedt af Christian IV 25—5—1608, vedkom samtlige Kjøbstæder og tilsagde dem, at Valget af »Hr. Christian« -- den 5aarige Kronprinds — til Thronfølger »ikke skulde komme dem til nogen Forkrænkelse paa deres Privilegier og Friheder«. Samme Løfte til samtlige Kjøbstæder er Indholdet af Frederik III's Brev af 8—5—1648 (ved hans Valg til Konge). D. Atlas nævner »Christian IV's Konf. p. Byens Priv. ^{28/5} 1604«, — sikkert Trykfejl for 1607.

Kjøbstæder fra 16. Aarh.'s andet Tiaar og nedefter, men kun i 2 af 7 Kancellifortegnelser over »Kjøbstæder« fra 1471—1508, og i de samme 2 (1471 og 1486) med den udtrykkelige, kun ved Æ. satte Tilføjelse: »*non est oppidum*«; — i den ene Fortegnelse af de 2 er Æ. først skreven for en lille Ydelse sammen med Grenaa, men derefter atter strøgen med den Bemærkning: »*non est oppidum*«. I Henhold til denne Tilføjelse findes hverken Folk eller Heste udskrevne i Æ. i Aarene 1489—1508, hvorimod der udskrives i alle de andre daværende jyske Byer undtagen Thisted, Sæby, Nibe og Løgstør; — Grenaa er medtagen hver Gang fra 1471 (f. Ex. 1486: 2 Knægte og 6 Heste); — Lemvig og Holstebro kun én Gang; Skivø er udeladt 1496 (Se Dansk Mag. III, 4 og IV, 1 og 2). Bemærkningen »*non est oppidum*« synes at tildele Æ. en lavere Rang; — men, hvad menes med oppidum? Enten Ordet tages i den klassiske Betydning (Provindskjøbstad mods. urbs) eller efter Saxos Brug (Torp, Flække), passer det ikke. Bything i Æ. nævnes udtrykkeligt 1430, Borgmester 1479. —

Allerede 5—9—1441 havde Kong Christofer forlenet den rige og mægtige **Otto Nielsen Rosenkrantz** til Hevringholm med Kronens Kjøbstad Grenaa og dens Gods, Stensmark og Anholt. Hr. Otto var Lehnsmand paa Kalø fra 8—8—1439, Rigets Holmester og altsaa næsthøjest i Riget efter Kongen, »Ejer ved Arv og Kjøb af hele Sønderherred og Størstedelen (?) af Mols Herred«, gift med den yngre Marsk Stigs Sønnesøns Enke, med hvem han fik Bjørholm, og Medstifter af Mariager Kloster. Til ham pantsatte Kongen frendeles for et modtaget Laan (— vistnok i eller omkring 1443, Christofers Kroningsaar i Danmark og det Aar, det ovenanførte Benaadningsbrev til Æ. udstedtes —), »*Hassens, Æbeltoft og Hjelm Gods i Æbeltoft Sogn*, — Pant for 1000 rhinske Gylden, gamle og gode af Guld og fuldt vægtige, som nu i Landet genge, gode og gjæve ere« (c: c. 50,000 Kr. i vore Penge). Pantets Omfang fremgaaer ikke tydeligt af det efter Voss's Registrant citerede Udtryk: menes der kun den Del af »*Hassens*«, der laa i Æ. Sogn, var det blot Elsegaard og Skovgaard; — menes der derimod hele Halvøen Hassens, maa dog undtages, hvad Skærsøs Besiddere m. Fl. ejede. 1449 fik Otto Nielsen (samtidigt med, at han

fik Kvittering for Regnskabet over de Penge, han havde oppbaaret af Sønder-, Lisbjerg- og Hald Herreder) Skjøde paa Godset — »til evindeligt Eje« — af Kong Christian den Første; — dog forbeholdt Kongen sig Gjenkjøbsret for Pantessummen. Men, da nævnte Konge altid var i Pengeforlegenhed, er Godset vel først indløst efter hans Død 1481 af hans Efterfølger Kong Hans (1481—1513), saa at det antageligt, da Hr. Otto døde 1477, fra denne er gaaet over til Sønnen Erik, muligvis til Flere. En ny Pantsættelse er det, naar Fru Ide, Falk Gjøes Enke paa Skærso, 1566 havde *Hassens Birk* i Pant; thi 1523 laa Æ. halvt til Kongens Fadebur og halvt til Biskoppen i Aarhus, og 1524 fik Borgmesteren i Æ. Brev paa Øen Hjelm. —

Samtidigt med Otto Rosenkrantz var **Jens Iversen Lange** eller Munk, Biskop i Aarhus 1449 til 81 eller 82. I et Thingvidne af 1533 nævnes i følgende Orden som Byens forhenværende Lehns mænd: Otto Nielsen (Lehnsmand paa Kalø fra 1439 til maaske 1452, da han fik Skanderborg Lehn; † 1477), Erik Ottesen Rosenkrantz (L. p. K. 1452? —1484; † 1503), Jakob Krumpen (L. p. K. 1501—1505 eller 6, Broder til Biskop Stygge K. og Rigmarsk Otto K.), Oluf Friis (L. p. K. 1484; † 1501) og Biskop Jens. Som man vil se, er Ordenen vilkaarlig; — men mærkeligere er det, at Hr. Jens opføres blandt Lehns mændene. Hvordan det nu end skal forklares, maa han have haft mere med Æ. at gjøre end blot som Biskop. Da nu Otto Rosenkrantz havde Æ. i Pant, er det forstaaeligt, at dette — bl. A. — kunde give Anledning til Tvist mellem Kirkefyrsten og Adelsmanden. Af Historien kjendes da ogsaa et meget beftigt Sammenstød, der endogsaa fremkaldte en kgl. Retterthingsdom 1458¹⁾. Et af Stridspunkterne var netop, at Bispens vilde tilrane sig Ret over Æ.: ». . . framdeles schyldedhe her Otte Nielsson forse^{ne} bescob Jens aff Aaers, at han villde forsware Æbelltofftæ oc haffde laghd eet capellæ ther i byen ydermere thønge paa, æn the haffue nagedh synnæ haffd tellformæ, oc kommet thennom i doem . . . » etc. Biskoppen maatte fuldstændigt give efter i dette, som i de

¹⁾ Samme Aar byggede Hr. Otto Marie Magdalene Kirke i bortryddet Skov.

andre Klagepunkter. »Item som her Ottæ taledhe tell bescoben om then capellæ i Æbeltofftæ etc. Thend cappell scall giffue bescoben, som han i førre tydhæ giffuet haffuer her tell, og bescoben ladbe segh nøyæ ther meth, oc er capellan i noghen doem, at han affløsis«. —

Ottos Søn var den ligesaa mægtige, »paa Gods og Børn (17) rige« Rigshofmester **Erik Ottosen Rosenkrantz** til Boller († 1503), der antages at have ejet, foruden nævnte Gaard og Bjørnholm, c. 800 Bøndergaarde og c. 6000 Tdr. Hartkorn, hvoriblandt — hvad han 1499 tilskødede en afdød Søns ¹⁾ Børn: — »9 Gaarde i Hamstorp (o: Handrup) ²⁾, 1 øde Bol paa Lyngisbeks Mark, 1 Bol i Exmark (o: Egsmark), item Hamdrup Skov og Part i Fiskeriet i Stubbesjø, Killicsø (o: den udtørrede Kølliksø) paa Hamdrup Marks Enemærke, Drogbysjø, Bildsø paa Hassens (Bilsø paa Egsmarks Jorder eller dens Navne paa Boeslums) og Krasjø (o: Kragsø) i Skærsø Skovs Enemærke«. — Erik maa ogsaa have ejet Skærsø, siden Datteren Mette, gift c. 1470 med Eskild Gøye, kaldes »til Skærsø«. Til Gaarden hørte c. 1500: »c. 150 større og mindre Gaarde og Møller i omliggende Herreder og som Strøgods andensteds i Jylland«. — Som ovenfor anført, var Erik Lehnsmand paa Kalø efter Faderen, og hans Forhold i denne Stilling er det vel, Kong Hans i to Pantebreve 1495 og 1497 udtaler sin Tilfredshed med: » . . . oc ære wii wel tilfriidz med for^{ne} her Erick Ottzssen met thet skovhug, som huggen er paa Hassens«. Ligesom Faderen kom ogsaa denne Rosenkrantz i Strid med Biskop

¹⁾ Denne Søn — Hr. Holger til Boller † 1496 — fik 1458 sammen med Svogren Anders Ebbesen Galt ved Skiftet efter Svigerfaderen Joakim Flemming noget Gods i Æbeltoft Skovgaarde, Basballe og Grønfeld.

²⁾ Blandt Afgiften var »2 lester salt aff saltkedellen, och thet waver icke lengher, ænd skoffven tillrecker«. Jyderne indvandt Salt af den tørrede og brændte Tang, ligesom Kalk af Skjæller o: Musling-skaller. Af Tangasken uddroges Saltet ved Paagydnung af Vand og derefter Kogning af den derved indvundne Lage. — Blandt de 9 Gaarde var vel »Handrupgaard«, som 1753 nævnes som tilhørende Kjøbmand N. Jak. Lund i Æ. Bonde Pedersen aff waben, som 1413 gav 2 Gaarde og 2 Bol i Elsted til St. Søfren udi Rye o: Enkloster, benævnes 1411 »aff Hamdrup« o: formodentligt Handrupgaard. Sønnen Jep Bondesen stadfæstede Faderens Gave 1423.

Jens, men paa Kongens Vegne. Følgende to Aktstykker give den eneste kjendte Oplysning derom. Jens Hvass, »beskeden Svend«, Foged paa Bjørnholm, traadte frem paa Æbeltoft Bything 19—4—1479, æskede og fik (vistnok i Hr. Eriks Tjeneste) et fuldt Thingsvidne om, at »Clavs Jøssopsszen paa Kongens og Kronens Vegne med Lavhævd indevorthe **Æbelsiøgaard** med al sin Tilliggelse, som Christen Jonszen havde haft i Hævd, og ellers dertil den ellefte Del og Rebdræt over al Æbelsiø Mark i Fællig og Kirken de 5 Dele«. Samtidig med Lavhævden havde de 4 Sandemænd i Hassens været tilkrævede mellem Guds Hus og Bonden, og de havde svoret som anført ¹⁾. Sognevidnet ²⁾, som ogsaa findes i Rigsarkivet og er utrykt, er dateret 14—3—1479 og gives her i sin Helhed efter Originalen, men kun med dennes Stavemaade i Navnene og i et Par andre Ord: »Alle Mænd, dette Brev se eller høre, hilse vi Christiern Hvidsøn, Sognepræst i Drogby Sogn, Jes Esgersøn, Borgemester i Æbæltøft, Per Nielsen i Drogby, Severen Christensen i Løngebeck og Mougens Severensen i Holme evindelig med Gud. Vi kundgjøre for Alle, som nu ere og komme skulle, med dette vort aabne Brev, at Aar efter Guds Byrd MCDLXXIX Dominica, som synges i den hellige Kirke officium oculi, da var skicket for os og for mange flere Dannemænd, som nævnte Dag vare paa Drogby Kirkegaard, beskeden Mand Tyge Tordsøn, hvilken som lovlig bødes og fik et fuldt Sognevidne af XII gode achte gamle Dannemænd, som vare . . . , hvilke XII fornævnte Dannemænd samdrægtelig vidnede paa deres gode Tro, Sjæl og rette Sanningen, at de have sandelig hørt og spurgt af deres Fader og Forældre før dem og af mange andre gode, gamle Dannemænd og dem selv fuldt vitterligt er i rette Guds Sannende, at al den Jord, som nu ligger til Kronens Gaard Æbælsiøgardh, som Christern Jenson (Jonsen) nu udi boer, den har dertil ligget frit og ubevaren i hundrede Aar og mere, det Længste, som nogen Mand kan enten mindes eller spørge, i Hr. Jæs Trugelssøns Dage, i Hr. Per Mougenssøns

¹⁾ Omtalt i Etatsraad Hvass': »Familien Hvass« — efter Diplomatariet i Rigsarkivet.

²⁾ Sognevidner holdtes paa Kirkegaarden efter endt Gudstjeneste, af Præsten som Formand og 2—3 Sognemænd.

Dage og udi Hr. Otte Nielssøns Tid ¹⁾, uæsket (?) ulast og ukjæret af Alle i allehaande Maader, til nu om Stunder Bispen har ladet kjære derpaa. Item er os og Alle fuldkommelig vitterligt i rette Sannende, at fornævnte (!) Hr. Erick Ottsen har ingen Hinder eller Forkrænkelse gjort eller ladet gjøre Kirken paa al den Tid, i salig hans Faders Tid, Hr. Otte Nielssøns, i nogenhaande Maader. Hvilket Vidne er gangen og faren i alle Maader, som fornævnte Mænd og vi fornævnte hørte og saa, det vidne vi med vore Incigle hængende nedenfor dette Brev. Datum . . .« (2 af de 5 Voxsegl hænge endnu ved Originalen). —

I Fredrik den Førstes Tid laa — som ovenfor berørt — en Del af **Æbeltoft** »til Kongens Fædebur«, hvad der er et almindeligt Udtryk om en Kjøbstæderne forundt Gunst, som bestod deri, at de ikke bortforlehnedes, men betalte deres Afgifter umiddelbart til Kongen, uden at Distriktets Lehnsmænd eller nogen Anden oppebar dem. I et Register 1523 staaer Byen opført med en aarlig Afgift paa 30 Mark $\frac{1}{2}$: af Halvdelen af Byen; — den anden Halvdel tilhørte Aarhus Bisp ²⁾. Da Borgmester Mourits Pedersen 12—11—1524 fik Brev paa en Eng norden ved Byen kvit og frit ad gratiam, tilbagekaldte Kongen Brevet nogle Maaneder efter, »for hand er kirckenns tienner och engenn hæffides frann kronnenn«. Samtidigt med nævnte Register hedder det: »Ebbeltofft byskatt fick her Niels Erichsen, som er 33 $\frac{1}{2}$ Mark«. Da Nævnte ikke kan være Erik Ottesen Rosenkrantz's velbekjendte Søn Niels til Bjørnholm (Hofmester og D. R. R., † 1516), som havde Gods paa Mols og t. Ex. 1501 tilskødede Joh. Fikkesen en Gaard i Vrinders, — heller ikke Niels Eriksen Gyldenstjerne til Tim † 1484, — maa der nærmest tænkes paa en Kannik i Aarhus af det Navn: han nævnes oftere efter 1521, da et Alter i Odense Kirke fra-

¹⁾ Alle tre havde været Hovedsmænd paa Kalø. Peder Magnussen, Otto Rosenkrantz' Formand, var Hovedsmænd 1423, — indtil 1439. Mellem ham og Jens Perle 1370—71 nævnes ingen i Karl Hansens »Danske Ridderborge«. En Jens Thruvelsen eller Thrugilsen var Landsdommer 1378—90.

²⁾ Halvdelen af al kgl. Rettighed i Ribe By, undtagen af Strandvrag, Forban, 40 Marks Bøder og Hestetolden havde Ribe Bisp alierede siden Knud den Stores Tid.

dømmes ham. 1547 henlagdes Tilsynet med alle Kjøbstæder paa faa nær til de nærmestboende Lehns mænd; Æ. var ikke blandt de undtagne og tilfaldt følgelig Kalø Lehnsmand og senere ved Lehnsforfatningens Ophør (ved Enevoldsmagtens Indførelse) Aarhus Stiftamtmand indtil 1796, da Æ., Grenaa og Mariager underlagdes Randers Amt, undtagen i Sager, der vedkom Stiftamtmand og Biskop i Forening. —

Blandt det c. 1443 til Otto Rosenkrantz pantsatte Gods var **Hjelm**. 12—11—1524 gav Frederik I fra Skanderborg Borgmesteren i Æ. Mourits Pedersen Befalingsbrev paa Øen og de derværende Øg. Der var nemlig der et kongeligt Stutteri, hvortil Øen egnede sig ved sit kraftige Græs, Vældvand og mange Træer og Buske til Læ¹⁾ (Endnu 1777 hed det: »her er nogen Skov og Krat til Hestene at skyvle sig i«). I Brevet forekom den Artikel: »at ingen Fiskere skulle ligge der og fiske; thi at de forbugge Skov og Krat med deres Ildebrand, som Øgene skulle have Skjul af«. — 1547 udgik Brev til Lehnsmand Erik Banner paa Kalø om, at »han lader besørgede de Øg, paa Hjelm gange, med en god, skjøn friisze hest, som duelig og aldeles ufordærvet er, saa at samme kgl. Maj.'s Øg og Stod ikke bliver dette Aar forsømt«. — 1631 fik Frants Rantzau til Rantzauholm for andet Gods »Hjelm», hvorpaa kan fødes i det Mindste 18 Hopper«. — [Senere tilhørte Øen — ligesom endnu — Gammel-Estrup, som ogsaa havde Heste der²⁾], men dernæst bortforpagtede den en Række Aar til to Mænd fra Mols, som benyttede Jorden dels til Sæd, dels til Græsning for Stude. Fra Stutteriets Tid fortælles om en prægtig, graa Hingst, som aarligt i Bedækningstiden blev sendt fra Estrup til Øen og efter en Tids Forløb svømmede i Land og tildels om Natten meldte sig ved Hovslag paa den store Borgport

1) Stod af vilde Heste vare almindelige paa mindre Øer og i hegnede Skove, der derfor kaldtes »Hestehaver«; saaledes Skoven »Hestehave« ved Kalø. Ogsaa indliegnede Jordstykker til Bøndernes løse Heste bar Navnet, hvortil dette findes ved Vrinders, Landborup, Femmøller, Kongsgaard osv.

2) D. Atlas: »Nu hører Hjelm til Grevskaftet Skeel, og Greven holder derpaa om Sommeren et anseligt Stutteri. Paa Øen er ingen anden Bygning end et teglhængt Hus, hvori boer et Par Ægtefolk, som skal opagte Kreaturerne og Græsningen«.

paa Herregaarden. 1855 byggedes paa Øen, der er $\frac{1}{4}$ Mil i Omkreds, et 36 Fod højt Fyrtaarn med et Blinklindsefyr, der ikke »flyttedes fra Sprogø« (Both), men kom fra Paris, er 160' over Havet og har en Lysvidde af $4\frac{3}{4}$ Mil; — Staten købte dertil c. 9 Tdr. Land o: c. $\frac{1}{6}$ af Øen. Fyrmestre: J. A. Tolle fra 1856; derefter Carl Petersen, der var bekendt fra sine Polarrejser med »Fox« og flere Skibe, og som var gift med en Grønlænderinde; — senere Hans Gregorius Beldring, som 1879 forflyttedes til Hammershus, og Henning Jørgen Henningsen, som tidligere var paa Hammershus. De to Sidste have tillige bestyret den 1876 oprettede Toldpost].

Navnet »Hjelm« ¹⁾ (1250 og 1307 Hiælm, 1307 Hjaln, 1317 Hyelm, 1431 Hyalm, 1323 og 1410 Hielm) er saare almindeligt; det findes paa Møen (1605), Lolland (1624), Sjælland og Fyen, i Nørre- og Sønderjylland, samt i Norge (1638 Hjellum Hede i Sevel, Hjelmshuol i Føvling, Hjelmstrup i Egtved og Hjelmsholm i Agerskov; 1231 Hjalnæslefbæreth; 1465 Hjelmager v. Løtten; Hjelmshakke i Bregnet, Hjelmshjær i Vendsyssel osv.) N. M. Petersen, som bemærker, at »Hjelm« betyder ethvert Dække, isl. hjalmr af at helma o: skjule, mener, at Øens Navn sandsynligst forklares ved at tænke paa, at Søroverne byggede deres Vikingebol i Form af en Hjelm eller som runde Hytter (jvfr. »Kornhjelm«). Hjalmr gives ogsaa Betydningen af »Stak eller anden Indretning til Opbevaring af Hø og utærsket Korn«. Endeligt kan mærkes, at Plantenavnet Hjelmne er ældgammelt (1570). —

1519 flygtede Gustav Vasa fra Kalø Slot. Et Par Aar efter kom en anden Flygtning over Kallundborg til Mols sammen med Abbeden af Sorø og Prioren af Antvorskov; det var Roeskilde Bisp **Lage Urne**, som ved Flugt unddrog sig Christian II og Sigbrit, som stod ham efter Livet. Hans

¹⁾ I Ulrich Petersens utrykte Collectanea og Resens ligeledes skrevne Atlas siges, at Øen ogsaa kaldes Grotholm eller Grote Hjelm til Forskjel fra de mindre Holme, der ligge udfor Skagen. — Hvitfeld: »Denne Insul er kun en liden Plads, men fast af Naturen, bekvem for alle dem, som løbe gennem Beltet til Norge; thi der er en god Havn og fersk Vand paa, ligger ogsaa højt, at Folket deraf kan gjøre et stort Værn«.

fortrolige Ven, den sidste katholske Biskop i Aarhus Ove Bilde ejede *Isgaard* (tidl. Egsgaard, saa at Navnet ikke kommer af Isse som Both vil). Af det biskoppelige Slot er der endnu Levninger i en Kjælderbygning fra Nutiden, ligesom Gravene ere kjendelige. Derhen tyede Lage først, og derfra skrev han et vemodigt Brev til Kongen og forestillede ham i Ærbødighed og Alvor, hvad der kunde tjene til hans Fred, bad ham ikke tage hans Flugt unaadigt op og lovede at komme tilbage mod frit Løjde. Kongen gav et haardt og haanende Svar, som Bispen modtog paa Bispegaarden Aakjær og besvarede fra Horsens 1523 med et nyt Brev, hvori han foreholdt Christian hans Synder og opsagde ham Troskab. Samme Aar blev Christian II selv en Flygtning og maatte forlade Landet, medens Urne vendte tilbage til Sjælland med Frederik I. —

Efter Herredagen i Kjøbenhavn 1530 havde Reformationen, som bekjendt, stor Fremgang i Landet, og Folket viste sig opsætsigt overfor de katholske Bisper. Det var ogsaa Tilfældet i Kalø Lehn overfor den ædle og værdige Ove Bilde. Ejeren af Skærsø Mogens Gjõe og Lehnsmanden paa Kalø Erik Banner vare den nye Lære gunstige. Den Sidstnævnte fik imidlertid 1531 kgl. Paalæg om at holde Almuen til dens Pligt: at yde Biskoppen den »Biskopshavre«, som tilkom ham ¹⁾. Til denne Tid og disse Forhold maa rimeligvis Visen om Mordet paa »**Hr. Tidemand**« for en Plovskats Skyld henføres. Som Statsafgift var Plovskatten forsvunden allerede 1325 ²⁾; men Plovkorn og Plovbrød svarede til Kirken til 1536. Dernæst skal Anna Tidemand, som var gift med Christen Maltesen Viffert til Møllerup, der var med i Syvaarskrigen, gav Kalk og Disk og en erobret svensk Fane til Feldballe Kirke og døde 1592, have været en Datter af den Myrdede (Af samme Familie vare vel Markvard Tidemand † 1550, Jørgen Tidemand, Landsdommer i Skaane 1567 og Jakob Tidemand til Hellerup, hvis Enke Karen Bølle † 1582 blev gift med Lave Urne til Rugaard).

¹⁾ I det aabne Brev til den menige Almue i Kalø Lehn hed det, at Bispen i Aars havde berettet: »att the sidde och trycke thennom atb the icke haffue thindet thend tiende kerff effther som samtyckt bleff udi Otthens.«

²⁾ 1311 kvitterede Kongens Foged i Aarhus for modtagne Plovpenge-

Da Hassens muligvis endnu dengang har hørt til Sønderherred og, skjøndt det var et Birk for sig, dog maaske har haft Noget at gjøre med Herredets almindelige Thingsager, kunne Hassensbeboerne have været med til Mordet, hvorfor Folkevisen her medtages. De tre første Vers have tildels samme Ordlyd som Vers af Visen om Sorte Ploug. »Aarle om Morgen, det var Dag, — Herr Tidmand klæder sig for sin Seng, — Og han drog i sin Skjorte saa skjøn. — Det lover alle de Sønderbo (Omkvæd). — Han drog i sin Skjorte skjøn, — Og Silke Trøye var herlige grøn; — De Bukkeskinds Støfle snørde han ad Been. — Bukkeskind Støfle snørde han ad Been; — Forgyldede Spore spendte han omkring; — Saa drog han til Sønder-Herritz Ting. — Saa rider han til Sønder-Herritz Ting; — Han kræver ud Skat af Ædeling; — Siu Skeppe Rug af hver Mands Plog. — Siu Skeppe Rug af hver Mands Plog, — Hver Fjerde Sviin af Olden Skov. — Op da stod den gamle Mand; — Op da stod den gamle Mand: — Den Skat vi aldrig udgive kand, — Og, førend vi skulle den Skat udgive, — Og, førend vi skulle den Skat udgive, — Føre skulde hver Mand paa Tinget blive; — I Sønder-Herritz Bønder staar sammen i Ring. — I Sønder-Herritz Bønder staar sammen i Ring, — I lade ikke Herr Tidmand komme levendes af Ting. — Det første Slag den gamle Mand slog. — Det første Slag den gamle Mand slog: — Han slog Herr Tidmand ned til Jord; — Nu ligger Herr Tidmand, hannem rinder Blod. — Endnu gaaer Plogen i sorten Jord, — Og end gaa Svin paa Olden-Skov. — Det love alle de Sønderbo«. — »Der er endnu en liden Høj, kaldet Tidemands Høj, hvor dette siges at have tildraget sig« (D. Atl.). —

1532 mislykkedes Christian II's Forsøg paa at tilbagevinde de tabte Riger; først i Juli kom han til Kjøbenhavn med frit Lejde, og sidst i Maaneden førtes han som Fange til Sønderborg. I den næste Maaned meldtes det Kong Frederik I, at den bekjendte Skipper **Clement** fra Aalborg, Christian II's tro og modige Tilhænger, laa i Æbeltoft Vig med nogle Jagter og andre Skibe og begjærede Lejde af Hr. Hendrik Rosenkrantz paa Bjørnholm, Kongens Mand og Tjener. Frederik bad Anmelderen (Erik Banner paa Kalø?) om at slaa sig i Handel med »Clement og undervise ham om,

hvorledes Kong Christiern velvilligt (!) havde overgivet sig med Skibe og Gods og var paa Sønderborg Slot; vilde Clement overlade sine Skibe med Skyts og Gods og Tilbehør til Kongen og Riget, kunde han og hans Medfølgere faa sikkert og christeligt Lejde til at passere frit gjennem Kongens Lande; vilde han ikke det, skulde Anmelderen sætte Dage med ham paa 3—4 Uger, til Kongen kunde videre lade handle med ham; vilde han ingen af Delene, »da nødes vi til at lade det dermed bestaa, til saalænge vi kan finde der andre Midler til«. Anmelderen skulde sammen med Hr. Mogens Gjøe og Hr. Hendrik Rosenkrantz raadslaa om, »hvorledes bedst kan tilgaa; dog, dersom nogen Raad eller Lempe paa Færde vorde, at I kunde med hverandre finde Raad hertil og nederlægge ham og hans Medfølgere uden Dagtingen, da saa vi det helst«. Clement har vel anet Uraad og er sejlet bort i Tide. Han fortsatte sine eventyrlige Farter, blev, som bekjendt, Vendelboernes Fører under den for den jyske Bonde skjæbnesvangre Rejsning 1534 og endte nok sit urolige Liv paa Stejlen 1536.

Under nævnte Rejsning --- i »Grevens Fejde« — var **Mols** ikke blandt de frafaldne Hærreder og undgik derved disses strenge Afstraffelse. —

I Æbeltoft By eller Vig døde i Foraaret 1538 den ofte nævnte Biskop Ove Bildes Broder **Mogens Bilde** til Svanholm, der ved Reformationen 1536 var bleven berøvet sin Stilling som Lehnsmænd paa Koldinghus. Juli 1537 laa han meget syg i Kolding og gjorde der sit Testamente; — næste Aar »wor han kommen ther indt forre Ebbeltoft med hues goods han haffde og ther bleff død« — meldte Biskoppens Sekretær Hans Hendriksen til Sammes Broder Esge. Sekretæren rejste strax til Kalø og raadslag om Jordefærden med Fru Margrethe Gyldenstjerne, hvis Moder var en Bilde, og som selv var Lehnsmænd paa Kalø Erik Banners Hustru. De lod ham begrave i Aarhus, medens hans Gods forsejlet førtes til Svanholm. —

Fra 1539, 42, 43, 45, 49 og 50 haves Fortegnelser over, hvorledes Jacob v. Nyrnbergs c. 600, Hans v. Teklenborgs 400, Reymert van der Woldes c. 500 m. Fl.'s **Landsknægte** ¹⁾

¹⁾ o: Landseknægte eller »Spydkarle« o: Fodfolk. Ordet Soldat kom først senere i Brug.

vare fordelte i Kjøbstæderne. I Æbeltoft laa henholdsvis 10—10—10—5—3—5 Kuægte (i 1543 en Tid 20 under Zittwidtz ¹⁾); — i Randers 100—100—130—0—6—14; — i Aarhus 30—15—20—15—6—24; — i Grenaa 0—0—0—5—3—2 osv. —

Paa sit **Indtog** i Nørrejylland 1545 fra Kolding og tilbage rejste Christian den Tredje fra Randers til Kalø (»ther holler Erich Banner 2 natther for thette aar«) og fra Kalø til Aarhus, hvor Natteholdet skulde tilfalde Aarhus By den første Nat, Erik Banner 5te og 6te, . . . »then siffuende natt holle *Ebbeltoft* och Grindue bode 1 natt«. Hvad et Døgn's Forplejning af Kongen og hans Følge vilde sige, kan sees deraf, at til en Nats Hold 1537 var fastsat 2 Maaltider og til hvert af disse 1½ Oxekrop, 8 Faarekroppe, 30 Høns, ½ Td. saltede Fisk, 30 tørrede Kabliover, 300 tørrede Flyndere, ½ Td. saltede Sild, ¼ Td Smør, 10 Sider Flæsk og 40 Td. Øl foruden fersk Fisk, Æg, Iøg, Gryn, Lys og Brød efter Behov og 60—100 Tdr. Havre foruden Staldrum, Hø og Straafoder til 280 Heste. —

Under tre Konger var *Erik Eriksen Banner* til Asdal (og Kokkedal), — en af Tidens betydeligste Mænd, Rigens Marsk 1541, — Lehnsmand paa Kalø (1514—54). »Then svenske fange, som bortløb, gotstaff erigsen« kostede ham Kavtionssummen: 1600 Gylden (12000 Kroner). Som den, »der haffde Grindue oc Ebletofft«, udgik flere, Kjøbstæderne vedkommende **Missiver** til ham. Et Missive 1548 paabød, at »en skick oc pollicij« (c: Priskurant) for Varer, Vognleje, Tømmermænds og Murmænds Løn og alt Andet, som lejedes, kjøbtes og betaltes, skulde slaaes op paa Raadstuen, og at Enhver under Bødestraf skulde rette sig derefter. I et andet Missive fra Aaret forud paabød Kongen Erik Banner at have Tilsyn med, at »vore Borgemestre og Raad eller Borgere ikke uforrettes i nogen Maade, og deslige, at vor og Kronens Rettigheder ikke forsømmes, og at Kjøbstædernes aarlige Byskat hvert Aar til gode Rede forskikkes og antvordes i vort eget Kammer, og Byfogden gjør aarligt Regnskab (for) vor Hovmester og Rentemester«. Et tredje

¹⁾ Mon den Joakim Zittwis, som 1569 var Sendebud til Odense sammen med Jørgen Rosenkrantz? — 1631 nævnes Mathis Citzwitz til Rosserø og Karen. C. til Myrchellegaard.

Sendebrev til Banner 1548 gik ud paa, at »han bestiller det saa, at alt hvad Kalk som er tilfangs for Pendinge ved Grindo og Ebbeltofft, at de det flyer til Iver Krabbe paa kgl. Maj.'s Vegne«. Med Leverancer gik det heller ikke den Gang altid ærligt til. 1621 afsendtes et større Parti Kalk til Kjøbenhavn. Fra Mariager havde 6 Borgere overført 8 Skibsladninger, der skulde udgjøre 244 Læster 6 Tdr. ; men ved Eftermaalingen i Kjøbenhavn manglede der over 18 Læster, hvorfor Kongen lod de nævnte Mariager Borgere og et større Antal Skippere fra Æbeltoft og Omegn, som manglede en endnu større Del af deres Kalkladninger, tiltale ved Retten. Sagens Udfald er ubekjendt. -- Et fjerde Missive fra en senere Tid (1563) til Æbeltoft med flere Søkjøbstæder paabød, at »de, som bruge deris seiglats egiennem Belt, skulle stryge oc sette for vort slot Nyborg oc der vise vor toldere deris sjøebref oc certificatzer gifvendis tilkjende, hvor de hafve hiemme, hvad de hafue lad, oc hvort de ville, oc« tilbørligen fortolde alt Toldpligtigt. --

Et i »Nye danske Magazi«, II, 1 trykt Thingsvidne, som her aftrykkes tildels med nyere Skrivemaade, fortæller om Æbeltoft Borgeres **Fastelavnsløjer**. »Vi efterskrevne Lauritz Skenckell til Egeskov, Mattis Offwessøn, Provst i Randers, Morthen Gladt udi Knøbbell, Herredsfoged i »Andsherrit« (maa være Fejllæsning for »Molsherred«) og Niells Andersson udi Fordup gjøre Alle vitterligt med dette vort aabne Brev, at Aar efter Guds Byrd 1533 Torsdagen næst-efter Paaskedag paa Biskopsgaarden i Aarhus hørte vi læse for os et beseglet Papirs Thingsvinde, med fem Indsegl beseglet, udgivet til Ebbeltofte Bything og lydende Ord fra Ord, som herefter følger: Alle Mænd, dette Brev se eller høre læse, hilse vi Peder Matzen, Foged til Ebbeltofte Bything, Hans Jenssen, Borgemester ibidem, Jes Owissen, Niells Schreder oc Thomas Legy, Borgere og Bymænd ibidem, evindeligt med Gud. Aar efter Guds Byrd MDXXXij secunda feria Palmarum (o: Mandag efter Palmesøndag), da var skicket for os og flere Dannemænd, som den Dag førskrevne Bything søgte, beskeden Mand Niels Lassen ibidem, huilcken ther lofflig esket han bedes, fick oc framlede ett fullt Tingxvinde aff viij (8) skelliige, troff oc logfasthe Danne-mend, som wore Jens Owissen, Niells Skredder, Rasmus

Seuerensen, Per Teluszen, Per Tyriszen, Mogens Schredder, Thomas Legy og Michell Nielszen, Borgere og Bymænd ibidem, hvilke forskrevne viij lovfaste, tro Dannemænd alle samdrægteligt vidnede paa deres gode Tro, Sjæl og Sandhed, at de hørte og saa iij (4) gode, gamle, trofaste Danne-mænd for dem stande inden alle iij Stokke samme Dag paa fornævnte Bything, som vare Pouell Rymsnyder (o: Remmesnider), Nielss Burgaardt (se S. 8), Jon Bentszen og Jes Villomszen, Borgere og Bymænd ibidem, og vinde, kundgjøre og sige paa deres Sjæl og Sandhed for dem og menige Things Dom, at de have Iceth (ledet) og udspurgt med deres Forældre, som myntes (mindedes) udi LXXX Aar, og de selv mynttis haffuer i LX Aar, at det haver været Sædvane i forskrevne Ebbeltofte By ud af Arilds Tid, saalænge de mindedes eller spørge kunde med nogen Mand, at thee haffwe hafft theris Fastelagens Leeg frij fraa Fleskesøndag (o: Fastelavnssøndag) oc saa thee viij dage omkriing; och huilcken vdenbyes Mand thet kom tiill Byenn i the samme Fastelagens Dage, tha haffue thij tagget j hvidt aff theennom, om han icke vilde giffue mecre oc giffwet hannom siidenn Øll igien nog, liighe saa som thii drwcke selffuer, thee Stwnd hannem løste at siidde oc drycke met thennom then Dag wdt. Men hvilken det icke gjøre vilde med Willig, da have de taget af hans Farekoster, enten Øxne eller Andet til Pant for 1 Hvid, til han gav dem 1 Hvid og løste sit Pant igjen fra dem, og aldrig dem haver været lyst noget Delsmaal (Retsforfølgelse) til derfor enten i Hr. Otthe Nielszens Tid, Hr. Erich Otzens, Jacob Krwmppens, Oluff Friisszis, Biscop Jenssis (se S. 35) eller nogher andre gaade framfarne guode Leenssmendz tiidt, førend nu Offue Perszen paa Eggisgordt (o: Isgaard) haver ladet det gjøre, og den Tid, vi spurgte, det var forskrevne Ove Persen til Mistykke, at vi tog ij øxer fra Seueren Jepszen i Agrij og Anders Magenszen i Togerup (Torup), lige saa til Pant for 2 Hvid, i samme Fastelavns Dage, da bød vi dem deres Øxne igjen uden alle Penninge, og de ej dem have vilde. At saa gik og saa er i Sanden, det vinde vi med vore Indsegl trykkendes neden paa dette Brev. Datum anno (et) die ut supra. Til hvis Thingsvindes Vidisses Stadfæstelse have vi Fornævnte ladet trykke vore Indsegl og Signeter nedenfor

dette vort aabne Brev, som givet er Aar og Dag, som førskrevet stander«. —

For at vise, hvorledes der i Adelsvældens Tid dreves livlig **Handel med Jordegods**, bidsættes følgende Liste, der kun omfatter vor Egn og kun Tidsrummet fra 16. Aarh.'s Midte til 17. Aarh.'s, samt kun, hvad der solgtes af og til Kongen ¹⁾. Af Kongen købte Falk Gjões Ide paa Skærsø 1563 1 Gaard i Draaby By, Jørgen Rosenkrantz 1574 1 G. og 1 Bol i Agri og 1 G. i Torup (Kapitelsgaard), Falk Gjõe jun. 1581 1 G., 16 B. og 2 Gadehuse i Boeslum (solgte 1568 af Jørgen Skram til Kongen), Ulrik Sandberg til Kvolstrup 1584 1 G. og 1 Aarhus Kapitelsgaard i Tved By, Tyge Sandbergs Efterleverske Ellen Rostgaard til Isgaard 1617 for et Bol i Knebel By (se nedenfor) 1 G. i Torup (som Gert Bryske 1608 havde faaet i Magelæg af Kapitlet), Hans Skade til Rolsegaard 1622 Andrupgaard og Just Høgs Anna Lunge paa Skærsø 1647 for det s. A. solgte, nedenfor nævnte Gods: 8 G. og 3 Selvejebol med Skov til i Holme. — Til Kongen solgte Jens Kaas 1575 2 G. i Grønfeld og 2 G. i Egens, Erik Lykke 1575 2 G. i »Størebye« (c: Stødov), nemlig Sten- og Hedegaard, Jakob Ulfeld 1576 1 G. i Egsmark, 3 G. i »Wrinæs« (Vrinders), 1 G. i Grønfeld, »en Gaard kaldet Balsballu«, samt Rolsegaard, Mogens Gyldenstjerne 1578 Gods i Hvedkjær (!) (i Grønfeld), Vibeke Podebusk 1580 1 G. i Basballe, Jakob Sefeld 1582 2 G. i Grønfeld, 1 G. i Strands og 1 G. (med Anpart i Simmelholt Skov), 6 B. og 2 Huse i Handrup, Mandrup Holck 1584 2 G. i Grønfeld, Erik Rosenkrantz's Enke Helvig Hardenberg 1 G. i Basballe, Kjeld Brockenhus 1585 1/4 G. i Grønfeld og Mads Eriksen Vasspyd 1 G. smsteds, Eske Brock 1587 (?) 3 G. i Holme, 1 G. og 3 H. i Lyngsbæk, 1 B. i »Vryndis« og Andrupgaard, Jakob Sefeldt 1587 1 G. i Strands, Kapitlet i Aarhus 1589 1 G. i Vrinders (som Eske Brock havde solgt til det 1587), Laurits Ebbesen Udsøn 1604 1 G. med Skov i Egsmark, Ellen Rostgaard 1617 1 B. i Knebel, Falk Gjõe 1619 1 G. i Agri By, 1 G. og 1 B. i Egens og 1 B. i Strands, Helvig Ulfeldt 1620 1 G. i Basballe og 1/4 G. i

¹⁾ Uddrag af Voss' Registrant i Rigsarkivet og Laursens »Kronens Skøder« 1—2 H.

Grønfeld, Holger Rosenkrantz 1622 1 G. i Viderup med Skov til, Albert Skeel 1627 1 G. i Handrup med »Handrupskov» og 1 eller 3 G. i »Liung By« (Lyngsbæk?), Holger Rosenkrantz 1632 1 B. i Vistoft og 1 B. i »Thogerby« (Toggerbo), Just Hæg til Bjørnholm 1633 2 G. og 2 H. i Basballe, Albert Skeel 1634 1 G. i »Liung« (Lyng), Mogens Arenfeld 1640 1 G. i Draaby By (for »Ørsøe Mølle« o: Øxenmølle?), Otto Skeel 1641 1 G. i Toggerbo, Hartvig Bille 1643 1 B. i Egens og Just Høgs Enke paa Skærsø 1647 1 G. i Agri, 1 G. i Tillerup, 2 G. i »Dejerit«, 1 G. i Toggerbo og 2 G. med Skov til i Strands By. — — Det er kjendeligt og forstaaeligt, at Skærsøs Ejere ved Salg og Kjøb samlede Gods i Draaby Sogns østlige Del; men noget Centrum, hvorefter Kongen samlede, spores ikke, medmindre det skulde være Lyngsbækgaard eller Kalø, da han kjøbte mest i den nordvestlige Del af Mols.

Udskrivninger og Taxationer i 16de Aarh.

Til et Skjøn over Æbeltofts forholdsvise Størrelse i 16. Aarh. meddeles i det Følgende nogle Ansættelser og Udskrivninger af Penge og Fødevarer, Knægte (o: Soldater) Skibe og Baadsmænd (o: Matroser¹⁾). Kun tilsammentagne vise de nogenlunde Æ's Forhold til andre jydsk Kjøbstæder i Henseende til Betydning, Folketal og Rigdom; men forøvrigt belyse de tillige forskellige Kjøbstadsforhold i ældre Tid. Det vides ikke, hvorefter Fordelingen af Byrderne, som ofte vækker Forundring og i sin Tid ogsaa vakte Utilfredshed, skete; — Begunstigelser havde sikkert deres Del i Misforhold nu og da.

1. 1515. »Disse efterskrevne Kjøbstæder skulle give vor naadige Herre saadan Hjælp«: Æbeltoft og Hobro 100 Lød, Grenaa 300, Randers 2000, Horsens 2500, Aarhus 3000 osv.

¹⁾ Efter Danske Magazin III—IV, Nyt hist. Tidsskr. I, 1845, Hübertz' Aktstykker og Sechers Corpus instit. Danicæ.

2. Taxation 1530: Æ. og Grenaa 200 **Mark**, Hobro 60, Horsens 700, Randers 1200, Aarhus 1500 osv.
3. 1545. »Hjælp, som Kjøbstæderne nu skulle komme Hs. Maj. til Hjælp med, for at de maa være kvit paa denne Tid for det Udbudsfolk, som de nu skulde have udgjort«: Mariager og Hoxøre (i Thy) 40 **Daler**, Ebbeltofft, Hobro og Skive 100, Grenaa, Thisted Hjørring og Ringkjøbing 150, Kolding, Lemvig og Sæby 200, Horsens, Vejle, Skagen, Varde, Nykjøbing og Holstebro 300, Aarhus og Viborg 400, Randers og Aalborg 600, Ribe 800. Senere: Mariager 80, Grenaa 100, Hjørring og Nykjøbing 150, Ebbeltoft, Kolding, Ringkjøbing, Lemvig, Viborg og Vejle 200, Aarhus, Horsens, Holstebro og Skagen 300, Randers 400, Sæby 400 (»de gav tilforn Intet«). — »Allzammen fornøggith«; — »Restantt aff sidste taxe tilfornne: Randers 100, Aarhus 100, Grenaa 60« osv.
4. Taxation 1551: Hobro, Hjørring og Skive 50 **Daler**, Æbeltoft, Sæby, Lemvig, Thisted og Ringkjøbing 100, Grenaa 150, Vejle 200, Horsens 300, Randers og Aarhus 400 osv.
5. **Pengeskæt** i Dalere 1564—88, i hvilket Tidsrum den nordiske Syvaarskrig faldt 1563—70:
	1564	1565	1566	1568	1569	1570	1572	1575	1576	1588
Æbeltoft:	300	200	100	400	100	350	150	50	150	100
Grenaa:	400	300	100	400	100	450	200	100	200	150
Randers:	3000	1400	1000	2400	600	2400	1200	400	1200	1000
Aarhus:	6000	1500	2000	4000	1000	3200	1600	600	1800	1500
6. **Kobberskæt** 1566 ($\frac{2}{3}$ Gryde- og $\frac{1}{3}$ Kjedelkobber): Æ. og Grenaa hver 1 Skpd., Randers 6 og Aarhus 8.
7. **Madskæt** 1567: Æbeltoft, Grenaa, Randers og Aarhus skulde levere henholdsvis 20, 40, 150 og 250 Flæskesider; 3 Tdr., 4 do., 1 Læst og 1 do Oxekjød og ligeledes af Faarekjød; 1 Td., 1 do., $\frac{1}{2}$ Læst og $\frac{1}{2}$ do. Smør; 4, 5, 10 og 10 Læster Øl og ligeledes af Brød; 0, $\frac{1}{2}$, 1 og 1 Læst Eddike.
8. Af **Udbudsfolk** (»folck mett stercke klippere til Suerige at møde i Engelholm og Kjbhvn.«) skulde Æbeltoft 1542 stille 5, ligesaa Hjørring, Hobro og Sæby 6, Thisted og Skive 8, Ringkj. 10, Lemvig og Nykj. 15, Varde, Holstebro og Skagen 20, Aarhus, Horsens, Vejle

- og Kolding 30, Aalborg og Viborg 60, Ribe 100 og Randers 110; — Grenaa nævnes ikke.
9. 1544. »Kjøbstæderne over alt Riget maadelig taxerett«: Æ., Grenaa, Hobro, Skive, Ringkj., Hjørring og Sæby 5 **Knægte**, Aarhus, Horsens, Kolding, Vejle, Varde og Lemvig 10, Holstebro, Skagen og Nykj. 15, Viborg 20, Randers, Aalborg og Ribe 25.
10. **Skibe**. 1555 beordredes Udrustning af »gode, værgagtige (vaabenføre) Karle med Skydt, Krudt, Lod og Proviant for 4 Maaneder«, efter Overenskomst mellem to kgl. Fuldmægtige og Borgmestre, Raad og Menighed. Blandt de jyske Kjøbstæder skulde Aarhus, Randers, Grenaa og Æbeltoft møde henholdsvis med en Bøjert paa 60 Læster med 60 Mand, en Jagt p. 30 L. m. 30 M., en Rojagt p. 10 L. m. 10 M. og en do. p. 9 L. m. 9 M. Efter Samlingen holdtes »Besigtelse«, og da nævnes Æ. og Grenaa som fælleds om en Jagt med 24 Mand, og Randers og Hobro ligeledes om en do. med 50 Mand. Var det Byernes egen Ordning?
11. Langt hyppigere end at udrede Skibe paalagdes det Kjøbstæderne at stille Mandskab, især til Søkrigstjeneste, baade i Freds- og Krigstid. I følgende **Udbudslister** fra 1562—86, i hvilken Aarrækkes Begyndelse Syvaarskrigen, som alt sagt, indfaldt, betegner B. Baadsmænd, Bsk. Bartskeerere, K. værgagtige Karle, Kn. Knægte, S. Skippere, Sb. Skibsbyggere, Sp. Spillemand, St. Styrmand og T. Tømmere. Talangivelserne gjælde henholdsvis Æbeltoft, Grenaa, Randers og Aarhus.
- 1562: 5—5—10—10 B.
- 1564: 10—10—50—50 K.
- 1565: 5—5—3—6 Sb. og T. og 20—35—30—40 B.
- 1566 $\frac{6}{1}$: 2—2—1—0 Sb. og s. A. $\frac{11}{11}$: 5—0—0—0 Sb.
- 1566 $\frac{22}{3}$: 0—0—25—35 Kn. og s. A. $\frac{9}{10}$: 10—10—40—50 K.
- 1567—70 aarligt: 20—20 (15 i 1569) —15—20 B., 0—0—1—1 Bsk., 0—1—1—1 Sp., 1—2—2—2 (+ 2 S. og 2 St.) T.
- 1574: 4—6—10—20 B.
- 1576: 8—10—10—15 B. (lgf. Jan. 1579).
- 1577: 10—15—10—15 B.

1579, Dec.: 8—8—8—6 B.

1582: 7—7—16—15 B.

1584 og 85: 8—10—8—15 B. aarligt.

1586: 8—10—8—7 B.

- Naar Befalingen om Udskrivning var læst paa Raadbuset, tilkjendegav Borgmesteren, at Ingen maatte fare af Byen og blive kortere eller længere Tid borte («Natten over») under Straf paa Livet eller Boeslod eller begge Dele. Udtagelsen skete ved Magistraten eller efter dens Anvisning ved Kongens Befuldmægtige blandt de dueligste og mest skikkede, helst tidligere udskrevne Folk; — ramte Loddet de mest ansete Borgere, havde de Udvejen at stille for sig. De Udskrevne fik Ekvipering (Pijæk, Buxer, Hoser og Støvler, Madposer og Vaaben), Tærepenge og ofte 1—2 Tdr. Øl til et Afskedsgilde. Oftere ialtfald »skulde« de ledsages af en Borgmester og (eller) 1—2 Raadmænd fra hver By. Endda udebleve mange fra Mødestedet; t. Ex. 1567 mødte af 70 i et Lehn (Kalø?) Udskrevne kun 2! — et andet Aar (1569?) udebleve 452 fra de danske Kjøbstæder, og kun 330 mødte; — Æ, Randers, Aarhus m. fl. Byer sendte slet ingen 1569!
12. Skjøndt der — som Etatsr. Jakobsen siger i hans oven- og nedenfor benyttede Afhandlinger i Hist. Tidsskr. om Kjøbstadsforhold i Danmark i 16. Aarh. — egentligt ikke dengang kunde tales om en »**Borgervæbning**« i senere Tidens Forstand, foretoges jevnligt Taxation eller Ansættelse af Borgerne til at være rustede med visse Vaaben, hvorefter der — ofte i Lehnsmandens Overværelse — afholdtes Mønstringer, og Mandtalslister indsendtes til Kancelliet. I en saadan Liste fra 1588 (Christian IV's Thronbestigelsesaar) opføres Aarhus med 390 Mand (rettere: Antal af Vaaben), Randers m. 266, Grenaa m. 211, Horsens m. 205, Æbeltoft m. 153 ¹⁾ (ikke 203, som Hübertz har) og Hobro m. 92. Af de 153 i Æ. staa 58 opførte for »lange Rør og Degenn« (o:

¹⁾ Antages — med Overlærer Kinch for Ribes Vedkommende — de 153 Mand i Æ. for $\frac{1}{8}$ af Befolkningen, skulde Æ. i 16. Aarh. have haft c. 1200 Indb. — hvilket er utroligt, — skjøndt Byen c. 1670 havde 70 »Borgere« blandt c. 560 Indb. o: netop $\frac{1}{8}$. Grenaa havde samtidigt 110 Borgere bl. 706 Indb.

Geværer og Kaarder), 8 for »Federspiud (mindre end »lange spiss«, som vare 8—10 Al. lange) og Degenn« og 87 for »Helleborn (o: Hellebarder, korte Hugvaaben) og Degenn«. I Grenaa 14 hver for 1/2 Harnisk (Pantser), en Hellebard og Degen, 76 for Rør og Degen og 121 for Spyd og Degen. Foruden nævnte Vaaben havdes Bindøxer, Slagsværd (som førtes med begge Hænder) og Hager (store Geværer, der maatte støttes paa Et eller Andet). Armbrøster o: Buer brugtes da kun i de svenske Provindser. Samtlige Vaaben, der anskaffedes af de Taxerede selv, opbevaredes paa Raadstuen. Borgervæbningen stod under en Hovedsmand og en Fændrik (Fanebærer), — i Reglen to ansete Borgere t. Ex. Raadmænd; — desuden havdes en Løjtnant, en Webler osv.

Krigene 1625—60.

Det 17. Aarh. begyndte med Fredsaar, da Kong Christian den Fjerde bl. A. tænkte paa at ophjælpe Kjøbstæderne ved at frigjøre dem for Adelens Overgreb. Et i den Hensigt i 1604 til Horsens udskrevet Møde af Befuld-mægtige fra alle jydskse Kjøbstæder forpurrede den jydskse Adel. Kun en tarvelig Erstatning var for Æ's Vedkommende Christians tidligere nævnte Stadfæstelsesbrev af 1607. — En Snes Aar efter begyndte en for Jylland sørgelig Tid med trønde, vel korte, men saare ødelæggende Krige. Forud for disse — forøvrigt ogsaa under dem — gik *Pesten*, navnlig 1602 og endnu mere 1619—20, da »den lille sorte Død« rasede i Aarhus og Æbeltoft¹⁾. Derefter kom **Krigene: 1627—29** holdt den tydske Hærfører Wallenstein »selsom Hus, saa dett suier till det Barn i Vugen leger, mens werden staar«; — **1644** brandskattede og plyndrede de Svenske under Wrangel fra Hovedkvarteret i Randers, hvor de havde en befæstet Lejr, ligesom de holdt stadig Strandvagt ved Grenaa; — og **1657—60** huserede vore Fjender og vore

¹⁾ 1578 døde i Aarhus 2250 Mennesker af maaske 6000. Æ. gik vel heller ikke da fri. 1583 var der atter Pest »fast allevegne«.

Fæller — Svenskerne paa den ene Side og Polakkerne og Brandenborgerne paa den anden — lige slemt. Byer afbrændtes (Grenaa) eller brandskattedes (Aarhus), Kvæget i Staldene slagtedes og Fødevarerne i Husene fortæredes, Bohavet ødelagdes, og Beboerne fordreves; Penge afpressedes paa alle Maader, Enge og Kornmarker afgræssedes, og Skovene udtyndedes; Kirkekarrene røvedes, Kirkestolene brugtes til Brændsel, og de tømte Kirker til Kaserner og Hestestalde; — især gik det ud over Præsterne: deres Gaarde udplyndredes og brændtes, og selv hængtes de op ved Skjæget eller nedskødes. »Fri os fra Svenskernes Rasen, o Herre!« bad man i Kirkerne paa Latin; — »bevar os, o Gud! ak, især fra vor Ven, den vilde Polak!« sukkede Folket paa Dansk. Ogsaa paa Mols sukkedes der saaledes! — **Æbeltøft** brandskattedes og ødelagdes allerede i *første* Krigsperiode, »da den største Del af Byen blev nedskudt«. Stedets rige Sognepræst Niels Pedersen forstrakte Borgerne med Penge til Brandskatten; da de efter Krigen ikke vilde eller ikke kunde tilbagebetale, kastede de sig over ham »med største Ugunst, Vrede og Misfornøjelse tilligemed Forfølgelse« (hvorum Mere senere i Præstelisten!) 1661 indberettede Sognepræsten i Æ., *Søren Albertsen*, at »Byen udi den kejserlige Krig mere end Tredjedelen blev ruineret, hvilket mange øde Pladser, som endnu findes, bære Vidne om«. 1712 skrev Byfoged Redlich i Æ., at »der i Byen kun var een Gade, der kunde tjene Landmanden til Passage, og paa den vare mange øde Pladser fra den Tid, da Kejserens Folk vare herinde, da de havde behandlet Bygningerne saa slet, at de bleve øde«. »Halve Gader — hedder det i D. Atlas fra 1768 — ligge efter den Tid (o: 1627) øde, og Stenmure af de gamle Huse lukke de adspredte Bygninger tilsammen«. Paa Prospektet af Byen fra 1767 viser kun Pladsen mellem Kirken og Raadhuset sig tæt tilbygget. Endnu for c. 70 Aar siden var der mange ubebyggede Stykker, der henlaa til Havebrug, oftest skilte fra Gaden ved en Mur af opstablede Kampesten. Dog maa det mærkes, at flere af de øde Pladser hidrørte dels fra de følgende Krige, dels fra endnu senere Tider, da mange Bygninger forfaldt og forsvandt paa Grund af Ejernes Uformuenhed under Byens almindelige Armodsstand Efter

D. Atlas var Kirken 1627 — samme Aar Grenaa Kirke og den største Del af Byen afbrændtes — »Fjendernes Magazin og Proviañthus, og af deres Ild og Kogen er Rammen af et Epitafium sprungen, og et stort Stykke nedfaldet«. Der menes Epitafiet over Præsten Niels Pedersen; men, da denne døde 1653, maa ialtfald nævnte Ramponering stamme fra Krigen 1657—59; — dernæst turde det af flere Grunde være rimeligere, at Beskadigelsen hidrører fra Vold og ikke Ild. —

Under den *anden* Krig (1643—45) var Hassens stærkt besat og forskandset, hvortil Egnens Skove maatte levere en Mængde Palissadetømmer. Efter Fredsslutningen optoges sidst i Aaret 1645 ved Lehnsmand Mogens Bille til Tirsbæk og kgl. Sekretær P. Reedtz til Tygestrup Syn over Stjernholm, Skanderborg, Aakjær, Aarhusgaard, Kalø, Dronningborg og Silkeborg Lehn. Om Æbeltoft hedder det i Synsforretningen, som findes trykt i Beckers »Orion« (II, 1851): »Desz Lejglighed haffuer wi med største fliid Erfahret, och befindisz effter Raadmendenizz Der sammestedt och Nogle aff de fornemmeste Borgere udi Borgemesters frawerelsze Derisz Skriftlige Erklering, at for^{ne} Bye haffuer vdi Seeniste feyde tid Liidt schade paa Reede Pendings Vdgiftt for Itt Tusinde, Ni Hundrede, Otte og Threisindtziuffue Rixdaller, Forvden Ni Heste, som byen haffuer maatt til fienden Contribuere, saa och Korn och anden Formue, som dennem ehr bleffuen berøffuet och fratagen. Deszligeste stoer schade vdi Brug och Nærring, efftersom en stoer partt aff de, som tilstedebleff, ingen brug eller Nærring haffuer haftt, Mensz fienden waar Landet Mechtig. Och de, som for Fienden fra Byen vndwighte, som waar offuer Halfftresindtziuffue Borgere, en stoer Deell aff derisz formue paa fremmede Støder haffuer tilsatt. Item forvden Skibbroen och Bulwercket for Haffnen wed byen, som er gandsche meget forderffuet och Ødde, Huilcket Altsammen ey till nogen Wisz Summa ehr Berejgnidt, saa Næringen der i Byen nu er gandsche Ringe och dervdoffuer meget forsuecket«. — Et Kongebrev i Maj 1646 fritog Kjøbstæderne i Nørrejyland for alle ordinære og extraordinære Skatter i 3 Aar paa Grund af Krigsskaden. —

I den *tredje* Krig (1657—60) skulle Svenskerne have haft deres Forskandsninger paa Bakken Syd for Byen, som endnu kaldes »Skandsen«¹⁾. Both fortæller fremdeles: «Udfor Skovgaarde, der ligge paa (rettere: ved) en Odde, kaldet Sandodden (o: Ahl) ødelagde i 1659 (— samme Aar, Aarhus beskødes og brandskattedes af de Svenske —) den engelske Kapt. Coxe, hvis Flaade bestod af en halv Snes svenske Orlogsskibe, en Flotille paa 30 Transportskibe, der, konvoyeret af 5 Orlogsskibe, var bestemt til at overføre de brandenborgske Hjælpetropper til det af Svenskerne besatte Fyen«. Efter al Sandsynlighed var det Vragdele af disse Skibe, der -- ifølge Borgmester Langes velvillige Meddelelse — optoges ved en Dynamitsprængning i Havnebassinet i Foraaret 1884, da der var mærket en Del Ulemper af dem naar Skibene skulde lægge til ved Bolværkerne; — der optoges c. 8 Læs brede, svære Egeplankestykker, som paa Grund af Tykkelsen og Bredden ikke antoges at kunne være fra Engländernes Tid i dette Aarh. —

Paa **Landet** gik det som i Byen i de tre nævnte Fejdetider. Landboerne vare i alle Maader Borgernes Lidelsesfæller og led store Tab og personlig Overlast. I en Samtidig Optegnelser hedder det: »I Fjendeaaret 1628 var gott Kjøb paa Korn og Fætallie i Aars (Aarhus), saa at huemb, som haffde penge, kunde kjøbe 1 Schip rog for 6 sk., Schipe Biug 4 sk., Schipe Hauffuer 2 sk., en Oxsse 1 Rigsdaler, 1 Koe 1 Rigsdlr. och ellers Heste, Scin och anditt, som de vmilde Menischer staell och røffuit fraa fattige Folch; saavell som Kobber, Thin, Mesing och Kleder kunde kiøbis for ringe verdt, menns pengen var alt aff Landit och vdgiffuen til Schatt«. Af ovennævnte Synsforretning fra 1645 sees, at efter Wrangels Bortgang var i Aarhus Stift næsten ingen Heste tilbage; kun sjeldent fandtes det fornødne Sædkorn, og 400 Gaarde og Bol vare afbrændte eller helt forarmede²⁾ og 120,000 Træer i Skovene omhuggede og 3490 kappede og tophuggede. Især havde **Skovene** ved Æbeltoft og paa Helgenæs lidt meget, — noget mindre i Feldballe og Thorsager

¹⁾ »Strax ved Byen ligger en Skandse, som i forrige Tider har været anlagt, at Fjenden ej skulde gjøre Landgang« (D. Atlas).

²⁾ 242 Huse og Boder i Aarhus; Byens Afgift til Fjenden havde været 7400 Rdl. foruden Korn, Øl, Vin, Sukker, Klæder osv.

Birker. Synet giver nøjagtig Besked derom for de kgl. Skoves Vedkommende. I Mols Herred var Lyng Skov i Knebel »fra Roede ophuggen och bortført«; — i Helgenæs Birk vare et Par Smaaskove (Lyckischouff och Lurschouff) ganske oplugne, og i Kongsgaards Lunde hugget 110 Ege og 80 Bøge, »item mange Egge og bøgge schoff nederstøfuet«; — »i Hasens Bierck findisz huggen udi Drobye schouff 643 Bøggestub og 30 Eggestub, udi Schouffuens (ukjendt) 60 B., udi Krattet (ved Foldbyholm?) 150 B., udi Bjørnkiersschouff (ved Æbeltoft) 2258 B. og 503 E., udi Esendrup (Femmøller) 353 B. og 210 E., udi Strandkier (i Agri, altsaa udenfor Hassens) 526 B. og 70 E., udi Schiberlund (ukjendt) 186 B., udi Holmbeschouff 77 B., udi Bøgebierig (ved Skovgaarde?) 120 B., udi Reffiskjær (Rævskjær med Engen Revshave ved Æbeltoft?) 50 B., udi Handrupfelligschouff 698 B. og 50 E., udi Egmarkschouff 120 B. og 48 E., udi Følleholt (ved Kragkjær paa Lyngsbæk Mark) 60 B., udi Lyngbeckschouff 1310 B. og 50 E., udi Nørschouff til Lyngbeckgaard (da Kongens) 500 B., hvoraf »en part 2—3 til iit Lesz«. — Fremdeles indberettes i Synsforretningen — efter Ride-, Herreds- og Delefogders ¹⁾ skriftlige Erklæring — om **Bøndernes** Tilstand efter Udplyndringen af deres Gaarde og paafølgende Misvæxt paa Markerne: »Befindes saa mange Tjenere, som ligge til Aarhusgaard i Mols og Sønder Herred, af Fjenderne meget at være udplyndret; deres Heste, Hopper og Fæmon dennem mesten Delen at være fratagen; desligeste at have udi nærværende Aar lidt stor Skade paa deres Korn formedelst Misvæxt, eftersom de bo i en skarp Egn, ej heller haver Nogen af dennem haft enten deres fulde eller halve Sæd, saa de derover ej kan formaa at udgive over tredie Part Landgilde til Hans kong. Maj. og Kronen i nærværende Aar, dog med saa Skjel, at de, for hvad de resterede med det Aar, Fjenderne kom i Landet, bliver forskaanet.« Om »Bøndernes Lejlighed i Kalø Lehn« indberettes: »Befindes i Mols Herred ingen, som haver haft højere end den halve Sæd, som er udi Tved Sogn 15 Gaarde, udi Agri S. 14 G., udi Vistoft S. 6 G., udi Knebel S. 4 G. og 1 Bol, udi Egens Sogn 7 hele G., en halv og 1

¹⁾ Delefogderne vare Kronbøndernes retslige Værger.

Bol; de andre haver ikke haft højere end somme tredie og somme noget nær den fjerde Part, tvende Gaarde i Agri S. undtagne, som ej haver haft mere end den sjette Part af deres sædvanlige Sæd; meste Delen af Heste, Hopper og Fæmon er dennem af Fjenden med anden deres Formue fratagen; Esendrup og Bruns Møller haver ikke haft den Næring, at de kunde fortjene i denne Fejdetid uden ungefær den fjerde Part aarligen. Udi dette Herred findes en halv Gaard ganske forarmet, halvanden slet øde og een ganske afbrændt. — I Hassens Birk findes i lige Maade ingen, som formaaer at udgive sin fulde Landgilde til Hs. kgl. Maj. og Kronen, og er ikkun 7 Gaarde og 1 Bol i det hele Birk, som haver haft højest det Halve af deres sædvanlige Sæd; de Andre haver ei saaet uden somme tredje, somme fjerde Part; er dog Trende blandt dem, som ikkun haver saaet uden Sjetteparten. Haver ellers i nærværende Aar lidt stor Skade formedelst Misvæxt, foruden hvad dennem tilforn af Fjenden er tilføjet. Udi Birket er 6½ Gaarde saa godt som øde. — Bønderne paa Helnisz boendes, som er 34 Gaarde, haver neppelig udi nærværende Aar den tredje Del Sæd, sex Gaardmænd ikkun den sjette Part, og mesten forarmet; tilmed haver de samtlige lidt stor Skade paa deres Boghvedesæd udi forledne 2 Aar formedelst stor Misvæxt . . .«. —

Bondens forarmede Forfatning kom **Tiendetagerne** til at lide under, baade Præster og Kirker. Æbeltoft og Draaby Kirker tilhørte Kongen; den første skulde have aarligt henvend 15 Tdr Rug og Byg af Skov- og Elsegaarde, »naar hun¹⁾ det ellers kan bekomme, hvortil hun og højligen trænger« (1661); om den anden indberetter Sognepræsten 1661: »Dens aarlige Korntiende skal udi forrige Tider have været 21 Td. 2 Skp. Rug og 24 Td. 2½ Skp. Byg; deraf gives for Brød og Vin aarligen at holde vedlige 4 Td. Rug, af hvilket hun nu Intet haver bekommet udi 3 Aar, Fjenderne have været herudi Landet, ej heller jeg, som haver forskaffet Vin og Brød, og nu findes der nogle øde Pladser, saa baade Kirken, som behøver Hjælp til hendes Reparation,

¹⁾ Den tidligere almindelige Sprogbrug paa Mols: at benævne Ting som Han- eller Hunkjøn er nu næsten uddød; kun en ganske enkelt gammel Mand eller Kvinde kan man høre sige »hun« om Uhret og »han« om Stolen, Kakkelovnen, Rokken, Regnen osv.

og jeg lider ikke ringe Skade«. Ogsaa Knebel og Rolse Kirker tilhørte Kongen; men Præsteembedet fik 1632 Kirketienderne; — dog — siger Præsten 1661 — »uden at jeg har haft Gavn deraf i denne Fjendetid, førend Gud vil, og Bonden kommer tilrette igjen, som nu er ganske forarmet«. Helgenæs Kirke havde 7 Ørter Rug og 7 Ø. Byg, »af hvilket hun nu Intet har bekommet i 3 Aar, Fjenderne har været her i Landet«. Tved Kirke havde af Sognet 13 Ørter Korn ÷ 1 Ø. til Vin og Brød: »udi forgangen 3 Aar har hun aldeles Intet faaet og er derfor saa brøstfældig, at, dersom hun ikke hjælpes med det Første, er det at befrygte, den skal nedfalde« (1661) (1 Ørte var 10 Sk. Rug, 12 Sk. Byg og 20 Sk. Havre). —

Degnene taalte mindst Tab under deres i Forvejen usle Kaar: »Knebel Degn, som var paa den Tid (1660) blev ved de onde Fjendetider ganske forarmet, saa han hos En og Anden maatte søge Livsmiddel« Ogsaa Degnen paa Helgenæs blev »tigferdig« og »søgte Brødet hos En og Anden, som af christen Medlidenhed vilde give ham Noget i Jesu Navn.« —

Hvorledes **Præsterne** paa Landet — og ikke verdslige Bestillingsmænd som Herreds- og Birkefogder — bleve betragtede, ialtfald af Polakkerne, som »rette Vedkommende«, til hvem de henholdt sig, samt at Polakkernes Udskrivninger, hvormeget disse end ved Indkrævelsen bleve til Plyndringer og vare ledsagede af Tyverier og Voldshandlinger, dog vare ordentligvis dikterede og specificerede fra Hovedkvarteret, fremgaaer af to-latinske, utrykte Skrivelser, der findes bag i Helgenæs's ældste Kirkebog.

I den ene, udstedt Juni 1659 fra »Lejren overfor Fyen«, kundgjør den polske General, Woiwoden Stefan Cherneckj (el. Czarniecki), at, »eftersom den hæderlige Herre Marskallen (? — gladifer) af Volhyniens Korps fattes Løvnetsmidler, og der bør sørges for, at Fanen ikke ved denne Proviantmangel svækkes til yderligere Krigsforetagender, vil Hr. Præfekten for nævnte Korps kunne udskrive paa Øerne (!) Fugisø og Helgenæs, hvor de fra det svenske Fangenskab befriede Soldater have haft deres Vinterkvarter, Korn og Livsfornødenheder, dog uden at større Ejendomsbesiddere forbigaaes«. Al Restance skulde ogsaa svares af Beboerne

paa nævnte »Øer«. — I den anden Skrivelse — fra samme Aar — tilskrive 6 navngivne polske Officerer (? — Zidkiewicz, Drierbinsky, Crokosky, Sadosky, Totownisky og Vaskeviev) Præsten paa Helgenæs (Jens Nielsen Lyngby, tidligere Rektor i Æ.): »Da vi, som for Tiden ere nærværende i Løjren, ikke kunne paa Grund af idelige Krigsforetagender være tilstede til egenbændig Modtagelse af, hvad der tilkommer os, lade vi Alle som En Dem, Hr. Pastor! hvem det vedkommer, vide, at vi have bestemt, at følgende vore fire Krigsfæller — D'Hrr. Radokierski, Grimski, Lisiecki og Miasdowski — skulle være beskikkede af os til i vort Navn og ifølge vor enstemmige Overenskomst at modtage Provianten af Dem uden nogen Modsigelse. Deres Vilje underlægge vi Alt. Vi sende et Katalog over Provianten, der skal modtages af dem. Til Bekræftelse underskriver Enhver af os med egen Haand«.

Da Fjenderne saaledes paa Landet nærmest holdt sig til Præsterne, der ikke kunde forlade deres Menigheder som Herremændene deres Gaarde, er det forstaaeligt, at det særligt gik ud over de Gejstlige, naar Et eller Andet vakte Magthavernes Forbitrelse. Præsten paa Helgenæs Oluf Sørensen Dall blev saaledes 1628—29 skudt af de Kejserske gennem et Vindue i hans Præstegaard, »udi hans Stue om Nattetide udi Plynderi udi Anno 1627« (?) (Eftermanden Simon Lauritsen † 1642 blev ordineret i Ribe, eftersom Aarhus Bisp »for de Kejserske var overrejst til Sjælland«). Knebel Præst var »1643 (?) forjagen fra sit Hus udi 3 ganske Uger«, og hans Annexgaard i Rolse blev øde, saa at der endnu 1661 gaves mere til Landgilde deraf, end der kunde saaes. (Desuden blev 1 Pd. Korn fra Rolsegaard samtidigt fratagen Sognepræsten). Ogsaa Annexgaardens Bygninger i Egens bleve lagte øde (og vare det endnu 1772), og, naar Vistoft Præstegaard i den daværende Sognepræsts Tid brændte to Gange, tør det maaske antages, at det den ene Gang skete ved Fjendehaand. (Den anden Gang var det vist i Tiden mellem Krigene; thi 1.—3.—1636 »fritager Christian IV Hr. Søren Jensen i Vistoft for Skat i nogle Aar for Skade, han har faaet af Ildebrand«). — Præsten i Agri, Provst Palle Amdisen, blev 1644 »underlagt en umild Ritmester i Søby, som en Nat lod ham udplyndre med et

halvt Hundrede Ryttere og derover, som bortførte Korn og Klæder, Kobber og Tin, Fetalje, Heste og Hopper og alt, hvad han havde, saa han om Morgenen ikke havde at bispise sine Folk med et eneste Maaltid, førend han maatte laane«. Forud var han bleven »anholdt for en Rytter, som blev slagen i hans Hus af en Bonde, maatte betale ham, der han kom tilpas igjen, alt hvis (hvad) han led Skade paa, og led meget Ondt, førend han kunde udlaane og borge saa mange Penge, hvormed han hans tyranniske Hævnjærighed kunde fornøje«. — I Fjendetiden 1657—60 geraadede han — efter hans egen Beretning ¹⁾ — »udi stor Armod og den Gjæld, som han neppe i mange Aar kunde betale«. Der Svensken kom i Landet (Efteraar 1657), fik han 4 Ryttere med deres Heste at holde fra 3 Uger efter Mikaelis til Kyndelmisse, gav en Kvartermester 6 Rixd. for et Salvegardebrev (hvorved frikjøbtes for Plyndring), en anden 16 Rixd. i Brandskat og blev siden underlagt Ritmester Daniel v. Lyderich« at kontribuere til ham; gav ham først 6 Rixd. nok derforuden Salvegardepenge fra 3 Uger efter Mikaelis til Kyndelmisse hver Uge 1 Rixd. Siden lagde ind paa mig fra Kyndelmisse Dag og til Bartholomæi Dag (i hvilket Tidsrum der vel var Fredsslutning, men de svenske Tropper dog forbleve i Jylland under Pfalzgreven v. Sulzbach) at holde hans Knægt med 3 store Heste, fortærede og spildte for mig 12 Tdr. Havre og 7 Tdr. Byg, som jeg skulde haft til Sæd, hvorfor jeg maatte laane og borge af godt Folk baade til at æde og at saa i dette Aar. Samme Knægt, som fodrede Hestene, gav jeg hver Uge 1 Sletdaler. Nok maatte jeg forære Ritmesterens Fændrik, som gjerne besøgte mig og min Nabo, foruden Linklæder Peuge 8 Rixd. — Siden fik jeg en fri Rytter (hvorfra?) næsten et Aar (Septbr. 58 — August 59? ²⁾) med 3 Knægte og deres Heste at holde, som saa slet udtærede, hvis jeg havde, saa det var at undre, jeg kunde nyde enten til Øl eller Brød. Jeg vil intet tale om mange Selskab, som hængte efter dem

¹⁾ Dat. 16.—12.—60; omtalt i Reversal I i Bispearkivet (nu Provindsarkivet); trykt i Hübertz' »Skildr. af Staden og Kommunen Aarhus« 1837.

²⁾ Septbr. 1658 maatte de Svenske vige i Aarhus for de allierede Hjælpetropper.

Dag og Nat og med stor Udsugen plagede mig, fordi jeg havde ikke fuldt op at give dem paa det Sidste. — Gav jeg til Velb. Mogens Friis's Kommissarius, 4 Rdl., 2 Td. Havre, 1 Td. Rug og 1 Læs Hø (Sommeren 1658). — Imidlertid (Efteraaret 1658) kom Brandenborgerne her, som, endskjøndt de vare her kun en kort Tid, blev jeg dog, der de skulde marschere, krævet af Ritmester Blommendals Vagtmester at skulle give 20 Rixd. Maatte da om Nattetide selv ned til ham i Sognet, som han laa, og saa godt som med Graad aftigge Halvdelen, og bekom han Halvdelen og 2 Tdr. Havre. Strax derefter d. 4. Febr. kom de Polske, ud af hvilke jeg fik først en Vagtmester selv fjerde at holde en Tid lang; siden blev der anden Anordning skeet, og fik 2 umilde Tyranner at holde med deres Heste, en Furer og en anden Polak, som blev mig hidskikket fra en Kapitajn i Horsens ved Navn Jerij Ferdinandus. Til hannem gav jeg udi 6 Maaneder hver Maaned 16 Rdl, og fordi jeg ikke havde at udgive den syvende Maaned, maatte jeg udstaa meget Ondt med Hug og Slag, blev af Gaarden forjagen, og maatte hytte mig i Mark og Skov, hvor jeg kunde, indtil de vare borte; tog siden, hvad Fæmon de kunde finde, 4 Køer og 3 Stude, for jeg ikke havde Penge, da jeg ganske var udpint og ikke var betroet hos Nogen for 1 Daler. Gav derforuden disse tvende onde Mennesker, saa længe jeg havde at give, disse 7 Maaneder hver Uge 1 Rixd. Saa holt Jeg slig et stor Hold aff det slemme Selschab, som hengde effter dennem, saa jeg haffde heller hafft en Suesz Erlig Karle daglig at sidde til Bords en de umilde Hunde, som continue aad och drach och spille undertiden offver 1½ Tde. Øll om Dagen, Forjaget mig och min fattig Hustru och Børn och Tiuede aff Huszit, Hug og schød effter mig i min Seng, saa jeg ved midnatz Tide vndertiden maatte tacke Gud, jeg kunde faa en Mands Høestænger at ligge paa. Til slig forhold och vdspisning gick til sidste Korn och fetalie och paa det sidste, der der var intet meere i forraad, tog de det offverblefne qveg paa det sidste, saa jeg dette sandferdeligen kand bevise, at jeg icke bekom en schillings sty der til aff nogen uden allene, der jeg nøddis til at giffve busene op, fick jeg til sty af Sognet 10 Schipper malt. Derforuden er mine Sogne saa slet forvustet och den

største Deel forarmet, saa Jeg ud aff Agri Sogn, huor findis 14 fulde øde gaarde och de fleeste aff de andre forarmet, ickē har naad Tiende aff same gaarde i disze aaringer. Mit annexe Egens, som er ickuns i sig selff 8 gaarde, ere to gansche forarmede och aff demnem heller ingen Tiende bekommet. — Der Polacherne nu var borte, paalagde igjen Velb. Mogens friisz alle Præster at schulle vdgiffve huer 4 Tdr. Rug eller meell, 4 Tdr. Malt, 6 Tdr. Haffre och 6 sider flesk, och effterdj Jeg ickē formaatte sligt at vdgiffve bleff ieg tvende gange offverløben aff exeqvere Rytter, maatte ickē alleniste med god tractement meu och saa huer Gang med en Rdlr. dem tilfredtzstille«. —

Kalø Lehn og Amt.

Den sidste af de tre omhandlede Krige endte med den sørgelige Fredsslutning i Kjøbenhavn i Maj 1660. Sidst i samme og først i næste Aar foregik den vigtige Forandring i Statsstyrelsen, at den danske Konge blev op- højet fra meget indskrænket Valgherre til arvelig Enevolds- fyrste. Heraf fremgik mange betydningsfulde Forandringer paa alle Omraader, — bl. A. at Lehnsforfatningen ophørte fra Maj 1662, hvorefter der ansattes Amtmænd til at forrette Justitsen, og Amtsforvaltere til at oppebære Indtægterne i Amterne. Kalø Lehn blev da til Kalø Amt under Aarhus Stiftamthus og Amtstue. —

Kalø Lehn havde bestaaet af Mols, Nørre- og Sønder-, Sønderhald, Østerlisbjerg (og Galten) Herreder, samt Anholt og Kjøbstæderne Grenaa og Æbeltoft, o: Halvdelen af det gamle Aabo Syssel. 1541 nævnes særskilt Hassens, Draaby, Helgenæs og Thorsager Birker. *Hassens'* Pantsættelse til Otto Rosenkrantz c. 1443 og til Fru Ide paa Skærso 1566 er omtalt. 1578—97 havde Kønnen Quitzou, Søn af den brandenborgske Adelsmand Ditrich Q. til Klitsche og Margrethe

Rosenkrantz, Erik R.'s Sønnedatter, Hassens Birk for 462½ Dalers Afgift (— andensteds: »frit paa Livstid med Eftergivelse af Pantessummen«). Han blev begravet i Hornslet 1597. Maaske beholdt hans Æt Lehn til c. 1602. 1587 havde han og hans ægte Livsarvinger faaet Skjøde paa Kronens Rettighed »i en jordeggen Gaard i Draaby kaldet Lyngsbeck og paa en Krongaard i Draaby, som er lagt under forskrevne Gaards Avl«. Senere — før 1645 — er *Lyngsbækgaard* atter Kongens. Den var ikkun en Ladegaard: ved Synsforretningen 1645 omtales kun — foruden Kornladen paa 14 Fag og Fæhuset, »som er tagt med Langhalm«, — »et lidet, 5 Fag langt Bindingsværkhus, hvis Tag er brøstfældigt paa Tagsten og schelning«.

I *Helgenæs Birk* var Lehnsmanden paa Lundenæs Ulrik Sandberg til Kvelstrup † 1636 forlehnet med 8 Gaarde i »Buorup« fra 158 . . til ind i næste Aarh. —

Kalø Lehnsmands Andel (»Genant«) af Lehnets Indtægter var 1640, da det var »Regnskabslehn«: 478 Daler, 300 Tdr. Rug, 432 Tdr. Byg, 600 Tdr. Havre, 24 Tdr. Gryn, 14 Tdr. Smør, 40 Køer, 200 Svin, 200 Faar og Lam, 230 Gæs, 1000 Høns, 6 Skpd. Humle, 4 Tdr. Aal og 6000 Hvingler (— til andre Tider nævnes Honning, Salt og Kul, Kuller, Flyndere, Sild og Bergfisk, Sælhundespæk og Marsvinsflæsk; — betinget Jagtret og Skovhugst, Slottets Avl og Vrag). Gunde Rosenkrantz's Afgift (1648—60) af Kalø som »Afgiftslehn« var 4170 Daler og af »Lyngbirk« (Lyngsbæk) Ladegaard 60 Daler. Erik Banners Lehnsafgift havde 1541 været: 100 Jokimsdaler, 1 Læst Smør, 6 Tdr. Honning, 100 Sider Flæsk, 1 Læst Faarekjød og do. Oxekjød i Leverance til Kjbhvn.'s Slot; Udrustning af sig selv og 11 Svende i Kongens Hofklædning og med 12 »gerustige« Heste; Underholdning paa Slottet af Kongen med Følge i 2 Nætter og alt Vrag i Lehn. —

Ved Suverænitetsens Indførelse blev, som sagt, Kalø Lehn til **Kalø Amt** (1662), men **Kalø Slot** med Gods var Aaret forud overdraget til Frederik III's og Margrethe von Papes Søn, den begavede, tapre og smukke, men udsvævende Ulrik Frederik **Gyldenløve**, der »i Magnificense, Stormodighed og Tapperhed havde kun Faa sin Lige«. Han var Herre til Kalø«, Lehnsmand p. Vordingborg Slot 1661

General i spansk Tjeneste 61—63 og Grande af Spanien, Ridder af Elefanten 63, Greve af Laurvig m. M., Gehejmeraad, Generalfeltmarskalk, Statholder i Norge og Befalingsmand paa Aggershus fra 64, Ambassadør 67, Medlem af Konsejlet 70—99, Præsident i Kammerkollegiet 70, Overkammerherre, Patron for d. kgl. Akademi 92, — men døde i stille Ensomhed 1704 i Hamborg. 20-6-1661 udgik kgl. Ordre til Rigens Skatmester at lade udlægge til U. F. Gyldenløve, da Rigsjæger og Oberst, »vort Slot Kalø med onnliggende Gods indtil 1000 Tdr. Hartk. (+ godt 49 Tdr. nogle Dage senere) og give ham Skjøde derpaa med jus patr. til Bregnet Kirke«. Ordren efterfulgtes $\frac{3}{5}$ af et Følgrebrev: »Vi hilse Eder vore Bønder og Tjenere, som bygge og bo under Callø Lehn, nemlig i Korup, Bjørstrup og Rostved, Egens og Agri By, Grønfeld og Basballe, Strandts, Togerbo og Fugelsø, Handrup, Egsmark og Liungbek, Torsager By, Sekkerup (Skrejrup?), Faarup, Rønde og Theilgaard. Vi byde Eder herved . . .«. Men faa Aar efter — 20-4-1670 — udgik en ny Ordre til Kammerkollegiet at meddele »Mogens Friis, Vor Kammerraad og Rentemester, Skjøde paa Callø med Tilliggende, som os elskelige Hr. U. F. Gyldenløve . . . for anden Vederlag til os haver afstanden«. Mogens Friis skulde give Vederlag i andet Jordegods, skikket til Ryttergods, Tønde for Tønde. Naar der da siges af Erslev og Trap, »at Christian V kort efter sin Thronbestigelse (19. Febr. 1670) forærede Kalø Slot 1670 til sin Halvbroder Gyldenløve, som boede der en kort Tid, men formodentligt ikke har kunnet finde sig i at leve i en saadan Afkrog, og at denne nedbrød det gamle Slot 1672 og anvendte Materialet til sit nye, pragtfulde Palais i Kjbhvn«, synes Mere end Aarstallene at være urigtigt. Andensteds fortælles, at, »da Gyldenløve en Dags Tid blev paa Grund af Højvande ligesom arresteret paa Slottet, besluttede han aldrig mere at komme der«. — Af Kalø og det Meste af Dronningborg Amt daanedes 1794 **Randers Amt**, og 2 Aar efter underlagdes Æ. Kjøbstad dette (se S. 39). —

Krigen 1709—20 og Pesten 1711.

1709-20 førtes den 11aarige Krig med Sverrig, hvori særligt Tordenskjold udmærkede sig. 3 Dage, før Krigen aabnedes, udgik en Forordning (af 9—11—1709) om **Landeværnet** (som var oprettet 22—2—1701), ifølge hvilken Kalø Amtmand, Gersdorff paa Isgaard, udstedte forskjellige, Mols vedrørende Instruxer, efterat ansete Mænd paa de enkelte Steder vare udnævnte til »at kommandere og exercere Almuen« (saal. Selvejrbonden Jens Lauridsen Begtrup for Vistofts Vedkommende). »De, som Flinten haver — ordrede Gersdorff ¹⁾ — maa samme vel kunne lade, dermed skyde, samt vide rings og lings at svinge dennem, og de med Piquer eller andet sligt Gevæhr saadant forsvarligen vide at bære, at de ej dermed hinanden Skade gjør, saavel som at fælde og præsentere; udi Rein og Gelider at marchere, gjøres ej videre Vidtløftighed fornøden. Imidlertid vil Bunden og Almuen udi Sæde- og Høsttider for Munstring være befriet og ellers siden dermed ej for hart strengere, naar de med Gevæhr, om noget fiendtlig ved Strandsiderne skulde tentere, ikkuns kan være allart«. Forsømmelse eller Opsætighed kunde første Gang ansees med en ringe Mulkt; hjalp det ikke, skulde det gives Amtmanden tilkjende. Ligeledes skulde det »strax, uden ringeste Ophold, ved Expres tilkjendegives, om der nogen Farlighed eller Allarum — som Gud afvende -- skulde paakomme«. Langs Kysten vare Strandvagter udsatte: »for Fru Justitsraadinde Bentzons Grund 3 Vagter, for Elsegaardes Strand 1, som holdes af Rytterbønderne der med Skovgaardene til Hjælp, paa Helgenæs Land 3, for Kalø Grund 1, for Isgaards og Rolsegaardes Grund 2« (1710). Enhver Vagt skulde passes Dag og Nat af 2 Personer, »nogle faa med Bøsser, de andre med Piquer, Forker og deslige«. I Løjtnant Jens Lauridsens Instrux af 22—3—1710 hed det, at »han har pligtig at have Indseende, at den forordnede Vagt forsvarlig vorder holdt og ej af Børn eller Kvinder forrettet, og skal samme gaa omkring i hele Sognet, Ingen i nogen Maade undtagen, uden dem,

¹⁾ Efter Korrespondanceprotokol i Æ. Raadstuearkiv.

der ere ældgamle og sengeliggende; skulde Nogen understaa sig herimod, udi hvis (o: hvad) han dennem til Landeværns Fornødenhed befaler, at være ulydige eller oversætzige, maa den eller de, som Sligt begaa, ej alene vente sig Straf ved Udpantning, men endog, naar det vorder angivet, Andre til Exempel efter Forordningen afstraffes«. *Bavner* vare oprejste til Afbrænding, om fornødent. For ikke at fremkalde Konfusion forbødes udtrykkeligt Blus paa Valborgsaften. Da der Natten mellem 9. og 10. Maj 1711 var optændt ved Draaby Bavn »saa stor en Ild, som det havde været et Bavn, der havde afbrændt«, skulde Adrian Becker paa Søholt, i hvis Distrikt det var, undersøge, »hvem disse Uforstandige havde været, vel skjødesløse Drengene eller vankundige Børn«, og straffe dem. Forbudet mod Blus indskærpedes da paany paa Thinge. — Strandvagterne vare dog udsatte ikke blot af Hensyn til Krigen, men ogsaa til **Pesten**, som sidst i 1710 var begyndt i Helsingør. Fra Juni til December 1711 rasede Soten i Hovedstaden. Formodentlig maa deri søges Grunden til Strandvagternes Forøgelse paa Mols. 1711 paabødes nemlig en Vagt paa 12 Mand fra Havmølleaa til Skovgaarde (Yderne: Fuglslev, Draaby, Holme, Boeslum, Egsmark, Stubbe og Elsegaarde; Opsigt havde Mikkel Andersen i Draaby m. Fl.); — en Vagt paa 6 M. fra Vibæk til Mølbækken (Feldballe, Lyngsbæk og Handrup; — Hans Jakobsen paa Lyngsbækgaard m. Fl.); — en V. paa 6 M. fra Mølbækken til Strandshoved (Vistoft Sogn; — Ras Jensen i Fuglsø og Ras Skuster i Begtrup; Inspektør Jens Lauridsen Begtrup) og en V. paa 8 M. fra Dragsmur rundt om Helgenæs Land til Stavsøre Hage (Helgenæs Sogn; — Inspektør Jens Rasmussen i Kongsgaard). Vagterne skulde paase, at ikke Nogensomhelst kom i Land, selv om han var forsynet med Pas, men henvistes til Examination i nærmeste Kjøbstad; — vilde Nogen tiltvinge sig Landgang, »skulde de i Stranden udstødes af Vagten«. Gersdorff haabede at holde Smitten borte fra denne Egn ved disse og lignende Bestemmelser, som t. Ex. at Ingen maatte huse ubekjendte Rejsende uden Pas. — Fra Pestaaret kan endnu meddeles, at, da der udskreves Barbersvende til Kjøbenhavn, svarede Æbeltoft, at der kun fandtes en gammel Barber, som i sine unge Dage havde lært Professionen, men ikke længere

duede, ej heller lod sig bruge. Amtmand Gersdorff svarede, at i hans Amter fandtes kun en gammel Feldtschierer Mester Wolf i Rønde, som ikke holdt Svende. — Pesten opholdt den d. 17. Oktbr. 1711 (»da Hs. Maj. holdt sit Hovedkvarter for Stralsund«) kaldede, nye Sognepræst i Æ., L. J. Fabricius, saa at han, da han desuden maatte holde Karantæne paa Kyholm, først ankom Pintsedag 1712 (»imidlertid blev Intet indført i Kirkebogen«, skjøndt der dog var en Kapellan i Byen). Byfogden i Æ. maa da have faaet Afslag paa sin Forespørgsel af 14—10—1711, »om Skibe fra Kjøbenhavn ikke kunde holde deres Karantæne i Æ. Vig i Regarde for Faren at komme til Kyholm«. Amtmanden havde henvist Spørgeren til Stiftamtmanden. —

Krigen med Svenskerne, der hvilede i Pestaaret, mærkedes der i Æ. ikke Noget til før i dens sidste Halydel. Da sees Dele af Flaaden at have ligget i Vigen, foruden Militær i selve Byen. Marts 1716 beordredes Elsegaarde, Skovgaarde og Boeslum Rytterbønder til at kjøre hver et Læs Rug fra Æ. Magazin til nærmestliggende Mølle, »at Kornet der kunde blive malet til Mel til de i Æ. indkvarterede *norske Soldater*«. Disse maa være Oberst *Buddes* Thrønder, som i Foraaret 1716 førtes fra Slesvig tilbage til Norge, hvor de sidst i April vare med til det heldige Angreb paa Moss, som endte med den af Karl den Tolvte der efterlode Besætnings fuldstændige Nederlag. 1716 er »Kaptajnløjtnant Lindgaard af Brigadier Buddes Regiment« Fadder i Æ. Foruden ham nævner Kirkebogen i 1713—19 mange militære Personer som Faddere: Kaptt. Horendal, Schönemann, Ferry, Styr og Siverts og Løjtn. Lindenroth, Liebedanz og Jakob Augustin Basballe (der har 2 Børn i Kirke 1719), — formodentlig dels Søofficerer, dels Befalingsmænd over Rytterne, der laa i Elsegaarde, Boeslum og Skovgaarde. — 1714 (da Tordenskjold sværmede omkring i Skagerak paa Spejdertog og i Kamp med svenske Skibe, — og muligvis har gjæstet Æbeltoft Vig) blev »en Baadsmænd, som drev i Land af dem, der fløj i Luften med *Skierbaaden Ræven* her i Vigen, begravet i Æ.«; — »igjen en af samme Skærbaad, som siden blev funden dreven i Land«. — Samme Aar i April indberetter Byfogden i Æ. om »nogle 2. Paaske-dag ved Elsegaarde *landløbne, svenske Folk* og Fartøj«; —

Amtmanden svarer: »Skulde saadan Casus mere udi Herredsfogdens Distrikt arrivere, bør den forordnede Straudvagt Sligt strax for Herredsfogderne som nærværende at tilkjendegive, idet de slige landløbne Folk, som under Strandvagterne og deres Tilhjælpere kan have givet dem fangen, paa det Nøjeste og Skarpeste examinere, førend de til den kommanderende Officer, som med Hs. Maj.'s Fregatter kan være tilstede, bliver overleveret, og derefter uden Ophold Rapport derom meddele«. — I Oktober 1715 berettede Byfogden til Stiftamtmanden, at Rytterbønderne i Elsegaarde havde indbragt *Christian Pedersen* af Als og 6 af hans Kammerater, som Hs. Maj. 16—11—1714 havde befalet at anholde, samt at disse vare leverede til Løjtn. Elias Brun paa Fregatten Barkentin Fortuna. De Anholdte vare uden Tvivl mistænkte for utilladelig Forbindelse med Fjenden og for Sørøveri (Hübertz). — 1716 (Aaret for Tordenskjolds Sejr ved Dynø) begravedes i Æ. »Anders Tørresen fra Christiania paa Fregatten *Parden*«; — 1717 (da Tordenskjolds mislykkede Angreb paa den svenske Flaade ved Gøteborg og paa Strømsståds Fæstningsværker foranledigede hans Fjernelse fra Kommandoen i Skagerak, der gik over til Admiral Rosenpalm, Skærsøs Ejer) blev »en kgl. Matros paa Hukkerten *Landsort*« begravet i Æ.; — 1718 »en Matros af den kgl. Fregat *Leoparden*«, — »ligeledes en, som var frossen ihjel«, — »ligeledes en, som druknede i Vigen i Vinter«, — endeligt »en Soldat af en kgl. Galej«; — 1719 (da Tordenskjolds berømmelige Foretagende: Indtagelsen af Marstrand lykkedes, og da han gjorde sit sidste Krigstog — til Gammel Elisborg — Aaret før hans Død) bleve »en Matros af Fregatten *Pommern*« og »en kgl. Matros af Hukkerten *Landsort*« jordede i Æ. 1718 viedes i Æ. en Matros af Fregatten »*den flyvende Fisk*« med Kapt. Mohrsens »Trauzeddel«. — Ofte under Krigen toges Svenskere til Fange i Massevis; saal. 11,000 ved Tønningen 1713. Rimeligvis var det 40 af disse, som vare tildelte Kalø Amts Proprietærer til Arbejde for Føden; 1717 var 32 i Behold af dem. Efter Fabricius' Danmarks-historie fordeltes de 11,000 Fanger rundt omkring i Landet, afstedkom mange Uroligheder (saal. i Aarhus), løslodes eller flygtede; — endnu mange Aar efter fandtes flere tjenende i Jylland. —

Landmanden i 18de Aarh.

Det 17de Aarh.'s ødelæggende Krige, Misvæxt, Hoveri og, hvad der forøvrigt trykkede Datidens Landbrug, fremkaldte en Mængde **øde Gaarde**, og ikke blot vedbleve disse at være øde i 18de Aarh., men Antallet var stigende. 1661 havde Præsten Christen Christensen Randers i Vistoft indberettet: »Det haver været nogle Aar i Guds Sandhed, siden jeg kom her til Stedet (1647), at jeg ikke haver bekommet 3 Tdr. Korn mere, end jeg har saaet¹⁾, somme Tider af Rug og somme Tider af Byg, hvilket er altfor sandfærdigt, og derfor er Byen, jeg boer i, moxen øde. Af Sognets 29¹/₂ Gaarde og 17 Bol ere ved 10 ganske øde, og den største Part af de andre er saa forarmet, at de have hverken til dem selv eller til mig«. 1690 var Tallet af øde Gaarde steget til 12, og efter 1740 nedlagdes to halve Gaarde (i Vistoft By og Strands). Fra Tved indberettedes 1661: »tidligere 50 Gaarde, hvoraf 8 øde og de andre fast alle forarmede formedelst denne besværlige Tids Tilstand«; — men 1735 var der »14¹/₂ øde Gaarde, som vare delte til Andre, saa at Decimantes sank fra 69 til 54¹/₂«, — og saaledes endnu 1772. 1661 var der i Agri 14 fuldt øde Gaarde, i Knebel-Roelse 5, paa Helgenæs »mere end en halv Snes af 44«, og i alle tre Pastorater vare »de andre mestendel forarmede«. — 1735 kunde derfor Amtmand Chr. *Gersdorff* (Ejer af Vosnæsgaard, Isgaard, Kvelstrup, Rolsegaard og Kjærsgaard) skrive om Kalø Amt: »**Bøndernes Vilkaar** ere slette; der gives flere, som ikke formaa at betale de kgl. Kontributioner, end saadanne, som formaa at udrede dem. Landgilden er det endnu vanskeligere at faa ind. Det er næsten vanskeligere nu at faa Kontributionerne ind, end det var i Krigens Tid (o: 1709—20), skjøndt de da vare større. Grunden hertil er de slette Kornpriser og

¹⁾ Dog indtraf i hans Tid ogsaa gode Aaringer: 1653 »var en stor Velsignelse af Jorden efter den forgangne Dyrtid, saa at Rug sank fra 3 Mk. 4 Sk. til 6 Sk. Skp.; men en dyr Tid for Embedsfolk og Tjenestefolk«. — Korntaxten var gjennemsnitligt i 9 Aar af Tidsrummet 1672—84: 2 Rdl. 1 Mk. 10 Sk. for Rug pr. Td., 1 Rdl. 3 Mk. 9 Sk. for Byg, 4 Mk. 12 Sk. for Havre og 4 Rdl. for en Fjerding Smør.

Øxenhandelens Aftagelse fra den Tid af, da den store Told i Holland blev påabuden. Af Øxen afsættes neppe $\frac{1}{6}$ mod forhen¹⁾; ja, 1733—35 er der alene af Kalø Amt uddrevet 600 Stude mindre end i 1731 (— 1732 solgtes 1137 i Kalø Amt —). Agerdyrkning kan ikke forbedres, da der ikke findes større Strækninger af Hede, der kunne opdyrkes . . . «. Beboere havde han ikke mærket at mangle, »undtagen maaske paa Strøgodset, der er tillagt Gejstlige pro officio, hvor det ofte mangler paa Fæstere og Tjenestefolk, især Karle, som kunne være dygtige til Landmilice-Indrullering« (efter Hübertz). —

1743 var der kun 13 Selvejere i Kalø Amt, Resten var Fæstere. I Gunde Roseukrantz's Lehnstid 1648—60 — altsaa knap et Aarh. tidligere — fandtes dog i Kalø Lehn (paa Krongodset) 148 jordegne Bønder og kun 119 Fæstere; — desuden: »16 Møllere, 11 Haandværksmænd, 2 Pebersvende (o: tyske Handelsfuldm.), 73 Ugedagsmænd, 233 Bolsmand, 539 Inderster og Gadehusmænd, 132 Dreng (o: Karle) for fuld Løn og 215 for halv, 11 Ugedags Bolsmand og 127 Ugedags Inderster.«²⁾ —

Landmandens slette Vilkaar i 18de Aarh. forværredes ogsaa ved den flere Gange grasserende **Kvægsyge**. Forud gik 1742 den blandt Beboerne i Mols Herred epidemiske Sprinkel- og Flækfeber«, hvoraf 3 Præster og flere andre Borgere i Æbeltoft døde. 1745—46 kom Kvægpesten, som »strakte sig over hele Landet, ja næsten over hele Europa og teede sig til at udrydde alt Kvæget og ej lade Sæd deraf mere paa Jorden; Kvæget styrtede i 1000-Tal for vore Øjne, og ingen Raad eller menneskelig Forebygning kunde standse denne Elendighed; over Rigerne blev af Hr. Maj. anordnet en Faste- og Bededag 14—1—1746«. Indtil

¹⁾ I Vinteren 1710—11 var der paa Is- og Rolsegaard opstaldet 230 Stude, hvoraf 201 solgtes; — paa Skærso solgtes 64 i Decbr. 1710: — sammesteds var 1715 opstaldet 78, hvoraf 73 solgtes; — samtidigt paa Is- og Rolsegaard 280 (264 solgtes) og paa Møllerup 90 (80 solgtes). —

²⁾ Paa Mariager Kloster gods c. 1653: 5 Selvejere, 233 Fæstere med Helgaarde og 42 med Halvgaarde, 53 Inderster, 4 Møllere, 5 Skræddere, 28 Gadehusmænd, 18 Dreng for fuld Løn og 31 for halv.

Juni 1747 styrtede i Havreballegaards og Stjernholms Amter, samt Aarhus Stifts Kjøbstæder 15,898 Stykker Kvæg: i Aarhus 204, i Randers 241, i Horsens 402, i Grenaa 142, i Mariager 148; — i hele Landet 457,352! I Vistoft Sogn døde dengang kun Kvæget i et Par Gaarde; — men 1763—64 kom Pesten igjen, og da mistede f. Ex. Præsten i Vistoft hele sin Kvægbesætning paa 32 Stykker. Atter 1770 var et Pestaar, og »da bleve neppe 2 à 3 Hoveder sparede i een By eller gjennemgik Sygdommen i Vistoft og omliggende Sogne, og i somme Byer blev ikke levnet det Allermindste«. Vistoft Præst mistede da atter hele sin Besætning paa to Køer nær, som gik Sygdommen igjennem. — Ogsaa senere viste Sygdommen sig. Som Præservativ brugtes i Æbeltoft at vadske Kreaturerne Tunge med et Salt opløst i Vand eller surt Øl istedenfor Eddike, »som ikke her for Penge kan faaes« (1790). —

Til videre Belysning af Bondestandens datidige Tilstand skal anføres, hvad Provst Begtrup i Vistoft, hvem de ovenomtalte lokale Oplysninger om Pesten skyldes, skriver 1767 om sine Sognefolks Kaar: »Naar Bonden tager sit Æde- og Sædekorn fra, betaler Skatter og Landgilde, saa kan her være en og anden Mand imellem, som kan sælge et Par Tdr. Korn fra deres Mundportion eller rettere laane dem ud til dem, der efter Paaske trænge«; — »stundom sælges et Bæst eller en Stud til Skatters og Udgifters Bestridelse«; — »en fattig Bonde blev Tid efter anden sat fra Gaarden i min Tid«. —

1774 begyndte Vinteren 1ste Novbr., — og da var — efter nævnte Provst Begtrups Optegnelser — kun $\frac{2}{3}$ af Rugen saaet over hele Landet, og Høsten det Aar havde kun givet 3 Fold af Byg og Ærter og 2 Skp. Rug af hver 2-neget Trave. Ved Juletid steg Rugen til 16 Mk. pr. Td., Byg 8 Mk., Havre 5 Mk. og Ærter 14 Mk. Da Tøvejr indtraadte i Januar, saaede man efter d. 11te den resterende Rug. Foraaret blev meget tørt, og, først da Regnen kom sidst i Juni, kom Baarbyggen og Boghveden op; $\frac{1}{3}$ eller snart $\frac{1}{2}$ løb ikke af Jorden før 3 Uger før Høst. Der indavledes over hele Jylland kun halvt saa meget som Aaret forud; men Kornet gav mere i Skjeppen: $4\frac{1}{2}$ Skp. Rug og 4—5 Skp. Byg af en to-neget Trave. Sæderug kostede 4—5 Rdl., Byg $2\frac{1}{2}$ — $2\frac{2}{3}$ Rdl., Ærter 16 Mk. pr. Td. og

Honning 3 Mk. Kanden; — derimod 3-aarige Stude og Kvier kun 8 Rdl. Parret. Da Vinteren 1775—76 blev mild, var Kvæget kun indbundet i Januar Maaned, og Aaret 1776 var saa frugtbart, at Grøden fyldte alle Huse; strax efter Høsten kostede Rugen kun 8 Mk., Byg 5—6 Mk., Havre 3—4 Mk. og Ærter 1 Rdl. pr. Td. — Noget Lignende indtraf 1783, da der paa Grund af Sommertørke til ind i Avgust blev stor **Misvæxt** i hele Landet: i Vistoft Præstegaard f. Ex. tærskedes kun 9 Tdr. Rug af 11 smaa 3-negede Traver efter 8 Tdr.s Udsæd og 22 Tdr. Byg af 42 Tr. efter 18 Tdr.s Udsæd, 12 Tr. Havre efter 9½ Td.s U. og 8 Tdr. Ærter efter 6½ Td.s U. Rugprisen steg til 5—6 Rdl., Byg 3—4, Havre 3, Sædehvede 4 og Ærter 4—5 Rdl. Landet maatte forsynes med Korn fra Østersøen, Lybæk og Pommern, samt fra Kongens Magaziner; mange Bøndersteder blev øde; de, som ikke kunde nyde Haandsrækning fra Herskaberne, lode deres Jord ligge upløjet og usaaet (5 Gaarde i Vrinders, 2 i Knebel osv.); Bæster og Kvæg faldt hen af Hungersnød; de gik ude til Juleaften, da Vinteren kom, og den varede til Paaske; man slog Lyng og brød Tagene af Husene for at holde Liv i Kreaturerne; Herskaberne forstrakte, saalænge de kunde, med Æde- og Sædekorn, Bæster og Kvæg, (hvert for nogle 1000 Rdl.), tog mod Bondens Kvæg at overføde, pløjede for ham med egne Bæster osv. ¹⁾ Men 1784—85 blev gode Aar. —

Fra anden Kilde ²⁾ kan der tilføjes nogle udfyldende Meddelelser. Kgl. Kornmagaziner fandtes for Aarhus Stifts Vedk. i Æbeltoft, Randers, Aarhus og Horsens, — paa første Sted den saakaldte »Magazingaard«. Herfra udleveredes oftere ved Amtsforvalteren Brødkorn til nedsat Pris: saaledes 1772 200 Tdr. à 4 Rdl. til Fattige i Æ.; — 1783: 100 Tdr. til Æ. Kjøbstads Indvaanere, 100 til Grenaas og 150 til Fattige paa Landet, — Alt til 3 Rdl. 5 Mk. pr. Td. (Aarets Kapitelstaxt: 4 Rdl. 1 Mk.) Hver Trængende kunde mod kontant Betaling faa fra ½ til 3 Tdr. efter Magistratens eller Sognepræstens Attest om Trang. Marts 1784 udleveredes atter 100 Tdr. fra Æ. Magazin. 1785 og 86 formentes der at ville blive avlet i Æ. henholdsvis

¹⁾ Jfr. vestjydske Beretning i Jydske Saml. I, 9, 83.

²⁾ Protokoller i Æ. Raadhusarkiv.

7—800 og 9—1000 Tdr. Korn, hvad der var aldeles utilstrækkeligt, eftersom Forbruget var fra Decbr. til næste Høst (efter en Kalkulation 1795): 60 Tdr. Rug, 84 Tdr. Byg, 30 Tdr. tærsket Havre, 8 Tdr. Ærter, 30 Tdr. Boghvede og 5 Tdr. Hvede maanedligt $\circ$: 1953 Tdr. i $\frac{3}{4}$ Aar, — og Bønderne bragte intet Korn til Byen. Maj 1786 ansøgte Byfogden om, at der maatte overlades Æ. Indvaanere 200 Tdr. Rug af Magazinet; — Svaret gik ud paa, at Kornet, da der ingen Beholdning var i Æ. og Aarhus, kun kunde faaes fra Randers Magazin; men Æ. skulde selv besørge Transporten og betale kontant 4 Rd. 32 Sk. pr. Td. eller maaske lidt mere (Kapitelstaxt for 1786: 4 Rd. 3 Mk.) — 1788 var Kornhøsten saa ringe, at Nogle neppe fik Sædekornet igjen af Rugen. Men 1795 havde Landmanden saa rig Høst, at ingen Mangel befrygtedes i Æ., »da Landmanden som sædvanligt dagligt vilde gjøre Byen og Kjøbmændene Tilførsel«. Ligeledes 1801 rig Høst. — I nævnte Magaziner var der ofte ophobet betydelige Kvanta af Kronens Korn. Marts 1716 tilsagdes saaledes 668 Vogne til at føre 1000 Tdr. Rug fra Magazinet i Æ. til Rønde og derfra videre til Aarhus: Møllerup skulde stille 15 Vogne, Skærso 20 (37), Provst Søren Aagaard i Vistoft 2 (4), Lyngsbækgaard 9 (15), Mikkel Basses Børns Gods 2 (2), Isgaard og Rolsegaard 35 (50), Mag. Jakob Hansen i Agri 2 (2), Frands Rhodes Gods (paa Helgenæs, i Fuglsø, Begtrup osv.) 8 (10), Rugaard 31 osv. (Tallene i Parenthes angive Antallet af Vogne til at føre Magazinrug fra Mørke til Aarhus). — [Magazingaarden i Æ. laa paa Adelgades østre Side; Forhuset var af Egebindingsværk, 3 Lofter højt, 48 Al. langt og c. 11 Al. bredt, med Svalegang til Gaardsiden og med Hs. Maj.s Chiffre over Indgangsdøren; Baghuset var 15 Fag og kun 1 Loft højt. Amtsforvalter i Aarhus Jens Thygesen købte Gaarden ved Skjøde 18—1—1769, efterat han og hans Formænd i umindelige Tider stedse havde haft den til Leje og Brug til Oplag for Kongens Magazinkorn af Kalø Amt. 1794 ejede Kammerraad Amtsf. Brasch i Aarhus Gaarden og fik, da den efter Forandring med Kornskatten ikke længere var til nogen Nytte, Kancelliets Tilladelse til at nedbryde den og afhænde Materialierne eller bortsælge den med Forpligtelse til Nedbrydning, naar Ejerne ikke længere vare tjente med

at lade den staa, hvorimod Pladsen i hvert Fald skulde tilfalde Byen uden Vederlag. En Kjøber fandtes; men han vilde have Pladsen med til Ejendom mod at svare sædvanlig Skat. Dette tillodes paa Betingelse af, at der indhegnedes med Plankeværk til Gaden. De nye Ejere: Mad. Kolding, Brødr. Asch, Thue Raun og Joh. Windelberg i Hoed bortlejede, indtil de 1806 stillede Gadehuset til Auktion til Nedbrydning; — Thøger Asch blev højstbydende og holdt samme Aar Auktion over de nedbrudte Materialier]. —

Molboerne og Sagn.

I D. Atl. IV, S. 261—6 læses en kort, mangelfuld Beskrivelse af Kalø Amt i Almindelighed, hvortil Udgiveren Hans de Hofman har benyttet et af Provst *Begtrup* i Vistoft 1763 indsendt, hos Grev Otto Thott beroende Manuskript, der havde skaffet Forfatteren »Ros og Tak« og vel ogsaa har fortjent det i sin Tid som et Førstehaandsarbejde. Fra samme Haand haves en efter Ordre 20 Aar tidligere indsendt, utrykt Beskrivelse af Vistoft Sogn alene. Af begge Beretninger gives i det Følgende et sammendraget Udtog angaaende Mols's Beboere paa den Tid, — med udfyldende Tilføjelser fra andre Kilder. —

»**Molboerne** ere dristige Folk og se Høje og Lave lige i Øjnene, undtagen deres Herskab og Fuldmægtige. Kvindeskjønnet sidder gjerne i Kirken med et Hvivklæde, det er et hvidt Klæde over Hovedet (— hvibe o: at tilhylle Hovedet —), og, naar de ere ude, trække de det yderste Skjørt om Halsen som en Kaabe. (Saavel denne Skik som Meget i det Følgende er nu ude af Brug). En Enke gaer med et sort Skjørt over Hovedet, ja, endog naar hun gaer til Guds Bord. Kvinderne ere mestendels arbejdsomme, saa at man siger om dem; Molboerne spinde, Helgenæsboerne væve og de i Sønderherred binde. Det er noget mærkeligt, at i Molsherred, som fattes Skov, og hvor Skoven ligger langt fra, have Bønderne deres Gaarde holdte i god Stand, fremfor dem, der ligge i Skoveggen. — Indbyggerne paa Mols jevne aldrig deres Langhalm eller pille Vipperne og

Rodenden. De paastaa, at Taget er des stærkere mod Sol og Vind; Erfarenhed har og vist, at de deri have Ret. (Desuden brugtes vendrede Vægge og Tanggavle og — ligesom endnu — Tækkevoller og Halmdukker, Mønning med Græstørv, med Tang og Poldtræer eller med Tang og Ler). — Bier have de overalt, men kun til maadelig Fordel, som de tillade dem ikke at formere sig mere end til 10 à 12 Stykker saakaldte Vinterstager, hvis Kube kan være saa stor, at den kan rumme $1\frac{1}{4}$ Sk. Korn, og, naar den er vel fuld med Bier og Honning, gjælder om Efteraaret 1 Rdl. 4 Mark og om Foraaret 2 Rdl. Resten slagte de ved Michaelis og dræbe Bierne, som de skulde have Yngel af et andet Aar. Naar et Bitræ bliver her tre Aar, saa enten skydes det med Krudt eller paa anden Maade dræbes af Frygt for, det ellers om Vinteren skal dø og udgaa, og sælges saa dette Honning beblandet med sine døde Bier for 22 à 24 Sk. Kanden. — Somme (i Amtet) forsømme Agerdyrkingen ved Fiskeriet, som her er god Løjlighed til ved saa vidtløftige Strande. Derimod ere i Tved, Vistoft, Agri, Knebel, Roelsø, Egens og flere Sogne duelige og formuende Bønder, som passe Agerdyrking og Fædrifts Opelskning og lade Fiskeriet og andet fare, som de give for, at de dertil dels ej haver Tid for deres Avlsdrift, dels beskadiges Garnene ofte af Sælhundene. I Knebel Vig falder Flynder, Makrel, Torsk, Hvingler og paa Sandriffene skjønne Muslinger og Skjelfisk, ja vel og smaa Østers. (Den især p. Hels betydelige Aalefangst burde have været omtalt). — Bønderne fabrikere selv deres Klæder, Uldet og Linnet, vide selv at farve dem og købe ikke gjerne fremmede Varer; de sige: Landet skal føde sig selv. De Væxter og Urter, de bruge til at farve deres uldet og linnet Tøjj med, ere disse: til Lysegult bruges Pors, Blomster af Skarntyder, Vier, Engelskjer og Skræppeblade; til Mørkegult grønne Boghvedeblade eller Birkeløv; til Lavendelblaat Egesavspaaner; til Lysebrunt Stenmos og Ellebark; til Mørkebrunt Fladskallemos paa gamle Bøge; til Staalgraat Ege- og Æbletræers Bark og Uldgarn i Rørtoppe; og til Grønt Rørtoppe med lidet Spanskgrønt og Allun. — Kalø Amts Almue, især Molboerne, tale et uforstaaeligt Sprog, og snart i hvert Herred har de sin Dialekt. Blandt de rareste Ord og Talemaader, som her

bruges, ere følgende: samtoun o: enige; — rai o: snart; eut ray o: med snarest; — aain o: otte, saasom: idag aain o: idag 8 Dage; halvaain (jvfr. Aiiit 1562 i Malt Herred o: Aatte, udtalt Otte); — fordansket o: forklaret; — kære sæ o: bedre sig; — Tøy o: frugtsommelig; — Høseg o: Hoppe (Hørsøg); — Unenour o: Middagsmad; -- en Svaur o: Svoger, som siges ogsaa om Kvindekjønnct, som min Mette Svaur¹). Tilnavnet sætte de for ved Døbenavnet: Cabel Jens for Jens Cabel (min Ane Moster; din Jens Morbror). Som Molboerne ikke kan udtale eller rettere bruge ikke i deres Alfabet de Bogstaver Ø og Y, bruge de i deres Sted E og I²), saasom Bred for Brød, Ben for Børn, Big for Byg, Fled for Fløde og s. fr. (Grin f. Gryn, ni for ny, Stik f. Stykke, nitte f. nytte, fed f. født, Grensager f. Grøntsager). Nu misbruge de ogsaa det Ord paa, saasom: jeg saa en

¹) Andre Dialektord, som dels ere ude af almindelig Brug, dels endnu gængse: Hambovt (bugt) o: Knæ- eller Fodled; Helsen o: Brok; give Gjæssen (Gæslinger) o: vaksinere; Dunte o: tung Lerjord; Holmlandet o: Forager; holme med Ploven o: vende, holme Hø o: sprede; Vræt o: Agerenders Sammenstød; vrætte af o pløje den halve Agerlængde; Haarl eller Hurl o: Klynge; Hanebaand o: Hjelker; Stridsbaand o: Stivere; Vendvolle o: Vognstangsbolt; Vævlen o: Væven; Pibedulk (-dolk) o: Svampdaase; Tisten eller Hellen paa en Plejl; Tyrhæl og Tyrkølbom, Skræp o: Madæske; Kjaalsuel o: Brøndvippe; Rendemore o: Løkke; Fongilde o: Sømmeskudsgilde; Mandbal; Besøgelse o: Besøg; Krouret o: Kroen; Skunker o: Jordvolde eller mørke Skyer; »der falder Vand« o: Dug; Rumt, Elmt osv. o: Rum, Elm; Brum o: Knopper af Lyng m. fl. Urter; Bone o: Bynke; Liljer o: Snerle, Høkker o: Katost; Skrader o: Skjaller; Hirle eller Heriltorn o: Christtjørn (Herrens Lidelses Torn?); Havtorn o: Hvidtjørn; Havvavler o: Gopler; skræfte Korn o: tærse med Stokke; »aa heine« o: henne, tabe; »gjaald« o: gjælde i Bet. betale tilbage; eje hen o: skyldte; »aah tonk« o: tøv lidt; trø o: holde ud, overkomme; ligeledes: ikke høre op at gaa; dorke o: stilles (om Smerter); slavne o: falde (om Hovenhed); ærre o: erghje, pløje; »være aij« o: ad o: til Alters; særvillig o: -sindet; mangetallig o: talrig; slupvaadden o: dyngvaad; vakker o: artig; dygtig, brav eller standig modsat skaanet; gamlest o: ældst; dum o: stum osv. —

²) Stednavnenes oprindelige Form bliver derved ofte ukjendelig: saaledes Embesmell o: Ørnbjergmølle; Buxebæk o: Buksøbæk; Billiken o: Byglykken; Biskebakken og Benlikhøj o: vistnok Bysgydebakken og Bjørnlykkehøj.

paa Strands Piger o: af eller fra (lave en Stol paa N. N., kjøbe en Ko paa N. N., syg paa Mæslinger osv.)¹⁾. Resten have de tilfælleds med andre plattalende Jyder. — Iblandt de mest regjerende Sygdomme ere Koldesygen, Feberen, Sprinkel, Børnekopper etc., for hvilke som for andre Sygdomme Beboerne søge Raad hos Læger, som de ikke kjen-der eller ere forfarne i de her voxende Urters Kraft. — Øverst paa et Bjerg ved Landevejen mellem Vistoft og Basballe (Laursens Bjerg) sees den der udvældende hellige Kilde, som hver St. Hansdag besøges af mange Syge fra Sønderherred og andre længere fraliggende Steder, da derimod Molboerne finde ingen Lyst til deres egne Kilder, men besøge i Sygdomstilfælde hellere en ved Stabron og Perstrup«. (En anden hellig Kilde fremkom i Begtrups Tid i Karpenbjergerne paa Begtrup Mark; 1764 blev der sat ved den en Blok, hvortil Præsten havde Nøglen; Markens Ejer fik $\frac{1}{10}$ af det Indkomne, Fattiggassen Resten. Ialtfald den førstnævnte Kilde blev endnu for 20--30 Aar siden benyttet med fornødne Formaliteter mod den engelske Syge, og der kunde i Mands Minde opsamles mange Skillinger omkring den. Begge Kilder ere nu hentørrede.) —

I jydsk Saml. III, 375 er aftrykt følgende af den med Begtrup samtidige, pietistiske Biskop *Hygoms* Visitatsindberetninger til Kirkekollegiet uddragne Dom om Menighederne paa Mols: »Dette næsten omflydte Lands Indbyggere — almindeligt bekjendte under Navn af taabelige Molboer — ere af Naturen og den onde Vane mere vrangvillige og ubekvemme til at fatte noget Godt end Andre her i Stiftet, saa der skal en særdeles Guds Naade og særdeles duelige Redskaber til, inden der kan opvækkes Abrahams Børn af disse Stene«. ²⁾ —

¹⁾ Mundheld: »Hvor er den Mand fra?« — »A er fra Dejret, Gu bejr'et« (»Jydske Folkeminder« VI, 335). Navnet er vilkaarligt valgt for Rimets Skyld. —

²⁾ Both 1872: »Befolkningen i Mols Herred ere de saakaldte Molboere, om hvilke der er fortalt saa mangfoldige vidunderlige Historier, og som ere fremstillede som et enfoldigt Folkefærd. Dette er saa meget desto besynderligere, som man neppe skal finde noget mere opvakt, livligt, naturligt og behageligt Folkefærd at omgaaes end netop Molboerne ere. De ere i Reglen i Modsætning til de fleste andre Jyder smaa og spinkle af Væxt; men de ere

Af historiske **Sagn** blandt Molboerne ere flere omtalte i det Foregaaende: om Marsk Stig, Borge, Havne, Ankerfund osv. At der i Likjær ved Lægerholm »skal være fundet Stykker af Skibsankere« (S. 3), var allerede paa Begtrups Tid »gammel Tradition«. I det Følgende meddeles nogle flere, mere eller mindre historiske eller eventyrlige Overleveringer. —

1. I Trehøje ¹⁾, tidl. Dyrhøje, (hvoraf den ene er 404' høj, Vistoft Sogns højeste Punkt, 90' højere end Ellemandsbjerg paa Helgenæs og kun 34' lavere end Mols Bjerges højeste Bakke, Bavnenøj i Agri) skal »Kong Dyrendal og hans to Sønner være begravede efterat være faldne i et stort Slag«. (En Dal paa Begtrup Mark hedder Dyrendal). Omkring nævnte Høje er tidligere fundet mange Oldtids-sager, bl. A. Broncesager i Høvelshøj, en c. 7" lang Guldnaal med Hoved af en Ærts Størrelse (solgt til en Guldsmed) og mange Urner i smaa Stensætninger i ofte kun et Par Alen høje Polde. —

2. I Folkemunde hedder det endvidere: »Den Dragskjær Præst i Vandkjær boede, Hr. Them«, eller maaske rettere omvendt, hvorved der fremkommer et Ordspil: »Den vandkjær Præst i Dragskjær b.«; — Vandkjær er en Del af Dragskjær paa Begtrup Mark, — i Nærheden af den historisk bekendte »Dragsmur«. Fremdeles siges der at skulle have været en Kirke eller et Kapel ved Snogbakken ovenfor Vandkjær (ved »Skovledet« el. »Skovkjær«). Rudera skulle være opgravne der, ligesom der i Dragskjær er fundet

---

livlige i deres Bevægelser og hurtige til at fatte og i deres Tale. De staa ganske vist som andre fra Hovedruten fjernt liggende Beboere med Hensyn til deres Avlsredskaber og maaske ogsaa deres Bygninger noget tilbage for Beboerne af de Egne, som ligge mere paa alfar Vej; men der spores ingen Følger heraf i deres huslige Velstand, som forholdsvis staaer paa et højt Standpunkt.

¹⁾ Paa Generalstabens Kort: »Trehøj«; men den lokale Udtale er »Trehøw« med Tonen paa sidste Stavelse, altsaa Flertalsform. (Paa nævnte Kort, hvor der er anvendt særlig Ombu for Navnene, bør fremdeles »Raalinghøj« ved Isgaard rettes til »Raalikh.« (det gl. Matrikelskort: »Røllikh.«), »Kongsøhage« paa Tved til »Kongsøreh«, »Krypten« ved Femmøller til »Krylten«, »Hasenøre« paa Hassens til »Hassensøre« og »Sandbjerg« ved Klokkerholm i Vistoft til »Hammerhøj«.)

et større Stykke »Sten ved Sten, regelmæssigt som en Bro-lægning, med iblandet Trækul«. Stedets Beliggenhed — ved det Inderste af Begtrup Vig, i forhenværende Skov, nær den smalle Landtange mellem Mols og Helgenæs — gjør det ikke usandsynligt, at der kan have ligget ved Kjøret en af de første primitive Kirkebygninger eller en Munkebolig (S. 19, Noten). Endeligt kan det mærkes, at under en Retssag 1556 (gjengiven i Kolderup-Rosenvinges »Gamle Danske Domme« II, 157) mente Lehnsmænd Frants Banners Fuldmægtig Iver Povlsen fra Kalø, at Mikel Jensen »i Becktrup, vor og Kronens Thiener«, som var indstevnet af Landsdommer Anders Christensen Sandberg til Kvelstrup for Brugen af »nogen Jordt oc Eigendom kallis Dragekier«, skulde være fri for »Forfylling«, fordi »samme Jordt skulle were giffven till enn Kiercke«, hvad han dog ikke kunde bevise. Sandt var det dog vist, eftersom den omstridte Jord upaatvivleligt er den, som c. 1320 hørte til Aarhus Kapitels Mensalgods og da laa til Avlsgaarden Bekkethorp, og hvorom det hedder i Scr. R. D. (Aarhusbogen), at »den havde engang tilhørt Aaby Kirke, men var erhvervet til Kapitlet ved Biskop Tucho, da denne endnu var Provst« (»maaske Tycho II, som døde 1287«). Jordstykkets Overgang til Aaby Kirke ved Aarhus kan antages at have foranlediget Opførelse eller Nedbrydelse af Sagnets »Kapel«. —

3. »Om Rolsø Kirke fortælles, at man oprindeligt vilde have den opført i Nærheden af Byen Vrinders paa en Eng, som kaldes »Klokkerholm« (nu Fattiggaardens Tørvemose); men Arbejdet vilde ikke gaa fra Haanden, for Troldene reve Muren ned, eftersom der byggedes. To Kvier bleve bundne sammen om Aftenen, og om Morgenens laa de omtrent en Fjerdingvej fra den først bestemte Plads«. (E. Tang Kristensens »Jyske Folkeminder« VI). —

4. Paa Vistoft Kirkegaard laa i Begtrups Tid — foruden »en 3 à 4 Stkr. halvforfulnede Ligtræer over nogle Degne og Bønder, hvis Udhugning man ikke kan læse« — »en stor og lang pyramidalsk-kilet til øverst og bred til nederst Kampesten, hvorom er her iblandt Sognefolket den Fortælling, at en Biskop fra de catholske Tider, som i Kirken af en Bondekarl blev ombragt, derunder skulde være begravet; Morderens Navn skal have været Karl, som for

denne Misgjerning skal være henrettet paa en Høj udenfor Kirken ved Landevejen lige for Byen, hvilken Høj siden er bleven kaldet Karelshøj« (omtalt i D. Atl.). Historisk vides ingen af Aarhus Bisper, som der nærmest maa tænkes paa, at være bleven myrdet; men fleres Endeligt kjendes heller ikke. Imidlertid er det vel lidet rimeligt, at en Biskop skulde være bleven begravet paa en afsidesliggende, uanselig Landsbykirkegaard. Muligvis har »Biskoppen« kun været en biskoppelig Ombudsmand eller anden gejstlig Person. Der kunde da tænkes paa det i Forbigaaende i Rosenvinges »Gl. danske Domme« II, S. 97 omtalte Mord. Et 1539 fremlagt Thingsvidne fra Mols Herredsthing lød paa, »att Mortthen Gladh, Herritzfogdenn, oc Oluff Jepsen i Knebell havde vittnett, att Her Seurenn Laurtzsenn, som bleff ihielslagenn, havde thitt oc ofte sagt for thennom, att handh havde en Faderssystem sønn y Fyenn . . .«. Det er herefter sandsynligt, at denne Søren Laursen (Judhe) har levet og er myrdet paa Mols, og, da han tituleres »Hr.«, har han vel været gejstlig. Fremdeles kunde Mordet sættes i Forbindelse med, hvad Historien beretter: nemlig, at, da Almuen i Kalø Lehn viste sig opsætsig, overfor den sidste katholske Biskop i Aarhus, Ove Bilde, fik Lehnsmanden p. Kalø 1531 (!) kgl. Paalæg om at holde den til dens Pligt: at yde Biskoppen, hvad der tilkom ham (S. 41). (Fjernere ligger det at tænke paa Mordet paa Mads Adtzersen c. 1432, som Henrik Sandberg til Kvelstrup blev beskyldt for at have været med til i Raad og Gjerning). —

5. I Resens Atlas Danicus VI, S. 559 fortælles Følgende paa Latin. »Nærved Knebel By er en Mark med Sten, som kaldes Germins Hus efter et Spøgelse eller ond Aand Germin, som Almuen mener at bo der, da han hyp-pigt lader sig se paa det Sted. Blandt andre Historier om ham fortælles, at en Bonde fra Landsbyen, da han Juleaften var i en noget opløftet Stemning, henkastede for Spøg, at han nu turde ride til Germins Hus og nærme sig ham. Hans Svirebrødre tilskyndede ham til at vise det i Gjeringen. Han red da ud, og, da Germin nærmede sig ham og rakte ham et Guldhorn, tog han det og lod, som han drak deraf, medens han hældte Drikken, som var deri, ud over sin Ryg. Derpaa gav han Hesten af Sporerne og førte

Hornet hjem med sig. Dog beholdt han det ikke længe, da det viste sig, at Vædsken havde taget Haarene af, hvor den havde berørt Hestens Hud. Saaledes skaffede Germin sig sit Horn tilbage«. — Da hverken Eventyret eller Navnet Germins Hus kjendes længere af Ægnens Folk, kan det ikke siges, om Huset er det siden Generalstabens Kortlægning forsvundne »Ringel Stenhus« S. O. for Knebel, eller det fredede »Poskjær Stenhus« N. O. for Knebel (S. 4), eller den ogsaa i D. Atl. (og hos Resen) omtalte »store Stendysse kaldet Poelhus«, eller et andet, maaske forsvundet Oldtidsminde. (Af »Poelhus« $\circ$: Povlshus, der, ligesom Poskjær Stenhus, laa Nord for den gamle Knebel-Æbeltoft-Vej gennem Bakkerne, er for c. 30 Aar siden bygget næsten en hel Gaard, »Povlsgaard«. I Povlshald ligger det i D. Atl. og hos Resen omtalte »Bjerg Bildeborg« — 1772: »Bieldborre« —, hvori der angives at være »fundet under nogle store Sten en Buløxe, en Rist og en Ildske«. Et andet »Povls Stenhus« fandtes paa Agri Mark (nu forstyrret). — »Poskjær Stenhus« har Navn efter et Kjær ved den østligste Gaard i Knebel. Dette Kjær menes der i Mundheldet: »Abekatten er grimet (eg. sværtet, snavset) som Peder i Puskjær, smal i Midien som Lars i Lægerholm og lodden overalt som Smeden i Strandkjær«. Nævnte Stenhus ligger egentligt nærmere et andet Kjær: »Stenhuskjær« (1772), nu »Stenniskjær«. Den mægtige Overligger (S. 4) har sin Mage paa Naldalsbakken N. V. for Grovlegaarden i Agri, ligesom noget Tilsvarende til de 23 Krandssten er 14 Stenblokke, der danne en Runddysse N. for Agri—Vrinders Vejen: »Stenkirken«, mellem Smaaskovene Tornholm og Avelhoved; — 3—4 Sten ere borttagne af Kredsen, og i Midten er kun et Hul, intet Kammer).¹⁾

---

¹⁾ Ovenstaaende antikvariske Meddelelser ere nedskrevne, efterat Side 3—4 var trykt. Sammesteds kunde endnu have været anført som et enkelt Vidnesbyrd om Molslandets tætte Befolkning i Oldtiden, at der alene i Vistoft Sogn — $\circ$: paa et Omraade af c. det Halve af 1 □ Mil — endnu findes 15—16 dels bevarede, dels forstyrrede Gravkamre, og kan paavises ligesaa mange Steder, hvor Kamrene ere borttagne (deriblandt de største) og vel halvt saa mange, hvor Udgravning sikkert vilde bringe Stensætninger frem.

Skovene.

Fra den i tidligere Tider ofte nævnte **Bjørnkjær Skov**, — et Navn, som nu er forsvundet af Folkemunde, men dog endnu findes paa det gamle Bykort i Boeslum By —, fik Kongen Træ. Den laa midt i Trekanten, som dannes af Æbeltoft, Boeslum og Elsegaarde. Om den (helt eller halvt) har tilhørt Marsk Stig i sin Tid, vides ikke bestemt. 1301 var den Kongens, hvis det er den, der er ment i Gavebrevet fra det Aar (S 21). 1553 forundtes Borgmestre og Raad i Aarhus kgl. Tilladelse til at hugge 60 Bøgetræer i Bjørnkjær til Istandsættelse af Byens Skibsbro; — Lehnsmauden paa Kalø skulde anvise Træerne og skaffe Vogne til Bortførelsen. 1584 udvistes der Træ til Æ. Kongen maa senere have afhændet Skoven, siden Mogens Friis til Favrskov sælger den til Frederik III, som 1663 lader hugge der en Del Tømmer til sin Flaade, ligesom han der — efter almindelig Skik — udviste Træ til Andre, saaledes vistnok til Aarhus Gejstlighed (thi blandt Aarhus Kapitels Brevskaber skal findes et Brev fra Frederik III, dat. 20—6—1666, »anlangende Vedagen (?) af Bjørnkjær«). Skoven sang da paa sit sidste Vers: i Thingsvidner 1661 tales om »Skoven eller Træerne i Bjørnkjær« og om »to nysbrudte Stykker Skovland, som for faa Aar siden har staaet Skov og Træer paa«. Svenskerne havde en Snes Aar tidligere givet Skoven Dødsstødet: de skovede til deres Forskandsninger 1102 Bøge og 248 Ege »paa den schoffspart, Niels Søffrenszen tager vare paa«, og 1156 Bøge og 255 Ege paa Søren Lauridsen i Elsegaardes Skovpart, — (somme deraff waar smaa som thou eller threi till itt Lesz). 1707 var — efter Trap — Skoven ødelagt; — 1711 kaldes den »kgl. Maj.'s Krat«. Tidligere havde der været saa overflødig Skov, at man kunde gaa i Skygge ligefra Elsegaarde til Æbeltoft, og at man — hvad der vel gjælder Skov Nord for Byen — »ikke kunde se Byen for Træer, førend man kjørte ind i den«¹⁾.

¹⁾ Indkjørslen fra Nord foregik da nedenunder Bakkerne ved Vigen og gennem Nørreport, tidligere gennem »Plantebedet«; -- fra Syd gennem »Kobber« o: Kurveleddet (1654), Øst for Kirken, hvor der var Toldbod. Skovalleen er anlagt i vort Aarh.: Vejen til Skoven gik tidligere langs den gamle Kirkegaard. —

Et andet Vidnesbyrd om Bjørnkjærskovens Størrelse er, at den i den gamle Matrikul var ansat til 120 Tdr. 6 Skp 2 Alb., »hvilket formenes at have været Skovskyld;« — ved den nye Matrikuls Indretning var ikkun 1 Td. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb. Skovskyld tilbage; — efter samme var der Overdrift i Skoven til 192 Høveder fra Æ., Boeslum, Skov- og Elsegaarde. Byen »mistede ved Skovens Ødelæggelse en Del af sin tidligere Næring med at transportere Brænde« ¹⁾, ligesom Brændslet til selve Byens Forbrug fordyredes, især da Byen »manglede Tørveskær« (o: tilstrækkeligt; thi der skares Tørv paa Abl 1696 og i Pompen 1731). 1782 indførtes Birkebrænde fra Norge. —

Ligeledes forsvandt **andre Storskove** fjernere fra Æ. Den 1203 nævnte *Bogens Skov* (S. 13) er endnu ansat paa Vidensk. Selsk.'s Kort 1789, da den bestod af et Par 100 gamle Bøgetræer, hvoraf der aarligt skænkedes Vistoft Præst mod Jul »1 à 2 Træer til hans Kakkelovn, en 12—20 smaa Bønderlæs;« — 1793 indkom 86 Rdl. ved Avktion over Vindfælder; — nu er der ikke saa meget som en Stub eller Purre tilbage. — 1280 omtales *Borup Skov* paa Helgenæs »til 300 Svin«: allerede paa Landmaalingens Tid var den Sædejord (nu »Skovlandet« og »Skovgaard«). I 18de Aarh.'s Begyndelse købte Helles Bønder Træ ved Rugaard til deres Aalegaarde. — 1499 svaredes i Afgift af Saltkjedelen i *Handrup* 2 Læster Salt, »saalænge Skoven strakte til«. 1628 var »Handrupskov« til 130 Svins Olden, 1632 »Handruplund« til 6; i »Handrup Fælleddsskov« skovede Svenskerne 748 Træer. — Paa *Hjelm* var 1524 »Skov og Krat« (ligel. 1777). — Den 1579 nævnte »*Liunge Skov*«, »som laa til Lyng i Knebel og Lægerholm i Vistoft« blev »fra Roede ophuggen« 1644. — 1584 nævnes »*Siømhølleholt*« eller Semelholt (S. 8), 1604 »en Gaard i *Egsmark* med Skov til 18 Svins Olden«, 1622 »en Gaard i *Viderup* med Skov til 12 S. O.«, 1632 »*Hoylycke* paa Mols tax. for 12 Svins Olden« og 1689 »*Kannikskov*« ved Femmøller. — 1638 hørte til Skærsø: »*Schiersø schouf* med 800 Svins Olden, *Langdal schouf* m. 200 S. O., *Kragensager* med Loftstie og

¹⁾ Resens Atlas 1677: »Næringen bestaaer mest i Sejlads med Brænde til Kjøbenhavn«.

Skierbirge 60 S. O., $\frac{1}{4}$ af *Vogensis Lund* 3 S. O., Siømhølleholt 12 S. O., Siømhølleholt østen møllen og *Vesterschouf* 18 S. O.* — I de 1645 nævnte *kgl. Skove* (se S 56) havde Svenskerne, som Eftertællingen viste, fældet i Alt 8262 Træer. —

Hvad der foruden Svenskekrigen bidrog til Skovenes Ødelæggelse, var Enkeltmænds Vindesyge, Mængden af Skovsvin, der hindrede ny Opvæxt, og den almindelige Salt- og Kalkbrænding. 1630 omtales, at til en Ovns Brænding af Kalk behøvedes 120 Læs Brænde; — 1683 siges Vedet dertil at koste 40 Sletdaler; — 1693—1708 fældedes alene til Kalkbrænding 9611 Bøgetræer i Mariager Klosters Skove ¹⁾. —

»Mols-Land, som har haft overflødig Skov af Eg og Bøg, har nu Intet uden Lidet til Herregaardene«. — skriver Præsten Holst i Knebel 1772. Mange Steder ere de tilbageblevne Minder om Fortidens Skove kun Ener, Ege- og Bøgepurrer, Hegn og Balke med Slaaen, Rubusarter, Christtjørn og Hyben, Skovurter som Bregner, Anemoner, Primuler og Jordbær, — samt over 100 Stednavne sammensatte med Skov, Holt, Lund, Krat, Ris, Busk, Torn, Eg, El, Bøg, Birk, Esp, Hessel, Bregne, Vid eller Ved, Rød, Rød eller Røj og Svin eller Sven. Krat og mindre Skovstykker fandtes dog fremdeles i 18de Aarh. over hele Mols, — ligesom endnu: efter Trap udgjør Fredskoven i Mols Herred 104 Tdr. Land, — om nogle Aar meget mere, naar Naaletræsplantninger fra de sidste Aar, hvorpaa der hviler Fredskovsforpligtelse, voxe til. Paa Ahlhagen ved Æ. tilplantes nu c. 100 Tdr. Land, i Mols Bjerge endnu mere, og Skærso ejer allerede et betydeligt Areal omtr. 50-aarig Naaleskov paa tidligere nøgne Sandbanker, — Nutidens Bøden paa Fortidens Synder! »I Skærso Skove huggede i dette Aarh.'s Begyndelse den pengeforlegne Propr. Klitgaard ned for Føde for at skaffe Penge, og hans meget betroede Forvalter, den drukne Ole Martensen, lod det ene Stykke Bøge- og Egeskov forsvinde efter det andet for nogle Snapse, han hentede hos Bønderne. K. og hans Kone dømtes til nogen Tids simpelt Fængsel

¹⁾ Efter Dahlerups: »Mariager Klosters og Bys Hist.«; — oftere benyttet.

for ulovlig Skovhugst; men Dommen udførtes saaledes af Byfogden i Æ., at hver Aften maatte de møde i Æ. for der at tilbringe Natten i Fængsel, og hver Morgen vendte de tilbage til Skærsø for at kunne røgte den daglige Gjærning. — 1825 kunde ældre Mænd fortælle om, hvorledes de havde været med til at skove Bøge i Skærsø Sandmark, som holdt 7 Favne Brænde«. (Fredr. Barfod). —

Om Æbeltoft hedder det 1768 i Danske Atlas: »Byen har et stort Kjær med Buskadser, hvor der kunde opelskes god Skov«; — der menes vel **Tøllykke** (maaske det 1645 nævnte »Reffskjær«), hvor der »sikkert i ældgamle Tider har været stor Skov« (hvorefter de nærliggende Gaarde ere kaldte »Skovgaarde«). Der var dog der allerede siden Landmaalingens Tider (c. 1683) »opelsket ny Skov«; men det var vanskeligt for Byen at have den i Fred, navnligt for de to nærboende Skovgaarde-Beboeres *ulovlige Hugst*. 1759 idømmes disse begge større Skovbøder: »de havde hugget og bortført i et Par Aarstid, hvad de selv havde lystet, ret ligesom de havde al Ret og Adgang at skalte og valte dermed, ligesom de vilde; — de havde hugget 20 Stk. Elle og 9 Stk. Beberaske fra Rode, samt 3 Læs Ris eller Gjærdsel, foruden hvad af deres Folk af Kjæret var hjembaaret; — trods Stævninger og i Retten gjorde Løfter havde de kontinueret til Ruin for den i saamange Aar med stor Bekostning af Æ. By opelskede Skov«. 1767—68 idømmes de Samme s. m. Fl. (hvoriblandt Skovfogden) Bøder paa tilsammen c. 69 Rdl.; — Sagsomkostningen for Byen var godt 18 Rdl., hvoriblandt »for 4 Støber Øl og 1/2 Pot Brændevin til Skænkning ved Bødernes Betaling«. Atter 1774 bøder den ene Mand i Skovgaardene for Skovhugst (12 Rdl.), og 1777 stævnes Flere for samme Brøde. — 1767—68 *solgte* Byen af Skoven 64 Læs à 10 Sk., 40 Stk. Ellepæle à 1 Mk. og 250 Tækkevoller; 1774 bortavktioneredes af »det Snejede« for c. 15 Rdl. + »2 Læs Vieris«; — 1783 huggedes 50—60 Læs Gjærdsel; — 1789—92 holdtes »Avktion over udgaaede Ege og Gjærdselris som Følge af Ophugst efter Stiftsbefalingsmandens Resolution«; — 1807 laantes 600 Rdl. af Havnekassen til Skovens Indhegning. Nu findes der i den c. 60 Tdr. Land store Skov flere ærværdige Ege- og Bøgekæmper. — Tilsyn »med det ved Æ. liggende Kjær

med iværende Skov og Krat, thollyckes Kjær kaldet«, havde en *Skovfoged*. Han skulde forhindre ulovlig Skovhugst og »paase, at Ingen plukkede Nødder, førend Byen først 2 (3) Dage tilforn havde plukket, som Kæmneren leveres Penge for« (1738). Hans »Belønning« var c. 16 Tdr. Jord, 3 Rdl. aarligt af Byens Kasse og 4 Sk. for hvert Læs udvist Gjærdsel. Han var tillige Markmand og havde dennes særlige Løn ¹⁾. —

Æbeltofts Flor og Fald.

Paa Grund af sin særegne Beliggenhed paa en Halvø, hvor Vandet paa den ene Side tilbød let Adgang til det aabne Hav, men paa den anden Side besværliggjorde landværts Forbindelse med Omverden og betydeligt indskrænkede Omfanget af det Opland, der laa Kjøbstaden nogenlunde nær ad Landeveje, var Æ. naturligt henvist til Søhandel for derved at vinde Næring og Velstand. Vi finde derfor tidligt Æ. Borgere befare de danske Farvande. Af de 399 Personer, som 1594 betalte Bropenge i Aalborg, vare 8 fra Æ. ²⁾, 14 fra Grenaa, 4 fra Aarhus og 3 fra Randers. Blandt de 87, som 1583 gav Bodstadepenge sammesteds, blandt de 94, som s. A. gav Bropenge, og blandt de 282, som s. A. betalte af Kramgods ved Pintsemarkedet, samt blandt de 76, som 1594 erlagde Bodstadepenge, var vel Ingen fra Æ., men ogsaa kun Faa fra dens Nabobyer: henholdsvis 7—0—1—8 fra Randers, 0—0—1—0 fra Grenaa og 2—0—2—4 fra Aarhus. Blandt de 282 i 1583 var dog

¹⁾ I Æ. Kirkebog nævnes blandt Døde: Peder Skovriders Barn † 1697, Jakob Pedersen Skovrider † 1705, Peder Skovfoged † 1763, — og blandt Viiede 1765: Skovrider Iver Pedersen-Guldmand. I Draaby dør Skovfoged Søren Poulsen 1762; — paa Helgenæs vies Skovrider Jakob Hansen 1781. Det kan ikke sees, om »Skovfoged« og »Skovrider« bruges iflæng, eller om der var særlige (vgl. ?) Skovridere.

²⁾ Jens Sørensen 3 Mark, Christen Juell 8 Skilling, Per Nielsen 10 Sk., Hans Thamesen 8 Sk., Christen Knudsen 8 Sk., Rasmus Laurisen 14 Sk., Jens Mortensen 1 Mk., Knud Knudsen 8 Sk. og Jens Sørensen (vel Nr. 1) 3 Mk.

maaske »Gunder Bentzen paa (!) Molls« fra Æ. — Men senere udvidedes Æ.'s Skibsfart til fjernere Handelspladser. I Arent Berntsens Bog: »Danmarks frugtbare Herlighed« fra 1656 hedder det om vor By: »Borgerne her have en Tidlang vidst af ingen Seilads uden paa næstomliggende Steder. Men omsider ere de ogsaa om den norske Handling (o: Handel) kommen i Erfaring, hvilken nogle formuende Borgere siden, synderligt paa Bergen, med deres store Fordel have vedligeholdt«. Det hjalp til Byens »florisante Tilstand«, tilmed da der i 17de Aarhundredes sidste Halvdel indfaldt en for hele den danske Søhandel glimrende Periode, og Vigen tilbød Koffardiskibe et sikkert Leje. Det var Æ.'s **Blomstringstid**, da den naaede det Højdepunkt, som ikke senere blev og neppe mere bliver naaet. *Byen ejede* — efter D. Atlas — *indtil 30 Skibe* (— »nogle og 20 store Fartøjer«, sige selve Borgerne 1772), *drev livlig Handel paa Norge*, især Bergen, »*harde skjønne Kjøbmands- og Pakhuse*«, *byggede Skibe* (— 1646—47 nævnes »Mikkel Sørensen Skibsbygger« og »Jens Nielsen Skibsbygger«) og var *Konkurrenten Grenaa overlegen* i Skibsfart, Handelsomsætning og Rigdom, maaske ogsaa i Indbyggerantal. Et faktisk Bevis for Byens daværende Velstand er, at, *da Grundtaxten blev sat 1682* som $\frac{1}{3}$ af Bygningers og Grundes Værdi, *ansattes Grenaa* kun til 740 Rdl., men *Æ. til 1169*¹⁾, — *Randers* kun 3 og *Aarhus* kun 6 Gange højere (henholdsvis 3,541 og 7,235 Rdl.) Den blomstrende Tilstand vedblev ind i Krigen 1709—20. *Konsumptionen* 1713 udgjorde 725 Rdl. af Æ., 685 af Grenaa og 8,800 af Aarhus; — *Tolden* 1713: c. 840 Rdl. af Æ., 252 af G. og 3,242 af A.; — *Kjøbmændenes Kornbeholdning* 1709 og 14: c. 788 og 544 Tdr. i Æ., 658 og 0 i G., 35,340 og 15,443 i A. og c. 4,980 og 10,148 i *Randers*; — *Krigsstyr* 1713: c. 249 Rdl. af Æ. (de Verdslige c. 205, de Gejstlige c. 11, Umyndiges Midler — c. 3302 Rdl. — c. 33), c. 150 af G. (de V. c. 119, de G. 15, U. M. — c. 1650 Rdl. — c. 16), 1119 af R. og 3287 af A.; — *Krigsstyr* 1720 (2 pCt. af Formuen) 682 Rdl. af Æ., 389 af

¹⁾ Altsaa 9,352 Rdl. Taxationsværdi. 1775 var Bygningernes Taxationssum 46,380 Rdl.; — 1786: 47,830; — 1843 var deres Assurance-sum efter Trap: 102,840; 1854: 214,600; 1858: 537,480; — 1873: 500,860. —

G., 3459 af R. og 5148 af A.; — *Kop- og Hesteskatt* 1720 (1—48 Rdl. af Voxne, 2 Mk.—16 Rdl. af Børn, 2 Rdl. af hver Hest): 196 af Æ., 164 af G., 1065 af R. og 2040 af A. ¹⁾. — Alligevel blev *Krigen 1709—20 et Vendepunkt, da Æ. i den mistede 10 Skibe* (St. Jørgen, St. Hans, St. Povel, St. Marie, St. Anna osv.) *til en Værdi af c. 10,570 Rdl.* (Grenaa 9 tildels tomme Skibe til 4000 Rdl., Randers 7 til 5640, Horsens 12 til 25,114, Aarhus c. 28 til c. 78,000, Ladning incl.). Fra den Tid dalede Byen stedse mere og mere, hvad klarest kjendes af den successive Aftagen af Antallet af de i Byen hjemmehørende *Fartøjer*. 1711 havde den endnu 18 *Fartøjer* af 442 Læsters Drægtighed, af hvilke ot paa 140 L. tilhørte Etatsraad Jørgen Arenfeld ²⁾, (Grenaa 10 m. 138 L. i Byen og 16 m. 283 L. i hele Tolddistriktet;

- ¹⁾ Nogle Skatteudskrivninger fra Krigens Tid pege i modsat Retning; men Forklaringen maa søges i særlige Forhold. 1710—11—12 betalte Æ. i Krigsstyr 158, 154 og 200 Rdl., men Grenaa 315, 333, og 300 (Randers 1278, 1751 og 2300, Aarhus 4476, 5853 og 4000). Ligeledes var *Kop- og Hesteskatten* 1711 uforholdsmæssigt stor i Grenaa, nemlig 332 Rdl., medens Æ., Randers og Aarhus svarede forholdsvis omtrent som i 1720, nemlig: 129, 1315 og 2696 Rdl.
- ²⁾ J. Arenfeld til Rugaard, Svoger til U. F. Gyldenløve (S. 63) ejede Tjele og lod bygge et stort Skib ved Hobro; samme han lod gjøre til et 2 Dæks Orlogsskib, hvortil det i Førstningen ikke var dannet; men, da det blev færdigt, vidste han det ej til nogen Ting at bruge; men det blev liggende i Kjøbenhavn i nogle Aar, hvor Redskabet blev bortstjaalet: han solgte det dog siden, da det blev anderledes malet, og, efterat det nogle Aar havde faret med Stenkul, blev det under Norge. Ved dette Skib satte A. sig tildels i Armød og maatte sælge Tjele. Efterat han havde ophuggen saa megen Skov ved Rugaard, som 3 af de bedste Herregaarde kunde betales med, afstod han Gaarden til sin Søn Axel, som ej heller kunde maintainere den. A. fortrød paa, at han ej var bleven Ridder og derfor lod sig gjøre en stor Guldkjæde paa 1200 Rdl., som han gik med over sin Aksel og bar sin Kaarde udi. — 1703 kjøbte A. af Kongen 40 Gadehuse paa Helgenæs og den S. 6 omtalte *»Sammelskat af samtlige Helgenæs Bønder«* for 833 Rdl., som han udredede. Af Fæstet paa Draaby Kongetiende havde han derimod 1714 ikke betalt Afgift i 10 Aar. 1711 ansøgte han Kongen om Forskaanse for Kopskat, og Amtmand Gersdorff indstillede ham *»til sær kgl. Mildhed i Betragtning af, at han var en fattig, gammel Mand, hvis Vilkaars Sletthed var desværre altfor vel bekendt«*. Det Ansøgte tilstodes; men A. mente sig fejlagtigt da ogsaa fritagen for Folke- og Familieskat. Han døde i Æ. 1717.

Randers 10 à 11 m. 133 L.; Aarhus 62 m. 840 L.). 1732—35 ejede Æ. 12 Skibe paa 7 à 27 L., tils. med 192 L., og m. 66 Mand (Grenaa 16 m. 88 L. og 25 M., Randers 14 med 106 L. og 47 M., Aarhus 50 m. 640 L. og 184 M.); — 1746; 9 m. 144 L. tils.; — 1749: 8 m. 120 L.; — 1750: 8 m. 148 L.; — c. 1768: »9 gode Fartøjer, som gjorde aarligt 3 à 4 Rejser paa Norge, undertiden til Kjøbenhavn, Danzig og Lybeck, med Korn, Fedevarer og noget Favneved«; — 1772: 5 smaa Fartøjer (1 Snov paa 17 L., bygget 1700 i Æ.; 3 Galeaser p. 13, 14 og 15 L., byggede »i Ahls, Stralsund og paa Langeland«; 1 Galease p. 11½ L. »som er en Dassars Bygning«); — 1798: 2 m. 31 Kom. L.; — 1802: 3 smaa Skuder; — 1832: 6 m. 34½ L.; — 1839: 3 m. 15 L.; — 1872: 3; — 1890: 1; — 1891: 0; — 1892: 1. — (1804: »Ej engang en Baad er bygget i Æ. i de sidste 5 Aar«. Endnu 1810 fandtes intet Fartøj paa Landet i Mols og Sønder Herreder).

Byens Tilbagegang i 18. Aarh. kan ligeledes sees af Nedgangen i *Haandværkernes* Antal ligesom i *Fartøjernes*: 1735: 44 Haandv. (efter Ordets alm. Brug); 1768: 40; 1787: 37.

Grenaa overfløj nu Æ., hvad følgende Talangivelser godtgjøre, hvoraf de to første angive Kjøbmændenes *Kornbeholdning* 1737 henholdsvis i Æ. og Grenaa, de to næste Gjennemsnittet af *Tolden* i Tiaaret 1732—41, de to følgende *Extraskat* under den preussiske Syvaarskrig 1756—63 og de sidste Antallet af *Fartøjer* 1746, 49 og 50: 1. 3310 og 3320 Tdr.; — 2. 458 og 666 Rdl.; — 3. 70 og 80 Rdl.; — 4. 9, 8 og 8 i Æ. og 10, 12 og 14 i G. (Randers 16, 16 og 15, Aarhus 42, 44 og 46). — At der til *Seddellotteriet* 1720 tegnede sig: 6 Mænd med 16 Lodder i Æ.¹⁾ og kun 3 med 3 L. i Grenaa (12 m. 38 L. i Randers og 10 m. 43 i Aarhus), og navnligt at *Udførslen* af Korn, Malt, Mel, Gryn og Ærter 1734—39 beløb sig til 67,300 Tdr. fra Æ. mod 35,935 fra Grenaa²⁾ (127,459 fra Randers og 293,547 fra Aarhus), tyder dog paa, at Decadencen ikke var brat. —

¹⁾ Fru Justitsraadinde Bentzon og Amtmand Gersdorff (de to eneste Rangspersoner paa Mols) bleve ansatte for resp. 15 og 20 Lodder; den Første vilde kun svare 8, men kunde ikke slippe dermed.

²⁾ 1736—37 udførtes 22,396 Tdr. fra Æ. mod 9,034 fra Grenaa; — 1836—37: 1,121 mod 2,403. — (Fra Randers 46,348 og 19,429; — fra Aarhus 101,627 og 41,263). —

Tilbagegangen vilde sikkert fremdeles fremgaa af *Indbyggerantallet*, om det kjendtes i Hundredeaaret før Folketællingen 1769. At Grenaa dog allerede 1720 havde flere Indvaanere end Æ, antyder den Optælling, som fandt Sted, da Amtet i Henhold til Reskript 22—7—1720 skulde undersøge, om alle Borgerskabsbøger havde den rette Sort stemplede Papir m. M. Grenaa havde da 84 Borgere, Æ. kun 51 (147 i Randers og 362 i Aarhus). 1769 har G. 706 Indb., Æ. kun 564 (Randers, 3143, Aarhus 4156); — 1801: G. 760 og Æ. 958 (R. 4562, A. 4102); — 1845 havde Æ. 1054 Indb.; — 1860: 1313; — 1870: 1239; — 1880: 1315; — 1890: 1284. Skjødnt Æ i de 100 Aar fra 1769 til 1870 steg i Indbyggertal fra 564 til 1239, sank den samtidigt fra c. Nr. 48 til Nr. 63 af de 70 Byer, som nu ere Kjøbstæder. 1880 havde den samme Nr., men 1890 var den bleven Nr. 66 blandt Landets 70 Kjøbstæder (Thorshavn incl), — d. v. s. med kun Hasle, Aakirkeby, Mariager og Sandvig under sig, hvoraf sidstnævnte udgjør een Kommune sammen med Allinge, og førstnævnte sandsynligvis ved næste Folketælling vil være over Æ., som af Landets 7 tilbagegaaende Kjøbstæder er i det sidste Tiaar gaaet mest tilbage (2,36 pCt.) næstefter Ærøskjøbing (4,94 pCt.). Tages Flækkerne med, er ogsaa Frederiksværk under Æ.

Af særligt trykkende Vægt for Æ. under dens Handels og den almindelige Velstands Tilbagegang var den Omstændighed, at *Grundtaxten*, hvorefter de fleste Skatter og Afgifter beregnedes ¹⁾, var sat i Byens Glandsperiode. Derfor paalignedes der Æ. til det grønlandske Kompagnis Lotteri 1725 60 Rdl., men Grenaa kun 50 (Randers 300, Aarhus 700), — i Brandhjælp til Viborg 1727 ligeledes 60 og G.

¹⁾ »Af Grundtaxten svarede 5 pCt. Grundskat fra 1682—94 (»Grund- og Lejeskat«), foruden Hartkornsskat af Jorderne. Før 1682 fandtes »Matrikuls- og Saltskat«, som havde afløst den gamle »Byskat«, der lignedes efter Formue og Næringsbrug. Efter 1694 krævedes ikke direkte kgl. Skat af Kjøbstadgrunde og -bygninger før igjen 1802; men alle de mange overordentlige Skatter ved særegne Lejligheder vedbleve vist at udredes halvt efter Grundtaxt, halvt efter Næring« (Dalerup: »Mariager«); — forsaa vidt der ikke var særlige Skatteobjekter som ved Parykskat, Kopsk., Hestesk., Karøesesk., Ildsted- og Kvægsesk., Folke- og Familiesk., Rangsk., Embedssk. osv.

50 (R. 400 — A. 750), — til Betaling af c. 187 Rdl., som vare medgaaede til en Del Tyves og Medvideres Afstraffelse i Æ. 1738 c. 25¹/₂ Rdl. og G. 20 (R. 35; — A. 50; — Horsens og Mariager Resten), — til en Delinkvent-Regning 1738 pr. 100 Rdl. c. 7³/₄ Rdl. og G. c. 5 (R. c. 23; — A. c. 38), — til Delinkventomkostninger 1777—82 c. 15 Rdl. og G. c. 9¹/₂ (R. c. 51¹/₂; — A. c. 100) og til det Samme 1783—87 19¹/₂ Rdl. og G. 13¹/₂ (R. 76¹/₂; — A. 145¹/₂). Da Grundtaxten ikke længere var tidssvarende og faldt trykkende for den tilbagegaaende By, indgik 1772 17 Borgere, og det de mest fremragende (Rhode, Tørslef, M. Kolding, Niels Hals, Sti Mygind, S. Grønfeld, J. Faaborg, P. Munk, Thue Ravn, R. Andersen, Chr. Nielsen Maarup, Niels Nielsen Feldbereder, Jens Nielsen Sadelmager, Chr. Andersen, Lorents Kisling, Casper Fock og Jens Nielsen), med *et Andragende til Kongen*, hvilket her gjengives i sin Helhed, da det giver et godt Indblik i Byens sørgelige Forfatning. — »Blandt Stiftets, ja hele Landets Kjøbstæder er denne By i Betragtning af, hvad den tilforn har været, nok en af de allerringeste i Henseende til Formue, Handel og Næring; thi af Handlende er ikkun 3 à 4 Mænd og af Skippere, Øltappere, samt Haandværksfolk ere ikke over 6 à 7, som nogenlunde, uden overvældende Gjæld, kunne ernære sig med sparsommelig Husholdning; — den øvrige Del er fattige Avlsmænd, Matroser, Enker og Andre, som sidde i yderste Armod, ja en stor Del lever af Almisse, som vi Andre maa underholde og derforuden svare Extra- og andre Skatter for dem. Saadan Byens fattige og ynkelige Tilstand bliver endnu mere forøget ved det, at samme udi Indkvarteringshjælpekat er saa utaaleligt medtagen, at Mange derover ere bragte til Bettelstaven, have maattet forlade Hus og Hjem, ja ladet sælge Indbo, Senge- og Gangklæder m. M., som de allernødigst have kunnet undvære. Repartitionen herover gjøres efter enhver Kjøbstads Grundtaxt, passeret 1682, da Byen paa den Tid var i ganske anden Tilstand end for nærværende Tid, og til Anseende aldrig mere bliver, som den da var. Thi, istedenfor at den i forrige Tider havde nogle og 20 store Fartøjer, har den nu ikkuns 5 smaa, som tildels gaa paa Fragt fra andre Stæder. Saa er og siden den Tid en stor Del af de bebygte Steder, som bleve satte i Grundtaxt,

formedelst Indvaanernes Uformuenhed nedfaldne og blevne til øde Pladser, og flere findes, som staa uden Beboere, der hverken for lidet eller meget kunne blive solgte eller lejede bort, hvorover mange staa faldefærdige. — Her er da til Anseende intet Andet for denne arme By at forvente end synlig Undergang og Ødelæggelse, hvis D. kgl. Maj ikke allernaadigst vil ynkes over os, at der udi Indkvarterings-hjælpekatten enten maa blive gjort Moderation for den fattige By til at svare, hvad den forhen inden 1758 har svaret, nemlig 87 Rdl. 2 Mk. aarligt, eller og, at der maa sættes en ny Grundtaxt efter Byens befindende Beskaffenhed, og saaledes, at samme kunde have nogen proportioneret Lighed med andre Kjøbstæder her i Landet, som den udi Indkvarterings- og andre Skatter skal konkurrere med, som (ligesom) at den derefter maatte blive tildelt det Mandskab at modtage, som den udi Indkvartering kan tilkomme, og ikke længere saa utaaeligt at skatte til de større og formuende Stæder, der have Næring af Indkvartering, som her savnes. Herom allerunderdanigst bedes, og forventes allernaadigst Bønhørelse til Redning og Frelse fra den totale Ruin, der hænger de Fleste af os over Hovedet«. — Stiftamtmand Rosenørn paategnede en stadfæstende og anbefalende Erklæring; » . . . 1682 var Æ. i sin største Flor formedelst Krigen, hvorved den fremfor alle andre i Henseende til sikkert Leje for Koffardiskibe prospererer; derimod har Landets ynkelige Fred nu udi 50 Aar saaledes forandret Omstændighederne, at istedenfor skønne Kjøbmands- og Pakhuse samt en florisant Tilstand nu alene, 10 à 12 undtagne, sees lutter forfaldne Huse, ganske øde Pladser og stor Fattigdom«. — Rimeligvis fik Æ. efter Andragendet Moderation i Hjælpekatten, indtil senere hen Ønsket om Indkvartering in natura opfyldtes (1778); — men den gamle Grundtaxt vedblev at bestaa, hvorfor Byfoged Ditlefsen 1786 klager over, »at, da de øde og ubeboede Steders Beløb udgjorde c. 223 Rdl. Grundtaxt, og de bebygte Steders, hvorudi ingen Beboere fandtes, 227 Rdl., saa at c. 450 Rdl. skulde trækkes fra de 1169, Resten — 719 Rdl. — maatte bære alle Skatter«. — 1793 findes vel anden Grundtaxt angiven: 941½ Rdl., men dog ikke mere nedsat, end at Æ.

alligevel skattede højere end Grenaa med den gamle uforandrede Taxt af 741 Rdl.

Delinkventomkostningerne 1793 og 94 repareredes derfor med 4 Rdl. 5 Mk. og 3 Rdl. 4 Mk. paa Æ., men kun 3 Rdl. 4 Mk. og 2 Rdl. 5 Mk. paa Grenaa. 1804 kommer den uforholdsmæssigt høje Grundtaxt igjen frem i Æ., endogsaa forhøjet til 1176 Rdl., skjøndt »c. 250 Rdl. laa i øde Pladser, som brugtes til Kaalhauger og anden Dyrkning«. --

Et til Virkeligheden bedre svarende og derfor retfærdigere Forhold mellem Æ. og de andre Kjøbstæder fremkom i *Indkvarteringshjælpekattens* Beregning 1788, da der laa Indkvartering i Aarhus, Randers, Skanderborg og Horsens, men ikke i Æ., Grenaa og Mariager. Forholdet sees af følgende, hidindtil utrykte Liste, hvor første Kolonne angiver Bekostningen paa Indkvartering in natura i et Aar, — anden, tredje og fjerde, hvad enhver Kjøbstad kunde tilkomme at udrede af Indkvarteringsbekostningen (i Alt 54,500 Rdl.) aarligt i Proportion af Konsumption, Familiernes og Extraskatkontribuenternes Antal, — femte Middeltallet af de tre foregaaende Summer, — sjette Modifikation af nysnævnte Middeltal efter de fra Stiftamtmanden erholdte Beretninger, »bvilken Beregning nu er antagen at vise Kjøbstædernes Forhold mod hinanden«, — og syvende, hvad enhver Kjøbstad skulde nyde (de fire første Byer) eller svare (de tre sidste) i Hjælpekat fra 1789.

Aarhus	4080 Rdl.	3364	2731	2556	2883 ² / ₃	2883	399
Randers . . .	3570 —	3287	1918	1807	2337 ¹ / ₃	2380	396 ² / ₃
Skanderborg	800 —	360	422	566	449 ¹ / ₃	400	133 ¹ / ₃
Horsens	2770 —	1975	1849	1734	1852 ² / ₃	1900	290
Æbeltoft . . .	» —	289	478	451	406	400	133 ¹ / ₃
Grenaa	» —	306	719	655	560	548	182 ² / ₃
Mariager . . .	» —	217	390	306	304 ¹ / ₃	280	93 ¹ / ₃

Ifølge en ny Ligning 1800, da Indkvarteringsbyrden kun var 40,100 Rdl., skulde Æ. svare i Hjælpekat 98 Rdl. 1 Mk. og Grenaa 134 Rdl. 2 Mk. --

Naar man læser i *Danske Atlas*, hvis 4. Tome H. de Hofman udgav 1768 efter Pontoppidans Død, Skildringen af Æ.'s daværende Forfatning, faaer man egentligt ikke

Indtryk af, at denne var saa elendig, som den i Virkeligheden var ifølge de omtrent samtidige, oven- og nedenfor anførte Udtalelser baade af Byens Foged og Borgere og af Stiftamtmanden. Nogle Uddrag af det ikke nøjagtige, men forøvrigt fortjenstfulde Værk aftrykkes her. — »Byen har god Handel og Næring til Lands og til Vands . . . Byens Næring bestaaer mest af Øl- og Brændevinssalg, Maltgjøren og grove Varers Handel med Bonden. Tilførslen af Smør og Ost kommer fra Mols Herred, ligesom og af Korn, Boghvedegryn og Ærter m. m. . . . Havnen er god, og i Krigstider plejer her en liden Flaade af nogle Fregatter at ligge ind i Vigen til Skyts for det aabne Land og til Konvoy for de Handlende, hvilket da og hjalp til Byens Næring. Af Varer udgik herfra til Søes 1746: Byg 267 Tdr., Flæsk 9 Skpd., Havre 223 Tdr., Rug 1234 Tdr., Boghvedegryn 222 Tdr., Lærred af Værdi 30 Rdl. etc. Af Vigen haves skjønt Fiskeri af alle Slags Søfisk og fra Stubbesø Brasen, Gjædder og Aborrer. Mange have samlet sig Velstand ved Søfiskeriet. — I Æ. gjøres godt Pottemagerarbejde, hvoraf en Del udføres. Ellers er her ingen Fabrikker, omendskjøndt Byen er belejlig dertil, siden den ligger ved Havet, og Levnetsmidler kan faaes for godt Kjøb. Byen har smukke Eng haver og god Lejlighed til Blegdamme, siden der foruden de to Bække, som løbe gjennem Byen, ogsaa findes paa to Steder Væld og Springkilder ¹⁾. Byen har ikkun en Hestemølle ²⁾, og (de) maa kjøre deres Korn 1 à 2 Mil at lade

¹⁾ »Udi Draaby Sogn ere 12 à 16 meget skjønne Vandkilder, som alle udspringe gjennem lige saa mange udhulede Træer«, siger D. Atlas. —

²⁾ Indrettet ved kgl. Bevilling af 1662 og tilhørende . . . . Jokum Nielsen † 1741, Niels Lund † 1743, Byfogderne Redlich (?) † 1750 og Ditlefsen † 1793, dennes Datter Fru Cramohn og fra 18—12—1807 Morten Jensen. Endnu 1810 havde Æ. kun denne Mølle. 1637 havde Præsten en Vandmølle i Byen. Senere, ligesom endnu, fandtes Vandmøller kun paa Landet, — nemlig i Mols Herred (1777): Ørnbjerg M., Hav-, Over- og Skovmølle, Glads og Kjerris Møller. Først c. 1811 kom en Vejrmølle i Mols Herred til de 6 Vandmøller. D. Atl. gjør de 4 sidstnævnte Møller til 7; men »Bruns Mølle« er = Kjerris, »Kannikemølle« = Glads og »Ravns M. = Overmølle. Both er bleven vildledet af D. Atl.'s 7 Møller til at tale om 3 nedlagte Møller. Navnet »Femmøller« viser, at en

male paa Vandmølle. — Indvaanerne ere høflige, men skal ej være for at laane Fremmede Hus, ej heller er der noget Herbergere-Hus i Byen ¹⁾. — Æ. har 1059 Huse og Gaarde nogle 2 Etager høje, alle teglhængte og brandforsikrede . . .«. —

Sikkert var Havnen — efter Nybygningerne en halv Snes Aar tidligere — »god« endnu 1768, og Fiskeriet ligeledes »skjönt« endnu paa den Tid, medens begge Dele faa Aar efter forfaldt. Men Antallet af Byens Gaarde og Huse kan kun have været omtrent en Tiendedel af det af Hofman opgivne ²⁾ og i Königs Afskrift og Holks Provinziallexikon 1778 uden videre optagne Tal; — dernæst have de neppe »alle været teglhængte« (hvorom senere!) — og — hvad mere er —, at »Byens Handel og Næring til Lands og til Vands« var »god«, stemmer aldeles ikke med Borgernes og Stiftamtmandens Udtalelser fra 1772, ej heller med *Byfoged Dillefsens* fra 1771 og 72: »Næsten hver andet af Huse og Gaarde i Byen staa ledige uden Beboere«; — »den Ene gaær i Armod efter den Anden, og Størsteparten har Intet uden Bettelstaven at holde sig til paa Grund af Extraskatten, Dyrtid og Nærings Mangel«. — At Tilstanden i de efterfølgende Aar forværredes endnu mere, kan godtgøres af mange lokale Udtalelser. Ditlefsen, som havde været bosat i Byen siden c. 1740, skriver saaledes 1789: »Folks Armod og Fattigdom er kjendelig, helst udi de sidst forløbne Aar, da de Fleste have neppe det tørre Brød for dem og deres Børn til Livets Ophold, hvorover Nogle af dem endog maa betle for Dørene med idelig Beklagelse af,

---

Mølle er nedlagt der; men det maa være skeet længe før Dansk Atl.'s Tid.

- 1) Endnu 1807 fandtes ingen Gjæstgivergaard i Æ., heller ikke en eneste privil. Kro i hele Mols og Sønder Herreder. 1735 nævnes dog en Gjæstgiver i Æ.
- 2) Formodentligt er 1059 en Skrive- eller Trykfejl for 105—9 $\circ$: 105 à 109, hvilket Tal, da Æ. dengang havde c. 560 Indb., passer med Forholdet mellem »Huse og Gaarde« og Indvaanertal i andre Byer, nemlig 5 à 6 Individier pr. Sted. (Grenaa havde paa den Tid 706 Indb. og 156 Huse og Gaarde, Randers 3143 og 515, Aarhus 4156 og 850, Horsens 2942 og 497, Mariager 405 og 80, Hobro 492 og 72 osv.) Ligeledes i Nutiden: 1875 var der i Æ. c. 1250 Indb. og 204 brandforsikrede Bygninger (185 i og 19 udenfor Byen) $\circ$: 6 Beboere pr. Bygning. —

at Intet er at fortjene for dem«¹⁾. Hans Efterfølger i Embedet *Fellumb* skriver samme Aar: »Armoden her griber desværre videre om sig. De ledige Huse ere af saa notorisk liden Værdi, at man har Exempel paa, hvorledes Ingen ikke engang som Gave vil modtage deslige Huse«²⁾. Samme 1797 (i Anl. af Kolding Bys Ansøgning om Repartition af Friægtsbekostningen): »Denne i Fattigdom sunkne, næsten næringsløse By, som i sin sande Ørken (Sandørken?) har ringe Avls Bedrift, ingen Fabrikker, kuns et jammerligt Husholdnings- og slet intet Handelsfiskeri, liden Brændevinsbrænden og en ganske ussel Negocié, synes saa medtagen af ord. og extraord. Paalæg — selv Extraskatten udi deslige Armodis Pavluner som her maa rimeligvis være føleligere end paa Steder, hvor Velstand og Driftighed og Næringsveje ikke savnes — og saa belastet med andre økonomiske Udgifter til Brandhjælpsskat, nødvendige Ligninger og A., at Byen ej kan taale end ikke det ringeste Paabud«. Samme 1798: »Her er neppe en Mand tilbage, som kan kaldes Kjøbmand; de øvrige ere enten bortdøde eller geraadede i Armod. Nylygt er vor eneste Krambodhandler gaaet fallit³⁾. Hvor ingen Handel er, maa Næringsvejene være usle, og dette desværre er Tilfældet her. Jammer og Fattigdom, Gud bedre det! griber immer videre om sig i denne By, saa Gud ved, hvorfra Skatter og Paabuddene tilsidst ville komme«. —

Som Byfogderne, saaledes Borgerne! 1797 skrive *de eligerede Mænd* i Æ. (P. og S. Munk og N. Kolding): »Æ. er i meget fattig og næsten næringsløs Stand . . . Byens bekendte, store Aftagelse har sin vigtigste Grund udi, at den

¹⁾ Da Skarpretteren i Aalborg 1785 søgte om Lønningstillæg, svarede Ditlefsen: »Naar der er lagt saameget paa Læsset, som muligt kan drages, saa kan samme med Lidet blive overlæsset, til ren Udtrættelse, helst om Vejen er lang«; Manden havde vel Lejlighed til andre Erhvervskilder »i den bekendte, nærsomme By Aalborg.«

²⁾ 1803 var kun bygget 16 nye Huse siden 1682, deriblandt Konsumptionsboden.

³⁾ o: maaske N. Colding, som synes at have været i Kompagni med sin Broder Rasmus, hvis Dødsbo 1797 var fallit. Christofer Rhode fallerede 1796 og P. Munk Aaret efter. Tilbage som Handlende vare vistnok kun S. Munk, Sti Mygind, M. Hals (Skipper) og muligvis Jørgen Colding.

ingen Havn har for Sejladsen, ligesom og de mange bevilgede Lodse- og Landingssteder heromkring og nær Byen, saasom Egens-, Knebel- og »Karres« (?) Vigen, have givet og give Byen et føleligt og trykkende Stød, der nu og har Anseende til i Overensstemmelse med det her i Svang gaaende, almindelige Landprang at befordre den til en Landsby . . . Have vi ikke været meget bebyrdede med extraord. Indkvarteringsbyrder i nogle Aar, siden vi i Aaret 1785 slap Indkvartering in natura, oplyse Byens Regnskaber dog, hvor trykkende og utaalsom den efter Byens Størrelse og Lejlighed svære Indkvartering var for os; men som vi denne Gang tav og taalte, er det nu for sildigt at beklage sig. Fremdeles oplyser Byens Regnskab, at foruden Byens ordentlige og extraord. Udgifter, deriblandt den aarlige Indkvarteringshjælpeskat 133 Rdl. 2 Mk., Tugthuskontingent, Stiftsfysikus-Løn og Chirurgis Løn, stikke vi endog i Gjæld for vort Raadhus, som for 8 Aar siden af Nyt maatte opføres. Vi maa for den kgl. Konsumptions Skyld til svære Bekostninger holde Port ¹⁾, Led og Hegn for Byens Kasses Regning (der koster betydeligt, efterdi Byen er af lang Strækning og ligger formedelst sine mange øde Pladser meget adspredt i Bygningerne); blot Aarene 1789 og 92 have disse Hegn kostet Byen en Summa af 106 Rdl. 2 Mk. 8 Sk., samt indeværende Aar atter bekostet en Hoben; -- vi have ydermere at holde vedlige for Byens Regning et kostbart Vandsted, Brønde, Broer ²⁾ etc. Hvor trykkende

¹⁾ Byens to Porte vare Nørreport og Østerport eller Kobberleddet (eller Kurveleddet, 1694). — »Mandag den 16. April Kl. 4 afholdtes 1792 Licitationsforr. paa Æ. Raadstue efter Stiftamtmandens Ordre at opraabe Byens nordre Port med tilhørende Plankeværk og Laage dets Opbyggelse af ny efter Bygmester Just Møllers Overslag; men efterat man havde fortøvet sig til Kl. 9 slet paa Forvarnting af Liebhavere, og ingen endda indfandt sig, saa man sig nødsaget til at ophæve denne Forretning«. —

²⁾ »Vandstedet« : Damstedet Ø. for Byen, istandsat 1787. — Raadhusbrønden blev »fra Grunden af repareret og opført« 1787. En Spand til den 1767—68 kostede 1 Mk. 8 Sk.; »et nyt Jyngereb til Raadstukilden« 1776 kostede 5 Mk. Junge : Brøndspand. — Byens Broer vare »Broen over det saakaldte Kattesund paa Gaden i Æ.« (stillet til Licitation 1817), Aagabsbroen og Vibæksbroen Nord for Byen og vel flere. —

dette m. M. er for den fattige By, ved, næst de Kontribuerende selv, Ingen bedre end vor Hr. Byfoged Fellumb, der skal besørge Skatterne inddrevne fra Uformuenheden selv; — vil han aabenbart tilstaa sine Velgjerninger, kan han sige med Sandhed, at, naar dette saavel som Andet og især de kgl. Skatter til bestemt Tid skal udredes, maa en stor Del deraf tages af hans egen Kasse, et Exempel, som sjelden høres eller kunde formodes af ret mangen en Embedsmand, der har Svædet i Haanden«. —

Der er ovenfor udtalt Tvivl om Rigtigheden af D. Atlas's (og følgelig ogsaa Kønigs) Angivelse, at alle Husene og Gaardene vare »teglhængte«. Naar der var flere Straatage 1795, har der vel ogsaa været det 1768. I førstnævnte Aar skriver nemlig Byfoged Fellumb i en Indberetning: » . . . Her i Byen findes en Del *straatækkede Huse* (nogle i Byens Udkant liggende Baghuse, Avlsmændenes ganske afsides liggende Steder, der tildels indbyrdes have temmeligt brede Intervaller af øde Pladser, og en Del Haandværkeres og andre fattige Folks Vaaninger). Ikke i Sekler eller Mands Minde har, Forsynet ske Tak! nogen betydelig Ildebrand hjemsøgt Æ. For noget over 20 Aar siden skal alene, efter Sigende, et Par gamle Hytter være afbrændte [— 1777 brændte et Baghus —]. Straatag er tjenligere til Avlingsbygninger. Jeg tilstaaer gjerne, at denne Grund Intet vejer mod Kongens Bud om Halmtages Afskaffelse. En anden Grund, som synes mig at støtte sig ved Billighed, vil derimod Landsfaderen uden Tvivl skænke sin milde Opmærksomhed: Æ. Bys bekjendte store Armod som en Følge af immer aftagende Næring, da endog det lidet Fiskeri, som til dagligdags Husholdning forhen her havdes, er i de senere Aaringer næsten ganske bortvejet. Ingen kjender Byens menige Usselhed og den store Fattigdom hos Hoben bedre end jeg, som har det ofte bedrøvende Kald at være Skattekræver. Førend min Embedstid var en stor Del Bygninger, venteligt formedelst Ejernes Uformuenhed til at gjøre Reparation, borttagne; de mange øde Pladser sees den Dag idag. Det er lykkedes mig endog ved eget Exempel at opmuntre Mange til efter Mulighed at istandsætte deres Boliger; endda staa her styrtefærdige og halvt nedstyrtede Hytter i Mængde. Skulde Indvaanerne, saa mange som

enten have halmdukkede Stentage eller især blotte Halmtage, anholdes til at omlægge disse med Sten og Skjelling, saa vilde adskillige blive nødte til at forlade Hytterne og vandre andensteds hen; Husene som forlode vilde da uden al Hjælp styrte sammen og forøge vore øde Pladsers Tal, endog til Skatternes Tab, og denne Skjæbne maatte blive en nødvendig Følge, dels fordi Materialier, især Tagsten, nu siden Kjøbenhavns Ildebrand ere umaadeligt stegne, ja ej engang til alle Tider her at bekomme, dels da for nærværende Tid ingen Murmester haves i Byen (den eneste, her havdes, en aldrende, afskediget Rytter er i dette Efteraar rejst til Kjbhvn. for at søge Fortjeneste der), dels fordi de fleste ikke kunne udrede Bekostningen, især da Husenes Skrog ikke kan bære Stentag og nyt Sparværk maatte anskaffes«. — Fellumb havde selv Straatag paa sin rigtignok ensomme Gaards Udbuse paa 39 Fag og paa et af ham kjøbt Hus bag hans Have. Belæggelse med Stentag vilde efter Overslag koste 700 Rdl. 3: meget mere, end han kunde vente at faa for hele Gaarden. Ogsaa Sognepræsten havde Straatage. — Kgl. Reskript 1799 afslog, at Byen maatte beholde Straatage. Dog tillodes 1800 tre Husejere at maatte lægge nyt Straatag op paa deres Huse, og 1801 tilstedtes Straatages Anvendelse i Æ. paa de Huse, som vare for ringe til at bære Stentag. —

Garnison.

1771 skrev Byfoged Ditlefsen: »Denne liden og ringe By, som tilforn i Indkvarteringsskat ikke har svaret mere end 87 Rdl. aarligt, er paalagt at svare for Firaaret 1763—67: 1127 Rdl. 3: 281 aarligt og for Treaaret 1767—70: 807 Rdl. 3: 269 Rdl. aarligt . . . Her haves ingen Garnison, som Indvaanerne ønske at maatte faa for at blive lindrede af denne haarde Skattebetrykkelse. Næsten hvert andet af Huse og Gaarde heri Byen staa ledige uden Beboere, og derover bliver et efter andet Sted øde og nedfalder, ja tilsidst vil der blive faa tilbage, om Byen ikke maa faa den

Indkvartering, som den i saa Maade trænger til, hvis den ikke skal blive totalt ruineret«. Borgerne selv frembar Ønsket for Kongen i Andragendet 1772 (S. 91), — og fik det opfyldt 6 Aar efter; — og, da det 1785 hed sig, at to Kompagnier fra Aarhus og Æ. skulde forflyttes, bad Ditlefsen om, at Æ. dog maatte beholde nogen Indkvartering (hvad dog ikke skete). Dog var det neppe længere noget almindeligt Ønske i Byen; thi, da den atter »slap for« Indkvartering in natura, udtalte Byens eligerede Mænd 1797: »Byens Regnskaber oplyse, hvor trykkende og utaalsom den efter Byens Størrelse og Lejlighed svære Indkvartering var for os; men, som vi den Gang tav og taalte, er det nu for sildigt at beklage sig«. Vel havde Byen faaet Penge af Hjælpekassen i Indkvarteringsaarene (1779 og 80 c. 264 Rdl. aarligt); men den havde ogsaa givet mange Penge ud til Bygninger og Inventarium: Novbr. 1787 holdtes saaledes Avktion over »3 Skilderhuse, 1 Hus af Fjæle, 9 Stk. Cassetter, Senge, Sengklæder, Borde og Stole fra Vagten og Sygestuen«, og 1783 var givet kgl. Tilladelse til »Opførelse ved Kjøbmand N. Colding af Garnisonssygehus og -vaghuis i Coldings Pakhusgaard overfor Handrupgyden, hvilken Gaard skulde nedrives og dernæst opbygges paa Torvepladsens vestre Side fra Syd til Nord«. —

Det var fra Oktbr. 1778 til Foraaret 1785 Æ. havde fast Indkvartering. hvad den »aldrig før havde haft«. Tidligere, lige fra Aarhundredets Begyndelse, træffes vel enkelte, overordnede, militære Personer nævnte i Kirkebogen som bosatte i Byen, rimeligvis Pensionister eller Befalingsmænd for det 1701 oprettede Landeværn eller snarere for Rytteriet paa Krongodset: ¹⁾ Major Josva Jacobus v. Svartz † 1705, — Major Jens Schou Hemstat † 1724, — Kapt. Trolle 1741, — Kapt. Rodenberg 1759—60 (hans Frue † 1761; samme Aar nævnes hans »Kokkepige«); — Kapt. Johan Martin Heim ²⁾ fra 1755 og Kapt. Castonier fra 1772. Kun

¹⁾ 1705 nævnes i Kirkebogen »en Proviantforvalter«.

²⁾ Af Skærse—Bentzens Familie, gift med Chr. Cathr. Holck, som døde i Æ. 1799, 70 Aar gl.; — hans Omstændigheder vare saa ringe, at han 1774 fritoges for Rangskat efter Ansøgning. 1800 holdtes Løssreavktion hos »Kapt. Heim sen. og Svigersøn Sorenskriver Hesselberg i deres iboende Gaard formedelst Flytning«. 1801 døde sl. Carl Heims Madame Oliva Maria, f. Holck, 72 Aar«.

enkeltvis nævnes underordnede Militærpersoner: Korporal Garlou Lorentz, viet 1704, — Sergeant Schumann, viet 1762, — Kornet Sehestedt (som har Børn i Kirke 1764 og 66 med Major Deden og Løjtn. Wecker som Faddere), — Løjtn. Styrup (Fadder 1774 og 82) osv. Men fra 1778—85 vrimler Kirkebogen af Navne paa Majorer, Kaptajner, Løjtnanter, Sergeanter, Korporaler, Furerer, Musketerer, Tamburer og Feltskærere, der næsten alle ere gifte eller vies i Æ., have Børn i Kirke ¹⁾ og ofte ere Faddere hos hinanden og hos Borgerne. Den indkvarterede Styrke var 3 Kompagnier af det jydsk gevorbne Infanteriregiment, og Navnene tyde paa, at sægodtsom alle baade over- og underordnede Befalingsmænd vare Tydskere; — ved en bemærkes utrykkeligt: »trolovet paa Tydsk«, og, da Kapt. Joachim Werner v. Eyben, kgl. dansk Gehejmeraad og Dekanus ved Domstiftet i Lybek, og hans Frue v. Wetke eller Wecke have Barn i Kirke i Æ 1784, ere »Hs. Exc. Hr. Christian August v. Eyben, Hs. Exc. Hr. Fredr. v. Eyben, kgl. dansk Gehejmeraad og Herre til Godserne Lütgenhoff, Prischdorff og Dassau i Hertugdømmet Meklenborg, og Hs. Exc. Hr. August v. Sprengel, kgl. storbritt. og kurfyrst. hannoveransk Generallojtn. af Kavalleriet, »indskrevne som Faddere (repræs. af Andre). — Kommanderende Chef for Indkvart. var Oberstlojtn. v. Bømer (da hans eget Kompagni laa i Aarhus, og han ofte var fraværende fra Æ., vedkom hans Kvarter og Kvarterpenge ikke sidstnævnte By). Kompagnichefer vare Major Neckelmann (* Fried. Gabriela v. Wedderkop; — Fader til Justitsr., Borgmester i Randers Ludvig Conrad N., † 1865, som var født 1784 paa »Salen« i Æ. — o: en Ejendom i Overgade —), Kapt., senere Major Castonier (udkommanderet 1781 til Trankvebar, paa Orlogsskibet Vagriem), vistnok afløst af Kapt. Gebhard Heidenreich Cramohn, — og Kapt. v. Eyben, der alle nævnes med Familie; maaske ogsaa Kapt. Kierckner. Cramohn bliver 1783 gift med Byfogdens Datter Joh. Marie Schreil Ditlefsen og dør i Æ. som Pensionist 1794, 49 Aar gl. 1785 begravnes Løjtnant Brøcker, 30 Aar gl., i Draaby Kirke. — Hvor tydsk eller ialtfald udenlandsk maaske næsten

¹⁾ Indkvart. i Aarhus 1728 bestod af 4 Komp. Kyrasserer: 244 Mand, 64 Koner og 66 Børn.

hele Garnisonen var, kan — som alt sagt — skjønnes af Navnene (der ere meget skjødesløst bogstaverede i Kirkebogen): Løjtn. Quislin, Melius og Schleppegrell, Kmjunker Ziesenung, Korporalerne Baumann, Priisen, Bischoff (* 84 Jfr. Margrethe Schultz), Køller (Keller), Urbantz, Bimboese (Beenbøs), Andr. Schultz, Pausch og Lettowsky, Sergeanterne Schildhauer († 83, 40 Aar), Ahrentz, Diederich Schultz og Duncker (Dancker), Musketererne Rabus, Reinholt (Reinbolt), Lampe, Lasch, Lentzing, Asmus, Smelker, Schack, Lütken, Wild, Neumann, Müller, Waldeck, Probst, Beber, Rosenberg, Nedermeyer, Sveigert og Seidel, Furererne Oluf Chr. Heim, Breyner (?), Kryger og Cruciger, Tamburerne Kunchel (?) (* Theco Karen Arntz), Richwald og Hennings og Felt-skærerne Rademacher, Knoll og Frohboese. Blandt de mange fremmede Navne findes der kun faa, der lyde mere hjemligt: Løjtn. Jakobsen, Serg. Søren Munk og Musketererne Hendrik Hansen, Hammer, Olsen, Thorsen og Enhus. De fleste Nævnte sees at have været gifte. —

Da Indkvarteringen var bortflyttet 1785, bekendtgjorde Byfoged Ditlefsen i Juli, at »en Del Huse og vel indrettede Steder, der vare opbygte af ny eller istandsatte til konvenabel Indkvartering for Officerer og Gemene, stode til Beboelse for honnette Familier, Haandværksfolk og Andre, — med vedliggende Urte- og Frugthauger, som for billig Betaling kunde faaes til Leje eller tilkjøbs, om Liebhave sig dertil vilde indfinde; — i hvilken Henseende dette publiceres med Tillæg, at Levnetsmidler, Ildebrand n. v. ikke her ved Stedet ere dyre; prægtigt Vældvand overalt haves, ligesom og at der formedelst Sandbakker paa den ene Side og Havet paa den anden er en sund Luft og behagelig Egn«. -- (Muligvis er der reflekteret paa Avertissementet af »Kammerherre Frids Gottsche de Cecignon i Æ.« der 1787 ansøger om Fritagelse for Rangskat). —

Krigen 1807—14.

Samme Morgenstund, hele den danske Flaade i Kjøbenhavn overgaves til *Englænderne*, røvede disse ogsaa i Æbeltoft Vig. Æ. Kirkebog har derom denne Notits: »1807, d. 7. Septbr. blev unge Karl, Landeværnsmand og Underofficer Niels Christensen Brostrup fra Ølstrup i Ringkjøbing Amt begravet, c. 29 Aar; ihjelskudt her udenfor Batteriet 15de S. e. Tr. om Morgenen i Krigen med de Engelske, som kom herind om Natten i 5 Barkasser og bemægtigede sig 6 Skibe, som laa her paa Rheden, opbrændte de 4 og toge de 2 med sig; af de brændte tilhørte Kjøbmand Jørgen Colding († 1838) det ene, som var en Slup; det andet tilhørte Kjøbmand Føns og var en Galease, begge her i Byen«. I L. Engelstoft Dagbogsoptegnelser (Danske Saml. III, S. 120, 26 og 30) fortælles det Samme, men med fejle Tal: »Engellænderne have ved Ebeltoft taget 3 Skibe og brændt 3. Landeværnet samlede sig for at skyde paa dem; men de trak sig tilbage med Barkasserne. Ved et Skud fra dem blev en Landeværnsmand truffen lige i Hovedet og døde strax«; — »Landeværnet vadede ud i Vandet for at skyde paa Engellænderne«. Et Par Dage tidligere (2den Septbr.) fortæller Prof. Engelstoft endvidere: »For nogle Dage siden gik en engelsk Brig ind i Ebeltoft Vig og borttog 3 Fartøjer af 6, som laa der. Skipperne paa de 3, som slap, skyndte sig at lade deres løbe paa Grund. Af hine 3 leverede dog Engelskmanden godvillig det ene tilbage og lod Skipperne for de 2 andre sige, at de ogsaa kunde faa deres, om de vilde afhente dem; men Levnetsmidlerne, som de fandt paa dem, beholdt de«. Englænderne ere altsaa — efter det Foreg. — blevne omstemte nogle Dage efter. —

Det ovennævnte *Batteri* laa paa Havnens Fortov og havde: »Brystværn af Græstørv, med Palissader; — indenfor 3 Kanoner; — udenfor en Kampestensmur og Tømmerindhegning deromkring; — Tornplantning indenfor Hegnet (tildels udgaet); — Jordrabatter mellem Indhegningen og Graven«. »Batteriet cesserer 1807; men Pladsen skal konserveres som Hs. Maj. Kongens«, hedder det; — dog synes det ogsaa senere benyttet, medmindre det ikke er identisk

med »Byens Batteri«. — Ogsaa et »Krudthus« omtales. — Krudt, Kugler og Indretning af Vagt- og Sygestue kostede Byen 1807 115 Rdl. —

1808 begravnes i Æ. en *Matros* af Kjbhvn., »som farede herover med Kjøbmd. J. Coldings Jagt, da han var gaaet op paa Udkig efter de fjendtlige Skibe«. Engelske Orlogsskibe krydsede jo i det og de følgende Aar stadigt i vore Farvande og havde af og til en Dyst med vore. — Samme Aar i Marts døde i Kvarter hos Kjøbmand Jens Møller den i Æ. garnisonerende Chef Kapt. Gottlieb v. *Heinrich*, 58 Aar. —

1809 stod »en Kamp med en engelsk Barkasse ved Æbeltoft«. Den senere bekendte Gymnastikinspektør *la Cour* deltog deri som 12aarig Dreng, sammen med sin Fader, som var Kapt og Kompagnichef ved fyenske Infanteriregiments annekterede Batallion (Fredr. Barfod). — Samme Aar i Juni meldtes til den kgl. Priseret i Aarhus om »Forbør og Besigtelsesforretning over en her paa Stranden af Kaperfører *Jakob Munk* indbragt svensk Baad« (solgt ved Auktion). Sverrig var jo ogsaa vor Fjende indtil Dec. 1809. —

Et Minde om Englænderne er en stor, opretstaaende *Sten* ved Æ. Vigs Nordkyst, Nord for Mols-Chausseen. Det øverste, temmeligt store Stykke af Stenen er afsprængt og ligger endnu, hvor det er faldet ned. Stenen siges at være ramt af et Skud fra de engelske Skibe. Ligeledes er Mindet om *Spanierne*, der i Sommeren 1808 laa i Æ. (— af Infanteriregimentet *Zamora*), bevaret i Navnet »Spaniolhullet« paa Egsmarks Jorder. 1810 holdes »Auktion over Beholdning af Hø og Halm af det i 1808 for de allierede Tropper oprettede Magazin« (der indkom 88 Rdl.). —

Æbeltoft *Borgervæbning* bestod dengang af et Artillerikorps (med 1 Officer, 2 Underoff. og 24 Menige) og to Afdelinger Infanteri; — forandret 1809 til et Artillerikorps alene, med 2 Officerer, 4 Underoff. og 34—38 Artillerister (s. A. nedsat til 24, »da flere Kanonerer paa Byens Batteri ikke ansees nødvendige«). Kjøbmand N. Kolding var Borgerkaptajn til sin Død 1806; — derefter Bager Hardel. — Til Exerccerplads brugtes Nordre Strand og Skandsefaldet (ogsaa Markedspladser). — Som Højstkommanderende for de indkvarterede Tropper i Æ. nævnes 1809 Kapt. v. Mork (?), 1810 Løjtn. v. Andersen, 1811 Artillerikapt. v. Koye. —

Æbeltofts Jorder.

Tidligere (S. 21) er omtalt, at *Erik Menved 1301* gav Æbeltoft »Forte og Fægang fuldstændigt frit i Byens Nærhed«, — en Frihed, som de følgende Konger stadfæstede. Det Næste, vi høre om Byjorden, indeholdes i et **1543** af Byfoged Per Madsen og Raadmændene Mogens Pedersen og Søren Hansen udstedt og 1890 til Rigsarkivet oversendt *Thingsvidne* og maa vel have haft en særlig Betydning, siden Akten ifølge Paategning er læst paa Æ. Bything 1581 og 87, $\frac{1}{2}$ 1604 (»Æ. Snapsting«¹⁾), 1606, 47 og 48. Indholdet er, at 6 Mænd i Æ., som vare »opkræffde fraa tingly y tett aasyenn til thet giarde, ther bleff satt nw y aar om Aasse mosse oc Ørnebierw (Nord for Byen), om ther var giorde syens giarning met same giardes gorde eller ey«, vidnede, »att thy vare ther hoss same giardes gorde, som thy wortt tilkræffde, ther wor giordt syens giarning, for thy att byøens feelett oc feeganghe, som thy haffwe haffde aff erylydyt (Arildstid) till byøenn var ingiardet, ther for giørde thy syenn paa stedh oc stoffwenn paa thennom thet haffde indgiarde oc saa giørde thy oc saa lydellig siiden tingly, hwilket wittne . . .«. —

Fægangens fulde, uindskrænkede Omraade ifølge Erik Menveds Privilegium, der kun havde det ubestemte Udtryk: »i Byens Nærhed«, faldt det gjennem de følgende Aarhundreder vanskeligt for Æ. By at hævde, navnligt overfor Skovgaardenes Brugere, som boede nær ved og hørte under Byen baade med Hensyn til Thingsted og Grandestevne: mange Stevninger, Synsforretninger, Thingsvidner, Forbud og Domme, som ere opbevarede i Raadstuearkivet, ere Vidnesbyrd derom. —

Mandagen (∴ Thingdagen) d. 27de Juli **1646** vidnede saaledes flere Mænd i Æ., »at Skovgaardes Tofter vare forbedrede og dertil videre indelukte, siden Kejserens Folk kom i Landet, end tilforn, da Æ. Borgeres Fæmon drevs mellem det store Kjær (∴ Krattet og Skoven« ∴ Tøllykke) og Skovgaardes Tofter, der som nu er indelukt« og »gjennem

¹⁾ ∴: de alm. besøgte, første Thingdage efter de store Fester og Retsferier (Kinch).

Krattet og siden omkring ved Skjelhøjene ¹⁾ og Grimmerhøj, saavel som ned i Bjørnkjær Skov og til Ørhagen, og det ulast og ukjært af Nogen«. Da nu »Æ. Borgere og Indbyggere vare i forleden Fjendetid, da de Kejserske vare i Landet, deres Bys Privilegier og Friheder paa rette Fædrift og anden Tilliggelse henvendt (?) og frakommen (— dog se S. 20 Note 1 og S. 33 Note 2 —), hvorover en Del Borgere og næstværende Naboer, Skovgaardes Indbyggere (Niels Sørensen og Johanne Nielsdatter), havde dem i Byens Frihed og almindelige Fædrift en Del Jord bemægtiget til deres aarlige Nytte og Brug i den Mening, Byen det aldeles at ville fravende, havde Æ. været forarsaget at supplicere til vor allern. Herre og Konge Majestæt ved Fuldmægtig Peder Jensen Colling«. Lehnsmanden ²⁾ fandt »Suplikatzen« billig og anbefalede den til Kongen, »anseendes, at deres Bys Menighed ikke lettelig ellers igjen skulde kunne komme paa Fode«. Kongens Svar gik ud paa, at »Æ. skulde forhverve Thingsvidner og overskikke dem til Kjøbenhavn, saa skulde Byen derefter forhjælpes til Privilegier, saavidt Ret kunde være«. ^{3/3} 1647 stode da flere Mænd (Jens Sørensen Hals, Kjeld Jensen, Knud Horstved, Jens Andersen Snedker, Jørgen Jensen Teglbrænder osv.) for Thingsdom og *vidnede* med oprakte Fingre og Ed, at de kunde mindes i 20—40 Aar, »da haver Æbeltoft Fædrift været Norden af Byen ad Stranden og Elkjæret til Vibæk, derfra om ved Ørnberget over Aasmosen, om ved den østre Ende af Traltangen, frem ved det gamle Dige (jvfr. Thingsvidnet S. 105) ud paa Aasen, om ved den søndre Side af Foldbyholms Mark gjenne Krattet til Brunbjerg (nu: Spendserbakke, efter to der 1830 henrettede Brødre med Navnet Spends); derfra om ved Tranbærmosen til Kayens Sige, Thøgershøjen, al den Plads mellem Foldbyholm og Ebbeltoft; derfra til Skjelhøjene,

¹⁾ De ligge i Æbeltoft-Boeslum Skjel. I D. Atl. og hos dens Plagiatorer Junge og König, samt paa de gamle Amtskort og hos Both fejlagtigt »Sjelhøjene«. —

²⁾ 3: Ejeren af Skærsø Just Høeg paa Kalø, under hvem Skovgaardene hørte som Kongens. Varsel i de følg. Thingsager blev derfor ikke blot givet paa Skovgaardes Beboeres Bopæl, men ogsaa for »Kalø Port«. Stevning af Herremænd skreves paa Porten (Hübertz' Aktstykker II, 222).

naar den Jord ved Skjelhøjene til Kongens Fæster haver ligget i Fæled; fra Skjelhøjene til Grimershøjene, alt Krattet igjennem, over Egedalen, Drøften ned til Sivehullerne; derfra over Faldbjergtet og derom liggende Plads, som strækker sig ned i Sønder ved Sivehullerne, saa over Smedelykken ned i Bjørnkjær til Sundesbæk (vistnok »Stenesbæk«; »Sudishuller« i en nyere Jordebog), over Langaasen frem ved Dynuses (»Deinuszes« 1673) Eng, ud igjennem Ørholmen, inden om Ellekjæret og til Hassens ør (»Øer« 1673 og 1767, se S. 4, Note 2); derfra Stranden over til Suorthøjene (o: Sorth.; nu forvansket til »Sværdh:«), over Stenagre og Krogagre, derfra op ved Melrodsbakke (eller -bæk; saaledes 1767) over Haffrholm (»Havreholmen« 1767), derfra Sigene og Skoven igjennem til Blakshave; derfra Alh (1767: »alt«) igjennem og den Plads omkring og til Øerbækken, saa Stranden ud Sønder ind til Ebbeltoft; — skal og Fædriften have været om den søndre Ende af Lusfloden over den Jord næst ved liggende, saa og over Sigesagre, Sonden om Bøgebjergtet ned i Bjørnkjær, naar den Jord har ligget i Fæled, og alt Krattet liggende imellem Ebbeltoft og Boeslum Mark Øster og Sønder, nemlig paa Faldbjergtet, Østen Elsegaardvejen og Vesten for Smedelykkevejen, og siden Vester paa, indtil Vangen vedtager« (o: begynder). — ²⁰/₃ 1647 vitterliggjorde dernæst Byfoged Jakob Carstensen Busk, Peder Jensen (Colling; — Byskriveren?) og Søren Olufsen (Skjellerup; — Raadmand?), at ærlige og velfornemme Mand Borgmester Søren Andersen havde ladet en Skrivelse af ¹⁷/₃, der var underskreven af ham, Jens Rasmussen, Mads Lauridsen og C. N. K. (Christen Nielsen Kok?), forelæse for Thingsdom og begjæret den paaskreven og bevidnet, i hvilken Skrivelse det hed: »Eftersom nu Thingsvinde paa Frihed og Fædrift Æ. anlangende er til Bythinget gangen beskrevet, formenes ikke bør tilforn eller herefter Nogen at begjære det, som af Arildstid har været og ligget til en By og Menighed, Fædrift og Frihed til Afbræk og Skade, men fast mere at være beforderligt saadant Jord og Bys rette Tilliggelse herefter som tilforn at blive til sin rette Ejermannd og ikke Nogen, som det ej vedkommer, sig det at tilvende«. — Om Æ. derefter atter er gaact til Kongen og efter Løfte bleven »forhjulpen til Privilegier«, vides ikke; — i og for sig kunde

det synes rimeligst; men mærkeligt er det da, at det nedenauførte Kongebrev fra 1673 ikke antyder det. Frederik III's Brev af ³⁰/₁₁ 1648 (S. 33) udgik først over 1½ Aar efter Optagelsen af Thingsvidner og indeholdt kun en almindelig Stadfæstelse af »alle Æ.'s Privilegier fra de foregaaende Kongers Tid« med Forbehold af Forandring. (Indholdet kjendes forøvrigt kun af Kancelliets Registranter.) --

Nogle Aar efter maa Æ. igjen ved Rettens Hjælp væрге for sin Fædrift, der stadigt indskrænkedes ved Ran. ¹⁷/₆ 1661 bevidnede i en skriftlig *Synsseddel* 12 Synsmænd (hvoraf de 6 fra Draaby og Boeslum vare — ifølge Birkefoged Jens Steffensen i Burgaards Vitterliggjørelse — opnævnte paa Hassens Birkething af ærlige og velagtede Borgmester Poul Christensen i Æ.), at »de havde været udi Bjørnkjær i den nordre Side af Skoven og seet, at paa vestre Side af Stenisbjerg Vej i Tyrismose mellem Vejen og Enden af Fæsteagrene var indhegnet Jord til c. 15 Tdr. haardt Korns Udsæd, hvoraf ¹/₅ var nysbrudt og besaaet med Boghvede, — at paa østre Side af Vejen var for kort Tid siden brudt og besaaet med Byg Jord til c. 2 Tdr. haardt Korn, — og at Østen derfor indtil den grønne Vej, som løb Vesten om Smedelykke fra Stenisbjergvej over Tyrisslette, var indhegnet tilsammen ubrudt Jord til mindst 1 Td. Korn og et stort Fald ¹) brudt Jord til c. 5 Tdr. Rug (altsammen brudt og besaaet af Peder Nielsen i Skovgaarde i Skovsland, som for nogle faa Aars Tid havde staaet Træer og Skov paa), — samt at paa Faldbjerget mellem Skoven og Krattet paa nordre og søndre Side, Øst for sidstmeldte Jordstykke, var for nogle Aars Tid af Jakob Nielsen i Skovgaarde (som var eller blev »kgl. Maj.'s Forvalter over Bjørnkjær Skov!«) brudt og dyrket Jord til over 7 Tdr. Rug, og at Øst for Elsegaardevejen hen til Boeslum Mark mellem Egedalen paa den nordre og Skoven eller Træerne i Bjørnkjær paa den søndre Side var et stort Fald Jord brudt i Fædriften og Skovslandet, hvor der for kort Tid siden havde staaet Skov og Træer groet, og besaaet af Jørgen Snedker i Elsegaarde med vel 6 Tdr. Rug, ligesom han havde afført Sæd det foregaaende Aar«. Synsmændene syntes det, at

¹) c: et større Jordstykke af ensartet Beskaffenhed.

»dersom fornævnte Jord paa alle bemeldte Aasteder skal bruges og være ihegnet, saasom det nu i forgangne Aaringer og nu i dette Aar er, da er det Æ. Bys Borgere til stor og mærkelig Skade for deres Fædrift, som er til deres Nærings Forsvækkelse«. ^{25/6} 1661 vitterliggjorde dernæst Byfoged Peder Jensen Colling, Mads Sørensen og Jens Andersen Snedker, at i 8 Thingsvidners Paasyn og Paahør (deriblandt Jens Pedersen Blaakjær) havde Peder Christensen Kabellslar, Knud Rasmussen m. fl. vidnet at kunne mindes i 20—50 Aar, at »Æ. Borgere havde haft deres Fædrift i Bjørnkjær Skov paa den omtalte brudte og besaaede Jord«. — Mere vides ikke om Sagen den Gang; — men Ranene ere nok vedblevne, hvorfor Æ atter er tyet til Kongen og har faaet et kgl Beskyttelsesbrev, nemlig *Christian den Femtes Brev* af 4—9—1673, udstedt paa Residenten i Kjøbhvn.: »Eftersom Borgmester og Raad udi vor Kjøbstad Ebbeltoft for os haver ladet andrage, hvorledes deres By Tid efter anden skal betages sin ældgamle Fædrift, Byen til stor Skade og Forsvækkelse, saa have vi allern. bevilget og til-ladt, at bemeldte E. Indvaanere maa herefter som tilforn nyde deres Fædrift paa de Steder, hvor de den af Arilds Tid med Rette nydt og haft haver, hvilken Fædrift efter deres derom indgivne allerund. Supplikation og Thingsvidne skal være begreben og strække sig udi efterfølgende Maader: nemlig . . . . (ordret efter Thingsvidnet 1647) . . . . Og have vi ydermere allernaadigst forundt bemeldte Borgmester og Raad til deres Bestillinger at maatte til Sæd og Avling nyde og bruge, hvis (o: hvad) Skovjord paa fornævnte Pladser nu er brugt, for den sædvanlige aarlige Afgift, som Efterskrevne deraf nu give: nemlig Lukas Yttrecht i Skov-gaarde af et Stykke Skovsland 3 Fdkr. Rug og 1½ Mark i Aalegaardspenge, Casper Jørgensen ibid. 3 Sk. Rug, Chr. Hagen i Elsegaarde 3 Sk. Rug, Jørgen Svendsen ibid. 3 Sk. Rug, Peder Posse i Ebeltoft 13½ Sk. Rug og Villum Sørensen ibid. 3 Sk. Rug. Dog at Borgmester og Raad igjen giver dem, hvis Fæste os er ført til Regnskab derfor, hvilket skal begynde at angaa fra dette Brevs Dato og saa-ledes kontinuere, indtil vi derom anderledes tilsigendes vörder, hvorefter de Vedkommende have at rette, ej gjørende herudi

Hinder eller Forfang udi nogen Maade under vor Hyldest og Naade«. —

Dette Fædriftsprivilegium stadfæstedes ogsaa af de efterfølgende Konger: *Frederik IV* paa Frederiksborg $\frac{1}{12}$ 1725, *Christian VI* paa Fredensborg $\frac{22}{6}$ 1731, *Frederik V* paa Jægersborg $\frac{9}{10}$ 1747 og *Christian VII* paa Christiansborg $\frac{8}{4}$ 1767¹⁾, — o: næsten et halvt Aartusinde efter selve det Gavebrevs Udstedelse, som Erik Menveds Eftermænd kun stadfæstede. —

April 1696 lod Byfoged Jørgen Rasmussen paa kgl. Maj. Vegne læse paa Bythinget tre Thingdage efter hverandre og opslaa paa Kirken og Torvet »*Forbud* mod dumdristeligen at understaa sig uden nogen lovlig Fæsteadgang eller Forlov eller Afgift at lade skære Tørv paa Ahl og andensteds paa Byens Grund, som ingen anden end kgl. Majestæt alene er tilhørende, — at bemægtige sig Kaal- og Plante haver at indelukke til Brugelighed, — at bruge Bundgarn, Ruser og andet Fiskeri her for Kongens Forstrand, — og at ødelægge det lidet Rishug og Skrub, her findes paa Marken, saa de, der have kjøbt Gaarde her i Byen og paa Marken, ja skylder og skatter Kongen og Byen, med Tiden Mindst eller Intet kunne nyde til deres Gjærde og Lukke«. —

Ulovlig Opbrydning af Skovjord fortsattes i 18. Aarhundrede, og nu kom Byens egne Borgere godt med blandt dem, der øvede Selvtægt, »da de ikke meget reflekterede Saadant«²⁾. En *Synsforretning* 1711 godtgjorde, at nogle og 20 af Byens Kæmner Christian Pedersen Mørk Indkaldte

1) Indløsningen kostede 12 Rdl. 1 Mark 5 Sk. — Dette Brev, som er det sidst opførte i en Fortegnelse over kgl. Privilegier i Æ. Raadstuearkiv, og som, om jeg mindes ret, findes der i Original, i hvert Fald er citeret i en Forligsakt 1799, skal ikke være indført i Kancelliets Registranter.

2) I Egens øvedes Selvtægt paa anden Maade, formodentlig overfor en Debitor. 1672 tiltaltes — ifølge Aarhus Bythings Justitsprot. — Søren Hagssen af Egens for d. 22. Juli, 8 Dage førend der ellers hævdedes, at have været paa Perstrup Mark, førend Solen stod op, og have afmejet Rugsæden af 14 Acre og bortført den paa 15—16 medtagne Vogne. Manden maa vel være den Søren Sørensen Hovgssen († 1684, gift med Kirsten Jensd. † 1700), hvis Ligsten findes i Egens Kirke.

(Jens Caspersen og Jens Sørensen i Skovgaarde, samt Fæstejordsbrugerne Niels Kok, Jens Elsegaard, Rasmus Andersen Morup, Hr. Mogens o: Kapellanen, Søren Ditlefsen, Peder Grønfeld, Jakob Handskemager, Anne sl. Mads Sørensen, Christian Mørk! m. Fl.) havde »opbrudt Jord i Æ. Fædrift og kgl. Maj.'s Krat, Græsning og Fædrift til Fornærmelse«. Et Par havde brudt »i Skrubbet«. Alle tilbød, for at undgaa Proces, at give tilbage, hvad der ikke tilkom dem, og at ville sætte Stabel og Sten, for at Frapløjning fremtidigt kunde undgaaes. —

Atter 1721 maatte der optages *Synsvidne* over Jord, som omtrent de Samme, som i 1711, samt Mag. L. Fabricius, Peder Mathiesen m. Fl. selvraadigt havde opbrudt og pløjet af Fælledsdriften, — i Alt i de synede Vange (o: ikke alle) 17 Tdr. 4 Sk. Sædeland, — fra 1 Fdkr. til 5 Tdr. for hver enkelt Ransmands Vedkommende. »Indvaanerne toge ikke Forsømmelse udi at benytte Lejlighed til Frapløjning«, — og Lejligheden var let, eftersom en stor Del af de beneficerede Fælledsdriftsjorder dels stødte til, dels faldt mellem Skovgaardenes, Fæsternes og enkelte private Ejeres landmaalte Jorder, som laa Ager om Ager i alle Vangeskifter. Endogsaa til Byfogdens Bestillingsjord var der opbrudt og tilpløjet, — dog ikke efter 1704. *Forbud og Dom* kundgjordes $\frac{23}{6}$ 1721. — Men næste Aar var Sagen igjen for. Der var klaget over, at nogle Borgere ikke betalte Bøder forrige Aar, fordi kun et Stykke af Fædriften var efterseet. Alle burde medtages, og de, som sidst slap, betale nu for sidste Aar. Den afbrudte Synsforretning fortsattes da, og det viste sig derved, at ikke blot havde Chr. Mørk, Mag. Fabricius, Hr. Mogens' Enke, Peder Mathiesen (Sagens Fører, senere Byskriver), Søren Jensen Buchtrup og flere af Byens anseteste Borgere fravendt Æ. Jord paa det resterende Terræn, men de Samme, samt J. Caspersen, Chr. Broge, Chr. Holm m. Fl., havde endogsaa forsyndet sig paany i de Aaret forud synede Vange. $\frac{10}{8}$ 1722 afsagde Byfoged Redlich en i et meget knudret Sprog affattet *Dom* i Sagen. »Eftersom med producerede Synsvidner her af Retten udstedt afvigte 8de Juni edeligen ved Aalenmaal efter Landmaalingens Anledning forklares, hvad som enhver især af de Indstevnte udi Byens Jord paa adskillige Steder i Marken,

som og til de saakaldte Fæstejorder, af Ebeltoft Bys tilhørende og umistelige Fædrift, baade med iført Sæd, item med Afpløjuing og uden Sæd, dennem har bemægtiget, da, som en Del af de Inciterede til deres formenende Befrielse ej Andet har haft at fremlægge uden deres Eds Tilbydelse ved skriftligt Indlægs Forfattelse, dennem ej videre i saa Maade at skal have tilholt end det, som før dennem af deres Formænd skal have været i Brug, — saa dog ikke desmindre, at, efterdi synes, Mændenes Forretning, som paa Landmaalingen er grundet, forklarer alle og enhver Indstevnede . . . ., hvad som de dennem af Byens Fædrift haver, som meldt, bemægtiget; — Altsaa efter dets Beskaffenhed bør ikke aleneste saadanne specificerede Jorder herefterdags at være Byen hjemfalden, og retteligen tilhøre, mens endog de Vedkommende, som sig mod afvigte Aars afsagte Dom i det Fald indeværende Aar atter igjen har formastet sig samme Jord til Sæd at bemægtige, bør fordi Sæden at have forbrudt og til Byen at være hjemfalden, som paa Aastederne, førend Indhøstningen skeer, ved offentlig Auktion til den Højstbydende at sælges og forhandles skal. Saa bør og ligeledes samtlige Indstevnte af den Jord, som paa andre Steder i Marken Byen tilhørende efter Synsmændene deres Forretnings Formelding findes at være ført Sæd udi, til Byen i Omkostning af hver Skjeppe Sæd 1 Mark dansk at betale, Anledning af den her i Retten idag af Synsmændene derover fremlagde og forfattede Forklaring, og samme Jord saavel som det uden Sæd tilhørende brugte og opløjede befundne Jord Byen alene og ingen anden at være hjemfalden og tilhørende, helst som ingen formenend Hævd i det Fald kan concidereris eller præjudicere en Kjøbstads Privilegier, som Byen af fremfarne Konger allernaadigst er beneficeret og benaadiget med. Hvad sig de øvrige Jorder i Marken, som ikke hidindtil fornedelest iført Sæd findes at være efterseet, skal og, saasart Høsten skeer, blive Foranstaltning gjort at tages udi Øjesyn og da efter dets Beskaffenhed hvad som findes ligeledes taxeres og for betales. Saa at Byens Jorder og Fædrift overalt i Marken skal have og beholde herefterdags i alle Maader sit upræjudiceret. Den fælleds Jord betræffende, som Søren Hansen Bugtrup og Rasmus Andersen (Morup) ere lodtagne i, beliggende ved Norderport, Øst for

Byen, da som samme med Skjøder og Adkomster her udi Retten er bevisliggjort, dennem alene at være tilhørende og berettiget, da dog efter Landmaalingens Anledning synes at tilkomme Fædriften derover, da, efterdi S. B. og R. A. selv tilstaaer over samme deres Fælledsjord Byen fremdeles ubehindret at maatte nyde og beholde fornøden Fædrift paa saa bekvemme Steder og til evig Tid, som hidtil skeet er, at afstaa fra dem og deres Arvinger at udlægge, og Byen at være hjemfalden og tilhørende. Altsaa bliver og samme Tilbud hermed urykkeligt og uigjenkaldeligt konfirmeret. Angaaende den Jord, som Søren Kjeldsen sig efter Adkomst formener at være berettiget . . . . Altsaa bør S. K. lige Straf med de andre i det Fald at være undergIVEN og betale til Byen 1 Mark dansk af hver Skjeppe Indsæd tilligemed alle for alligerede Indstevnte inden næste 15 Dages Forløb under Lovens videre Tvang, og saaledes Enhvers Brøst for denne Gang at ansees til Eksekution, som for Vedkommende førinden bør at bekjendtgjøres. —

1728 *stevnedes* Skovgaardenes Beboere igjen »for deres ulovlige Handling med Fædriftens Opbrydelse og Sæds Iførsel paa Æ. Mark udi Langelunden og ovenfor mellem Faldbjerget og Elsegaardvejen« (Krattet). Velfornemme Skipper Niels Chr. Kok og Sigr. Christian Mørk, som da vare Skovgaardenes Ejere, havde Intet til Synsvidnet at sige og begjærede kun, at Mændene maatte nyde den dem ikke tilkommende Jord (i Alt 5 Tdr. 4 Sk. Sædeland) for Betaling eller Afgift til Byen eller ialtfald indeværende Aars Grøde. —

Samme Aar begyndte »en vidtløftig og kostbar« *Proces*, idet Chr. Benzon til Skærso anlagde Sag mod Byen ved et af ham erhvervet kgl. Kommissorium. Kommissionen var samlet i Aarhus Marts 1729; men Dommen gik Æ. imod, ogsaa ved Højesteret $\frac{3}{4}$ 1731 eller 32. Disputen drejede sig (ifølge Højesteretsprok. (?)) Ermandingers Ansøgning til Kongen paa Byens Vegne 1732 (30?) om to indstenede Jorder kaldte Faarhøj og Egedal (i Bjørnkjær Skovs opbrudte Skovland) af 6 Sk. Hartk., om 7 Fald Jord paa Æ. Mark (1 Td. 1 F. 1 A.) og om Græsning i Bjørnkjær ud til og paa Øerne. Kommissionen prætenderede, at de Skærso tilhørende Bønder i Skovgaarde, Elsegaarde og Boeslum burde nyde Græsningen tilfælleds med Æ. (— i Henhold til et

Forlig paa Mols Herreds Thing 1694, hvor Skærso havde stevnet nogle Mænd i Æ., Elsegaarde og Skovgaarde for Oppløjning af Fædriften i Bjørnkjær, Boeslum Bønder til Skade —), og at de nævnte Jorder tilhørte Skærso, fordi de ved kgl. Skjøde $\frac{2}{3}$ 1697 vare solgte til Justitsraad Hans Bentzon og derefter ved Sandemandstog 1698 indstenede og indskjellede til Skærso, hvis Ejere fra den Tid af og indtil 1727, hvad der var over Hævdstid, havde haft dem i vanlig Brug og Besiddelse. Æ. vilde derimod hævde Græsningen i Bjørnkjær, ialtfald paa Øerne, som sig alene tilhørende og mente, at Faarhøj, Egedal og de 7 Fald vare Kjøbstadsjord og indstenede under de i Byens matrikulerede Hartkorn indbefattede Jorder og ikke kontribuabelt Hartkorn under Amtet og Herredet (o: svarende 5 Tdr. Rug i Landgilde), hvad det efter Skjødet Solgte skulde være. —

Selvtægt overfor Kjøbstadens Fædriftsjorder vedblev, og Mange betalte ikke Afgiften, de skulde svare af de opbrudte Jorder. 1742 resterede Flere, trods gjentagne Paamindelser, for indtil 7 Aar tilbage (i Alt 110 Rdl. 10 Sk.); selv Mænd som Byskriveren, Kjøbmændene H. Buchtrup, Chr. Holm og Søren Grønfeld, N. Povlsen, Jens A. Hjortsvang (Legatstifter), Underdegnen osv. stode til Restance. Over en Snes Borgere og naturligvis Skovgaardes Beboere stevnedes: 6 erklærede før Stevningen at ville betale Jordlejepengene; — de Uvillige bleve tvungne dertil ved en *Dom* ^{29/10}, hvori desuden nedlagdes Forbud mod »efterdags at bemægtige sig opbrudte Jorder i Byens Fædrift under Straf af 4 Mk. dansk til Æ. Raadstue af hver Skjeppe Sædeland og derunder advenant, hver Gang der blev besaaet«. —

Efterat Æ. Bys opbrudte, fælleds Fædriftsjorder med Stiftsbeholdningsmand v. Lewetzaus »naadige Concense« vare synede, eftermaalte og til Udsæd taxerede i April 1756, og Forretningen (som er paa 550 Paginer) var afhjernet ved Bythinget, blev Borgerskabet i Oktober indkaldt af Byfogden for at gjøre Lodtrækning, og da blev mellem Borgerskabet *vedtaget*: 1. De dels opbrudte, dels ubrudte Fædriftsjorder (ca. 10 Tdr.) Vest for Draaby Præstevej skulde indtil videre forblive udlagte (— men 1760 uddeltes de ved Lodtrækning til Pløjning, afdelte i 4 Fald à 16 Lodder). 2. Al den øvrige opbrudte Fædriftsjord, som ikke var ipløjet til land-

maalt Jord eller opbrudt mellem Fæstejorderne (84 Numre), skulde, inddelt i 3 Vangeskifter, uddeles ved Lodtrækning. 3. Jorden skulde altid hvile 3 Aar efter 3 Aars Brug og forsynes med behøvende Gjødning. 4. I Indfæstning skulde svares 12 Sk. til Byens Kasse og i aarlig Afgift 5 Sk. af hver Sk. Land. -- Efter Lodtrækningen overdroges ved Lejebrev nogle Jorder, som laa hist og her mellem de landmaalte Jorder og derfor faldt Avlsmændene og Fæstebrugerne mest beejlige til Afbetjening, til de tidligere Brugere mod 5 Sk. i aarlig Afgift af hver Sk. Land, men uden Indfæstning. Af den øvrige, til landmaalt Jord ipløjede eller aparte opbrudte Fædriftsjord skulde aarligt svares 3 Sk. pr. Skjeppe Land. — Af Designation 1803 om Æ. publike Jorder sees, at der desforuden svaredes Afgift til Byens Kasse af nogle Ejendomsagre, 20 Kaalhaver Syd i Byen (1793 bortlejede paa 12 Aar for 12 Sk. à 3 Mk. aarligt), 23 Byghaver Nord for Byen (bortlejede paa Livstid for 6 Sk., 12 Sk., 3 à 5 Mark.), 13 Kaalhaver sammesteds (bortlejede for Livstid), en Ager i Herrens Hauge, 2 Plantebede, 3 andre Jordstykker og endeligt Pladser, hvorpaa 16 Huse vare byggede siden 1682 (Grundskat 8 Sk. aarligt). —

Da den kgl. Anordning om Markfælleddsskabets Ophævelse udkom ^{23/4} 1781, vilde Kjøbmand Poul Helles *Rhode*, som da ejede Skovgaarde, og i hvis Tid de to Beboere vare blevne til 4, have disse sine Bønder ud af Fælleddsskabet og lod derfor Landinspektør Stockfleth af Perstrup i September begynde Opmaalingen paa Ahl. Ufortøvet nedlagde Byfoged Ditlefsen Protest paa Byens Vegne, hævde, at Ahl (og Tøllykke) var Byens beneficerede og privilegerede endels Jord og laa udenfor Fælleddsskabet. Heller ikke vilde Ditlefsen have tillige udskiftet ved Stockfleth, hvad Rhode forlangte. Mellem Ditlefsen og Rhode førtes en varm Disput; den Sidste hævdede fuldkommen Fælleddsskab saavel i Henseende til Agerjord som Overdrift og Græsning og vilde ikke nøjes med de landmaalte Jorder, men have Vederlag for al den af Skovgaardene (uretmæssigt) opbrudte Fædriftsjord: »hvorfor skulde Andre nyde Frugten af flittige Arbejders sure Sved og Arbejde?» Ditlefsen svarede, »at Rhodes Formænd kunde ligesaa lidt tilskjøde ham Noget af Byens beneficerede og privilegerede Jorder

som Byens Raadhus; — Besiddelse var ikke Ejendomsret«. Ved Aastedsmøde s. A. afgjordes mellem Lodsejerne (Rhode, Skærso, Rugaard og Æbeltoft), at Ahl, Bjørnkjær Skovjord og Øerne skulde forblive uopmaalte og udskiftede, ligesom ogsaa Æ. Bys Fædriftsjorder Nord og Øst for Byen, der ikke vare i Fælledsskab med de landmaalte Jorder. — Da Stockfleth i April 1783 var færdig med Opmaalingen, ansøgte Ditlefsen om et Aastedsmøde af Landvæsenskommissærer, der skulde afgjøre, om Udskiftningen skulde ske efter Landmaalingen eller efter Brug. Kommissionen bestemte det Første; men Rentekammeret kuldkastede næste Aar Bestemmelsen og deciderede, at efter Forordningen skulde Udskiftningen ske »efter specielt Maal af Enhvers nuhavende Brug«, d: hvad Enhver havde i Besiddelse af Jord og Ejendom, kunde ikke simpliciter efter Landmaalingen tilkjendes eller frakjendes Nogen. Efter Æ. Borgeres Ansøgning til Kongen 1785 henvistes Sagen til Afgjørelse ved Retten eller Voldgift. Da Rhode spurgtes, hvad han ønskede, svarede han 1786 med at henvise til Kaptajn Styrup, til hvem han netop havde solgt Skovgaarde, og, da den nye Ejer ikke ønskede Udskiftning, faldt Sagen derved bort, uden at de egentlige Stridspunkter vare klarede eller afgjorte. —

Inden Aarhundredet gik ud, kom en fredelig Ordning af »den meget mørke og forviklede Sag angaaende de 4 Byer: Æbeltoft, Elsegaarde, Skovgaarde og Boeslum, deres dels almindelige, dels indbyrdes Fælledsfædrift i Bjørnkjær, Øerne og flere Steder«. Da Generaltoldkammeret under 16—3—1799 havde resolveret, at Øerne skulde udskiftes og sælges til Bidrag for Æ. Havneanlæg, enedes Lodsejerne om, »for endeligt at afbjælpe og med alle at forebygge Misforstaaelse og Tvistighed formedelst Sameje af bemeldte Græsningsret og Fædrift«, at indgaa følgende *Forlig*. Den hele i Fællig værende Overdrift, Skovgaardes og Æ.'s indbyrdes Fædrift uberegnet, ansaaes til 164 Høveders Græsning; der af »dekurterede Boeslum 26 Høveder og Elsegaarde 8 for Fælledsgræsningen i Bjørnkjær Skov, samt om flere Steder paa Æ. og Skovgaardes Marker havdes Adgang til«. Resten af Byernes Fædrift (Lumpes Hald, Langaasene og Øerne) skulde udskiftes efter de tilbageblivende 130 Høveders Paaslag saaledes, at Skovgaarde fik Part for 20 (vestligste

Lod), derefter Æbeltoft for 30 og Boeslum for 60, samt (indtil Vestensøen) Elsegaarde for 20. Men da Æ. tilkom 60 Høveders Overdrift efter Landmaalingen, saa »blev den ubrydeligen forbeholden sin øvrige Græsningsret og Fædrift ene og udelukkende at nyde efter kgl. Gavebreve af 1675 og 1767«. Dog undtoges Foldboholm som afsondret ved en ren Grændselinie fra Æ. Mark. Saalænge Æ.'s og Skovgaardes Marker laa i Fællig, skulde Fællerne beholde gjen­ sidig Græsningsret paa hverandres Jorder, som udlagdes til Fædrift; men, naar der blev udskiftet mellem dem (— hvilket skete 1806 —), da skulde Æ. »forlods nyde den Byen her­ med forbeholdne Anpart af sin beneficerede Fædrift, og Udskiftningen ske efter Matriklen«, dog at Skovgaardene skulde beholde uforment, hvad der allerede var ipløjet efter Bythingsvidnet 1756 og under Brug til de landmaalte Jorder. — Dette Forlig, som fik kgl. Konfirmation $\frac{6}{9}$ 1799, underskrevs $\frac{3}{8}$ af Oberst Wauvert-Benzon som Ejer af Skærso, Boeslum og Elsegaarde (paa en Selvejergaard nær, som ikke havde Lod i Fædriften), Rasmus Qvist som Ejer af (3?) Skovgaarde, Byfogden og de eligerede Borgere paa Æ.'s Vegne og Selvejer Niels Pedersen i Skovgaarde. —

Æ.'s Part af *Øerne* (over 200 Tdr. Land) solgtes der­ efter paa Grund af den fjerne Beliggenhed og slette Beskaffenhed 1801 til Rasmus Qvist i Havmøllen for 396 Rdl. —

Aaret efter ansøgte Æ. Borgere — i Henhold til For­ ordningen 1--10--1802 — Kongen om, at *Afgiften af Kjøbstadsjorden* maatte udredes efter Hartkornet, ligesom af Bønderjord eller andet ufrit Hartkorn, istedenfor pr. Tønde Land efter geometrisk Maal, eftersom Jorderne for Største­ delen vare usædvanligt ringe og nøgne Sandjorder og tiende­ pligtige in natura. »Marken fremviser et saa umaadeligt stort Terræn, at man maa skjælvæ for dets Beskuelse efter Maal¹⁾, særdeles da, naar man indseer, hvor liden Nytte Brugen og Besiddelsen deraf frembringer. Forleden Aar solgte Byen ved offentlig Auktion et meget stort Terræn

¹⁾ Ahl sættes efter Stockfleths Opmaaling til 300 Tdr. Land, (Aalerne til 71 Tdr. Land), Skoven til 72 Tdr., Lejejorderne til 192, Byfoged­ jorden i Egedal og Rangledal til 200, alle Æ.'s under Dyrrkning værende Jorder til c. 969. — Æ.'s med Skovg. i Fællig liggende Mark anslaaes 1802 til c. 1668 Tdr. Land, hvoraf Æ.'s Part c. 1379.

Jord (o: Øerne) for ringere end 2 Rdl. pr. Tønde Land. Et vidtløftigt, stort Terræn ussel, nøgen Sandjord og Stengrus bliver vel dyrket af nogle fattige Avlsmænd, men desværre til liden Nytte, kun til et Liv fuldt af Kummer og Nød, da Jorden er for Størstedelen af saa ringe Sandart, at den nødvendigt behøver 6 Aars Hvile efter 2 Aars ufordelagtige Brug (den bedste Jord gav 2 à 3 Fold); den er af saa ringe Bonitet, desuden Byen saa overmaade langt fraliggende, at den ikke, om andre mulige Næringsveje vare forhaanden, blev anseet Dyrkning værd. Hertil kommer endnu, at Æ. Mark ligger i et vidtløftig og indviklet Fældedsskab, det man hidindtil formedelst Jordens ringe Værdi har anseet med Lige-gyldighed«. Avlsmændene selv erklærede: »Erfaring viser, at den, som kun har Avlsbrug at leve af, ikke er i Stand til at forskafe sig Livets Fornødenheder. Æ. Markbrug kan ikke underholde de nødvendige Folk og Bæster; der er neppe Livs Underholdning ved dens Dyrkning; ingen Engjord og altsaa liden Høslet, Gjødning mangler. Boghveden slaar oftest fejl; ingen Opdræt af Kreaturer; Ost, Smør og Mælk kan ikke faaes til Fornødenhed, da Kreaturerne lide Hunger og Sult baade Sommer og Vinter. Vi Avlsmænd spise for de fleste Aaringer op, hvad vi have indavlet, 2 à 3 Maaneder før Høst; — for nogenlunde at hutle os igjennem, maa vi forkvakle vore ringe Bæster med at kjøre Rejser osv. En Td. Land af Aarhus og Grenaa Jorder koster ved Salg 100 Rdl., — her 20 Tdr. for 250 à 300 Rdl.« — 1809 bestemtes, at Marken skulde omtaxeres til Reduktion, hvorefter der fulgte *ny Taxering* 1810. — Forud — 1806 — vare Æ. Jorder blevne *udskiftede*» med stor Bekostning for den fattige By, som ømmelig og billigen maatte behandles, om den ej skulde gaatil Grunde«. Det var nok den sidste Udskiftning paa Mols: 1800 synes den at være foretagen med alle Landsbyjorderne.

I *Danske Atlas* 1768 hedder det om Kjøbstadens Jorder: »Byens Marker bestaae tildels af Sandbanker, hvori saaes Boghvede, Rug, lidet Byg og Havre, er 35 Tdr. 4 Sk. 1 Fdk. 2½ Album Hartkorn¹⁾, som er skattefri. Ellers bestaaer

¹⁾ 1791 og 1819 opgives 34 Tdr. 1 Sk. 3 Fdk. ½ Alb. + 1 Td. 2 Sk. 2 Fdk. 2 Alb. Skovskyld = 35 Tdr. 4 Sk. 1 Fdk. 2½ Alb. ÷ 2 Tdr. 1 Sk. 1 Alb. (Bjørnkjærs ved Sandemandstøget 1698 indstenede Skovjord, Skærøe tilhørende; se S. 114). Rest 33 Tdr. 3 Sk. 1 Fdk. 1½ Alb.

Byens Jorde efter Landmaalingen af 4 Vange: Rullishøjs Vang, Dalslykke Vang, Toftes Vang og Prompers Vang. Disse Vange regnes for 11 ¹⁾ Fæster; hver Fæste er imellem 14 à 16 Sk. Hartkorn, og kan i hver saaes 16 til 18 Tdr. Korn; deraf ligge 4 hele Fæster til Capellaniet, hvad Landgilden angaaer, men Herligheden (o: Højhedsret i Forbindelse med visse Ydelser) er til Skiersøe Stamhuus, hvoraf Byen har fæstet endeel Jorde«. —

Efter Trap udgjøre Byens Jorder nu 1608½ Td. Land, medens Grenaa kun ejer 878 Tdr., men disse ere rigtignok af desto bedre Bonitet, eftersom de staa for 64 Tdr. Hartkorn o: 14 Td. Ld. pr. Td. Hartk., men hine for ca. 61 Td. Hartk. (+ 1¼ Td. Skovskyld) o: 26 Tdr. Ld. pr. Td. Hartkorn. Til Sammenligning kan tilføjes, at Æ. Landdistrikt (»et got Spisekammer for Ebeltoft med deres Varer«, siger D. Atl.) har 2550 Tdr. Land med c. 87 Tdr. Hartkorn o: 29 Td. Ld. pr. Td. Hartk. og Draaby Sogn 8907 Tdr. Ld. med 340½ Td. Hartk. o: 26⅛ Td. Ld. pr. Td. Hartkorn ²⁾. Æ.'s betydelige Jordegods er dog Byens væsentligste Indtægtskilde, der under Landboforholdenes Bedring har bragt den paa Fode igjen og opretholder den, efterat det tidligere Rigdomsvæld, Handelen, flyder sparsommere. Byen ejede 1872: 5108 Rdl. i rede Penge og Obligationer og 59,800 Rdl. i faste Ejendomme, 62 Td. Ld. Skov og 567 Tdr. Fælledsjorder, og den skyldte kun 3117 Rdl. — 1774 var der i Æ. c. 70 Heste og 133 Stkr. Hornkvæg, hvoraf 112 Køer paa og over 3 Aar, 7 Stude og 14 Kvier paa 1—3 Aar; — 1871: 79 Heste og 219 Stk. Kvæg, samt 558 Faar og 119 Svin. —

¹⁾ o: 8 hele og 6 halve, »af hvilke Skærso siden Landmaalingen har kjøbt 3 hele og 2 halve — matr. for godt 8 Tdr. Hartkorn — hvis Afgift svares til Kapellanen; 3 (5?) hele og 2 halve ere indkjøbte af Forskjellige; 1 halvt ligger til Kirken, 1 halvt til Møllerup« (senere Byfoged Fellumbs). Aarlig Afgift af ½ Fæste var 10 Sk. Rug og 3 Mark i Penge — Alle Fæsternes samtlige Hartkorn udgjorde godt 21 Tdr. Hartkorn (1814). —

²⁾ Paa Helgenæs 23 Tdr. Land paa hver Td. Hartkorn, i Agri 21, i Vistoft 20, i Knebel og Tved 15 og i Roelse og Egens 11 (efter Both). — Draaby Sogns Hartk. opgives ca. 1770 til c. 366⅔ Td., — Æ. Landdistrikts til ca. 35½ (men 1772: »Skovgaarde 20 og Elsegaarde 24«). —

I forrige Aarhundrede bestode »Skovgaarde«¹⁾ af 2 (fra 1775: 4) Gaarde og et Skovfogedhus og »Elsegaard« af 7 Gaarde; — 1875 tilsammen: 14 Gaarde og 12 Huse med 225 Mennesker. — Paa Kjøbstadsgrund udenfor Æ. fandtes 1802 kun 2 Bondefamilier: i Foldboholm og paa Øerne; — 1819 kom »Katholm« til. —

Den Hs. Majestæt tilhørende *Jagttrettighed* paa Æ. Bymarker blev baade for 1770—90 og for 1791—1801 bortauktioneret til Oberst Wauvert-Benzon til Skærsø for 4 $\frac{1}{6}$ og 4 $\frac{1}{3}$ Rdl. aarligt; — 1811 fik Kjøbmand Jens Møller Jagten paa 10 Aar for 14 Rdl. (Koncessionsgebyr 16 $\frac{1}{2}$ Rdl.). —

Vedtægtsbrev.²⁾

I stedet for et ældre Vedtægtsbrev fik Æ. Borgerskab 1775 en vistnok af Byfoged Ditlefsen forfattet, af 29 Borgere underskreven og af Stiftsbefalingsmanden de Rosenørn approberet »Plan angaaende en Markdirektion for Æ. By og Skovgaardens Beboere til fælleds Gavn og Nytte«. *Direktionen*, som skulde bestaa af Byfogden og 2, for 3 Aar valgte, ulønnede Borgere, skulde antage, afskedige og have Tilsyn med Byens Hyrder, Markmanden og Skovfogden, dernæst skjelne, decidere, syne og forrette med Hensyn til Grandebrevets forskjellige Bestemmelser. —

*Fæhyrdens*³⁾ Løn var 2 Mark for hvert Fæhoved fra

¹⁾ Skovgaardenes bekendte Ejere: (Hviderne?), Otto Rosenkrantz (S. 34), dennes Svigersøn Joakim Flemming til Møllerup, dennes Svigersønner Holger Rosenkrantz og Anders Ebbesen 1458, (Erik Rosenkrantz?), Kongen 1467 og 61, Niels Chr. Kok og Chr. Mørk i Æ. 1728, Skærsø 1732, Jens J. Rhode i Æ. 1756, Poul Helles Rhode fra 1775, Kapt. Styrup paa Søbolt fra 1786 og Rasmus Qvist i Havmøllen 1799.

²⁾ Jvfr. Vistoft Bys Vedtægtsbrev 1755 og Grandebrev 1765 i jydsk Saml. II, 3, 1.

³⁾ Der var dog 2 Hyrdhuse, som begge repareredes 1774 (Arbejds-løn pr. Dag 20 Sk., Kalk pr. Skp. 6 Sk., Ler pr. Læs 6 Sk., Tag pr. Trave 12 Sk., Langhalm pr. Trave 24 Sk., Lægter pr. Tylt 4 Mark, Fjæl pr. Stk. 6—12 Sk., 3 »Furretræer« 3 Mark, Spiger pr.

Paaske til Mikkelsdag og 4 Sk. fra Mikkelsdag til Vinterens Komme, 8 Sk. aarligt for hvert Faarehoved og 1 Sk. af hvert Lam i »Venne-Penge«; — de, som holdt Køer i Tøjr paa deres Tofter og Ejendomsjord skulde kontribuere til det almindelige Bedste ved at svare halv Hyrdeløn 3: 1 Mk. 2 Sk. af hver Ko. Hyrden skulde drive med Hjorden i rette Tid om Morgen, Middag og Aften af og til Byen, ikke forjage eller utilbørligt slaa Kreaturerne og holde dem fra fredet Eng og Korn. —

Svinehyrdens Løn var 1 Mk. af hvert overfødt Svin og 8 Sk. af en Gris for hele Sommeren; — han maatte ikke komme andensteds med dem end paa Aul, førend »Auret« (jydsk, = Ævret, sjællandsk) var opgivet i de Vangeskifter, som Kornet var indkommet af. Driften fandt Sted fra tidligst muligt om Foraaret til 8—14 Dage efter Boghvedens Indhøstning: — deres Svin, som forlangte det, bleve om Aftenen i Boghvede-Aufret for at vænnes til at holde Marken. For løsgaaende Svin i Byen betaltes 8 Sk. til Opbringeren.

Skovfogdens Belønning skulde være som hidtil . . . . (se S. 86). — *Markmandens Belønning* skulde derimod ikke som tidligere være visse Kjærve Korn af hver Mand i Høsten, men 1 Sk. Rug, 1 Sk. Byg og 8 Sk. ved Martini Tider for hvert halve Fæste, 4 Sk. Rug og 1 Mk. af Byfogdens Bestillingsjord, Indgjenningspenge efter Forordn. $\frac{1}{4}$ 1694 og $\frac{1}{2}$ Sk. Rug, $\frac{1}{2}$ Sk. Byg og 4 Sk. af Byfoged Boserups Enke og Byfoged Ditlefsen, som havde Skærsøs indstenede Jord i Brug. Markmanden (tillige Skovfoged) skulde Dag og Nat have flittigt Tilsyn med Marken fra Øerne til Kønsens Toft og anmeldte dem, hvis Dyr voldte, og dem, som led Skade. Overskjeldte Nogen Markmanden

---

Stk. $\frac{1}{2}$ Sk., 4 " Søm pr. 100 40 Sk., Tækkevoller 10 Sk., Kjørsel af et Læs Møntørv 6 Sk., en Nøgle 8 Sk. osv.), ligesom der var 2 Hjorde, Norden- og Søndebys. I 1796 havde disse i 7 Aar haft een Hyrde, men særskilt Vogtning; men da foresloges Samdrift under een Hyrde. 1790 var det 1786 lejede søndre Hyrdehus opsagt, og 1783 var der ved østre Ende af Gyden N. i Byen bygget et nyt Hyrdehus til den nordre Bys Hyrde. 1767 fik søndre Hyrde 1 Mark i Fæstepenge. —

eller slog ham blaa eller blodig, skulde han bøde efter Loven.¹⁾ —

En af Byfogden før hvert Aars Valborgsdag efter Omgang valgt *Oldermand* skulde gaa Direktionen til Haande; — hver 8—14 Dag skulde han og to Grander syne Gjærder, Grøfter og Diger; — om Rugvangen skulde disse være færdige til Martini Dag, — ellers til Valborgsdag; — Efterladelse straffedes med 1 Mk. til Grandekassen for hver overskridende Dag efter Paalægget om »at flie færdig«. —

Folden til de indtagne Kreaturer skulde være paa det sædvanlige Sted Sønder i Byen og holdes i forsvarlig Stand af Avlsmændene og Skovgaardes Beboere, — bl. A. med Laas for Laagen. — Særdrift med Kreaturer og Tøjring af Svin paa Marken var forbudt. Højest 4 Bæster (uskaarne og »Kloder« o: Plage ibereguede) for hvert halve Fæste maatte holdes i Tøjr paa egne Baarer (o. Grønjord) i Kornvangene. Hjorden af Faar, Fæmon og Svin maatte ikke inddrives i nogen »rydelig« Kornvang før efter 2 Døgns Forløb. Forinden Mikaelis skulde Alle have deres Svin og Grise, som ikke holdtes indelukkede i deres Gaarde, ringede. Fremmed Kvæg maatte ikke indtages paa Fælledsgræsningen (vedtaget allerede 1769 for Øernes Vedkommende). Ingen maatte høste i samlede Vange eller slaa i samlede Enge, førend menig Mand vedtog derom, — binde eller indage Korn, førend Tienden var tagen, — gjøre utilladelige Veje over anden Mands Mark, — afpløje fra Sideagrene, — lade Vangeled være ulukkede efter sig, — tøjre Følhopper i Kornvange eller nærmere anden Mands Korn end 500 Skridt el: Alen, — eller ulovligt udeblive fra eller med Skjeldsord eller andre unyttige Ord, Støjen og »Løgten« og deslige Grovheder hinanden begegne ved Grandesamlinger. Fremdeles Bestemmelser om Skab og anden smitsom Syge, om at pløje og saa i rette Tid, naar Ens Agre stødte paa »Høvedsagre« (Foragre, »Holmland«) osv. —

Bøderne i Grandekassen, som fandtes hos Oldermanden, skulde anvendes til Vangeledenes og Foldens Vedligeholdelse og ikke bruges til Drikkelag. —

¹⁾ Skovfogden vedblev indtil videre at være Markmand efter Markens Udskiftning 1806.

Aarligt skulde vedtages paa et Raadstuemøde Bestemmelser om *Vangenes* ordentlige Inndeling til Rug- og Vaarsæd, samt Hvile og Brug, for at forhindre Uskikken at besaa Vangene med forskjellig Slags Korn, der ikke modnedes og dog skulde høstes til een Tid. —

For at forhindre den tiltagende Udbredelse af *Skrader* (o. »Skraad«, Skjaller, Rhinanthus) paa Marken, skulde det sidst i Maj tilkjendegives ved (Grande af Oldermænden og ved Trommeslag af Byfogden, at — indtil videre — Enhver, som havde Rugsæd, skulde bortluge alle Skrader af den, kaste dem i Havet eller nedgrave dem i afsides Sige. Alle Fæsters Ejere og Brugere i Æ. og Skovgaarde skulde møde 24 Juni — eller 25., hvis hin var en Søndag — Kl. 6 Morgen, enten selv eller ved visse Bud — »dog ingen Fruentimmers Person, der med deres Skjørter ikke bør slæbe i Kornet« — og syne hver Mands Ager, hvorledes Skraderne vare aflugne, og for hver 4 Skrader i en Sk. Land og derover a l'advenant (forholdsvis) skulde betales 1 Sk. til Grandekassen.

Næringsdrift.

Fra 1735 haves i Hübertz's Aktstykker en Fortegnelse over de Næringsdrivende i Æ. Der fandtes da 9 *Skippere* og sejlende Mænd, hver med et Fartøj, 47 i Byen bosiddende *Matroser* »med Ophold til Fornødenhed« og 7 *Kjøb- og Handelsmænd*, hvoraf 3 — Rhode, Holm og Buchtrup — havde egne, 21, 9 og 21 Læster drægtige Fartøjer, afsendte Korn, Fedevarer, Brænde, Malt og Gryn og hjemførte Hør og Hamp fra Riga, Tømmer, Brædder og Tjære fra Norge, Brændevin, Specerier, Tobak og spansk Salt fra Kjøbenhavn. —

De 9 *Skippere* og Sejlingsmænd, som fore paa Kbh., Norge, Danzig og Lybæk, dels med egen, dels med krediteret

Fragt, mest Brænde, og som alle kun sade i »maadelig god«, »ringe« eller »meget ringe« Tilstand, vare: ¹⁾)

I. *Mads Hansen Buchtrup* og Sønnen *Sti Madsen B.* Den Første † 1739 var Broder til Søren Hansen B. † 1725 og Rasmus Hansen B. † 1724 (se Kjøbmand III). Han blev 1695 gift med Dorthe Nielsen Stigsd. Aastrup og havde med hende Sti († 1739, g. m. Ane Joh. Christensd. Høyer, som 2. G. g. 41 m. Henrik Pedersen Grønfeld), Kirsten (g. $\frac{3}{10}$ 25 m. en Kjøbmand i Aarhus, vistnok Niels Povelsen, se Skipper V), Dorthe Marie (g. 30 m. Hans Mygind, se Kapellaner!), Berthe (g. 33 m. Chr. Holm, se Kjøbmand II) og Hans, om hvem der 1742 ikke var hørt Noget i 20 Aar.

II. *Niels Rasmussen Egens* (ikke »Eggers«, som Hübertz har) og Svigersønnen *Peder Handrup*. Den Første † 1742, maaske Søn af Rasmus Christensen E. og Karen Rasmusd. Buchtrup, var gift med Inger Jepsd. Rhode † 58 og efterlod Sønnen Rasmus, som 1743 købte »Haabet« af Anders Kar-mark (se Byskrivere!) ²⁾). Peder Handrup døde før 1744, da hans Enke Maren Nielsd. Lunds † 51 ægtede Kjøbm. og Skipper Jens Jensen Strands († 1761, 55 Aar, 1. G. g. m. Maren Mikkelsen Colding † 44, Datter af Skipper IV, 3. G. g. m. Anne Elis. Pedersd. fra Vistoft Degnebolig † 54 og 4. G. g. 54 m. Johanne Marie Bruun; se Kordegne!).

III. *Jens Rasmussen Elsegaard* † 1742, g. 18 m. Kirsten Madsd. (se Kjøbm. I, Noten).

IV. *Mikkel Pedersen Colding* † 1746, 53 Aar, efterl. 2 B., g. 1716 m. Margr. Jørgensd. (Søster til Byfoged 4?) og 1745 Ursula Arnet, som 1754 ægtede Skipper Peder Schousen, der døde 1774 udenfor Skagen paa Galeasen »Rosenørn« fra Æ. (se Toldbetjente III). Børn: Maren (se Skipper II), Margrethe († 58, 30. Aar, g. m. Ditlev Sørensen,

¹⁾ De efterflg. genealogisk-personalhist. Oplysninger ere sammenstykkede mest af Kirkebøgernes spredte og kortfattede Angivelser, hvorfor der muligvis er indløbet Fejl i Sammenstillinger og Talangivelser.

²⁾ En anden Rasmus Egens, Murer, var Søn af Søren Egens, der $\frac{12}{10}$ 1720 fik »Benaadning om Kollekt« (Bispeark). Hans Moder Ane Thygesd. † 1819, 80 Aar.

som g. 59 m. Birgitte Sørensd.) og Jørgen (se Kjøbmand A).
Brøder: Niels »Mikkelsen« Colding (se Kjøbmand C.).

V. *Christen Nielsen Kok* og *Niels Povelsen*. Den Første, f. 1694, † 1753 efterl. 5 B. paa 8—24 Aar, g. 23 m. Ane Kirstine Rasmusd. Rhode, var Søn af Niels Christensen K. (vistnok † 1729, 85 Aar, Ejer af Skovgaarde) og Præstedatteren Anne Marie Ougesdatter Brock fra Grenaa (se Skipper VI). Brødre: Ouge K., stud. theol. c 1743, Mads K., Skipper i Æ., og Carsten K. i Æ.¹⁾ — Niels Povelsen døde vistnok 1762, 72 Aar, g. m. Apollone Jensdatter fra Kongsgaard, † 64, 69 Aar; — forskjellig fra Sr. Niels Povelsen fra Aarhus (se Skipper I).

VI. *Anders Knudsen Rask*, g. 1732 m. Anne Marie Ougesd. Brock (se Skipper V).

VII. *Peder Christensen Møller*, g. 1733 m. Mette Andersd. Rhode.

VIII. *Peder Nielsen*.

IX. *Jens Christensen Kabel* (se S. 109; 2. G. g. 1743 m. Wibecke Hansd.) og *Mathias Pedersen* (maaske Byskriver P. Mathiesens Søn). —

De 7 **Kjøbmænd** vare Følgende:

I. *Jens Jensen Rhode*, »i meget god Tilstand«, Konsumptionsforpagter, Ejer af Søholt fra 1749²⁾ og af Skovgaarde, Søn af Jens Sørensen R. † ^{23/11} 1703 og Anne Pedersd., som begravedes 1713 »med Sang og Klang«. Hans Farfader var vel den 1637 og 61 nævnte Søren

¹⁾ Christen Madsen Kok gav Kirkekar 1627. Snedker Jens Koks Enke † 1715, 85 Aar. Skrædder Christen Rasmussen Kok † 1758, 73 Aar. Rasmus Christensen Kok g. 1755 m. Ane Helvig Laursd. Fil.

²⁾ ^{3/4} 1749 udstedte han som Søholts Ejer Obligation paa 100 Rdl., som den tidligere Besidder Adrian Becker, Herredsfoged Stygge Thomsens Eftermand siden c. 1711 og vistnok Fader til Ridefoged Adam Becker paa Skærø (1711 og 16; gift 26), havde testamenteret til Fattige i Fuglslev. Rhodes Enke solgte 1772 Gaarden for 12000 Rdl. til Sønnen Poul Helles R., der synes først at have udlejet Ejendommen (»Mad. Behr p. Søholt« 1780—82) og derefter c. 1786 afhændet den til Kapt. Styrup, der holdt Auktion 1794 (efter Justitsraad Thagaards Død?). 1795 solgtes Gaarden til Birke-dommer Asch (se Rødegaard). — Før Stygge Thomsen, Sættedommer i Æ. 1709, havde Mikkel Pedersen, Foged p. Skærø og Birkedommer (?), beboet Gaarden. —

Sørensen Rhode, og dennes Fader maaske den 1594 nævnte Jens Sørensen (S. 86, Note 2), saa at Rhodernes Hovedstamme, da dens sidste Mand i Æ handlede til sin Fallit 1796, maaske i 200 Aar eller 6 Slægtled var en af Æ.'s anseligste (Kjøbmands-) familier, ligesom Slægten synes at have været vidt forgrenet i Byen ¹⁾. Af J. J. Rhodes Søstre blev Karen, † 1734, 58 Aar, gift 1704 med Kjøbm. Søren Jensen Buchtrup i Æ. (som gav Kirken en Sølvkande 1716, og hvis (?) Datter Karen blev 31 g. m. Præsten Behr i Kolind) og Mette, † 1749, g. m. Kjøbm. Claus Mørk (Kjøbmand VI). Han selv holdt Bryllup ^{14/11} 1725 m. Elisabeth Povelsd. f. 1704, † 1775 paa Søholt («bisat i Æ. Kirke og ført til Fuglslev Kirke», hvortil Søholt hører), D. af Skipper i Æ. Povl Rasmussen Helles, † 1729, 49 Aar, og Else Christensd. (Bendix Gerchens Enke?) † 35, 74 Aar (Levninger af disses og den ^{1/12} 1699 afdøde Rasmus Helles's Ligsten ere nu Trappetrin foran et Hus i Overgade).

Blandt deres mange (14?) Børn, hvoraf endnu 1770 3 Døtre vare umyndige, vare: Mette født 28, gift 49 med Præsten Quist i Æ.; — Else f. 31, † 1800, g. 1753 med Jørgen Jensen Faaborg (Kjøbm., Vejer og Maaler i Æ.; falleret 1774, † 77, 54 Aar; — Børn ved Moderens Død: Mette Marie, Enke efter Skipper Mikkal Hals, Cath. Casp. 47 Aar, ugift, og Elis. Mette, 44 Aar, vanvittig); — Maren født 32, † 79, 1. G. g. m. Rasmus Hansen Buchtrup (Kjøbmand, Søn af Kjøbmand III, † 64, 37 Aar, efterl. Sønnen Hans, 5 Aar), 2. G. g. 65 med Vincents Hansen Tørslef (fra Estruplund, Student, Kjøbmand, Vejer og Maaler, † 79,

¹⁾ Peder Jensen Rhode ejede et Stykke Havejord i Æ. c. 1683. Rasmus R. † 1693. Thomas R. † 1694. Zitsel R. † 1698. Maren Rhodes † 1725, 87 Aar. Karen Rhodes † 1731, 72 Aar. Rasmus Sørensen R. (se Skipper V) † 1736, 70 Aar, hvis Hølsøster Anne R. † 1752 og Halvsøster Inger Jepsd. R. (se Skipper II). Boel Pedersd. R. † 1750, 88 Aar; g. 1695 m. Jens Elsegaaarde (se Skipper III). Birthe Marie Jensd. R. f. 1715, † 89, fattig. Mette Andersd. R. (se Skipper VII). — Maaske vare af samme Slægt: Mette Rhode † 1765, g. 1705 m. Præsten Ove Broch i Grenaa; — Edel Kathr. Rhode (se Sognepræst 15); — Margrethe R. g. m. Forvalter Jacob Jensen p. Støvringgaard og Rugaard; — Frants R. (S. 6, Anm. 2); — Raadmand Niels R. 1790 i Aarhus, til hvem Poul Helles R. i Æ. udsteder Obligation 1776. —

40 Aar; — Poul Helles f. 35 (Kjøbm. B.); — Jens † 70 i Besøg hos Moderen p. Søholt, Skibsfører, ugift; — Oluf Severin, Forpagter p. Rugaard, til Vivebrogaard c. 83; — Pernille f. 41, g. 74 m. Hr. Jens Wolder Worendran; — N. N., g. m. Forpagter paa Rugaard Thyge Brock, som døde 84, 42 Aar; og N. N. g. m. Søren Smith (Foged paa Rugaard?).

II. *Christen Rasmussen Holm*, »i temmelig god Tilstand«, Vejer og Maaler, Kirkeværge, † 1750, 65 Aar, 1. G. g. m. Dorthe?; — 2. G. g. 1720 m. (»med kgl. Tilladelse i Huset, da Brudgommen laa for Døden«) Dorthe Holgersd. † 21, 27 Aar; — 3. G. g. 1721 m. (med kgl. Tilladelse i Huset) Dorothe Andersd. † 32, 46 Aar; — 4. G. g. 1733 m. Berte Madsd. Buchtrup (se Skipper I og Kjøbmand C.), som 1751 ægtede Jesper Hjelmstrup († 1753) og døde 1763, 55 Aar. (Se Kordegne!).

III. *Hans Rasmussen Buchtrup*, »i god Tilstand« (jvfr. »Blandinger fra 18. Aarhundrede« Nr. 4) f. 1693, † 1748, Søn af Rasmus Hansen B. (se Skipper I) og Anne Cathrine . . . ; g. m. 1. 1724 Karen Bendixd. † 36, 36 Aar, D. af Herredsskriver B. Gerchen i Feldballe¹⁾; — 2. 1738 Karen Hausd. Mygind † 41 (se Kapellan Mygind); — og 3. 1742 Else Margr. Meier f. Aagaard, baade Præstedatter og Præstenke fra Vistoft, siden gift med Proprietær Hans Tørslef til Estruplund. — Buchtrup'erne — fra Landsbyen Bugtrup i Kolind Sogn — udgjorde, ligesom Rhode'rne, en gammel, anset og udbredt Slægt i Æ. I Matrikullen 1688 nævnes Jens Buchtrup (se »Blandinger« Nr. 5; hans Enke, Dorthe, levede 1711). Dennes Broder var vel Hans B., af hvis Børn kjendes: Ane f. 1654, † 1736, Rasmus f. 1658 (se Kjøbm. III), Søren f. 1660 og Mads (se Skipper I). 1764 forsvinder Navnet blandt Byens Kjøbmænd, men kommer igjen frem 1814.

IV. *Jokum Nielsen*, »i god Tilstand, skjøndt han sad inde med 3000 Rdl Børnepenge«; ejede den privilegerede

¹⁾ B. G. er 1681 paa Kvelstrup, 1697 i Feldballe, 1699 i Æ, da Karen fødtes der. Se Kjøbmand I! Henrich Geerchen hed den Udsending, de 4 nørrejydske Bisper skikkede til Udlandet 1527 efter en Disputator, — den Samme som 1542 var Regnskabsprovst i Vendsyssel (se Wiberg Nr. 843,1). Johannes Gerichinus dræbtes 1433 som Biskop paa Island.

Hestemølle i Byen; havde Udsalget af stemplet Papir; skænkede sin Gaard til Kapellaubolig; † 1741; g. 29 med Mette Marie Iching sl. Jens Jensen Koks Enke, † 32, 31 Aar (D. af Kjøbm. Henrik Henriksen Iching i Æ. † ¹⁵/₄ 1702). — Møllen og Stempelpapirsforhandlingen gik fra J. N. over til Kjøbm. Niels Jacobsen Lund ¹⁾ † 1753, 37 Aar, Ejer af den saakaldte Skolegaard i Æ. og af Handrupgaard, g. 43 m. Præsteenken Elis. Chr. Hirtznack f. Redlich (se Byfoged 8).

V. *Isak Hansen Goe*; »i maadelig Tilstand«; oprettede 1731 et privil. Farveri; Havnekasserer, Toldforpagter c. 1750; g. før 1709 med Anne Madsd. (Colding?), som blev begravet i Kirken 1757. Af hans Døtre blev Christine Marie (f. 20) gift 51 med Kjøbm. Fred. Julius Arffmann i Aalborg (senere maaske med Kjøbm. Hendr. Nik. Gjeversi sammesteds) og Mariane (f. 22, † 69) med Farversvenden Jens Bering. Goe gik i Kompagni med denne. For at betale deres Kreditorer, solgte de 1770 en Del Løsøre og Effekter (10 Folieblade i Auktionsprotokollen), og, da de ikke derved kunde komme i Land, overgaves Boets Masse til Rettens Behandling. 1771 stilledes Gaard og Farveri med tilhørende Eng til Auktion. Engen kjøbtes af Byfoged Ditlefsen for 100 Rdl., — Gaarden for 650 Rdl. og Farveriredskaberne og Privilegiet for 150 Rdl. (ved 4. Auktion) af første Prioritets-haver Oberstløjtnant Hoff paa Ryomgaard, hvis Fordringer vare omtrent dobbelt saa store. — I. Goe synes ikke død i Æ.; derimod døde hans Moder der 1739; — hans Fader var maaske »Tolder Hans Goe«, som er fadder i Æ. 1729, og som muligvis er = Hans Pedersen Goes eller Gaas, Konsumptionsbetjent i Kjertemiude 1688, rig Raadmands-søn fra Odense; to af Isaks Sønner hed Hans og Peder. —

¹⁾ Efter Lund forhandlede Jørgen Faaborg, Poul Rhode, V. Tørslef, Sti Mygind osv. Stempelpapir. 1717 solgtes for 81 ¹/₃ Rdl. De nævnte vare tillige Kortforhandlere for Direktionen for Frederiks Hospital i Kjøbenhavn; — denne krævede 1782 afdøde J. Faaborgs Restance af 54 Rdl. for Spillekort. 1767 tilsendtes P. Rhode 3 Gros Spillekort à 18 Rdl. og atter 1769 2 Gros (tilsammen 90 Rdl.); — 1771 var R.'s Beholdning af de to Sendinger: 149 Spil à 12 Sk., og han resterede med 12 Rdl. af de 90; — paany tilsendtes ham en Kasse med 2 Gros.

VI. *Claus Mørk*, »i ringe Vilkaar«; g. 1727 m. Mette Jeusd. Rhode, † 49 (se Kjøbmand I). Han var Søn af Borger og Kirkeværge Peder Rasmussen M † 1692 og Kirsten Madsd. (Colding?, † 1728, 79 Aar; g. 2. G. 1693 m. Hans Albertsen, som druknede ved Isefjorden 1710) og Broder til Christian Mørk († 1732, 49 Aar; g. før 1713 m. Henrik Ichings Enke Johanne Nielsd., † 52, 85 Aar; se Kjøbmand IV)¹⁾.

VII. *Søren Sørensen Grønfeld*, »i ringe Velstand«, † 1775, 83 Aar; g. m. 1. Maren Pedersd. † 42; — 2. N. N. † 72, 87 Aar. Ved Skiftet 1742 var der 853 $\frac{1}{2}$ Rdl. til Deling mellem Enkemanden og hans 4 umyndige Døtre: de tre efternævnte og Birgithe, 9 Aar, næstældst Ved Auktionen 1775 indkom godt 604 Rdl. for Løsøre og . . . for Korn, Flæsk og Brændevin samt for Hus ved Raadstuen med Have og Ager. Arvingerne vare 3 Døtre: Mette Marie g. m. Kjøbm. Jens Buchtrup i Aarhus (vistnok f. 1711 og S. af Søren Jensen B; se Kjøbmand I og »Blandinger« Nr. 5); — Anne g. 67 m. Byfoged Bræmer i Semvig; — og Dorthe Sofie g. 62 m. Kjøbm. Jens Andersen Smith i Aarhus²⁾. —

En Menneskealder godt og vel senere — 1771 — var der endnu 7 **Kjøbmænd** i Æ. foruden »Galanterikræmmere« (Hans Jørgen Strubach 1772 efter Auktionsprotokollen og Wensel 1773 efter Kirkebogen); og maaske et Par Smaa-handlere. Af de 7 i 1735 var kun S. Grønfeld tilbage, de andre vare døde eller bortflyttede. Af de 6 nye havde Sti Mygind taget Borgerskab 1762, P. Rhode, M. Colding,

¹⁾ Jon Basses Peder Mørk f. 1694. Gjertrud Pedersd. Mørk var Fadder 1699. Maren Pedersd. g. 1729 i Sr. Mørks Hus m. Organisten Peder Jonsen.

²⁾ Snedker Mikkel Nielsen Grønfeld † 1757, g. m. (1? 33 Dorthe Rasmusd. Buchtrup, f. 97, se Kjøhm III: maaske g. m. Mikkel Nielsen Kilding); 2. 41 Malene Morup † 45; 3. Mette Marie Lund. — Henrik Pedersen Grønfeld, Kæmner 1745; se Skipper I! — Jfr. Birgitte Grønfeld g. 1764 m. Hr. Forstander Hans Larsen fra Aarhus. — Kirstine Magd. Grønfeld g. 1782 m. Christian Gotfried Fischer. —

M. Hals og V. Tørslef 1769; — Peder Munk løste det først 1778, skjøndt han handlede allerede 1771. Da Byfoged Fellumb 1787 kom til Æ., »hensad de fleste Næringsdrivende uden Borgerskab, hvilken Uskik han kun med Møje fik afskaffet ved at renoncere paa Betaling for Borgerbrev til de før hans Tid Bosatte«. Af de 6 Nævnte handlede Hals kun med Salt og Tobak, de øvrige 5 med Kram- og grove Varer, Tømmer (undtagen Munk), Alenvarer (undtagen Mygind) og Brændevin (undtagen Tørslef), Rhode og Munk tillige med Specier.

A. *Sti Hansen Mygind* (se Skipper I), † 1801 (?), g. 67 m. Ane Dorthea Nielsd. Hals sl. Jørgen Coldings, † 91 (En Jørgen Colding ejede c. 1688 to Acre i Toftevangsfald). Hans Stedsøn Jørgen Colding tog Borgerskab som Kjøbmand 1794 og døde 1838, 72 Aar (efterladende Sønnerne: Kjøbm. N. Colding i Æ. † 1854, 55 Aar og Degneu Jens Schmidt Colding i Tved † 1872); — hans egen Søn Christen Hutfeld Mygind blev Borger 1801, opførte sin Gaard af Nyt 1803 og døde 1832.

B. *Poul Helles Rhode* (se Kjøbm I) f. 1735, † 87, g. før 63 med Karen Brock fra Grenaa. Han købte 1783 udenlandske Fabriksvarer af Uld og Hør for c. 187 Rdl. og handlede ogsaa med Fløjel og Silke, »dog kun lidt Handel med Alenkram, da Bønderne forsynedes fra omrejsende Kræmmere og Jøder«. 1756 afgjordes i Mindelighed en Proces mellem ham og Broderen Oluf om Rugaards Forpagtning. Af Moderen købte han 1772 Søholt og 1775 2 Huse i Æ., Skovgaardene og Peder Vesters Hus. 1773 dømtes han til at betale Ritmester Hoff paa Ryomgaard for 203 Snese Par Træskoer à 5 Mk. Om hans Udskiftning af Skovgaardes Jorder se S. 115. — Af hans Børn blev Anne Kirstine gift 1786 med Kontrolør Melby i Æ, og Christofer Brock f. 64 arvede 1788 Faderens Gaard med fl. Ejendomme, men fallerede $\frac{27}{1}$ 1796 (Panthaver: Mad. Rhode) og døde 3 Aar efter i Kjbhvn.; — g. 88 m. Anne Pallene Margr. Gjørup.

C. *Mikkelt Nielsen Colding*, vistnok Søn af Overfor-mynder Niels Mikkelsen C. († 1748, 61 Aar; Ligsteu paa Draaby Kirkegaard; se Skipper IV), Konsumptionsforpagter, † 73, 50 Aar; 2 G. (?) g. 51 m. Dorøtheke Holm f. 34,

† 65, D. af Kjøbmand II. Af hans 5 Børn blev Berthe g. m. Forstskriver Meinberg paa Lolland; — Mads blev Toldbetjent i Stege og N. N. Byfoged i Sækkjøbing; — Christen Holm † før 97, Rasmus (Borgerskab 81, † 97, fallit) og Niels vare Kjøbmænd i Æ; — den Sidste, vistnok først Christens Kompagnon, dernæst Rasmus's og falleret sammen med denne (S. 96, Note 3), løste Borgerskab 1778, giftede sig s. A. med Sognepræstens Datter Anne Elis. Margr. Styrup, blev Borgerkaptajn og Havnekasserer og handlede (atter?) til sin Død $2\frac{1}{2}$ 1806, 51 Aar; — af hans Børn blev Sofie Kirstine f. 81 † 44, gift 1812 med Kammerraad, Landinspektør F. V. v. Fønss i Æ., og Dorteke, f. 85, g. 1803 m Kjøbm. Peter Fønss i Æ.

D. *Mikkel Nielsen Hals*, Skipper, † 99, g. 74 m. Mette Marie Faaborg † 77 (se Kjøbm. I). Han var Søn af Niels Hals † 75, 70 Aar og Broder til Niels H. (g. 80 m. Dorteke Cathr. Boeslum, † 1809 som Enke efter Feldbereder Thue Ravn), Ane Dorteke H. (se Kjøbm. A) og Mariane (g. 70 m Jørgen Jensen Bærntz i Aarhus).

E. *Vincent's Hansen Tørslef* (se Kjøbmænd I og III).

F. *Peder Munk*; købte 1783 indenlandske Varer for 117 Rdl.; fallerede 1797, men nævnes efter 1804 atter blandt Handlende; † 1828, 76 Aar. Hans 5 Børn (hvoriblandt Palle Hoff M. f. 82, Kjøbm. 1809, † 43, 62 Aar) arvede 1793 hver 100 Rdl. efter deres Morfader, Urtekræmmer Hans Bjerring i Kjøbenhavn. Af hans Brødre døde Ditlef Fischer Munk ugift 1797, og (?) Chr. Munk blev Kjøbm i Grenaa. —

1798 synes Kjøbmandsstanden i Æ. at have været i saa elendig Forfatning, som hverken tidligere eller senere. Derom henvises til Text og Note S. 96. Der var da kun 3—4 Handlende tilbage, — alle med ubetydelig Handel. I det Hele taget synes de to sidste Tiaar af 18de Aarh at have været Æ's *mørkeste Tid*. Fallitter vare almindelige, baade blandt Kjøbmændene og de andre Borgere. Noget ind i det nye Aarh. klarede det op: 1798 kun 2 Skuder, 1802: 3 og 1832: 6; — 1798 kun 3—4 Handlende; 1802: 6; 1808: 9 og 1809: »9 Kjøbmænd og 3 Smaahandlere.« —

De 6 Handlende 1802 vare: *N. Colding*, *Jørgen Colding*, *Chr. Hutfeld Mygind*, *Christen Clausen* (fra 1801), *Lovents Chr. Magnussen* (fra 1801 »Handelsmand«, fra 1807 »Kjøbmand«; gift med Job. Sofie Kisling † 20, 49 Aar) og *Chr. Thykjær* (fra 1801, † 1812). — 1805 nævnes N. og J. Colding, Mygind, Thykjær og *Peter Fønss* (fra 1803; flyttede 1815 til Søholt). — 1808: N. Coldings Enke, J. Colding, Mygind, Thykjær, Fønss, Magnussen, *Søren Munk sen.*, (Borgerskab 1778, † 1811, g. 77 m. Anne Kirstine Willums), *Peder Munk* og *Jens Møller* (fra 1806; Borgerkapt.). 1809: de Samme undt Coldings Enke; men tilkommen er *Søren (Sørensen) Munk jun.*, (Borger 1807; 1811 tillige Brændevinsbrænder; Vicekonsul, † 29, 41 Aar). 1810: J. Colding, Mygind, Thykjær, Fønss, Magnussen, *Palle Munk*, *Niels Ørting* (Borger 1810, Konsul, † 53, 78 Aar) og *P. C. Schmidt* for J. Møller. 1816: J. Colding, Mygind, Palle Munk, Ørting, *Andreas Zettiner Thykjær* (Borger 1814) og *Søren Buchtrup* (fra 1814). —

Andre Næringsdrivende i Æ. 1735 — foruden de 9 Skippere, 47 Matroser og 7 Kjøbmænd — vare: »1 Barber, 1 Kobbersmed, 1 Sadelmager, 8 Skræddere (2 for »ordinære« Folk, Resten ikkun for Bønder), 1 Hattemager (tillige Slagter), 2 Murmestre, 13 Skomagere (kun 4 havde nogenlunde lært Haandværket; Resten kun for Bønderarbejde), 1 Drejer, 3 Bødkere, 2 Feldberedere, 2 Vævere, 3 Snedkere, 2 Grov- og Kleinsmede, 1 Hjulmand, 2 Handskemagere, 2 Bagere (1 Hvedemels- og 1 Rugmels-), 1 Gjæstgiver, 1 Hestekjøber, 1 Humlefører, 11 Avls- og Vognmænd og 22 Daglønnere, mandlige og kvindelige, som ernærede sig af fiskeri, Spinden, Syning, Tvætning, Høsttjeneste osv. og kun havde nødtørfigt Ophold«. ¹⁾ —

1768 angiver D. Atl.: »8 Kjøbmænd, 40 Haandværkere, 7 Avlsmænd, Resten Søfolk, samt Øl- og Brændevinstappere;

¹⁾ Kirkebogen nævner fremdeles: »Tryckerkonen« 1714, Podemestre 1722 og oftere, liges. Pottmagere og Natmænd, en Bogtrykkersvend Joppe † 1745 og en »Tafeldækker« † s. A.

de øvrige Indbyggere ere de Gejstlige, Øvrigheden og de, som leve af egen Formue eller Pension, saa at der i Alt findes 7 á 800 Kommunikanter, hvoraf 70 ere Borgere«. —

En Snæs Aar senere — 1787 — fandtes der i Æ. af *Haandværkere*: 1 Kobbersmed (Niels Handrup), 1 Sadelmager, 7 Skræddere, 1 Murmester (J. Mørk), 8 Skomagere, 1 Rokkedrejer, 2 Feldberedere (Thue Christensen Ravn og Niels Nielsen), 3 Vævere (og 1 Væverske; — Matthias Düssel eller Duelsen, Peter Franck, Erik Hausen og Mette Marie Düssel, Francks Hustru?), 3 Snedkere og Tømrere (Just Møller, Anders Handrup og Anders Hinsén), 3 Smede, 1 Handskemager (ingen 1778), 1 Bager, 1 Karetmager (Anders Lund), 1 Farver (Østergaard), 1 Pottemager, 1 Glarmester (Simon Jensens Kone) og 1 Rebslager (Jens Kok). Ingen af de 37—38 Haandværkere vare i noget *Laug* undtagen Th. Ravn og Bageren Laurs Bostrup (i Lauget i Aarhus), samt Sadelmager Niels Løgstør (i L. i Horsens). »Intet Laug eller Amts Rettighed var da eller havde i Mands Minde været i Æ.¹⁾ Sæsnart en Dreng fik udlært, maatte han andensteds hen for at staa i Forbund, hvor han kunde blive gjort til Svend« (1776). Thue Ravn og Skomager Jens Elmand holdt hver en Svend og en Dreng, 3 andre Skomagere og Skrædder Rasmus Maarup hver en Svend alene, Sadelmageren, Bageren og Pottemageren hver en Dreng alene. Kun Ravn, Skomagerne A. Cortsen og Jens Dolmer, Pottemageren og Handskemager N. H. Brandt rejste 1788 til udenbys Markeder og alene til Grenaa (med Pas). — 1774 døde Byens Parykmager (Oluf Raun)²⁾, 1778 Byens Maler (Frer), 1780 en »Gibser« og 1780—81 Guldsmeden (Martin Zølner), »en fattig, nu gammel Mand, der havde haft sit meste Arbejde paa Samsø«. —

¹⁾ Ofte forespørges, om der findes Vognmands-laug i Æ.; — Svaret er stæde Nej. Ditlefsen havde 1781 foreslaaet et oprettet; men Eftermanden Fellumb mente 1796: »det behøves ikke, da det Tilfælde, at uogen Fremmed æsker Befordring, ofte gjennem hele Aar ikke indtræffer«. Befordring af Fremmede udrededes endnu 1804 af Byens Indvaanere efter Omgang, Byens 3 Embedsmænd undtagne. Indenbys Boende kunde ikke fordre af Omgangsturene, men maatte selv leje. —

²⁾ 1703 Svend hos Kirurg Gert von Nichten i Aarhus og gift med dennes Datter: »betjente den Gamles schier Gjæster og gjorde undertiden Paruquer«. Hübertz III, 13.

Regeringsforanstaltninger.

1. Til »*Navigationsindrettelsen*« paa Møen (Hübertz III, 12) gav 1703 alle 6 Præster paa Mols hver en Sletdaler, en Gang for alle; — Utrecht i Æ. kalder den »et gudeligt og gavnligt Værk«. —

2. Da Kongen havde oprettet et *Klæde-Manufaktur* i Kjøbenhavn, forbødes Udførsel af Uld, og indhentes Erklæringer om Uldhandelen i Riget: Æ., Grenaa og Mariager havde »ingen«; — Prisen var 20—24 Sk. pr. Pd. for fin Uld og 8—12 for grov. —

3. 1736 udnævntes til det til Ophjælpsning af Handelen i Kjøbstæderne oprettede *Økonomi- og Kommercekollegium* for Aarhus Stift: i Kalø Amt Amtmand Gersdorff m. Fl. og i Æ. de tidligere omtalte Kjøbmænd Isak Goe, Jens J. Rhode, Chr. Holm og Jokum Nielsen. —

4. Aaret efter erklærede Følgende i Æ. at ville indskyde til det før indenlands fabrikerede Sager oprettede almindelige *Magazin*, hvortil enhver Mester kunde indlevere sine Varer og faa fuld Betaling, og hvorfra enhver Handlende kunde faa Varer med længere Tids Kredit, og enhver kgl. Embedsmand skulde tage $\frac{1}{10}$ af sin Løn i Varer: Tolder Ramshart $6\frac{2}{3}$ Rdl., Jens Jensen (Rhode) 10, Isak (!) Hansen Goe 8, Christen Holm 4, Niels Povelsen og Mads Hansen Buchtrup hver 2, Søren Sørensen (Grønfeld), Haus Rasmussen (Buchtrup) og Michel Pedersen (Colding) hver 1; — desuden Sekretær Hansen paa Lyngsbækgaard 10. —

5. 1741 stevnedes nogle Avlsmænd i Æ. samt »itzige« Byens Kæmner (Snedker Mikkil Grønfeld) m. fl. Borgere til at besvare: »om befindes nogen af Æ. Kjøbstads Jorder til anden Bys Beboere bortlejede eller ikke, og om Jorden paa Æ. Mark er tjenlig at besaa med *Hamp*, *Hør* eller *Roefrø* eller at plante *Tobak* udi«. Da, ligesom oftere senere (1773, 78, 80, 82 og 83), maa Autoriteterne have spurgt: »hvorfor ere Æ. Jorder ikke besaaede dermed efter Forordningen?« — Svaret var hver Gang det samme: »fordi de som sandede ikke med nogen Fordel ere skikkede dertil«. Dog ønskede Æ. 1778 Forsøg i nogle Tofter, naar de fik en Plantør til Vejledning; men, da man 1780—81 erfarede, at »Fabrikkerne

kunde give, hvad de vilde, eller behandle det, som de vilde«, ophørte man med Tobaksplantager. — Hverken 1739, da der udtrykkeligt forespurgtes derom, eller før eller senere havde Æ. noget Tobaksspinderi. — 1745 indførtes 6752 Pd. Tobak til Æ, — alt fra den privil. Fabrik i Kjøbenhavn; »de Fredericia Blade duede intet«. —

6. 1782 tegnedes Aktier til »det kgl. ortroyerede, danske, norske, slesvigske og holstenske forenede *Handels- og Kanalkompagni*«. Poul Rhode skrev sig for 30 Aktier, Peder Munk for 20, Christofer Rhode, Thyge Brock, Jens Schousen, Rasmus Quist, Niels Colding, Løjtn. v. Cramohn og Byfogden for 10 hver. —

7. 1783 tegnede flg. Kjøbmænd i Æ. sig for Salt fra *Saltværket Vallø* i Norge: Poul Rhode 12 Tdr., N. og R. Colding, Peder Munk og Sti Mygind 10 hver, M. Hals og S. Munk 2 hver, N. Hals og Thomas Willumsen 1 hver. 1782 havde de Samme undtagen N. Hals tegnet sig for 75 Tdr. tilsammen. Men, da Saltværket manglede den fornødne Afsætning og var betyngtet med en anselig Beholdning til betydelig Skade for den kgl. Kasse, befalede et kgl. Reskript ^{28/6} 1786, at Saltet skulde repareres paa samtlige Kjøbstæder i Danmark og Norge i Forhold dels til det Kvantum, Kjøbmændene havde erklæret sig villige til at modtage, dels til det, Magistrat og Stiftamtmand skjønnede at være passende, dels til hver Stads Konsumption, Handel og Folke- mængde. Saltet skulde Byerne selv afhente inden Novbr.'s Udgang under Bødestraf af 24 Sk. for hver uafhentet Tønde. Aarhus, Randers og Horsens skulde hver tage 600 Tdr., Æbeltoft 100 (!), Grenaa 96 (!) (jvfr. S. 92), Mariager 50, Skanderborg 60. Magistraten skulde dernæst i Forbindelse med udvalgte Borgere ligne Saltet paa Indbyggerne og inde- staa for Betalingen. Hver Indbygger skulde modtage sin Andel under en Bøde af 24 Sk. pr. Tønde og strax betale Prisen + Fragten og anden Bekostning!! — ellers vilde Beløbet blive inddrevet som resterende Skatter! — Prisen var pr. Tønde eller 250 Pd. 2 Rdl. 16 Sk. med og 1 Rdl. 88 Sk. uden Fustage. — Samme Paabud udgik 1787 og 88. —

8. Fra Norge udførtes ligeledes indenlandske *Glasvarer*, som nævnte kgl. octr. Handels- og Kanalkompagni alene maatte udbrede. Indførsel af udenlandske var forbudt. Æ.

maa vel være gaaet udenom Forbudet, siden der 1784 forespurgtes hos dens Magistrat, hvorfra Byen og Omegn forsynedes med deres Behov af Glasvarer, siden der derfra savnedes »Ordination paa Glas«. —

9. 1785 besvarede Æ. Stiftsøvrighedens Skrivelse om »Spinderis Indretning« i Byen med at erklære sig villig dertil, hvis Kongen lønnede og holdt en Spindemester eller eller Mesterinde, som forsynedes med Materialier og Redskaber. Forsøget gjordes 1796—99, da Fabrikør Bramsen fra Kjøbenhavn oprettede en *Uldspindeskole* i Æ.; en Spindemester med fornødne Redskaber blev sendt herover; han betalte godt; dog kunde han omsider ikke faa Noget spundet, hvorfor Spinderiet maatte opbæves. —

10. ²/₈ 1785 udgik kgl. Resolution om Indskrækning af *Brændevinsbrænding og -udsalg* i Kjøbstæderne. Erklæring afæskedes da Byfogden i Æ. af Stiftamtet »i Henseende til, hvormange og hvilke han vilde foreslaa til at udskænke det Brændevin, som blev drukket paa Stedet«. Ditlefsen svarede, at Kjøbmændene Rhode, P. og S. Munk, N. og R. Colding, Mygind, N. Hals og Th. Willumsen, Skipper P. Hals, Feldbereder Thue Ravn, Tømrer Just Møller, Arbejdsmand Poul Smith og Fisker P. Molbo brændte og solgte Brændevin, og at, dersom de, der brændte og solgte, ikke skulde have anden Haandtering, kunde der vel være 4 à 5 i Byen; han indstillede 1786 som alene berettigede Værts-husholdere: Mygind, N. Colding, M. Hals, Th. Willumsen og Just Møller og 1788 de tre Sidstnævnte samt P. og N. Hals og S. Munk. Imidlertid ansøgte Æ. 1794 om, at det med Brændevinsbrænding maatte forblive paa samme Fod som hidtil (o: at Alle maatte brænde), hvilket tillodes (og saaledes var det endnu 1807). I Ansøgningen hed det: »Endskjøndt den forrige Byfoged har anseet 6 (!) Brændevinsbrændere i Æ. for et tilstrækkeligt Antal, skal der dog kun være 4 Borgere, som have villet erklære sig til at nedlægge deres Handel eller Profession for at antage Brændevinsbrænding og dets Udsalg, da saadant ikkuns vil blive en ussel Næringsvej i denne liden By, der formedelst sin Aftagelse har været nødt til at indskrænke sin ganske Handel inden de snevreste Grændser, samt at disse 4 Mænd tillige have ytret Tvivl om, tildels formedelst Mangel paa

Evne til noget stort Anlæg, at kunne forsyne Byen og Egnen med det fornødne Brændevin, ligesom ogsaa det øvrige Borgerskab har troet sig, uden Hjælp af Brændevinsbrænden, at blive satte ude af Stand til at holde Kreaturer med nogen Fordel, da Byens Mark er skarp og sandig, saa at Høet uden Hjælp af Brændevinsbrænden vilde blive en meget mager Vinterføde, og største Delen af Indbyggerne, som ej bruge Avling, vilde ikke kunne holde Kreaturer, naar Bærme ej var at faa, og Fattigfolk vilde da ikke kunne faa Mælk tilkjøbs«. —

1807 udtalte Byfoged Fellumb: »Her paa Stedet høres sjældent, Markedsdage fraregnede, at nogen Bonde er beskænket; — gid det Samme kunde siges om vor Kjøbstads Almue!« — ¹⁾)

Æbeltoft Kirke.

Skjøndt der i den tidligere omhandlede Strid mellem Otto Rosenkrantz og Biskop Jens (S. 35) tales om »*eet capellæ*« i Æ., var det dog utvivlsomt Byens eneste Kirkebygning, — den samme, som nu staaer, fraregnet det netop nu 100 aarige Murstenstaarn, som afløste det tidligere. Fra først af har der muligvis ikke hørt noget *Taarn* til Bygningen, siden denne 1458 kaldes et »Kapel«. Paa Prospektet i Resens Atlas 1677 skal det gamle Taarn være fremstillet som temmeligt højt, og i Hofmans Fundatser III fra 1758 og Dansk Atlas 1768 kaldes det udtrykkeligt højt. Naar Kirken da paa Prospektet af Byen i D. Atl. afbildes 1767 med et tilsyneladende lavt Taarn med Saddeltag og takkede Gavle, er Billedet sikkert fortegnet. Om det nuværende, smukke Taarn med Spir giver en Tavle over Portalen følgende Oplysning: »Dette Taarn er fra Grund ombygget, og hele Kirkens Bygning betydeligt forbedret Aar 1792 ved de høje Herrer Direktører Hans Excellence Hr. Gehejme-

---

¹⁾ 2-4 efter Hübertz; 5-9 efter utrykte Arkivalier i Æ.

raad Ove Høgh Guldberg og Hr. Biskop Doktor Hektor Frederik Janson, deres Omsorg. Ps. 134, V. 2 og 3¹⁾. Juni 1790 var der holdt Licitation. Konditionerne havde været bekendtgjorte »i den Kjøbenhavnske Berlingske, den Viborger og den Aalborger Aviser« (altsaa ikke i »den Aarhuser«). Fremlagt ved Licitationen var »Tegning og Overslag af Bygmester Kruse, item Bygmester Just Møllers Overslag over Kirketagets Omlægning«; — den Sidstes Bud, 1989 Rdl., approberedes. — En Snes Aar tidligere var der foretaget en Hovedreparation. I Juni 1771 holdtes nemlig Licitation« over behøvende Materialier til Kirkens og Kapellanens Residents' Reparation«: indtil 7—8 Læster Kalk, 16—18 Tylt Stenlægter, 18—20 Fod lange, 3—4000 Mursten paa 10"—5"—2½ à 3", 2000 Tagsten, 2 Tylt Fjæl paa 5 à 6 Alen, 15—1600 Lægtesøm à 100 til 6 Snese. Poul Rhode fik Leverancen af Kalk, Tagsten og Søm for sit Bud af henholdsvis 5 Rdl. pr. Læst, 1½ Rdl. pr. 100 og 2 Mk. 5 Sk. pr. 100, Vincents Tørslef Lev.: af Lægter for 4 Rdl. pr. Tylt, Assessor Boesen paa Vedø Lev.: af Mursten for 1⅙ Rdl. pr. 100 og Mikkelt Kolding Lev.: af Fjæl for 1½ Rdl. pr. Tylt. Allerede før den Tid har Kirken da været teglbængt, — og maaske altid. —

Kirken havde forhen »to Udbygninger og flere Indgangsdøre«, mindst 2, hvad der var almindeligt (»nordre Dør« 1692 — »Vaabenhuset« 1639). I den ene Udbygning stod Døbefonten, — i den anden var en aaben Begravelse. Forud for Byggeforetagendet 1790—92 var bl. A. forhandlet »angaaende det ved Kirken værende Vaabenhus eller Begravelse, tilhørende Magister Knud Yttrecht, hvormed ved Kirkens forehavende Reparation ønskes nogen Forandring for at give Kirken noget mere Lys ved et Vindues Anbringelse paa det Sted, hvor Begravelset staaer« (Herom »en Pakke Dokumenter« i den fhv. »Stiftskiste«). — Samtidigt ere vistnok alle aabne *Gravkjældere* blevne tilmurede eller tilkastede, eftersom Sognepræsten og Byfogden afgave 1790 den Erklæring om »Begravelseres Afskaffelse i Kirken«, at »denne til Sundhedens Tarv sigtende Omsorg, som Fornuft og Erfaring

¹⁾ Taarnets Fløj er fra nyere Tid; den bærer Aarstallet 1865 og Kongens Navnechiffer med Krone ovenover.

indlysende anpriser, let kan iværksættes i Æ., da Kirkens Papirer ikke have nogen Oplysning om eller Indtægt af Begravelsernes Vedligeholdelse, og at slig alnennyttig Indretning fortjener et Offer af nogle intetbetydende Fordomme, som tildels nedstamme enten fra Ostentation eller Oldtidens Vildfarelser. Vi have erfaret, hvormeget Begravelse i denne liden Kirke, helst paa Sommerdage, er uangenem, ja fast utaalelig«. Dog kunde der derfor godt have været vist mere Pietet overfor de uskadelige Gravminder, flere gamle *Ligsten* i Kirken bleve rimeligvis ved samme Lejlighed borttagne og dels erhvervede af Private, der benyttede dem foran deres Husdøre, hvor de endnu findes rundt om i Byen og paa Landet, dels gjennemsavede og brugte til Trappetrin udenfor Kirkens Indgangsdør. Det Sidste er saaledes Tilfældet med Mindestenene over Rasmus (?) Pedersen Lund † 1618, — over Sognepræsten Søren Albertsen † 1673 og hans Hustru Bergitte Nielsd., samt over den »ærlige og velfornemme« Borger og Kirkeværge Peder Rasmussen Mørk, som døde $31/3$ 1692, og hans »ædle Kjæreste« Kirsten Madsd: † 1728, »Moder til Chr. og Claus Mørk« (se Side 129). Paa den sidste, nu i 4 Stykker delte Ligsten synes at have staaet: »Gud give dem med alle Udvalgte en glædelig Opstandelse«, samt: »Far Verden vel med al din Pragt! — Far bort med al din Glimmer! — Det alt er endt, naar man er lagt — I Jordens Hvilekammer«. — Dog fjernedes ikke alle Ligsten i forrige Aarhundrede; thi, da Kirken 1866—67 — 2 Aar før Dampvarmeledningen indlagdes — fik sit nuværende Flisegulv af større, ottekantede og mindre firkantede Sandsten istedenfor det tidligere Murstensgulv, fandtes endnu i dette 2 eller flere Ligsten, som formeues da bortførte (samtidigt med to andre, som laa nedenfor Kirketrappen i sydlig Retning fra den søndre Pille) og ikke at være brugte til Trappen. — De to endnu tilbageværende *Epitafier* (i Koret) over Præsten Niels Pedersen (S. 54) og Borgmester Hegelund ville siden blive omtalte; — foruden dem nævner D. Atl. kun Søren Albertsens Gravmæle. —

Begge Taarnets *Klokker* ere fra 1575, — urigtigt 1557 i D. Atl., der kalder Indskrifterne »ulæselige«, hvad de dog ikke ere. Med baade i Form og Størrelse uensartede Bogstaver staaer der paa den ene Klokke: »h. (o: Hr.) Jens

Bierig. Søren Bierig. Salman Søren. B. JHS« (o: Jesus salvator hominum o: Jesus, Menneskenes Frelser); — paa den anden: »h. Jes Berg. Micil Søren.« og Vægtangivelsen 18 . . . (?). Paa begge Sider af Støbermærket (et Kors med skraa Stivere mellem Tver- og Fodstykket) staaer paa begge Klokker n. og a. ¹⁾. Den paa den ene Klokke nævnte Salman Sørensen B(jerg) er utvivlsomt den Raadmand (consul) Salomon, hvis Hustru, den fromme Matrone Birgitte, døde i Æ. ^{28/7} 1576. Morten Pedersens Kalenderoptegnelser have under ^{26/7} en Fortælling om, at et Spøgelse kom til denne Kvinde for at friste hende til Fortvivlelse, men hun vandt Sejr over Djævlens Fristelser ved sin faste Tro paa Guds Naade i Christus (— efter Kirkeh. Saml. II, 3, 498, hvor ikke meddeles Mere). Sandsynligvis er der en Forbindelse mellem denne Kvindes Anfægtelser (hvis Begyndelse vel var af ældre Dato) og Klokkernes Anskaffelse. — »Jens (Jes) Berg (Bjerg)« var 1575 Sognepræst i Æbeltoft og Provst, og blandt Skærøs Fæstere nævnes i en Jordebog 1552 Severen Bjerg i Draaby og Søren Salomonsen i Nimtofte, blandt Æ. Borgere 1637 Mikkell Sørensen Bjerg og blandt Faddere hos Degnen paa Helgenæs 1653 »Skolemester Søren Rasmussen Bjerg«, saa at den i Klokkeindskrifterne nævnte Familie synes at have været vidt udbredt i og omkring Æ. i 16—17de Aarhundrede. — D. Atl. meddeler: »Kirken har haft flere Klokker; men, siden Byen er lang, og Kirken ligger næsten i den søndre Ende af den, er een hængt i Raadstuespiret, og en anden længere op i Byen, hvormed der ringes til Kirke og ellers, naar behøves«. Den sidstnævnte, som kaldtes »Pinken« ²⁾, hang i en fritstaaende Galge og fandtes endnu ind i indevær. Aarh. 1768 er i Kæmnerregnskabet opført »en Klokkestreng til Pinken«; — atter 1774: »et Reb til Pinken 1 Mk.«. —

Kirken, som 1729 kaldes »inwendig wohl gezieret«, har 5

¹⁾ Samme Aarstal og ialtfald lignende Mærke paa Nødager Kirkeklokke. Knebel og Skjødstrup Klokker ere støbte 1625 og 1615 af Arendt Kleimar eller Kleiman.

²⁾ »Pinken« i Randers (D. Atl. IV, 380). Pink kan baade betyde »en Slags Klokke« og »et mindre, fuldrigget Skib«. En Sig paa Æ. Mark hedder »Pinksig«.

Hvælvinger, — D. Atl. siger 4¹⁾. — Under Hvælvingerne hænge tre gamle *Lysekroner* og *et Skib* fra nyere Tid. Det Sidste formenes forfærdiget af den 1851 entledigede Toldbetjent Jansen i Æ. og skænket af Toldinsp. Strandgaards Søn, Niels Julius S., Læge i Sundbyøster, hvis Forbogstaver — N. J. S. — findes i Bagstavnen. Af Lysekronerne er en skænket 1667 af Birkefoged Jakob Nielsen i Skovgaarde »af et chrestelig Liberallitet og betenckende, Gud til Ære og Kierken til Beprydelse, andere til goede Excompeller« (jvfr. Sammes Ran af Jord S. 108); — en anden 1694 af Sognepræsten »Mag. Knud Utrecht og hans Hustru Elisabeth Borggreving Gud til Ære og Ebeltoft Kirke til Zirat« (jvfr. Sammes i Præsterækken omtalte Processer). —

Altertavlen har »et ret godt Maleri, forestillende Nadveren«, — hedder det hos Trap; — andensteds: »Kirkens gamle, sjældue Altertavle af Ibentræ og Sølv findes nu paa oldnordisk Museum i Kjbhvn.« Her foreligger — ifølge Museumsassistent V. Boyes velvillige Meddelelse — en Vildfarelse. I Antikv. Annaler III, pag. 352 omtales »den saakaldte Ebeltoftske Altertavle«, »særdeles kostbar og kunstigt udarbejdet af Sølv og Ibenholt«, som afleveret ifølge kgl. Bestemmelse fra Frederiksborg Slot til Museet, hvor den restitueredes; men Navnet formenes at være en Forvansking af »Ebelholtske« el. »Ibenholtske«. —

Kirkens *Kalk* bærer denne Inskription: »Anno 1627 haffver Christen Madsøn Kock og hans Hustrug Margrete Jørgensdatter forerit till Ebelltofft Kiercke dene Kalck og Disk med en Søll-Kand till Win till begge diers evig ihukomelse«. Desuden er inskriberet Bogstaverne J. H. E. S. V. S., svarende til J. H. E. C. V. S. paa Helgenæs Kalk fra 1638²⁾ og C. JH. E. S. U. S. JH. S. paa Vistoft Kirkes

¹⁾ Trap: »Kirken, kun een Hvælving, 2 Rader Stole . . . Skibet, der bestaaer af 4 Hvælvinger . . . « Noget maa være faldet ud, t. Ex. »kun een (Rad) Hvælvinger«. —

²⁾ »Forfærdiget 1638«; men Midtpartiet, som har Bogstaverne A—v—e—M—a—r, maa følgelig være Levning fra den papistiske Tid. Da der paa Bægret er indridset N. L. 1739, maa Krigsraad Niels Langballe, som 1739 kaldede Sommerfeld, der 1740 blev gift med hans Datter, have ladet det restavrere (S. 17, Note 2). —

fra 1684¹⁾. Om nævnte Givere se Side 125. Deres *Solvkande* beskyldtes — dog sikkert med Urette — Præsten Niels Pedersen for kort efter at have givet til en tydsk Ritmester til Indløsning af hans eget Sølvs (se Præsterækken!); — en ny, den nuværende, blev skænket 1716 af Søren Jensen Buchtrup og Hustru Karen Jensdatter Rhode (S. 126) »Gud til Ære og Tak«. Endnu nævner D. Atl. »en *Ælske* af Sølvs uden Inskription«. —

Kirken havde tidligere 8 *Pulpiturer*, hvoraf det ene ifølge dets Indskrift stammede fra kgl. Ridefoged i Kalø Amt Hans Jacobsen (se Byfogder!), som Nytaarsdag 1687 gav 100 Rdl. Kurant til Kirken i Æ., »hvilken Sum de tre første Aar forrentedes af Giveren selv til Kirkens Bedste, hvorefter han betalte Kirken Kapitalen med et *Positiv*, som i Kjbhvn. kostede ham 62 Rdl., og med et *Pulpitur* at sætte Positivet i og til Tilhørere« *Pulpituret* »forbedredes og stafferedes« 1694 paa Kirkens Bekostning. Senere — 1768 — stod Orglet »i den vestre Ende af Kirken« (ikke dets gamle Plads), »forsynet med nyt Tralværk«. —

Af Kirkens *Organister* efter den første, som er ubekjendt, kunne kun Følgende opregnes med Sikkerhed: den »kunstædle« Hans Christofer Johansen Sartorius †^{10/6} 1696²⁾; — Peter Jonsen † 1730, 71 Aar, g. 1729 m. Maren Pedersd. (Mørk? — se S. 129); — Plenge (Søn f. 1730); — Lorents Ditlefsen 1746 (Byskriver 1752, Byfoged 71); — Søren Rostved fra ^{24/7} 82, † 99; — Jørgen Korsgaard 1799—1834; — B. Sinding til 1863 og derefter J. F. V. Flentje (se Lærere!). — Organistlønnen var 1782 50 Rdl. (60 m. pers. Tillæg); 1799 og 1815 70 Rdl. —

Da der ikke fandtes nogen Uhrmager i Æ., akkor-

¹⁾ Kalk og Disk i Knebel have efter Indskriverne en lille Historie: »Denna calch ähr gjordh för dalle regementet i stettin den 12. decembris anno 1660«. »Anno 1676 d. 31. july hafver generalmajor andreas sandberg kjøbt denne kalk och disgsk af en partie, som det fra de svenske hafde taget ved christianstad, hvilket hand nu till sit regimente igjen foreret hafver«. — A. S. † 1677 var den sidste Mand af Slægten Sandberg, der besad Kvelstrup i over 250 Aar.

²⁾ Hans Datter Anne g. 1695 m. Sivert Sivertsen fra Norge. C. 1620—30 var Salomon Sartor Universitetsbogtrykker i Kjbhvn., og 1663 Peter Sartorius fransk Hofpræst sammesteds.

deredes 1809 med Uhrmager Kjeldsen i Aarhus om at istandsætte og vedligeholde Byens offentlige *Uhre* for 18 Rdl. for Kirkens og 7 Rdl. for Raadhusets. — 1796 holdtes Licitation til Anskaffelse af en ny *Kobbersprøjte* med Tilbehør til Kirken. —

Naar der hos Trap og Both siges, at »Pladsen omkring Kirken er beplantet og indhegnet med et Jerngitter«, skal det sidste Ord ombyttes med »Træstakit«. — 1805 fritoges Æ. for Anlæggelse af en ny *Kirkegaard* udenfor Byen; — en saadan paa c. 1 Tdr. Land anlagdes først godt en Snes Aar senere (Licitation over Muren 1828; Reglement 1830). —

Kirkens *Indtægtskilder*: Æ. Kirketiende og $\frac{1}{2}$ Kongetiende $\circ$: 33 Tdr. Rug og 33 Tdr. Byg, $\frac{1}{2}$ Fæste paa Æ. Jorder og Leje af Kirkestolene (1866 fik Doktor de Lafont en lukket Stol for 10 Mk., hvoraf den borttrængte Landraad Schleppegrell havde svaret 3 Rdl. 5 Mk. 8 Sk.; Mad. Wærum samme Stol 1797 for 4 Rdl.; Kasserer Albertus 1800 Kapt. Heims halvo for 2 Rdl. og Præsteenken Mad. Hemmingsen Christofer Rhodes hele for 3 Rdl. 2 Mk. 12 Sk.). —

Kirkens *Kapital* var 1790: godt 5800 Rdl.; 1793: 3628; 1795: 4156; 1810: 6070, hvoraf 3300 indestod i Kongens Kasse og 70 i Huspanter i Æ., og Resten var udsat af Direktionen.

Sognepræsteembedet.

1458 havde Æ., som sagt, kun »et Kapel«, — saaledes benævnt enten, fordi Bygningen var kullet, eller snarere, fordi kun en Kapellan (nævnt 1458) havde Bopæl ved den, medens *Sognepræsten boede i Draaby*¹⁾, — i den for c. 30

¹⁾ At Draaby Kirke tidligere ikke blot i Henseende til Benævnelse og Beliggenhed i Sognepræstens Nærhed, men ogsaa i Rigdom havde Forrangen for Æ. Kapel, fremgaaer af en Skatteansættelse til Landehjælpen 1524: Drogby Kirke betalte 40 Mark, Ebeltoft 5 ligesom Eghenns, Knudbølle og Raalzø, — Vestofth og Helnex 15, Aggriij 20 og Twedth 25 (D. Mag. IV, 2). Omtrent

Aar siden — paa en tilhørende Eng nær — bortsolgte Gaard, som endnu kaldes »Præstegaarden«, og ved hvis Salg den tidligere Byfogedgaard i Æ. gjordes til **Præstebolig** (jordløs; — hvad Jord, Præsten nu har, er Kirkejord). 1516 siges: »Mag. Anders Glad ¹⁾ fik Præsentats (Ventebrev) til Sognekirken Droby med dens *Annex* Ebbeltoft«, — og 1532 forunder kgl. Majestæt »Peder Tygeszen att være soghen- degen i Droby och Ebbeltofft (mærk.: D. nævnes først!) och tesligest thett boll i Droby sin liifs tiid, dog saa att han skall gøre sognemendene ther same stedt tilbørig tieniste«. Naar det hedder i Wibergs Præstehistorie, at »Æ. synes tidligere at have udgjort et Pastorat for sig«, maa det følgelig i hvert Fald have været før 1516, og til Begrundelse kunde anføres, at kun Draaby nævnes ved Omtalen af tre Præster, som kjendes fra 14—15de Aarh.: Henniken, Hinceri, »Sognepræst i Dranghby (— utvivlsomt Afskriverfejl for Draaby! —) i Aarhus Stift« 1329, Peter Andersen, »præst i Droby« 1441, og Christian Hvidsøn, »Sognepræst i Drogby Sogn« 1479. Men rimeligere er det, at Æ. fra først af har haft fælleds Sognepræst med Draaby, hvad følgende *Kongebrev*, (dat. Kjbhvn. 19/6 1566), der viser et adeligt Forsøg paa at adskille de to Sogne, bestyrker. »Vider, at vi forfare, at Sognepræsten udi Ebbeltofft er død og afgangen, og Sognefolkene der sammesteds forsøimnes med Gudstjeneste af den Aarsag, at os elskelige Fru Ide Ulfstand, Falk Gjøes Efterleverske, skal understaa sig at ville sætte en Sognepræst udi Drouby Sogn, hvilket forn. Sogn altid skal have været annexeret til E. og under een Præst, til nu Fru Ide vil dem adskille, formenendes sig at have der Ret til, for at hun har Hassens Birk udi Pant. Da efterdi de allerede tilforn have været et regale beneficium,

---

samme Forhold 1668 i »Listen over Kirkernes Taxering til Studie- skattens aarlige Indrettelse«: Draaby 3¹/₃ Rdl., Agri 1¹/₃, Tved 1¹/₄, Helgenæs 1¹/₆, Vistoft 1, Roelse ¹/₂, Knebel ⁵/₁₂ og Egens ⁵/₃₄; — Æ. nævnes ikke.

¹⁾ Andreas Lætus o: Glad, Kannik i Aarhus, 1513 tillagt Præbendet Kolkot, † 1557, »underfuldt bevandret i al Slags Lærdom, men blind længe før sin Død; udmærket Prædikant« (Kirkeh. Saml. II, 3, 498). — I et Register over Kannikegaarde i Aarhus c. 1550 nævnes »Mester Anders Gladtz gordt«.

og vi ingen Ret eller Rettighed kjende forn. Fru Ide at have til forn. Kirke, ville ikke heller have, at hun sig dermed noget skal befatte, bede vi Eder (Lehnsmanden Jørg. Rosenkrantz) og begjære at strax ville tale med Superintendenten og med hans Raad forordinere til forn. E. og Droby Sogne en god, lærd Mand, som duelig er til en Sognepræst og kan gjøre Sognefolkene den tilbørlige Guds Tjeneste, hannem bør at gjøre, paa det Kirkerne blive med en Præst *forsørgede*, og Sognefolkene ikke længere skulle blive forsømte, hvormed skeer os synderligen til Vilje«. (Stiftsark.).

Ved Reformationen er Sognepræsten formodentligt *flyttet* fra Draaby til Æ., hvad udtrykkeligt siges i Junges Danmarksbeskrivelse, og 1558 befaledes da Jens Juel (Lehnsmand p. Kalø 1555 og c. 1562 Stiftsbefalingsmand i Aarhus Stift) og Superintendenten i Aarhus at skulle sørge for, at Borgerne »forsørgede Sognepræsten i (!) Æ. med tilbørlig Underholdning, som det sig burde, efter Ordinantsens Lydelse«¹⁾. Embedsbolig fik denne dog ikke, saa at Hr. Søren maatte indberette 1661: »Ingen Residentz, langt mindre Inventarium, og nu (∴ efter Krigen 1658—59) troer jeg neppelig, at Kirken eller Byen skal formaa at opbygge en forsvarlig Præstegaard, hvorudover jeg maa selv leje en Gaard for tjuge Rdl. aarligt, og til denne Dag haver ingen Husleje bekommet«. Men ved Christian V.'s Brev af 1/3 1680 til Velb. Erik Rosenkrantz og Dr. Erik Grave bevilgedes Sognepræsten i Æ. Hr. Knud Utrecht 16 Rixdaler aarligt til Husleje. Bevillingen gjaldt vel ogsaa Eftermændene; thi 1772 indberettedes: »Ingen Præstegaard eller Residents; men man nyder i Residentspenge eller Husleje af Kirken og Byen 16 Rdl.« ---

Sognepræstens **Løn** var 1661: 1. (Al vis aarlig Indkomst af Æ. By — 8 Sk. af hvert Par Ægtefolk — fik Kapellanen). 2. Kvægtidende c. 3 Sletd. 3. Korntiende »lig Kirkens« (∴ i Æ.) c. 15 (?) Tdr. Rug og Eyg af Skov- og Elsegaarde og 21¹/₄ Td. Rug og 24⁹/₁₆ Td. Byg samt 4 Tdr. Rug for Vin og Brød af Draaby. 4. 4 Tdr. Rug af Lyngsbækgaard, »mens i forstum Tid haver Præsten haft hver tredive Skipper quorn af alle Slags, der blev avlet og

¹⁾ Rørdam: Danske Kirkelove II, 41.

opmaalt paa Stedet«. 5. Af Skærso 3 Tdr. Rug og 3 Tdr. Byg, samt 2 Rigsdaler hver Offerdag. 6. 20 Æg 4 Sk. af en hel og det Halve af en halv Gaard i Draaby Sogn. 7. »Et lidet og moxen øde Præste Buol udi Droubye, hvortil ellers kan saaes trej Tønder Rug og trej Tdr. Byg, og er meget ringe Engbiering; Herligheden deraf nyder Præsten dog; den er meget ringe; Ingen snart vil have den i Brug, formedelst at Husene staa paa Fald, og den ringe Jord, der er til, er ogsaa meget sandactig, og den er saa langt fra Haanden for Præsten selv at bruge, hvorudover han maa kjøbe alt huiltz han skal opholde tuende Hester med, som endeligen behøves, naar Kirken og de Syge skal betjenes, hvilket tilhobe tager ikke en ringe Del bort af hans Indkomst«.

1772 opgives Indtægterne saaledes: 1. Præstepenge af Ebbeltoft efter Loven à 6 Rdl. $\circ$: 12 Rdl. 2. Kvægtiende af begge Sogne 16 Rdl. 3. Korntiende af E. Sogn 33 Tdr. Rug og 33 Tdr. Byg, »som er $1\frac{1}{2}$ Tiende, da Kongen allern. i sin Lov har delt de 3 Tiender lige mellem Kirken og Præsten«, $\circ$: $137\frac{1}{2}$ Rdl., -- og »af Draabys 78 tiendeydende Fæstebønder med c. 260 Tdr. Hartkorn 3 Sk. à Td. Hartk., (omtrent?) halvt Rug og halvt Byg, $\circ$: $183\frac{1}{3}$ Rdl, naar Rugen sættes til $2\frac{1}{2}$ Rdl. og Byggen til $1\frac{2}{3}$ Rdl. pr. Td.« 4. Af Lyngsbækgaard 4 Tdr. Rug og 4 Sk. Boghvedegryn, »som skal være Refusion for Tienden efter et Thingsvidne $\frac{1}{9}$ 1702«, $\circ$: 11 Rdl. 5. Af Skærso 3 Tdr. Rug og 3 Tdr. Byg, »som er Refusionskorn for en Vang, som er lagt under Hovedgaarden, $\circ$: $12\frac{1}{2}$ Rdl.« 6. St. Hans Rente 3 og Paaskerente 5 Rdl. (ingen Julerente). Højtidsoffer af begge Sognene 3×40 Rdl. »Uvisse Indk. ved Barnedaab, Barselkoner og Bryllupper ere ulige og ringe, da en Barselkone eller den, som bærer Barnet, kun ofrer 8 à 10 Sk. ¹⁾, $\circ$: 30 Rdl.« Residentspenge af Kirken 16 Rdl. 7. »Annexgaarden i Draaby bestaaer alene af 6

¹⁾ I Knebel 1772: Højtidsoffer af Mand og Hustru 8 Sk. og af en Karl og Pige 4 Sk.; Gudmoderen ved Barnedaab 8 Sk. og Fadderne 1 Sk. hver; ved Introduktion 24 Sk. à 2 Mk. og Følget 1 Sk. pr. pers.; ved Bryllupper: Brudgom og Brud 2 à 4 Mark hver, Føreren 8 Sk., Pigerne 4 à 8 Sk. og de Andre 1 Sk. hver.

Bindinger Hus, af Hartk. 1 Td. 6 Sk. 1 F. Dertil er maalt og beregnet i Draaby Bys 3 Vange saadan Andres . . . . Den er ej fri for Skat; men Præsten svarer de halve, og Fæsterne de halve kgl. Skatter, hvorudover Beholdningen af Landgilden bliver liden beregnet til 3 Rdl. Herligheden tilhører Hs. kgl. Maj. efter Landmaalingen, skjøndt Skærsø Ejere forhen have tilegnet sig samme; men Præsten har altid maattet svare, hvad Herlighedsejeren tilkommer«. 8. »Hverken fri Ildebrand eller Olden; men paa Annexgaardens Grund kan aarligt skæres 20 Læs Tørv, men maa om faa Aar ophøre, da der fattes Grund og Jordsmuld«, 3: 3 Rdl. 9. »Nok af Annexgaardens Grund 4—5 Læs Hø à 1 Rdl.« — Hele Indtægtssummen: 556⁵/₆ Rdl.; men herfra fragik 180 Rdl. 3: 40 Rdl. til Enkepension (tidl., da der var 3 Enker, 80 Rdl.), 20 Rdl. til den resid. Kap. efter kgl. Reskript 1742 for at assistere i Draaby og 120 Rdl. i »Pension efter kgl. Forordn. ang. pers. Kapellaners Salarium, beregnet for 5te og 6te Del af Kaldets Indk. i Penge og Varer«.

1776 sættes Indtægten til c. 400 Rdl. ÷ 20 Rdl. til Kapellanen.

Efter Matriklen havde Mag. K. Utrecht en Ager, som ogsaa 1788 tilhørte Sognepræsten og ligeledes 1814, da Præsten Olivarius opføres som Besidder af »en Del af Engen Sønder Herrens Have, som ikke antages at børe under Byen, og en Ager og en Eng bag Haven«. --

Sognepræstens **Kaldelse**. Kun om Agri og Tved Kirker vides bestemt, at de vare annekterede til Embeder i Aarhus Kapitel ¹⁾. 1661 ejede Kongen samtlige Kirker

1) »Præbende Agri«, som »ikke havde haft Bord, men hvoraf dog var holdt Vikarer«, tilfaldt 1545—46 Rektoratet i Aarhus. »Præbende Tved« (= »vicarie Laurentii«, hvilket »Højmessens« i Paasken havde tilkommet, medens fornævnte Præbende havde »Epistlen«, fik »Kancellitjener« (3: Kammik) Anders Munk † 1573 Livsbrev paa 1553 efter M. Hans Olsens Død. »Akademiets sidste Forvalter over det«, Søren Mikkelsen Poel, døde i Aarhus 1698. -- Tved Kirke, der var indviet til St. Laurentius, ligesom Domkirken i Lund, Kirkerne i Homø, Skagen, Gjellerup, Gadbjerg, Hjarup, Hygum osv., en Kirke i Randers, Essenbæk Kloster og »Kalø Kloster«, er den eneste paa Mols, hvis Helgennavn kjendes.

paa Mols; men i de fig. Decennier solgte han dem alle undtagen Æ.'s. Draaby Kirke afhændedes vistnok en Snes Aar efter til Skærsø, — ligesom Helgenæs's (hvortil Justitsraad Benzon kaldede Præst 1702 og 19, Krigsraad Niels Langballe 1739 og hans Datter Fru Sommerfeld til Kongsgaard 1764; S. 17, Note 2); — Vistoft, Tved, Knebel og Roelse Kirker ejedes i det fig. Aarh. af Gersdorfferne til Isgaard, Kvelstrup og Rolsegaard; — Agri og Egens Kirker solgtes sikkert sammen med Lyngsbækgaard (se disse 4 Gaarde!). Ved Salget af Kirkerne og Patronatsretten gik jus vocandi fra Bønderne (1679 i Vistoft; 1697 i Knebel-Roelse). Tidligere samledes ved Præsteledighed i et Pastorat Provsten og Menighedens (7) Kaldsmænd med Ansøgerne, som — om der var flere — hver holdt en Prædiken. Den Valgte gik derefter til Biskoppen for at examineres og til Lehnsmanden for at faa Kollats hos ham paa Kongens Vegne. Da Kapitlet i Aarhus ved en Kapitelsdom 1603 vilde hævde Patronatsret til Agri Kirke som en Kannikekirke og derfor tiltaltes 1606 af Lehnsmænd Henrik Below paa Kalø, faldt Retterthingsdommen ud til Kongens Fordel, da jus patr. ikke var omtalt i det kgl. Brev af $14/4$ 1545, og Lehnsmanden paa Kalø altid havde ladet høre Agri Kirkes Regnskab, samt stædt og fæstet Kirkens og Kongens Tiender og Kirkens Jord bort, og da ifølge 24 Mænds Vidnesbyrd paa Mols Herredsting $16/4$ 1603 Sognemændene i Agri, saavel som i andre, omliggende Sogne (!), altid havde kaldet Sognepræst (— efter Ordinantsen 1537).

T. Ex. meddeles *et Kaldsbrev* fra 1653: »Vi Borgmester og Raad i Ebbeltoft kjendes og herved gjøre vitterligt: Aar efter Christi Fødsel 1653, Søndagen d. 27. Februar, vare vi med menige Sognefolk udi Kirken her sammesteds forsamlede om et lovligt, christeligt og fornødent Præstekald at omhandle efter S. Hr. Niels Pedersens Død og Afgang (Onsdag $19/1$, saa at det nye Valg altsaa foregik 6te Søndag derefter —). Da efter flittig Bøn og Paakaldelse til Gud Allermægtigste have vi med menige Sognefolks Vilje og Samtykke udi den værdige Trefoldigheds Navn udvalgt, samtykket og kaldet og nu med dette voris aabne Brev udvælge, samtykke og kalde hæderlig og vellærde Søren Albertsen, Skolemester ibid., til vores Sognepræst og Sjælesørger

at prædike og lære Guds hellige og saliggjørende Ord, med de hellige Sakramenters Uddelelse, saa og at føre et christeligt Liv og Levnet, som det hellige Embedes Ejgere (?) och vel andstaaer, som han for Gud og christen Øvrighed vil forsvare. Vi love herhos paa vore egne og menige Borgerskabs Vegne at ville holde og kjende forⁿ. Søren Albertsen herefter for vores Sognepræst og Sjælesørger og bevise hannem udi sit Præstekald, inden og uden Kirke, al tilbørlig Ære og Lydighed, lade hannem faa og nyde til al god Rede al den Offer, Tiende og Rettighed, som andre Sognepræster før hannem have nydt og bekommet, og vi hannem efter Ordinantsen og Recessen pligtige ere. Ydmygeligt bedende og begjærende, at vor kjære velb. Hr. Lehnsmand E. V. Mand Gundi Rosenkrands til Vindinge, Ko. Ma. Befalingsmand paa Kalø, samt og vor kjære Hr. Biskop og Superintendent hæderlig og højlerd Mand Doktor Jacob Matthiæsen udi Aarhus dette vort Kald paa Ko. Ma. og deres Embedsvegne ville konfirmere og stadfæste og med al god Forfremmelse til det Bedste forhjælpe. Til ydermere Vidnesbyrd og Stadfæstelse er dette vort Kaldsbrev med vor Bys Sekret bekræftiget«. — »Jeg Gunde Rosenkrantz til Vindinge . . . kjendes og gjør vitterligt, at, eftersom menige Borgmester og Raad samt af Borgerskabet udnævnte Kaldsmænd i E. By have udi den hellige Treenigheds Navn lovligen kaldet hæderlige og vellærde Karl Søren Albertsen . . . til deres Sognepræst og Sjælesørger . . . , og, efterdi derhos ærlig og velbyrdig Mand Stygge Høg til Skærsø, Ko. Ma. Sekreterer, samme Person ogsaa haver været begjærendes til Droubye Sogn, saa efter den Myndighed og Rettighed, som jeg haver paa Lyngsbækgaards Vegne til samme Sogn, da paa hans Ko. Ma. min allernaad. Herres Vegne kalder jeg herved hæd. og vellærde Karl Søren Albertsen til Drouby Sogn lige med Ebeltoft Kald at betjene og Guds hellige Ord der sammesteds at lære og prædike. Til Vidnesbyrd mit Signet undertrykt og med egen Haand hosskrevet. Datum Ebbeltofft d. 28. Febr. 1653«. Af Kaldsbrevet fremgaaer, at de adelige Repræsentanter for de to Herregaarde i Draaby synes alene at have valgt for dette Sogns Vedkommende, og at, skjøndt Ordinantsen 1537 havde bestemt, at Borgmester og Raad skulde i Kjøbstæderne træde i Menighedens Sted ved Præste-

valg, suppleredes i Æ. med »af Borgerskabet udnævnte Kaldsmænd«, sagtens for at faa Syvtallet ud (Riberart. 1542)¹⁾. Valget 1653 var det sidste i Æ., hvorved Menigheden kaarede, og Lehnsmanden konfirmerede; — ved den næste Vakance 1673 var Enevælden indført med den dermed følgende Forandring, at »den, som havde Rettighed dertil« (i Reglen Kongen), kaldede uden Menighedens Deltagelse i Valget (jfr. D. Lov 1683) og — fra 1670 — uden Amtmandens Bekræftelse deraf. Skjøndt Kongen i Overgangstiden fra 17. til 18. Aarh. solgte en Mængde Kirker, tildels med Kaldelsesret, beholdt han dog i Almindelighed Patronatsret til alle Kjøbstadskald. 1776 indberettede Provsten i Mols Herred: »Hs. Majestæt har bestandigt kaldet Præst til Ebeltoft og Draaby, saalænge Nogen kan mindes, uaget Draaby Kirke med snart hele Draaby Sogn ligger under Stamhuset Skærsø« (König samtidigt: »jus vocandi har alene Kongen«). Oberst Wauvert-Benzons Ansøgning ^{13/11} 1773 om (ved daværende Vakance) at maatte kalde Sognepræst til Draaby maa da antages dengang at være afslaaet. Men det Ansøgte maa dog senere være bevilget, da Oberstens Dattersøn ved Stamhusets Nedlæggelse 1806 fraskrev sig »Retten til at kalde Præster«, — en Ret, som dog vel havde været indskrænket til hveranden Vakance (efter D. L. 2, 3, 4 og Reskript ^{9/1} 1767). — 1810 kaldede Biskoppen Degn til Draaby. —

---

¹⁾ 1642 kaldedes Præst til Helgenæs af Birkefoged Niels Andersen i Kongsgaard. 1 Mand fra Borup, 2 fra Esby, 1 fra Ørby, 1 fra Stødov og 1 fra Fejrurp; — 1647 til Vistoft af Fredr. Reedts til Tygstrup (Fjer af Bogensholm), Herredsfoged Anders Pedersen i Begtrup, 1 Mand ibid., 2 i Vistoft By, 1 i Strands og 1 i Fuglsø; — 1618 til Knebel-Roelse af Hans Skade til Rolsøgaard og 6 Mænd fra Vrinders (i R. Kirke) og 4 Mænd fra Knebel By, 2 fra Skjellerup og 1 fra Lyng (i K. Kirke). Ellers var det nok Regel, at, hvor flere Sogne vare forenede til eet Kald, skulde en Del af de 7 Vælgere tages af hvert Sogn, dog mindst een mere af Hovedsognet. --

Sognepræster.

Før Reformationen kjendes af Præster i Draaby (-Æbeltoft) kun *Henniken* ¹⁾ *Hinzesen* el. *Hinceri* 1329, *Peder Andersen* 1441, *Christian Hvidsen* 1479 og muligvis *Anders Glad* ca. 1516, hvilken Sidste dog som Kannik i hvert Fald maa have boet ved Domkirken i Aarhus og holdt Stedfortrædere paa Landet. — Om den Førstnævnte, en meget uregelmæssigt levende og stridig Gejstlig, fortæller afdøde Overlærer Kinch i sin Bog om »Ribe By før Reform.« S. 171—73, at han efter et ryggesløst Liv rejste til Avignon for at udsone sig med Kirken og opnaaede et Brev af Pavens Pönitentiarius Jens Niborgh (en dansk Munk, senere Biskop i Roskilde), der efter Pavens Bemyndigelse absolverede ham hans Forseelser som begaaede i Taabelighed og Ukyndighed og kun krævede, at han skulde yde de Forurettede Oprejsning, passe de kanoniske Tider, paalægges en gavnlig Pönitentse af Ribe Bisp og suspenderes for en Tid. Henniken, som var Magister og Presbyter i Ribe Stift, havde lagt voldsom Haand paa sekulære Gejstlige, Presbytere og andre kirkelige Personer baade med og uden Blodsudgydelse, havde baaret Vaaben, spillet med Tærninger og andre utilladte Spil, besøgt Kroer, Enge, »blada«, Vingaarde, Lyststeder og andre forbudne Steder, gjort fælleds Sag med Bandlyste, aflagt Mened, gjentagne Gange bedrevet Hor, forsømt de kanoniske Tider og ikke betalt Kollekte, Tiender og andre paahvilende Paalæg og Forpligtelser til bestemte Tider og havde derved overtraadt Konstitutionernes Bestemmelser og de almindelige Befalinger, saavel de provindsielle som Kirkeforsamlingernes og den pavelige Stols Legaters, Delegaters, Sublegaters og Exekutorers, ligesom andre Dommeres, Officialers, Skoleforstanderes og sine Overmænds. Ikke desto mindre blev H. samme Aar — 1329 — udnævnt til Sognepræst i Draaby og ¹⁹/₁₂ tillige til Kannik i Ribe, hvilken Stilling han fik pavelig Dispensation til at maatte forbinde med sit Sognekald (Kirkehist. Saml. II, 4, 203).

¹⁾ Hennecke er en nedertydsk Formindskelsesform for Johannes (Dr. Secher).

Men Biskop og Kapitel vilde ikke tage mod ham, appellerede St. Hansdag 1330 til Paven og ere rimeligvis blevne frie for ham, hvorimod Draaby-Æbeltoft vel beholdt ham. —

Efter Reformationen er Præsterækken følgende ¹⁾.

1. **Hans Christensen**, var Provst 1560, »den første lutherske paa Mols«, † 1566 (se Kongebrevet S. 148).

2. **Jens (Jes, Hans) Berg**, Bjerg el. Bjerring; forud Præst i Knebel i 4 Aar; Provst fra senest 1577 — til længst 88; som Provst mødte han s. m. Søren Haurum p. Hels og Peder Olsen i Agri, Befuldm. for Mols Herreds Præsteskab, ¹⁵/₆ 84 i Viborg for at hylde den syvaarige Prinds Christian. Naar næsten alle Kilder sige, at han blev kaldet 1555 til Æ., kan det ialtfald kun være paa Sukcesion eller som Kapellan. Efter W. † 1603. Se S. 140.

3. el. 4. **Jakob Jensen Møller**, født paa Mols, tidl. Præst i Grundfør (1581 og 98); efter W. † 1603 (13?) og Provst (? — ikke efter Herredsbogen, som kalder ham Jakob Lauritsen; se Kapellaner!).

4. el. 3. **Jens Jensen Bay**, født i Randers. »Medens han var Sognepræst i Æ., kom Uenighed op mellem ham og Patronen Falk Gjõe, der magte det saa, at han mistede dette Brød, men blev igjen kaldet til Grundfør, hvor han døde Dec. 1630« (Lachmann og Kønig) ²⁾.

¹⁾ Jvfr. — navnlig med Hensyn til Præster efter 1814 — Wibergs Præstehistorie; her betegnet ved et W.; fortsat af Genealogen Sofus Elvius 1869—84.

²⁾ Bays Plads i Præsterækken er vanskelig at bestemme. I Tørslev-Præsten Lachmanns Manusk. fra c. 1760 i Horsens Skolebibl. og i Aalsø-Præsten Kønigs fra c. 1770 paa kgl. Bibl. (Ny kgl. Saml., 4to 1194) sættes han efter Hr. Niels, hvilket er absolut galt. Spørgsmaalet er kun, om han skal sættes før eller efter Møller, og Afgjørelsen beroe paa, hvilken Falk Gjõe til Skærsø Lachmann mener. Den ældste F. G. † 1554 kan der ikke være Tale om. Menes den næstnyngste, som døde 1594, maa Bay sættes før Møller, hvilken Plads Herredsbogen 1661 i fhv. Stiftsarkiv og et Katalog i Kallske Saml. 500 p. kgl. Bibl. ogsaa give ham; Berg maa da antages entlediget flere Aar før sin Død 1603; men Angivelsen, at Møller er i Grundfør 1598, kan da ikke være rigtig. Mener L. derimod den yngste F. Gjõe, f. 1594 og † 1651, maa Bays Konflikt sættes til 1613, da G. rigtignok kun var 19 Aar, men dog Ejær af Skærsø, da Moderen var død 1605. Poulsens Katalog 1724 (trykt; jvfr. Manusk. i Kallske Saml. 501) og W. anføre

5. **Niels Pedersen** (ikke »Peder Rasmussen«) fra 1613 (ikke 1603, som alle Kilder have, hvorved W. vistnok er bleven forledet til at gjøre N. P. til Jubellærer; 1603 var denne kun 19 Aar); »tidl. Rektor i Assens?« (W.); lærd; Provst 1632 (snarere c. 28) til (længst) 40; gift i 38 Aar med Maren Hansdatter, som døde $2\frac{2}{3}$ 58, 63 Aar gl; havde 3 S. og 7 D., hvoriblandt kan — efter Tiden — have været Præsten Hans Nielsen Ebeltoft i Knebel (Stud. 1654, † 79), ligesom Niels Sørensen i Skovgaard (? g. m. Maren Pedersdatter) og Peter Andersen (? g. m. Anne Pedersdatter) i Burgaard (Draaby) synes at kaldes hans Svogre. Paa en Sten i Muren bag Alteret i Æ. staaer: »Herneden hviler Hr. Niels Pedersen, Sognepræst til Ebeltoft og Draaby i 40 Aar, og efter stor Forfølgelse døde den 19. Januar 1653 i sin Alders 69. Aar« etc. (S. 54). Forfølgelsen skal efter Pontoppidans Marm. Dan. og Sammes Annaler (ved Aar 1638) ifølge en i Æ. almindelig Tradition have bestaaet deri, at, da N. P. besværede sig over, at Borgerne ikke vilde lade hans forfaldne Præstegaard (— lejet eller Selvejendom? —) reparere eller tilbagebetale de Brandskatpenge, han under de kejserlige Krigsfolks fjendtlige Indfald havde forstrakt Byen med til almindeligt Bedste, anklagede de ham for adskillige Embedsforsømmelser og anden Overtrædelse — og kastede sig over ham »med største Ugunst, Vrede og Misfornøjelse tilligemed Forfølgelse« (Herredsbogen). N. P. var altsaa stedt som samtidige Borgere i Ribe og Aarhus: i sidste By maatte den velhavende Raadmand, senere Borgmester Anders Lydrichsen † 1664, der havde udlagt 4000 Rdl. for Byen i Brandskat, til Retten for at faa sine Penge tilbage, fik en Kommission til at dømme i Sagen og gjorde 1652 Indlæg ifølge Kommissariers, Kongens og Rigets Raads Dom. Ogsaa Hr. Niels's Udlæg refunderedes tildels først efter en Kommissionsdom, — men efter Kreditors Død, hvis Hübertz har det rette Aarstal: efter denne tilkjendte Kommissarier 1667 N. P. for udlagt Brandskat, foruden 84 $\frac{1}{2}$ Dal., som vare betalte, en Sum, der med Renter til 1652 beløb sig

---

ikke Bay i Æbeltoft-Listen, men alene ved Grundfør, hvor tilføjes:
 »i Æ. 1603« (o: 1613?) (1697 døde i Æ. »Kirsten Jensd. Bays« og
 1698 »Anne Jensd. Præstens«). —

til 454 Rdl. 5 Sk., samt pro quota Andel af (1650) afdøde Birgitte Andersdatters Boder, Hus og Smedie 69 Sletdaler 3 Mk. 1 Sk. (se Borgmesterrækken!). — Imidlertid blev N. P. i levende Live »befunden mere strafbar end hans Tilhørere«, siger Pontoppidan, saa at, naar han i nævnte Eftermæle fremstilles som den Forfulgte, maa dette nærmest tages som sagt efter Frænders og Venners Syn paa Sagen. Derimod fejler Pontoppidan (og efter ham Wiberg), — hvad det Følgende vil vise, — ved at tilføje, at N. P. »til Straf blev tilholdt til hver Onsdag at holde en Extraprædiken, som ogsaa faldt hans uskyldige Eftermænd til Byrde«, — en i og for sig usandsynlig Afstraffelse. — N. P. maa have været en meget stridbar og umedgjærlig Mand, hvis Haand var mod Alle, og Alles mod ham. Allerede tidligt — før Krigen 1627—29 — maa der have været Misfornøjelse med ham; ved Reklamationen efter Krigen voxede den og blev almindeligere, indtil næsten hele Borgerskabet med Borgmester og Raadmænd i Spidsen rejste en Storm mod ham i 1637, og efterhaanden kom han til at strides ikke blot med enkelte og næsten samtlige (52) Borgere, men ogsaa med sin Provst og Rektoren i Æ. Efter nogle, dog ufuldstændige Aktstykker i det fhv. Stiftsarkiv i Aarhus kunne Stridighedernes Anledninger og forskellige Stadier nøgenlunde oplyses.

^{21/7} 1637 sendte Æ. Borgere en Klage over N. P. til Kongen. Den var af 29 underskrevet »med egen Haand« og af 23 undertegnet med Voxsegl af en 25-Øres Størrelse, hvori findes dels Bogstaver, dels Bomærker. Blandt Underskriverne vare Knud Rasmussen (Borgmester), Chr. Madsen Kok og Mogens Lauridsen (Raadmænd), Peder Jensen Colling (Byskriver; — den eneste, der bruger »mpp«), Søren Andersen (senere Borgm.), Jakob Busk (senere Byfoged), Jens Sørensen (Rhode? — næstøverst), Jens Sørensen (Hals?), Jens Sørensen (Krog?), Knud Rasmussen (Horstved?), Mads og Peder Jensen Thrane ¹⁾, Mikkel Sørensen Bierig (Skibsbgger?), Christen Kønsen ²⁾, Søren og Mikkel Christensen

¹⁾ 1602 bliver Laurs Jensen Trane Rektor og Præst i Mariager, afsat 1608; Kap. i Viborg 34.

²⁾ Morten Kynson 1694; — »Kønsens Sig« paa Æ. Mark; — »Kønsens Arvinger« c. 1688 ejede Jord ved Sorthul. —

(Hegelund?), Rasmus Sørensen (Wærn?), Mads Laursen, Jens Rasmussen, Glob Nielsen, Søren Olufsen osv. (de 4 Sidste Raadmænd 1647?). Efter at have fremsat Beskyldning mod Præsten for over 8 Gange i 4 Aar ikke selv at have holdt Fredagsprædiken eller sunget Litaniet, at have sagt til Kapellanen ved Alteret, at Litaniet ikke gjordes behov, at have forsømt Børnelærdømmen, at have sunget kun halv Messe for Alteret og aldrig læst den forordnede Bøn af Prædikestolen og »have gjort Skjeldsprædikener og Efterprædikener og lyst fra Prædikestolen efter sin spun (Spaaner?)¹⁾, han sagde, de havde stjaalet fra hans Skib, han lod bygge, og truede dem med Band, med mere, som ej er bevist endnu . . . .«, fortsætte Klagerne: »Iligemaade være sit Embede henlever han ideligt i Trætte, ideligt søger Thinget, bruger megen verdslig Haandtering, særdeles som disse: holder Smedje, Vandmølle udi Byen, som han lader male Korn paa, for hvem det begjærer, kgl. Maj. Møller omkring Byen liggende til Fortrængsel og Skade. Og som tilforn er klaget af en . . . . (?) for salig Hr. Jørgen Skeel (Lehusmand til 1628—9, † 31), har Hr. Niels da lovet den salig Herre, at han ikke skulde male videre end sit eget Korn derpaa, og haver dog ikke holdt det. Item nu i Vinter lod han bygge et stort Skib, som han solgte til N. N., Borger i Kjøbhvn., for 100 Rixd. og holdt mange Embedsfolk (o: Haandværkere) derpaa, som han ellers gemenlig har holdt nogen Tid lang til hans store Smedjehus at opbygge og Stengjærder at lade sætte. Saa paa det samme hans Embedsfolk saavelsom han selv om Bededagene kunde komme snart af Kirken paa Arbejde igjen, da er Kirketjenesten imod Forordningen og Ordinantsen forkortet, saa med halv Messe, den forordnede Bøn, Litaniet m. M. Nok haver han ladet udsælge Peber, Risengryn, Øl, Brændevin, Sæbe (?), Hommel (Humle), nok anden Kjøbmandskab²⁾ de fattige Borgere til stor Afbræk og stor Trængsel, som

¹⁾ Tillysninger fra Prædikestolen om Faar, Høns, Varer og Redskaber osv. vare dengang ikke ualmindelige; Reskript ²¹/₄ 1683 paabød da, at der derfra kun maatte tillyses, hvad Kongen befalede, og Bisen tilsendte; — alt Andet henvistes til Kirkestevne.

²⁾ Kjøbmandskab, Beværtning og Salg af Øl og Brændevin forbødes Præsterne ved D. Lov 1683.

ud af saadan Varer søge deres Næring og skulle give deres Konge Skat og anden Rettighed aarligt som tilbørligt. -- Item har han indkøbt og sig tilvendt over 22 Ejendomme, hvoriblandt en stor Part er øde og af Fjenden blev nedbrudt, og han siden deres Udflugt har sig samme øde Ejendomme tilvendt, hvilke han med store Stengjærder udi Byen udi Adelgade efterhaanden har ladet indlukke og saaer aarligt Korn udi, og ikke han vil lade bygge paa samme Ejendomme eller give nogen Skat deraf til Eders kgl. Maj., hvorover det fattige Borgerskab er kommet i en stor Rest med Byens Skatter siden Fjendetide . . . . , hvilke forn. Poster om hans verdslige Bedrift og iligemaade største Delen er ham overbevist og af Landsdommer konfirmeret. -- Allernaadigste Herre og Konge! Efterdi han er udkommen i saa møgen Gjerrighed og Rigdom, item med Kiv og Trætte til Thinget saa godt som med hver Mand i Byen, saa høre vi fattige Folk og mange Skjeldsprædikener og Efterprædikener imod Ordinantsen og Forordningen, som omvundet er; thi han haver gemenligen altid Nogen at være i Trætte med; derfor maa hans Vrede og altid udøses paa Prædikestolen, saa han forsætligen bruger sin Vilje og hadske Hjerte imod sine Tilhørere i Kirken og uden Kirken, i Prædikestolen (— hvor han kaldte dem »Skabbalse«, »grove Kumpaner« osv. —), i Skriftestolen og paa Thinget, Alt imod Ordinantsen og Forordningen. Saa vi højligen nødes til, eftedi Saadant har ingen Ophold, med denne vor underdanige Supplikation at besøge Eders kgl. Maj. og underdanigst lade vide slige hans Bedrifter. Men herhos, kgl. Maj. til videre Vitterlighed om andre hans grove Gjæringer i det hellige Embede, ere vi underdanigst begjærendes naadigst Oprejsning at maatte meddeles, at føre Vinde over ham, anlangende hvis (hvad) af ham for nogle Aaringer udi Pesttid og Fjendetid skeet er, at Sligt kunde komme for Eders Maj. og deraf vide, hvorledes han sig mod Gud og hans hellige Embede, høje Øvrigheds Ordinants og Mandater saa og sine fattige Tilhørere haver anstillet og forholdt med Sakramentet i Pesttid, udi underlige Maader det skal have uddelt, som formenes aldrig saadant haver nogensteds været hørt, med meget mere i den Tid«. (Det paasagdes ham, at han i Pesttiden 1619 ikke havde villet gaa ind til

de Pestbefængte med Sakramentet: Oluf Smeds syge Kone Maren Mikkelsdatter, som skulde gjøre Barsel og tillige var syg, havde han berettet paa Dørtærskelen, hvor hun knælede ned, støttet af to Koner, medens Kalk og Disk stod paa Natstolen udenfor Døren; til Andre havde han rakt Brødet og Vinen paa en Kjæp ind igjennem Vinduet; en Aften havde han negtet at gaa til en Mand, paa hvem »Helsoeterne vare slaget ud paa Skuldrene«; han vilde komme næste Morgen; den Syge vilde da gaa til Præsten og kom, ledsaget af to Venner, et Stykke bort, men maatte ledes tilbage og døde kort efter). »Nok udi Fjendetid meget kjøbt og haandtøret med dennem, som alt kan bevises, saa og forsømt Prædiken til Højmesse 2. Pintsedag (1629), da Fjenderne drog sidste (?) fra Ebbeltofft, og det havde ringet tre Gange til Prædiken, og mange Folk vare i Kirken og villet hørt Prædiken og takket Gud for naadig Forløsning; da lod han omkjøre med sin Vogn i Byen og gik selv fra en Mands Dør til en anden og købte med Fjenderne, hvad Fattigfolk havde beholdt, saa mange af dennem maatte staa med grædende Taare og deres fattige, smaa Børn og begjære af ham, at han ikke vilde frakjøre dem, hvis ringe Del Fjenden vilde lade dem beholde; men intet han agtede derom, og ikke heller han vilde gjøre nogen Prædiken den Dag. Item udi samme Fjendetid skal han have taget fra Kirken en Sølvkande, som en Dannemand havde givet dertil at have Messevin udi (S. 141), og bar den under sin Kjole til en Ritmester, der laa i Byen, og fik hannem og dermed befriet sit eget Sølv og andet Gods og bragte sig i største Venskab med Fjenderne og siden havde sit Kjøb og Salg med dennem frit beholden; -- saa, hvad de røvede og tog fra Adel og andre Fattigfolk, vidste de strax i ham at have deres Kjøbmand, med meget mere kan blive overbevist og skulde give Eders K. Maj. en hel Forundring om slig en Præstes Gjerninger. — Men, efterdi han udi forrige Tider, efter Fjenderne vare uddragne, vel vidste, han sig havde møget forseet og frygtede for Straf i Længden, da er muligt, han ved den Tid har tilvirket sig nogle Vinder af de Betrængte og hans Skyldnere, hvormed han sig om Pest og Fjendetid vilde med bestride. Saa ere vi derfor underdanigst begjærende, om Eders kgl. Maj. naadigst herudi

vil forunde os Oprejsning, at samme Vinder da derved maatte dødes og kasseres, og de Sager, som (?) ny gjorde, paatales, og Vinder derom nu paa ny forhverves. Men Gud give Eders kgl. Maj. vidste ret Halvparten af hans Bedrifter udi XXIV Aar, han haver været Præst i Ebbeltoft, som mange fattige Folk ved det og dog tør Intet tale derom, da fik han vel sin løkke, som fortjent var. — Allernaadigste Herre og Konge! Eders kgl. Maj. ville for Guds Skyld have Eders Maj.'s Undersaatter i Ebbeltoft naadigst under Eders Maj.'s Defension og herudinden mildelig betænke Oprejsning med dette, at meget grauligt og ej for Gud sømmeligt, af ham gjort er og bedrevet i sit Embede og udenfor, en Gang maatte komme for Lyset, og den, som udi saa meget Argeligt skyldig var, ej tilstedes de hellige Steder udi Kirken at beklæde. Slig Eders kgl. Maj.'s Mildhed og gode Betænkende imod os fattige Folk vil Gud rigeligen igjen belønne, og vi stedse ihukomme først den Almægtigste at ombede med samt den Allerbøjestes Beskærmelse over Eders kgl. Maj. til langvarende Sundhed og et lykkeligt og fredsomt Regimente».

I Anledning af Klagemaalet aflagde Chr. Thomesen Sehested (Lehnsmand paa Kalø fra 1628—29 til 1640) Beretning til Kongen ^{14/10} 1637: »Anlangende den Uenighed, som er mellem Præsten i Æ. og Borgerskabet, saa har aldrig enten mig eller Biskoppen, det mig er vist, været given tilkjende, at Kirketjenesten om Bededagene for Alteret før Prædikenen eller med Litaniet derefter er bleven forkortet, som er dog paa 4de Aar angiven at skal have været; men i Marts og Juni sidstforleden er det først bleven ryktbar, den ene Part af dem med Præsten har haft Trætte og hannem saadant m. a. M. om hans Skjeldsprædikener, om Thingsøgen og Trætter, om mange Ejendomme, han sig har tilforhandlet, om hans Skibsbygning haver forekast. Og derefter er Thingsvidne tagen. Samme Thingsvidne er af Præsten til Underkjendelse til Landstinget indstevnet og er der bleven ved Magt kjendt. For samme, saavel som andre Aarsager er Præsten sidst i Juli formedelst min Ridefoged for mig og Bispen indstevnet, dog for indfaldende Forhindring, at jeg ikke har kunnet være tilstede, er Dom endnu ikke gangen. Herforuden har endnu nylig Borgmester

og Raad taget Stevning af mig og Bispen over ham for samme Beskyldninger. Og nu med Allerførste efter begge Stevninger Dom skal gaa, saa Sagen hænger til lovlig og ordentlig Proces. De andre Beskyldninger anlangende, hvis udi Pest og Fjendetid forre angives, det er endnu Intet (?), det mig er forekommen . . . . Hvad sig herefter ske kan, om kgl. Maj. . . . mig naadigst med . . . (— Originalen er et Par Steder for medtagen af Ælde til at kunne læses! —). Ellers har den fornemteste Part af . . . fast paa samme Tider ungefær, som det til Thinge med Sognepræsten drives, given deres Kapellan, som dog for sin Drukkenskab og Uskikkelighed blev Kaldet fordømt (— se Kapellaner!), ligesaa god Skudsmaal og Vidne, som de nu over Sognepræsten give Last og Klage. Signatum Kalø 14. Okt. 1637. Chr. Thomsen, m. p. p.« — Antageligt er den af Sehested bebudede Dom den, »udi hvilken Velb. og Strenge Hr. Kantsler Chr. Thomsen og Dr. Morten (Madsen † 1643) tilfandt Hr. Niels at udgive 100 Rdl.«, — en Dom, som den Domfældte senere ved Landemodet 1652 »beskyldte offentligt for Løgn, og at den var dømt efter Løgn, hvilket Bispen (Jakob Madsen † 1660) var begjærende, at Provsterne vilde drages til Minde og staa gestendig, naar behoff gjordes«. Har Hr. Niels haft Provsteembedet, maa dette vel samtidigt være frataget ham; thi Januar 1640 er Palle Amdisen i Agri Provst. Dernæst maa Kapitelsdommen vel kun have angaaet Kirketjenestens Forsømmelse. Aktionen »de andre Beskyldninger anlangende, hvad udi Pest og Fjendetid Præsten forre angaves«, maa være gaaet til Landsthinget. Sehesteds Skrivelse af ¹⁴/₁₀ 37 er paategnet: »Læst paa Ebbeltoft Bything 8de Okt. 1638«. I de 3 følgende Maaneder sees Vidneforhør fra begge Sider at være optagne ved Æ. og Hassens Thing angaaende Præstens Færd under Pesten og i Fjendetiden. Peter Andersen i Burgaard m. Fl. vidnede saaledes, at »Rytterin drog aff ved XII slet oc fodfolchin ved 2 slett«, at »gamell Rasmuss Kieldson meth høstru och børn schulle gaait paa schandtsen ¹⁾ lidit offuer medag anden pindtzedag, der fienderne vare affdrogen«, at

¹⁾ Altsaa har »Skandsen« existeret før Krigene 1643—45 og 1657—60 (Side 55). —

»Chrestin Kiønsen meth høstrue och børn var i Stabrand 1629 anden Pintsedag fra morgen och till Afften och icke kom til Ebelltofft førind fienderne affdrogen«; — Mikkel Sørensen i Draaby og Søren Madsen i Boeslum bevidnede, at »anden Pindzedag Rengz til Predicken wed 7 siet« (i Draaby?), og »Hr. Niels stud paa Kirchegaarden ved den pass schulle vere Predicken, oc stued i Vabenus meth Prestekiortill paa«; — Anne Mikkelsdatter i Æ. m. Fl.: »at de var inde i fiendernes huss i Michell Hegelunds huss i fiende tiid, da var hand fløtt aff husinn, och icke de saae Kober eller Kleder der«, — »uden tomme husse«; — Søren Mikkelsen i Draaby citeredes »for et enlig Vinde om thuinde diøner, Rytterkuinden, der laa til Peder Matzøns, lued hannem foe; Hr. Niels bekiende hans høstrue kjøpt diønerne«; — Søren Jørgensen i Draaby cit. »for et enlig winde om diøner och Kleder s. Jenns Jespersen schulle sold i Norge«; — Mette Mikkelsdatter i Æ. vidnede, »at hun, da hun 1619 tjente sl. Morten Glad i Ebeltoft, saa den anden Søndag Morgen tidligt, som var den anden Søndag efter den første vor Frue Dag samme Aar, at Hr. N. meddelte afg. Oluf Smeds Hustru Maren Mikkelsdatter selv tredje det højværdige Sakrament udi Døren, hvor de kom ud imod hannem, og forn. M. M. ikke gjorde Barsel den Dag, ej heller døde samme Dag, og ikke hun hørte Nogen begjærede, at Hr. N. skulde gaa ind til hende samme Tid«; — Hans Justzøn i Aars og Niels Sørensen i Skovgaarde vidnede ligeledes; — Nogle »vandt anderledis end deres førige Vinde« osv. — Ved »Dommen i Viborg« vare 29—3—1639 tilstede paa Borgmesters, Raads og Borgerskabs Vegne Raadmand Chr. Madsen Kok (som havde foræret til Kirken den Sølvkande, som N. P. beskyldtes for at have stjålet), »Indvaaner« Jacob Busk, Peder Jensen Skriver og Mikkel Hegelund. Udfaldet kan ikke Andet end forundre og synes at tyde paa, at Æ. Borgere dog ikke retsligt have kunnet dokumenteret deres grove Beskyldninger mod Sognepræsten. »Er formedelst woris underhandlingh saa forenide, att fornævnte her Niels paa sin Side, Saauell som Chrestin Kock, Jacop Busch, Peder Jenssøn och Michell Heggelund paa thieris egin, borgemester, Raad och borgeschabis Wegne med samenlagte hender ehr Venligen och Vel forligt och

fordrogin, saa de iche vesste hinanden Andit End alt ære och gaat att beschölde, Och alle huis Winder, Clage, Supliquer, Dome och breffue udi same sager gangen ehr Saawell som alle bij Sager der aff Rejst, schall were cassetit, død och mactelos, Ingen Widere thil hinder eller schade at komme i nogen maader. Och de samptlig loffuide all haad och Affuind at offvergiffve Och her epther paa beggi Sider huer for sig Leffue emod Hin Anden Chresteligen och Vell, och hinanden aldt gaatt tilføye« (Viborg Landstthings Justitsprotokol).

Freden varede dog kun kort, ialtfald med to af de nævnte Borgere. $\frac{6}{3}$ 1640 lod Hr. Niels »fremkalde for sig i Kirken Jakob Busk og Søren og Mikkell Christensen (Hegelund) og paamindede dem, de skulde tage aabenbarlig Skrifte efter Forordningen«. Præsten havde nemlig »holdt dem fra hemmeligt Skriftemaal«; -- derfor stevnede de ham sidst i Januar 1640 for Provsten Hr. Palle; — denne »henviste efter lang Forhaling Sagen til højere Øvrighed«; -- en Kapitelsdom ($\frac{26}{2}$ 40 ?) er vist gaaet Citanterne imod; — derefter fremkom deres Sognepræst vel med nævnte Paamindelse, hvorefter de vel atter have klaget til Provsten; — denne »dømte da selv $\frac{19}{3}$ i Agri Kirke Klagerne til aabenbart Skrifte«; men disse fandt Provstens Dom« vrangelig at være funderet« og stevnede ham $\frac{10}{4}$ for Landemodet (Lehnsmand Jørgen Kruse, Biskop Morten Madsen og Provsterne); — Kjendelsen kom nok til at lyde, at »Provsten ikke havde gjort Uret«.

Samtidigt havde Hr. Niels en anden Sag for Retten, — et gammelt Stridsæmne angaaende Ugedagsprædikener, som han synes at have taget frem paany ved at paalægge den nye Rektor Jens Lyngby Onsdagsprædiken. Denne stevnede ham da, »for han sig understaaer at besværge ham med Onsdags-Prædiken udi Byens Kirke, for hvilken han selv Løn oppebærer og ikke med nogen nøjagtig Bevisning skal bevise samme Prædiken at ligge til hans Bestilling, som han formener, om end hans Formænd den godvilligen kunde have forrettet, beklagendes sig derudi af samme at forures og derover sin egen Bestilling med Ungdommen i Skolen at undervise at forsømmes«. Rektoren fremlagde »en Kopi af et Raadstuevinde, udgiven paa E. Raadhus d.

19. Febr. 1622, hvorudi Borgmester og Raad med 24 Mænd adskillige Artikler om Byens Lejlighed forordnet have, og findes deri, at Borgmester og Raad tilspurgte menige Borgerkab, om de vidste nogen Besked, hvem der skulde holde Fredagsprædiken ved Magt i E. Kirke, enten Sognepræsten Hr. Niels eller Skolemesteren, og om de vidste, hvilken der havde Løn derfor. Svar: Hr. Niels havde derfor til Løn 8 Sk. af hvert Ildhus i Byen $\circ$: 4 for Sognemessen om Søndagene og de 2 for Ottensdags-Prædiken og de 2 for Fredagsprædiken, som hans Formænd udi Langsommelighed før ham for samme Løn gjort haver, og ikke de havde givet Skolemesteren nogen Tid Løn for samme Fredagsprædiken. Skolemesteren havde til Løn af hvert Ildhus 4 Sk. dansk $\circ$: til at holde Sang og Aftensangstjeneste ved Magt«. (Om Fredagspræd. se videre ved Rektorer!). Der-næst fremlagde Rektoren en skriftlig »Kundskab«, hvorefter hans Formand J. J. Mørch under $\frac{20}{4}$ 1640 erklærede: »Jeg haver nogen Tid Onsdagsprædiken forrettet Borgerkabet til Vilje; men, eftersom Hr. Niels selv oppebærer Lønnen, har jeg ham den opsagt, ikke for Svagheds Skyld, men fordi Hr. N. selv oppebar, hvorfor Hr. N. derefter samme Tjeneste forvaltede kontinuerligt i min Tid og selv af Prædikestolen oplæste to Kapitler af Biblen og mig siden al den Stund, jeg var i Skolen, for samme Tjeneste forskaaned«. Sagen kom $\frac{6}{5}$ 1640 for i Aarhus (hvor Provst-el. Landemode efter Paabudet 1618 holdtes to Gange aarligt: Onsdagene efter Filip Jakobs Dag $\circ$: 1ste Maj og efter Dionysii Dag $\circ$: 9de Oktober). Men med Fuldmagt fra Hr. N. mødte Søren Rasmussen og fremlagde hans skriftlige Svar: »Eftersom Jens Nielsen Lyngby haver ladet mig idag, som er den første Maj, stevne til Aarhus Provstmode at skulle møde d. 6te Maj, da, efterdi jeg ikke saa hastigt kan forhverve lovlig Kundskab udi Borgmesters og Raads Fraværelse (hvor?) til den Sags Beskaffenhed, som jeg er indstevnet for, tilmed og er vores kjære Lehnsmænd Hr. Kantsler (Sebested) ikke nu hjemme, som og bør alt raade og byde udi saadan højvigtig Sag anlangendes Kirketjenestens Forandring udi en Kjøbstad, hvorfor efter slig Lejlighed jeg er begjærendes, at Sagen maa opsættes til efter Pintsedag, naar vores kjære Biskop efter sin egen Betænkning

vil lade mig vide at skulle møde« m. m. Sagen opsattes da til næste Provstemode, »at Hr. N. ikke skulde beklage sig over Overilelse med Retten; — imidlertid skulde han forsyne Kirketjenesten, saafremt han ikke derfor vilde stande til Rette«. Hvad senere forefaldt, er ubekjendt; men 1641 negtede Biskop Morten Madsen at ordinere Lyngby, der var kaldet til Holme-Tranberg, »paa Grund af den Strid, han havde haft med Sognepræsten i Æ« ($1\frac{2}{3}$ 42 ordineredes L. dog som kaldet til Helgenæs) Stridsæmuet var atter fremme paa Landemodet $\frac{2}{5}$ 1649, da Hr. Niels var indstevnet af Provsten Hr. Palle Amdisen »for Onsdagsprædiken, om han den ikke selv burde at betjene og ikke latinske Skolemester«, og da blev »sluttet«: »Efterdi Sognepræsten haver særdeles Løn for samme Tjeneste, bør han den og selv at betjene«.

Aaret efter var Hr. Niels igjen for Retten, idet Provsten Hr. Palle $\frac{3}{5}$ 1650 indstevnede ham og Kapellanen Hr. Oluf Christensen »for Forseelse, som er skeet i Ebeltoft Kirke med Alterens Sakraments Uddelelse, at Hr. Oluf skal have gaaet en Dreng (o: Karl; — Jakob Christensen) forbi med Brødet, og Hr. Niels er kommen efter og har meddelt hannem Vin. Eftersom Hr. N. udbad at befri sig ved Vidner, som bløve fremlagte, hvilke ikke vare lovligen førte og aflagte til Thinge, blev ham forelagt 10 Uger at føre Vidnerne lovligen«. Sagen stod paa til Landemodet $\frac{5}{5}$ 1652, da Hr. N. selv mødte i Retten som indstevnet, Thingsvidner fra Æ. Bything (af Skolemester Søren Albertsen, Søren Andersen m. Fl.) og den af Drengen Jakob paa Kalø Skriverstue afgivne og af ham selv underskrevne Beretning fremlagdes, og følgende Dom afsagdes: »Eftersom Hr. Niels i E. intet Vidne sig til Befrielse lovligen har forhvervet, ej heller har ladet stevne de Vidner til Underkjendelse, som Hr. Palle har forhvervet, blev hannem paa Rettens Vegne forelagt at entholde sig fra Prædikestol paa Erklæring og midlertid at lade Kaldet forsyne, som forsvarligt kan være«. (D. Lov 2,11,11). »Efter disse Sager vare forhandlede, fremlagde Hr. N. nogle Breve hans Hustru anlangende, som ikke var stevnet for; — blev afvist, til han lovlig dermed proceder«.

Til samme Landemode havde omvendt Hr. Niels indstevnet Hr. Palle for hele 8 Beskyldninger efter Stevningers

Indhold: »1. For en Dom udstedt af Hr. Palle mellem Hr. Niels og Knud Rasmussen (Borgmesteren?) paa hans Embede. Fire Thingsvidner, hvoriblandt at Borger Søren Andersen af Lehnsmændens (Gunde Rosenkrantz's) Fuldmægtig blev advaret at holde sig fra sit Borgmestersæde, indtil han havde befriet sig for Knud Rasmussens Beskyldning¹⁾. 2. At han skal have anhidset hans Tilhørere til Trætte med ham. Hr. Palles Seddel til Søren Andersen om, at Knud Rasmussen skal stævne, for han blev udvist af Skrifte. 3. At han skal have taget sig Dom til om de Blade, som findes skaarne af Kirkebogen (∅.: Kirkeregnskabsbogen), som Hr. Palle selv skal være sigtet for. Hr. Palles 6 Ugers Opsættelse efter Parternes Begjæring og Bevilling i samme Sag. Et Thingsvidne om en Beskikkelse for Hr. Niels til Borger Søren Andersen, efter hvilket Hr. Niels vil bevise Hr. Palle at være sigtet for samme Sag. 4. At han haver taget Lam af Draaby Kirke. Kirkeværgernes (?) Jens Steffensøns og Anne Pedersdatters Kundskab derom (jvfr. S. 8 og 153). 5. At han ulovlig Stævning havde udstedt over Hr. Niels til dem, som det ikke havde begjæret. 6. At Hr. Palle med Stiftsskriveren haver for 2 Aars Kirke-regnskab ej skulde haft mere end 4 Sletdaler ringere end 1 Mk. og dog haver taget 6 Dl. slet 1 Mk. (Jvfr. Christian VI's store Reces 1643 i Rørdams Danske Kirkelove III, 307 og D. Lov 1683: 2,16,10 og 2,22,52-53). Udviste det med Kirkebogen, som dog ikke var nummereret og gennemdragen. 7. At han haver ladet Dom paa Hr. Niels om Onsdagstjenesten forkynde til E. Bything og ikke har ladet Hr. N. se eller læse for^{te} Dom den Dag, han lod den læse til E. Bything. Slutningen af Dommen, som Hr. Niels den havde udskrevet, og hvis (hvad) han paa Hoveddommen skrev, der den blev læst for ham. Bevisningen indført af Kirkeværgerne i det samme, som er fremlagt til Beskyldning 4. 8. At han har 2 Mk. for Kirkens Regnskab at skrive taget, som han dog aldrig har bekommet, ikke heller Regnskabet skrevet m. m., samme Beskyldning indeholder. Beviset med Hr. Pallis Haand Kirkeregnskaberne underskrevet,

¹⁾ Vedrørte Beskyldningen — efter det Flg. — Kirkeregnskabet? Borgmester og Raad var deres egne Kirkers Forsvar.

udi Kirkebogen. Dertil at svare mødte i Retten Hr. Palle og fremlagde sit skriftlige Svar, som for Retten blev læst og paaskrevet. Blev for Retten herpaa saaledes kjendt: At den 1., 2. og 7. Post findes ikke Hr. Palle nogen Ulempe udi, men kjendes fri for Hr. Niels's Paatale. De andre Beskyldninger findes han (henhøre?) til verdslig Ret. Hvad Sagen udi sig selv udi den 1. og 7. Post anlanger, skal den paa tilbørlige Steder med Allerførste blive indkaldt«.

Videre vides ikke; men Hr. Niels, som døde i Januar 1653, saa neppe Enden paa alle sine Processer, der bl. A. havde kostet ham 250 Rdl. i Mulkter. Renterne af denne Kapital skulde udbetales til fattige Præsteenker; men, da der ikke fandtes »Haandskrift om samme Penge«, hverken fra den 1660 afdøde Biskop Jakob Mathiesen (Madsen) eller fra den 1664 afdøde Biskop Brochmand, »proponerede Biskop Erik Grave den Kasus« paa Landemodet 1666 (og atter 1672). Enkerne formentes dog at have faaet de dem tilkommende Renter. Grave bragte med stor Besværlighed Brochmands Enke Anne Lauridsdatter til Betaling: »Kapitalen var ellers ganske gaaet den Fattige fra«; — 1669 blev den sat paa Rente i sl. Johan Utrechts Anne Thomisdatters Gaard. Blandt de Nydende 1669—77 vare Præsteenker i Tved, Agri og Knebel (Hr. Thues, Hr. Palles og Hr. Alberts).

6. **Søren Albertsen** fra 1653 (Valgpræd. $\frac{7}{2}$); forud Rektor i Æ. i 8 Aar; f. c. 1621, Søn af Præsten Albert Jensen i Knebel ¹⁾; † $\frac{12}{8}$ (!) 1673, 52 Aar (S. 139); g. m. Birgithe Nielsd., neppe Formandens Datter, levende, som det synes, endnu paa Matrikulens Tid, da hendes Navn opføres ved et halvt Fæste, som senere kaldes Kirkens, men maaske allerede da var det. 1660 betalte Hr. Søren i Kopskat for sig og sin Hustru 4 Rdl. og for en Dreng og en Pige $\frac{1}{2}$ Rdl., men ikke for noget Barn; — har han haft Børn, have disse alt da været hjemmefra; — blandt

¹⁾ Hr. Søren's Søstre: Apellone A. f. 1645, † 88; g. 64—65 m. Laurs Jensen i Kongsgaard (S. 17, Note 2); — Karen A., g. før 67 m. Chr. Rasmussen Samsing i Esby; — Anne A., g. før 77 m. Lukas Utrecht i Skovgaarde, maaske 1. G. m. Jakob Nielsen smsteds (se Latinskolen); — Lene A. † 1744, g. m. Præsterne Hans Nielsen i Ebeltoft og Søren Jensen Winther i Knebel.

dem kunne have været Præsten Søren Sørensen Ebeltoft i Aunslev † c. 1685 og Præstekonen Mette Sørensd. Ebeltoft i Marie Malene † 1702.

7. **Knud Hansen Utrecht** fra $17/9$ 1673; efter W. født i Nyborg og Rektorsøn; Stud. Sorø 58, i Kjbhvn. 60; Præst i Marie Malene 67—73, Mag. 84 el. 87, † $8/9$ 1711, begr. i Æ. K. (S. 138) ligesom ialtfald hans to nærmeste Formænd. Hans Moder døde i Æ. 1693. Hans Frænde (Fader?) var sikkert den Hospitalsforstander og Domorganist Johan Utrecht † 1641?, der som den Første havde med Eneret ifølge Kongebrev 1640 holdt dansk og tydsk Skole i Aarhus, og hvis Enke Anne Thomisd. 1669 laante 300 Sletd. paa sin Gaard i Aarhus (o: Hr. Niels's Mulcter paa 250 Sletd. + en Kapital paa 50, hvoraf Renten var tillagt Organisten ved Domkirken). Efter W. var Præsten U. g. m. 1. Inger Sørensd. Tybring og 2. Elisabeth Margrethe (!) Borggrevinch (Borchgreving) fra Hornslet Præstegaard f. 1647, † 1714 i Aarhus (? Søster til Magdalene B., g. m. Rektor og Præst i Aarhus Hans Jørgen Rhodius); — men det første Ægteskab er tvivlsomt og hidrører sikkert fra Forvexling; thi i Kirkebogen nævnes 1705 »Tolderens (o: Johan Utrechts) Hustru Inger Sørensdatter«. Præstens Børn vare: Johan (Tolderen?), Erik Grave (opkaldt efter Mormoderens anden Mand Biskop Grave), Marie f. 81 (g. m. Konstantinus Thorsager; — 1753 er »Mad. Torsager« Fadder i Æ., og 1776 døde hun der, 95 Aar) og Elisabeth Magdalene (g. 1704 m. Byfoged Redlich), — maaske ogsaa Lovise Charlotte (g. 1704 m. Korporal Garlou Lorentz) og »Rakel Knudsdatter« (se »Blandinger« Nr. 5). Mag. Knud synes at have været »trættekjær« og mindre præstelig i Tale og Færd. $12/5$ 1700 indstevnedes han for Landemodet og naatte gjøre Justitsr. H. Benzon til Skærso Afbigt for Retten for altfor haarde og usømmelige Ord, hvormed han havde angrebet ham som sin Patron, og give 40 Rdl. til Sagens Omkostninger. S. D. maatte han betale 100 Rdl. i Mulkt til fattige Præstenker for begangne Forseelser i Embedet: »1. Angaaende Tillysning til Skriftemaal om Lørdag og Afvisning derfra, naar de til bestemt Tid vare aukomne og havde længe biet efter. 2. Nogle Personer havde han vist fra Skriftestolen uden lovlig Aarsag, som otte Dage tilforn havde ladet

sig antegne og havde beredt sig dertil, da han dog havde antaget Andre. 3. I Skriftestolen havde han antaget to Personer paa engang. 4. Slagsmaal med en Del af sine Sognemænd, hvorom han var overbevist. 5. Han havde erindret sine Sognefolk om Restancer og deres (?) Rettigheder fra Prædikestolen (S. 155, Note). 6. Han havde begejstret sin Provst (Hadsten i Agri) utilbørligt med Latter og Foragt ved en Visitats. 7. Om Onsdagen havde han publice absolveret en Del, som ej bør ske paa Landet, og havde ej annammet dem til Sakramentet førend Søndagen derefter uden videre Absolution«. — »Endvidere samme Dag blev han dømt til at gjøre Laurits Andersen i Begtrup (Herredsfoged; S. 10) en Erklæring for Retten, fordi han havde talt saadanne Ord til hans Børn, som syntes at være hans og deres gode Navn og Rygte til Forklejnelse, og desforuden at betale 8 Rdl., fordi han ikke vilde gjøre denne Erklæring for Underretten«. — ¹³/₁₀ 1700 blev han igjen dømt til at gjøre Justitsr. Benzon Afbigt »for usømmelige Ord, som Justitsr. syntes at være fornærmet ved, og andre Forgribelser«. — »S. D. dømtes han i 10 Rdl. Mulkt til fattige Enker og 20 Rdl. til Processens Omkostninger, fordi han, Søren Kjeldsen til Foragt og Menigheden til Forargelse, havde kast' det Offer efter ham, som han havde frembaaret, da han gik fra Alteret, og var ej dermed fornøjet«. — Om han senere havde ny Sag med Justitsr. B., eller det var den gamle for højere Instants, vides ikke; men ved Slutningen af 1702 har Utrecht noteret i Kirkebogen: »De Børn, som ere fødte og døbte her i Æ., medens jeg var til Højesteret mod Justitsr. H. Benzon, har Kapellanen der tegnet og gjort Rigtighed for«. — Senere maa der atter være aktioneret af eller mod ham, eftersom der 1709 gives Ordre til Sr. Adrian Becker (S. 125, Note) at være Sættedommer ved Sønder- og Mols Herreders Thing, »imedens Peder Begtrup, Hører i Æ. Skole, fører nogle Vinder mod Mag. Knud Utrecht, formedelst Byfogden Chr. Redlich er med Magistren nær beslægtet« (s.: hans Svigersøn).

8. Laurs (efter Ligstenen) Jakobsen **Fabricius** fra ¹⁷/₁₀ 1711 (S. 67), f. i Haderslev el. Løgumkloster ⁴/₁ 82 (!), Kand. 10, Feltpræst i Brabant, Mag. 1716; (efter Lachmann Provst?); † ²¹/₇ 25, 43 Aar, begr. i Draaby Kirke

(Ligsten); g. $^{16}/_{10}$ 12? m. »Mad. Karen« (af W. gjort til Maren) Eriksd. Sletting fra Besser Præsteg., f. 85, † 67, 82 Aar gl. 5 S. og 2 D., hvoraf 2 S. døde før Faderen. Brødre: Poul F. (Fadder i Æ. 1719) og Anders F. (se Underdegne!).

9. Gustav Simonsen **Aarhus** fra $^{22}/_{10}$ 1725, f. i Halsted Præstegaard $^{4}/_{11}$ 1695, Broder til Rektor Myginds Stedfader Præsten Job. Rasch Aarhus i Asperup, Stud. 14, Hører i Helsingør 14, Kand. 18, † $^{29}/_{5}$ 36 i Æ.; g. $^{19}/_{2}$ 26 (!) m. Anna Dorothea Henriksdatter Smidt, en Kirkeværgers Datter fra Nykjøbing p. F. 5 S. og 3 D. (om disse se J. Barfods Falst. Gejstl. I, 44 m. Rettelser i II). Enken giftede sig 2. G. $^{3}/_{7}$ 42 m. Regimentsfeltskær Henrik Gynther Schmalz i Nykjøbing. — Da hverken G. Aarhus eller Broderen Johan vare Magistre, have de vel ikke været fuldt saa lærde som Faderen og Broderen Peder; den Sidste blev Student kun 10 Aar gl. og holdt samtidigt paa Rundetaarns Bibliothek en latinsk Tale til Christian V, fortolkede paa Dansk Stykker af en hebraisk Bibel uden Punkter og oversatte paa staaende Fod tyske og danske Aviser paa Hebraisk i Kongens og mange Ministres og Professorers Nærværelse (efter nævnte Bog I, 42 og 193).

10. Christian Ludvigsen **Pontoppidan** fra $^{17}/_{8}$ 1736, f. 1696, Præstesøn fra Aarhus, Stud. 14, Kand. 16, Kap. 19, Præst 26 i Torkildstrup, »hvor han ej kunde taale Landets Luft«; »var altid svagelig«; forfl. til Aarhus 38, Dr. theol. 52, † 65; g. m. 1. 20 Margr. Cathr. Vinterberg † 23 og 2. 24 Anna Hansd. Flindt † 63. Efter W. (og Kirkebogen) var P. Provst, men — ligesom Nr. 3, 8 og 13 — paa Mols neppe mere end titulær el. konstitueret. ¹⁾

¹⁾ Dette vil fremgaa af Provstelisten, der her gives i den fornentligt korrekteste Skikkelse. — A. *Herredsprovster*: 1. Hans Christensen i Æ. † 1566. 2. Niels Lauridsen p. Helles til 1573? 3. Jens Berg i Æ. til 83 el. 88. 4. Søren Jensen i Vistoft (i 20 Aar; entl. som Præst 1603, † 1608). 5. Ole Dall p. Helles † c. 1628. 6. Niels Pedersen i Æ. til c. 1640. 7. Palle Amdisen i Agri † 1661. 8. Albert Jensen i Knebel $^{7}/_{5}$ 1662, † 1670—71. 9. Jens Lyngby p. Helles † 1680. 10. Jens Hadsten i Agri † 1705. 11. Søren Aagaard i Vistoft † 1723. 12. Christen Hutfeld i Tved $^{3}/_{5}$ 1724, † 28. 13. Rasmus Hirtznach p. Helles (efter W. fra $^{28}/_{5}$ 32; galt) † 39. 14. Laurits Glerup i Knebel $^{4}/_{5}$ 1740 (39?), † 43. 15. Hans

11. Morten **Boesen** fra $\frac{1}{8}$ 1738, f. i Kallundborg 1697, Stud. 21, resid. Kap. i Kjerteminde 27, † $\frac{26}{1}$ 42 i Æ. af den grasserende »Sprinkel- og Flækfeber«, g. 27 i Kjerteminde m. Johanne Cathr. Schreill, Kapellandatter fra Rønne, † 60. Efter W. 4 S. og 4 D. B. maatte give extraord. Pension paa 40 Rdl. til Mad. Aarhus foruden ordinær til Mad. Fabricius. — Han var »en sær gudfrygtig Mand«, »en sand Herrens Tjener, hvis ægte evangeliske Foredrag og hele christelige Embedsførelse var paa den Tid til stor Velsignelse«. »Ogsaa i Æ blev han højt agtet, og hans Bortgang blev meget beklaget baade i og udenfor hans Menighed«. Før sin Kaldelse fra Kjerteminde til Æ. havde han efter umiddelbar kgl. Ordre maattet tage til Kjbhvn. og prædike for Kongen, Christian VI Biskop Hygom satte ham — og Formanden C. Pontoppidan — højt og skrev et smukt Kondolationsbrev til hans Enke, der efter Mandens Død forblev boende i Æ. i meget fattige Omstændigheder, med 6 uforsørgede Børn, hvoraf det yngste var født nogle Uger efter Faderens Død (Brevet findes trykt i Kirkeb. Saml. III, 4, 629) Af Børnene blev Christian Student († 1756 i Æ. af langvarig Udtæring), Henrik Ejer af Vedø og Krigsassessor ¹⁾ (hans Enke Nelle Ulrikke Reinfranch † i Æ. 1803, 63 Aar), Frederik og Ludvig Præster,

---

Bering i Agri $\frac{13}{8}$ 1744, frasagde sig 49 (ikke: »i 21 Aar«). 16. Christen Bagge i Tved $\frac{14}{10}$ 1750, † 72. 17. Erik Gjørup Begtrup i Vistoft $\frac{21.22}{4}$ 1772, † 86. 18. Joh. Nik. Winding i Tved 1786—1807, † 18. — B. *Amtsprovster* (ved Vakance efter 1806): 19. (Peder Worsøe i Aalsø 1808—13, Rang med Amtspr. 15, † 19). 20. Chr. Göttsche i Ørsted fra 1813, † 21. 21. M. Plesner smsteds, † $\frac{6}{11}$ 31. — C. *Distriktsprovster*: 22. H. H. N. Haar i Knebel og Skjødstrup $\frac{24}{2}$ 1832, † 38. 23. N. Høvring i Kolind $\frac{8}{12}$ 38, † 48. 24. C. U. Boesen i Knebel og Hjortshøj $\frac{19}{11}$ 48, forfl. 61. 25. P. J. Boesen i Tirstrup $\frac{12}{1}$ 62, forfl. 65. 26. C. C. E. Langhoff i Lyngby $\frac{7}{10}$ 65, forfl. 70. 27. F. A. H. Bülow i Skjødstrup og Hjortshøj $\frac{10}{6}$ 70, entl. Sept. 90. 28. C. C. Hansen i Thorsager fra 90.

¹⁾ Han købte ved Auktion 1767 for 3580 Rdl. afg. Gaardmand Thomas Hansen Berings Jordegods paa Helles (3 Bønder i Esby, 4 i Ørby, 1 i Stødov) o: hvad dennes Bedstefader, Handelsmand Ditlef Bering i Randers og Fader Provst Hans B. i Agri havde ejet i Fælledsskab til 1734, da Provsten fik det hele (Side 6, Note 2).

Martine Præstekone i Marie Malene og Chr. Margr. Byskriver i Æ. L. Ditlefsens Hustru (hun døde tidligt — 1760 — og begravedes i Æ. samme Dag som Moderen).

12. Peder Hansen **Buch** fra $\frac{30}{3}$ 1742, en Fattigforstanders Søn, f. $\frac{9}{12}$ 1706 i Kjbhvn., Stud. 26, Kand. 28, Lærer v. Wajsenhuset, res. Kap. i Nyborg 37, † $\frac{28}{6}$ 42 af samme Epidemi som Formanden; $\frac{19}{5}$ havde B. kastet Jord paa det første Lig efter hans Ankomst; — en Maanedstid efter var han selv et Lig: »efterat han faa Uger som Sognepræst for disse Menigheder havde forkyndt det Forligelsens Ord, sov han hen; Gud tog ham»; — begr. $\frac{2}{7}$. I Nyborg 1 S. og 1 D. Enken giftede sig paany 1750.

13. Hans Rasmussen **Lindegaard** fra $\frac{3}{3}$ 1742, f. i Lindegaard i Haarby Sogn 1700, Lærer der c. 25, Præst i Glenstrup 35, i Æ. 42, i Aarhus 48, i Kjbhvn. 55; efter W. Provst; † 70; testam. sin Formue til Wajsenhuset; g. m. Elisabeth Aschenberg (2 S. og 2 D.) og 43 i Aarhus Domk. m. Anna Maria Aggerup f. 99, † 60. I Æ. svarede han 80 Rdl. i Pension til Enkerne efter N $\frac{22}{2}$ 8, 11 og 12. (Rasmus Lindegaard, Stud. Aarhus 54, cand. theol. 55).

14. Erik Vilhelm Jørgensen **Quist** fra $\frac{27}{9}$ 1748, f. i Kjbhvn. 10?, Kjøbmandssøn, Stud. 31, Kand. 34, resid. Kap. i Æ. $\frac{30}{3}$ 42, Sognepræst 48, forfl. til Skjævinge $\frac{3}{3}$ 52, † 79; g. m. 1. i Tirstrup $\frac{12}{12}$ 49 Mette Jensd. Rhode fra Søholt (S. 126; 5 S. og 1 D.) og 2. Cathrine Marie Møller † $\frac{16}{2}$ 30 (efter W.; —?). Reskript $\frac{10}{10}$ 50 fritog Q. for 30 Rdl. i Enkepension ved Mad. Buchs nye Giftermaal. Men »han blev kjed af at være i Æ., siden han ej kunde faa Alting efter sit Sind, og gjorde derfor 1752 med kgl. Tilladelse Mageskifte med Præsten i Skjævinge« (hvis Moder ogsaa var en Rhode, rimeligvis af Æbeltoft-Slægten). Den nærmeste Anledning — foruden en tidligere Sag med den ene Skoleholder (se Kordegne!) — var vel Følgende, som fortælles af Præsten Begtrup i Vistoft. 1751 $\frac{25}{3}$ fødte »en fornem Enke« i Æ. en Søn 49 Uger efter hendes Mands Død. Stedets Præst turde, paa Grund af et gængs Rygte, ikke »døbe Barnet« (d. v. s. publicere dets Daab) som ægtefødt, inden han havde indhentet sin gejstlige Øvrigheds og Stiftsfysikussens Betænkning. Provsten (Bagge i Tved) svarede: »Den Casus er beklagelig, og man kan ikke drage

Dølg over den Ting, som Enhver formener sig at kunne dømme udi«; — han henviste Præsten til Loven og Rituallet. Biskoppen (Hygum) raadede Q. til ikke at tage sig noget Extraordinært for i Henseende til Daaben og citerede en Del lærde Skrifter om slig Casus, der tilforn var skeet og erkjendt lovlig. Provindsialdoktor Briand de Creveceur tilbød at bevise ud af lærde Skrifter, at en Kone kan gaa med sit Barn hen til 13de Maaned. Alligevel mente Q. først at maatte anmelde Sagen for Kirkeinspektionen. Betænkninger indløb fra Præsten i Vistoft, den lærde Etatsraad Fogh paa Ryomgaard, Stiftsprovst Pontoppidan i Aarhus (s. Nr. 10) m Fl., som alle erklærede sig i Favør af Enken og Barnet og udtalte, at Præsten var gaaet udenfor sit Embedes Grændser og havde paa engang ageret Præst, Fiskal og Aktor; — det theolog. og medic. Fakultet i Kjbhvn. bar Fortrydelse over Præstens utidige Nidkjærhed. Derimod sagsøgte Forstanderen for det kjærlige Selskab i Aalborg eller for den Aalborgske Enkekasse Enken for Pensionens Skyld; men »det kom Enkekassen dyrt at staa og tilstrækkeligt betalte den Galouppade; thi Enken vandt Sejrr, og hun og Barnet erklærede frie for al Blame. Dette tegnes Andre til Advarsel (felix, qvæm faciunt aliena pericula cautum)«¹⁾.

15 Johan Ottesen **Friis** fra $\frac{3}{8}$ 1752, f. i Kallundborg 12, Søn af Byfoged O. Pedersen F. og Edel Cathr. Rhode, Stud. 30, Kand. 36, Lærer i Kjbhvn. 38, Præst i Skjævinge 40, † $\frac{1}{2}$ 53 »meget hastigt, efterat han i 29 Uger og 3 Dage retsindigen havde forkyndt Forligelsens Ord«; — g. i Skjævinge m. Præsteenken Maren Barchmann † 76. Efter Reskript 1753 skulde F.'s Suceessor give hans Enke 30 Rdl. aarligt og de forhen i Kaldet værende to Enker

¹⁾ Det kan mærkes, at Enken var Referentens Hustrus Moster; — hun havde været gift med Forpagter Anders Horenbeck paa Lykkesholm og fik siden Regimentskvartermester Fischer paa Kejlstrup. — I Æ. Kirkebog er noteret: »1751, 26. Maj var Madme Hornbeks Barn Anders i Kirke, efterat det den 25de Marts var hjemmedøbt, baaret af Madme Hasselbalch i Vistoft« (Rødegaard). Faddere vare. Mag. Begtrup og dennes Hustrus Broder og Brodersøn, samt Jfr. K. Goe.

(efter N^{re} 8 og 11), hvad de tilforn havde nydt (o: 20 og 30 Rdl.).

16. Johannes Smit **Overgaard** fra $16/3$ 1753, f. i Thy c. 15, Præst i Onsild 40, † $13/10$ 73; g. m. Margrethe Judithe Lucht (maaske Enke efter resid. Kap. i Ribe J. P. Hobro † 45). I Æ. mindst 2. S. og 2 D.: Christofer, Stud. 68, Præst i Trige, — Jens, Stud. 70, — og Charlotte Amalie og Elisabeth Magdalene, begge gifte $5/4$ 1769 ved Stuebryllup i Hjemmet henholdsvis med Frederik Lyngby og Frederik Boesen, af hvilke den Sidste, Søn af N^{re} 11, døde 76 som Præst i Nimtofte, og den Første 93 som Præst i Skanderup ved Kolding (20 Børn) efter at have været Kapellan hos Svigerfaderen i 7 Aar fra 67, da to af Stedets tre Enker vare døde (den tredje døde 72—76). — Da Overgaard, som var Pietist, var i det lille og ringe Onsild Kald, anbefalede Biskop Hygom ham til Befordring: »Hand er fremfor mange en retsindig, veloplyst og exemplarisk Lærere, der ey alleeniste har en grundig Indsigt og Forfarenhed i de ting, som høre til Guds Rige, men endog besidder den Gave at tale i Guds Sag og prædike Hans Riges Evangelium med saadan Kraft, Færdighed og aandelig Veltalenhed, hvorudi faa skal kunde ligne og neppelig nogen overgaa Hannem . . . At bemøye sig med verdslige Forretninger er ikke egentligt hans Sag, men alleeniste at prædike Evangelium og at vandre værdeligen efter Christi Evangelium«.

17. Jørgen Henning **Styrup** fra $16/12$ 1773, f. p. Klingstrup i Fyen $12/8$ 17 (?), Søn af Kapt. i Garden Johan Ernst S. og Elis. Margr. Bille Walckendorf, Stud. 39, Kand. 43, Præst i Tingsted 46 og i Tversted 61, entl. $2/11$ 92, † i Æ. $20/3$ 96; g. m. 1. $16/11$ 46 i Tingsted Anna Margr. Hjort (f. 15, † 59; 4 S. og 1 D.) og 2. (hans egen Plejedatter) Kirstine Sofie Grube Svendsd. Krag (f. 39, † 93; 3 S' og 2 D.). Af Børnene blev Anne Elis. Margr. († 43) gift 78 m. Kjøbm. N. Colding i Æ. (S. 131); — om de øvrige se Barfods Falst. Gejstl. II, 162. — Styrup ansøgte 1785 om 10 Rdl. mere i Huslejepege.

18. Holger Nielsen **Olivarius** fra $18/1$ 1793, døbt $6/11$ 50 (!) i Ulsø Præsteg., Stud. 66, Degn i Aastrup c. 68, Kand. 73, res. Kap. i Varde 74 og i Kjerteminde 79, entl. $29/9$ 1819 og † i Æ. $12/8$ 24; — g. $4/5$ 75 i Varde m. Raadmandsenken Ellen Margr. Johnsen, f. 40 i Varde, † $26/4$ 1811

i Æ. O. havde 1 S. (Præst i Skjellerup 1811) og 2 D., var »en rettroende og dygtig Prædikant« og havde 1808—10 Peter Nielsen Brandt (sidst Præst i Ringkjøbing) og 1814—19 Christian Gyldendal (sidst Præst i Højrup) til Kapellaner.

19. Hans Arentzen **Steenstrup** fra $\frac{7}{4}$ 1820, f. 1771, † $\frac{9}{11}$ 43 i Æ.; havde fra 41 Th. A. Schønheyder (Præst i Saxild 44) til Kapellan.

20. Ole **Wiedemann** fra $\frac{23}{1}$ 44; forfl. til Bregninge paa Sjælland 54 og til Asminderød 58, f. 1802, Folkethingsmand 52—53 for Randers Amts 5te Kreds (Æbeltoft), R. af D. 76, entl. 78, † 86.

21. Chr. Peter Georg **Kampmann** fra $\frac{11}{10}$ 55, forfl. til Hjørring 63; — f. 16, Provst 64, R. af D. 74.

22. Carl Jakob Henrik **Føg** fra $\frac{12}{3}$ 64, forfl. til Bogense 73; — f. 23, Provst 83.

23. Niels Julius **Jensen** fra $\frac{6}{3}$ 73; — f. 21, Forstander for en af ham oprettet, men nu nedlagt Højskole i Æ. 74—91. — ¹⁾ —

---

¹⁾ Om Præsterækkerne i Vistoft, Agri-Egens, Helgenæs, Tved og Knebel-Roelsø henvises til Wibergs Præstehistorie (W.). Her skal kun gives Begyndelsen af de tre sidste Pastoraters Serier efter Herredsbøger fra 1661 og 1772, som vel ikke ere paalidelige Kilder, men dog af de ældste. — »Den Første paa *Helgenæs* har været Hr. Jørgen Lauritsen (efter Poulson og W. Hr. Henrik 1550 † c. 1569), der velb. Jens Juul var Slotsherre paa Kalø (c. 1555—63). Efter hannem Hr. Niels (Lauridsen), som for Kaldets Ringheds og hans Armods Skyld fik kgl. Benaadning (1573) for sig og sine Efterkommere evindeligt paa kgl. Maj. Korntiende her paa Helgenæs at nyde uden nogen Stede og Fæste og Afgift udi nogen Maade Efter ham Søren Haurum i 7 Aar (snarere 17) — er her 1584, — efter W. † c. 1607). Efter ham Oluff Sørensen Dall, som siden udi mange Aar var Provst i Molsberred og betjente her Guds Menighed i 34 Aar (S. 28), blev saa af de Kejserske, strax efter Indfaldet i Jutland af dem var skeet, skudt udi hans Stue om Nattetide udi Plynderi udi Anno 1627 (S. 59; — altsaa var D. kaldet længe før 1607, som Poulson og W. have). Udi samme Fejdtid blev Hr. Simon Lauridsen Aarhus kaldet og blev ordineret udi Ribe af Dr. Iver Hemmeth, eftersom S. D. Morten Madtzen da var for de Kejserske overrejt til Sjælland. Efter ham kom Jens Nielsen« (fra 1642). — I *Tved*: 1. Jens Andersen (jvfr.

Kapellaniet.

Som alt sagt, var der i 15de Aarh. et Kapellani i Æ. Hvorvidt det undergik nogen Forandring ved Sognepræstens Indflytning til Kjøbstaden eller ved Rektoratets Oprettelse 1558, er ubekjendt. Mærkeligt er det, at Raad-

D. Mag. III, 6, 261). 2. Christen Rasmussen, »boede i Tved til 1551 (?), da Tved Sogn blev ham frataget, og flyttede saa samme Aar om Paaske til Roelse Præstegaard og siden betjente Knebel og Roelse Sogne« (efter Poulsons Katalog adskiltes Sognene først »efter Hr. Christens Død«). 3. Ebbe Pedersen (»menes at have været den første til Tved alene«; — udeladt af Poulson, Lachmann og W., ligesom Nr. 1). 4. Gert el. Gerhard Dominici, var her 1584; efter W. i 40 Aar; »havde Søren Klimp (c. 1606) og Søren Lauridsen til Medtjenere«. 5. Jakob Mortensen (»J. Pedersen 1620 efter Kirkeh. Saml. III, 2, 756). »i 14 Aar efter D.'s Død« (c. 1609). 6. Chr. Sundby (til 1630; se Rektorere!) — I *Knebel-Roelse* efter Udskillelsen fra Tved: (1) Christen Rasmussen til c. 1562? (2). Hans Bjering »i 4 Aar og blev saa kaldet til Æbeltoft-Draaby« (»c. 1566, S. 152; forglemt af Lachmann og W., ligesom Nr. 4). »Derefter var der ingen kaldet Sognepræst til K.-R. udi 3 Aar for Kaldenes Ringheds Skyld, og imidlertid betjente Hr. Søren Haurum p. Helles Knebel Kirke og Hr. Søren Jonsen i Vistoft Roelse Sogn« (var S. H. den ene Administrator, maa Vakancen vist være falden efter Nr. 4) »Der ærlige og velbyrdige, nu sal. Bjørn Andersen (til Stenalt, f. 1532, g. c. 53, † 83) var Lehnsmænd paa Aarhusgaard og Kalø (ikke omtalt i A. H. Nielsens Personalhist. Not.; — var B. A. det, maa det vel være c. 1578) forsendte han (3) Hr. Ebbe Pedersen, som havde været hans Børns Skolemester, til K.-R. Sognemænd, hvilke kaldede ham strax efter hans Begjæring, og betjente han Kirkerne i 4 Aar og blev uden Tvivl forflyttet til Tved« (fra Tved til Knebel — synes bedre at passe) (Efter Poulsons Kat. var E. P. derimod moderat antea studiorum Nobil. Henrici Belou, præfecti quondam Calløensis; — efter Lachmann: »Hofmester hos H. B.«, — kronologisk umuligt! H. B., f. 1540, g. 83, † 1606, var paa Kalø 1597—1606). »Derefter (4) Christen Pedersen i 2 Aar« (Poulson, Lachmann og W. have Rasmus P.), (5) Jens Nielsen (Stisen) »i 33 Aar« (nævnes her 1534; Slægten Stisen ofte omtalt i Kirkebogen) og (6) Niels Mikkelsen (ret efter et Kaldsbrev, ikke: Madsen, som Poulson, Lachmann og W. have) »i 4 Aar« († 1618). »Efter ham er (7) jeg (»c. Albert Jensen) kommen 1618« (saal. ogsaa i Kaldsbrevet; W. har »ord. paa Succ. 1614«; efter Kirkeh. Saml. aflagde A. J. i Paasken 1615 Prøveskrift for Bispen, som har tilføjet: factus parochus in Knebel et Olsjøe Molsæ).

stuevidnet 1622 (S. 161—2) kun taler om Sognepræsten som Prædikant og Oppebærer af Prædikantlønnen af Byen, og at der, da Sognepræsten Niels Pedersen 1622 vilde vælte Fredagsprædiken og 1640 Onsdagsprædiken over paa Rektoren, ties om Kapellanen, skjøndt der dog var en saadan i Byen c. 1637 og 40. Blandt Sognepræstens Indtægter opføres i Mols Herredsbog 1661: »Vis aarlig Indtægt af Æ. By er 8 Sk. af hvert Par Ægtefolk«, — og strax efter siges, at Sognepræsten maatte »afstaa al sin visse aarlige Indtægt af Æ. Bys Borgere til Kapellanen« (S. 145); — Afstaaelsen havde vel fundet Sted efter 1622: — var det en Ordning, der fremgik af Tvisten mellem Borgerne og nævnte Sognepræst? ¹⁾. —

Kapellaner 1637—92:

1. *Peder Thomsen*, — utvivlsomt den Kapellan, som efter Lehusmandens Beretning ^{14/10} 1637 (S. 159) var bleven »Kaldet fradømt for sin Drukkenskab og Uskikkelighed«. I saa Fald synes Aarstallet i Hübertz Aktstykker II, S. 211 at være galt, naar det hedder der, at »Anders Jacobsen i Æ., Ridefoged paa Kalø, æskede og fik paa sin Husbonds, Lehusmanden Christian Tommesens Vegne ^{10/1} 1639 (37?) Vidne af Anders Lydriksen i Aarhus (S. 153), at han var i Æ. Kirke Mandagen, da Jens Sørensen i Skovgaarde gjorde sin Datters Bryllup, och da sjøntes hannem, att Her Peder Thomessen, Capellan udi Ebeltofft, Som da gjorde Thieneste, paa hans Fachter och Geber, han haffde paa Prædichestolen, lod det sig Ahnsee, at hand var drucken, Och en diell af folcken, som var i Kierchen for samme Hanns Vschickelighed schyld beloe hannem. — Varsel i denne Sag fik Hr. Peder Thomesen paa Samsø, 6 Mænd fra Omegnen af Æ., Borgmester Knud Rasmussen, 4 Raadmænd og 36 Borgere i Æ.« — W. har P. Th. blandt Sognekapellauer i Besser paa Samsø, men uden nøjere Tidsangivelse.

2. *Jakob Lauritsen* (1640), f. i Aarhus, † 1649.

¹⁾ Jvfr. Forholdene i Grenaa efter Kirkeh. Saml. III, 6, 374 flg. og Hundrups Efterretn. om Lærerstanden ved nedlagte Skoler osv. I Grenaa var Rektoren tillige Kapellan til 1666; ligeledes i Mariager; — i Hobro var Rektor tillige Sognepræst.

3. *Oluf Christensen Nørup* (S. 163), kaldet $^{27/7}$ 1649, Præst i Tirstrup 60, hvor hans Epitafium med Portræter af ham selv, hans Hustru og 5 Børn findes i Kirken; † $^{6/12}$ 71, g. m. Anne Thomisd. Colding † $^{9/7}$ 84. 3 S. og 2 D.

4. *Hans Knudsen*, kaldet $^{8/2}$ 1661, † 77. Som ordinerede efter 1660 skulde han, Hr. Jens i Agri og Hr. Thomas i Tved 1665 erlægge 1 Rdl. til Fredericia Skoles Fundation.

5. *Peder Nielsen Bogense*, kaldet $^{27/3}$ 1677, † $^{25/5}$ 92, »begr. $^{31/3}$ (!) i Æ. Kirke for den nordre Dør med en hæderlig comitat, og prædikede samme Tid Dom: Canutus Utrecht over Marc. 13,33«. Enken døde 93. B. var kaldet $^{30/9}$ 69 paa Sukcession til Nebsager-Bjerge. —

Et kgl. Reskript af $^{31/5}$ 1692 befalede, at **Kapellaniet og Rektoratet** skulde **annekteres** og af een Person betjenes. Dennes Forhold til Sognepræsten synes først at være fast ordnet ved den nærmest følgende Præstedelighed: $^{19/9}$ 1711 udgik nemlig kgl. Befaling til Stiftamtmanden og Biskoppen »anlangende et Reglement at forfatte mellem Præsten og Kapellanen i Æ.« —

Ved Latinskolens Nedlæggelse 1739 **ophørte Kapellanens Skolevirksomhed**, — og — hedder det i Lachmanns Manuskript — »siden Kapellaniet har ganske faa Indtægter, er det befalet $^{2/3}$ 1742, at Sognepræsten skal give Kapellanen 20 Rixd. aarligt, hvorfor denne skal være hin behjælpelig i Embedsforretninger«, — hvilket Hofmans Fundatser forklare saaledes: »for tillige at være residerende Kapellan til Draaby«, medens Kapellanen tidligere som Rektor kun havde været Degn der. — $^{18/1}$ 1793 befaledes den resid. Kap. i Æ. »herefter skiftevis med Sognepræsten at forrette Søndagstjenesten i Draaby«. Han vedblev dog fremdeles at være Degn der ¹⁾ til 1810, da de Kapellaniet tillagte

1) Skoleholderen i Draaby 1772: »Da jeg forretter Sagen og Tjenesten i Draaby Kirke for den resid. Kap., deles Ofret mellem ham og mig som ved Brøllupper, Barnedaab og Kirkegangskoner, naar det er Bønderfolk, slige Forretninger holdes med (højest 4 Rdl. aarligt); men, naar ommeldte Forretninger ske med dem, der ere af Distinktion, eller med Møllerne, ja Tjenere hos Herskaberne, møder Kapellanen selv at modtage og beholder sit eget Offer«. —

Degneindtægter af Draaby gik, ifølge Reskript fra 1807, over til Skoleholderen sammesteds. --

Kapellanens *Løn* var 1772 (jvfr. Rektoratets senere anførte Indtægter!): 1. 1 Td Rug i Alt af Elsegaarde og $\frac{1}{2}$ af Skovgaarde. 2. Af Æ. for at prædike til Aftensang 6 Sk. (tidl. 4 Sk.) til Mikkelsdag og 6 Sk. til Paaske af hvert Ildsted $\circ$: c. 10 Rdl. aarligt 3. Af Draaby Sogn 1 Sk. Korn, Rug eller Byg, af hver Gaard $\circ$: $5\frac{3}{4}$ Td. R. og 7 Tdr. B., 1 Sk. Rugmel af hver af de 3 Møller, 2 à 4 Sk. af hver Husmand $\circ$: $1\frac{1}{3}$ Rdl., -- og 1 Snes Æg, $\frac{1}{2}$ Gaas og 2 Sk. af hver Gaard i Draaby, Holme, Stubbe, Handrup (og Lyngsbæk). 4. 20--24 Rdl. i Højtidsoffer af begge Sogne og c. 12 Rdl. i uvisse Ofre. 5. 10 Tdr. Rug i Landgilde af 4 Fæster paa Æ. Mark ($\circ$: 2 halve og 3 hele, hvorfor Kønig og Hofman opgive 8 $\circ$: halve). 6. 20 Rdl. af Sognekalder. 7. $2\frac{1}{2}$ Td. Rug og $1\frac{1}{2}$ Td. Byg af Feldballe Degnekald. 8. 5 Rdl. 5 Mk. 9 Sk. af Jakob Niensens Stipendium. — *Byrder*: 1. $13\frac{1}{3}$ Rdl. til »den fattige Skoleholder« i Æ. 2. 4 Rdl. i aarlig Vognleje til Annexet. 3. Mangel paa Ildebrand, Hø og Foder (kun 1 Læs Hø af en liden Eng). Kapellanen maatte »kjøbe til sine Kreaturer helt dyrt og var ofte ilde faren med at faa det for Penge«. 4. »Naar Kapellanen efter Loven og kgl. Reskripter nød 1 Td. mod hver 3^{die} Td., Sognepræsten oppebar, kunde han leve«.

1776 anslaaes Kapellanens Indtægt til 96 Rdl. ÷ 13 Rdl. til den fattige Christensdomsskole. —

Fra først af havde Kapellanen ligesaalidt som Sognepræsten »nogen fri Værelse«. Men ved Kongebrev $1\frac{1}{3}$ 1685 befalede Byfogden Hans Jakobsen — ifølge den daværende Beneficiarius's Ansøgning i H. til D. L. 2, 22, 70 — at skaffe ham en bekvem og fri Residents og *Bolig* paa Kirkens Bekostning. Den erhvervede Gaard blev siden, hvad der kom Kirken til Gode, solgt, da en Borger i Byen Kjøbm. Jokum Nielsen (S. 128) ved sin Hustrus Død 1732—33 gav en Gaard til Kapellanbolig, »hvilken Kirken indtil denne Dag holder vedlige; men, saalænge samme Borger levede, forbeholdt han sig at nyde aarligt 25 Rdl. aarlig Rente af Kirken, som ved hans Død (1741) ophørte« (efter Lachmann † 1763). Til Gaarden hørte »Hauge og

Eng ned til Havet, lidet bredere end Gaardens Strækning mod den sydvestlige Side«; — Engen gav et Læs Hø. — $\frac{2}{3}$ 1792 tillagde et kgl. Reskript Kapellanerne 24 Rdl. aarligt af Kirken mod, at de selv vedligeholdte den til Kapellaniet hørende, frie Bolig. $\frac{3}{12}$ spurgtes Kapellan Svendsen, om han vilde modtage 300 Rdl. af Kirken og selv besørge Boligen istand, eller om den skulde sælges ved offentlig Avktion, hvorefter han skulde nyde Renten af Kjøbesummen + 24 Rdl. i Husleje af Kirken. Restavrationen vilde koste 12—1400 Rdl., og S. valgte da det sidste Alternativ. $\frac{2}{3}$ 1793 bestemte Kancelliet Avktion over Gaarden. Denne, som laa »mellem Kapt. Cramohns Gaard paa syndre Side og Præstens Have paa nordre« og havde »Pompevand og en ikke lille Frugt- og Kjøkkenhave«, samt var taxeret i Brandkassen for 270 Rdl., opraabtes dels med, dels uden den tilhørende, 43 à 46 Al. brede og 130 Al. 11 Tommer lange Eng; — i Kjøbet medfulgte 2 Jærnkakkelovne. I Juli approberedes det højeste Bud (Thue Rauns?) paa Boligen, nemlig 150 Rdl., som udsattes blandt Kirkens Midler til Forretning for Kapellaniet. —

Omtrent samtidigt stillede en Forbedring af Kapellanens usle Indtægt i Udsigt. Efterat nemlig Sognepræsten Styruvs Ansøgning om Adjunktion af en ny Kapellan med Sukcessionsret og om Tvedeling af Embedets Indtægter og Udgifter var afslaaet, udgik $\frac{2}{11}$ 1792 et Reskript om, at Styrup maatte entlediges med 100 Rdl. aarligt i Pension, og at den resid. Kap. efter hans Død skulde nyde 100 Rdl. i Løn af Sognepræsten. S. døde vel allerede 1796; men **Kapellaniet nedlagdes** faa Aar efter ved Reskript $\frac{26}{8}$ 1803, -- faktisk dog først ved den sidste resid. Kapellans Forflyttelse **1805**. Derefter har der kun været *pers.* Kapellaner i Æ. og kun i enkelte, korte Tidsrum: 1808—10, 14—19 og 41—44, maaske ogsaa 10—14 (se Sognepræster 18 og 19). 1767—74 havde der samtidigt været baade en resid. og en *pers.* Kap. i Byen (se Sognepræst 16). —

Kapellaner 1739—1805:

1. *Hans Jørgensen Mygind*, f. i Assens Nov. 1689, Stud. fra Odense $\frac{13}{2}$ 1709, Kand. $\frac{14}{4}$ 12, Rektor i Æ. $\frac{26}{6}$ 22, ord. $\frac{26}{9}$, † $\frac{1}{2}$ 42 af Sprinkler; g. m. 1. $\frac{16}{6}$ 23 Sofie Christensd. Hutfeld fra Tved Præsteg. † $\frac{30}{1}$ 30.

29 Aar, — 2. $19/7$ 30 Dorothea Marie Madsd. Buchtrup (S. 124), som 1771 flyttede fra Æ. til en Søn paa Nørtorp. Blandt M.'s 8 S. og 6 D., hvoraf flere døde tidligt, var Kjøbm. i Æ. Sti Mygind (S. 130). Han selv var — skjøndt han underskrev sig Hans Jørgensen Mygind — Søn af Præsten i Asperup Hans Jørgensen Mygind † 21 og Catharina Hansd. Hem † 57, -- og Broder til Karen Hansd. M. † 41 (Side 127), Hører i Æ. Jens Hansen M. (se Horere!), Skoleholder i Draaby Hans Hansen M. † 55, Præsten i Dreslette Jørgen Hansen M. † 78 m. Fl. (se Kirkehist. Saml. II, 6, 745)

2. E. V. J. *Quist*, — se Sognepræst Nr. 14.

3. Hans Pedersen *Holst* fra $1/11$ 1748, f. i Kjbhvn. 15 (Wiberg Nr. 302, 10), Kand. 42, Præst i Krummerup 59, † 77, g. m. 1. 53 Maren Jensd. Nedergaard, 2. 61 Maren Hermansd. Gamst. Joh. Margr. H. f. 54 i Æ.

4. Jens Pedersen *Thykjær* fra $22/3$ 1760, f. c. 20, begr. $7/1$ 92, g. $11/3$ 61 m. Anna Dorothea Pedersd. Fisker, Broderdatter til Skipper Niels Povlsen (S. 125). 2 Sønner og 2 Døtre. Se S. 132.

5. Andreas *Svensen* fra $9/3$ 1792, forfl. $22/2$ 1805 til Vallensbæk, f. i Kjbhvn. 65, Kand. 90, † i Kjøge 24, g. 92 m. Cathr. Marie Pechüle † 22 i Kjøge. 1 S. og 2 D. —

Ifølge Anordning 1814 §§ 10—11 kaldedes $25/2$ 1818 en ordineret »Kateket og Førstelærer ved Borgerskolen« istedenfor den tidligere Kapellan: Fred. Chr. *Kanneurff*, f. 90, Kand. 13, Lærer i Aalborg 13, Præst i Lemvig 24, i Butterup 34, entl. 60, † 81 vistnok som Senior blandt dalevende Præster, g. 17 m. Else Christine Fuchs. K. havde den til Embedet reglementerede Løn af 6 Tdr. Rug, 6 Tdr. Byg, 200 Rdl., Højtidsoffer, fri Bolig, 30 Læs Tørv, Græs og Foder til en Ko. Efter hans Bortflytning fra Æ. 1824 nedlagdes Kateketembedet igjen (Reskr. $17/3$ 25) indtil 1856, fra hvilken Tid Følgende have været Kateketer ¹⁾: 1. Anders *Herskind* 56—60 (f. 23, Kat. i Horsens 60, Præst i Nexø 67, i Holbæk-Merløse 75); 2. Ascan Carl *Holm* 60—67 (f. 27, Præst i Them 67, i Hatting 77); 3. Georg Ernst *Becker* 68—74 (f. 33, Præst i Nørup 74, i Bredsten 77,

¹⁾ Nøjere Personalialia om Kateketerne 1—5 (i Elvius's Præstehistorie).

Provst 77); 4. Niels Helle Georg *Nielsen* 74—77 (f. 38, Præst i Rær 77, i Kobberup 83, i Øster-Tørslev 87); 5. Nikolaj Mathias *Harboe* 78—82 (f. 53, Præst i Ulstrup 82, Provst 86); — *Ingen* 82—88; — 6. Hans Georg *Hejberg*, konst. $\frac{29}{10}$ 88, fast ansat $\frac{19}{12}$ 90, ord. $\frac{27}{2}$ 91; f. 64, Kand 88.

Kirkebetjente.

I det Følgende, hvor Skolevæsenet omhandles, ville **Kordegne** blive omtalte, ligesom ogsaa de allerede S. 142 nævnte **Organister**. Her skal kun oplyses om den Person, som i 18de Aarh. benævnes »**Klokker, Graver samt Underdegn**«. —

I »Kirkebetjentes Kondition« i Mols Herredsbog 1661 siges, efter at »Skolemesteren« (o: Rektoren), som havde Degneindtægterne, har været omtalt: »*Klokkeren* for Sejrværket at stille og Kirkeklokkerne at ringe gives aarligt af hvert Par Ægtefolk udi Ebbeltoft otte Skilling«. $\frac{6}{4}$ 1702 »tillodes Ansættelse af en *Underdegn*, og hans Løn bestemtes«. Allerede 1694 nævnes dog »*Førstedegnen*«; — altsaa maa da en Person have fungeret som Anden- el. Underdegn (i Førstedegnens Tjeneste), — sagtens »*Klokkeren*«. Det nye Embede fra 1702 maa strax være forbundet med Klokkerbestillingen; thi 1750 siges begge Embeder at have været »forenede fra Arilds Tid«. Indehaveren beskikkedes efter Reskript $\frac{17}{4}$ 1739 »af Byfogden med Stiftsøvrighedens Approbation« (indtil 1807). Hans Løn var 1741 og 70: 1. For Klokkerne at ringe 12 Sletd. af Kirken; 2. Offer ved Højtider, Daab, Bryllupper og Introduktion; og 3. Omgangspenge (frivillige Gaver). 1804: »*Klokkeren* har af Kirken ikkun Løn, Lysepenge og Smørelse til Sejrværket, i Alt 25 Rdl. 2 Mk. 4 Sk., men ingen Tegnepenge, efterdi samme af en Fortids Biskop — Gud véd, hvilken — for længe siden er fratagen ham og henlagt til Kordegnen. Hans øvrige, uviste Indtægt er kun 20—30 Rdl.«. —

1 Jens Eriksen *Colding*, ansat før 1712, † 41, maaske Søn af Præsten Erik C. i Vejlbjby † 1719 og Broder til Bertel C. (Degn i Haudrup p. Sjælland, g. efter 1717 m. Anne Kirstine Laursd fra Begtrup, Svigerinde til Rektor Nr. 14); g. m. 1. før 1712 Margrethe Ditlefsdatter † 22, 33 Aar (S. 124); 2. 23 Maren Rasmusd. af Stubbe. Børn: Sille Marie C., f. 12, Erik Jensen C (Rytter, deserterede fra Aarhus og forbrød derved sin Mødrenearv 1742) og Ditlef Jensen C. f. 18, g. 41 i Æ. m. Anna Helvig Sørensdatter Munk.

2. Hans Madsen *Colding* † 1741 (Se Kjøbmænd 5 og 6; — Karen Madsd. C., † i Æ. 1720, 20 Aar; — Maren Coldings † 1718, 62 Aar).

3. Andreas Jakobsen *Fabricius*, fik Bestalling ¹⁷/₁₀ 1741 (approb. ²⁵/₁₁); Broder til Sognepræst Nr. 8; synes at have været i Æ. mindst fra 1719 (i hvad Stilling?); † 1749, g. 23 m. Sille Caspersdatter fra Skovgaard, som døde ¹⁴/₁₀ 47, 79 Aar og »blev lagt under en stor Sten med Sang og Klang«; — hun havde tidl. været gift med Ejler Kærulff og (1701) Bertel el. Bartholomæus Markussen (Kiel Emmerlev? — se Wiberg Nr. 222,7) og havde kun Børn med disse Tvende: Claus Gertsen Kj., Sergeant 47, Morten Ejlersen Kj., boende i Skaane 47, Sofie Kirst. Kj. († 51, g. m. Skrædder Joh. Kisling i Æ.) og Niels Bertelsen Emmeløf M.

4. Andreas Hansen *Møller* fra 1750. 1766 holdtes »Auktion over bortrejste Anders Hansen Klokkers Løsøre og Hus i Kirkegyden«; — Huset solgtes for 28 Rdl.

5. Efter A. H. maa antages at have været en *Fabricius*, maaske Præstens Søn; thi efter Kirkebogen viedes 1789 Bager Sr. Laurs Sørensen Bastrup († 94, 48 Aar) og Jfr. Else Cathr. Fabricius (Fadder i Æ. 79; havde ved Skiftet 99 en umyndig Stedsøn), — og efter Wibergs Præstehistorie viedes 1800 Præsten Hans Hammer i Besser p. Samsø og Else Cathr. Fabricius, »Datter af Degn og Klokker i Æ. F. og Margrethe Repstorff«.

6. Jens Christian *Sommer*, beskikket Dec. 1770 til »Klokker og Graver« (»Underdegn« nævnes ikke i Bestallingen), Kobbersmed, † 1800, 87 Aar; g. 45 m. Tilske Rasmusd., Enke efter Kobbersmed Erik Salsted † 42.

7. Friderich Jensen *Fedderhoff*, Forriges Svigersøn og Efterfølger (fø 93), † $1\frac{1}{3}$ 1807, 62 Aar, g. 86 m. Jfr. Anne Marie Elis. Sommer. F. fik 1796 et Lønningstillæg af 16 Rdl. indtil videre, da han kun havde 8 Rdl. aarligt, samt 24 Sk. for Strøsand til Kirken, 2 Mk. 4 Sk. til Smørelse til Kirkens Klokker og Sejrværk, 24 Sk. for at maje Kirken til Pintse ¹⁾, 3 Mk. for at indkræve Stolestadepenge og c. 20 Rdl. i tilfældige Indtægter. Skjønndt han »tillige var duelig Maler af Profession, derhos ædruelig og vindskibelig, havde en duelig og flittig Kone, som ved Syning m. M. havde nogen Fortjeneste, og var uden Børn«, efterlod han dog Gjæld og Armod til sin Enke, som døde 1820, 74 Aar.

8. Jesper *Jensen* blev Graver 1801 og Klokker 1807, tidl. Politibetjent (1788—1807; betalte Lejermaalsbøde 1790), † 1833. Da Lærer Korsgaard 1805 søgte Fritagelse for at være Bedemand, beskikkedes J. dertil: han skulde »opføre sig som en anstændig Bedemand med Artighed og Beskedenhed«. 1809 forøgedes hans Løn med 15 Rdl. indtil videre, og s. A. købte han et Hus paa Overgade af Fru Cramohn. 1820 besværede han sig over, at Ligbærerlavet trods gammel Skik og trods Byfogdens Ordre negtede at hjælpe med at tilkaste Gravene. Kirkeinspektionen og Stiftsovrigheden gav Lavet Ret, medens Amtmanden havde ment, at Graveren havde det. 1816 døde J.'s (anden?) Hustru Maren Pedersd., g. før 1803; uden Børn. —

Kirkebogsuddrag.

---

1. 1717 grasserede *Børnekopper*: fra Sept. til Aarets Slutning bortrev de i Æ. mindst 13 Børn af hele Aarets 31 Døde. I Draaby døde 15 Børn deraf. 1726, 1738 (i Juli-Avgust) og 1772 (i Februar-April) kom Epidemien igjen,

---

¹⁾ Reccesen 1643 tillod Godtgjørelse af Kirkekassen for »May til Kirken for en Marck eller halff«.

og da døde i Æ. af Smaakopper henholdsvis mindst 22, 15 og 13 Børn af 53, 37 og 38 Døde i Aarets Løb. De anførte Antal af døde Børn omfatte kun dem, ved hvem Kopperne udtrykkeligt ere angivne som Dødsarsag. —

2. 1736 døde Sognepræsten G. Aarhus; — baade han og Formanden L. Fabricius have næsten altid noteret i Kirkebogen de *Afdødes Alder*, og det sees da, at af godt 600 Døde i Æ. Sogn i Aarene 1713—36 vare 5 paa c. 100 Aar (Buxe-Maren 1729, Inger Munkens 1730 osv.), 3 paa 90—95, 42 paa 80—89 og 57 paa 70—79, d. v. s. c. $\frac{1}{6}$ eller næsten 18 p. C. i og over Støvets Aar. I Draaby Sogn vare i det samme Tidsrum af c. 500 Døde 10 henved eller over 100 Aar (bl. A. »en gammel Mand af Hollum kaldet Keiseren«), 11 mellem 90 og 96, 38 mellem 80 og 89 og 60 mellem 70 og 79, d. v. s. over $\frac{1}{5}$ i og over Støvets Aar, næsten 24 p. C. — 1740 døde En i Draaby paa 105 Aar, 1742 en Anden paa 102. — Da Aldersangivelserne ere dels mundtligt opgivne for Præsterne, dels anførte som omtrentlige, dels rent udeladte ved enkelte Døde, maa det af Optællingen uddragne Resultat kun tages som omtrentligt rigtigt. —

3. Fra nævnte to Præsters Haand findes desuden ofte i de to Kirkebøger for Æ. og Draaby Sogne korte *Bemærkninger ved Afdødc*; — nogle af disse meddeles her. — Ved Tolder Johan Utrechts Enke 1720 og Skipper N. N. fra Arendal i Norge 1721 er tilføjet: »NB. Egekiste« (Forordningen ^{30/11} 1717 havde dog forbudt Brugen af Egeligkister!). — Erik Vævers tvende, 5—8 Aars Drengbørn »døde af en Rod, de aad; menes det var Pastinaker«. — Karen af Draaby, »en Pige, 86 Aar, døde uden at fornemme, hun skulde dø«. — Mikkjel Jensen af Lyngsbæk, »en skikkelig Mand, døde af Kræft i sin Hals«, Jens Jensen af Handrup, »en god, ærlig Mand, af passione Iliaca« (∴ Miserere), Peder Postes Hustru i Egsmark »af et særdeles occidentz«. — Havmølleren Chr. Christensen var »syg først i hans store Taa i 1 $\frac{1}{4}$ Aar«. — Kaar-Kirsten »døde efter 5—6 Aars Leje af ont, — et elendigt Spektakel!« (∴ Skue; — ofte hedder det: »døde af ont«, »i Kur for ont hos Valter Hegemann«). — 1724 døde Hr. Major Jens Schou Hemstat, »en elskelig Maud«, — Tyge Nielsen, »en

fordrukken Stakkel«, — Ane Trols, »en gammel Kvinde, faldt ned ved hendes Spinderok, som hun stod«; — 1725 Søren Hansen Buchtrup, »en god og ærlig Mand«; — 1726 »Niels Fils, som er rejst fra Konen, hans Barn«; — 1728 »et dumt og stumt Kvindemenneske«; — 1737 sidst i Marts 3 Børn af 3 Familier »af Kulde«. — 1726, 8de Juli blev kastet Jord paa en Natmand af Grev Scheels Gods, som d. 2^{den} blev skudt af »Natmanden her og døde af samme Skud Natten mellem 6te og 7de (— altsaa, hvad da ikke var ualmindeligt, begr. Dagen efter Dødsdagen —). »1727, 23de Juli blev Natmanden Morten Knudsen halshugget paa Skandsen og strax begravet ved (?) Kirkegaarden for det forøvede Mord 6te Juli f. A.«. — (1758 begravedes »en Daglønner ved Navn Simon, som i nogle Aar har været her i Byen, men var en Foragter af Kirkens hellige Ting. Gud forbarme sig over hans Sjæl«). —

4. Sjeldnere *Fornavne* i Æ. fra 17—18de Aarh. ere: Sti, Tue, Erland, Salve (ogsaa feminint), Amor, Garlou og Hove; — Kunigunde, Wivike eller Vibeke, Tilske, Helle, Syrena (Sørene), Bente, Gedske, Estrid, Dorotheke, Teco, Thale, Shianne (Jeanne), Pallene, Pernille, Sabine, Rosine, Kastine, Kanutine, Jensmine, Pertrine osv. — Sjeldnere *Efternavne* ere: Blomme og Kønsen 1692, Globsen og Iching 1699, Gerchen 1702, Gottschalch 1697, Bent Drues el. Drudes 1694, Blær, Bæhr, Billeskov, Bomholt, Duelsen el. Düssel, Elmand, Flander, Frær, Hvinningdahl, Karmark, Kisling og Killing, Kongsbak, Lydrich, Molbo og Molsing, Panch, Rentz, Thor, Trole osv. De almindeligst forekommende Slægtsnavne, der altsaa betegne de i Æ. i 17—18de Aarh. mest og længst udbredte Familier, ere: Basse, Bay, Buchtrup, Fil, Goe, Grønfeld, Hals, Helles, Holm, Kok, Kolding, Kort, Libme, Lindenberg, Morup, Munk, Mørk, Rhode osv. ¹⁾ Udlændingers, især Tydskeres,

¹⁾ Derimod findes, saavidt huskes, Navnet Wærn (alm. paa Helles i 17—18de Aarh.) ikke i Æ. Kirkebog, skjøndt 3 Borgere med det Navn i Aarhus vare fødte i Æ.: Rasmus Rasmussen W., Søren Rasmussen W. og Knud W. (Borgerskab 1617, 24 og 39). I Tved begravedes 1727 i Januar Anne Maded. Wærn, 72½ Aar (Svigermoder til Stedets Præst Hutfeld) og i Maj »Hæderlig og vellærd Rasmus Rasmussen Wærn, 90 Aar 9 Maan.« (Degn? — hvor?) —

Indtrængen i Haandværket (jvfr. S. 101—2) mærkes af Navne som t. Ex.: Skrædder Reinholt, Guldsmed Zøllber, Kobbersmed Friederich Preston (?), Sadelmager Joh. Bertzie († 1745, »reformert af Religion«), Podemester Frants Hartmann Rechtvind, Hattemager Reimer, Bager Rittou, Gotfred og Friederich Tilcher, Barbererne Mülmand, Beetzholt og Mejlender osv. Dog findes ogsaa mange gode danske Navne (mest opr. Stednavne) blandt Haandværkerne: Sadelmager Løgstør, Guldsmed Jonsen, Kobbersmed Handrup, Skrædderne Hundrup og Chr. Kok, Hattemager Chr. Morup, Skomager P. Grønfeld, Farverne Randlev og Østergaard, Feldberederne Frants Rasmussen og Chr. Lundberg, Snedkerne P. Lime og Jens Morup osv. — Af *Tilnavne* findes en Mængde: Kabel-Jens, Kaar-Rasmus, Tegl-Rasmus, Blus-Laurids (efter Blusbakken?), Laan-Niels, Sav-Anders, Hjul-Søren, Lyng-Jens, Goul-Søren, Voldborg-Ras, Kop-Hans (Hans Kopmand), Hans Bisp, Anders Konge; — Kong-Margrethe, Skriver-Maren, Skrald-Maren, Sav-Maren, Buxe-Maren, Klinker-Dorthe, Gaas-Bodild, »Johanne udi Kjælderen« † 1709, »Ane Marie i Huset« 1759, »Ane Marie paa Trappen«, »Maren ved Bækken«, »Niels ved Bækken« (Niels Bækmand) osv. — (Andre *Stedsbetegnelser* i Æ. ere: Salen S. 101, Halvors Kilde, Kattesundet S. 97, Gaardhøj ved Skandsen, Kollerup, Juls Bakke, Plantebedet, Kurveledet S. 97 osv.). —

5. 1742 hjemsøgte den tidligere berørte *Sprinkel- og Flækfeber* (Petechialfeber) Æ. og Omegn. Den bortrev den 28de Januar Sognepræsten M. Boesen (begr. $\frac{5}{2}$), 1ste Februar Kapellanen H. Mygind (begr. $\frac{3}{2}$) og 28de Juni den nye Sognepræst P. Buch (begr. $\frac{2}{7}$), — desuden »flere af de samtidigt i Kirkebogen antegnede Døde«, saaledes vistnok ogsaa Kommandør Knud Benstrup († $\frac{26}{2}$, begr. $\frac{3}{3}$; se »Blandinger«!), Peder Andersen og Hustru Dorthe Skousen (begr. $\frac{27}{3}$ i een Grav), Skipper Jens Elsegaarde (S. 124), Kobbersmed Erik Salsted (S. 181), Helena Andersd. Kønsberg (eneste, 20 aarig Datter af en Borger i Kjbhvn, Slægtning af Kjøbm. Jokum Nielsen), Sejlingsmand Lukas Christensen (begr. $\frac{19}{5}$), Smaahandler Erik Hørsløf og hans to Børn, Gaas-Bodils Børn, »et Tiggerbarn« og »en Arrestinde i Arresten«. I Alt indtraf 50 Dødsfald i Æ. i 1742,

medens det Almindelige var 20 à 30 aarligt. — Atter 1757 sees der at have været Smitsot i Byen: »Erik Christian Munks Hustru døde af den her grasserende Svaghed: Blodgang. Gud hjælpe os!« — »Anders Karnmark (og Helvig Andersd. Karnmark) døde af den jammerlige Svaghed sangvinis fluxu«; — dog havde det Aar kun 30 Dødsfald. Ligeledes 1779 Blodgang, og dog kun 30 Dødsfald af alle Dødsårsager tilsammen i hele Aaret. —

6. Fra 1762 er *Kirkegangskoners* Indledning stadigt noteret i Kirkebogen, — første Gang 1759; — kun i eet Tilfælde »fra Prædikestolen« (1775). Først i indeværende Aarh. blev det »fint« at opgive denne ældgamle, smukke, engang af alle ægtefødende Mødre iagttagne Kirkeskik; — de højerestillede Samfundslag faldt først fra, — de lavere stillede efterabede. Derimod blev det alt i forrige Aarh. »fint« i Æ. at frigjøre sig for Vielse i Kirken, — maaske endnu tidligere (efter 1660) som i Grenaa, Mariager, Aalborg, Ribe osv.: fra c. 1720 vrimler det i Æ. Kirkebog med kgl. Tilladelser til *Hjemmevielser*, endogsaa ved Sognepræsten, den pietistiske Overgaards to Døtres Fælledsbryllup 1769. Ofte fandt Vielsen dog Sted i Kirken trods erhvervet Tilladelse til Vielse i Huset. — — Af en Fortegnelse over offentligt Absolverede i 1747—60 incl. sees, at i dette Aaremaal have et Ægtepar og N. N. udstaaet *Kirkens Disciplin* »for deres, i lang Tid, absence fra det hellige Sakramentes Brug«; en Skomagersvend og en Anden »for Naademidlernes Foragt og Misbrug i det højværdige Alterens Sakrament« og 19 Fruentimre og 8 Mandfolk »for Forseelse mod 6de Bud«. (I Tved stod en »Dreng« ∴ Karl aabenbar Skrifte 1703 »for at have mødt i Kirken udi Pige-Klæder«, et Par Ægtefolk 1727 »for at have forsømt at gaa til Alters efter Skriftemaalet«; — paa Helgenæs et Ægtepar 1733, »fordi deres 3 Aar gamle Barn druknede i Brønden«, og 1700—72 9 Kvinder for at have ligget deres Børn ihjel, — hvad tidligere var mærkværdigt almindeligt: midt i 17de Aarh. c. 38 Børn aarligt i Aarhus Stift!). Det aabenbare Skriftemaal fandt Sted paa Kirkegulvet i Menighedens Paahør eller i Sakristiet eller hjemme hos Præsten for en snevrere Kreds af Borgere. Dog gaves ofte ved Kancellireskripter Dispensation til Antagelse til Nadveren uden forudgaaende Kirkens

Disciplin, — saal. $11\frac{1}{3}$ 1775 til Elisabeth Borggrevinch † 1792, afg. Skrædder Winthers i Æ., som »næsten i 2 Aar bavde afholdt sig fra den hellige Nadver«. — $12\frac{1}{9}$ 1777 til »Elisabeth, afg. Basballes« og Marie Nicolaisen (1783 begravedes Mad. Basballe i de Fattiges Jord, c. 67 Aar gl.), — $21\frac{1}{8}$ 1778 til Simon Jensen og Hustru i Æ., »som over Aar og Dag havde forsømt Herrens Bord«, — og $12\frac{1}{2}$ 1779 til Kirurg Henrik Berg i Æ. »formedelst hans Afhold fra Alterens Sakr.« (se Læger!). —

Æbeltofts Latinskole.

Ved Kirkeordinantsen 1537 anordnedes, at der i hver Kjøbstad skulde være en Skole, hvori der ikke skulde læres Andet (o: Sprog) end Latin. 1558¹⁾ anlagdes da en Latinskole i Æ., d. v. s. en af de smaa (scholæ minores triviales) med en Rektor og kun een Hører og kun tre Lektier (Klasser), i hvilke Disciplene blot bragtes saa vidt, at de kunde optages i en af de større Skolers Mesterlektie, hvorfra de først kunde deponere til Universitetet. »Epthertii vij — anordnede *Christian III* fra Koldinghus — forffare, att ther er ingen scholle hertil hollt wdi vor kjøbsted Ebbeltofft²⁾, haffuer wij tiill en begyndelse beuilget och samtyckt, att then person, som bliiffuer forordineret at skulle were schollemester vdi for~~ne~~ Ebbeltofft, maa arligen vppebere fire pund korn (o: 10 Tdr. af Rug) aff then kornrenthe, som arligen giffues aff wore vndersotter vdi Ebeltofft til vort slott Kallø af 11 fester« (o: 4 hele og 7 halve, hvoraf 3 hele og 2 halve svarede de 4 Pd.). Desuden tillagdes selve Skolen Residents. Foruden de 10 Tdr. Rug (= 12 Tdr. Byg) havde Skolemesteren (1661) de gamle *Degneindtægter*: af

¹⁾ $\frac{6}{12}$ s. A. fik Bispem i Aarhus alle Tiendelam paa Mols (decimas agnorum nomarchiæ Moldensis); han havde denne Tiende til 1881; den beregnedes 1788 til 50 Rdl. —

²⁾ Dog siger Hundrup om Latinskolen i Æ.: »Skolen var ældre end Reformationen og havde 2 Klasser«.

hvert Par Ægtefolk i Æ. 4 Sk. aarligt, af hver Helgaard i Skovg., Elseg. og Draaby Sogn 5 Kjærve Rug, 5 Kjærve Byg, en slagtet Gaas, et Brød el. 4 Sk., 20 Æg og et Brød el. 4 Sk.¹⁾, af en halv Gaard det Halve og af Degnebolet udi Droubye 10 Mk. aarligt. —

Skolens sene Oprettelse var vel tildels Skyld i, at det, som Kongen skænkede til Skolevæsenet af det inddragne Kapitelgods i Mols Herred, gik 1545—46 til Rektoren og den 1545 oprettede Latinskole i Aarhus, — nemlig »*Agri Præbende*« (S. 147) eller rettere: en Del deraf²⁾. Ogsaa

¹⁾ Brød leveredes altsaa to Gange om Aaret.

²⁾ 1541 var der Sag om Agri Præbende mellem Knud og Jørgen Gyldenstjerne med det Udfald, at den Sidste skulde beholde det efter hans Kollats' Lydelse. 1544 stevnede Kongens Mand, Raad og Befalingsmand i Aarhus Stift Peder Ebbesen Galt, som havde Aarhusgaard, Isgaard og Aakjær i Forlehning, Knud Gyldenstjerne, Forstander til Økloster, for et Kannikedom i Aars Domkirke, kaldet Agri Præbende, »som han har taget sig til og voldgjæstet Tjenerne og taget deres Landgilde og ladet forhugge Skovene«. Samme »citerede Mogens Seurinsen og Seuerin Jepsen i Agri, samt Mogens Severin i Touerbi (Toggerbo?), for de have sagt Knud Gyldenstjerne Tjeneste med Uret, at møde i Aars, naar kgl. Maj. did kommer«. Ligeledes citerede Martin Sørensen i Agri »sandmendt i Molsszherrett for at de svore hannem hærværk over med Uret, at møde i Aars« (D. Mag. IV, 1). — Hvormeget der hørte til »Agri Præbende og Kannikedom«, og hvormeget der deraf tilfaldt Rektoratet og Skolen i Aarhus, er ikke ganske klart. ¹/₄ 1545 fik »Skolen i Aarhus Brev paa et Kannikedom smsteds, som kaldes Agri Præbende, til Skolemesters Underhold til evig Tid«, — og — ¹/₂ 1546 fik »Skolemesteren i A. og hans Efterkommere Ejendomsbrev paa efterskr. Gods, som Kapitlet smsteds har udlagt . . . en Gaard i Baskalfve (c: Basballe), en G. i Mørke (ikke: »Mørby« o: Ørby) . . . item endnu efterskrevne Gods, som er af Agri Kannikedoms Gods: 3 G. i Agri, item (! — »Danske Kancelliregistr. 1535—50« m. Register og »Kronens Skjøder« I, have ved Fejlæsning: »Hem!«) Kannikemølle i Mols Herred; de skulle have dette Gods til fri Ejendom, saa frit, som Kannikerne have deres Gods«. Men i Jordebogen 1689 opregnes som hørende til Agri Præbende og perpetueret Rektoren i Aarhus: Præstegaarden og Peter Høgs Gaard i Agri, Kannikemølle og Kannikê Skov (Provstskov? — som 1770 hørte til Rektoratet), Agri Kannikegaarden, Mads Hofvsens Gaard i Agri, 1 G. i Basballe, 1 G. i Grønfeld og 1 Bol (?) i Toggerbo m. M. udenfor Mols. (Efter samme Jordebog havde dengang Frue Kirkes Sognepræst 1 Bol i Agri By af Præbendum divæ virginis, øverste Medtjener ved Domkirken en 1665 tilmageskiftet

Tved og Agri Kongetiender — henholdsvis $17\frac{5}{8}$ og $15\frac{1}{8}$ Td. Rug og Byg, samt desuden 1 Td. Boghvedegryn af Agri — gik, rigtignok som Vederlag for Jordegods, 1674 til Aarhus, nemlig til Lektoratet, senere Rektoratet der ¹⁾. Holgenæs Kongetiende var alt 1573 tilfalden Præsten paa Stedet; — Æbeltoft Landdistrikts Kongetiende havde Kongen delt mellem Præsten og Kirken. — Dog betænktes ogsaa Æ. Latinskole efter Midten af 17de Aarh., baade af Kongen og af en Privatmand, med støttende Gaver.

$17/7$ 1668 ²⁾ (konfirm. $26/9$ 70 af Christian V) blev efter

---

Gaard i Egens af Præb. Ollai og Aarhus Hospital 1 G. i Knebel og Sømølleholt). 1689 vare Gaardene i Basballe og Grønfeld og et Par i Agri ganske øde og uden Bonde og Bygning, saa at Rektoren ikke fik Noget af dem og maatte dog svare Skatterne; — om Avlet i Toggerbo siger Rektoren, at, da Bonden ikke kunde svare Skatterne, var han hemmeligt undvegen, og den nye Beboer havde han maattet hjælpe med Bæster til Ploven og Sædekorn uden at nyde Noget af Landgilden. — 1603 Herredagsdom om Aarhus Skolemesters Rettighed til en Afgift af Agri Præstekald. — 1758 Reskript om, hvem Skiftet efter afg. Møller Niels Glad i Kannikemølle tilkom, samt om, at Stiftsøvrigheden og Prof. Jens Worm »have at overlægge, hvorledes det Stykke Hus, som forhen har tilhørt Møllen, igjen kan komme dertil« (W.'s Fundats derom 1777). — $22/8$ 1760 Reskript om, at Rektors og Konrektors Gods maatte sælges; $14/11$ approberedes det gjorte Bud. — 1763 Kommissionsdom ang. (nogle Tillæg til) Afgiften til Rektoratet af Agri og Hedensted Præstekald. 1765 vandt Rektor Worm ved Højesteret Ret til Agri Præbende, — »en Rettighed, som ikke var betalt i 50 Aar«. — $6/3$ 1770 konfirmeredes Overdragelsen af Rektoratets øde Hartk. i Toggerbo (»Kannikeavlet«) til Møllerup for 150 Rdl. med 1ste Prioritet i Gaarden. — Endnu nyder Aarhus Latinskole Afgift af Præstegaarden og Overgaarden (Matr. Nr. 5) i Agri By, Matr. Nr. 1 a i Basballe og Nr. 34—36 i Grønfeld, — tils. $3\frac{1}{4}$ Td. Rug og c. $11\frac{1}{8}$ Td. Byg.

¹⁾ Lektoratet ophørte 1743, og mindst i $\frac{1}{2}$ Aarb. derefter havde to Sekretærer ved Generalkirkeinspektionskollegiet dets Indtægter, medens Rektor og Konrektor i Aarhus havde midlertidigt Ribe Lektorats Indkomster i Erstatning. De to Tiender, som endnu oppebæres af Aarhus Latinskole, udgjøre nu henholdsvis $80\frac{1}{2}$ og $22\frac{1}{2}$ Td. Rug, $85\frac{7}{8}$ og $39\frac{6}{8}$ Td. Byg og $100\frac{1}{2}$ og $34\frac{5}{8}$ Td. Havre. — 1771 havde Tved Kongetiende været oprabt til Bortforpagtning i 6 Aar; men intet Bud gjordes. —

²⁾ Samtidigt — $18/11$ 1668 — faldt »Dom for Rektoratets Adkomst til dets Jordegods«; — ovennævnte Jordegods paa Æ. Mark maa altsaa være gjort Rektoren stridigt. —

underdanigst Ansøgning og Begjæring tillagt Rektoren i Æ. til hans Løns Forbedring *Feldballe og Nødager Degnekalds* Indkomster (2½ Td. Rug og 1½ Td. Byg; — 1732: »10 Sk. Rug og 9 Sk. Byg«) og Skolebørnene i Æ. *Degnerenten* af efterskrevne Sogne, »som udi 2 Miles Distrikt deromkring Byen skal være beliggendes«¹⁾, nemlig Knebel og Roelse, Agri og Egens, Helgenæs, Vistoft, Tved, Kolind og Ebdrup, Aalsø og Hoed (ikke: »Hald«), Vejlbj og Homaa, — dog først ved indtrædende Vakance i Kaldene, — imod at disses Degnetjeneste blev saaledes forsynet og forestaaet, at ingen billig Klage i nogen Maade foraarsagedes. Allerede Frederik II's Breve af 18/1 og 20/3 1574 havde, i Henhold til Ordinantsen, paabudt, at Sogne, som laa Kjøbstæderne indtil 2 Mil nær, skulde lægges til Skolerne der og tage Sognedegne af Skolerne.

For Æ.'s Vedkommende gennemførtes dette Paabud altsaa først henved 100 Aar senere, — men da ogsaa saaledes, at Sogne, der vare fjernede langt over 2, ja over 3 Mil, medtoges; — formodentligt ere Aalsø, Hoed, Vejlbj og Homaa, der ikke nævnes c. 1732, tidligt gaaede fra Æ. og over til Grenaa Skole, som de laa langt nærmere; — naar Hyllested, Rosmus, Tirstrup og Fuglslev, der dog bedre kunde siges »at ligge i 2 Miles Distrikt«, ikke nævnes 1668, er Grunden muligvis, at Kongen ikke disponerede over dem. — De fjernere Sognes Degnetjeneste besørgedes, som bekendt, af Skolerne ved Substituter (»Sædedegne«), de nærmere ved »Løbedegne« o: Hørere el. Disciple, hvilke sidste kunde »faa Sogn« som Stipendium allerede i deres 16de Aar. Fra Æ. er neppe udgaaet Løbedegne undt. til Draaby; thi, hvis nogle af nævnte 8 Degnekald ere blevne ledige mellem 1668 og 83, har der paa Grund af Vejlængden nok fundet Substitution Sted.

Den nævnte Degnerente afløstes ved Danske Lov 1683 af en *Pension* til de latinske Skoler, som blev 1/5 af Kornindkomsten, — fastsat 1739 for de 5 Degneembeder i det

¹⁾ Milene vare stive dengang. Endnu 1751 vidnede Helboere for Retten, at »der holdtes for at være 2 Mil fra Helgenæs til Æ. og til Kalø«, — rigtignok »store« Mil (hvad der er selv ad Nutidens Veje!).

gamle Mols Herred til 8 Tdr. 1 Sk. $3\frac{2}{5}$ F. Rug og Byg. Æ. Skoles Pension gik 1739 over til Aarhus Skole og ophævedes ved Lov 1850.

Privatmanden, hvis Gavnildhed ogsaa kom Æ. Skole til Gode, var Birkefoged i Hassens Birk, kgl. Majestæts Forvalter over Bjørnkjær Skov og dens tilliggende Gods i Kalø Lehn *Jakob Nielsen* i Skovgaarde (S. 108 og 141). Denne legerede $\frac{2}{1}$ 1670 med sin Hustrus og Arvingers Samtykke en Gaard og 5 tilhørende Gadehuse (∴ jordløse) i Hoed Sogn og et Bol i Glatved (taxerede til 33 Sletd. 3 Mk. 9 Sk. ¹) med aarlig Landgilde til Skolemesteren (8 Dl. 3 Mk. 9 Sk.), Hørerer (5 Dl.) og nogle (4 el. 5) Disciple (20 Dl. til Deling) af de fornemmeste (∴ fremmeligste), som »god Røst (originalt! — Hofman: »Rygte«) have, flittig søge Skolen og Kirken og ansees i Tiden at kunne tjene Gud og hans Menighed«, — imod at de evindeligt hver Mandag, Tirsdag, Torsdag og Lørdag — Kl. 6 om Sommeren og Kl. 7 om Vinteren — skulde synge i Kirken den helige Sang *te deum laudamus* paa Dansk (∴ Psalmen: »O, store Gud, vi love Dig«), læse en dertil forordnet Bøn og atter synge en Fsalme, »saasom enhver af bemeldte Dage tilhører« (Hofmans Foundationer III).

Desuden opvartede Skolen i Æ, som andensteds, med *Sang* ved Gudstjenesten, Bryllupper og Begravelser og i Borgernes Huse (»latinske Tiggere«). 1661 (— altsaa før omtalte Legats Oprettelse —) indberettede Sognepræsten, den tidligere Rektor Søren Albertsen: »Disciplene udi Skolen have aldeles Intet til Ophold uden den ringe Ting,

¹) Pontoppidans Annaler: »einige Ländereyen in Glatved, die etwa 500 Rdl. austragen«. Afgiften var: af Bolet 6 Sk. i Leding (∴ 45 Sk. dansk) og i aarlige Arbejdspenge 3 Sletd.; — af Gaarden og Husene: 12 Sletd. aarligt i Ægts- og Arbejdspenge og i aarlig Landgilde: 4 Sk. Leding = 30 Sk. dansk, 10 ? Sk. Skattepenge = 30 Sk. dansk, 10 Skj. Aure (∴ Havre) = 5 Mk. d., et brændt Svin = 6 Mk., $\frac{1}{2}$ Td. Honning = 8 Sletd., 6 Hovheste = 18 Skj. Malt = 4 Sletd. 2 Mk., 2 Jægerheste = 2 Td. Aure = 2 Sletd. Tils. 33 Sletd. 3 Mk. 9 Sk. — Den gamle Daler til 64 Sk. eller 4 Mk. var ved Forordn. 1619 gaaet over til Dalere til 80 Sk., men vedblev ligefuldt at holde sig i Brug under Navnet »Slettedaler«. Ved Siden der af regnedes ogsaa ofte efter Rigsdalere in specie, der ifølge Forordn. 1629 indeholdt 96 Sk. —

de kan faa til Papir og Bøger af Ligpenge, og hvis (o: hvad) ringe Del, der kan falde og samles om By paa Martini Aften, Juleaften, Nytaars og H. 3 Kongers Aften«, og »derforuden have de ingen Lyst til Skolen udi nogen Maade«.

Trods Donationerne til Støtte for Skolen gik det smaat med den. 1681 faa vi at høre af Rektoren Jakob Clementin, at der da ingen Hører var i Skolen og kun 24 Disciple: »undertiden flere, undertiden færre efter Tidernes og Forældrenes Tilstand, som mestendels haver ringe Middel at holde deres Børn til Skolen med, saasom og Børnene dertil ingen Lyst eller Villie har; de fleste betler, fisker og anderledes er om deres Livves Ophold« (Hübertz). Rektoratet forenedes da $\frac{31}{5}$ 1692 med Kapellaniet, og slutteligt **nedlagdes** selve **Skolen** ved kgl. Forordn. $\frac{17}{4}$ 1739, samtidigt med Grenaa, Mariagers, Hobros og flere andre mindre Latinskoler. —

Fra Tiden faa Aar før Skolens Nedlæggelse (1732?) haves blandt det fhv. Stiftsarkivs Papirer »en *Fortegnelse* paa Æ. Skoles Tilstand« af Rektor Mygind. »Ingen uden Rektor er Lærer i Skolen: thi vel findes en Studenter som Kollega, men samme maa Rektor som sin Tjener selv lønne og føde for at opvarte Sengen og komme ham til Hjælp i sit dobbelte Embede (o: i Kirken, — som Kapellan og Degn). — Indkomsten er alene Degnetjenesten i Æ. og Draaby, med hvilke Sognes Offer Rektor neppelig kan holde en Karl til Underdegn, formedelst Draaby Sogn i Brudfærd, Børnedaab og Koners Kirkegang med deres Ofring gaaer Degnen forbi (jvfr. S. 176, Noten), og ikke nær Halvparten af alle, der betjenes, ofrer paa Højtidsdage. Resten, der hører Degnen til, — saasom Løn i Æ. 6 Sletdaler, i Draaby Kjærve Korn, Gaas og Æg af Gaardmændene, 2—3—4 Sk. af hver Husmand, er agtet i det Højeste for 8—9 Tdr. Korn og 3 Sk. Mel, 35 Gæs, 8 Vol og 50 Æg, 1 Rdl. Penge —, har Rektor for sig, dog ikke uden Bekostning og Forlis for at lade, saa vidt han kan faa, det hente. Men de to Gaarde Skærsø og Lyngsbækgaard, som svare den ene for Bøndergods, der er lagt til Hovedgaarden, den anden efter sin benaadede Friheds Tilsgagn noget til Sognepræsten (S. 145—6), faaer Rektor som Degn intet af uden Offer. — Stipendia el. Beneficia er

Deguenes Pension i Molsherred 8 Rdl. 3 Mk. og Colding (o: Kolind) Degns i Sønderherred 2 Sk. Rug og 3 Sk. Byg til Disciplene og en Gaard i Hoed med 5 Huse og 1 Bol i Glatved, aarligt til Landgilde, Ægts- og Arbejdspenge 22 Rdl. (!) 3 Mk. 9 Sk. (= 33 Sletd. 3 Mk. 9 Sk.), hvoraf til Disciplene 13 Rdl. (!) 2 Mk., som der gaaer undertiden 1 Rdl. fra tilligemed deres fortjente Ligpenge til at kjøbe de fattige Børn Bøger og Papir for; de øvrige ere 3 Rdl. 2 Mk. til Kollega og 5 Rdl. 5 Mk. 9 Sk. til Rektor. Saa har og Rektor 10 Tdr. Rug af 4 Fæster, 10 Sk. Rug og 9 Sk. Byg af Feldballe Degn og et Lam af Degnboligen i Draaby, som tilforn har hørt Rektoratet til i Æ., men nu er frakommen til Skærsø, hvordan det er (Jvfr. Lønningerne 1661 og 1772 S. 188 og 177). -- Discipler i Skolen findes der en Del om Vinteren, men de fleste kun at lære Dansk; thi, som der riuge Beneficier er til dem, mene Forældrene, der alle selv trænge til det, de have, at de vissere faaer deres Børn opholdet og siden forfremmet ved Land- og Søvæsen end ved Bogen, hvorfor de om Sommeren enten vogter Fæ og driver Plov eller fisker og farer siden med Skibsrøm, saa at der kun 9--10 stødse frekventerer Skolen, om og de samme for Fattigdoms Skyld kan forblive ved Bogen, efterdi mange før har været nogenlunde avanceret, men i det samme qviteret, for deres Levnetsbrød ved Søn var vissere og snarere at tage til ¹⁾). — Opskrift paa, hvad der trakteres i Skolen om Dagen. 3 smaa Børn begynde snart først at læse inden udi og undervises i Catechismo; 4 Børn læse fra om Morgenens, før de gaa i Bøn ved 7 slet, til Kl. 10 deres Donat, 2—3 Lektier, som Lysten driver, og det til Slutning repeteres og gennemgaaes med dem; om Eftermiddagen fra 12—1 skriver (de) og siden i Aurora læse to Lektier, undervises i Reglerne og til Slutning repeterer det, som den Dag mesten er forhandlet; En i sit 14^{de}

¹⁾ Samtidigt gik Rektoren i Grenaa mange halve og hele Dage i Skolen og var ikke kapabel at faa snart een Discipel. Skoletiden var der fra Kl. 6—8 Onsdag og Fredag, da man gik til Prædiken, og de øvrige Dage fra 6—10 med Timen 7—8 til Korsang i Kirken. Discipelantallet var 1732 efter D. Atl. 25. 1729 var i Rektors Lektie Byfogdens 3 Sønner og Kapellanens Søn; i Hørerens Lektie stundom nogle faa, men i Høsten ingen. —

Aar om Mandag, Tirsdag og Torsdag Morgen gjør Regnskab for sin Gram: Latinæ og dens Glosers Lektie og derefter tyder in Colloquiis Steph., og Phrases deraf extraheres, hvorpaa det bliver gennemgaaet med ham, at han kan føre sig det til Nytte; En i sit 17de Aar har sine Lektier i Logica et Metaph. om Mandag, Tirsdag og Torsdag Morgen strax at svare og siden at exerceres i det samme, derefter undertiden en Lektie i Rhetorica, fornemmelig de elocutione et dignitate verborum, undertiden explicerer et Kapitel in Curtio, ligesom Tiden kan tilsige; om Efterm. samme Dage enten at versere eller componere og, ligesom det befaller, strax at variere og derefter Virgillum at explicere eller versus at redigere; Onsdag, Fredag og Løverdags læser han Epitome Erotemat. et Ethicam; siden, som Tiden er, en Lektie i Gramm. Græca Golii og Manuali Passeris; om Eftermiddagen skriver han sine Stile rent og begynder paa Physicam og lidet at tyde in Novo Test. og for Resten hver Maaned maa holde sig beredt til Examen artium i Skolen, hvilket haaber jeg kan være godt nok; men Forældrene af Trang til at holde Tjenestetyende maa nødes til at bruge deres Børn til verdslige Handtering. — Inventarium, Bøger eller Instrum. Music. saa jeg ingen for mig uden en gammel Tenor Basune, da jeg kom her 1722. — Jeg, den mindste blandt alle Rektorer, er for ringe til at optænke en anden Methodus informandi, men heller ønsker, vi kunde faa overalt Præcepta Scholastica saavel exprimeret i Korthed, dog højnødvendige Observ. som Rudimenta Metaph., paa det mand skulde ikke besvære de Unge at lære saa et, saa et andet. Hans Jørgensen Mygind, Rector scholæ Pomagr. «. —

1739 nedlagdes, som sagt, Skolen. Naar der siges, at »dens Legater og Donationer henlagdes til Aarhus og Horsens«, er det ikke rigtigt: kun Degnepensionerne tilfaldt Aarhus og kun denne By; — Skolens eneste Legat forblev i Byen og deltes ved kgl. Reskr. $\frac{6}{6}$ 1740 saaledes, at Kapellanen, som tillige var Degn i Draaby, fik Skolemesterens Part (8 Sletd. 3 Mk. 9 Sk.), de fattige Børns Skoleholder, som tillige var Kordegn i Æ, Hørerens Part (5 Sletd.), og 4 fattige Børn i Byen Resten (5! Sletd. hver). Ved Biskop Hygoms Eragtning $\frac{15}{12}$ 1742 fik Kordegnen til sin Løns

Forbedring 12 Sletd. af Børnenes Part, saa at disse kun beholdt 2 Sletd. hver. — hvis de overhovedet fik Noget; thi, skjøndt der 1723 var tilstaaet »Skattefrihed for en Gaard til Æ. Skole«, hvormed vel meenes den legerede Gaard i Hoed, klagede Mygind dog 1728 til Skolens Forstandere og Forsvar (Stiftsbefal. Løvenørn og Bisk. Ochsen) over, at, skjøndt »Gaarden«, der var bleven øde, var igjen opbygget og antagen af en af Husmændene for kgl. Skatter og Skolens Revenuer deraf at svare, vilde Husm. Rasmus Skuster, skjøndt rig nok, ikke svare uden 1 Sletdaler aarligt og »har i mange Aar ikke svaret en Skilling til Skolen eller Gaarden, og Husmand Ras Hvad siger ikke at kunne svare mere end 5 Mk. for Fattigdom« (hver Husmand skulde ellers give 2 Daler). — 1794 ²²/₁₁ paabød Kancelliet »at fornemme hos Fæsterne i Hoed og Glatved af det Æ. Kapellani og fattige Skole beneficerede Gods, om de vilde give en aarlig Afgift af 40 Rdl. istedenfor Kjøbesummen, fordelte paa det, Enhver skulde betale af Summerne, der tilsammen udgjorde 770 Rdl.« Der maa være svaret Nej; thi ¹⁴/₂ 1795 forlangtes Indberetning, »naar nævnte Gaarde blive fæsteledige, siden sammes Beboere ej ville indgaa at betale den foreslaaede Afgift 40 Rdl. istedenfor Kjøbesummen for at erholde Ejendom paa Gaardene«. —

Rektorerne, forsaa vidt de kjendes.

1. ? *Palle Amdisen* (Palæmon Amdini), maaske kun Hører; han aflagde Prøveskrift for Biskoppen 1620, og denne har da tilføjet: »skal være Skolemester i Ebbeltoft (futurus pædagogus in E.)«, — senere: »flyttet fra Skole til Præstegjærning i Agri (a pædagogia accitus ad pastorum in A.)«. Født i Glatved, ord. 21, Præst i Agri 21, Provst c. 40, † 61, g. m. Birgithe Sørensd. (Winther?), som levede 81. Børn: Søren og Amdi bleve Præster i Gjerrild og Langaa, Jens Kapellan i Vindum, (? Niels bosat i Stødov), Anne † 63, Mette, Dorthe † 81 og Magdalene † 1702 gifte henholdsvis med Laurs Jensen i Kongsgaard (S. 17, Note 2), Præsten Niels Lauritsen i Gislum, Provsten Jens Hadsten i Agri og Feldbereder Frants Rasmussen i Æ. Dorthe, gift i 20 Aar, havde 10 B., hvoraf 6 Tvillinger. Af Søren Børn kjendes Christen Sørensen »Fischer«, Præst p. Helgenæs, og Povel »Amdisen«, dansk Skolemester i Kongsgaard

1684, — af Amdis Børn med Herredsfogeddatteren Margrethe Andersd. fra Begtrup Birgithe g. m. Præsten Søren Pind i Langaa og Anne g. m. Byfoged Knud Blichfeld i Grenaa, maaske ogsaa Anders, Stud. (se Hørere i Æ.).

2. *Jens Rasmussen Linaa* (Joannes Erasmi Leunoe). $10\frac{1}{2}$ 1622 havde Borgerskabet i Æ. vidnet, at Fredagsprædiken tilkom Sognepræsten (S. 162), hvorefter (?) Borgmester og Raad synes at have tilskrevet Bispen, »at deres latinske Skolemester ikke efter Præstens Begjæring skulde betjene Fredagstjenesten«. Alligevel maa Bispen have beskikket En dertil 1623, rimeligvis J. R. L., som i Ugen efter Søndagen Judica (5te S. i Fasten) aflagde Prøveskrift for Biskoppen, som har tilføjet: »ansat som Skolemester i Ebeltofft« (in ludimagistrum). Derefter synes Borgmester og Raad $12\frac{1}{9}$ 1623 at have indberettet, at »Skolemesteren, som Mester Jens (o: Biskop Jens Gjødesen) havde til forgangen Paaske hid skikket, havde ikke de Gaver paa Prædikestolen som behørige, om han skulde gjøre den Fredagsprædiken«, hvorfor de bad om en anden »til næste Paaske«. Forandring lovedes til Mikkelsdag; men Borgerne gik selv i Forbøn »for den fattige Karl, der sad i Borg og Gjæld«, bad om Henstand til Paaske, »skjøndt han hverken duede i Kirke eller Skole« og gjentog $3\frac{1}{3}$ 1624 Ansøgningen om Forandring til den Tid.

3. *Christen Jensen Sundby*, senere Præst i Tved, hvorfra han efter kgl. Ordre »maatte 1630 begive sig til Vedersø, efter at han var falden i Øvrighedens Ugunst«; tog Examen for Bispen $30\frac{1}{4}$ 1630, var Præst i Vedersø til sin Død 64, g. m. Anna Jensd. † 91. 3 S. og 3 D.

4. *Jens Jensen Mørch* til 1640, var 38 Fadder fra Æ. i Skjoldelev Præsteg. (Kirkeh. Saml. III, 4,130); maaske Præst i Broust c. 44.

5. *Jens Nielsen Lyngby* 1640—42, Præstesøn fra Lyngby-Albøge, f. 1616, Stud. 34, Præst paa Helgenæs 42 (Valgpræd. $23\frac{1}{4}$), Provst 71, † 80; — g. m. 1. 43 Agnete Iversd. † 55, $39\frac{1}{3}$ Aar (4 S. og 3 D.); — 2. 57 Anne Mogensd. Nørholm † 58, 34 Aar (1 S.); — 3. 60 Kirsten Pedersd. »Nundboe« (? Nørkjær?) † 69, 42 Aar (2 S. og 4 D.); — 4. Maren Pedersd. Stub † 1712, 78 Aar (2 D.), som 81 ægtede Efterm. Chr. Sørensen Fischer. Af L.'s Børn

blev Peder Præst i Borbjerg, og Døtrene Else † 1726, Anne † 1692, Agnete † 1703 og Kirstine Cathrine † 1731 gifte henholdsvis med Provst Jens Hadsten i Agri (Enkemand), Niels Pedersen i Kongsgaard (S. 17, Note 2), Præsten Poul Jensen i Suedsted og Præsterne Johan Lauridsen Begtrup (Herredsfogedsøn fra Begtrup, S. 10) og Rasmus Christiansen Hirtznach (Søn af Rektor 9, Provst, † 1739, se Lyngsbækgaard!) paa Helgenæs. (En Stamtavle over Fam. Lyngby kan ventes udg. af Genealogen S. Elvius).

6. *Søven Albertsen* 1645—53. Se Sognepræster Nr. 6.

7. *Laurits Alling*, vistnok Søn af Præsten Peder Lauritsen Basse i Alling; — han betalte 1660 i Kopskat for sig selv 1 Rdl. og var da »gift og Ungkarl og havde ingen Folk«.

8. *Ole Jensen*, efter Hundrup ¹⁾ »fra 1653«, — sikkert 1663, eftersom O. J. utvivlsomt er Oluf Jensen el. Hansen Ebeltoft, f. 40, Stud. Aalborg 62, Præst i Galtrup 70, † 90, g. m. Forpagterenken Elis. Johansd. fra Blidstrup † 91.

9. *Christian Hirtznach*, Hører i Lund, Rektor i Æ. til ¹²/₁₂ 1667, da han blev Præst i Astrup-Tulstrup, begr. ¹²/₉ 1714; g. ⁶/₁₁ 71 i Maarslet Sidsel Nielsd.. Mon H. var Søn af Husfoged paa Koldinghus Jakob Johan Hirschnach (se Fyhns »Kjøbst. Kolding« S. 47)? Sønner: Præsterne Hr. Niels i Blegind, Hr. Rasmus p. Helgenæs og Hr. Mogens i Æ. (I A. H. Nielsens Personalhist. Not. S. 213 skrives »Hirschnach«).

10. *Laurits Borum*, Mag., Præst i Frederits (?).

11. *Jakob Christensen Clementin* el. Clemensen fra 1672, f. 30 (Hundrup) el. 39 (Wiberg), Stud. 58 fra Herlufsholm, hvor Faderen var Inspektør og Magister (senere Vikarius i Lunds Kapitel, g. m. Medea el. Mette Jacobæus), Kand. Sorø 61 Baccal. ²¹/₅ 72, † ²⁴/₁ 1711, g. 2. G. m. Inger Nielsd. Lind, Præsteenke i Hvorslev, hvor J. C. blev Præst 1684 og efterfulgtes af Sønnen Søren. J. Cl. var Broder til Præsterne Clemen C. i Sæby-Hallenslev og Oluf C. i Koldby, samt til Borgm. i Aarhus, Landkom., Kancelli-

¹⁾ »Efterretn. om Lærerstanden ved de nedlagte Skoler i Æ., Grenaa osv.«, Randers Skoleprogram 1876. Der nævnes kun Rektorerne Nr. 3, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14 og 15.

ass., Ejer af Skaarupgaard Jesper Nielsen Hutfelds Hustru Sidsel, Stammoder til Fam. Hutfeld.

12. *Erik Pedersen Birkerød* f. 1660 i Værløse, hvor Faderen var Præst, Stud. Odense 79, Rektor i Æ. 84, Mag. $17/6$ 86 i Kjbhvn.

13. »*Hr. Niels*«? I Aarhus Hospitals Jordebog 1689 staaer opført: »Hr. Niels i Ebeltoft af sl. Clemmends Gaard paa Medelgade, Anna Sørensdatter paaboede, $1/2$ Dr. Penge«. Da der paa den Tid hverken var nogen Sognepræst eller Kapellan med det Navn i Æ., maa der vel menes en Rektor; ogsaa Nr. 7 tituleres i en af Provsten forfattet Mandtalsliste »Hr.«, skjøndt han neppe var ordineret. — 1673 omtales »Maren Clemensdatters Loft i Aarhus«, og Præsten Chr. Nielsen Friis i Aarhus † 1664 var gift med en Karen Clemensd.: Sønesønnen Niels Nielsen F. blev Student fra Aarhus 1682 og Præst i Mørke 1695 (kald. p. Sukc. $10/11$ 94, ord. $8/2$ 95; efter W. tidl. Aman. i Aarhus).

14. *Mogens Jakob Christiansen* (ikke: Christian Jakobsen) *Hirtznach*, Søn af Nr. 9, f. c. 1669, Kand. 88 m. non, Rektor i Æ. 90, ord. $12/8$ el. $26/9$ 92, begr. $9/4$ 1722; g. $22/2$ 93 (trolovet i Vistoft $9/11$ 92) m. Herredsfogeddatteren Bodild Laursd. fra Begtrup (se Nr. 1 og S. 11), † $24/8$ 1733, 65 Aar. Børn: Christian (f. $17/7$ 96, Stud. 23, Præst i Blegind 36, se Byfoged Nr. 8) og Clara f. 98, g. m. 1. Degnen Christofer Holst i Hyllested, — 2. 30 Strandrider Ditlev Schultz (se Toldvæsenet).

15. *Hans Jørgensen Mygind* 1722—39; se Kapellaner S. 178! —

Af **Hørere**, hvoraf der ikke var nogen t. Ex. 1660 og 1681, kjendes med Sikkerhed kun 2: *Peder Laursen Begtrup* 1709 (Svoger til Nr. 14, f. 1680, Hovmester p. Skærsø efter 1709, tilgiftede sig c. 1711 med Dorthe Sofie Welou, D. af den sidste Borgmester i Grenaa Johan W. »den Vindesyge«, Ingvorstrup, hvor han boede 1713; senere Ejer af og dernæst Forpagter af Fannerupgaard, † 1759, Fader til den her i Bogen ofte nævnte Provst Begtrup i Vistoft), og *Jens Hansen Mygind* fra Paaske 1738 til Mikkelsdag 39 (Broder til Nr. 15, ikke Søn, som Hundrup har; — f. 13, Stud. 31—32, Lærer i Kjbhvn. 40, Kat. der 41, Kand. 41, ord. Medhjælper i Nyborg 42, † 58, g. 42 m. Birgithe

Marie Rafn; u. B). Ældre Hørere vare maaske: *Palle Amdisen* (Rektor Nr. 1), »Skolemester« *Søren Rasmussen Bjerg* (Fadder p. Helles 1653. 1702 døde »sl. Søren Degns Enke i Boeslum«. 1747—53 nævnes »Søren Degn af Boeslum«), Stud. *Anders Amdisen* (se Rektor Nr. 1; nævnes 1693—1702 i Kirkebogen, vistnok = »Anders Degn«, som har Barn i Kirke 1699 og nok er den 1694 nævnte »Førstedegn«), *Gunde Jørgensen* (g. 95; han og Hustru † 96; har maaske ført Kirkebogen 92—95), *Peder Pedersen Skive* (Alterdegn i Aarhus, g. 96 i Æ. m. Maren Andersd., Herredsfogeddatter fra Begtrup, S. 10), *Markus Nielsen Holstebro* (f. c. 66, var Kap. i Idom 99, Præst i Aars 1703, † 1712, g. 99 i Æ. m. Barbara Elis. Hansd. Borring), Stud. *Christen Broge* 1703 (vistnok S. af Søren Broge og Cathr. . . († 1707) og Broder til Jens Sørensen B., som fødtes i Æ. 1688 og blev Stud. 1707, Kand. 14, Præst i Rimsø 16; — Søren Jensen B., født i Æ., blev Borger i Aarhus 1714; — Christen Jensen B. ejede Jord i Æ. 1722; — Anne Marie B. viedes i Æ. 1731) og *Chr. Hesselberg* (Præceptor p. Skærso c. 1710, Fadder i Æ. 15, Degn i Stillinge p. Sjøland 27). Dog kunne alle de Sidstnævnte, — hvis de overhovedet have været ansatte i Æ. —, ogsaa have været privatiserende danske Skoleholdere eller Underdegne (d. v. s. uden tillige at være Hørere).

Dansk Skole- væsen og Degneembederne. (By og Land).

Fter Ordinantsen skulde der kun være en Latinskole i Kjøbstæderne, og alle andre danske og tydske Poge-skoler afskaffes. Dog tillodes »Skriveskoler« for Tjenestefolk og dem, der ikke duede til at lære Latin. Disse Skoler, hvori ogsaa lærtes Læsning og Regning, vedblev man — trods Ordinantsen — at kalde »danske Skoler«. Ogsaa i

Æbeltoft var der før 1759 »danske Skolemestre«, som privatiserede: Laurids Dynesøn †1694 og Niels Brun fra 1737 benævnes saaledes (se forøvrigt Slutn. af forrige Stykke). Men, da Latinskolen ophørte, paatog det Offentlige sig at sørge for de fattige Børns Undervisning. »Saasom — hedder det $\frac{6}{6}$ 1740 — der i Æ. bliver af Rektoratets Indkomst Intet at forflytte, saa skal Kapellanen sammesteds salarere En, som Sognepræsten Morten Boesen kjender duelig til at forestaa de Fattiges Skole der i Byen og give ham det Samme til Løn, som hans Vikarius af Skolen og Degnestolen tilforn nydt haver (o: $3\frac{1}{3}$ Rdl. — se S. 191). De 13 Rdl. 2 Mk. Landgilde af Jakob Nielsens Legat . . . skal efterdags anvendes paa 4 af de fattige Børn der i Byen deres Fremtarv«. — Da det gamle Skolehus var for lille til Byens »danske Skole« (o: Fattigskolen), solgtes det efter Ordre, og Skoleholderen fik Husleje af Kirken og Byen. Nævnte Bygning var maaske »den saakaldte Skolegaard«, som 1753 hørte til Vejer og Maaler Niels J. Lunds Dødsbo, og hvori Skolemester Sr. Niels Brun boede til Leje. —

»Fattiges Skolehold« laa til Degnekaldet. Børnene havde fri Skolegang og undervistes i Religion, Læsning, Skrivning og Regning. Pontoppidans Forklaring og Cramers Regnebog brugtes 1783. Skoleinventariet bestod 1772 af 3 Borde og 7 Bænke, samt 2 Jernkakkellovne, der vare arvede efter den latinske Skole (hvor der altsaa har været Ovne længe førend i flere andre Skoler: i Roeskilde først 1775—76, i Ribe efter 1786). Til Papir, Bøger m. M. var tillagt Skolen 1 Rdl. af Bøssen, som ombares ved Bryllupper, »dog ikke uden der falder slige Bryllupper, at der gives Noget i Bøssen til den fattige Skole«. 1787 var der 45 Børn i Skolen. Skoleholderen, som tillige var Kordegn, prøvedes og beskikkedes af Biskoppen. Han gik Højtidsaftener omkring med nogle af Disciplene og sang for Dørene, hvorved »noget Lidet« indsamledes (forbudt 1775). Til Husleje fik han 6 Rdl. 4 Mk. af Kirken; men ved Reskript $21\frac{1}{2}$ 1798 tillodes, at der maatte kjøbes et (6 Fags) Hus (paa Overgade) for 100 Rdl. af Kirkens Penge til bestandig Bopæl for ham, — rimeligvis den Bygning (»Thaanums Bolig«), som efter Kanc. Skr. $15\frac{1}{11}$ 1825 maatte sælges for 205 Rdl. S., som skulde anvendes til Afdrag paa Gjælden.

til Aarhus Domkirke. Maaske hørte til Bygningen den 1814 nævnte »Skolehave« paa 1 Alb. Hartk. — Degnekaldets »Levebrød« var 1772: 1. 6 Rdl.¹⁾ af Kirken i Lysepenge; — 2. $3\frac{1}{3}$ Rdl. af Jakob Nielsens Legat for Morgensang i Kirken at holde; — 3. 8 Rdl. af Børnenes Part af samme Legat (S. 195); — 4. $13\frac{1}{3}$ Rdl. af den resid. Kapellan istedenfor Kost, Seng, Lys og Varme; — 5. c. 12 Rdl. i Højtidsoffer; — 6. c. 4 Rdl. »ved Bryllupper, Børnedaab og Kirkegangskoners Indledning, tilligemed Lig, hvilket Sidste snart aldrig fortjenes Noget ved«; — 7. $6\frac{2}{3}$ Rdl. i Husleje; — tils. 54 Rdl. (1768: 40 Rdl.; — 1776: 50 Rdl.; — 1783: c. 70 Rdl.). Byrder: Kjøb af c. 6 Tdr. Rug og 3 Tdr. Byg, »hvilket var den allerknappeste Udkomme«, Kjøb af 20 Læs Ildebrand til Skolen og egen Husholdning og »Udredelse af Byens Skatter som enhver anden Borger«. 1788 tilstodes Skoleholderen af Stiftamtet »et Tillæg af 10 Rdl. aarligt af Kirken til Lønnens Forbedring, samt til Ildebrand for Fattigskolen 10 Rdl., som dog skulde udbetales in natura«. 1793 gaves atter et Tillæg af 20 Rdl. indtil videre. 1815 opgives Indtægterne saaledes: 1. (som Kordegn) Højtidsoffer 48 Rdl. N. V. (o: Navneværdi) og Akcid. c. 40 Rdl. N. V.; — 2. (som Skolelærer) a. af Kirken 52 Rdl. 4 Mk. S. V. (o: Sølv Værdi); — b. Lyse- og Lønningspenge, samt Husleje og Ildebrandspenge til Skolen 98 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. N. V.; — c. af det nedlagte Kapellani 15 Rdl. S. V., i N. V. 28 Rdl. 12 Sk. og 4 Tdr. Rug; — d. de mere eller mindre Formuendes Børn 135 Rdl. N. V. og 38 Læs Tørv aarligt.

Den anden »Christendomsskole«, som var »for Formuendes Børn«, kaldtes »den danske Skole«. Den nævnes kun i Herredsbogen 1772, uden nærmere Oplysning om dens Lærere, Inventarium m. M. Skoleholderen antoges — efter D. L. 2—18—14 og kgl. Reskr. $17\frac{1}{4}$ 1739 — af Byfogden, efter at være overhørt af Sognepræsten, og havde »ingen vis Løn, men kun $6\frac{2}{3}$ Rdl. til Husleje af Byens

---

¹⁾ Rigtignok opgives 1772: 6 Rdl. 4 Mk., men 1783: 6 Rdl., — og dette maa være det Rigtige, thi Lysepengene vare 1740 bestemte til 8 Rdl. i Kjøbstæder med Magistrat og 6 Rdl. i Kjøbst. blot med Byfoged.

Kasse og 2 Sk. ugentligt af hvert læsende Barn, 4 Sk. af hvert, som tillige skrev, og 6 Sk. af hvert, som desuden regnede og indzifrede (tils. godt 30 Rdl., der hver Lørdag leveredes ham af Børnene el. deres Forældre), hvortil kom frivillige Gaver fra Børnenes Forældre til Introduktion, til Nytaar, til Ildebrændsel etc., samt Biindtægter: Skoleholder Rostved var saaledes baade Organist, Bedemand og Byens Regnskabsfører. 1815 opgives Lønnen saaledes: »som Organist 70 Rdl. S. V., som Skolelærer: af Kirken 20 Rdl. S. V., Huslejepenge af Byens Kasse $6\frac{2}{3}$ Rdl., af det nedlagte Kapellani 6 Tdr. Rug, ved Bryllupper og Barnedaab 5 Rdl. S. V., ug. Skolepenge 12 Rdl. S. V. og c. 20 Læs Tørv $\circ$: 1 Læs for hvert skolesøgende Barn«. —

Foruden de to omtalte, reglementerede Skoleholdere »taales nogle Uberettigede, der læste med ganske smaa Børn«, hedder det i Indberetning 1783 ¹⁾; — dog udtalte Byfogden s. A.: »Ingen Andre end de to offentlige Lærere taaes til at holde Skole her i Byen«. — Opsigt med Skolerne og Skolegangen havde Sognepræsten ved ugentlige Skolebesøg; — Efterladenhed eller Modvillighed blev afhjulpen ved Byfogdens Assistance. —

¹⁷/₅ 1815 afholdtes Skolekommissionsmøde »for at iværksætte Anordn. ²⁹/₇ 1814 og gjøre Forslag og Indberetning til Skoledirektionen«. Et Overslag over den 18 $\frac{1}{2}$ Fagstore, saakaldte »Nygaards« Indretning til Skolebygning for 3564 Rdl. forfattedes ¹¹/₇ 15, men henlagdes igjen til ⁹/₈ 19, da der baade holdtes Auktion (uden Bud) over Gaarden og Licitation over dens Indretning til Skole, hvorved Murmester R. Egens og Snedker Sti A. Svenstrup fik Tilslag paa Approbation. 1820—21 sammensmeltedes de to hidtilværende Skoler til een »**Borgerskole**« med 2 Lærere, hvoraf Kordegnen (med Lønning efter den af Kanc. ⁷/₁₁ 17 approberede Plan) var Førstelærer før Kateketembedets Oprettelse 1818 og efter dets Nedlæggelse 1825, — indtil 1856. En ny, een Etages Bygning af Bindingsværk, tidl. Kornmagazin (Nygaard?) købtes til Skole ved Skjøde ²²/₇ 20 for 2500 Rdl. N. V.: Kirken i Æ. maatte give 1000 Rdl.

¹⁾ Efter kgl. Befal. ¹⁷/₁₂ 83; — Indb. er trykt i D. Saml. II, 3, 171; — til Ovenst. ere originale Papirer benyttede.

Sølv, og Domkirken i Aarhus laante 2000 Rdl. S. $12\frac{2}{3}$ 21 tillod Kancelliet, at der til Dækning af de betydelige Udgifter ved Skolebygningens Indretning maatte udbetales til Skolekassen 500 (50?) Rdl. af Kæmnerkassens Overskud. 1855 skænkedes med kgl. Tilladelse af Æ.'s $26\frac{1}{10}$ 29 oprettede Sparekasses Overskudskapital 2000 Rdl. til en ny Skolebygning, som opførtes 1855—56 og bruges endnu ¹⁾. — Maj 1853 foreslog Skolekom. Ansættelse af en Tredjelærer og Oprettelse af en tredje Skolestue; — Jan. 55 omtales en konst. Tredjelærer Lund som bortrejst; — $11\frac{1}{7}$ 56 beskikkedes atter en Kateket. Dennes Løn: 600 Kr., 50 Tdr. Byg, 4 Favne Brænde, 61 Kr. Skole- og 260 Kr. Offerpenge. De to andre Lærerebeders Lønninger 1886: 1. 600 Kr., 50 Tdr. Byg, 4 F. Brænde, 61 Kr. Skole- og 500 Kr. Offerpenge, samt 60 Kr. som Kirkesanger (Reguleringssum 1981 Kr.); — 2. 300 Kr., 50 Tdr. B., 4 F. Br., 61 Kr. Skole- og 25 Kr. Offerpenge (Reg. 1114 Kr.). —

Skoleholdere (senere: -lærere) ved Fattigskolen (senere: Borgersk.) fra 1740, tillige *Kordegne*:

1. *Lorents Ditlefsen* 1740—50, var Organist 46 og blev Byskriver 52 (se Byfogder). Efter Sognepræsten Quists Ansøgning vare Etatsr. Peter Fogh p. Ryomgaard og Præsten Johan Rise i Grenaa befalede som Kommissarier at dømme

¹⁾ Paa denne Bygnings Loft henligger et Minde om den Mand, som formodentligt har bygget og boet paa samme Grund for 300 Aar siden. Det er — efter Stud. Erl. Rørdams Meddelelse i Æ. Avis 1890 — en c. $1\frac{1}{2}$ Al. lang, c. $\frac{1}{2}$ Al. bred og c. 4 " tyk Egetræsplade, hvorpaa staaer med ophøjede, $2\frac{1}{2}$ à $3\frac{3}{4}$ " store, latinske Bogstaver Skriftstedet Rom. 8,31 paa daarlig Latin, samt et Vaabenskjold med Bomærke i og Navnet: »Jøren Kabelslar 1585«. (Blandt Vidner 1661 nævnes Peder Christensen Kaabelslar; 1697 havde Kabel-Rasmus Barn i Kirke; 1699 døde sl. Christen Kaabelslaars Enke; 1701 blev Jakob Kabel, født i Æ, Borger i Aarhus og 1727 Christen Jakobsen Kabel f. 1701; 1743 viedes i Æ. Jens Chr. Kabel). — En anden, smsteds omtalt Egetræsplade, som findes hos Kjøbm. Sigv. Rasmussen, har — med kun c. 2 " høje Bogstaver og paa fejlfri Latin — Matth. 6,33 og Ps. 25,4 som Indskrift og nedenunder: »Peder Sørensen Blaakier 1611«. (Blandt Thingsvidner 1661 nævnes ogsaa Jens Pedersen Blaakier; paa det ene af de 4 bevarede Ligtræer i Agri Kirke staaer: »Herunder hviler salig Søren Persen Blaakier, som døde 12 Nov. 1604«. Blaakjær ligger i Tved).

i en Sag mellem ham og Skoleholderen for de fattige Børn i Æ. L. D. »angaaende, 1) at bemeldte L. D. med nærgaaende Ord og Skrifter skulde have angrebet Hr. Q., 2) at han skulde have istandsat Æ. Kirkes Sejerværk, og 3) at han i det ham anbetroede Skoleembede skulde have taget Forsømmelse«. Af den af Stiftamt. v. Nissen og Biskop Hygom til Q.'s Memorial af $\frac{7}{8}$ s føjede Forestilling om beneficium paup. fornam Kongen imidlertid, at de »formente, at Hr. Q. ved at vise sin Nidkjærhed i denne Sag havde fornærmet dem i deres Embeder som Kirkens og Skolens Direktører, allerheist der iugen Klage var indkommen til dem over Skoleholderen enten for Forsømmelse i sit Embede eller Fornærmelse mod Kirken«. Kongen befalede da under $\frac{12}{9}$ 49 dem at undersøge Sagen i Embedsmedfør og selv foranstalte Skoleholderen enten tiltalt eller befriet, hvorimod han reskriberede Kommissarierne, »at de ikke maatte befatte sig med at dømme i denne af Hr. Q. som inkompetent Aktor mod L. D. erlagte Proces, forsaavidt Punkt 2 og 3 angik«. Sagens Udfald er ubekjendt; men mærkes kan det, at D.'s Eftermand var Skoleholder fra 50, skjøndt D. selv først 52 blev Byskriver.

2. *Niels Jensen Brun* 1750—59; Student; fra 1708 »dansk Skoleholder og Kateket« i Grenaa, 1729 Hører smsteds; 1737—50 dansk Skoleholder i Æ.; † $\frac{5}{3}$ 59, 75 Aar; g. m. N. N. † 58, 72 Aar. Døtre: Maren, † 87, 74 Aar, ugift, (forskj. fra Maren Bruns g. 42 m. Peter Jakobsen Egsmark) og Johanne Marie g. 54 m. Skipper Jens Jensen Strands (se S. 124).

3. *Peder Jensen Berch* (Bærch, Berg) 1759—72, fung. fra c. 56, † $\frac{9}{4}$ 72, 44 Aar. Børn fødte 56—70 (bl Fadd. 65 Mad. Thiel v. Høven og stud. theol. Brenstrup o: Jens Brendstrup, S. af Handskemager Søren Jacobsen i Aarhus, Stud. fra Aarhus 61, Kap. i Glumsø, k. p. Sukc. 73 til Krummerup). B.'s Svigermoder † 67, 79 Aar, i Æ. (sammesteds døde Svend Birch 27, 70 Aar, og var Bertel Birch Fadder 49). B. havde i Brug et Stykke af Byens opbrudte Fælledsgræsning, som 73 indfæstedes af Sr. Peder Munk for c. $5\frac{1}{2}$ Rdl.

4. *Henrik Holm* $\frac{19}{5}$ 1772—98; tidl. Skoleholder paa Landet; † 98, 52 Aar; g. m. 1. Anne Sørensd. Bache

(† 88, 51 Aar¹⁾); 2. 91 Jfr. Anne Marie Rigtrup (?), som 98 flyttede fra Æ. Børn: Kanutine Amalie f. 74, Jørgen Henning f. 75, Mette Kirstine f. 78, Hans Poulsen f. 84. (Blandt Fadd. Fredr. Holm fra Aarhus 74 og Kjøbm. Koldings Børn S. 131).

5. *Søren Gylding* ²⁰/₉ 1798, † ⁵/₄ 1819, c. 69 Aar, efterl. Enke († 25, 73 Aar) og Børnene Sofie Hedevig G. og Landinsp. G. G. havde tidl. i 11 Aar været Skoleholder i Gangsted og i 4 Aar Degn i Ring-Føvling. Rentekammeret afslog 98 hans Ansøgning om Fritagelse for Extraskat.

6. *Matthæus Gøtsche* ²¹/₄ 1819, f. 85, cand. phil., † ⁸/₃ 21 i Ørsted, hvor Faderen var Præst; ugift.

7. *Anders Thaanum*, kaldet ²⁴/₆ 1821 af Skoledir., f. i Ørsted ²¹/₄ 93; Seminarist; Kirkesanger og Skolelærer i Halling; † ²⁴/₉ 52, Dannebrogsmænd; g. m. 1. Ane Joh. Kirstine Graver og 2. en Datter af Nr. 5. Ved Kateketembedets Nedlæggelse 25 blev han ²⁵/₅ Førstelærer.

8. *Hans Filip Plesner* ⁹/₁₀ 1852, f. 14, cand. theol. 45 (non), Institutbestyrer i Æ. 50, Kateket i Maribo 63, Sognepræst i Vindeby 75, entl. 78, † 82. Baade hans Faders, Moders og Hustrus Fødenavn var Plesner (se Elvius's Præstehistorie).

9. *Søren Nissen-Juul* fra Nov. 1863, f. ²/₄ 37, dim. 60 fra Tønder, Lærer i Bovlund 60, ved Borgerskolen i Aabenraa 62; g. m. 1. 60 Ane Dorthea Lorentsen fra Døstrup, † 71 (2 D.); 2. 75 Louise Amalie Münster fra Æ. (se Distriktslæger). —

Skoleholdere (-lærere) ved den danske Skole (senere Borgerskolen). Om de S. 142 nævnte Organister Sartorius, Jonsen og Plenge tillige vare danske Skoleholdere el. latinske Hørere²⁾, og om de mellem Brun og Rostved ansatte til-

¹⁾ I Kirkebogen staaer kun »min egen Kone«, — uden Navn; — da det ikke kan være Sognepræstens el. Kapellanens Hustru, maa det være Kordegnens; han har altsaa ført Bogen. Et prægnant Exempel paa Kirkebøgenes mangelfulde Kortfattethed for 100 Aar siden!

²⁾ Jonsen synes at have ført Kirkebogen; thi, da »Hr. Myginds Christen Hutfeld« er i Kirke 1728, er »min Broders Kjæreste« blandt Fadderne, og hermed menes vist Guldmed Thomas Jonsens. — Plenge havde Børn i Kirke baade 1730 og 37 og var maaske Broder til Joh. Plenge, Rektor i Grenaa 1732—39.

dels ubekjendte Skoleholdere tillige have været *Organister*, vides ikke: N^{re} 6—9 have alle »paa Orgelværket saavel Manualet som Pedalet trakteret og spillet de bestemte Psalmer«.

1. Niels Jensen *Brun* 1737—50 (se Kordegne).
2. (? Johan Hornemann *Friis* † 1774, 70 Aar; hans Enke Else Margr. Wenzel el. Wendel søgte Pension 75 og døde s. A., 71 Aar).
3. (? Ole *Gundesen* c. 1768; Søn af Skoleholder Gunde Pedersen i Handrup † 45 og Faderens Efterfølger 45—64, g. 49 i Æ. m. Ane Andersd. (B. f. i Handrup 63). G. levede maaske i Æ. som Pensionist).
4. Cornelius *Brostrup* (1770) til Paaske 1776 (se Toldere Nr. 7) og efterfulgt af
5. . . . . *Holm*.
6. Søren *Rostved*; beskikket ²⁴/₇ 1782 af Byfogden til Organist; havde forhen i 10—12 Aar dels kondit. hos Præster og Proprietærer, dels assist. som Degn paa Landet (i Marie Malene) og var ²³/₃ 82 konst. som Konsumptionskontr.; † 1799, 48 Aar; g. m. Anne Helligsø † ²²/₁₀ 1804, som af sine Børn kun efterlod den 19aarige Datter Ane, som »angav, at hun aldeles ingen Frænder havde uden en Faster i Grenaa«. Auktionen efter Moderen indbragte 78 Rdl. For bedre at subsistere var R. tillige bleven beskikket til *Bedemand* til Trolovelser, Bryllupper og Begravelser; men han maatte »alene invitere Mandkjønnet«, »for Betaling efter Billighed«; — »med Kvindekjønnet befatter han sig ikke at bede Nogen af enten til Trolovelse, at ofre eller til Sørgestue, saasom Samme henhører til Bedekonens Betjening«. — 1794, da R. i 6 Aar havde ført Kæmnerregnskabet »for de sædvanlige 2 Rdl. til Skrivemateriale og den i Marken værende Jord«, søgte han om og fik Forhøjelse til 10 Rdl. Tidligere havde Kæmneriet alterneret.
7. Jørgen Severin *Korsgaard* fra ²⁹/₁₂ 1799, tidl. Skoleholder og Organist i Viborg, † ¹⁷/₁₀ 1834 i dyb Armod, 68—74 Aar. Han var — indtil Frasigelse 1805 — tillige Bedemand »ved Begravelser, Bryllupper og andre Lejligheder, hvor hans Tjeneste bør at bruges eller forlanges, for Betaling efter Forordning, Indvaanernes Evne og Stedets

Skik« (1804 kun c. 10 Rdl. i Alt). Paa Grund af Svaghed antog K. en Hjælpe­ lærer Jan. 33.

S. Bartholin *Sinding* 1834—63, Søn af Byskriver S., f. c. 1808, Seminarist; havde Brun som Hjælpe­ lærer 61; entl. som Lærer 63; vedblev at være Organist til sin Død $\frac{9}{2}$ 91 (urigtigt S. 142), g. m. Dorthea Marie Kjeldsen † $\frac{18}{s}$ 74, 60 Aar. 6 B.

9. Joh. Fredr. Vilh. *F'lentje* fra Nov. 63, f. $\frac{4}{3}$ 37 i Kjbhvn., S. af Musiker F.; tog Ex. i Odense 63; g. m. Anna Larsen fra Lolland. 5 B.

Skolevæsenet paa Landet ordnedes for Mols Herreds Vedkommende paa en mere tidssvarende Maade (ifølge Forordn. $\frac{23}{1}$ 1739 og Plakat $\frac{29}{4}$ 40) efter et Møde $\frac{25}{4}$ 1741 i Knebel Kirke. Forsamlingen bestod af Herredsprovsten, alle Herredets øvrige Præster, Sr. Sekretær Iver Hanson til Lyngsbækgaard og som de øvrige Proprietærers Befuldmægtigede: Sr. Søren Ahrenkilde fra Kalø, Sr. Søren Birch fra Rugaard, Sr. Jesper Hjelndrup fra Skærsø (S. 127) og Sr. Christen Jensen Winther fra Møllerup. — Draaby og Tved havde allerede i Tyverne faaet Skolebygninger ved Skærsøs og Isgaards Ejeres Omsorg for Børnenes Under­ visning. For sidstnævnte Sogn byggede nemlig Konf. Jokum Gersdorff 1722—23 en Skole paa 11 Fag (4 til Vaaning, 3 til Skole, 3 til Lade og Fæhus og 1 til Tørv) i Tillerup, hvor Peder Nielsen Skaarup blev »den første privil. Skole­ holder paa Landet i Mols Herred og levede i 58 Aar ved samme Embede, berømmelig som Skoleholder og Husfader«; — 1735 og 37 tillagde G. Skolen 20 Sk. Land paa Dejret og Tillerup Marker (Kirkejorden Hellelykke, samt Brydballe); — Skolen ombyggedes 1798 og atter for nogle Aar siden. — Draaby Skolehus (8 Gulv) opførtes af Christian Beuzon, som i Erektionsbrevet $\frac{10}{4}$ 1722 forpligtede Besidderne af Skærsø Stamhus til »aarligen i 4 Terminer at svare 20 Rixd. til Skolemesteren og give ham 30 Læs Tørv til Ildebrand og holde Skolehuset vedlige, paa det Sognets Ungdom kunde blive undervist, da Skærsø Tjenere ham ingen anden Beta­ ling gav«. 1772 fik Skolemesteren 32 Læs Tørv à 60—80

St. (og maatte købe 16—18 Læs) og havde desuden 8 Rdl. i Højtidsoffer, c. 4 Rdl. i Akcidentser, fri Græsuing til en Ko og nogle faa Faar og 1 L.-Pd. Halm af hver Gaard (54 L.-Pd.).

I de øvrige Sogne paa Mols (undt. Egens) funderedes offentlige Skoler strax efter nævnte Møde i Knebel Kirke: nemlig i Vistoft By (brændt 1798), i Esby (fornyet 1869), i Knebel By (forn. 1878) og Vrinders (forn. 1829—30 og 59—79), i Agri By (af Munkesten; ny Skole 1866) og Grønfeld (brændt $^{19}/_1$ 1772; ombygget 1860), saa at det ikke gjælder for Mols, naar Allen siger, at Følgen af Tillægsfor. $^{29}/_4$ 1740 var, at faa eller ingen Skoler bleve oprettede. Senere kom flere Skoler til: c. 1773 i Egens og Dejret (F'undatser $^{30}/_4$ 73 og $^{24}/_1$ 74), c. 1814 i Strands (ny Skole 1867), 1816—18 i Tved By (ombygget 1857), . . . i Elsegaard-Skovgaarde og 1860 i Stødov (brændt 68), paa hvilket sidste Sted der tidligere kun havde været Vinterlærere, der vare fæstede og lønnede af Degnen i Esby. Handrup Skole er vist ogsaa fra 1741; men Boeslum og Holme Skoler omtales endnu ikke i Indberetningen 1772. — Nu ere alle Skolerne af Grundmur, undt. i Draaby og tildels Handrup og Vistoft, og alle med Jordlodder paa 4 (Holme og Strands) til 18 (Boeslum) Tdr. Land af 2 (Handrup) til $5^{3}/_4$ (Vrinders) Sk. Hartk.; — Reguleringssummen varierer fra 970 (Holme) til 1395 (Stødov) Kr. (1886).

Medens der før c. 1720 i Draaby og Tved og før 1741 i de øvrige Sogne kun havde været private Skolehold, ledede dels af »danske Skoleholdere« (saal. P. Pedersen Mariager p. Helles 1652, Peder Hansen i Stødov 1667, † 78, Niels Simonsen i Borup 1734, Poul Jensen i Grønfeld c. 1723), dels vel ogsaa af Degnene, hvøm D. L. 2—15—2 forøvrigt kun havde paalagt — foruden Søndagsundervisningen — »en Gang om Ugen at undervise Ungdommen (de Ugifte) i Børnelærdommen« (i Praxis kun »fra Ploven gik ind, til den gik ud«)¹⁾, — blev der efter 1741 sørget for alle Pastoraters Forsyning med »ordentlige, danske Skoler

¹⁾ »Auf dem Lande sind in allen Kirchdörfern Catechismus-wie auch Schreib-und Rechenschulen in einem gewissen Haus des Dorfs« (1729).

paa en bestandig Fod«, hvori alle Børn over 5—6 Aar, rige og fattige, bleve Sommer og Vinter dagligt underviste i Christendom og Læsning, samt efter Forældrenes Begjæring og for 1—2 Sk. ugentligt for hvert Barn i Skrivning og Regning. Hvor Sognedegne antoges til Skoleholdere (Agri og Helgenæs), eller der paa Grund af deres »Ubekvemhed til at undervise» beskikkedes dem en Substitut (»Tut«; — saaledes i Knebel og Vistoft til 1761—62), tilbyggedes blot 4 Gulv til Degnebolet: 3 til Skolestue og 1 til Tørv. »Degneskoler» fremkom i alle Pastoraterne undt. Tved, og efter Ordningen paa Mols fik Landsbydegne som Skoleholdere — i Tillæg til selve Degnekaldets Indtægter — 6 à 10 Rdl. af Skolekassen, Indgangs- og Skolepenge, 20—22 Læs Tørv til Skolen, fri Græsning til en Ko og 6 Faar og — undt. i Vistoft — et noget forskjelligt Kvantum Halm, skjøndt de dog alle — undt. i Agri — havde Jordlodder. Den nævnte Skolekasses Indtægter, der brugtes til Skole-rekvisiter, fattige Børns Skolebøger og Skoleholdernes Lønning, vare: $3\frac{1}{3}$ Rdl. Lysepenge af hver Kirke, 2 à $3\frac{1}{2}$ Sk. af hver Td. Hartk., c. 6 Sk. af hver Husmand og Inderste, 2 à 4 Sk. af hvert Tyende, Tavlepenge, frivillige Gaver og Bøder for Eder, Helligbrøde ovs. — Skoleholderne, som ikke tillige vare Degne (o: i Vrinders, Tillerup, Grønfeld og Handrup), tilstodes — foruden Penge (10 à 20 Rdl.; knap 9 i Handrup), Tørv, Græsning og Halm — Bolig (efter Forordn. »8—10 Fag af god Bondebygning«; dog kun 6 F. i Handrup, hvoraf de 2 til Skole), Jordlod og Kornløn: i Vrinders 3 Fdkr. Rug og 1 Sk. Byg af hver Gaard, i Grønfeld omtr. det Samme og i Handrup $1\frac{5}{16}$ Td. Rug og $1\frac{7}{16}$ Td. Byg. Efter Forordn. skulde der tillægges hver Skole Have og Brønd: begge Dele manglede dog endnu 1772 i Vistoft, Draaby og Handrup. — Inventariet i Skolerne bestod af 1—3 pælsatte Borde, 2—4 Bænke paa Pæle, en Vind- el. Bilæggerovn af Jern el. Teglsten, nogle Bøger ¹⁾

¹⁾ I Vistoft 1746: en Bibel, 4 N. Test, 6 Pontoppidans Forklaring, en Psalmebog, 2 Evangeliebøger, 4 Katekismer og 6 ABC'er; senere Cramers Regnebog, Arndts Sande Christendom, Collings Voldsomme Indtrædelse i Guds Rige, Jersins Livsens Bog, Evangelisk Naadens Orden, Davids Psalter, Bingii Skat over al Skat, Doddriges Sand Guds frygt osv. I Draaby 1772: 4 ABC'er, 6

og andre Rekvisiter som sorte Trætavler, Blækhorn, Pennesfjer, Linealer osv. —

Med Virksomhedens Udvidelse fulgte, som omtalt, Forbedring af Degnenes Kaar. Disse havde tidligere kun haft deres Degnebol med 8—10 Gulv Vaaning og 4—14 G. Udhus (— i Knebel dog kun en i Knebel By, Roelse og Vrinders lejet Bolig indtil c. 1710, trods D. L. 2—15—10), Jordlod (— dog ikke i Agri) og Degnekaldets Indtægter, nemlig: Højtidsoffer (1772 c. 7 Rdl. i Vistoft og 12 i Knebel), Akcidentser (1772: 2—3 Rdl. i Vistoft og Knebel), Smaaretsel (1772 i Alm. c. 1 L.-Pd. Ost eller Mælk til Ost i St. Hans Rente, 2 à 5 Brød, mest af Ærter og Byg, paa 6 à 12 Pd. og $\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ Gaas af hver Gaard i Julerente ¹⁾ og 2 à 4 Brød og 10 à 40 Æg af hver Gaard i Paaske-rente), Husmandspenge (1772: i Knebel $4\frac{2}{3}$ Rdl. i Alt, paa Helles 10 Sk. og i Draaby 2 à 4 Sk. af hver Husm.) og istedenfor Degnetraven (o: $\frac{1}{3}$ af Præstens Tiende), som ikke ydedes paa Mols, enten Korn i Skjæppen (paa Helles 1661 og 1772, i Knebel, Agri og Draaby 1772; — højst 1 Sk. Korn af hver Helgaard) eller Kjærve af Rug og Byg (Vistoft og Tved 1661 og 1772, Knebel og Draaby 1661; — 4 à 12 Kj. Korn af hver hel Gaard eller — i Tved 1772 — 2 Kj. af hver T'd. Hartk.); men Kornydelsen blev herved saa ringe, at Vistoft Degn 1772 kun havde $\frac{1}{12}$ mod Præstens Tiende, og Knebel Degn kun $\frac{1}{20}$ (6 Tdr. Byg), hvorfor ogsaa den sidste skriver: »Sandelig det er at undre, hvorledes en fattig Degn i et saa ringe Kald kan have sin nødtørftige Udkomme, ja, jeg kan sige, uden at vige fra Sandheden, at det er plat umuligt« (Dog havde Samme til Faddere 1763: Ritm. J. Gersdorff med Frue fra Isgaard, Hofjunker Rosenørn Gersdorff fra Vosnæsg., Hofjunker Krone fra Norge, Byfoged Behr fra Grenaa og Stedets Præstekone). Udgifter: Pension til Aarhus Latinskole,

---

Katek., 4 Pont. Forkl. og 4 Christi ypperstepræstelige Bøn. I Esby samtidigt: la Placetes Christ. Moral, Starchs Salighedsorden og Hübners Bib. Historier. I Handrup samtidigt »ingen Bøger af nogen Slags«.

¹⁾ Præsten paa Helles fik c. 20 Pd. saltede Aal for Gjæs og Brød; — hans Kollega i Tved $\frac{3}{4}$ Pd. baade af heglet Hør og Hamp af hver Gaard som Nandest el. som Tiende af Lindet-Sæd.

Familie- og Folkeskat, Extraskat, Folkeløn og Indkjøb af manglende Korn, Tørv og Vinterfoder. (Jvfr. Per Degus Ord i Erasmus Montanus: »Degnekald er min Tro et meget vanskeligt Embede, naar man skal have det paa den Fod, at det skal føde sin Mand«).

Dog: vare Degnenes Kaar ringe 1772, endnu elendigere havde deres Formænds været 100 Aar længere tilbage. Degnen paa Helles skriver saaledes 1661: »1 Sk. Rug, 4 Brød og $\frac{1}{2}$ Gaas af hver Gaard, og jeg har Intet bekommet deraf i min Tid« o: fra 1652; — til Degnebolet laa to Stykker Jord paa $\frac{1}{2}$ Td. Land tils. (»ved Lynghøjen« og »Thorslykkehøjen«), som kun kunde bruges hvert 3—4de Aar. Degnen til Knebel-Roelse indberetter s. A.: »Haver jeg fattige, underskrevne Mand til Indkomst 5 Kjarve Byg af hver Helgaard, og af somme en Fjerdings Gaas og af nogle faa en halv Gaas, af somme Gaarde to Æg og af nogle faa Gaarde 15 Æg. Haver jeg ingen Degnebol, mens lejer et Hus paa (! — S. 76—77) Kongens, til hvilket jeg saaer 6 Sk. Byg og giver deraf aarligt 6 Sk. Byg til Landgilde og derforuden gjør Gjerning deraf som en anden Inderst. (Loven 1683 fritog Degnene for Landgilde og Arbejde). Tilmed mange Gaarde øde«. Degnen i Vistoft samtidigt (bogstavret): »Bekender Jeg vnderskreffne, at der er i vistofft Sogen it Degnehuus, dog huercken Agger eller Eng dertil vndertagen 4 Skipp. land, som bruggis aarligen. Men ellers bekommer Degnen aarligen aff huer bunde, som Gartz (Gaards) Avling bruger, 5 Kærffve Korn, 4 smaa brød, 20 Eg och en Fjering gosz; men ellers er det nu saa møgit øde och for Armit, at jeg kand icke haffue det baare brød deraff och icke en schipp. Korn til malt, huercken Til mig, min fattig bustru eller børn, men maa drikke vand. Til vitterlighed haffuer Jeg mit naffn hervnder schreffuit«.

1768 i Anl. af 10 p. C. Skatten og 1776 (— samme Aar en Enkekasse for Aarhus Stifts Degne oprettedes —) opgiver Provsten Degnenes Indtægter saaledes i Penge: Vistoft og Helgenæs 19 Rdl., Knebel 21, Agri 25 og Tved 45, — Alt vistnok uden Fradrag af Pensionen til Aarhus Latinskole. —

Degnene, som tituleredes »hæderlige og velagtede« (»velforstandige« el. »vellærde«), kaldedes af dem, der havde jus patr.: før 1660 Kongen paa hele Mols. Christian V

tilstedte 1685 Bispen i Aars at forsyne de Sogne og Kirker, Kongen havde Kaldsret til, med dygtige Degne; dog skulde disse tage Konfirmation i Kancelliet. —

Efter Anordn. $^{29}/_7$ 1814 bleve samtlige Degnekald paa Landet nedlagte ved første Vakance (1810 i Draaby, 1831 i Tved, 1833 i Knebel, 1840 i Vistoft og 1865 i Agri), og baade »Sognedegne« og »Skoleholdere« bleve »Skolelærere«, — Kirkebyens tillige »Kirkesanger« (undt. paa Helles til 1861). I Egens og Vrinders havde Skoleholderne vist efter Forordningen nydt Noget af Degnekaldets Indtægter som Degnens Substituter, — ligesom i Draaby. — 1879 oprettedes Andenlærerembede i Vrinders, 3 Aar senere i Draaby (ny, særskilt Skolebygning). —

I det Følgende gives Fortegnelser over Degne og Lærere (ved Hovedskolerne) paa Landet paa Mols; — de ere førte saa langt tilbage og meddelte saa fuldstændigt, som det har været muligt. --

Draaby: 1. Jens Rasmussen *Hindsen* fra ca. 1720, entl. 26 (i Æ. døde 1697 Jens Hindsøn, 1698 Chr. Hindtzøn og 1715 Maren Poulsd. Hinsøns). — 2. Hans *Mygind* fra $^{7}/_{11}$ 1726, † $^{29}/_7$ 55, g. 31 m. Karen Nielsd. af Draaby (S. 198). — 3. Jørgen Hendrik *Brabrand* fra $^{24}/_{12}$ 1755, † $^{2}/_8$ 64, g. 57 m. Form.'s Enke. — 4. Casper Vilh. *Berg* fra $^{2}/_9$ 1764, tidl. Sergeant i Vistoft, g. før 50 m. Nille Cathr. Jensd., Helles. — 5. Vilh. Kaas *Berg*, Form.'s Søn, f. i Vistoft ca. 1754, entl. $^{1}/_1$ 1828, † $^{23}/_{11}$ 31, g. m. Ane Kirstine Jensen, som 2. G. g. m. Gaardm. Søren Hansen i Draaby. Ifølge Kanc. Skr. $^{13}/_6$ 1807 blev Skoleholder B. $^{8}/_1$ 1810 kaldet af Biskoppen til tillige at være Kirkesanger og til at oppebære de den resid. Kap. i Æ. tidl. tillagte Degneindtægter. 1819 fødtes en Datter, og konfirmeredes en anden. B. maa have haft til Medhjælp »Skolemester« Hans Cbr. Brøndum (1816; 18 Aar) og »Kirkesanger og Lærer i Draaby« Niels Peter Bang (en spæd Søn † 1817). — 6. Jens Peter *Pedersen* fra $^{1}/_1$ 1828, Skolelærersøn fra Tirstrup, † $^{22}/_3$ 36, drikfældig, g. m. Form.'s Datter Marie Cathr. Berg. — 7. *Kastrup* fra $^{1}/_4$ 1836, f. paa Vedø (tabte Sag med Gaardens Ejer), Seminarist, ugift, »3 Al. høj og muskelstærk, hidsig og streng mod Børnene, umoralsk; fragsagde sig Embedet 1842 efter at have villet lægge Voldshaand

paa Sogneforstanderskabets Formand; siden Ladefoged paa Marselisborg, hvor han under et Slagsmaal skød Forvalteren, men slap for Straf, da det blev betragtet som Nødværge; drev om i nogle Aar og blev Lærer i Barrit ved Horsens; da der blev klaget over ham, og der just indfaldt Vakance i Ørum, fik han Beboerne i sit Skole-distrikt til at give sig en god anbefaling til Befordring; ved anbefalingen afkræftede han Klagen og forblev i Barrit, indtil 4 Mænd atter klagede: Provsten fandt ved Visitats Undervisningen bedre end ventet; K. smed da Frakken og vilde expedere de 4 Klagere ud af Skolen; han blev afskediget som sindssvag og fik en lille Pension; for at hævne sig paa Præsten, anklagede han denne for være Fader til et uægte Barn, der var indført i Kirkebogen uden Fader«. — 8. Peder *Bentzen* fra 1842, entl. $\frac{1}{10}$ 63, † $\frac{30}{10}$ 65, g. m. Ane Sørensd., † 64. — 9. Ole Karl *Kristensen* fra $\frac{17}{10}$ 1863, f. 37, dim. 62, g. m. Inger Kristiansd. † $\frac{21}{10}$ 93. 2 B., begge døde. —

Handrup: 1. Gunde *Pedersen* † 1745 (»Skolemesterens Jon af Handrup« f. 1734). — 2. Oluf *Gundesen* 1745—64 (S. 206). — 3. Søren *Christensen* 1765—92 (?). — 4. Peder *Lund* (1800). — 5. Peder Jokumsen *Høegh* til 1810 (se Vistoft). — 6. Rasmus *Schmidt*, tidl. Tjener el. Skriver paa Lyngsbækgaard (»ham i den røde Vest«), † $\frac{5}{10}$ 30, g. m. Maren Laursd. — 7. *Kastrup* 1830—36 (se Draaby). — 8. Poul *Salling*, byttede 1841 (?) med Læreren i Oldrup, g. m. Mariane Petersen fra Æ. — 9. *Lind*, entl. 1858, »ved hans Afsked skrev kun et Barn i Skolen Sammenskrift«. U. B. — 10. Jens *Lorentzen Baes* 1858—60, tidl. i Elsegaard-Skovgaard og i Haarby, forfl. til Boeslum, f. 26, dim. 55, entl. $\frac{1}{10}$ 90, † 92 i Aarhus, g. m. Maren Jensen fra Femmøller. — 11. *Ouesen*, † 62, g. m. Mariane Christensen fra Salling. — 12. P. K. *Kristensen* $\frac{15}{10}$ 1862 — $\frac{2}{10}$ 65, forfl. til Knebel. — 13. Peter *Dantzer* 65—84, g. m. Agnes Preisler (jvfr. Elvius Præstehist. 332, 21). — 14. Jens *Christensen* fra Marts 85, tidl. Andenlærer i Draaby, f. 62 i Hyllested, dim. 82. g. 93 m. Anna Philipsen. —

Boeslum: 1. (? Poul Lavridsen Begtrup, Herredsfoged-søn fra Begtrup, se Agri, — »Handelsmand; Skoleholder i Thirstrup«; † 1751 i Boeslum, forarmet; 1742 viedes hans

Datter Thale Marie Benedikte Poulsd. »af Boeslum«. — 2. Mikkel Poulsen *Begtrup*, Forriges Søn; her fra efter 1768 til efter 86, tidl. Underofficer i Vistoft og Knebel (ca. 30--64), g. 50 m. Mette Pedersd. af Strands † 1810 i Agri, 87 Aar. — 3. (? Poul Begtrup, konf. 68, g. 98 m. Anne Jensd. Villums af Strands). — 4. Niels *Madsen* »Bisp«, kom 1814—15 fra Holme, † $3\frac{1}{3}$ 28, 56 Aar, g. m. Karen Hansd. — 5. N. V. *Kaalund*, forfl. til Esby 1830. — 6. J. *Kolding*, forfl. til Tved 31. — 7. Henrik Sivertsen *Open* † 36, 44 Aar. — 8. *Guldbæk*, »Egnens stærkeste Mand«, † i Egsmark. — 9. N. *Hansen* † $10\frac{1}{6}$ 61. — 10. J. L. *Baes* (se Handrup). — 11. P. N. *Pindstrup* fra $\frac{1}{10}$ 90, g. m. Mette Marie Jensen. —

Holme: 1. Rasmus *Rasmussen* (B. f. 1746). — 2. Niels *Madsen* (se Boeslum). — 3. Niels *Andersen Kjep* (B. f. 1814), tidl. Kudsk paa Rugaard, † 1832, 58 Aar (jvfr. Hübertz Aktst. II, 261 og Barfods Falst. Gejstl. II, 43). Enken ægtede Gaardm. Niels Ring i Holme. — 4. *Open* (B. † 32), se Boeslum. — 5. Jens Chr. *Lehrmann* (B. f. 33), forfl. til Gjerrild 35, Folkethingsmand 55, Forf. af »Bjergmanden paa Mols« m. M., † 91, g. m. Christiane Kastrop. — 6. Peter Chr. *Svartz*, forfl. t. Homaa 39, g. m. A. M. Friis. — 7. Gravert Madsen *Thomsen*, forfl. 42, g. m. Ane Nicolajsen. — 8. Peter *Becker* (B. f. 43), Farbroder til Kat. Becker i Æ., entl. 74, † i Æ. 85, g. m. Mariane Nielsen. — 9. Martin J. *Toubro*, f. 48, dim. 68, forfl. til Rønde 86. — 10. Jens Hansen *Jensen*, dim. 85, g. 88 m. Maren Jensen fra Handrup. —

Agri: 1. ? *Jens* . . . (thi 1658 viedes p. Helles »Ane Jensd. Degns, barnefødt i Agri«). — 2. Christen Laursen *Begtrup* (1710), f. c. 1675, Herredsfogedsøn fra Begtrup (S. 11), forfl. til Odder, maaske g. m. Dorthe Lindenberg (1727 Bevilling til Degnekald for Laurids Christensen Begtrup). — 3. Laurids *Pedersen*, vistnok S. af Nr. 2 i Vistoft, kaldet 1712. † 58, 74 Aar, g. 10 m. Else Andersd. Basse, Ejerinde af nogle Huse og Jord i Vistoft By, † 65, 84 Aar, hos en med Casper Jensen gift Datter i Æ. Skovgaarde. — 4. Jens Hansen *Lund*, S. af H. Jensen L. og Maren Jørgensd. i Holme v. Aarhus; tjente fra sit 14de til sit 29de Aar hos Lektor Worm i Aarhus, Kane. Hanson p. Lyngsbækg., Fru Generalinden p. Bygholm og Kapt.

Teilmann p. Endrupholm; kaldet af Hanson 1754, † ¹⁹/₁₁ 93, 68 Aar, g. 59 m. Ane Marie Malling † ²⁵/₃ 93, 65 Aar. — 5 Thomas *Møllerup*, Skolemester p. Isgaard 1762, var i Dejret 89, her 90, † 1807, 48 Aar; g. 87 m. Marie Elis. Lund, Form.'s Datter (f. 60, holdt privat Pigeskole). — 6. *Hørner*, Student, løb 1814 fra Embedet i yderste Armod. — 7. Peder Hansen *Lund*, S. af Drejelsvæver H. Jørgensen L. og Kirstine Nielsd. i Holme v. Aarhus, f. 1795, dim. 1814 m. Udm. fra Seminariet i Besser p. Samsø (underst. af Tanten, Nr. 5's Enke), kaldet ²⁰/₁₀ 14, vistnok den først ansatte Seminarist paa Mols, entl. 65, † 78, D. M., g. m. Sara Mine Kirstine Høgh, D. af Nr. 5 i Vistoft, f. 13, † 85. — 8. Peder Johan Theodor *Lund*, Form.'s eneste Barn, f. 41, dim. fra Lyngby 63, fast ansat her 65, g. 65 m. Aug. Henr. Nielsen Radoor fra Samsø. 2 S. (Lærer — og — Student) og 1 D. —

Grønfeld: 1. Povl *Jensen* (Mygind?) fra c. 1723 (?) til c. 63, da Hustruen døde. Auktion efter ham ³¹/₁₀ 64. — 2. Peder *Eskildsen* (1764). — 3. Rasmus *Andersen Grønfeld*, »graa Ras«, Skovfogedsøn fra Møllerup, kaldet 1771 af Fru Kmh. Trolle til Møllerup, entl. ³¹/₁₀ 1818, † 20, 80 Aar, som Eukemand i yderste Armod; g. 3 G.; B. ff. 72—91, hvoraf 2—3 gifte i Grønfeld. Hans Ansøgning til Kongen om Understøttelse af Skolekassen paategnede Skolekom., at han »havde stedse foregaaet Ungdommen med et godt Exempel og stræbt efter sine indskrænkede Evner at bringe de ham betroede Børn Religionens dyrebare Sandhed«. Da Skolen brændte 72, fik han en Rystelse, som aldrig forlod ham. Hans Hjælpelærer Jens Madsen druknede Sept. 1815 under Overfarten fra Samsø til Fastlandet (begr. i Vistoft). — 4. Christian *Kruse*, kaldet 1818 af Møllerups Ejer, Husmandssøn fra Femmøller, f. 1800, Semin., entl. 59, † 85, g. 25 m. Ane Marie Sørensen fra Vistoft. Af hans 7 B. bleve 3 gifte i Grønfeld, 1 i Feldballe og 1 (Jens, Lærer i Krarup) m. Katr. Thykjær fra Æ. Paa en Regning til Skolekassen 1819 opførte K. »en Lædertamp 4 Mk«. — 5. Peter Andersen *Kallesø* fra 59, f. 33 i Tørring v. Lemvig, dim. fra Ranum 55, Lærer i Varde 55, g. 59 m. Karen Marie Pedersen. 5 B., hvoraf Anders er Lærer og Vilhelm Postexp. —

Egens: 1. Niels Nielsen *Eeg* fra 1772, tidl. i Vrinders, g. m. 1. Dorthe Mikkelsd. † 66, 62 Aar; 2. 66 Maren Jensd. Degn af Vrinders † 67. 28 Aar; 3. 74 Provst Aagaards Søn Hans Povel A.'s fattige Enke Anne Cathr. Elis. Steinfeldt i Strands. Børn: Nr. 2 i Vrinders og Nr. 4 i Vistoft. Før E. har vel »Indsidder Anders Skoleholder i Egens † 1803, 95 Aar« privatiseret her. — 2. Niels *Pedersen* † 1810, 60 Aar. — 3. Mads Pedersen *Ebdrup*, g. 1811 m. Enken Maren Rasmusd. af Egens. — 4. Simon Sørensen *Knie*, kaldet $\frac{31}{12}$ 22 af Skoledir., tidl. Kommandersergeant og derefter Lærer v. Rygaardstrands Skole, entl. 48, † $\frac{21}{s}$ 60, 88 Aar, g. m. 1. Kirsten Rasmusd., † 45, 70 Aar (2 S. og 1 D.), og 2. Ane Johansd. † 70, 77 Aar. — 5. Søren Simonsen *Knie*, Semin., Form.'s Søn og Substitut 46, kaldet Maj 48, entl. 72, † 86, 80 Aar, g. m. Ane Jensd. † 82. 74 Aar (5 S. og 2 D., hvoraf 3 gifte i Egens). — 6. Jens Jørgensen *Høgh*, Gaardmandssøn fra Vistoft, f. 49, kaldet 72, forfl. til Vivild 74, g. 72 m. Menika Vester. 6 B. — 7. Anders *Kristensen* fra $\frac{12}{s}$ 74, f. $\frac{13}{s}$ 34 i Salling, dim. 67, tidl. i Mesballe i Skarresø, g. m. Ane Sofie Sørensen fra Grønfeld f. 47. U. B. —

Knebel: 1. Niels *Christofersen* 1661 (S. 58; — 1683 begravedes »den gamle Ane Deynkone«). — 2. *Jens* . . . † 1690? (s. A. døde »Jens Deyns Moder Birgithe Pedersd«). g. 2. 1683 m. Mette Pedersd. Forskjellig fra »Jens Dejn« er vistnok »Jens Andersen Degn af Knebel« † 1702, 80 Aar, g. m. Maren Madsd. † 1701, 66 Aar. Maaske har der før Christofersen været en Degn Anders, hvis Børn have baaret Tilnavnet »Degn« ligesom »Jens Dejns« Børn: »Dejn-Søren«, »Dejn-Kjesten« osv. — 3. Terkel *Nielsen*, g. m. 1. før 1690 Birgithe Abrahamsd. † $\frac{7}{4}$ 1708, 40 Aar; 2. 1710 i Tved Kirsten Olufsd. af Dejret. Mindst 8 B. — 4. Peder Kjeldsen *Lihme* 1713—60, † efter 71, g. $\frac{13}{s}$ 13 i Tved m. Karen Jørgensd. Ommestrup fra Mørke † 65, 77 Aar. 3 S. og 5 D. Baade han og Efterm. fik af Patronen Konf. Gersdorff 4 + $8\frac{1}{2}$ Sk. Sædeland frit for Tiende og Afgift. — 5. Kjeld Pedersen *Lihme*, f. 1718, S. af Form. og Broder til Nr. 3 i Tved, Skoleholder 41 og Degn 60—61, g. m. 1. Mette Kirstine Rasmusd. Birksd. † Dec. 56, 28 Aar; 2. c. 62 Elline Margr. Berentz Suhr. Mindst 7 B. L. var

forfalden og forsømte af Mageligbed Skolen, hvorfor denne 1767 flyttedes »op ved Præstegaarden for at være under Sognepræstens nøjere Inspektion tilligemed Degnen«. En Kirkebogsnotits i Advent 68 vidner om det heraf fremgaaede spændte Forhold mellem Præst og Degn. »Excerperet d. 22 Nov., sendt til Degnen Tirsd. efter 1. Nov., men sendte Brevet tilbage til mig, hvorfor jeg sendte det igjen til Degnen, at han skriftligt gav mig tilkjende, hvorfor«. Aaret efter antoges som Skoleholder »indtil videre« Peder Sørensen Ladefoged (g. s. A. m. Karen Sørensd. Degn), »dog under den edsvorne Degns Opsium og Andsvar«. 1798 resignerede L., efterat han $^{30/12}$ 97 var truet af Kancelliet med Provsteret, hvis han ikke i Mindelighed vilde »aflevere de 13 Fag Sønden i Gaarden som Degnebolig, hvorimod han maatte borttage de øvrige af ham opførte $14\frac{1}{2}$ Fag«. 1793 havde han solgt ved Markauktion »Hør af godt tydsk Frø« for 7 Rdl. 1796 bilagdes en Tvist mellem ham og hans Tjenestekar ang. tilgodehavende Løn. — 6. Peder *Skaarup*, fra $^{29/3}$ 98, tidl. Skoleh. i Dejret; maatte give i Pension til Form. og P. Ladefoged 5 Rdl. til hver og »vedligeholde Degneboligen og 3 Fag i det gamle Degnehus til Beboelse for Enker paa Kaldet«; tillagde Skolen et Stykke Havejord mod 16 Rdl.'s Refusion af Efterm.; forfl. 1807; g. 91 m. Maren Sørensd. fra Isgaard (se Nr. 3 i Vrinders). — 7. Søren Pedersen *Feldballe* fra $^{14/1}$ 1808, tidl. Skoleh. i Dejret, f. i Feldballe, entl. 33, forfalden, † $^{9/4}$ 43, 66 Aar, g. c. 98 m. Ane Kirstine Sørensd. fra Marie Malene † 40. Fl. B. — 8. Peder *Feldballe*, f. 1811, Form.'s Søn, div. fra Lyngby; var i Mods. til Faderen »begavet og kundskabsrig, med sjelden Pligtfølelse og Lyst til sin Gjerning, saa at hans Skole var af de bedste«; † $^{10/10}$ 64, g. m. Margr. Karol. Storm, Læreratter fra Feldballe, † 85 i Knebel. 2 B. — 9. Peter Kristian *Kristensen* fra $^{2/1}$ 65, f. $^{9/3}$ 40 i Ilbjerg i Salling, div. fra Lyngby 62, i Handrup fra 62, g. 80 m. Jak. Severine Kajsen fra Draaby. 5 B. —

Vrinders: 1. Niels Nielsen *Eeg*, maaske før 1738, forfl. til Egens. — 2. Michel Nielsen *Eeg*, Form.'s Søn, fra 1772, † 78, 33 Aar, g. $^{17/1}$ 72 m. Zara Johnsd. fra Vistoft. Døtre gifte med Efterm.'s Medhj. og Nr. 5 i Vistoft. — 3. Jens Rasmussen *Borup* fra 1778—79, † $^{21/11}$ 1824, $74\frac{1}{2}$

Aar. 1815, da han fik Korntillæg: »Han er en gammel Mand, der i over 30 Aar har tjent i Embedet som Lærer; paa hans Forhold er Intet at udsætte, og han virker med Flid efter den Evne, han besidder«. Fra c. 1818 til 24 til Medhjælp Joh. Georg Ole Andr. Skaarup fra Viborgeggen, Søn af Nr. 6 i Knebel, f. 95, ejede Huset »Egsminde« o: »Skaaruphuset« paa Agri Mark og senere en Gaard i Vrinders, efter 43 Gartner og Høker i meget trange Kaar, † 60, g. m. 1. 1819 Nik. Birg. Eeg f. 73, † 40; 2. 48 Dorthea Marie Kruse f. c. 26. — 4. Niels Svendsen *Kjærsgaard* fra Lerbjerg, f. 1801, dim. fra Lyngby 22, kaldet $1^{8/12}$ 24 af Rolsegaards Ejer, tidl. Lærer i Munkdrup v. Randers, entl. $1/3$ 58, † her $2^{3/6}$ 71, »nidkjær og dygtig«, »arbejdede sig op fra Armod til Velstand«, g. 26 m. Ane Jensd., sindssvag, † 79. Fl. B. (2 g. m. Gaardm. her og 1 m. en Bager v. Viborg, 1 Kjøb. her, 2 Gaardm. v. Randers). — 5. Christen *Johansen*, f. $1^{5/6}$ 34 i Voldum, dim. fra Lyngby 54, Hjælpelærer her 54, Lærer i Nørre-Onsild 57, her fra Juni 58, D. M. 82, g. 57 m. Anne Kirstine Pedersen fra Ørum v. Randers. 6 B., hvoraf Johan Marius og Anton Søren Christian ere Lærere, Johanne Lærerinde og Petrea g. m. Lærer Nielsen i Gudum. — Fra 1879 Andenlærere: M. Mogensen, Th. B. Brodersen, J. C. Nielsen og H. D. Rasch. —

Vistoft: 1. Laurids *Pedersen*, betalte 1660 i Kopskat for sig og sin Hustru 2 Rdl.; maaske Broder til Jens P. Vistoft, Præst i Kolind 1647–55. — 2. Peder *Jørgensen*, fød 1690, f. c. 1649, † 1740 vistnok i gode Kaar; g. m. 1. c. 80? Dorthe . . ., vistnok Form.'s Enke el. Datter, f. 39, begr. $2/2$ 1712; 2. (allerede!) $1^{7/3}$ 12 Birthe Andersd. »Baads« (Basse?) f. 90, begr. $2/4$ 56. Se Agri Nr. 3. Døtre: Maren g. 1710 m. Niels Mikkelsen i Provstskov, senere i Kannikegaard i Agri; Lisbeth g. 1702 m. Rasmus Jonsen og 16 Niels Madsen i Fuglsø; Gjertrud f. 14, † 80, g. 35 m. Selvejer Laurs Jensen i Begtrup (Herredsfoged Laurs Andersens Sønneson, S. 10) og 56 Mads Andersen *Kjærsgaard*; og Anne Lisbeth f. 23, † 54, g. 52 m. Kjøb. J. J. Strands i Æ. (S. 124). — 3. Hans Albreth *Ostmand*, adjung. Form. 1736, begr. $1^{0/12}$ 62, 81 Aar, g. $2^{9/12}$ 40 m. Form.'s Enke. U. B. Adjung. Skoleholdere: 1741 Søren Espesen Bregaard »a Hvidsel« o: fra Hvejsel Præsteg.

(f. 94, † 59, g. $\frac{5}{8}$ 43 m. Else Marie Griffenhane?) og 1759 »Skolekarlen« Anders Sørensen. — 4. Niels Nielsen *Eeg* (se Egens), f. 1738, kaldet 61 af Ritm. J. Gersdorff, exam. af Biskop Hygom, indsat 62, begr. $\frac{27}{2}$ 1810, 72 Aar; havde udlaant 400 Rdl. i Æ.; g. m. 1. $\frac{16}{12}$ 63 Ingeborg Laursen f. 45, † 92, Næstform.'s Datterdatter fra Begtrup; 2. $\frac{22}{2}$ 93 p. Helles Ane Andersd. el. Pedersd. † 94, 32 Aar; 3. $\frac{6}{11}$ 95 i Vistoft Enken Dorthe Marie Hjort † 1809, 69 Aar. I E.'s Tid brændte Skolen ved Lynild, og han fik da ved Reskr. $\frac{14}{12}$ 98 Tilladelse til at nyde 2 Mk. af hver Kirke i Stiftet til Degneboligens Gjenopførelse. — 5. Peter Jokumsen *Høegh* fra $\frac{22}{3}$ 1810, tidl. i Handrup, øntl. 40, g. c. 10 m. Dorthe Marie Mikkelsd. Eeg (se Vrinders) f. 75, † 33. 3 S. og 2 D., hvoraf Rasmus blev Lærer i Bjødstrup og Sara gift m. Nr. 7 i Agri. — 6. Johan *Molzen* 1840—43, kom fra Bjørnholm, forfl. til Vejlbj v. Grenaa, g. m. Mette Rasmusd. — 7. Hans Pedersen *Balle* fra 43, i Vejlbj fra 24, † $\frac{18}{3}$ 47, 50 Aar, g. m. Kirstine Marie Balle f. 1803. Fl. B. — 8. J. P. *Winding* 47—49, kom fra Linaa, forfl. til Skovby, f. c. 12, g. m. Dorthea Schandorf f. c. 16. B. — 9. Rasmus Peter *Encvoldsen* Nov. 49—Okt. 53, kom fra Attrup, forfl. til Kolind, g. m. Ane Cathr. Rasmussen. — 10. Frants Christian *Foss* fra Udbyneder, f. $\frac{12}{10}$ 24, † $\frac{26}{3}$ 77, g. $\frac{16}{2}$ 47 m. Maren Larsen fra Grenaa, f. 28, lever i Knebel. 11 B. ff. 47—68. — 11. Søren *Zweidorff* fra Vive, f. $\frac{13}{2}$ 42, dim. 74 i Kjbhvn.; tidl. i Brandstrup, g. m. 1. Ane Christensen † $\frac{23}{9}$ 89, 42 Aar (9 B.); 2. 90 Ane Marie Jensen f. 60 (1 B.). —

Strands: 1. Jens Jensen *Svenske*, f. her 1789, † 1819. — 2. Christen Larsen *Ølholm*, forfl. 24—25, fattig, g. m. Kjerstine Sørensd. — 3. Niels *Friis*; forfl. til Thøstrup som Faderens Efterm., g. m. Joh. Dorthea Boisen. — 4. Mads *Pedersen*, i c. 30 Aar, f. 1802 i Vistoft By, † $\frac{27}{8}$ 62, g. m. Gertrude Marie Pedersen Basballe † $\frac{9}{1}$ 84, 76 Aar. — 5. Niels Peter *Pedersen* fra 62, f. $\frac{22}{2}$ 42, dim. fra Lyngby 62, g. i Vistoft $\frac{21}{5}$ 65 m. Nikoline Marie Munch fra Tyved. 1 S. (Carl Peter Hedegaard P., Læge). —

Esby: 1. *Christen* . . . † 1645, g. m. »Møller-Ane« (Fadder 1643) (1663 begravedes »gammel Karen Degns af Esby«). — 2. Peder Nielsen *Hansted* (?), begr. $\frac{9}{4}$ 1652 efter

Forsyndelse kort forud mod sjette Bud, g. 46 m. Maren Sørensd., begr. Foraar 52. — 3. Niels *Sørensen*, fra 1652, † 75, 55 Aar (S. 58), maaske Broder til Nr. 1 i Tved og maaske Søn af »Skolemester S. R. Bjerg« (S. 199), g. m. Karen Eriksd. † 86, 68 Aar. Baade hans og Efterm.'s Børn kaldtes med Tilnavnet »Degn«. — 4. Christen *Nielsen*, Form.'s Søn, † 1717, 68 Aar; g. m. 1. c. 1680 Enken »Møller-Ane« † 1707, 63 Aar; 2. 1708 Elsebeth Rasmusd. Værn af Kongsgaard, f. 87, g. m. 2. Poul Bøgvad fra Møllerup. 1711 spurgte Amtmanden, »hvorfor Præsten havde udeladt sin Sognedegns Paryk af sit Mandtal«. 1712 vilde Stiftamt. have Amtmand Gersdorff til »at tiltale Helgenæs Degn for den mod Præsten brugte Underfundighed ved Jordpaakastelse paa Degnens Tjenestepiges Foster«. — 5. Peder Jensen *Buchtrup* fra 1718, † 55, g. 1701 i Æ. m. Enken Rakel Knudsd., begr. $\frac{9}{6}$ 44, 78 Aar (se «Blandinger»). I B.'s Tid læste Niels Simonsen 1734 for Børn i Borup, og var Jens Nielsen Thrane i Ørby »Skoleholder i Sognet« 1747. Den Sidste † 1801, 81 Aar, g. 47 m. Anne Marie Andersd. Værn af Borup † 90, 65 Aar. — 6. Christen Rasmussen *Svane* 1755—91, Skoleholder fra 51, † $\frac{17}{3}$ 1812, 94 Aar, g. 1. 55 m. Nille Marie Mikkelsd. Lassen af Kongsgaard † 67, 39 Aar; 2. 68 Berthe Jensd. Elmand fra Æ. (?). 15 B., hvoriblandt Efterm. — 7. Melchior Sommerfeld *Svane*, f. 1768, Student, kaldet $\frac{2}{7}$ 91 (efter Afstaaelseskontrakt med Faderen $\frac{1}{7}$) af »Konsistorialassessorinde i Kongsgaard M. P. Langballe« (o: Mad. Sommerfeld), entl. 1819, Ejer af Bolsstedet Svanholt, † $\frac{8}{11}$ 33, g. 1801 m. Ane Kirstine Povelsd. fra Egtved † 55. 1 S. og 1 D. I hans Tid holdt P. Boserup Skole i Stødov 1804—8 (se Tillerup) og Peter Anholm 1816—17. — 8. Jens *Lassen*, f. i Vigabet p. Helles, Semin., kaldet $\frac{20}{10}$ 18 af Skoledir. til »at være Skolelærer i Stødov og i sin Tid tillige Kirkesanger p. Helgenæs«, † $\frac{1}{12}$ 29, 31 Aar, g. 22. m. Maren Jensd. i Fejrup, f. 1805, † 81 som Peder Mortensens Hustru. 5 B. — 9. Hans Vilb. *Kaalund*, Præstesøn fra Gosmer, f. c. 96, tidl. i Boeslum, entl. 58, † i Aarhus, g. m. 1. Mette Marie Kahr fra Aarhus † 32, 26 Aar, (1 D.) og 2. Ane Sofie Nøve, Distriktslægedatter fra Æ, † i Aarhus. — 10. Theodor *Hagemann* 1859—62, forfl. til Hvirring, g. 62 m. Frøk. Kjærulf fra Horsens —

11. Kristen *Kristensen* fra $14\frac{1}{2}$ 63, tidl. i Krarup i Nødager, f. 31, dim. 55, entl. $\frac{1}{4}$ 92, g. 57 m. Ane Hedevig Jensen f. 30. 8 B. — 12. Rasmus Laursen *Hvidkjær*, f. i Tved 64, dim 84, tidl. Andenlærer i Draaby og p. Klank Høj-skole, g. 92 m. Karen Eriksen fra Aarhus-Silkeborg. —

Stødov: 1. Chr. *Sahl*, f. 1839, dim. 59 fra Jellinge, her 61—63, forfl. til Nødager. — 2. Niels Michael *Rasmussen* fra $13\frac{2}{3}$ 63, f. 40, dim. 63 fra Lyngby, D. M. 92, g. m. Anna Magdalene Emborg fra Aarhus. 7 lev. Børn, hvoraf den ældste, f. 70, er theol. Student. —

Tved: 1. Anders *Sørensen* 1661, ofte Fadder p. Helles 53—79 (se Esby), g. m. 1. Ane Pedersen † 60 ?; 2. Maren . . ., vistnok g. 2. G. m. Efterm. — 2. Jens *Hansen* † $\frac{1}{4}$ 1739 »efterat have været 56 Aar i Einbedet og 49 Aar i sidste Ægteskab«, »en sand Israelit, i hvem ikke Svig«; g. m. 1. Maren . . ., 2. Maren Pedersd. Af Børnene (med Tilnavn »Nederby« el. »Tved« og med Faddere, hvis Navne tyde paa Familieforbindelse med P. Andersen p. Lyngsbæk. og Byfoged Hans Jakobsen i Æ.) blev Jakob, f. 1702, Præst i Halsted, og Hans, f. 1696, Forpagter p. Løvenholm (g. 33 m. Marie Christiane Begtrup, Præstedatter fra Helles; Søn: Præsten Jens Hansen Tved i Baarse), og Ingeborg Marie blev 1720 gift med Forvalter p. Isgaard, senere Ejer af Tustrup i Frær Sogn Mads Vognsen Hvass, blandt hvis 8 Børn Jørgen, † 82, tilgiftede sig Tirsbæk Gods og tilkøbte sig Adelskab for 4000 Rdl. (»de Lindenpalm«) (om hans og Svigersønnen Brigader Vill. Hallings eventyrlige Liv henvises til Prof. Tyge Beckers romantiske Behandling i »En Familiehistorie« 1857 og Etatsr. Hvass' kritiske Fremstilling i »Meddel. om Fam. Hvass«). — 3. Christian Jokum Pedersen *Lihme* fra 1739, S. af Nr. 3 i Knebel, f. 1713, begr. $26\frac{1}{2}$ 71. B. ff. 46—54. — 4. Niels *Friis* fra 1764 (?), maaske tidl. i Skjødstrup, † $27\frac{1}{6}$ 1809, 78 Aar, g. m. Ane Pedersd. † $14\frac{1}{3}$ 1812, 83 $\frac{2}{3}$ Aar. Hans Moder Mette Nielsd. Friis døde 79 i Tved, 83 Aar, og hans Sønesøn var Nr. 3 i Strands, ved hvis Barnedaab 28 bl. Faddere: »Mette Cathr. Friis, Degnen i Thøstrup Egenses Hustru«. — 5. Peder *Leggaard*, kaldet $29\frac{1}{6}$ 1809 af Kammerr. Markussen, tidl. i Tillerup, † 31, 79 Aar, g. m. Form.'s D. Kirstine Friis f. 70. 1817 oprettede L. et Enkesæde med Jordlod i Tved for Lærerenker

af Sognet, »Legaards Minde«, som 66 kapitaliseredes til 4,400 Rdl. Da han »var en duelig Mand med fornødne Kundskaber og anstændig i sit Forhold«, regnedes han 1818 blandt de til fuld Løn berettigede Lærere. Hjælpelærere: Rasmus Nielsen Broch fra Nedertved 20—24 og 26—28, J. P. Basballe 24—25 (se Dejret), Efterm. 25—26, Chr. Mikkelsen Lyngby 28—29 og Mads Andersen Møller 29—31 (forfl. til Skovg.-Elsegaard). — 6. Jens Schmidt *Kolding* fra 31, S. af Kjøbm. Jørgen K. i Æ. (S. 130), f. 1801, tidl. i Romalt og i Boeslum, entl. 60, † i Skjellerup $\frac{5}{8}$ 72, g. 31 m. Anne Dorthea Madsen fra Boeslum † i Aarhus. Af hans Børn blev Jørgen, f. 32, Kjøbm. i Aarhus. Hjælpelærere fra 43: F. C. Kjær, Christensen, Povlsen, Rasmussen og Efterm. — 7. Jens *Nielsen* fra Ondrup, fra 60, f. 27, Hjælpelærer her 54—59, i Thorup p. Samsø 59, entl. 82, lever i Kjbhvn., g. 54 m. Karol. Jak. Charl. Emilie Solberg † 83 i Kjbhvn., hvor Datteren Helene Marie, f. 55, † 85, gift med Kapt. P. Jensen. — 8. Jens *Sørensen* f. i Højbjerg $\frac{14}{1}$ 56, dim. 75, Vikar i Vistoft 77, k. til Norring i Foldby Sogn 78, til Tved $\frac{2}{1}$ 83, g. 80 m. Kirstine Jørgine Andersen fra Højbjerg f. 57. 4 B. —

Tillerup: Peder Nielsen *Skaarup* i 58 Aar (S. 207), † 1782, 88 Aar, g. m. 1. 22 Mette Jensen af Dejret † 60, 67 Aar; 2. 61 Kirsten Rasmusd. Fl. B. — 2. Peder *Legaard* $\frac{6}{5}$ 1779, Sognedegn 1809 (se Tved). Rasmus Andersen, »i 6 Aar Skoleholder i Tillerup og kaldet 1801 som Degn til Gosmer-Halling«, har vel været Hjælpelærer. — 3. Peter *Boserup* fra 1809, f. 1780, Præstesøn fra Helles, i Stødov 1804—9, † $\frac{23}{1}$ 41, g. 1803 m. Gertrud Jokumsd. fra Handrup. 3 S., hvoraf Jakob efterfulgte Faderen, og Christian gik til Utah som Mormon. 1818: »B. har øj de fornødne Kundskaber, men er dog ganske vel skikket til Undervisningsfaget og ulastelig i sit Forhold«. — 4. Jakob *Boserup* fra $\frac{10}{3}$ 41, f. 15, entl. $\frac{1}{1}$ 70, † 83 i Bjødstrup; g. 41 m. Ane Silberg fra Ringkjøbing f. 1803, † 87. U. B. — 5. Frederik (Sørensen) *Bønsdorff* fra $\frac{1}{1}$ 70, Sønnesøn af Lærer i Viborg Mathias B., f. $\frac{7}{3}$ 44, dim. 63, ved Elseg.-Skovg. Omgangsskole 63—70, g. 68 m. Ane Cathr. Hermansen fra Marstal f. 47. 12 B. —

Dejret: 1. Hans Rasmussen *Vejlby* 1774, forfl. til Mygind Degnekald, g. m. Mette Nielsd. — 2. Thomas *Mellerup* 1774 (?) — 90, se Agri Nr. 5. — 3. Peder *Skaarup* 1790—98, se Knebel Nr. 6. — 4. Søren P. *Feldballe* 1798—1808, se Knebel Nr. 7. — 5. Peder Jensen *Amme* 1808—25, »duelig, flittig og skikkelig; ikke Seminarist«, g. m. Kirsten Jakobsd. Børn: Jakob f. 1810 og »Skole-Ane-Mette«. — 6. Jens Peter *Basballe* fra $\frac{2}{6}$ 25, Skovfoged-søn fra Lykkesholm, f. i Grenaa 1800, dim. fra Lyngby 21, † 66, g. 25 m. Ane Sørensen fra Thirstrup. 1 S. (Søren Peter, død som Lærer paa Samsø) og 1 D. — 7. Jørgen Peter *Lemme* fra Juli 66 til Okt. 68, f. i Randers 42, g. 67 m. Nielsine Cathr. Olsen, f. i Randers 38. U. B. — 8. Lars Andreas *Høimark* fra Dec. 68, f. i Randers $\frac{12}{6}$ 41, dim. 64, g. 70 m. Maren Cathr. Hartmann f. i Grenaa 44. 4 B. —

Æbeltoft Raadhus.

Den Raadstue, som stod paa Dansk Atlas's Tid, var bygget 1576 og repareret 1710 og endte foroven i et Spir med en Klokke, der »ringedes til Kirketjeneste« (S. 140). Den ombyggedes efter godt 200 Aars Forløb (hvorom nedenfor!) og afløstes $\frac{1}{2}$ Aarh. senere af det nuværende 2 Etages Raad- og Arresthus, som $\frac{30}{5}$ 1840 afleveredes af Bygmesteren Murmester Semberlund fra Randers. —

Paa den gamle Raadstue opbevaredes vel — efter almindelig Skik — det lovbestemte Maal og de mindre Vægte, samt Borgernes Vaaben. Almindeligt var det ogsaa, at større Gjæstebud, især Bryllupper, holdtes paa Raadhuset, og at der var Vinudsalg i Kjælderen, der forøvrigt benyttedes til Fængsel. Af Fangerne i Æ. Raadhuskjælder skal her omtales et Par. — Da Eyfogden med 6 Mand vilde 1725 exekvere for Bidrag til Raadhuset hos en enroleret *Matros Rasmus Troelsen*, sagde denne, at han blæste ad Stiftamtmandens og s . . . i Byfogdens Ordre; tilsidst greb han Byfogden i Brystet og kastede ham om paa Gaden,

saa at Fogden tabte Hat og Paryk. Da denne fik Hjælp, lod han Matrosen sætte i Raadhuskjælderens. Nogen Tid efter brød Rasmus ud ved at grave sig et Hul under Fodstykket af Døren. Da Byfogden hørte det, lod han Trommen gaa, at Ingen maatte huse eller hæle Matrosen. Men denne indfandt sig og gik omkring i Byen bag efter Trommeslageren, og, da denne var færdig, gik han hjem i sit eget Hus. Byfogden forespurgte da, hvad Straf Rasmus skulde have, om han skulde sidde en Maanedstid i Kjælderens paa Vand og Brød eller sendes til Bremerholm (efter Hübertz. Rasmus Troelsen el. Rasmus Pedersen Helles døde i Æ. 1740 og hans Enke Else Laursd. Troelses 1758, 76 Aar). — 1777 sad i Raadhuskjælderens to Mænd fra Niels Jørgensen i Følles Gods og Grund: *Jens og Anders Nielsen*, der havde mishandlet Jøden Philip Jakob af Elmshorn. Skjøndt Mændene vare indesluttede hver i sit Kammer med Jern paa Hænder og Fødder, forment Byfogden dog Vagthold nødvendigt. Den Overfaldne skulde, saasomt hans Omstændigheder tillode det, uophødeligt føres fra Fuglsø, hvor han laa, til Æ., og der skulde drages Omsorg for hans Pleje og Helbredelse, »da der vel i Tiden fandtes Udvej til Sammes Betaling i Tilfælde af, at Intet hos Vedkommende skulde være at faa«; — og dette blev neppe nok; thi Juni s. A. solgtes de hos Jøden konfiskerede Sager, og disse bestode kun af Flg.: 1 Slump Tinknapper, 1 Klump Tin paa 4½ Pd., 4 Bundter Menneskehaar (c. ¼ Pd.; 1 Mk. 8 Sk.), 5 Messingpibehytter, 17 Fingerbøller, 600 Synaale, 25 Breve Knappenaale, 4 Lod Indigo, 1 St. grønne Lærredsbændler p. 6 Al, 9 St. hvide ditto à 6 Al, 8 Dusin Jernhægter, 26 smaa, grove Hornkamme, 11 Par ordinære Brillen, 4 Bundter Pennefjer, 2 Pd. Svinebørster og 8 . . . (?) Carton (?) 1½ Ark (efter Æ. Arkivalier). (Jøderne vare, som bekjendt, næsten udelukkende henviste til Skakren, indtil Lavgene aabnedes for dem 1788; næsten fuldstændig Børgerret indrømmedes dem først 1814). —

Udenfor Raadhuset var vel Thingstedet. **Bythingene** holdtes almindeligt under aaben Himmel, medmindre »Guds Vejrlig« var til Hinder (som t. Ex. ^{27/1} 1670 i Aarhus). Dog omtales i Ribe i 16—17de Aarh. »et Thingskjul«, »Halvtaget i Thinggaarden«, »Taget over

Thinget«¹⁾. Som i Randers var der maaske ogsaa i Æ. Forskjel paa de egentlige Magistratsforsamlinger paa Raadhuset (Borgmestrene, Raadmændene og enkelte Borgere) og de egentlige Retsforsamlinger paa Thinget (Byfogden, By-skriveren, 8 Mænd som Vidner, Sigillantes, Sandemænd, de stridende Parter og en Mængde Borgere). Det tidligst bekjendte Dokument fra Æ. Bything er et, vistnok tabt »tingx winntne aff Ebeltoffth bytingh, at Knud Jenszens allefader (Oldefader) aller skot eller solte eller afhende nogit gotz paa Ebeltoffth bytingh. Datum MCDXXX mandag nest for Dionysij dagh« (Viborg Stifts Breve i »Ældste Arkivreg.«). Fra 16de Aarh. kjendes de to, S. 45 og 105 omtalte »aabne Breve« fra 1533 og 43; — fra 17de Aarh. flere, der alle have en ensartet, kortere Retsformular, og hvori bl. A. Udtrykket »inden fire Stokke« ikke forekommer. Følgende, utrykte Thingsvidne fra 1662 (indsendt 1890 til Rigsarkivet) kan sammenlignes med det S. 45 anførte fra 1533. »Feder Jenszen Kolling, Byfoeget i Ebbeltofft, Mads Sørensen och Søren Jenszen ibidem Gjør witterlig, at aar 1662 Mandagen den 10 Februar her paa tinget war schichet Søren Nielszen, borger och Byes Kiemener ibidem, bedis och fick it fult tingsz Vinde aff Effterschreffne Søren Jenszen, peder Jenszen, peder Jørgenszen, Joen Rasmuszen, Jensz Sørensen Krogh, Søren Sørensen Rode (S. 125), wellumb Sørensen och Jensz Jenszen ibidem, Huilche forschreffne Otte mand alle woude paa Throe och Sandhed, at de Saac och hørde, det (o: at) Søren Nelszen i dag for tingsdomb paa Ebbeltofft byes wegne loed lesze en schrefflig Zedel saa liudendis: efftersom befindis it liden Støche Jord Norden her i Ebbeltofft bye, som Nogle aar siden schal haffue werit Indlucht til dit husz, Mogens Jensen Nu iboer och Michel Fischer tilforen i boede, Huilchet Jord saavel och den grund, som bemelte husz paastaar, berettis at

¹⁾ For Mols og Sønder Herreds Thing var et Thinghus i Ulstrup før 1710, — se S. 10, hvor 1711 rettes til 1710, og hvor der kunde have været tilføjet, at »Stokkemænd« (Thinghøringe) i Æ. omtales endnu 1791, og at Pontoppidans Theatrum oplyser: »Herredstinghusene ere aldrig byggede i eller ved Landsbyerne, men altid paa aaben Mark, for ikke at være Kroerne for nær, og ingen Kromand tør føre stærke Drikke dertil til Salgs«.

tilhøre Ebbeltofft bye, som vden tuiffuell och schall werre, Men efftersom der schal Nogen laede sig forluide at haffue paa same Jord och Grund atkombst for Eyendomb, da effterdj det aff Arrildtzid haffuer werret actet och holt for Byens Grund och Eigendisz Eigendomb, samme Jord och Grund saavel som de Andre derhosz ligende, Huoråff gaar Aarlig Jord-schyld thil byen, da foraarsages nu til at frem Esche aff Alle och En huer udj Ebbeltofft boendis er, Geiszig och werdtzig, Ingen vndtagen, och Nu fuldkommlig paa byeusz weigne fremb Eescher, om Nogen dennom Er, som paa bemelte Jord och Grund haffuer enten Kjøbe eller Schiøde breffue eller och nogen Anden Beuisz, at de det wilde fremuisze och thil kiende giffue, at deraff kand Erfabris, Huo saa mechtig haffuer werrit noget byes grund och Eigendomb vden hinders Forloff at aff hennde eller selge, och der som nogen breffue eller Beuisz her paa findis och de ey bliffuer frembuisz, da de at achtesz her effter som wguldige. Datum Ebbeltofft den 20. January 1662. Hjemblet och bestod Hansz Pederszen och Jensz Pederzen Krarup ibidem med op Ragtefinger och Fed effter Recessen, at de den 13. January gaff Mening borgere warsel her paa tinget for dette winde«. (Levning af 3 Segl). —

Juli 1787 begjærede Stiftamtet og April 1788 Kanceliet »Overslag over, hvad det af Byfoged Fellumb ansøgte Raadhuses Opbyggelse kunde koste, samt hvor stor Summa dertil af Kirken kunde laanes«, og $\frac{12}{9}$ 88 reskriberedes, at det gamle, nu brøstfældige **Raadhus** maatte opbygges af Nyt fra Grunden af. Bekostningen var af Amtets Konsulent, Murmester Kruse i Horsens, anslaaet til 650 Rdl. Til Spirets Opbyggelse maatte af Æ. Kirkes Midler udredes 120 Rdl. og siden aarligt 3 Rdl, »da det var nødvendigt Sømærke«. Den øvrige Sum tillodes det at laane enten af Kirkens eller af andre publike Midler mod 40 Rdl. Afbetaling aarligt, foruden Renterne, hvilken Afgift skulde lignedes paa samtlige Indbyggerses Grund ligesom andre Skatter. Laanet toges (tildels?) af Kirkens Midler $\frac{31}{12}$ 89 (1790 tilkom den 410 Rdl., 1791: 310 Rdl.). I Fløjen paa Spiret findes Byggeaaret 1789 angivet, omsluttende C 7. $\frac{13}{6}$ 92 afholdtes Licitation over den nye Bindingsværksbygningens Opmaling og Udspækning: Væggene skulde ndspækkes ude og inde,

Værelserne opmales med Oljefarve, Spiret tjæres, og Træværket (Taarnet, 12 Fag Vinduer med engelske Rammer, 5 Døre og Trappen) opmales 3 Gange med graa Oljefarve; — Arbejdet fik Bygmester Just Rasmussen Møller ¹⁾ for 65 Rdl. — Arresterne vare »bekvemme og sær vel indrettede«. I Værelserne ovenpaa fandtes et Hjørnekammer med 2 Fag $1\frac{7}{8}$ Al. høje Vinduer med Ruder og Jernstænger og 2 mindre, panelede, $13\frac{3}{4}$ □ Al. store Kamre, hvert med $\frac{1}{2}$ Fag Vindue; — alle disse 3 Kamre vare 5 Al. høje, med Fjælegulv, tørre og tætte, med Indgang gjennem Vægterens Stue. I Kjælderen vare indrettede 4 Kamre paa $14\frac{1}{2}$, 15, 18 og 19 □ Al., alle $3\frac{1}{8}$ Al. høje, med Kampestensgrundmur, brolagte (til 1804, da Fjælegulv paabødes), tørre og luftige; — de 2 ud til Gaden havde Glasruder af 72 □ " Størrelse, men ingen Jernstænger; de 2 ind til Naboens Gaard havde kun smaa Karmhuller med Jernstænger og brugtes blot af Vægteren til Brændsel. Efter Forordn. 1793 anskaffedes 3 Brixer eller Standsenge og 3 Matrasser med uldne Dækner (27 Rdl.). Af Landet skulde for hver Arrestant derfra betales 48 Sk. ugentligt, samt aparte for extraordinær Vare-tægt. 1718 havde Byfogden udtalt, at han vilde bygge et Arresthus i Byen, navnlig for Landets Skyld (Hübertz); — men det skete neppe. — Raadhusklokken fornyedes en Del Aar efter Bygningens Opførelse, hvad dens Indskrift viser: »Paa Byens Bekaastning er denne Klokke omstøbt og forbederet Anno 1803 af Reimer i Randers. Nr. 140«.

Udenfor Raadhuset fandtes **Raadhusbrønden** og maaske en Kag. Brønden blev 1787 »fra Grunden af repareret og opført«. — 1756 havde Byens Indvaanere indkjøbt »en ved Raadhuset midt i Byen beliggende øde Bygnings Plads« til **Torvets** nødvendige Udvidelse. Købesummen udrededes af Byens Kasse. Pladsen forblev derefter liggende ujevnet, uden Brug og Afbetjening, indtil den 1783 blev sløjfet og stenpikket, hvortil medgik 60 Rdl. Til den henvistes da Markedsboderne, som tidligere vare blevne opstillede paa begge Sider af den snevre Algade, »hvorigjennem det da

¹⁾ Han flyttede 1802 til Grenaa efter Hustruens, Petrine Hindsens Død 1797. 5 Børn. 1809 Auktion over et M. tilhørende Hus paa Juls Bakke.

var fast umuligt at kjøre med Vogn«. 1784 approberedes, at Bodstadepengene tilfaldt Byens Kasse istedenfor, som tidligere, de partikulære Husejere, hvis Fortove benyttedes. Grundejerne kunne dog kun i en halv Snes Aar have oppebaaret nævnte Penge; thi 1774 havde Byfogden begjæret at »maatte — især, da der hverken faldt Bro- el. Portpenge ved eller i Byen — beholde de af hans Formænd ved de 3 aarlige Markeders Afholdelse af Arilds Tid oppebaarne Bodstadepenge, c. 9—10 Mk. hver Gang, hvoraf gaves en Ducør til to Tilsynsmænd«. Taxten fastsattes 1784 til 2 Mk. af en fuldkommen Handels- og Galanteribod, 8 Sk. af en Haandværksbod og af en Vogn med Hør, Rebslagerarbejder, røde el. sorte Lerpotter og Kar, Træskoer, Hestepuder osv., samt af en Hvede- el. Sigtebrødsbode uden Bod og 4 Sk. af en »Solde«¹⁾ med smaa Kramvarer paa og en Vogn med Frugt. —

Som alt sagt, bruges det gamle Raadhus ikke længere af Retten: i Kjælderens staa nu Brandsprøjterne, og Lejligheden ovenover er privat Beboelse. Tidligere maa **Sprøjterne** have staaet i et andet, offentligt eller privat, Rum. 1795 havde Byen 2: »en meget god dobbelt og en enkelt, samt dertil hørende Kar og øvrigt Inventarium; — dermed havde man hidindtil nøjedes, og den fattige By evnede ikke Anskaffelse af flere«. Kirken ejede den tredje i Byen. Brandmandskabet bestod 1803 af en Brandmester (A. Mellerup), en Sprøjtemester (Ramshart), 2 Assistenten (C. Thykjær og R. Maarup), 3 Straalemestre (Jens Kok, Jens Elmand og Peder Kortsen) m. 3 Assist., 11 Slangeførere, 14 Pompere og 11 Vanddragere. --

---

Borgmestre og Byfogder.

Under Byforfatningen før 18de Aarh. havde den med eller uden Borgernes Mellemløst kongevalgte Byfoged (»Kongens Foged«; »Stadtvoigt« i de første Stats-

---

¹⁾ Et af de store Saald til 4 Mand? — »En Bod med en Selle«, Hübertz Aktst, II, 307.

kal.) alene haft at betjene Retten ved Bythinget og varetage nærmest de kongelige Interesser, hvorimod de egentlige kommunale Anliggender styredes af Borgmestre og Raad. Disses Valg skete ved Kongen eller hans Fuldmægtig, Lehnsmanden, eller ved Borgerne, men stadfæstedes altid af Kongen; — de valgtes for Livstid — eller med delvis Afløsning — blandt de mest velhavende Borgere og vare edsvorne og ulønnede, fraregnet Oppebørslen af en Del uvisse Indtægter og andre mindre Emolumenter: Brugen af visse Jorder (se S. 109 og nedenfor!) og Fiskerier, Borgerskabs-, Skjøde-, Segl- og Ægtebrevspenge, Sagefald og Frihed for Byskat¹⁾. Borgmestre (proconsules) nævnes først 1349 i Ribe, 1350 i Lybæk, 1379 i Flensborg osv. De tituleredes: »ærlige og velagtede el. velvise Mænd«. Det menige Borgerskab repræsenteredes nok af 24 aarvis valgte Mænd. —

Af **Borgmestre** i Æ. kjendes: *Jes Esgersen* 1479 (S. 37); — *Mourits Pedersen* 1524 (S. 38); — *Hans Jensen* 1533 (S. 45)²⁾; — *Jens Heggelund* 1620 (†^{27/9} 1630, 69 Aar, ikke: 59, som D. Atl. har; — g. m. Birgitte Andersd. †^{30/9} 50, 75 Aar; — Datter: Karen f. 1612; — deres Epitafium opsat 1620 i Æ. Kirkes Kor; — se S. 154 og 155—61); — *Knud Rasmussen* 1637 (S. 154 og 175; vistnok Ex-Borgm. 1650, S. 164; — mon den K. R., som 1661 kunde mindes et bestemt Faktum, der laa 50 Aar tilbage i Tiden? S. 109); — *Søren Andersen* 1647 og 50 (S. 107, 154 og 163—4); — ? *Peder Jensen Basse*³⁾; — *Povel Christensen* 1661 og 62

¹⁾ Jvfr. Jakobsen: »Det danske Kjøbstadvæsen i 16de Aarb.« i Hist. Tidsskr. V.

²⁾ I Hübertz's Skildr. af Aarhus omtales en af Æ. Raadhusarkiv udtagen Skrivelse, som er dateret fra Horsens 1534, men uden Underskrift og Segl: »det synes at være et Slags Relation fra en Deputeret til sine Kommittenter, maaske fra en Borgmester i Æ., der har været med at hylde Hertug Christian i Horsens«.

³⁾ Rimeligvis har P. J. B., som 1651 blev gift paa Helles med Ane Jonsd. af Kongsgaard (S. 6—7), og som paa Æ. Bys Vegne underskrev Frederik II's Haandfæstning 1648 og samme Papirs Tilintetgjørelse 1660, været Borgmester (ellers Raadmand). Efter Historikeren Fredr. Barfods velvillige Meddelelse omtaler Slanges D. Saml. II, 2,5,96 en Jens Madsen som Ombud fra Æ. paa Rigsdagen 1660.

(S. 108 og 191); — og *Key Hansen* 1677. — Den Sidstes Navn findes i Matrikullen c. 1683 anført ved 1 helt og 2 halve Fæster, 4 Agre Ø. for Toftagre og 5 ved Skjelhøjene, dernæst ved Pinkesigs Agre og 3 Klepper N. derfor (hvad ikke kunde findes 1788), endeligt ved en Enghave paa 2 Fdkr., et Jordstykke paa 6 Sk. 2 A. og Rævsbjerg paa 1 Fdkr., hvilke 3 Stykker 1788 hørte til Byfogedembedets Bestillingsjord, men — undt. sidstnævnte? — ikke kunde findes 1800. —

D. Atlas 1768 siger om Æ.: »Byen har ligesom andre Kjøbsteder fordmum haft Borgmester og Raad, men nu alene Byfoged og Byskriver«. Denne Forandring i Byens verdslige Bestyrelse er sikkert foregaaet i eller kort efter 1682¹⁾ og samtidigt eller faa Aar efter efterfulgt af Nedlæggelsen af Birkefogedembedet i Hassens Birk (S. 7) og af selvstændigt Herredsfogedembede i Mols og Sønder Herreder (S. 10), saa at Alt — Borgmester, By-, Birke- og Herredsfoged — forenedes i een Person, og jevnledes blev kun bestaaende (indtil 1853) den med Byfogedembedet vist jevnaldrende Byskriverbestilling, hvormed Birke- og Herredsskriverembederne noget senere sammensmeltedes. ²⁸/₁ 1682 udgik en Forordning, der indskrænkede de smaa Byers Øvrighed og bl. A. bestemte, at der i Æ., Mariager, Grenaa og Randers kun skulde være 1 Borgmester og 2 Raadmænd;

Om Æ. muligvis har sendt to Repræsentanter, eller om J. M. har aføst P. J. B., som kan være død 1660, eller om Jens Madsen er en Skrivefejl t. Ex. for Jens Basse (som 1631 er Fadder paa Helles fra Æ), kan ikke afgjøres. Blandt de 6, som i Æ. underskrev Enevoldsakten 1661 (S. 191), var hverken J. M. eller P. J. B. — Slægten Basse, som nævnes allerede 1523 (S. 6) og 1587 (Borger Mikkel Bassij i Aarhus), træffes i de flg. Aarh. lige til Nutiden ofte i Æ. og Omegn: Peder og Jens B. i Knebel 1684, Jon B. i Æ. 1694 S. 129, Anne Mikkelsd. B. g. 1695 m. Jens Morup i Æ., Mette B. g. 1699 m. Sadelmager J. Sørensen i Æ., Anders og Ras Pedersen B. i Tved c. 1700, Anders (Mikkelsen?) B. havde Vistoft Kongetiende i Fæste og ejede Jordegods (Børn: Else g. 1710 m. Degnen i Agri S. 214 og N. N. g. m. Jens Høy i Grenaa, som havde nævnte Tiende 1755), Mikkel B. i Æ. † 1700, S. 73 (Fader til Hører Anders B. i Grenaa 1710), Hans Knudsen B. i Æ. 1774 o. s. v.

¹⁾ »Seit An. 1682 sind die Bürgermeister mehrentheils abgeschafft« (Pontoppidans Theatr. Dan.).

— det Almindelige i Kjøbstæderne havde været 2 Borgm. og 8 Raadm.; — dog har der i Æ. neppe nogensinde været mere end 1 Borgm. og højst — som i Mariager — 5 Raadmænd, maaske kun 4 (S. 175). Men Reskript ^{13/11} 1682 afskaffede Borgmester og Raad i Mariager, saa at Byfogden fik der (ligesom 1682 i Hobro og 1683 i Skjelskør) hele Bestyrelsen af Byens Anliggender, o: blev tillige »Magistrat«, — og det Samme er vist samtidigt foregaaet i Æ. (og Grenaa, hvor den »sidste« Borgm. var beskikket 1669)¹⁾. I Æ.'s ældste Kirkebog, som begynder 1692, nævnes Ingen med Borgmestertitel, og i Matrikulen 1683—8 opføres »en Del Jord, som tilforn (!) har ligget til Borgmesters og Raads Bestilling, kaldet Egedalsfaldet, Faldbjerget og Bloksholm (S. 107), nu brugt af Byfoged Hans«. — Istedefor *Raadmænd* (hvoraf de første bekjendte ere nævnte S. 105) kom som Borgerskabets Repræsentanter 3 »*eligerede Mænd og bedste Borgere*« (S 12). Ved Suppleringsvalg foreslog Borgerskabet ved skriftlig Afstemning 3, hvoraf Byfogden og de 2 tilbageværende eligerede Mænd indstillede een til Amtmandens Approbation. Byfoged Fellumb brugte i sin Tid at lade de to nævnte Mænd foreslaa de 3: »jeg har — skriver han — holdt denne Skik baade tjenlig og passelig, da Hobens Sammenkomst er, om ikke støjende, dog immer adspredende for Næringsstanden; enkelte, fornuftige eller gjældende Personer styre desuden gjerne Flokken som ved sig selv lidet bekvem til Eftertanke; og overhovedet har jeg af det ved Loven befalede Valg af aarlige Taxerborgere Exempel paa, at slet ingen efter Tilsigelse endog dertil møder«. 1807 befaledes, at »Magistraten« — o: i Æ. Byfogden — skulde foreslaa 3, hvoraf hele Borgerskabet ved skriftlig Afstemning skulde vælge 1. Som bekjendt, indførte Lov af ^{26/3} 1868 *Byraad* med en af Kongen beskikket *Borgmester* som Formand. I Æ. blev Byfogden tillige Borgmester. —

Byfogderne vare tidligst uden faste *Lønninger*, men havde Procenter af Kongens uvisse Indtægter og Frihed for

¹⁾ Over 100 Aar bevaredes »Borgmester« som Tilnavn i Agri: Jens og Ras Borgmester c. 1725, Laurs B. 1781 og Anders Jensen B. † 1802, 60 Aar, Ungkarl.

Skat, Hold, Vagt og andre borgerlige og kongelige Tynger. Selv efterat de havde faaet visse Indtægter, vare de pekuniært daarligt stillede, naar de ikke havde private Indtægtskilder ved Siden af de embedsmæssige. Byfogden i Mårager var 1710 »næsten uden Akcidentser og Indtægt, brugte ingen borgerlig Næring eller Handel og havde hele Aaret igjennem kun haft 2 Sletdaler i Sportler«; — han nedlagde Embedet 1723 og blev Vognmand og Jordbruger. Hans Kolleger i Horsens og Grenaa havde i vis Embedsløn henholdsvis kun »100 Rdl. aarligt« (1734) og »10 Mk. aarligt af et Stykke Eng, samt i Herredsfogedgave 30 Rdl. af Kongen og 14 Tdr. Korn af Bonden« (1728); — den Sidstes Klage var derfor berettiget: »med Kone og 4 Børn kan jeg umuligt leve deraf«. I Æ. var Byfogdens Kaar ikke bedre. Efter Forordn. $\frac{3}{4}$ 1710 paalagdes det Byfogderne i Æ. og Grenaa at anskaffe hver en Rytterhest; »men — sige de selv — det vilde være deres Ruin, helst da de ikkun ringe og liden Indkomst havde; — een Hest i Fældsskab vilde falde besværligt nok«; — Amtmanden bekræftede det og tilføjede: »en Del af deres ifølge Forordn. 1690 tillagte Korn hos Bønderne udestaaer og er ej i disse besværlige Tider at indbekomme«. (Nov. 1710 tillodes det Redlich i Æ. at gjøre Udlæg hos Bønderne for resterende Korn), Begge opnaaede Moderation og betalte i Penge: Redlich i Æ. c. 16 Rdl. istedenfor c. 33, og Blichfeld i Grenaa 25 for 33. — Endnu 1790 skriver Byfoged Fellumb i Æ. »Jeg kan paa ingen Maade leve af mit Embedes usle Indkomst, hvorudover jeg i Kommissioner med Arbejde og idelig Rejsen maa søge det manglende Brød for mig og Mine«; — senere: »Oftentimes, immer dog forgjæves har jeg ansøgt Forflyttelse fra dette kummerfulde Embede, hvori jeg har tilsat baade Formue og Sinds Munterhed«; — Forretningerne vare blevne flere, og den aarlige Indtægt, hvoraf svaredes Procentskat, var den samme som tidligere: 115 Rdl., hvoraf 70 som Byfoged. (Efter gammel Skik fik Herredsfogden Byg i Mols Herred, hvorfor F. 1801 ansøgte om Tillæg). »Min uvisse Byfogedindkomst — skriver F. en anden Gang — er quasi Nul, efterdi her er aparte Byskriver, og Byens Fattigdom er næsten universel; — den visse bestaaer alene i mine Embedsjorder, store nok af Areal og Hartkorn,

ganske uforholdsmæssigt med Byens, — godt 4 Tdr., hvoraf godt $3\frac{1}{2}$ utaknemmelig, erbarmelig Jord, som kun kan bruges 2 Aar efter 6—20 Aars Hvile; de ere udlejede, og med Besværlighed faaes det Kontraherede: $14\frac{5}{8}$ Td. Rug. og $1\frac{1}{4}$ Td. Boghvedegryn c. 45 Rdl., — jammerlig Belønning for det højst byrdefulde Byfogedembede!« — 1793 bevilgedes et Tillæg af 6 Rdl. til de tidligere til Skrivemateriale i Byens Affærer oppebaarne 3 Rdl.; — 1803 et yderligere Tillæg af 11 Rdl., — i Alt 20 Rdl. —

I Matrikulen c. 1683 findes By- og Ridofoged Hans Jakobsens Navn opført ved følgende *Jorder*: 1 Fæste s. m. Casper Jørgensen i Skovgaarde, en Del Jord i Sorthullet s. m. Maren sl. Søren Pedersens og Kønsens Arvinger, $\frac{1}{3}$ af Foldboholm, Kønsens Toft (3 Agre) og en liden Have Ø. for hans Gaard; — dernæst (hvad der 1788 var Byfogedembedets Bestillingsjord) $\frac{1}{3}$ af Foldboholm¹⁾ (»som han som Byfoged sin Livstid er benaaet at bruge«, 1 Sk. 3 Fk. 1 A.), »en Del Jord, som tilforn har ligget til Borgmester og Raads Bestilling, kaldet Egedalsfaldet, Faldbjerget og Bloksholm, 3 Tdr. 5 Sk. 1 A.« og »Egedallet, kgl. Maj.'s Fæstejord, 1 Sk.«, hvilket sidste Stykke ikke kjendtes sikkert 1800²⁾), men alligevel maa være medregnet, naar Byfogedjorden da ansattes til $4\frac{1}{8}$ Td., c. med Tillæg af $\frac{1}{3}$ af en Hauge kaldet Herrens Hauge«, 1 Sk. 1 A. — Ved Markens Udskiftning 1806 vandt Embedet »en betydelig Lod i Byens bedste Jord ude ved Skoven«. 1814 opløres som Embedets Jord: Rævhøve 1 Fdkr., i Egedalen ved Skoven 3 Tdr. 6 Sk. 1 A., i Herrens Have 1 Sk. 1 A. og $\frac{1}{3}$ af Foldboholm 1 Sk. 3 F. 1 A., — i Alt 4 Tdr. 1 Sk. 1 Fdkr. Samme Aar vilde Byfoged Hornemann — blandt flere Borgere, der ønskede Hartkornsforandring — »tilvende

1) $\frac{1}{3}$ af F. ejede Mikkel Basse dengang, senere Skærsø, som 1800 lod F.'s Jorder opmaale til Udskiftning.

2) Ligesaa lidt som de 3 S. 230 nævnte Stykker tidligere Borgmesterjord, saa at der savnedes c. 1 Td. Byfogedjord, som Ingen kunde give Besked om. »Oftentimes har jeg — skriver Byfogden 1800 — pønset paa denne Bys Marks Inddeling, som jeg i mange Henseender har fundet uudgrundelig; end ikke ved Samtaler med Avlsbrugerne har jeg faaet noget fuldstændigt Begreb om den Ting«.

sig noget gammelt Borgmesterjord efter muligt 100 Aars Forløb, som formentes at være gaaet over til privat Ejen- dom, samt nogle smaa ubetydelige Toftagre Ø. for Byen, som efter de ældgamle Thingsvidners Formelding ikke skulde være at finde«; men den endnu levende Ex-Byfoged Fellumb protesterede kraftigt som Byens største Lodsejer i Fæsterne og mente, at »Hr. H. burde være fornøjet med, hvad Em- bedet havde faaet 1806 og ikke til sin og andre Privates Fordel søge at iføre Byen en ny, utaaelig som unødvendig Bekostning«. — 1828 holdtes Auktion over den Byfoged- embedet forhen tillagte, men af Stockfleth ved Magelæg erhvervede Jordejendom, Foldboholm kaldet, afsat i Par- celler, af hvilke der paa den ene skulde hefte en extra- ordinær Afgift af 2 Sk. Rug aarligt til Byens Skolevæsen, svarende til den Afgift, som hidtil til samme Skolevæsen havde hvilet paa den Byfogedembedet overdragne Jordlod eller Halvfæste mellem Byens Skov og Skovgaard«. Par- cellen solgtes for 259 Rdl. Sølv. —

Byfogderne, forsaavidt de kjendes:

1. **Peder Madsen** 1533 og 43 (S. 45 og 105).
2. ? **Anders Jacobsen**, Ridefoged paa Kalø, 1635 og 39 (37?) (S. 175).
3. **Jakob Carstensen Busk** 1646 og 47 (S. 107); »Ind- vaaner« 1639 (S. 154 og 160-1).
4. **Peder Jensen Colding** (Kolling, Kaaling) 1661 og 62 (S. 109 og 225), »Borger« 1646 (S. 154), Byens »Fuld- mægtig« 1646 (S. 106); se Byskriverere! P. C. var maaske Søn af »Hr. Jens Pedersen i Coling« o: Kolind † c. 1623, og Fader til den Jørgen Colding, der i Matrikulen opføres som Ejer af to Agre i Toftevangsfaldet, samt Stamfader til den Familie C., der hørte til Æ. Borgerskab ind i nu- værende Aarh. (S. 124—30—32). Slægten stammede snarere fra Sognet Kolind (»Coling«) end fra Kjøbstaden Kolding.
5. **Hans Jakobsen**, »en fornuftig og myndig Mand, som var begavet med naturlige Kvaliteter, der empløjerede ham til en kgl. Foged over det kgl. Gods, Kirker og Skove paa Mols, og som — efter Ordet om ham — skal have været vel hørt hos de kgl. Ministre udi sl. Kong Christian V's sidste Tider«. Naar man sysler med Mols's Fortids- historie, vil man i Overgangstiden mellem 17de og 18^{de}

Aarh. næsten overalt møde Navnet paa denne Egnens Mataador i sin Tid. — Et og Andet kunde tyde paa, at han var en Søn af Birkfoged Jakob Nielsen i Skovgaarde (S. 108, 141 og 191). 1670 træffe vi ham som kgl. Ridefoged i Kalø Amt, med Bopæl i Æ.; — ligeledes 1677 (bl. Faddere paa Helles) og »paa Matriklens Tid«. Ialttald i Firserne var han tillige Byfoged i Æ. (S. 177). Noget før Paaske 1686 benyttede han — følgende i den samtidige og nærboende »Hexejæger« Jørgen Arenfelds Spor (S. 88, Note 2) — »scharp Richter« Mester Herman Høker fra Aarhus til at pine en fangen Kvinde, som var beskyldt for Trolddom og siden døde i Fængslet: »oc det tuinde Gange med thoe Beenschruer oc en paa Fingeren och intet mere eller anderlediss, och dog bekjendte hun Samme tuinde Gange intet, menss siden frivillig for Retten paa Raadstuen hafluer gaaed til Bekiendeisse« (Hübertz). — Som H. J. var en fornaaende Mand, maa han og ogsaa have været en formuende og have forstaaet at forøge sit vistnok arvede Gods: i Matrikelsbogen er han opført dels som Ejer, dels som Bruger af en Del Jord paa Æbeltøft Mark (S. 233), af 4—5 Gaarde i Vistoft By og rimeligvis af mere Jordegods; desuden havde han Andel i Fæstegods i Skovgaarde, indløste fra Kronen Reluitionsretten til Vistoft Kongetiende (matrik. til 8 Tdr. 2 Sk.), gav 1687 100 Rdl. Kurant til Æ. Kirke (S. 142) og købte vistnok Aaret efter Rolsøgaard (efter Ritmester Jesper Vogsens Enkes og Datters Død 1688), hvorefter han vel har opgivet Byfogedbestillingen. »Som nu Sr. H. J. — fortælles i Knebels Liber dat. efter Herredsbogen af 1772 — saa, at Roelsø Mark var en af de bedste Marker paa Mols Land at bære sin Grøde, saa indsaa han og, at Roelsøgaard kunde blive som en smuk lille Herregaard, naar Roelsø Mark kunde blive lagt derunder; gjør derfor Ansøgning til Hs. kgl. Majestæt om at bekomme den lille By Roelsø Marker under sin Gaard og tillige at nedbryde Byen, som bestod af 8 (ikke 6 à 7) Gaarde (hvoriblandt den øde Annexgaard, som Præsten da selv brugte) og 2 Huslodder. Naar dette Hartkorn Bøndergods (22 Tdr. 5 Sk. 1 F. 2 A.) blev kombineret med Roelsøgaards Hartk. 23 Tdr. 3. Sk. 2 A., blev Gaardens Taxt Hartkorn 46 Tdr.

2 F. 2 (1) A. ¹⁾. Denne hans allerund. Ansøgning obtinerer og erlanger kgl. allern. Bevilling under $1\frac{1}{5}$ 1695«. — $2\frac{1}{12}$ 1695 udgik da kgl. Befaling til Stiftamtmand og Biskop om Afgiften af de nedbrudte Gaarde, hvorefter der sluttedes en skriftlig Overenskomst mellem Præsten Mag. Warberg og H. J., ifølge hvilken den Sidste lovede for sig og Efterkommere: aarligen at yde Præsten i Refusion for Roelse Bys og Annexgaardens Præste- og Kirketiende $11\frac{3}{4}$ Td. Byg og $7\frac{1}{2}$ Td. Havre og for Nannest, Offer og Huspenge 6 Rdl. aarligt foruden det sædvanlige Offer af Rolsøgaard (2 Rdl. hver Højtid); — dernæst at give istedenfor den øde Annexgaard i Roelse en øde Gaards Avling i Knebel med Byggeplads og Jorder og samme Friheder som Annexgaarden, saamt istedenfor de 13 Sk., Annexgaarden var større i Hartkorn end Søren Pedersen Rytters Gaard i Knebel (vurd. 1705 for 90 Sletd.) 50 Sletd., som skulde afskrives paa Præstegaardens Taxering; — endeligt at lade de to Huse i Roelse By blive staaende til Præstens og Sognefolkernes Ly og Læ mod ondt Vejr og, ifald Husene ødelagdes ved ulykkelig Hændelse, opbygge ved Kirken et Skjul for Præstens Heste og Vogn. Overenskomsten underskredes i Aarhus $29\frac{1}{1}$ 96 af Kontrahenterne, Amtmand Lindenou (i Stiftamt. Friis's Fraværelse) og Biskop Braëm, konfirmeredes »til evig Tid uforandret« af Kongen $\frac{7}{4}$ og thinglæstes $\frac{9}{5}$ af Jørgen Rasmussen. -- »Herpaa gjorde Sr. H. J. videre Ansøgning om at nyde jus patronatus til Knebel-Roelse Kirker og derhos at oppebære Kirketienderne in natura mod Afgift til Fornøjelse til Sognepræsten, der med samme var beneficeret af Kong Christian IV's medfødte højgl. Clemence $18\frac{1}{6}$ 1632 (mod godt $22\frac{1}{2}$ Td. Korns Afgift til Kirkernes aarlige Vedligeholdelse). Efter denne Ansøgning erlanger han og $\frac{1}{6}$ el. $\frac{7}{6}$ 97 kgl. Tilladelse ²⁾ og producerer den ved Efteraarssynoden i Aarhus $13\frac{1}{10}$. Det, der nu var tilbage, var at fornøje Præsten. Her bliver da adskillige Ventilationer

¹⁾ Senere — ved Isgaards og Kvelstrups Forening med Rolsegaard — voxede dennes Bøndergods til over 629 Tdr. Hartk. (foruden godt $56\frac{1}{2}$ Td. Tiende), idet hines indberegnedes dertil.

²⁾ Alligevel siges i Hofmans Fundat., at den kgl. Bevilling for Præsterne i Knebel af 1632 konfirmeredes af flg. Konger, ikke blot 1671 og $10\frac{1}{12}$ 1694, men ogsaa 1731 og 41.

pro et contra mellem Sr. H. J. og Mag. W., hvorpaa H. J. begynder at søge Thingsvidne ved Sønder- og Mols Herreders Thing, hvortil han indstevner samtlige Sognemænd i Knebel-Roelsø Sogne, saamange som gav Tiende til Kirken, for Forbuds Vinde, at enhver skulde yde sin Tiende i Kjærven paa Ageren ¹⁾ til Præsten og ikke udi Skjepper Korn . . . Efterat hver Mand nu for Retten havde angivet, hvad de i Højest hidtil havde givet i Kirkens og Præstens Korntiende, saa begjærede H. J. Thingsvidnet beskrevet, som han og bekom af ⁶/₈ 97 ved Herredsskriver Bendix Gerken udi Feldballe (S. 127) under Sættedommeren Michel Pedersen udi Søholt Mølle (S. 125) udi Herredsfogden Sr. Jørgen Rasmussens Absence. Imidlertid var dog en skriftlig Forening mellem dem af ¹¹/₈ 97 skeet«, som gik ud paa, at »H. J. lovede for sig og Arvinger aarligt til gode Rede at betale til Mag. W. eller hans Efterkommere, Præster i Knebel, ligesaamange Tdr. Korn af alle Slags, som han eller hans Formænd nogen Tid i Højest havde nydt, hvad heller de Korn in natura eller efter hvert Aars Kapitelstaxt vilde have«. Et lovligt Thingsvidne forfattedes, hvorefter Præste- og Kirketienden beløb sig til 47¹/₂ Td. Rug, 80⁷/₈ Td. Byg, 50¹/₂ Td. Havre, 2¹/₂ Td. Boghvede og 1 Sk. Gryn + af Roelse Bys Hartk. 11³/₄ Td. Byg og 7¹/₂ Td. Havre ÷ godt 7³/₄ Td. Rug, 9³/₄ Td. Byg og 5 Tdr. Havre til Kirkernes Vedligeholdelse: alt det Øvrige skulde, saavidt Kirkens Anpart tilkom, rigtigt svares af Rolsøgaard, og Resten af Sognemændene. -- Degnen i Knebel-R., som boede i Roelse By og havde 4 Tdr. Sædeland i Brug, og som efter Byens Nedbrydelse fik et Lejehus i Vrinders, tilfredsstilledes af H. J. ved, at denne forbedrede hans Offer til hver Højtid (4 Mk.) og lod skove og føre til ham 16 Læs Træ til Vederlag for den tabte Jord. — »Da Sr. H. J. havde ved kgl. Bevillinger, en paa anden, i kort Tid faaet efter Vilje og Attraa alle Ting i den dejligste Orden med sin Roelsøgaard, saa sælger han den til Hr. Etatsr., Amtmand Gersdorff paa

¹⁾ Hvor uheldig denne ældre Ydelsesmaade kunde blive for Bonden, kan sees deraf, at Gaarden Lyng, der ejede Jord i Knebel og Vistoft Sogne, maatte hente Korntællere fra 6 forskellige Steder, førend dens Korn kunde kjøres ind.

Isgaard, uden Tvivl 1700 (nej! efter 1703!). Dog, saalænge H. J. var Ejer af Gaarden, kunde der snart af smaa Ting blive Misforstaaelse mellem ham og Præsten, saa, dersom der slap en Hest løs, havde han Bønderne paa Halsen og en Stevning fra Gaarden. — Da Mag. Warberg havde 1707 ved Døden forlaadt Knebel-R. Menigheder, skulde der en Mand i hans Sted. Nu havde H. J. to Sønner, men begge allerede Præster, den ene, Mag. Jakob Hansen, var Præst til Sneum og Tjærborg i Ribe Stift, den anden, Mag. Hans Hansen, var Præst udi Agri-Egens. At den gode Mand, som nu boede paa Lyngsbækgaard, kunde have sine Sønner i Nærværelse og omkring sig, bliver Mag. Hans forflyttet fra Agri til Knebel (hvor han byggede 13 Fag Stuehus og 14 Fag Lade af Nyt) og Mag. Jakob fra Sneum til Agri«. — Paa Rolsøgaard, som H. J. opbyggede af Nyt 1695 (urigtigt 1595 hos Trap), boede han med Familie fra Gaardens Kjøb til dens Salg: dér holdt han dygtige Præceptorer til sine Børn (Jens Pedersen Lønborg fra c. 1692 til 99, da han blev Rektor i Grenaa, † 1700, begavet dramatisk Forfatter, — og Niels Lyngby, Præstesøn fra Aalsø, Stud. 96, Præst i Vesterhæsing 1710), — og dér synes Mange af Familien at have haft Tilhold: derfra er saaledes Herredsfogedenken Bodil Pedersd. (S. 11), hendes Datter Mette Margr. Povelsd. og hendes Søsterdøtre Margr. Bay og Margr. Morup oftere Faddere i Egnen, og derfra bortgiftes hendes to Døtre: nævnte Mette Margr. 1702 og Øllegaard Povelsd. 1699, begge viede i Knebel Kirke. Dog havde H. J. ikke uafbrudt Domicil p. Rolsøgaard, — saaledes ikke 1694, da hans Datter Anne Margr. døbttes i Draaby Kirke (o: fra Lyngsbækgaard), maaske heller ikke 1700, da han daterer en Tiendeopgjørelse med Præsten i Knebel fra Lyngsbækgaard. Den første Fraværelse kan forklares af Byggeriet 1695. — Hvornaar og hvorledes H. J. er kommen i Besiddelse af sidstnævnte Gaard, vides ikke sikkert. 1683 døde Herredsfogedsønnen Peder Andersen (S. 11), som ved sin Hustru Margrethe Jakobsdatters Død 1679 kaldes »forrige Forpagter af Lyngsbækgaard«, men i Matrikulen c. 1683 »til Lyngsbækgaard« og paa en Stamtavle over Begtrup'erne (i kgl. Bibl.) »Ejer af L.«, saa at han vistnok har kjøbt Gaarden af Kongen. Maaske har H. J. (Margrethes

Broder?) da atter kjøbt Gaarden af P. A.'s Arvinger 1683 eller senere eller arvet den gjennem P. A.'s ældste Datter, ovennævnte Bodil Pedersd. Med Lyngsbækgaard fulgte vistnok Agri og Egens Kirker, hvorved H. J. opnaaede at kunne skaffe sine Sønner Agri Præstekald: Hans 1705 og Jakob 1707. Til Egens Kirke gav han 1702 Kalk og Disk, og i Agri Kirke bleve han og hans Hustru m. Fl. af deres Afkom bisatte, skjøndt hverken Rolsøgaard eller Lyngsbækgaard ligger i Agri Sogn. Familiekapellet er i dette Aarh. omdannet til Vaabenhus, efterat Lyngsbækgaards daværende Ejer, Prokurator A. Hansen, havde ladet Ligene (11) føre ud paa Kirkegaarden. (Agri Kirke hører endnu til Lyngsbæk; Egens Kirke — til Nymølle til 1893 — er bortsolgt efter 1822). — Ligesom H. J. havde ombygget Rolsøgaard 1695 og — efter een Beretning — »noget før 1699« opført et smukt, muret og teglhængt Sted i Vistoft By (o: »Rødegaard«, — rimeligvis som Enkesæde for ovennævnte Bodil Pedersd.), byggede han ogsaa — i Aarh.'s Slutning — paa Lyngsbækgaard, ialtfald Hovedbygningen, — og det i herskabelig Stil. Den iforvejen smukke Have blev udvidet. Et Thingsvidne $\frac{1}{9}$ 1702 (S. 145—6) viser, at H. J. ogsaa paa dette Sted har haft Forhandling om Præstetienden. — Paa Lyngsbæksgaard døde H. J. $\frac{16}{11}$ 1714; hans Hustru Dorthe Pedersd. var død kort forinden: $\frac{31}{10}$ s. A.; — hun bisattes $\frac{12}{11}$ i Agri Kirke, han $\frac{26}{11}$. Dorthe nævnes, saavidt der kan skjønnes, ellers aldrig i Mols's Kirkebøger, skjøndt Knebels og Roelses dog begynde 1679, Vistofts, Tveds og Æbeltoft-Draabys 1692 og Helgenæs's allerede 1642 (Agri-Egens's først 1722); — hun var utvivlsomt H. J.'s anden Hustru. $\frac{28}{3}$ 1695 døde en Else Claudi af Rolsøgaard, og, da der ved hendes Navn mod Sædvane er tilføjet Dødsdatum, var hun vel H. J.'s første Kone og maaske en Datter af Forpagter p. Ibstrup Hans Christoffersen Claudi 1650 (1699 nævnes bl. Fadd. Peder Claudi fra Rolsøgaard og 1701—5 Christofer Ladefoged p. Lyngsbæk). I det Hele taget er det vanskeligt efter Kirkebøgerne at oprede saavel H. J.'s Herkomst og Ægteskaber, som hans øjensynlige Slægtskab med ovennævnte Bodil Pedersd. (D. af P. Andersen p. Lyngsbæk, † i Vistoft 1709, 59 Aar, som Enke efter Herredsfoged Povel Nielsen, Moder til Mette

Margr. Povelsd. g. 1702 m. Sr. Niels Jensen paa Ussinggaard og til Øllegaard Povelsd. g. m. Byfoged Jørgen Rasmussen i Æ. og 1699 m. Provst Aagaard i Vistoft). Maaske ere Povel Nielsens Døtre og H. J. sammenbragte Søskende. Som Fadder nævnes H. J. nogle Gange i Mols's Kirkebøger, men hverken sammen med Dorthe Pedersd. el. Else Claudi, — saaledes 1677 s. m. Ane Albertsd. af Æ. Skovgaarde hos Laurits Jensen i Kongsgaard (Noterne S. 17 og 165), — 1698 i Vrinders Skovgaard, — 1700-11 s. m. Børnene Hans, Jakob, Else og Ane Margr. hos Provst Aagaard ved alle dennes og Øllegaard Povelsdatters Børns Daab, — og sandsynligvis 1693 s. m. Byfoged J. Rasmussen, Bodil Pedersd. og Øllegaard hos tidl. Forpagter p. Vosnæsgaard Rasmus Andersen Morup i Æ. (g. m. Peder Andersens D. Kirsten) og s. m. Rasmus Andersen og Hustru hos Kjøbm. Henrik Henriksen Iching i Æ. (Peder Andersens Søstersøn). — Maaske var H. J. ogsaa i Slægt med Amtsforvalter i Aarhus Mikkel Nielsen (Spørrings Formand), hvis Kavtionist han var. — Af H. J.'s Børn kjendes: Jakob (f. 1681, begr. $^{21}/4$ 1722, Stud. privat 98, Mag. 1705—6, Præst i Sneum 1704, i Agri 1707, g. m. Birgithe Lihme, D. af Assessor Peder L. og Anne Fischer p. Farrehovgaard; Sønnen Iver Hansen arvede Lyngsbækgaard); — Hans (f. 1683, begr. $^{2}/8$ 1720, Stud. fra Viborg 97, Mag. 1706, Præst i Agri 1705, i Knebel 1707, g. $^{28}/8$ 1708 m. Formandsenken Anne Andersd. Eltang begr. $^{28}/1$ 20; uden Børn); — Else (g. $^{3}/8$ 1709 i Draaby Kirke m. Præsten Laurits Udson i Gosmer; hun maa være død 1—2 Aar efter, maaske efterlad. en Datter Else, se Wiberg Nr. 335); — ? Peder (jordet som »liden« 1688 efter Knebel-Roelse Kirkebog); — Peder († 1692 som »liden« paa Rolsøgaard); — Anne Margr. (f. 1694, g. $^{5}/9$ 1714 i Draaby Kirke m. Renteskriver Kammer. Joh. Fredr. Brandt, hvis Søn Hans Jakob var paa Lyngsbæk. 1741—51, og hvis Datter Abigael Marie ægtede 1749 Præsten Bing i Besser); — og Mette Margr., som var p. Lyngsbæk. omtr. 1730. — I Folkemunde hedder det, at H. J. forhuggede de kgl. Skove, han havde Tilsyn med, og kun friede sig for Tiltale ved at lade sig foregive død. Kisten, som fortaltes at indeslutté Sten istedenfor hans Lig, siges at være bleven højtideligt bisat, medens han selv levede skjult paa Møllerup.

Saameget Sandt er der maaske heri, at den byggelystne og gavmilde H. J. har misbrugt sin offentlige Stilling til ulovlig Fordel og derfor har været paa Nippet til at komme i Forlegenhed; da hans Død saa kom meget belejligt for ham, vilde Folk ikke tro, at han virkelig var død. Hos Trap hedder det, at Kronens Skov ved Æ. ødelagdes 1707, o: netop i H. J.'s sidste Levetid. Omtalte Overgreb var da ikke ualmindeligt: 1716 blev Ejeren af Mariager Kloster Gehejmer. Lilienkrones Arvinger idømte af Højesteret en Bøde til Kongen paa 28000 Rdl. for ulovlig Skovhugst. Om Jørgen Arenfelds Skovhugst er fortalt S. 88, Note 2. I hvert Fald tyder H. J.'s Eftermæle i Folkemunde paa Folks mindre venlige Stemning overfor ham i levende Live: muligvis har han været en haard Mand (S. 235) som hans to nævnte Samtidige: Bondeplageren Lilienkrone i Mariager † 1700 og Hexejægeren Arenfeld paa Rugaard † 1717; — i saa Fald et Treklover af haardhjertede og skovryddende Mænd.

6. **Jørgen Rasmussen**, vistnok beskikket nogle Aar før 1693—96, da han først nævnes (S. 110, 113 og 236—7), og sikkert den første Byfoged i Æ., som tillige var Herredsfoged; — sandsynligvis i Slægt med den i Albøge Kirke begravede Birkedommer til Høgholm Birk Rasmus Jørgensen g. m. Gjertrud Jørgensd. (disses Navne findes paa en smuk Lysekrone, som sammen med et Par inskriptionsløse Lysestager skulle være givne af dem; men intet Gravmæle over dem eller Tidsangivelse findes). J. R. antog $\frac{1}{1}$ 93 i Fæste paa 20 Aar nogle øde Rytteravlinger — i Groulev? —, som ved hans Død dels vare overdragne Hr. Erik Vejlbj (o: Erik Skrafve i Vejlbj-Homaa), dels beholdtes indtil Tidens Exspirering af hans Enke, ovennævnte Øllegaard Povelsd., som 1699 ægtede Provst Aagaard i Vistoft og »i dennes Levetid var af Myndighed og Anseelse; men Enden duede Intet; thi hun blev i sin Alderdom forargelig drikkfældig og maatte sælge det ene Stykke efter det andet af Provstens efterladte Ejendomme, som havde bestaaet i hele Vistoft By (— paa en Dobbeltgaard, nogle Huse og et Avl nær —), Kirken og dens Tiende, samt Overmølle og Ravens-Lykke-Huset ved Fæmmøller«. J. R. havde nok 6 (ubekjendte) Børn med Øllegaard. —

7. **Gregers Blichfeld** fra 1699. † 1704. Han findes ikke paa den Blichfeldske Stamtavle, men var maaske Sonne-
søn af Præsten Henrik B. i Tirstrup og Broder til Byfoged
Knud Frantsen B. i Grenaa † 1729 (Hr. Frants B.'s Enke
havde 1ste Prior. i en Gaard i Æ.). Hans Datter Anne
Cathr. nævnes som Fadder i Æ. 1703, — mon = »Anne
Cathrine Rasmus Hansens« 1713? (S. 127, III). 1703 af-
sagde B. Dom over Tertulian Johannsen, som havde indført
her i Riget adskillige »Quægersche« Bøger, trykte paa
mange Steder paa Tydsk og Dansk, enfoldige Folk til For-
argelse og til Forledelse fra den rette Augsborgske Tro;
»mens som sligt strider imod ald Kgl. Soverainitet etc., bør
forbemeldte T. J. højliggen at straffes paa Kroppen, hans
Skrifter og Bøger opbrændes af Bøddelen, og hans Ejendele
konfiskeres«. T. J., som var Kvæker, blev vist sendt til
Helsingør og derfra til Norge og England (efter Hübertz; —
i det forrige Stiftsarkiv fandtes »en Pakke ang. en Kvæker,
som nogen Tid har opholdt sig i Ebeltoft og derudi
Egnen«.)

8. **Christian Rudolf Redlich** † 1750, 80 Aar, g. 1704
m. Sognepræstens Datter Elisabeth Magdalene Utrecht † 1747,
67 Aar. Døtre: Elisabeth Cathrine g. m. Eftermanden, —
Christiane Elisabeth g. 37 m. Præsten Christian Hirtzuach
i Blegind, 43 m. Kjøbm. Niels Lund i Æ. (S. 128) og 66 m. By-
foged Ditlefsen i Æ., — og Margrethe Malene f. 1705. Et
Afkald, udstedt af Sønnen Chr. Ludvig R., dat. Kjbhvn.
21/3 41, læstes for Retten i Æ. 1741. — Redlichs Forhold
til Amtmand Gersdorff synes at have været noget spændt,
maaske efterat denne 8/3 1709 havde givet ham Tilhold om
»at erindre at tilbagesende Forordninger og andre Befalinger
med forlangt Paategning«, og atter 1712 om »uden Forhaling
at tilbagesende den længe ventede Skatteliste«. Nov. 1715
strandede ved Æ. i Storm og Uvejrr et Skib fra Mariager,
som var ladet med Kongens Brændeved fra Kalø Vig. Amt-
manden tilsagde efter Byfogdens Meddelelse Rytterbønderne
i Elsegaarde, Skovgaarde, Boeslum, Lyngsbæk og Handrup
til uden Ophold paa Byfogdens Ordre at være behjælpelige
fra Morgen til Aften med Heste og Vogne til Brændets
Bjærgning. Byfogden indberettede alligevel til Rente-
kammeret, som da forlangte Amtmandens Erklæring. Denne

svarede: » . . . Maaske Bønderne ikke har været saa allart til at bjærge, som Byfogden har villet kommandere, maaske formedelst den Omgang, han har haft med dem;« — »Byfogden havde ikke Føje til de høje Herrer om slig Anstalts Gjørelse at inkommodere, uden han jo i den Tanke det har gjort enten for derved at søge Løjlighed med et Brev at opvarte eller og ved den begjærte Ordres Udvirkning sig nogen ny Autoritet at forskaffe. Jeg skal nok efter min underdanige Pligt i sligt Casus føje den Anstalt, at Hs. Maj. ej ved Forhaling formedelst mig ringeste Skade skal tilløjes; men Byfogden af sig selv over Rytterbønderne uanmeldt at lade disponere, synes efter mine Tanker ej tjenligt«. Til R. selv skrev Gersdorff: »Af Eders Skrivelse til Kammeret har jeg imod Forhaabning fornummet, hvorledes I uden Føje ved Eders Foregivende hos de høje Herrer har søgt om at udvirke deres Ordre for Eder til ny og usædvanlig Autoritet paa Ryttergodset«; — han tør sige ikke at have tøvet med Kongens Tjeneste og giver Byfogden en Ordre at bekjendtgjøre for Rytterbønderne, hvorved han altid kan faa Expresbud. — 1712 forespurgte Redlich hos Amtmanden om, hvad der skulde gjøres med et af Elsegaarde-Mænd for 2—3 Aar siden bjærget Anker; Svaret gik ud paa, at efter Loven kunde Ankeret vel allerede tilkomme Hs. Maj., men, som det ikke var af nogen Værdi at gjøre Væsen af, kunde det gjemmes, indtil Gud gav fredeligere Tider, og Ejermanden, som kjendtes, kunde afhente det mod en billig Bjærgeløns Betaling. — 1719 stillede R. en anden Forespørgsel til »Deres Excell. Højædle og Velbaarne, Velædle og Velbyrdige, Højbydende, Høje Herrer« i Rentekammeret: »Efterdi Hs. Kongl. Majst. allernaad. Lov icke giver speciel Oplysning, hvorledes med usædvaanlig extraordinaire store Fisk, som maatte lande eller blive overmæstret heromkring, i Hans Mayst. Haune og Viiger skal forholdes; altsaa har jeg uforbigjængelig fornøden eragtet, de høje og goede Herrer at communicere, det her udi Ebbeltoft Viig, nu paa en 6 Uggers Tiid, har ladet sig see Een stor Havfisk« (Hval?), »hvorefter baade inden- og udenbyes Landboere her i Mols-Herret sig meget har bemøjet og gjort Bekostning paa at faae dræbt, som og skeed er, Endelig siden er kommen udj erfaring om, i ded, at andre imoed forhaabning den 21

Ejussdem sidst, har dend Løche og finder Fischen, ungefehr 4de parten af Een Miil vejs herfra, dødliggende ved Havbreuden, straxen og derpaa uden ringeste Advarsel eller forespørgsel hos mig som neste Kongl. Betjent og foeget, Sig Fischen har bemægtiget, deelet og Flesket smaa skaaren, hjemført, dennem selv til nøtte. Fischen er befunden at vere 12 Sjellandske All. lang, hafde Flesk paa sig, somme steder mesten et Quarter tyck igjennem og somme steder en haandz bred og indtil 3 Finger Breds tyckelse, af hvilcken sidste Breede Et støche Flesk af Een Muursteens størrelse og lengde, er bragt Een pott Tran tilveje af, rigtig kand beviislig gjøres, Item og af smaaskaaren Flesk hjembragt 7 à 8 Læs af Strandrideren observerit, og opteignet; Saa Een og anden som om de Sager haver Kundskab, præsumerer og gjører facit dereffter de skal kunde importere 7 à 8 Tdr. Tran, som da var Een god Bytte for 3de Bønder, uden store Møje, Bekostning eller Arbejde at employere paa dend, samme nu at skulle vere til Deel allene, vil Jeg herpaa tilbede mig de Høibyvende Hérrers Ordre, hvorledes demed skal forholdes, paa det om deslige Casus igjen motte forefalde, da dereffter desbedre kunde regulere mig og observere hans Majst. Interesse efter min allerunderdanigste Pligt, Imidlertid recommenderer mig fremdeeles udj de gode Hérrers høie Guunst og Bevaagenhed, med forblivende i dybeste Underdanighed. Eders Excellencers og samptlige Høibyvende Hérrers underdanigste tjener Chr. R. Redlich« (Elter Hübertz. — Jvfr. med Hensyn til Sprog og Stil R.'s Dom S. 111). —

9. **Thomas Jakobsen Boserup**, konst. fra c. 1735, tilligø Postmester fra $\frac{2}{3}$ 50, konst. Tolder og Birkedommer til Rugaards Birkething, † $\frac{7}{9}$ 71, 69 Aar; g. 36 m. Elis. Cathr. Redlich † $\frac{2}{3}$ 53, — og c. 54 Birgithe Alberg, som levede 1808 og havde Hus med Toft i Æ. til Værdi 60 Rdl. Af første Ægteskab levede 1753 6 Børn, hvoraf Christian blev Præst paa Helgenæs ¹⁾, Jakob Kjøbm. i Riga, Knud Styrmand og Johan Ludvig Byskriver i Æ.; — af andet Ægteskab mindst 6 B., hvoraf Anne Elisabeth døde

¹⁾ Hvis Sønner Peder og Thomas Utrecht bleve henholdsvis Skoleholder i Tillerup og Gaardm. i Elsegaarde (Kjøbm. i Æ. 1816).

1777, 22 Aar, og blev »indsat i Kirken«, saa at de før Forbuddet 1805 i Æ. afdøde Medlemmer af Familien ogsaa maa antages at være blevne begravede der; — 1781 levede 7—8 af Børnene: nemlig de 4 nævnte Sønner (maaske Knud undt.), Margr. Malene, Mette Kirstine (g. m. Fuldm. Hans Gjerding i Nysted), Jens Nik. Lind og Elis. Cathr. — Fra Boserups Tid fortæller Provst Begtrup følgende Rets-scene: »Ved en Skiftesamling 1760 gav Sr. Bahnsen, Skifteforvalteren Kmh, Baron Gersdorffs Befuldmægtigede, sig i Klammeri, ja Slagsmaal med snart alle Tilstedeværende, fløj Byskriver Ditlefsen i Øjnene og bed ham med Tænderne et stort Stykke Kjød af Hagen, slog de Afdødes Svoger Forvalter Schov fra Fussingø under Øret og rasede, saa at By- og Herredsfoged Boserup som en stærk Mand nødtes til at lægge Haand paa ham, kaste ham paa Gulvet og holde ham der saa længe stille, til han svaledede sin Vrede og Ivrigheid. Anden Dagen, da Stævning blev ham for sligt forelagt, fik han en Del af de Nærværende til at lægge sig derimellem, og Sagen blev forligt paa en Maade, som blev holdt hemmeligt«. — Af Skifteprotokollen er følgende Fortegnelse over Boserups Ejendele 1753 udskreven for at vise, hvorledes en Byfogeds Hjem var udstyret ude og inde for 1½ Aarh. siden. I *Storstuen* fandtes: et sort indlagt »Træssuur« (Tridseuhr), 6 forgyldte Læder-Stole, 6 ældre, et Spejl i »amaleret« (o: amalgameret) Glasramme med Krone, et rundt, malet Fyrrebord med 2 Fløje, en Ryslæders Lænestol, en mindre, en Løjbænk, en Egekiste med Jernbeslag, et Skjærmbrædt med 4 Fløje, en Pyramide til Glas, 4 Par Netteldugs Gardiner m. Kapper og et malet, lakeret Thebord. I *Dugligstuen*: et Skrivechatol af Eg, et beslaaet Skab af Eg, meget stærkt jernbundet og bestaaende af to Stykker (det ene ovenpaa det andet), 6 Ryslæders Stole, et Stueuhr m. Foderal, et Spejl i sort Ramme, et rundt, malet Fyrrebord m. 2 Fløje, et ottekantet, aflangt Thebord, 2 Par Gardiner m. Kapper af Hørlærred, en liden »Couvert« (Kuffert) overtrukken m. Sælskind og et Fyrreskrin. I *Gjæstehammeret*: en Seng, hvis billedhugne Karnis, Stolper, Hovedstykke, Løvefødder og 2 Vindruer ved Fødderne tilhobe var forgyldt, et Fyrreklædeskab, en grønmalet Halvkiste, et beslaget Skrin, et lidet Egebord med Krydsfod, 3 Par

Netteldugs Gardiner og et Par Gueridoner (o: høje Lysestager). I *Skrivestuen*: 6 røde, malede Træstole, et hvidt Fyrrebord m. 2 Fløje, et malet Fyrreskab paa Fod, en Slagbænk, 3 Spindestole, 3 Par Gardiner m. Kapper, en rødmalet Stolpeseng i (?) Alkoven og et stort Skab med mange Skuffer. I *Kjælderen*: 2 Madhouse (o: Kar), 3 hele Øltønder og $\frac{2}{2}$ ditto. I *Fadeburet*: et grønt Madskab og et Bord. I *Bryggerset*: en Brændevinskjedel med Laag, Hat og Piber, Svaletønde, Kjedel stor $\frac{3}{4}$ (Td?) eragtet, et stort Støbekar af Eg m. 3 Jerngjorde om, et mindre og ældre ditto, et ditto m. 3 Jerngjorde om, et mindre og bedre ditto Kar m. 2 Jerngj., et mindre ditto $1\frac{1}{2}$ Td. stort, en lang Ege-Retterbænk (o: Anretterb.), en Kjerne m. Stav, en stor Balje, 3 mindre ditto, en Bing (o: stor Trækasse) paa 5 Tdr., en »Kornmaalertønde« og en Skjeppe. I *Rullestuen*: en stor, rød, beslagen Egekiste, en Kistebænk af Fyr, et rundt, stort Egebord, en gammel Rulle m. Stokke, en Skovsav og 3 Jernvegger (o: -kiler) vog $1\frac{1}{2}$ Pd., *Sølv*: »et Krus m. Sølvlaag og en rar Penge i Laaget, som agtes af Værdi 8 Rdl.« og 6 Sølvskeer vog 24 Lod, à 3 Mk. *Tin*: 20 Fade, 12 Tallerkener, 12 slettere og 3 Dusin af »haumstin« (?). *Messing og Malm*: Pottemaal, Pander, en Bord-Krands (= Fadekrands?), Fad, 2 Strygejern, en Lyseplade, Fyrbækken, Morter, Lysestager, en stor og en mindre Østersrist, Vaffeljern, Fyrfad paa Stang, Ildtang og Skuffe, Bismar, en Jernbilæggekakkelovn paa Raadstuen for Vægteren og en ditto hos Klokkeren. *Kobber*: en Kjedel paa $1\frac{1}{2}$ Td., en Grebkjedel, en mindre ditto, en høj Støbekjedel, en Destillerkjedel paa 6 Potter, med Hat og Piber, 2 Fade m. Rand og et Deckel (o: Dæksel), et gammelt Deckefad (o: til at bære de til Borddækning hørende Ting paa), et Dørslag, et Rivejern, 4 Tragte, 3 Fyrfade, en Kaffe-pande, 3 Kobberpotter med og uden Laag, en Hul-pande m. 5 Huller, en Kasserolle, en fladbundet Kjedel m. Kobberrør, 2 Gryder, en Skaal, 2 Natpotter, et Pottemaal, en Themaskine, Pælemaal og 2 Fiskesier. *Bøger*: kun en Bibel, Forordn. 1643—1743 og to Lovbøger. Den salige Kones *Gangklæder*: en sort Damaskes »Adriene« (o: Andrienne, Slæbekjole) og Skjørt 10 Rdl., en affarvet, broderet ditto »manto« (manteau, Mantel) 16 Rdl., en brun Damaskes

Andrienne 4 Rdl., en blommet Tobins Andr. (o: af ostindisk, vatret Silkestof) 6 Rdl., en grøn Taftes Cantus ¹⁾ og Skjært 2 Rdl., de øvrige Gangklæder under Et 10 Rdl. og Linned under Et 8 Rdl. En Mængde *Sengklæder*, *Linned* og *Dækketøj* af Hør- og Blaargarn. I *Laden*: 10 Traver uaftærsket Rug, 6 Tr. Byg, 2 Tr. Boghvede og 2 Tr. Ærter til 8, 3, 1¹/₃ og 2 Rdl. I *Stalden*: 3 Køer 12 Rdl., 1 Kalv 2¹/₃ Rdl., 2 gamle Bæster 10 Rdl., samt 8 Faar, 1 Vædder og Svinpolter, tils. 1 Rdl. 5 *Bistader* i Hyllested tilhalvs og ¹/₄ af 5 i Ulstrup, tils. 4¹/₄ Rdl. En beslagen *Vogn*, brugelig, med Drættetøj (Seletøj) 8 Rdl., et Par Høstlejder (o: — haver, Sidestykker), Læsmed (o: Læssetræ), »for og bag Reb« 3 Mk., 1 Par *Plove* med tilhørende Jern, uden Drætt og Drættebøje (en Del af Forkærren paa en Hjulplow) og en gammel Træharve. Byfogdens iboende *Gaard* paa 17 teglhængte Fag til Gaden og 21 Gulv Udhus med Halmtag, en hosliggende Toft, Skandsager og 2 Toftagre Ø. for Æ., samt 2 Jernkakkellovne i Stuerne vurderedes til 280 Rdl., — et brøstfældigt, tidl. af Byfogdens salige Svigerforældre beboet *Hus* V. for Gaarden til 30 Rdl., og et udlejet 3 Fags *Hus* med Have paa Overgaden til 16 Rdl. Hele Vurderingssummen udgjorde godt 962 Rdl.; — Gjæld og Fradrag godt 812 Rdl. Af den afdøde Kones 4 Ringe havde han givet sin Datter en 3 Leds Guldring og sin forventende Hustru de andre: 2 smaa, slette, af Guld og en liden »Pister« (?) Ring. — To Avktioner efter Boserup sidst i 1771 indbragte for Løsøre 396 og 138 Rdl.

10. **Lorents Ditlefsen**, tidl. Skoleholder (S. 203) og Organist (S. 142), derefter Byskriver fra 18¹/₂ 1752, Sættedommer under Formandens Svagelighed fra 65 og Byfoged fra Okt. 71, entl. efter Ansøgning 26/11 87 (da han havde »været c. ¹/₂ Aarh. i Byen«), konst. Maj. 88 i Successors Fraværelse, † 93, 81 Aar. Han havde tillige været Birke-dommer i Rugaards Birk og Kirkeværge (til 89). 1746 optraadte han som Sagfører ved Tamperretten i Aarhus og

¹⁾ o: Kontusse, lang Trøje med løse Læg i Ryggen. Oprindeligt den medisk-persiske Ærmeakaabe »Kandys«, derefter den nationale polske Ærmeakaabe »Kontusz«; se »For Idé og Virk.« I, 1870.

ved Bythinget i Æ. (se Postvæsenet!). Som Byfoged var D. dygtig og energisk, — »en fornøftig, duelig og hurtig Mand« (Begtrup); — i Modsætning til Formanden førte han en (endnu bevaret) Korrespondanceprotokol; — hans Sprog er klart, hans Stil letflydende, hans Haandskrift smuk og fast. Da Stiftamtmand Guldencrone frattraadte 1784, anerkjendte han taknemmeligt »den vigilance og Redebonhed, hvormed Hr. Byfogden i hans Betjeningstid stedse havde udmærket sig til Lettelse og Understøttelse udi Embedets Førelse«. — D. var, som det synes, en forholdsvis velstaaende Mand: han havde paataget sig at svare for 32 Debitorer i Æ, hvis Panter Kirkeinspektionen fandt uantagelige (tils. 1343 Rdl.; Kirken havde Skadesløshedsbreve med D.'s Svigersøn Kapt. Cramohn til Kavtionist); — han ejede selv den af ham iboede Gaard, samt den ved kgl. Bevilling af 1662 oprettede Hestemølle, som han havde kjøbt c. 1750 (efter en af Formændene; S. 94, Note 2); — til Møllen og til Avlsdrift holdt han 4 Heste. Møllen dreves af een Hest; Kornet hentedes og bragtes efter Forlangende for 4 Sk.; der maatte kun males i en Toldbetjents Nærværelse, som ved sin Bortgang laasede Kværnen. 1771 ansøgte D. om Bevilling til, at Byens samtlige Indbyggere skulde lade deres Gryn og Malt male paa hans Mølle; han maa have faaet Afslag; thi 1776 lod en Del Indvaanere deres Korn male udenbys, og D. skaffede sig da Aaret efter kgl. Bevilling til Eneret til at male Byens Malt og Gryn »mod forsvarlig og upaaklagelig Maling uden Ophold«. — D. blev 1752 gift med Sognepræsten Boesens Datter Christine Margrethe ¹⁾ † 60, 29 Aar (S. 170), dernæst 66 m. Byfogden Redlichs Datter Christiane Elisabeth, f. 1711, Enke c. 39 efter Præsten Hirtznach i Blegind (S. 242) og

¹⁾ Denne Forbindelse gjorde Biskop Hygom, der nærede varm Intercesse for den Boesen'ske Familie, til Ditlefsens Talsmand, da Byskriverembedet blev vakant. H. skriver ²¹/₅ 52 til Oversekretæren i Kancelliet Grev Holstein: »Iøvrigt finder jeg mig Deris Høy-Grevel. Excellence uendelig forbunden, da jeg fornemmer, at min ringe intercession for den redelige L. Detlefsen udi Ebbeltoft haver ikke været forgjevis. Deris Exc. haver visselig ikke anvendt denne Velgjerning paa en uværdig og langt mindre paa en utaknemmelig«.

53 efter Kjøbm. Lund i Æ. (S. 128), † 85, 74 Aar, »nedsat i Æ. Kirke«. Et Brev, hvori D. 1756 meldte sin Svoger Stud. Chr. Schreil Boesens Dødsfald i Æ. til en anden Svoger, kan læses i Kirkeh. Saml. III, 4, 629. Alle D.'s Børn synes døde tidligt undt. Joh. Cathr. Schreil D. f. 53, g. 83 m. Kapt. Gebhard H. Cramohn, der nævnes 89 som »Pensionist i Æ.« (S. 101). Efter Mandens Død synes det at være gaaet tilbage for hende. 1795 fik hun for 12 Rdl. 56 Sk. Privilegium paa at male Æ.'s Gryn og Malt paa sin Hestemølle, samt skraa og grotte Korn til Brændevinsbrænding, dog med den Indskrænkning, at Æ. ogsaa maatte lade male andensteds og sælge indført Gryn og Malt; men 1799 vilde hun sælge sin Gaard med Møllen og Jorder (— højeste Bud, 3453 Rdl., af Rasmus Schouby fra Aarhus antoges dog ikke —); 1801 laante hun 400 Rdl. af Degnen Niels Eg i Vistoft; 1802 lod hun holde Avktion over en Del af sit Løsøre udi hendes iboende Gaard (650 Rdl.); 1804 ligeledes; 1805 fritoges hun for Rangskat; 1807 solgte hun Møllen til Morten Jensen (Bevill. kostede 13½ Rdl.), og 1809 afbændede hun et teglhængt, 5 Fags Lejehus paa Overgade, som længe havde trængt til Reparation: hun havde ikke agtet Byfogdens i nogle Aar gjentagne, baade mundtlige og embedsmæssige Advarsler, hvorfor denne havde udbedt sig Amtets bestemte Paalæg med Trusel om Tiltale for Modvillighed: »efter gamle Dages Vis lader hun vist paa Spekulation Huset staa til Nedfald for da at faa mere Fordel ved stykkevis Afbændelse af de her særdeles dyre Materialier«; — et Par Uger efter solgte Fruen Huset til Klokker Jensen, som lovede Ombygning. Hun døde 2½ 1814 i Æ.

11. **Christen Fellumb** fra 9/11 1787; S. af Raadmand Mathias F. i Aarhus, døbt 3/1 1753, Exam. jur. 74, Prokurator i Aarhus, vel ogsaa der »en Tid konst. Byfoged«. Han maatte i Æ. betale 150 Rdl. i Pension til Formanden, som overlod ham Embedet »med hjerteligt Ønske, at den Allerhøjeste vilde forlene ham Visdom og Naade til at handle og gribe ret i alle forekommende Tilfælde, Gud til Ære, Justitsen til Haandhævelse og sig selv til en god Samvittigheds Vidnesbyrd, indtil han udi en høj Alder med Glæde og Tak til Gud kunde nedlægge dette sit

Dommerembede«. F. var sikkert en ligesaa kraftig og dygtig Foged og en ligesaa varm Velynder af og nidkær Talsmand for Byen ved givne Lejligheder som Forgængeren: »denne saare fattige Bys Indtægter have — Gud ved det — ligget mig mere paa Hjertet end mine egne, fordi Byen behøver den strengeste Økonomi, ja, den trænger til Forsigtighed og Lemfældighed, om den ikke skal gaa til Grunde«. Borgerne roste ham 1797 for Villighed til ved Skatteterminen at gjøre Udlæg for pengeforlegne Skatteydere (S. 98), skjøndt han selv, paa Grund af »Embedets usle Indkomst« (S. 232), ikke havde Overflod. Selv skriver han nogle Aar tidligere: »Uden Selvros tør jeg beraabe paa Rentekammerets egen Bevidsthed, at neppe nogen større Nøjagtighed eller Hurtighed med Skatteoppebørslen, Extrakternes Indsendelse og Regnskabernes Aflæggelse er mulig, end her fra Byen i min Betjeningstid er efter Embedspligt vist. Her gives kun nogle faa — 5 à 6 — paalidelige, formuende Borgere. Jeg maa altsaa, ikke uden adskillige Fortrædeligheder, lempe mig igjennem med Skattekrævningen. Exempelvis vil jeg give mig den Frihed at nævne: en Politibetjent eller Bytjener blev i forrige Aar antagen; han skulde tillige kræve Skatten; men ifjor blev han til Rest med over 90 Rdl. af indkrævede Skatter, hvorfor jeg maatte gjøre Forskud til Kongens og Byens Kasser, og hvorpaa han endnu skylder mig over 50 Rdl. Aaret forud løb en Skrædder bort med 20 Rdl., som jeg nøjsommeligt fik godtgjort ved at indhente Personen. Imidlertid faaer jeg, som sagt, lempe mig efter Byens fattige Lejlighed, saalænge Skatteoppebørslen hviler paa mit Ansvar«. — Ogsaa til sine Overordnede (undt. maaske Amtmand Benzon 1801—5, efterfulgt af Kmhr. Fønss) stod han i et godt Forhold. Da Amtmand Gersdorff 1799 afløstes af Guldencrone (hvorefter Amtskontoret flyttedes fra Vosnæsgaard til Randers), bevidnede den Fratraadte F. »sin varmeste Taksigelse for alt ham betroet Venskab og Bistand i Embedsførelse. Vær forsikret, jeg skjønner derpaa, smigrende mig i Haabet, De stødse med Venskab vil bæere mig, stundom ihukomme Deres ærbødige Tjener G.« Da Jens Benzon afløste Guldencrone 2 Aar efter, skrev denne i sit Farvel: »Jeg bevidner Deres Velvished min Taknemmelighed for den Velvillighed og

Nidkjærhed, med hvilken De i min Embedstid har virket til H. Maj.'s Tjenestes Formue, samt for det Venskab og Tillid, hvorpaa de personligt har givet mig saa mange Prøver«. Lignende Afskedsord maa være fremkomne fra Stiftsbefalingsmand Høegh-Guldberg 1794, eftersom F. svarede: »De naadige Udtalelser og det ædelmodige Velbehag, som ledsagede Deres Exc.'s milde Farvel, opvakte billigen især hos mig de højtideligste Følelser af varm Erkjendtlighed. Jeg takker og velsigner D. Exc. for hver Time, jeg har haft den Lykke at være kendt af Dem, for hver en Velgjerning, jeg har oppebaaret af min høje Velgjørers Godhed. Jeg glæder mig ved, at vi dog endnu i adskillige Embedsforretninger staa under D. Exc.'s Medbestyrelse og Befaling, som forsikrer mig og enhver Vedkommende blide, velgjørende Frugter af privat Retsindighed og menneskehuld Beskyttelse. Forøvrigt finder jeg ikke liden Trøst derudi, at en kjær Herre, som antager den Del af høje Øvrigheds Bestyrelse over Byen, hvilken D. Exc. er udtraadt fra (S. 39), allerede tilforn min Øvrighed i anden Embedscirkel, er min Velynder. Tilsidst indeslutter jeg mig i D. Exc.'s fremvarende Bevaagenhed, som er magtpaaliggende for mit Vel og uendeligt kjært for mit skjønsumme Hjerte«. — Som F. saaledes kunde blive noget servilt højtravende i sin Stil, kunde han ogsaa tilspidse sin Pen. Da Sognepræsten forlangte Amtm. Güldencrones Resolution over en Brandretsdom, fremsendte F. c. 1800 Akten med flg. Bemærkninger: »Akten troer jeg opviser et paafaldende Exempel, hvorlunde den sindrige Paagjældende kan omtaage det klareste Faktum, om ej med Tvivl, dog med Vidtløftighed. Desuden er det baade vist og sandt, at, dersom man tør reparere sine Halmtage efter Hr. Olivarii Methode, saa kan man idag optække nogle store Strækninger og atter om faa Dage andre lignende Stykker, samt saaledes paa en løje Tid gjøre sit Tag nyt overalt. Men under slig Forudsætning vilde Anordninger (om Straatages Afskaffelse i Byen, S. 98) vorde ganske overflødige, ene aarsagende mig næst Andre jevnlige Chikaner, naar og saa ofte jeg kaldtes til en brødløs og odieux Forretning. Gid Indvaanerne maatte beholde de nuhavende Halmtage, saalænge Husene kunne staa; saa vilde mange Vidtløftigheder som Fortrædeligheder for mig

og for Andre derved spares; saa var — som det Vigtigste — denne usle Bys ellers sandsynligt visse Ødelæggelse bortfjernet, om ej forebygget« (jvfr. S. 99). — Da Vægteren Rasmus Mikkelsen ansøgte om at maatte erholde 20 Rdl. aarligt for at feje Byens Skorstene 2 Gange aarligt, negtede Amtm. Benzou Approbation, med mindre Ansøgeren yderligere forpligtede sig til efter Brandforordningen at feje jevnligt brugte Skorstene 4 Gange aarligt. R. M. gik ind derpaa mod aparte Betaling for slige Skorstene, og F. indsendte atter Ansøgningen med flg. Paategning: »Med den dobbelte Anmærkning, at næppe nogen By i Danmark har hidintil — Gud skee Tak! — været mindre hjemsøgt af Ilsvaade end Ebeltoft, og at enkelt Etage Huuses Skorsteene sjelden kunne behøve mere end 2 Ganges grundig Rønselse aarlig, at her i Byen gives ikkun 4 2-Etage-Huuse med Skorsteene, at endeligen efter det gamle Latinske Ordsprog: Omstændighederne i Verden forandre alle Ting, — indstilles atter foranførte Accord til S. T. Hrr. Amtmandens højbehelige Samtykke. Efterskr.: Heri Byen er det Skik, at man ofte, om ej daglig, selv eller ved egne Folk, med Kost paa lang Skaft lader nederfeje den løse Soed af disse lave Skorsteene«. Amtmandens Svar lød: »Med den dobbelte Anmærkning: 1. at Forordn. af ^{24/1} 1761, 4 Cap. § 1 ikke statuerer nogen Undtagelse af dens Befalings Efterlevelse, hverken for store eller smaa Byer, hverken for en eller tre Etasies Huse, — 2. at ikke Ordsprog, men allene Hans Majestæt Kongen kan dispensere fra de Under-saatterne paalagde Pligters Opfyldelse, approberes nærværende Akkord . . .«, — 1803 fritoges F. for efter Omgangsture mellem Rettens Betjente at udføre Amtets Delinkvent- og beneficerede Sager«, da Prokuratorer nu ikke manglede til disse Sagers Udførelse«. (1810 nævnes Sagfører Joh. Møller i Æ.). — F. var tillige Kirkeværge, samt Forligelseskommisær i Mols Herred fra 1799 (— tidl. Amtmanden — ¹)). Fra Nov. 1799 til Okt. 1803 forefaldt

¹) Saaledes 1710, da Elsegaard Mænd og indkvarterede Ryttere havde i en fri Fælle indtaget Boeslum Bønders Bæster, taget Penge for dem, slaet en af Boeslum Karle m. M. og derfor stævnedes til Isgaard. — Det kgl. Jordegods var under Christian V blevet inddelt i Rytterdistrikter, hvori enhver Bonde med 8 Tdr.

42 Sager, som alle forligtes undt. 2 Gjældssager. — F. entledigedes 1811 og døde, 73 Aar gl., $^{12}/_{12}$ 25 i Æ., ligesom vistnok alle hans Forgængere paa Nr. 5 nær. Hans Enke, Fru Kancelliraadinde Martha Sofie Amalie Margr. Wium, D. af Kammerraad, Byskriver Hans W. og Anne Sofie Collin († 1804 i Æ., 80 Aar), skænkede $^{14}/_{5}$ 27 tolv Oljemalerier til Byens Raadhus og døde $^{26}/_{5}$ 32 i Sønder-Højerup Præstegaard hos Svigersønnen C. Gyldendal († 46, tidl. pers. Kap. i Æ., S. 173, g. 20 m. Thomasine Charl. Amalie Fellumb f. 97, † 52). Hun var født 1760 i Throndhjem og var bleven gift 88. (»Jfr. Wium« † 1793 i Æ., 84 Aar gl.).

12. **Benjamin Hornemann** fra Juli 1811 til midt i 21, f. 1782, Kand 1803, Underkancellist 05, Kancellisekretær 06, Kancellist 09, Kancelliraad 20, forfl. til Storehedinge, † 31 i Frederiksborg, g. m. Poulina Cathr. Hanson (se Lyngsbækgaard); Søn f. 14. (1813 nævnes »konst. Byfoged Harboe«).

13. **Johan Christian Wibe Stockfleth** 1821--31; f. $^{3}/_{10}$ 1786, Stud. 1803, Kand. 06, Avditør v. d. fynske Infanteriregiment 10, Overavditør 16, Justitsr. 26, afsk. m. Pension 31, † $^{22}/_{8}$ 49 (Æ. Kirkebog har »61 Aar gl.«).

(Mindet om Stockfleth, der »besad de mest glimrende Aandsgaver« og var meget afholdt baade af By- og Landbefolkningen, skjøndt han betragtedes som en »underlig og sær Mand«, og som i sin energiske og uegennyttige Virksomhed til Bedste for Byen faldt for sin egenmægtige Handeln, lever i Æ. med Sagnheltens Glorie, hvorfor her medtages noget Mere af hans Livshistorie. — S. havde tidligt mistet sin Fader, Stiftsprovst i Christianssand, og Moderen sad ene tilbage i trange Kaar med 3 Sønner og 1 Datter. Da de to ældste Sønner 1803 droge fra deres Fødeby til Kjøbenhavns Universitet, maatte de lade sig nøje med een Klædning, saa at den ene blev hjemme, naar den anden gik ud; Brød og Mælk var deres Middagsspise; dog hjalp de sig igjennem uden Gjæld. Begge skulde studere Retsvidenskab; men, medens vor S. forblev paa denne Vej, slog hans Broder Niels Joakim Christian Wibe S. først ind paa den militære, hvor han efter rosværdig Felttjeneste endte som dekoreret Kaptajn (1814), dernæst som 37-aarig paa den præstelige, hvor han naaede endnu videre, idet han blev »Laplændernes Apostel« (1825—53; † 66). Samtidigt udfoldede den et

---

Hartk. maatte underholde en Rytter med hans Hest imod at være fri for andre Skatter. Senere en vis aarlig Afgift. Indretningen ophørte 1717, da Frederik V solgte Krongodset til Afbetaling af Landets Gjæld.

Aar ældre Johan Christian i Æ. den samme utrættelige Energi, kun paa et andet Omraade: ham skyldes et ypperligt Havneanlæg, den nye Kirkegaard, Skovvejen, Nørrebakkens Sænkning m. M. Angaaende det Første siges han at være tagen over til Kong Frederik VI i Aarhus og at have faaet det Svar: »Skaf først Gæssene, saa kommer der nok en Rede til dem!«, hvortil S. bemærkede: »Nej! D. Maj.! vi maa først have en Rede, saa komme Gæssene nok!« S. tog da fat paa egen Haand og laante Havnekassen, hvad der manglede til Anlægget, af Skiftemidlerne; — Bønderne fik han til at yde gratis Kørsel til dette som til de andre Anlæg: efter endt Dagværk trakterede han dem ved dækkede Borde i Byfogedgaarden. Byen fik sin Havn, — men Fogden sin Afsked. — En anden, alvorlig Sag var han sluppen fra med en Irettesættelse. Natten mellem 12. og 13. Juni 1828 havde han ladet anholde to Krydsbetjente, der vare gaaede i Land og havde anstillet Husundersøgelse efter indsmuglede Varer i hans Jurisdiktion. Kancelliet kunde ikke anse hans indsendte Erklæring for tilstrækkeligt retfærdiggjørende og udtalte, at der kunde være Føje til at sætte ham under Tiltale; men efter Brevvevling med Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet nøjedes det dog efter Omstændighederne med ^{21/1} 29 gennem Amtmanden at tilkjendegive S. »at det i højeste Maade maatte misbillige hans ved den omhandlede Lejlighed udviste, aldeles urigtige Adfærd«. — Fik S. fra Toldvæsenet Rekvisition om Ledsagelse paa Inkvisition angaaende ulovlig Brændevinsbrænding hos En eller Anden paa Landet, sendte han forud Stafet til Vedkommende, for at de i Tide kunde tage deres Forholdsregler. — Som Pensionist levede han, der var ugift, et stille, tilbagetrukket, regelmæssigt og afholdende Liv, — kun med en Husholderske til Selskab, og informerende nogle af de Bedrestillede Børn. Hans efterladte, forholdsvis betydelige Bogsamling af tydsk, engelsk, fransk og latinsk Skjønlitteratur, samt de i Bøgerne gjorte Antegnelser vidnede om, at han var en videnskabeligt dannet Mand med mere end almindelige, litterære Interesser og Kundskaber. — Han begravedes paa den nye Kirkegaard, hvis Anlæggelse ogsaa, som alt sagt, var hans Værk; — flere Aar efter flyttedes hans Lig til en Høj midt paa Kirkegaarden, hvor »erkjendelige Indvaanere i Æ. By og Jurisdiktion« satte ham et fremragende Mindesmærke).

14. Olaf Stephani **Stephensen** 1831—47, f. 1792 p. Island, Kand. 17, Avditør i Armeen 22, Overavditør 29, forfl. til Varde, † 54.

15. Louis le Normand de **Bretteville** 1848—53, f. 1805 i Middelfart, Kand. 32. Byfoged i Kjerteminde 40, Kammerjunker 41, † ^{12/1} 53.

16. Eduard **Bonnez** ^{10/10} 1853—74, f. 04 i Odense, Kand. 31, den første By- og Herredsfoged i Æ., som

tillige var By- og Herredsskriver (fra 53)¹⁾ og Borgmester (fra 69), virk. Kancelliraad 61 ved Frederik VII's Besøg i Byen²⁾, entl. 74, †^{10/10} s. A. som Enkemand.

17. Thomas Herman **Lange** 1874—93, f. 33 i Kjøbenhavn., Kand. 59, Assistent i Generaldir. for Skattev. 65, Fuldm. der 73, R. af D. 90, fra 1/4 93 Herredsfoged i Nørvang-Tørrild Herreder m. Bopæl i Vejle. —³⁾. —

By- og Herredsskrivere.

Naar de tidligere adskilte By- og Herredsskriverbestillinger forenedes, vides ikke bestemt, — ialtfald noget senere end Forbindelsen af By- og Herredsfogedembederne (S. 230). 1697 fungerede »Herredsskriver Bendix Gerchen i Feldballe« († 1702; S. 127); men da er Jørgen Rasmussen baade By- og Herredsfoged, og Niels Nielsen Byskriver. 1710 tales om »Herredsskriveren« (ubekjendt) som »en gammel, svagelig Mand«; men da er kun 51aarige Rosekvist Byskriver. 1723 benyttedes Barber W. Hegemann som »konst. Herredsskriver i Mols og Sønder H.«

Utvivlsomt var Byfoged Peder Jensen *Colding* først Byskriver, og det allerede 1637—39, da han kaldes »Skriver« (S. 160 og 234). Antageligt efterfulgtes han af Mads *Sørensen*, som nævnes 1661—62 (S. 109 og 225) og 1705 (»Anne Madsdatter sl. Mads Sørensens« 1711 og 22; S. 111). Men kun Følgende kaldes udtrykkeligt »Byskrivere«. — Niels *Nielsen* † 1698 (se »Blandinger« Nr. 5)⁴⁾. — Christian

¹⁾ Samtidigt fraskilte Reskr. 11/5 53 fra Retsdistriktet en Del af Sønderherred (Vejlby, Homø, Lyngby, Albøge og Hoed Sogne) der henlagdes til Nørreherreds Jurisdiktion.

²⁾ Efter Trykningen af S. 29, Noten, er tilsendt en anden Transparentindskrift, som en Værtshusholder i Æ. havde ved Kongebesøget: »Her skænkes mangan herlig Drik — Af Øl og Sopianer; — Velkommen hid Kong Frederik — Med din Grevinde Daner«.

³⁾ Om de sidstnævnte Byfogder jvfr. Richters »Jurid. Stat« 1881, hvor Stephensens Ansættelse i Æ. dog er forglemt.

⁴⁾ Muligvis var ovennævnte B. Gerchen Byskriver 1698—1702, efter- som hans Barns Daab 1699, hans egen Død 1702 og hans Enkes nye Giftermaal 1703 fandt Sted i Æ.

Terkelsen *Rosenkvist*, som Byskriver Fadder i Æ. 1705, † 1730, 71 Aar¹⁾; hans Hustru døde s. A., 72 Aar; hans Broder var vel Toldkontr. Hans Terkelsen R. i Aarhus († 1726; Epitafium i Domkirken); — han selv fik 1713 en alvorlig Tilrettevisning af Amtmand Gersdorff, fordi »han havdè understaaet sig at fordre og tage af en af G.'s Bønder for et Thingsvidne paa eet Ark Papir 1 Sletdaler istedenfor 12 Sk., hvad der var utilladelig Egennytte mod Loven« : »Vil De strax erstatte Bonden, saa kan det passere; ellers nødes jeg til andre Messures, paa det der kan blive gjort sligt Exempel, saa Ingen af en stakkels, enfoldig Bonde mere fordrer og tager, end ham tilkommer«. — Peder *Mathiesen Søltoft*²⁾, konst. ¹⁹/₁, 1728; førte 1721 en Sag for Byen og fungerede endnu ²²/₁, 51 som Skriver; — † ¹⁶/₁₂, 51, 80 Aar; hans Moder Helvig Jensd. † 1717, 79 Aar (maaske Moder til Anne Helvigsd. † 1716, 46 Aar, g. m. Laurs Nielsen Fiil † 32, 70 Aar); hans Søster (?) »Jfr. Søltoft« † 51, 72 Aar; hans to Hustruer: Elisabeth Thomasd. Lindenberg g. 1703, † 1706³⁾, og Else Povelsd. g. 1707, † 41; hans efterladte Børn: Else (f. 1705, g. 32 m. Anders Pedersen Karmark † 57, S. 124 og 186) og Mathias (bosat i Kjbhvn. 51; S. 125). — Lorents *Dillefsen* fra ¹⁸/₂ 1752 til Okt. 71; se Byfogder Nr. 10. — Johan Ludvig Thomsen *Boserup* fra 1772, Exam. jur. s. A., Søn af Byfoged Nr. 19, gjorde Opbud 85 (Broderen paa Helles kjøbte paa Avktionen hans Gaard, Hus og øvrige Ejendele), † 87, 39 Aar, g. m. Kjøbmand Vincents Tørslefs Søster Anna (S. 126), som levede 96, da hendes to endnu levende Børn Anne Margr. Elisabeth og Laurs Christian Borggrevinch, fødte c. 81 og 85, arvede henholdsvis 35 og 70 Rdl. efter den 1792 atdøde Elisabeth Borggrevinch, Skrædder Winthers Enke, som havde ejet et Hus (S. 187). (Marie Elis. Borggrevinch Boserup var

¹⁾ Rimeligvis i Fam. m. Jens Rasmussen i Ørnbjerg Mølle g. m. . . . Christiansd. (B. ff. 1712—21). »Dorthe Hansd. Ørnbjerg Møllers sl. Hustru« † 1704. Rasmus Christensen i Ø. Mølle † 1709. 1777 er Jens Esmarch i Møllen.

²⁾ En Knud Pedersen Søltoft var Foged i Hammerum Herred og Fader til Præsten Chr. S. i Nørresnede (f. c. 1673, † 1745). —

³⁾ Laurits Lindenberg † 1723, 52 Aar, g. 1702 m. Anne Christensd. † 25, 66 Aar.

død 1796, 9 Aar). — Ove *Steenberg* fra 1787, fraværende i Kjbhvn. i Vinteren 87—88 (da Byfoged Fellumb, som nok benyttede Insp. Polder, var konst.), Præstesøn fra Hedensted, f. c. 1744, stud. Theologi og senere Philologi, tog Landmaalerexamen, entl. c. 1816—17 som Byskriver og Branddir. i Hillerød, † 21 i Fribolig p. Fredensborg Slot, g. m. sit Sødskendebarn Anna Cathr. Steenberg, Præstedatter fra Gjerløv-Draaby, † 31 p. Fredensborg. Børn: Schack August, Toldembdsmand, g. m. Sofie Winslev, — og Joh. Fredr., Fuldmægtig, g. m. Henriette Jens. Grum. — Engelbreth *Hesselberg* 1790—99, Exam. jur. 86, Forligskom. fra $\frac{1}{8}$ 95 s. m. Kjøbmand Sti Mygind, blev Sorenskriver i Norge (S. 100, Note 2), † 1813. — Hans *Kjærulf*, f. 64 i Christianssand, Kand. 94, Byskriver i Skive 97, i Æ. 99, entl. 1804 m. 200 Rdl. i Pension af Kongens Kasse; »en i mange Maader besynderlig Byskriver« — skriver Byfoged Fellumb i en Indber. 1804; — under K.'s Fraværelse i Kjbhvn. i mindst $\frac{1}{2}$ Aar, samt efter hans Entled. var Insp. Polder konst. — Niels *Sinding* 1805— $\frac{2}{7}$ 53, Exam. jur. 1799, Kancelliraad 26, Justitsr., Klasselotterikollektør og Forligskomm., konst. Byfoged 10, † $\frac{6}{12}$ 61 som Pensionist, 86 Aar gl., g. m. Christiane Elisabeth Thomsen (S. 207).

Byskriverens Løn af Byens Kasse var 1770: 4 Rdl., hvortil kom Retsgebyrer og Løn som Postmester (fra 1771); Kollegaens Indtægt i Mariager udgjorde samtidigt 90 Rdl.; — i Aarhus c. 1800: 54 Rdl. K. — 1853 forenedes i Æ. By- og Herredsskriverembedet med Byfogdens; — i Grenaa blev Byfogden allerede 1802 tillige Byskriver; desuden Herredsfoged og Postmester. —

Maalere og Kæmnere.

Vejere og Maalere beskikkedes endnu 1809 af Byfogden, udtagne blandt Byens Borgere; men de toge kgl. Konfirmation og vare edsvorne. Indtægten var 1809 knap 50 Rdl. aarligt; men Vedkommende skulde selv anskaffe Rekvisiterne: Vægt, Maal og Sække. (Vejeren i Mariager

havde 1768: 30 Rdl.). Af Bestillingens Indehavere kjendes: Kjøbm. Chr. *Holm* 1741 (S. 127), Jens *Lange* 1758 og 62, Kjøbmandene Jørgen *Faaborg* † 1777 (S. 126), Vincents *Tørslef* † 1779 (dog vedblivende opført i Statskal. til 1793) (S. 126) og Christofer *Rhode*, falleret 1796 (S. 130), »konst. Obermaaler Sr. Jesper *Thygesen*« (= »Fuldmechtig Thygesen vod Kornmagazinet«?), Toldkasserer *Albertus* til 1809 og Kjøbm. Chr. Hutfeld *Mygind* fra ²³/₁₀ 1809 til efter 1814 (S. 130). — Der nævnes ogsaa »Undermaalere«: Rebslager Jens Chr. Kok, udnævnt 1783, og Anders Laursen Kong af Knebel, udu. 1799. — Et Hus, der tilhørte Kjøbm. Faaborg og var indrettet til Vejerbod, solgtes 1762 for 67½ Rdl. —

Kæmmeriet angik baade kgl. Skatter og kommunale Afgifter, hvilke opkrævedes een Gang aarligt. Kæmmeren fik 2 Rdl. af Byens Kasse til Skrivemateriale og forundtes Brugen af nogle Stykker Jord i Marken, »hvorved var større Tab end Fordel« (1794) (1788: »en Ager i Moses f'ald«; — 1814: »Kæmnerjorden ¼ Album Hartk.«). Bestillingen alternerede blandt Borgerne indtil 1788; dog fandt ogsaa Gjenvalg Sted (saal. Niels Nielsen Feldbereder 1768—73 og Sti Mygind 1774—76). Feldbereder, Overformynder Thue Raau var vistnok den sidste af de aarligt valgte Kæmnere. 1794 ansøgte Søren Rostved (S. 206), der i 6 Aar havde ført Byens Kæmnerregnskab, om Forhøjelse af de 2 Rdl. til 10 (formentlig tilstedt). Byfogden, som tidligere havde faaet 3 Rdl. til Skrivematerialier i Byens Affærer og 1793 et Tillæg af 6 Rdl., tilstodes 1803 et yderligere Tillæg af 11 Rdl. imod, at han skulde »være Regnskabsfører ved Byens Skattevæsen«. 1801 var en fast Skattekræver antagen (Raadstuebudet) med 10 Rdl. D. K. i Løn; — 1814 fik Skattekræver Jesper Jensen efter Ansøgning sin Løn »forhøjet til, hvad den var 1807« o: 20 Rdl. D. K., da »de 10 neppes var til et Par Støvler«. Fra 1807 (?) synes Regnskabsførelsen overdragen særlige Kæmnere, som vistnok lønnedes med 20 Rdl. aarligt og antoges og afskedigedes af Byfogden ifølge gammel Rettighed (Reskr. ¹⁷/₄ 1739?): 1813 nævnes Kjøbm. Ørting som Kæmner.

Endnu for godt et Aarh. siden var det aarlige Kæmnerregnskab ikke vidtløftigere end, at det kunde rummes paa

ect Ark. Exempelvis hid sættes et (sammendraget) Regnskab for 1774, med enkelte Tilføjelser fra nærliggende Aar. *Indtægter* (i Alt 162 Rdl. 4 Mk. 6 Sk.): Jordleje af Byens opbrudte Fælledsdriftsjorder c. 29 $\frac{1}{2}$ Rdl.; — af 23 St., 13 $\frac{1}{4}$ Al. brede Byghauger à 6 Sk. og 13 St. Kaalbauger à 4 Sk. c. 2 Rdl.; — af 2 Plantebede, en Ager i Herrens Hauge, en Kleppe Jord ved Vibæk og 2 Stykker Jord ved Skandsen og Pottemagerens Hus tils. $\frac{1}{2}$ Rdl.; — Grundskat af 15 Huse à 8 Sk; — Stokkemænds Penge c. 10 Rdl. ÷ 1 Rdl. for Indkassering; — 2 Indfæstninger af Jordlodder c. 14 Rdl.; — for Byens Klokker at ringe over 5 Afdøde 4 Mk. 2 Sk.; — Skovavktion i Tølllykkes Kjær c. 15 $\frac{1}{3}$ Rdl.; — Skovbøder 12 $\frac{1}{3}$ Rdl.; — Beholdning fra forrige Aar 28 Rdl.; — Restance 8 Sk.; — »Bekostning paa Delinkventen Benjamin Waalron, som i forrige Aars Regnskab var ført til Udgift« c. 49 Rdl. — (1767—68, da Indtægten var c. 343 $\frac{1}{3}$ Rdl., opføres desuden: Skatteligningen 69 $\frac{2}{3}$ Rdl. og Arrestpenge for 54 Uger à 24 Sk.; — 1776, da Indt. var 281 Rdl.: Indkasseringsliste over Vægt- og Skorstensfejerpenge, samt til Sprøjternes Vedligeholdelse c. 42 Rdl.). — *Udgifter* (i Alt 148 Rdl. 5 Mk. 15 Sk.): Sognepræstens Husleje 8 Rdl., Byens Skoleholders 6 $\frac{2}{3}$; — Vægterens Løn 12 Rdl., Kæmuerens 2, Skovfogdens 3, Byskriverens 4 ÷ 6 $\frac{2}{3}$ som Postmester for Byens publike Breve at føre; — Byfogden til Skrivematerialier i Byens Affære 3 Rdl.; — til Viborg Tugt- og Manufakturhus 7 $\frac{1}{2}$ Rdl.; — til Stiftsfysikus 5 Rdl. 1 Mk. 8 Sk.; — 6 Læs Strøsand til Raadstuen 1 Mk. 8 Sk., 2 Læs Træ til Samme 1 Mk., Leje af Kakkellovnen smsteds 4 Mk.; — Vægter- og Skorstensfejerpenge af Raadstuen og begge Hyrdhuse c. 4 Mk., Brandhjælp af samme Bygninger c. 4 Mk. og Reparationer af Husene c. 9 $\frac{1}{2}$ Rdl. (S. 120, Note 3); — et Reb til Piuken (S. 140) 1 Mk; — 3 Spande til Byens Brønde 4 Mk. 8 Sk.; — for Torvmuren at oprette 4 Sk.; — 6 Læs Sten à 8 Sk. til Vibæk og Aagab Broer, 6 Læs Opfyldning à 1 Sk., for at stenpikke og jævne Kjøringen 3 Mk.; — Skovfogden for at sneje i Tølllykkes Kjær 6 Rdl., Tilsynsmændene ved Snejningen 2 Rdl., Vægteren for Trommeslag om Avktion i Kjæret 1 Mk., Byskriveren efter Regl. for en Skovsag c. 3 Rdl., Stevningsmændene 1 $\frac{2}{3}$ Rdl. og Synsmændene

3 Mk.; — Sr. Rhode efter Regl. for Stiftamt. Rosenørns Logis 6 Rdl.; — for en Vogn til Grenaa med Sr. Becker fra Kjbhvn. 1 Rdl.; — Brevporto til Stiftamt. 4 Mk. 6 Sk.; — en Kopikorrespondanceprotokol til Byfogden 2½ Rdl.; — Kæmneren »for Kjørsel med Søkaptajnen og Mønsterskriveren herfra til Aarhus« 4 Rdl. 2 Mk. 8 Sk.; — endeligt den i Byens Kasse endnu ikke indkomne Bekostning paa B. Waalron c. 49 Rdl. — (1767—68, da Udgiften var c. 358½ Rdl., opføres: 217 Læs Sten à 6 Sk. til Stenbroen, som blev lagt Øst for Kirken; Brolæggeren c. 9½ Rdl.; en dobbelt Etage-Kakkelovn paa Thingstuen 24 Rdl. + 4 Rdl. 4 Mk. 12 Sk. for Opsætning, Tud og Indmuring; 50 St. Klinker 2 Mk.; et Skovstempel 4 Mk.; ½ Ris Papir c. 1⅙ Rdl.; søndre Hyrdes Fæstepenge 1 Mk.; Repar. af begge Hyrdehuse og 2 Stober Øl til Synsmændene; i Anl. af ulovlig Skovhugst til stemplet Papir, Stevningsmænd, Byfogdens Retsgebyr, Kjørsel af Udlæg, 4 Stober Øl og ½ Pot Brændevin (S. 85) c. 18½ Rdl. m. M. — 1776, da Udgiften var c. 203½ Rdl., opføres bl. A.: Smedearbejde ved Torvekildens Spand og et nyt Jyngereb til Raadstuekilden (o: = kjælden, = brønden); en ny Brandstige 3½ Rdl.; Istandsættelse af østre og nordre Port, af nordre Hyrdehus og af Plankeværket paa Torvet; Smørelse af Sprøjterne 3⅓ Rdl.; Brevporto 1 Rdl.; Vægteren for at save og kløve Træ til Raadstuen 1 Mk.; Byskriveren for Avktioner paa Raadstuen og i Kjæret c. 4½ Rdl. og Indkvarteringshjælpekast af Byens publike Grunde 4⅙ Rdl.).

Postvæsen.

I 1694 oprettedes ridende — fra 1750 agende — Post fra Haderslev til Aalborg gennem Aarhus og Randers, »med gaaende Postbud fra Hovedruten til de afsidesliggende Kjøbstæder; — saaledes endnu 1814 til Mariager«. Dog maa Posten mellem Aarhus og Æbeltoft, hvorfra den fortsattes til Grenaa, fra først af — paa Grund af Vej-

længden — være besørget af Postryttere. Disse vare udstyrede med Kappe, Skil og Horn. Æ. Postbud red over Egsmark, Rønde og Løgten og optog undervejs Postsække fra Skærsø, Høgholm, Møllerup, Mols, Ryomgaard o. s. v. Han afgik 1777 fra Æ. til Aarhus hver Mandag og Torsdag Efterm. Kl. 10 om Sommeren og Kl. 8 om Vinteren og returnerede hver Tirsdag og Fredag Aften om Sommeren, men hver Onsdag og Lørdag Aften om Vinteren. 1809 afgik ogsaa Post fra Æ. over Grenaa til Randers, 2 Gange ugentligt. Breve indtil 50 Lods Vægt kunde sendes med Posten; de skulde frankeres fra de afsides liggende Steder til Hovedpostkontorerne: saal. fra Æ. til Aarhus. Porto for et enkelt Brev ($\frac{1}{4}$ Ark) var 1734: fra Aarhus til Randers 2 L. Sk., til Haderslev 3, til Kjøbvn. 7. Udskriftene paa Brevene vare forskjellige fra Nutidens: Borgmester og Raad i Æ. skrev saaledes udenpaa deres S. 196 omtalte Brev til Bispen i Aarhus: »Til vores sønderlig gode Ven . . .«; — Hovmester Søren Skøtt 1572 fra Strasborg: »Erligh oc welbiurdiigh Frwe, Frw Idde saligh Falck Gøies tiill Skiersøe, minn gunstiige Frwe ydmigeligen tiilschriffuit«; — Chr. Benzon til Skærsø ³¹/₁₂ 1728 (S. 113): »A Messieurs, Messieurs Jens Jensen Rode et Peder Mathisen à Ebbeltoft« (Slutningsord indeni: »Forblivende, næst en glædelig Ny Aars Aften, Messieurs, vôtre très adonné serviteur C. Benzon«); — Præsten Aarhus i Asperup c. 1740: Højtærede Kjære Svoger Sgr. Hans Rasmussen Buchtrup, fornemme Handelsmand i Ebbeltoft pr. Aarhus. Franco Hadersleb« (S. 127 og 179); — en Forvalter Høeg 1751: »A Monsieur Monsr. Hansen, Seigneur de Lyngsbechgaard et Conseiller de Chancellerie du Roi. Lyngsbechgaard. Recommanderes Monsr. Andersen til sikker Befordring«. — 1746 fremkaldte Postens Besørgelse stor Splid og Uenighed mellem Æ. Borgerskab, som selv erklærede, at »det var en Klinte, saaet af Fanden selv«. Ole Egsmark havde i 26 Aar været antagen som Byens retmæssige Post af samtlige Indvaanere, som havde nogen Korrespondance med verdslig og gejstlig Øvrighed; — Herskaber, Præster m. Fl. lønnede ham særskilt, Byen til Lettelse. Kontrakten fra 1720 fornyedes 1736: Postbudet skulde have Løn, efter hvad Borgerne havde tegnet sig for (saal. Byens største

Kjøbmand, J. J. Rhode, for 4 Rdl.). Men Ole var nok ikke tilfreds med den nye Kontrakt og forfattede selv 1746 nogle Konditioner, som Rhode ikke vilde gaa ind paa, og, da Manden tilmed viste sig opsætsig overfor R., afskedigede denne ham for sit Vedkommende og antog en anden Mand (Jens), som han »egenmyndigt« gav Navn af Byens Post, lovede dobbelt saa meget i Løn baade af By og Land, udstyrede med Plade paa Brystet som Postskilt og dernæst affærdigede med Breve, »uden at være berettiget eller avtoriseret dertil«. Byen expederede ligeledes Ole med Breve, saa at der samtidigt red to Posttryttere ud af Byens Nørreport, uden at disse selv vidste, hvem der egentligt var retmæssig Post, eftersom de begge havde Skilt. Kjøbmand Lund, der havde kgl. Bestalling som Postmester, havde ikke opsagt Ole, men udtalte forøvrigt, at »han ikke vilde have mere med Postvæsenet at gjøre, da han havde privat Tab deraf og fandt, at Ole havde Breve udenfor Postsækken«. Men Sekretær Hansou paa Lyngsbækgaard, der var Oles Husbond, da denne ejede et Hus paa hans Gods, slog i Bordet ved et Møde og erklærede, at Ole »skulde« ride: »R. vilde tvinge Æ. Postvæsen i Konfusion«. R. støvnedes da H. for hans Udtalelser og »hans myndige Opførsel i Byens Affærer«. H.'s Indlæg afvistes af Sættedommeren, idet R.'s Prokurator, Jørgen Rask Bergen i Tved Præstegaard (1751 i Voldum; jvfr. Hübertz' Aktst. III, 396), erklærede det for »mere en Pasquil end en Exception«. H.'s Sagfører var Ditlefsen (S. 248), der i Retten fik en Advarsel af Dommeren »han maatte takke sig selv, om han ved saadan Rettens Foragt tilstrækkeligt blev mulkteret«. Da der faldt Dom i den vidtløftige Proces, mortificeredes R.'s Beskyldninger mod H., og R. idømtes en Mulkt af 10 Rdl. til Æ. Fattige og ligeledes — som temere litigans (o: for unødigt Trætte) — til Justitskassen. Bergen, »som paa mange Maader havde forseet sig mod Loven og kgl. Anordninger og med utallige Gluffer og Gloser angrebet H.'s velbokjendte, ærlige Navn og gode Rygte«, skulde bøde 20 Rdl. til Byens Fattige og ligesaa til Justitskassen og »paa Æ. Bything gjøre H. tilstrækkelig Afbigt og Erklæring, saaledes som denne vilde foreskrive ham, saa at han aldeles revocerede og mortificerede alle Beskyldninger mod H. i denne Sag«. H.

»syntes vel at kunne have været noget mere varlig og menagerlig i sin Skrivemaade mod Birkedommer Anders Astrup; men det Passerede mellem dem burde paa begge Sider være død og magtesløst«. »De af Ditlefsen mod Sr. R. brugte, nærgaaende Expressioner burde ikke komme R. til nogen Præjudice«. Processens Omkostninger skulde betales af R., Bergen og Astrup med 60 Rdl. til H. (Æ. Justitsprotokol for 1741—50). — Selve det oprindelige Stridspunkt afgjordes vistnok med baade Oles og Jens's tvungne eller frivillige Fratrædelse som Postryttere; thi 1748 red »Christen Hansen Post« († 63, 45 Aar; — 1799 døde Niels Sørensen Postrytter, hvis Søn var Søren Nielsen Post). —

Postmestere: . . . . Kjøbm. Niels Jakobsen *Lund* fra c. 1742 (S. 128); — Byfoged Thomas *Boserup* fra $\frac{9}{1}$ 1750 til 71 (fra $\frac{5}{3}$ 51 til c. 70 tillige Postmester i Grenaa ¹⁾); — Byskriverne Joh. L. *Boserup* 1771—87 (havde for Byens publike Breve at føre $6\frac{2}{3}$ Rdl. af Byens Kasse; holdt 4 Heste til Postridtet og Avlsdrift), O. *Steenberg* fra $\frac{7}{3}$ 1788 (fik istedenfor Løn 4 Sk. af hvert enkelt Brev mellem Æ. og Aarhus mod at besørge Posten 2 G. ug. og svare en Rekognition af 3 Rdl. til Postkassen), E. *Hesselberg* 1790—99, H. *Kjærulf* fra 1800 til 1804 og N. *Sinding* fra $\frac{23}{11}$ 1804, efter hvis Entledigelse fra $\frac{1}{7}$ 44 (bevilg. $\frac{12}{4}$) der ansattes særskilte Postexpedienter: Ludvig Courath *Møller* (beskikket $\frac{16}{6}$ 44, tidl. adjung. Postmester i Nyborg, entl. $\frac{20}{12}$ 70 fra $\frac{1}{1}$ 71, † 92-93) og Henrik Henkel *Grove* (besk. $\frac{24}{2}$ 71, tidl. konst. Telegrafist, »Postexpeditør og Telegrafbestyrer«). — I Kjærulfs Fraværelse (S. 257) var »Opsynsmand« Peder Munk konstitueret: denne fik 1804 leveret af Byfogden paa Byens Regning 4 St. nye Postillonskilte og 1805 »4 St. nye, store Posthorn, betrukne med Læder og forsynede med Remme«. —

¹⁾ Statskalenderen 1771: »Stadtvoigt und Postmeister in Ebeltoft wie auch Postmeister in Grenaae vacat«. 1772 er det sidste Embede fraskilt. Skjønndt Kalenderen nævner i Postmesterlisten J. L. Boserup fra 1772 til 1787, omtaler den dog i Magistratsfortegnelsen Byfoged L. Ditlefsen som Postmester indtil 1776.

Medicinalvæsen.

Før 18de Aarh. havde Syge og Tilskadekomne paa Mols kun uexaminerede *Barberere* og kloge Mænd og Koner at ty til¹⁾, medmindre de vilde rejse til Provincialmedici og prakt. Læger andensteds. Men Reskript 1708 bestemte, at Ingen maatte nedsætte sig i Aarhus Stift som Barber uden at være prøvet ved Barberlavet i Kjbhvn. og have Attestat; — dog var »Chirorigus« Hørup i Æ. endnu 1/2 Aarh. senere uden Examen. Barbererne, som kaldtes »Balberer« og tituleredes »Mester«, havde lavsmæssig Eneret til at behandle kirurgiske Tilfælde, ligesom Feltskærerne til at klippe og barbere (»Bartscherere«). I Æ., i hvis Kirkebog Benævnelserne »Barber«, »Kirurg« og »Feltskærer« bruges iflæng, saa at t. Ex. Hørup benævnes med alle tre Navne, besørgede Barbereren vel Alt indtil den første Læges Ansættelse 1774—77. Efter den Tid bebøvedes ikke kirurgisk uddannede Barberere: c. 1795 indberittedes: »intet Barberamt i Ebeltoft«, og 1804 var Bytjeneren, som havde lært »Barbering og Accomodering«, Byens Barber. (Da han tillige var Drejer, Bedemand og Graver, ikke havde Børn og var »en stor Økonom«, maa han vel have endt som forholdsvis velstillet; S. 182). At Æ.'s Kirurger før 1774 ikke havde mange litterære og instrumentale Hjælpemidler til Kunstens Udøvelse, kan sees af Hørups Efterladenskaber 1766, hvilke bestode af: »7 Bøger kaldte: »Bræfstiller« (∅: Briefsteller), »Erckindtnes des Menschen«, »Chirurgie«, »Feldskierer Kundsk.« og »Unterricht . . .«, »Den Bedendes Kjæde« og »Den sande, saliggjørende Jesu Tro«; — 1 hvid Banelist med Svøb, 1 Porcelain Blækhus, 1 Par smaa Vægtskaale med loder udi en Æske, 1 Ragkniv i Fotal, 4 Fældskierinstrumenter og 1 Spade til at smøre Plaster med, 1 lidet Apothekerskrin med 8 smaa Glasflasker i, 1 liden Sukkerbrødsform af Kobber, 4 gamle Knive og 5 Gaffer, hver af sit Slags, 1 gl. Klædesvest og en grøn Klædes Kjole, 1 Par gl. sorte Klædesbuxer, 1 gl. Hat og

¹⁾ 27/c 1690 begravedes en Mand paa Helles, som blev af en Bruchschneider d. 18de opskaaren for Armbrud og døde saa d. 24de. —

1 gl. Paruque, 1 grøn og gul, ulden Damaskes Trøje, 1 Jernrist, et lidet Tinfad og noget Bohave og Klæder«.

1720 skulde der ansættes en *Stiftskirurg* i Aarhus Stift. Byfogden i Æ. havde $27/4$ s. A. indberettet, at dér i Byen var en Volter Hegemand, som i 3 Aar havde tjent paa Flaaden og havde rigtigt Pas derfra; hans Dygtighed og Examen var undersøgt, før han kom paa Flaaden, og hos sine Patienter komporterede han sig meget vel, saa at »enhver med hannem heell vel fornöyet er, og her i Byen ingen flere behöves; thi her neppe Een kand subsistere«. Sagens i Henhold hertil rekommanderede Gehejmerraad v. Plessen ham til den vakante Plads. Men fra Kjbhvn. tilskrev J. v. Buchwald $26/11$ Stiftamtmanden, at denne H. havde et slet Rygte paa sig, og at man havde været almindeligt utilfreds med ham paa Flaaden: »ich glaube auch kaum, dass er sich getrauet darhier von facultate medica examiniren zu lassen, massen das Examen Chirurgicum in Amsterdam zuzeiten auf eine gewisse Art erhalten wird; H. havde nogen Tid opholdt sig paa Prinds Carls Gods og været beskyldt for mehr als einmahl contra septimum præceptum (6te Bud) gezündiget zu haben; en Meister Hans Sund anbefaledes som værdigere. (Hübertz Aktst, III. 108 og 116). H. fik ikke Embedet; — 1721 omtales »Hans Sundt i Perstrup« som »konst.«.

Et halvt Aarh. senere ansættes desuden (først i Jylland, dernæst paa Øerne) af Staten lønnede *Distriktkirurger* (fra 1771—77: 15 i Jylland; — senere kaldte Distriktslæger, hvoraf 1800 var 25 i Jylland og 1884: 52). Blandt disse var Henrik Berg, beskikket allern. 1774 til »Chirurg i Kalø Amt« med Bopæl i Æbeltoft. Han havde dog fra først af ingen vis Løn og »kunde ikke subsistere uden daglig Tilsettelse af, hvad han forhen havde fortjent, hvad han vemodigt beklagede; han ønskede derfor, Kongen vilde se ham soulageret« (1775). Fra $19/2$ 77 ansattes han i det ved Reskript $19/11$ 77 oprettede Æbeltoft Distrikt. Kirurgikatets visse Indtægt var c. 1800: 150 Rdl., hvortil kom »tilfældig Indkomst ved privat Praxis«, men fragik 1 Rdl. til theatrum anatomico-chirurgicum. Samtidigt svarede Æ. i Kirurgløn 4 Rdl., som indbetaltes paa Amtstuen ligesom Stiftslysiuslønningen. Den sidste udgjorde for Æ.'s Vedk. baade 1774

og 1807: 5 Rdl. 1 Mk. 8 Sk. »*Provindsialdokter*« Neuhaus havde 1736 og 37 forgjæves ansøgt om »en ringe Afgift af hver Proprietær, Præst og Kjøbstad i Stiftet«; — senere er det altsaa blevet indrømmet. Da »*Stiftsfysikus*« Hahn († 1822) endnu senere (1782), ansøgte Kancelliet om Gagens Forhøjelse, og Biskop Hee proponerede sine Præster et godvilligt Tillæg af 28 Sk af hver, skjøndt han nødigt vilde »lægge Byrder paa Disciplernes Halse«, erklærede Provst Begtrup i Vistoft: »Vel havde jeg gyldig Aarsag at svare: Kunsten skulde vel føde sin Mand, og paa min Side; ultra posse nemo obligatur (Ingen kan forpligtes over Evne). Det lille Vistoft Kald kan ikke udholde med idelige Paalæg og endda føde sin Mand. For honeurs Skyld nødes jeg dog til at hoppe med«; om hele Stiftets Gejstlighed samtykkede, vilde han give Doktor H. de 28 Sk. som personligt Tillæg, — i Alt 64 Sk. »for Raad i Sygdomstilfælde«. —

Barberere og Feltskærere (F.) efter Kirkebogen (kun Hegemann nævnes i Ingerslevs »Danmarks Læger«): Mester *Henrik Mülmann* Balberer el. Bartscherer († 1707; havde Børn i Kirke 1698 og 1700; To med samme For- og Efternavn vare Feltsk. ved Ribe Stifts Reg. 1714 og Apotheker i Holstebro 1729); — ? Bærent *Gottschalch* (fattig; gift 1697 se S. 66); — Valter *Hegemann* († 1724 af Vattersot, 40 Aar; Børn fødte 1721 og 23); — *Beetzholt*, F. (et Barn død 1721, et andet døbt 22); — Nik. *Bentzen* 1727; — Magnus Poulsen *Langhorn* († 1735, 40 Aar, g. 30. m. Marie Müllers)¹⁾; — Broder *Hørup* (var i Æ. 1741, tidl. Svend hos J. F. Wolff i Randers, † 66; hans Enke begr. 68 i Fattigjord); — *Boumand* 1756, F. (1757 Auktion over hans sekvestrerede Løsøre og forladte Gaard); — *Mejlender*, militær F., 1770 (havde 75 et uægte Barn; † 97, godt 60 Aar; Auktionen efter ham indbragte 55 Rdl.; Boets endelige Beholdning af godt 13 Rdl. »tillagdes Kongens Kasse i Mangel af nogen vidende Arving«); — Conrad Alexander *Frohboese* (afsk. militær F.; g. 1780 m. Cecilie Heidtmann) — og Conrad

¹⁾ Poul Langhorn † 1771 i Æ., 44 Aar; Magnus L. Borger i Æ. 1769; — Magnus L., Feltsk. paa Christiansø 1725 efter Kirkeh. Saml. IV, 4, 641; — Garnisonskirurg Peter L. p. Christiansø † 1733, Fader til Kommandant p. Rosenborg Slot Magnus L. f. p. Christiansø 1690, † 1759.

Detlef *Rademacher* (Bataillonsfeltsk.; 1780—83; se S. 102). —

Distriktskirurger, senere -læger. 1. Daniel Henrik *Berg*, født i Mietav, Skibskirurg 1771, tog 73 kirurg. Ex. ved Amphitheatret og 77 ved Fakultetet (»ej ubekvem, naar iugen bedre findes«); ansat 74 og 77 (se ovenfor); fritoges $1\frac{1}{2}$ 79 for at udstaa Kirkens Disciplin form. Afhold fra Alterens Sakr. og tillodes at antages dertil af Præsten i Tirstrup; entl. $\frac{1}{2}$ 1803, † 1804 i Æ., 71 Aar; havde ved Testament indsat Apollone Thomasd. Trolle, der havde tjent ham i 20 Aar, til eneste Arving¹⁾. — 2. Samuel Friederich *Raupach* fra $\frac{1}{4}$ 1803, f. i Pommeren, tog Ex. 1794, Kirurg p. Læsø 1800, † $\frac{5}{2}$ 1805 i Randers, vistnok paa Rejse. — 3. Eberhard David *Neve* fra $\frac{17}{5}$ 1805, f. i Kjøbhvn. 1761, Feltskærersvend i Aalborg (g. 81 m. Ane Wilsen), tog kirurg. Ex. 88, Distriktskir. i Thisted 87, entl. $\frac{3}{7}$ 38, † $\frac{6-7}{1}$ 40 ikke »84 Aar«. I A. H. Nielsens Personalth. Not. S. 340 m. Rettelser i Tillæg I—II nævnes kun 7 Børn, hvoribl. ikke Anne Sofie, som 17 Aar gl. kom 1833 i Kondition hos Degnen Kaalund p. Helles og blev hans Hustru (S. 220). — 4. Christian Christoffer *Venndt*, fra $\frac{18}{12}$ 38; f. i Glückstadt 1784, Kompagnikir., tog kirurg. Ex. 11, Kirurg v. Husarerne 11—16 og i Grevsk. Rantzau 16—38, Krigsraad 17, † $\frac{23}{10}$ 45. — 5. Carl Andreas *Tulinius* fra $\frac{23}{3}$ 46; f. i Kjøbhvn. 03, tog kir. Ex. 28, Landskabslæge p. Pelworm til 46; † $\frac{1}{9}$ 55. — 6. Niels Christian *Münster* fra $\frac{20}{12}$ 55, f. i Randers 1799, tog pharm. Ex. 20 og kirurg. Ex. 23, Kirurg v. Kyrassererne i Horsens; prakt. smsteds; konst Overlæge i Felttoget 48—49, R. af D., Distriktslæge i Hanherred 49, Krigsraad 50, entl. $\frac{29}{5}$ 67 † $\frac{12}{5}$ 74 (S. 205). — 7. Jacques George Andreas *Rybsahm* fra $\frac{14}{9}$ 67; f. i Aalborg 20, tog Lægeex. 46, Skibslæge 49—51, prakt. i Ringsted 47—48, i Slagelse 51—52, i Æ. 52—65 og i Løgstør 66—67, entl. $\frac{12}{4}$ 87, † 87. — 8. Chr. v. *Haven* fra $\frac{14}{7}$ 87, f. 46, Kand. 74, i Grønland 76—81, i Grindsted 82—87. —

¹⁾ 1805 Auktion over Læsøe tilbør. »afg. Stud. Berg«; — af ovennævnte Kirurgs Slægt? — — 1797 bortrejste fra Æ. en »Doktor de Lafont«, som vel har opholdt sig der som Pensionist og er = Joh. Abel de Lafont, som, efter at være entl. 1786 som Landfysikus i Nestved, døde 1810; se Nielsens Personalth. Not. S. 296. —

Praktiserende Læger (jvfr. »Den danske Lægestand«, 1—3 Udg. v. Selmer og 4—6 v. Smith og Bladt): J. A. Hoff 1822—25 (f. 1784, i hollandsk Tjeneste 1804—7, i den dansk-norske Hær 07—11, ved Stationen i Grenaa 12—14, tilsøs 20, i Nørresundby 25, i Aalborg 26—28, i Kolding og Rendsborg 28, Distriktslæge i Viborg 36—52, † 61). — W. J. Siesky 30—40 (f. 1800, medic. Kand. 26, p. Frederiks Hosp. 27—30, † 40 i Kjbhvn.). — H. C. A. Christensen 37—38 (f. 1800, pharm. Kand. 19 og kirurg. 25, militær Kirurg før og efter 25 indtil 37, † 38 i Æ.). — A. F. Rauchman 37—38 (f. 1798, kirurg. Kand. 22, paa Frisenborg 24—37, † 43 som Distriktskirurg i Aalborg). — J. M. Müller 40—51 (f. 1810, kirurg. Kand. 37, p. alm. Hosp. 37—40, † 51 af Apoplexi). — A. F. Schneider 51—52 (f. 1815, tog Lægeex. 40 og 45, Skibslæge p. en Hvalfangereexp. til Sydhavet 41—43, Distriktslæge p. Vestmanø 45—48, prakt. i Allinge 48, † 52 af Apoplexi). — J. G. A. Rybsahm 52—65 (g. m. Forriges Enke; se ovenfor!). — S. J. H. Proschowsky 70—73 (f. 41, Kand. 69, ved Garnisonerne i Kjbhvn. og Randers 69—70, Dr. med. 80, prakt. i Kjbhvn.). — K. G. E. Holst fra $\frac{2}{12}$ 73 (f. 49, Kand. 72, g. 83 m. en D. af Kjøbm. og Vicekonsul i Æ. Peter Thue Møller). — (Første og eneste Læge paa Landet i Mols Herred: Th. Olsen, f. 51, Kand. 80, p. Klokkeholm i Vistoft 81—85, paa Sjælland 85—86, i Thorup i Tved fra Juli 86). —

Det første Privilegium til Anlæg af et **Apothek** i Jylland fik Hans Jung el. Jonge i Aarhus 1543 (Løveapoth. er fra 1596); — senere anlagdes Apotheker i Viborg 1573, i Kolding 1585, i Randers 1634, i Grenaa 1744 osv., — i Ribe 1611, uden at der nævnes Eneret eller Forpligtelse til at holde egentlige Lægemidler (Kinch). 1787 var der 15 Apoth. i Jylland σ : 1 til σ : 24000 Mennesker; — 1801: 17; — 1840 33; — 1870: 50; — 1884: 67 σ : 1 til c. 13000 M. 1737 døbttes »Apothekerens« Johan Daniel i Æ., Faderens Navn nævnes ikke; men han er vel identisk med den i Kirkebogen kort forud som Fadder nævnte »Apothekersvend«; — forøvrigt omtales hverken Apothek el. Apothekere i 18de Aarh. i nævnte Bog; Barbererne holdt selv de faa, fornødne Medikamenter. Den nuværende Apothekbevilling i Æ. er fra $\frac{13}{12}$ 1815 og gaves til Alexander Fried. Lassen

(g. m. Eleonore Sofie Gottschalch), som solgte 1830—31 til Joh. Just *Hielmdrop* (Kancelliraad 81, † ²³/₁₀ 91, 89³/₄ Aar, g. 31 m. Dorteia M. C. S. Hanssen † Marts 93, 82 Aar). Denne forpantede 64 og solgte 83 til Sønnen Hans Christian *Hielmdrop* (R. af D., g. 65 m. Caroline Marie Nielsen), som igjen afhændede 92 til Chr. Fredr. *Nielsen* fra Ravnsbjerg. —

Før 1790 var der ingen examinerede **Jordemødre** i Æ., ofte heller ingen uden Examen, -- saal. 1789, da den daværende (? »Grethe Jordemoder« 1780) rejste bort, fordi der negtedes Tillæg til de hende tilstaaede 10 Rdl. til Husleje. Cathr. Marie Schmidt, barnelødt i Skovmøllen og gift med Gartner Poul S., tilbød da at rejse til Kjøbvn. og der lade sig uddanne paa den 1787 oprettede Fødselsstiftelse mod at faa fri Rejse til og fri Undervisning og Underhold i Kjøbvn., samt senere 20 Rdl. til Husleje og Ildebrændsel. Efter vel overstaaet Examen beskikkedes og edfæstedes hun af Byfogden ¹⁷/₅ 90. Hun døde 1819, 58 Aar, men havde haft Vanskelighed med at »hutte sig igjennem«, da Bønderne brugte »vankundige« Kvinder eller søgte til Grenaa og Aarhus, og da Høgholm og Kalø havde egne Jordemødre. Efter Reglement 1810 beskikkedes Jordemoderen i Æ. af Amtmanden, med 50 Rdl. i aarlig Løn, fri Ildebrand og Husleje, samt Græsningsret in natura eller Vederlag. Draaby Sogn og Æ. Landgebet lagdes vel dengang til Byen som eet Distrikt; — »Mols og Helgenæs« foresloges gjorte til to Distrikter; men dette skete først 1847 (med Stationer i Vrinders og Strands; — tidl. i Vistoft By). — Jordemødrene i Æ. vare vel i Reglen tillige *Bedekoner*; men vistnok kun for Kvindekjønnet, eftersom den c. 1782 beskikkede Bedemand paalagdes alene at befatto sig med Mandkjønnet (S. 206). 1720 blev Enken Christensd. Fugl († 1749, 87 Aar; g. 1698 m. Samuel Erichsen † 14, 75 Aar) beskikket til Bedekone, »baade i Glæde og i sørgelige Tilfælde«, istedenfor Karen Mortensd. Krog, som var flyttet til Aarhus. Samme Karen havde 1717 som Jordemoder og hendes efterflg. Kaldsfælle 1721 hjemmedøbt Børn (hvoraf det ene var Byfogdens), »skjøndt der var 2 Præster tilstede i Byen«. --

1805 organiseredes ifølge Forordn. $\frac{3}{2}$ s. A. en **Karantenekommission**, bestaaende af Toldinspektøren, Stedets Læge, Byskriver Sinding som Øvrighedsperson og Skipper Anders Wester som søkyndigt Medlem. —

Fattigvæsen (By og Land).

Den sidste Dag i Aaret 1729 aabnedes Kirkeblokken i **Æbeltoft** i Byfogdens, Præstens og Kirkeværgernes Nærværelse: der fandtes 6 à 9 Daler, hvilke fordeltes til de Fattige, — »deres eneste Hjælp«, siger Meddeleren Hübertz, hvad dog maaske turde være tvivlsomt, eftersom Æ. tre Aar efter havde 26 Fattige, som hver fik fra $3\frac{1}{4}$ til 13 Rdl. aarligt, tils. 120 Rdl. — 1736 fik Æ. en Stodderfoged: »et Par Vadmelbuxer til ham kostede 34 Sk., og hans Stok næsten ligesaa meget, nemlig 28 Sk.« (Hübertz Aktst. III, 136); men Klædningsstykket har neppe været nyt, eftersom en Kjortel til Kollegaen i Randers kostede $2\frac{1}{2}$ Rdl. (8 Al. Vadmel 5 Mk., Opslag 4 Mk., Underfoder, Tasker og Traad 3 Mk. 8 Sk. og Skrædderløn og Knapformer 2 Mk. 8 Sk.) — 1786—7 var der i Æ.: 5 Krøblinger og Blinde, 8—10 Sengeliggende og gamle Udlevede, 28—30 forældrelose og fattige Børn og 12—14 Fattige, som maatte overtrygle Andre. Fattigkassens Indtægtsposter vare: Tavlen i Kirken og Fattigbøssen, som ombares ved Bryllupper (11 à 13 Rdl. aarligt i nævnte to Aar), Mulkter (0), 2 Portioner af Randers Hospital siden 1764—6 (33 Rdl. 8 Sk.) og den paa Indvaanerne lignede Fattigskat (c. 62 og c. 77 Rdl.). 1800 opføres i Regnskabet: Fattigskat c. 54 Rdl., Fattigblokken c. $16\frac{1}{2}$, Bøsserne c. 5, Politibøder $6\frac{1}{3}$ og 3 Port. fra Randers Hospital 48. Det Indkomne uddeltes til 18 Fattige i Portioner fra $2\frac{1}{6}$ Rdl. (4 Sk. ugentligt) til 9 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. (1 Mk. 2 Sk. ug.); dertil kom private Almisser (Ugepenge og = kost) dels fra Byen, dels fra Landet. Hospitalsportionen tildeltes udelte og paa Livstid. —

Paa **Landet** negligeredes i Begyndelsen de udkomne kgl. Forordninger om Fattigunderstøttelse; Sognefolket vilde ikke udrede Korn og Penge, Ingen vilde være Fattigfoged, og Øvrigheden viste sig forsømmelig. En Begyndelse, Præsten Begtrup havde gjort i Vistoft i sine første Embedsaar (5: efter 1740), blev til Intet efter 3—4 Aar. Men ved Skrivelse ^{12/12} 1763 til de »velædle, velbyrdige og velærværdige« Herrer Præster i Mols Herred indskærpede Fattigvæsensdirektionen (Amtm. Baron Gersdorff, Amtsforvalter Jens Thygesen og Provst Chr. Bagge i Tved) »de ørgangne kgl., allern., højpriselige Anordninger med at tillægge de Fattige noget Vist aarligt i Korn og Penge«. Dermed tog det Offentliges Om-sorg for de Fattige Opsving paa Mols. Efter Begtrups til Herredssamlingen indgivne og af Direktionen approberede Plan bestemtes, at *Herredskassen* og *de Fattiges Væsen* skulde holdes ud fra hinanden. Til Førstnævnte skulde svares 4 Sk. af en Hel- og 2 Sk. af en Halvgaard, 1 Sk. af Bols- og Husmæud, 2 Sk. af en Tjenestekarl og 1 Sk. af en Dreng, og deraf skulde udredes Udgifterne til Protokoller, fremmede Betleres Bortførelse, afdøde Fattiges Jordefærd m. M. De Fattiges Væsen skulde tilkomme 1 Fdkr. Rug, 1 Fdkr. Byg og 4 Sk. i Penge af hver Td. Hartk., 8 Sk. af hvert Hus med Jord og godvillige Gaver i Korn og Penge fra Lods-ejerne med andre Formuende i Sognet, samt fra Præsten og Degnen; — det Indkomne skulde uddeles i fjerdingaarlige Portioner af Portionsmænd. Tjenestefolkenes Ydelse skulde fradrages deres Løn af Husbonden. Oldermændene skulde transportere fremmede Betlere til nærmeste Sogns Oldermænd, og den, som husede eller hælede omløbende Tiggere, skulde bøde 1 Mk. første Gang, siden dobbelt. — 9 Aar efter stillede Stiftsbefalingsmand Rosenørn og Biskop Bildsøe — i Anl. af Kancellisk. ^{28/11} 1772 — det Spørgsmaal til Begtrup, som samme Aar var bleven Provst, hvorledes Landets Fattige bedst kunde underholdes, og det utilladelige, overhaandtagende Betleri hemmes. B.'s Besvarelse, som var paa 12 Kvartsider, gik hovedsageligt ud paa, at de Fattige skulde underholdes sognevis, ikke godsvis, — at den engang lagte Ligning skulde bestaa uforandret, ogsaa i daarlige Aar, — at de Fattige udvalgte til Understøttelse af Herskabet og Præsten eller denne og hans Medhjælpere, — at Portionerne opkrævedes

og uddeltes af Oldermændene i hver By, — at Restancer ind-
 dreves ved Udpantning, og Moderation ikke tilstedtes, — at
 de Fattiges Bo registreredes og vurderedes ved Indskriv-
 ningen, og deres Efterladenskaber bortavktioneredes ved deres
 Død, — at Fattige, som gik udensogns at tigge, skulde
 miste $\frac{1}{2}$ Kvart af deres Portion første Gang, en hel Kvart
 anden Gang osv., — at der skulde holdes 1 à 2 af Proprie-
 tærerne lønnede Fattigfogder i hvert Sogn, som bestemt
 skulde afvise Betlere og transportere dem til næste Sogn, —
 og at Ingen under Pengebøder maatte huse fremmede Betlere
 uden Tilladelse eller give Almisser til dem. — Ordningen
 kom dog faa Aar efter atter i Forfald, saa at der ikke var
 noget offentligt Fattigvæsen i Vistoft og nok heller ikke i
 de andre Sogne fra 1770 til 1785, da der fortsattes med
 Fattigforsørgelse efter den tidligere Ordning, som ændredes
 noget ved kgl. Reglement $\frac{5}{7}$ 1803. —

En lille, særegen Indtægt havde Vistofts Fattige af
 den S. 77 omtalte Kildeblok fra 1764. Samtidigt betænkte
Kirsten Hansdatter af Egsmark (Christen Bødkers Enke?)
 Draaby Sogns Arne med 42 Rdl.; — Ejeren af Skærsø
 forbandt sig til at modtage Pengene, forøge dem til 50 Rdl.
 og svare aarligt 5 p. C. i Rente; — Reskript $\frac{17}{2}$ 1764 tillod,
 at Kapitalen maatte hefte paa Stamhuset med lige Sikker-
 hed som de 400 Rdl., afg. *Chr. Benzon* efter Erektions-
 brevet Formelding havde legeret til samme Brug. Nævnte
 Stamhusstifter havde fra først af selv bestemt 20 Rdl. til
 Uddeling Juleaften til de Fattige i Draaby (efter Sogne-
 præstens af Stamhusbesidderen begjærede Attest); men, da
 han senere fandt en af hans afdøde Moder $\frac{2}{7}$ 1711 nedskreven
 Bestemmelse om et Legat paa 400 Rdl., hvoraf Renten hver
 27de Dec. eller Tid efter anden skulde uddeles til Draabys
 Fattige blandt andre Trængende, tilførte han $\frac{26}{1}$ 1726
 Erektionsbrevet en Tillægsartikel, ifølge hvilken de 400 Rdl.
 skulde forlods udtages af hans Bo ved hans Død, og Stam-
 husbesidderne forpligtes til aarligt 3de Juledag eller Tid efter
 anden at uddele til Fattige el. Nødlidende i Draaby Sogn
 og Andre, som behøvede det, 20 Rdl. som Renter af Kapi-
 talen (— foruden de førnævnte 20 Rdl., — i Alt 40); —
 »skulde En og Anden af mine Efterkommere, som Stamhuset
 besidde, uformodentligt derudi findes forsømmelig, da,

saasnart han derom af Sognepræsten bliver advaret, bør han inden 14 Dages Forløb, under Straf at have sin Ret til Stamhuset forbrudt, samme Penge uddele . . . . .« (Hofmans Fundatser). — De 50 + 400 + 400 Rdl. Legatpenge indestaa endnu i Skærsø, hvorfra aarligt udbetales 5 p. C. Renter til Kommunekassen (!), dog ÷ 1 Kr., i Alt 84 Kr.

Bytjenere, Vægtere og Natmænd.

Bysvenden Rasmus Rasmussen i Æ. begravedes 1713 »med Sang og Klang«, — hvad der var den festligste Ligbegængelse (mere end blot »med Ringen«). Denne hæderfulde Begravelse er saameget mærkeligere, som Magistraten i Aarhus samtidigt (1715) meddeler: »Naar en Natmand, Bøddel eller Bysvend dør, da vil intet Liglaug for Betaling paatage sig den Pligt at borthære ham, og Magistraten har stor Fortræd og ikke mindre Umage ved, med det Gode eller Onde, at formaa Andre dertil« (Hübertz). I Aarhus — modsat i Æ. — synes altsaa at have hvilet Vanære over Bestillingen. Bysvendene — »Stadsbud«, »Stadtjenere« — vare Politibetjente og Fangevogtere; — i Ribe var der 2, lønnede og bevæbnede (Kinch); — i Aalborg skulde Stadstjeneren ifølge Instrux 1727 bl. A. kræve 12 Sk. (8 til Byen og 4 til sig selv) »af indlændiske Kaage og Baade, der kom fra Skagen, Grenaa, Ebeltoft, samt Limfjorden og andre Steder i Riget med Korn, Fedevarer, saltede Fisk, Brændevod, Tovværk og desl.« Ialtfald i Æ. var »Bytjeneren« (1722) tillige **Vægter** (1724 døde »Søren Tømmermand, som var Vægter, en sølle, gammel, fordrukken Stakkel«; — han har neppe faaet »Sang og Klang« ved sin Begravelse). Bytjeneren beskikkedes af Byfogden og havde 1776 i Løn: 30 Rdl. som Vægter og 12 Rdl. som Bysvend. Men den sidste Del bortfaldt, da der med Kancelliets Tilladelse 1788 ansattes et særligt Raadstuebud el. Bytjener. Som *Arrestforvarer* vedblev Vægteren at faa Varetægtspenge (24 Sk. ugentligt), »naar en sjelden Gang nogen Arrestant her

haves; -- somme Aar nogle faa Rixd., somme Aar Intet«; — »Politibetjent haves paa dette fattige Sted ingen Anden end Byens Tjener« (1804). Vægteren var tillige fra 1804 Byens *Skorstensfejer*; — Løn: 20 Rdl. for Fejning af Byens Skorstene 2 Gange aarligt + neppe 10 Rdl. ved private Akkorder (8 og 16 Sk. hver Gang af Ejere af 1- og 2-Etageshuses Skorstene, der skulde fejes oftere; S. 252). 1776 var Skorstensfejrlønnen 10 Rdl. — Det 1788 ansatte **Raadstuebud** skulde »forrette Byens Ærinder og bruges i de Politiet vedkommende Tilfælde: gjøre Opvarning ved Rettens Holdelse og have Opsyn med de Fattige (som Fattigfoged), Arresterne, Gadernes Fejning, løse Svin og Hunde paa Gaden, Indkvartering osv.« Han skulde have 30 Rdl. af Byens Kasse og »fri Bolig i Raadstuen«; men den ham tiltænkte Fribolig beholdt Vægteren til 1807, da der indkøbtes en Vægterbolig for 145 Rdl. 1810 forhøjedes de 30 Rdl. til 40. Som Skattekræver havde Raadstuetjeneren Jesper Jensen 1801 faaet et Tillæg af 10 Rdl. (senere forhøjet til 20, S. 258); dernæst tjente han lidt (højest 10 Rdl. aarligt) »som Vurderingsmand paa vore sjeldne Skifter og som Stevningsmand«; endelig var han Drejer, Barber og Frisør (S. 264). Da han 1807 udnævntes til Klokker (S. 182), blev Skrædder Svend Olsen Raadstuetjener. —

Natmændene (Rakkere, Kjeltringer) befattede sig med at slagte Heste, bortskaffe og flaa alle selvdøde Husdyr, begrave Selvmordere, hængte Tyve og fundne Lig, feje Skorstene, rydde Priveter osv. De boede, skyede af Alle, afsides, udenfor Byerne, ofte i Siden af en Bakke. Ved Æ. (hvor »Natmandens Kone, en gammel, udlevet og blind Kone«, døde 1726, og Knud Natmand 1736, 80 Aar, og hvor Natmand Morten Knudsen henrettedes 1727) have de vel haft deres Opholdssted eller øvet deres Haandtering ved »Rakkerhullet« N. for Byen og »Rakkerbækken S. for (hvad disse Stednavne tyde paa, selv om de skulle afledes af Række 3: Hund). 1794 udtalte Byfoged Fellumb — i Anl. af Forslag om døde Kreaturers Bortførelse og Nedgravning m M. —, at dette vel kunde gaa paa Omgang blandt Haandværkere og Arbejdsfolk i Forbindelse med Kreaturerne Ejere og deres Folk: »Natmænd kunde da vel herefter undværes paa sine Steder, da endog Forbrydernes

Pidskning skeer af Skarpretteren, og uærlige Slaver vorde indsendte til Slaveriet. Men undværes alle Steder kunne de ikke. Vi have en her i Sønderherred boende Natmand, som besøger Byens og Egnens Skorstensfejning. Ingen anden bekvem Person kan faaes dertil. Byen evner ikke at holde en egen Skorstensfejer (— 1804 fik Vægteren Bestillingen —). Hin Natmand er taalelig i Betalingen. Han forretter tillige Renovationen, som man vanskeligt, for ikke at sige umuligt, skulde kunne bruge sine Tjenestefolk til i en Tid, da Selvraadigheden synes at gribe imuer videre om sig hos Tjenestefolk, som mod fordoblet Løn mod forrige Tider og den varsomste Omgang neppe ere at faa og endnu vanskeligere at beholde, naar man har Noget for dem at bestille. Forresten vilde det uden Tvivl være betænkeligt at tilstede Natmænd Borgerskab, efterdi disse Folk, som bekjendt, ere endnu mere umoralske end den øvrige Almueflok, dels hidindtil have udgjort saa at sige en egen Folkeklasse, hvoraf følger, at de altid have stort Slæng af deres Lige, som vilde flokke sammen om dem og blive Byerne til desto mere befrygtende Ulempe, efterdi Folk af den Art, som derhos Intet have lært og for det Meste ere opvandt i Lediggang, neppe nogensinde ville blive gode Borgere. Hos Bønderne i fraliggende Egne kunde de maaske hellere finde Tjeneste og Ophold, om de alvorligen søge det, ej foretrækkende Lediggang og lastefuld Daad«. -- 1802 skriver F. fremdeles: »Saalænge ingen Natmand findes i Æ., og Ingen er villig til at ihjelslaa de løse Hunde, som antræffes paa Gaden, til de i Kanc. Plakat 1802 bestemte Tider, maa Ihjelslagningen bortfalde«. —

Æbeltofts Havn.

Byens Havn — hedder det 1743 — »har aldeles ingen Indtægt; Akcise og Lastpenge beregnes Kongens Kasse til Indtægt; dog skal Akcisen være oppebaaren af Byfogden i Aarene 1704—6«. Senere — ¹⁶/₁₂ 1766 — skænkede Kongen Akcisen og Havnepengene »til Betaling af c.

3000 Rdl., som en i Vigen (ø: i Bugten »Pilken«) udført Skibsbro, der skyldtes Stiftamtmand (1752—58), Gehejmearaad H. F. Lewetzaus Flid, havde kostet: ved Broen »kunde Skibene lægge til, losse og lade og ligge sikre for Vind og Bølgernes Magt og holde Vinterleje«, medens Byens faa Skuder tidligere havde maattet søge Vinterleje i Aarhus, til stor Bekostning for Ejerne i Æ. Broen blev vist bygget 1754, da »ubrugeligt Havnetømmer, skovet i Høgholms Skove, solgtes ved Avktion«. — 1768 kalder D. Atlas, som tidligere sagt, Havnen »god« (S. 94); men faa Aar efter var »alt Bol- og Synkeværket, samt Pælene fortæredt af Orm og paa mange Steder af Havet og haardt Vejr borttagne, saa at Havnen umuligt længere kunde blive staaende uden en Hovedreparation paa nogle Tusinde Rdl.«. »Intraderne gik til Prioritetshaverne, som i mange Aar dermed ikke kunde blive betalte« (Mad. Hjelmdrups Bo skyldtes saaledes endnu 1000 Rdl.). Oprettelsen af en aparte Havnekasse ved frivillige Indskud af Handlende havde vist sig til ingen Nytte, da Havnen var ubrugelig. Da Byen saaledes ikke magtede at ophjælpe den, ansøgte der 1775 om, at den af den aparte Havnekasse anskaffede Mudderpram, Havnens Materialier og det opsatte, men nu øde Materialhus maatte sælges ved Avktion, og det Indkomne, samt nævnte Kasses Beholdning fordeles mellem uprioriterede Kreditorer efter deres Obligationers Paalydende. Herpaa resolveredes, at »den aparte Havnekasse skulde blive staaende, indtil Prioriteterne vare fyldestgjorte«; — Havnen forblev, som den var; — intet Under da, at der fra de Søfarende lød idelige Klager over at skulle betale Havnepenge »til en Havn, som ikke mere existerede«. Byfoged Fellumb anbefalede 1797 »den vigtige Sag om Hjælpemidler til en Havns Bygning« til Amtmand Gersdorff: »Deres Højvelbaarenhed kjender selv Sagens store Vigtighed for den immer i Aftagelse næringsløse By, og selv har De lovet heri at sørge for det fattige Æ.'s Tarv. Visselig: D. H.'s Gavnelyst er saa notorisk, Deres varme Iver for det Dem betroede Offentliges Vel saa universel, at min Anbefaling egentligt er overflødig. Fornemmelig ønsker jeg dog, at Himlen vil føje Held og lægge Velsignelse til D. H.'s utvivlsomme Bestræbelse og bøje Regeringens Vilje og Kongens Hjerte til at understøtte

ethvert Forslag, som indeholder Middel og viser Vej til den daglig i dybere Armod synkende Bys endnu mulige Redning og Opkomst«. -- Føllumb var utrætteligt virksom som for Byens Bedste i Almindelighed, saaledes særligt for Havnens Rstitution. Han tilbagevandt til Byen det i hans Førmænds Tid af tilgrændsende Beboere Byen fravendte Havnefortov, hvorved han høstede »mange Bryderier og ubørte Olikaner og uforskyldte Grovheder og Fornærmelser af en vis Rasmus Feldballe«. Han traf fremdeles Akkord med Havnens Kreditorer, hvorved ikke alene den betydelige Gjæld, som opslugte Havneindtægterne, da han tiltraadte Embedet, tilintetgjordes; men Havnekassen endogsaa naaede til 1798 at eje en Pengebeholdning af over 700 Rdl., som aarligen forøgedes ved Renter, Akcisen og de til Havnens Istandsættelse $16\frac{1}{2}$ 1766 bevilgede Havnepenge (c. 90—100 Rdl. aarligt), »eftersom ingen Udgift havdes paa den ikke eksisterende Havns Vedligeholdelse«. (Vel var Akcisen afskaffet som selvstændig Skibsafgift ved Forordn. om Havnekommissioner 1797; men, fastsat til 13 Rdl. 2 Sk., vedblev den at blive udbetalt til Æ. af Zahlkammeret gennem Aarhus Amtstue; -- den havde i Tiaaret 1778—87 udgjort 130 Rdl. $24\frac{1}{2}$ Sk, fra knap 10 til knap 17 Rdl. aarligt). — 1798 indsendte F. Overslag og Tegning til en ny Skibsbro, hvortil behøvedes 12—16000 Rdl.; — han haabede, at Regeringen »mildeligt vilde række Haand til Havnens Istandsættelse«, — »det eneste Raad og Redning mod Byens af Handelens store Aftagelse flydende, ufejlbare Ruin«. — Det var vel ogsaa efter F.'s Initiativ, at Æ.'s Anpart i den langt fraliggende og simpelt beskafne Fædrift »Øerne« solgtes 1801 til Rasmus Quist i Havmøllen (S. 117), og at Salgssummen, 396 Rdl. stor, tillodes anvendt til Havnens Forbedring. — 1803 hedder det, at Havnens Istandsættelse maa udsættes, og at de Havnen tilfaldende Havnepenge maa udstrækkes til hele Tolddistriktet. — 1807 udlaantes for 28 Aar 600 Rdl. af Havnekassen til 6 p C. i Renter og Afdrag (til Æ. Skøvs Indbegning, S. 85); men der betingedes Ret til Opsigelse, hvis Havnen skulde komme til at bruge Pengene forinden. Og det skete, idet Byen 1821 fik en Byfoged, der, ved at handle paa egen Haand, gennemførte, hvad Føllumb forgjæves havde søgt at bevæge

Regeringen til (S. 254). Byen fik da en meget god Havn, der i mange Aar gjorde god Nytte, indtil Søormenes Angreb bevirkede, at den maatte ombygges. — 1853 anlagdes den største, c. 30 Al. lange Mole, og 1872 udvidedes Havnebassinet mod Øst, 28 Al. i den sydlige og 18 Al. i den nordlige Ende. —

Told- og Konsumptionsvæsen.

Det vistnok ældste, kjendte Aktstykke vedkommende Æ. Toldvæsen er et Kongebrev til Byens »Borgmestre (?) og Raad«, dat Kjbhvn. ^{30/11} 1556. Indholdet er: »Da der hidtil ikke var blevet givet *Sise* (Akcise) af det Tystøl, som var indført, solgt og tappet i Byen, skjøndt der efter Kongens Brove skulde gives 8 Sk. dansk i *Sise* af hver Td., som indførtes i Riget, skulde de stevne dem, som hidtil havde solgt og tappet Tystøl i Byen uden at have forsiset det, og dømme, om de vare pligtige at give *Sise* af alt Tystøl eller ej«. Dommen skulde de give beskrevet fra sig«. (Jydske Tegn. 5, fol. 107 b). Ved kgl. aabent Brev fra Kjbhvn. ^{28/5} 1566 eftergaves Borgerne i Ebbeltofft »al den *Sise*, som de skulde have udgivet af alt det Tystøl, der var solgt og tappet i Byen, mod at de herefter rigtigt forsisede alt det Tystøl, som de indførte« (Jydske Reg. 6, fol. 401). Mere vides ikke fra 16de Aarh., da der ikke synes at have været nogen særlig Tolder i Byen.

Det senere Toldvæsen havde at opkræve Told og Konsumtion, foruden de i det foreg. Stykke nævnte Skibsafgifter: Akcise og Lastpenge. *Tolden* i Æ. udgjorde 1713: 840 Rdl., — 1732—41 gennemsnitligt 458 Rdl. aarligt. Den var bortforpagtet 1749—61, hvorfor der ikke var nogen fast ansat Tolder i det Tidsrum, og Rentekammerets Korrespondance førtes med Kontroløren og Forpagteren. Ifølge Reskript til Kammerkollegiet af ^{2/9} 1672 (— s. A., Christian V's Førordning, der kan ansees som Grundlag for hele den

senere Toldlovgivning, udkom, —) maatte -- »til at forekomme Toldindtraders Besvigelse og Svækkelse af Ebbeltofts Næring — aldeles ingen Ind- eller Udskibning ske udi Igsmark- og Ebbeltoft-Vig; men alle Ladninger skulde gaa fra og til Ebbeltoft, hvor Toldsted var«. — *Konsumptionen*, som bestod i Afgift af indenlandske Varer, som søværts eller gennem Bommene indførtes i Byen og fortæredes eller formaledees der, var indført 1657, undergik nogen Forandring 1671, 1700 og 1778 og ophævedes 1851. Den udgjorde i Æ. 1697: 900 Rdl., — 1713: 735; — 1758—67: godt 1000 aarligt. I Toldforpagtningens Tidsrum 1749—61 var ogsaa Konsumptionen bortforpagtet (vistnok til de samme Mænd), men tillige baade tidligere og senere, 3 Aar ad Gangen. 1735 og 41 nævnes Kjøbm. Jens Jensen Rhode sen. (Side 125) som »Konsumptionsforp.« (1742: »K.-skriver«) og 1751—54 som »kgl. Maj.'s Toldforpagter i Æ. og Grenaa«. 1750 var Kjøbm. Isak Goe (S. 128) Forpagter, 1755—60 og 1770—75 Kjøbm. Mikkel Colding (S. 130) og 1776—78 Sidstes Sønner Christen og Niels. Afgiften var 1770—72: 935 Rdl. med $\frac{1}{2}$ p. C. Remis Lagio aarligt, — 1773—75: 880 og 1776—78: 895; — ved Avktionen 1772 skete intet Bud, og kun ved Overtalelse overtog M. C. Forpagtningen, »da han hvert Aar havde haft Tab derved«. 1741 klagede Rhode som Forpagter over, at Hans Laursen Handskemager havde indsmuglet om Natten ad Skipper Jens Christensen Kabels (S. 203, Note) Bagport ud til Marken et i en Sæk indpakket Træ med dansk Kornbrændevin, og at Niels Pedersen Kudsk havde »rejst for Fragt en Rejse til Randers uden Mileseddels Tagelse«; — H. L. fik Træet konfiskeret og en Mulkt paa 10 Rdl., N. P. en Mulkt paa 2 Rdl. og en 1 Mk. 4 Sk. i Milepenge. --

Told- og Konsumptionsvæsenets Embedsmænd (D. L. 6, 18, 5) vare en *Tolder* (tillige »Sisemester«) og — fra 1657 — en *Visiterer* el. (fra 1715) *Kontrolør*, hvoraf den første nærmest havde Chefforretningerne, og den anden Opsynet. Hin benævnes 1761 »Told- og Konsumptionsforvalter«, denne »Told og Konsumptionskontrolør«. Fra $\frac{1}{4}$ 1779, da T.- og K.-væsenet sattes i nøjere Forbindelse med hinanden, blev Tolderen tillige »*Inspektør*«, Regnskabsfører og Kasserer for Kons.'s Oppebørsel, for det Første for 6

Aar«. Samme Aar ansattes to Kontrolører i Æ., den ene som »Kontr. og Toldbetjent«, den anden som »Kontr. og Konsumptionsbetjent«; men 1794 sammensmeltedes de to Kontrolørembeder i et »Told- og Konsumptions-Kasserer-Embede«, og 1851 forenedes dette med Toldinspektør-embedet, og Indehaveren kaldtes *Tolddøppebørselskontrolør* el. *Toldforvalter*. — I Mariager havde T.- og K.-forvalteren 1787: 150 Rdl. i Løn og 1788: 188 Rdl., og T.- og K.-kontroløren 100 Rdl. + 20 i Sportler; -- i Æ. vare samtidigt Begges Indtægter, som det synes, noget større (jvfr. Kontr. Clautofts Klage 1784 nedenfor!). — I ældre Tider havde Tolderne vel i Æ. som andensteds (t. Ex. 1536—1660 i Ribe) forenet borgerlig Næring med deres offentlige Bestilling.

Til T.- og K.-personalet hørte desuden *Underbetjente* (fra 1851 »Assistenten«). 1743 præsenteredes 4 Betjente »til Troskabseds Tagelse«; — 1779 nævnes 6 samtidige »Konsumptionsbetjente«. -- 1719—30 omtales »Strandridere« (»Udridere« el. »Vadstedridere« i Ribe); saaledes Ditlev Schultz¹⁾; — de skulde forhindre Smugleri langs Kysten og anmelde Vrag; — de omtales ikke i Statskalenderne fra 1734 til 1766; men efter sidstnævnte Aar nævnes der som »Strandkontrolør i Grenaa og Ebeltoft« Asmus Witte til 1773 og derefter Andreas Hansen Schmidt. —

Toldere (»Forvaltere«, »Inspektører«)²⁾:

1. ? Hvis »Sr. Joh. Beverlin«, der har Barn i Kirke 1694 (Nille Kjerstine; Faddere: Elis. Utrecht S. 166 og Anne Kirstine Lauridsd. S. 181), har været ansat i Æ., maa det vel være som Tolder; kun han og den Flg. kaldes »Sr.«, og den Sidstes Førstefødte døbt »Johannes«: — en Mag. Hans Beverlin el. Beyerling var Hofpræst 1632. —

¹⁾ † 1741, g. m. Clara Hirtznach (S. 198), som døde 1752 »efter 5 Aars sengeliggende Svaghed«, blev begr. i de Fattiges Jord og efterlod til Værdi 7 Rdl. 3 Mk. 6 Sk. og en Gjæld paa 7 Rdl. 12 Sk. — Maaske er D. S. = »Inspektør Schultz«, Fadder i Æ. 1717; — m. H. til Titlen jvfr. S. 66).

²⁾ De følg. Lister og Personalial skyldes hovedsageligt Toldassistent B. Petersen i Æ., hvis velvilligt udlaante, af Toldarkivet uddragne Optegnelser ere udfyldte med Uddrag af Kirkebøger, Statskal. og Raadstueprot. m. M.

2. *Hans Messer* 1695, † 1701, g. 94 m. Maren Jensdatter Morup af Æ.

3. *Johan Utrecht* 1698, † 1706, g. m. Inger Sørensd. † 20, 64 Aar (S. 166). Maaske var der to Samtidige med Navnet Joh. U.; den ene var Sognepræstens Søn. 1673—77 nævnes »Lukas Utrecht i Skovgaarde« (S. 109 og 165), som 1685 var Visiterer i Kjbhvn., — mon tidl. i Æ.? Endnu 1734 er en Utrecht Fadder i Æ.

4. *Jens Rasmussen* 1711, maaske den Jens Rasmussen Bay, som 1710—11 er »ved Rygaards Strand« — og — maaske den J. R., som 1717 g. m. Gjertrud Andersd. † 31, 85 Aar¹⁾.

5. *Christen Sørensen* (Bagge?) 1724; begik Kassesvig, og, da han ikke kunde betale det Skyldige, befalede Rentekam. 1729, at han skulde afsættes og afløses af

6. *Henrich Ramshart* 1729—49, Kapt. (allerede 1711), † ¹/₁₀ 49, 82 Aar; g. m. en Datter af Ritm. Frands Conrad Rise og Dorethe Thrane p. Skæring-Munkgaard, † 1734, 48 Aar. 6 B. (Kobbersmed Henrik Ramshart tog Borgerkab i Æ. 1811 og døde 29, 87 Aar). Skolemester Niels Brun (S. 204) havde været R.'s »Haandskriver«²⁾.

Vakance 1749—61, hvorunder Byfoged Boserup var konst. Tolder.

7. *Søren Bigum* ²²/₁ 1761—75, † 81, 82 Aar, g. m. Else Clausd. Garven † 82, 80 Aar. B. er den Søren Nielsen Bigum, som 1734 var Kjøbmand i Aalborg, 1735 blev Kontrolør der, men »forsvinder der før 1747« (A. H. Nielsens Personalh. Not. S. 236 m. Rettelser i Tillæg II). Se Kontrolører Nr. 4. B. kunde 1772 ikke indbetale oppebaarne c. 129 Rdl., »hvoraf kan sluttet, at denne Betjent maa have angrebet ham betroede Oppebørsler«³⁾; han fik 14

¹⁾ »Tolder Hans Goe«, Fadder i Æ. 1729 (S. 128), har neppe været ansat her.

²⁾ 1743 beordrede »Sr. Søren Møller« (i hvad Stilling?) Kontr. Fynbo at oppebære Æ. Bys Konsumptionsintrader. — Den bl. Faddere 1740 nævnte »Niels Tolder« har maaske levet i Æ. som Pensionist (Fader til Jens Bering? S. 128.) og er maaske den »Welboren (?) Sr. Niels Bjerings«, som 1759 solgte en Del Løsøre. —

³⁾ Ligesom Nr. 4 og Toldbetjent J. Lynges 1786. 1767 løb Knud Postbud i Vistoft bort med 42¹/₂ Daler betroede Penge. Ogsaa Vejen til Amerika kjendtes da: 2 Aar forud var Biskop Hygoms

Dages Henstand; da Pengene ikke indkom, suspenderedes han, og hans Ejendomme sekvestreredes i August 72; hans Kavtionister (Isak Goe og Mikkel Colding) have vel hjulpet ham, og i November indsattes han igjen og tillodes paa Grund af Alder og Svaghed at betjene sig af Corn. Brostrup (S 206) som Fuldmægtig; to Aar efter søgte han om Embedets Overdragelse til denne, hvad dog ikke tilstodes. — B.'s Søn Claus fik 1784 en Portion fra Randers Hospital efter Byfogdens og Sogneprestens Ansøgning derom: »Et øjensynligt Bevis paa den store Guds ubegribelige Husholdningsveje i det Timelige Uddeling til Menneskenes Børn seer man paa en Person ved Navn Claus Bigum her i Byen, hvor hans Fader var Tolder. Han deponerede 1749 tilligemed Biskop Bloch i Ribe og Etatsr. Ryberg fra Aalborg Skole og erholdt Attestats 1753 med Honnør, havde derefter adskillige Prædike- og Læsekonditioner her i Landet, var formedelst sit stille, ærbare og skikkelige Opførsel i Liv og Levnet æret og elsket af Alle, men har for nogle Aar siden Tid efter anden tabt mere af sin Forstands Brug, saa at han hos Forældrene maatte have Ophold indtil Begges Død i fattige Omstændigheder; gaaer nu hos os i Stilhed, men tillige armeste Tilstand og har Intet at leve af uden medlidende Menneskers Gaver . . . .«.

8. *Hans Bjerregaard 1775—86; fra 1/1 79 »Inspektør«*; tilskjødedes 78 af Niels Colding en Gaard paa Nedergade; kunde 80 ikke faa Kammerets Hjælp til Satisfaktion for Kontr. Nøyendalls Injurier, da det var en privat Sag; forsaa sig s. A. ved at meddele Byfogden Afskrift af en til hans

---

Famulus og Hører ved Aarhus Latinskole Mag. Herman Knbr stukken af til St. Croix (over Norge), hvor han gav sig i Tjeneste hos en Advokat; han efterlod Kone og smaa Børn og en Gjæld paa 1200 Rdl. off. og 500 Rdl. private Penge, hvoraf c. 787 var indsamlet i Stiftet til en Kirke i Norge. Baade Enkebispede Hygom, den nye Biskop Bildsøe, Stiftamtmand Rosenørn og Provsterne kom derved i Forlegenhed; men »man reddede sig ud af denne Labyrinth saaledes, at Kammerraad Gertsen, Borgmester i Aarhus og Stiftamtmandens Fuldmægtig, erbød sig at betale samme Kollektpenge, om han maatte nyde Exspectance paa at blive Forstander udi Randers Hospital efter Forst. Fosses dødelige Afgang og, hvis G. skulde dø forinden, skulde den kommende Forstander betale G.'s Arvinger besagte Penge«.

Erklæring sendt Angivelse fra Kobbersmed Niels Handrup¹⁾; bekræftedes Juli 85 i sit Embede; indskærpedes Juni 86 sine Pligter; lod $\frac{29}{8}$ 88 holde Avktion over »sin Gaard og nogle Løsøre formedelst indløbne Omstændigheder« (Gaarden solgtes ikke); † 98, 73 Aar, fandtes druknet i en Brønd paa Gaden udenfor hans Dør; — Avktionen over hans Efterladenskaber indbragte 74 Rdl. (»Intet at arve«); — hans Hustru Birg. Cathr. Kjellerup var død 84, 38 Aar, efterlad. 3 D. paa 6 à 13 Aar.

9. *Christian Rosen*, »Tolder og Konsumptionsforvalter« 1786—94, »Inspektør« 1794—96²⁾, f. 33, † 1820 i Nysted, g. m. Elis. Kjerstine Sletting. Børn: Frederik Carl f. 87, † 47 som Præst i Kjættinge, og Charl. Eleonora f. 99, g. 21 m. Præsten Fog i Horbelev. R. stillede 86 Kavtion paa 300 + 100 Rdl.

10. *Rasmus Polder*, Insp. fra $\frac{18}{3}$ 1796; nævnes allerede 88 som konst. By- og Herredsskriver; Forligskomm. 1800 s. m. Byskriver Kjærulf; konst. i dennes Sted 1804; lod 1805 holde Avktion over 2 Heste, Køer, Faar m. M. (314 Rdl.); f. 1759 i Stokkemarke, entl. $\frac{7}{3}$ 1836, † $\frac{22}{1}$ 38; g. m. 1. $\frac{8}{5}$ 95 i Kjbhvn. Cathr. Jansen f. Søndergaard, f. 47, † 96, — 2 $\frac{27}{6}$ 98 Anna Dorthea Svendsen f. 71, † 54. Søn: Orlogskapt. A. C. P. (se Erslevs Forfatterlex., Suppl. II. 688) f. 99, g. m. Cathrine Cecilie Hanssen (se Apoth. Hiemdrop sen.), som 2 G. g. m. Amtsforv. Siemsen i Æ. R. P.'s Søster gift med Lærer Korsgaard (S. 206).

11. *Lauritz Villh. Strandgaard*, fra Maj 1828 til Dec. 36 konst. Told- og K.-Overbetjent i Betr. af Insp. Polders Alder, Insp. Dec. 36, fra 51 Toldforvalter i Grenaa, Kammerr., Justitsr., entl. 75, R. af D., † $\frac{26}{2}$ 91, 87 Aar, g. 30 med Sara Sofie Leerbech fra Næsborg Præsteg. S.'s Fader blev 1824 Toldinsp. i Aalborg (Nielsens Person. Not. S. 231). Se S. 141.

¹⁾ en yderligt fattig Mand, der formentligt omkom paa Isen, da han i Jan. 89 gik fra Samsø til Fastlandet med 2 Børn, og som vist boede paa Hjørnet af Overgade og Handrupgyden, saa at denne vel har Navn efter ham.

²⁾ Tolderen Nik. Normanny, som døde i Æ. 1790, 61 Aar gl., levede der som Pensionist; han efterlod 3200 Rdl. til sin Enke Cathr. Elis. Schou, som døde 1808, 72 Aar og efterlod 2 D., — Julie Judithe og Kjerstine Marie, 46 og 43 Aar gl.

12. Christofér *Bay*, Oppebørselskontr. $^{21/5}$ 51. m. Prædikant af Toldforv. Febr. 52, Kammerraad, † $^{30/4}$ 68, 66 Aar. Sønnen Mads Johan Valdemar B., Sagfører i Æ., † $^{27/4}$ 92.

13. Thomas *Andersen*, Oppebørselskontr. $^{7/8}$ 68, D. M., dekor. m. Redningsmedalje, † $^{15/7}$ 72, 62 Aar.

14. Adolf *Fibiger*, Toldforv. 72—79, cand. polit., forfl. til Viborg $^{12/3}$ 79, g. 73 m. C. M. S. C. Pedersen.

15. Frederik Henrik *Breyen*, Toldforv. fra $^{30/5}$ 79; $^{9/9}$ 80 tillige konst. Amtsforv.¹⁾

Kontrolører (fra 1794 »Kasserere«):

1. »*Jakob Nielsen*, Visiterer i Æ.«, hvis Hustru var Fadder p. Helles 1672; maaske = Jakob Nielsen Rentz (Søn

¹⁾ Ved kgl. Resol. $^{21/12}$ 1824 oprettedes i Æ. fra $^{1/1}$ 25 en særskilt *Amtstue* for de af Aarhus Amtstuedistrikt udskilte Herreder: Østerlishjerg, Nørre-, Sønder- og Mols, samt indtil videre Sønderhald H. paa nogle Sogne og Godser nær. Førstnævnte Herreds 9 Sogne deltes $^{1/4}$ 67 ligeligt mellem Amtstuerne i Aarhus, Randers og Æ.: den sidste beholdt Thorsager, Bregnet og Mørke. — *Amtsforvaltere*: 1. Ulrik Chr. Fr. *Aagaard*, besk. $^{22/1}$ 25 fra $^{1/1}$, tidl. Fuldm. ved Amtstuen i Vejle, Kammerr., Medstifter af den $^{26/10}$ 29 oprettede Sparekasse for Æ. By og Omegn, Stænderdep., forfl. 41 til Thisted, senere Nyborg, Justitser., R. af D. 45, D. M. c. 63, † 64. »Fra Ebeltoft og fra Hobro — En herlig Mand de sendte — Og, hvis Du ej mit Ord vil tro, — Gid blot Du kendte Aagaard!« — 2: 12te Vers i en Vise paa 55 Vers, der handlede om Stænderdep. og for $^{1/2}$ Aarh. siden blev sunget paa Æ. Gader af en Jøde Kühriell fra Horsens. — 2. Niels *Juel*, besk. $^{22/12}$ 41, tidl. Landvæsenskomm. i Hjørring Amt, Justitser., forfl. $^{28/10}$ 45 til Hjørring Amtstue, Landinsp., R. af D. 47, D. M. — 3. Martinus Braem *Galschjot*, besk. $^{11/2}$ 46, tidl. Fuldm. under Rentekam., Kammerr., forfl. $^{18/3}$ 53 til Skanderborg Amtstue, R. af D. 69, Justitsraad. — 4. Christen *Ovesen*, besk. $^{18/3}$ 53 fra $^{1/4}$, tidl. Fuldm. ved Vejle Amtstue, Kammerr., D. M. 51, R. af D. 61, entl. $^{22/6}$ 64 fra $^{30/6}$, † $^{27/9}$ 65, 76 Aar. Under ham var Fuldm. Hude, hvis Datter, f. i Æ., 1893 blev den første kvindelige Dr. phil. her i Landet; — efter O. var Fuldm. Joh. P. Martin *Ibsen* (cand. pharm., kgl. Hofapotheker 81) konst. fra $^{29/6}$ 64. — 5. Vilh. Godske (v.) *Siemsen*, besk. $^{17/3}$ 65 fra $^{1/7}$, tidl. Landinsp., Oberst, R. af D., entl. $^{29/7}$ 78 fra $^{1/11}$. Se Tolder Nr. 10. — Efter S. har Embedet været bestyret ved Konst. af Fuldm. Harald Rolf Viggo *Siemsen* (Forriges Brodersøn, Telegrafist c. 65—71, Branddirektør i H. til Lov $^{14/5}$ 70 og Vedtægt $^{18/7}$ 74, † $^{26/5}$ 80), Fuldm. Anders Peter Sørensen *Munch* fra $^{20/3}$ til $^{1/7}$ 80 og Toldforv. *Breyen*. — (Meddelt af Toldassist. B. Petersen).

af Silkefarver N. Rentz i Kjøbhvn.?), som s. m. Borgmester Povl Christensen, Lavrids Rasmussen, Søren Rasmussen, Søren Knudsen og Søren Sørensen Rhode underskrev Enevoldsakten 1661 som Æ.'s Repræsentant, og som døde 1704 (Hustru † 1693; — Lisbeth Rentz † 1694). En (anden?) Jakob Nielsen er nævnt S. 108—41—65 og 91.

2. Peder *Munk*, Vis. 1706, Kontr. 1715—33, † 33, 80 Aar, g. m. Marie Fil, † 25.

3. Peder *Fynboe* 1734—48, † 49; g. m. Anne Møller † 63, 64 Aar, da fig. Børn nævnes: Niels Vagtm. v. Kavall.; — Peder, død tilsøs (?); — Christian, 16 Aar; — og 3 D.: Ellen Marie i Hjemmet (f. 34, † 77, g. m. Præsten Buchholt i Hvorslev), Marie Kirstine i Salling og Anne Margr. i Kjøbhvn.

4. Søren *Bigum* 1751 (?)—60, se Tolder Nr. 7.

5 a. Christian *Larsen*, Toldbetj. 1761—82. »Febr. 88 Avktion over i Nov. f. A. udlagt Gods hos Kontr. L. i Anl. af en ham overgaaet Døm« (der indkom 31 Rdl.). »1799 Avktion over i Hoed afdøde, ugifte, forrige Kontr., nu Pensionist L.'s Efterlad.«.

5 b. Fredr. Chr. *Nøyendall*, Konsumptionsbetj. 1779—82, entl. »uden videre« ²³/₁₂ 82. Han »kunde ikke skrive sit eget Navn uden med Besvær«, men sørgede i sin korte Funktionstid troligt for, at mange Andre fik rigelig Øvelse i at skrive det. Allerede 1779 dømtes han til at tilbagelevere Th. Willum 9 Sk. Malt og betale ham 3 Rdl. for Opholdelse og til Sagens Omkostninger, samt bøde 3 Rdl. til Kongens Kasse for Udeblivelse uden lovligt Forfald fra Konsumptionskont. ¹⁸/₃ Kl. 1—3. 1780 dømtes han til at betale 101 Rdl. til Tørslefs Dødsbo, og 1781 gav han godvilligen Anvisning paa 51 Rdl. af sin Gage og Procenter til Skifteforv. i samme Bo. 1779—80 indstevnedes han af Tolderen Bjerregaard for fornærmelige Beskyldninger i Klageskrifter til Toldkammeret og Stiftsbefalingsmanden, hvori han havde angivet, at B. havde ladet noget Kandis, 13 Stænger Jern og 1 Fustage Svedsker fra Grenaa passere uden Toldseddel, taget det med Gevalt fra N. og paalagt Bonden, der kom med Sagerne, at sige, at han havde tabt Seddelen; — desuden havde N. mundtligt overfuset B. og ilde tiltalt ham, været forsømmelig med at møde paa Kontoret, gaaet B. forbi i Kontorets Sager

og forbudt Folk at gaa til ham. N. beskyldte senere B. for, at han havde slaaet ham, saa at han maatte retirere over et Led, og at han havde ladet male uden Seddel. $\frac{2}{4}$ 81 blev N. dømt til at betale 4 Mk. til Æ. Fattigkasse og paa Thinge give Byfogden og Tolderen oprejsende Erklæringer for Injurier $\frac{3}{11}$ 80 og for grov Adfærd, fremdeles at bøde 12 Rdl. til Æ. Fattigkasse, 1 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. til Justitskassen og 6 Rdl. 4 Mk. i Sagens Omkostninger, endeligt for Opsætsighed mod Kammerets Ordre, Overtrædelse af Forordn. ang. Konsumpt. og uhøflig Begegnelse af Byfogden og Bjerregaard at være Kammeradvokatens Tiltale undergiven. Kammeret eftergav N. i Juni Forseelsen med Ulydighed »for denne Gang«; — men i Avgust afrejste Kontroløren fra Byen med Kone og Børn uden Permission, uden at have fyldstgjort Dommen og uden at komme tilbage. Den oprejsende Erklæring var han udebleven med i 19 Thingdage à 4 Mk.; men, da Beskyldningerne vare mortificerede, frafaldt de Injurierede disse Penges Betaling; Bøderne til Fattig- og Justitskassen ansøgte der om at maatte tilbageholde af N's Løn og tillagte Procenter; — Toldkammeret betalte 1782 Bøden paa 12 Rdl. og befalede, at N. ikke maatte faa sit Tilgodehavende af Gaver og Procenter (114 Rdl.) udbetalt før dets nærmere Ordre.

6 a. Daniel *Melby*, Toldbetj. 1783, Kasserer 1794—98 (99), g. 86 m. dydzirede Jomfru Anne Christine Rhode (S. 130).

6 b. Jakob *Clautoft*, Konsumptionsbetj. 1782—95, † 1808, 70 Aar, efterlad. Enke og en umyndig Datter. C. var — efter Søren Rostveds korte Konstitution (S. 206) — Nøyendalls Efterfølger, — og Efterligner. Allerede 1783 (?) stevnedes han for Kur og Medikamenter til en Kirurg i Æ. (Berg?) og Aaret efter for resterende Husleje til Kordegn Holm, som lagde Beslag paa hans Effekter; — da han 1783 havde klaget til Stiftamtmanden over, at hans Værelser vare opsagte ham, og at han ikke kunde faa andre til Leje, ordredes Byfogden til at skaffe ham nogle. $\frac{14}{3}$ 85 dømtes han til at betale 1 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. i Sagen med Holm og fremdeles til at tilbagelevere Betjenten Anders Hald 60 p. C. af nogle konfiskerede Varer (c. 31 Rdl.) og betale ham 16 Rdl. i Procesomk., samt bøde 1 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. til

Justitskassen for udvist Trættekjærhed; — Hald havde tilbudt at nøjes med det Halve for at undgaa Proces. Aaret efter blev C. ved Dom tvungen til at betale Sr. Egebergs Regning paa c. 17¹/₂ Rdl. Derimod vandt han 1787 en Sag med Kontr. Larsen, som maatte betale de under Sagen omhandlede 15 Rdl. med Renter og Procesomk. — Udfaldet af en anden, samtidig Sag kjendes derimod ikke. C. havde konfiskeret 2 Sk. Ærter, som skulde indkomme til Landraad de Schleppegrell, der boede som Pensionist i Æ. (indtil Bortrejse 1796; se S. 143). Denne kom med sin Søn, en Husarløjtnant (Christian Vilhelm?), paa Toldkontoret og kaldte Kontroløren i Tolder Rosens og Hustrus Paahør »en skidt Karl«, »en Daarekiste-Karl«, »en Knægt, der skulde have 100 Stokke-Prygl«. Da C. gik forbi Landraadens Gaard, stode dennes tre Sønner, alle Løjtnanter, i Porten, gik efter ham og overfaldt ham paa offentlig Gade ved højlys Dag med Hug og Slag med deres Stokke baade i Hovedet og paa Kroppen, skubbede og stødte ham, slog Kjæppen af hans Haand og Hatten af hans Hoved, traadte paa Hatten, tog fat i hans Skulder osv. indtil det lykkedes C. at retirere ind i en Forstue. Hovedmanden for Overfaldet negtede dog bagefter i en Kjøbmandsbod at have slaaet og vilde have Satisfaktion. 1788 fik C. benef. paup. til Sags Udførelse mod ham. — Nogle Aar tidligere — 1784 — var C. »bleven groft beegnet af en ubenævnt Borger m. Fl.« Samtidigt med, at han klagede herover til Stiftamtet og forlangte Beskikkelse af Kammerraad Behr til Forsvar, »besværgede« han sig over at være ansat til 1 Mk. 4 Sk. i Delinkventpenge, medens Tolderen, som havde Hus, kun var paalignet 1 Mk. 12 Sk. Amtet fandt Besværingen ubeføjet, da Byfogden oplyste, at C. var ugift, havde Penge paa Rente og ikke svarede nogen anden Skat, medens Bjerregaard havde Kone og Børn, betalte Renter af Huset til Kirken og Grund-, Vægter- og Sprøjteskat, og Begges Indtægter vare omtrent ens, idet C. havde 100 Rdl. i vis Løn, og B. som Konsumptionsforvalter kun 30 Rdl (og som Tolder . . . ?), og af Overskudsprocenter (ca. 130—70 Rdl. aarligt) foruden Sportler havde de ligemeget. »Jeg har mundtligt — skrev Byfogden til Stiftamtmanden — betydet C. hans Besværinges Urimelighed; men, hvor der er et fortræden Sind og ond Vilje, der kan

ingen Overtydelse finde Sted; dog, dersom D. Exc. naadigst vilde tilholde ham at fatte et roligere og fredeligere Forhold i denne som i andre Dele hos hans Medmennesker, kunde det maaske have sin gode Virkning«. Det synes dog ikke at have frugtet; thi 1786 klagede C. over ikke at have faaet udbetalt $\frac{1}{3}$ af Skriverpenge for Korn, der formalede til Brændevin, — og 1789 over hans — dog modererede — Ansættelse i Fattigskat.

7. Vilh. Conrat *Albertus* 1799—1809, tillige Væjer og Maaler, forfl. $\frac{26}{6}$ 09 til Assens.

8. F. A. *Warberg* $\frac{14}{8}$ 1809—15 (16), tidl. Konsumptionsbetj. i Nibe; klagede 1818 over Eftermandens Maade at betale hans Pension paa.

9. Fredr. Carl *Fischer* 1816—24, Krigsraad, Medlem af Karantænekomm. (S. 270); forfl. til Kolding.

10. Hans Didrik *Grove*, konst. 1824, Hofjunker, kom fra Marokko og forflyttedes til Præstø 30.

11. L. V. *Strandgaard*, konst. fra Okt. 30 til April 31; se Toldere Nr. 11.

12. C. *Bay* fra April 31 til Juni 51; se Toldere Nr. 12. —

Underbetjente (fra 1851 »Assistenter«).

Af 18de Aarh.'s Betjente, hvis Navne, men ikke Pladser i de 5 følgende, fortløbende Rækker kjendes, anføres her nogle enkelte: Mikkel »Betjenter« 1732, Søren *Kjærulff* 1743, Jens *Hindsen* 1743 og 69, Peder *Vinter* 1746, Chr. *Flander* 1779, Hans *Casper(sen)* 1779 og 82 (Skifte efter hans Kone 88; fallit) og Joh. Martin *Zöllner* (S. af Guldsmed Z.; »hos Byfogden« 86; g. 88 m. Dorthe Marie Pedersd.). —

I. Johan Josef Joachim *Schweigert*, Kapt. Cramohus Tjener 1788; afsk. 1822 m. 30 Rdl. Sølv i Pension, † $\frac{28}{9}$ 22, g. 1790 m. Ellen Margr. Nielsd. Høeg. — Peter A. *Kastrup* † $\frac{21}{11}$ 1824. — Axel Møller Mørck *Drastrup*, forfl. til Skjelvær 25. — Jens Mathiasen *Heis* † 35, 71 Aar. — Laurits Simon Fredr. Chr. *Hellesen*, forfl. til Frederikshavn 40, g. 40 m. Birgithe Sofie Munk. — Peter Chr. *Blegvad* † $\frac{24}{12}$ 41, 49 Aar. — Andreas Peter *Nexø*, Krydsbetj. 43. — Christian Anthon *Siegumfeldt* til 66, tidl. Tobaksfabr., g. m. Dorthea Elis. Marie Hielmdrop. — Poul Rasmussen *Sørensen* † $\frac{17}{7}$

79. — Birgithus Bernhard Gert *Petersen* af Æ. fra $\frac{1}{3}$ 79 (S. 280 og 84, Noter).

II. Anders Jensen *Hald* 1779 (= And. Jensen Bødker 1770?), afsk. 95 form. Alderdom og Svaghed med 16 Rdl. i P., † 95 m. fallit Bo. — Ole *Hald*, Forriges Søn, afsk. 1828 form. Alderdom og Svaghed m. 30 Rdl. Sølv i P., † 28. — Carl Peter *Dahl*, forfl. til Frederikshavn 30. — Johan Peter *Mathiesen*, forfl. til Nykj. paa S. 33. — Jens Jensen *Neesbye*, forfl. til Roeskilde 37. — Rasmus Cornelius *Jansen*, afsk. 51 m. P., se Side 141. — Adam Stormkrantz *Tribler*, f. 1804, † $\frac{26}{4}$ 79, g. m. Mette Kirstine Møllerup † 87 (en Søn, f. 46 i Grenaa, Toldkontr. i Aalborg). — Chr. Sofus Martin *Anchersen*, forfl. til Aalborg 80. — Carl Andreas August *Rybsahm*, Aspirant fra Dec. 80, Assist. fra $\frac{1}{11}$ 84, S. af Distriktslæge R. i Æ.

III. Jens *Skousen*, afsk. 1811 m. 24 Rdl. i P. p. Gr. af lang Tjeneste, † 15, g. m. Marie Cathr. Hindsen † 19. 5 B. — Thomas Chr. *Jakobsen*, afsk. 22 m. 30 Rdl. i P., † 28, 54 Aar. — Carl Magdaluus *Berg*, forfl. til Storehedinge 24. — Carl Henrik *Orm*, forfl. til Viborg 40, men † i Æ. 51, 63 Aar, som Pensionist. — Jens Peter *Grarup* † $\frac{7}{3}$ 43, 35 Aar gl., paa et Bal, formentligt af et Slagtilfælde. — Jens *Bay*, exam. jur., afsk. 51 m. P., † 52, 50 Aar. — Franz Überfax *Wollers* v. Boeslum Strand, forfl. til Varde 52.

IV. Jens *Lynge*, afsk. 1786 p. Gr. af Defravdation. — Jens Christian *Hjuler*, fik 8 Mk. i Ugeløn og fri Bolig i østre Konsumptionsbod; gav tidl. 4 Rdl. i Leje; var tillige Ligbærer (S. 182); afsk. 34 med 36 Rdl. S. i P. og Fribolig i nævnte Bod; † Maj 36, 84 Aar. — Carl Vilh. Jensen *Bostrup*, forfl. til Assens 37. — Carl Vilh. *Printzlau*, Krigsass., forfl. til Svendborg 39. — Johan Georg *Wiggers*, forfl. til Hjerting 46. — Jørgen Andreas Cato *Muusmann* fra Jan. 46, ansat v. Boeslum Strand 52, v. Rugaard Strand 54, † Juni 72. — Hans Jensen *Thuesen*, ved Rugaard Strand 72, D. M.

V. Peter *Larsen* 1799, forfl. til Randers 1800. — Ezekiel *Grønlund* † 14, da Konen, separ., tjente p. Villestrup Mølle; u. B. — Rasmus Adolf *Lehrmann* fra Aarhus, afsk. 45, † $\frac{7}{4}$ 49, 76 Aar; se S. 214. — Andreas Carl Hendrik *Frederiksen*, forflyttet til Nyborg 49. — Henrik Clausen

Behrmann, p. Helgenæs 51, i Strands 71, † 78. — Jens Jakob Larsen *Danefærd*, Medhj. i Strands 78, entl. 79. — Jens *Mikkelsen*, Medhj. i Strands, forfl. til Randers 82. — Jens Møller Ole *Selmer*, Løjtn., Medhj. i Strands 82, Assist. ²³/₂ 83, boer paa Klokkeholm. —

Blandinger fra 18de Aarh.

1. I **Parykskat** betalte Æ. 1710 67 Rdl. 4 Mk. 2 Sk. o: Skat af 9 Parykker, 3 Fontanger ¹⁾, 23 Topper og Sætter, samt ¹/₆ af Folkelønnen. I Randers fandtes 58 P. og 79 T., i Mariager 14 P. og 22 franske Sæt ²⁾. ¹⁴/₁₁ 1710 bad Byfoged Redlich i Æ. om Byens Fritagelse for Skatten: »Folk i Æ. bære Parykker mest af høj Nødvendighed, og som knap ere 1 Rdl. værd; deres Koner bære tarvelig Dragt paa Hovedet, som bestaaer mesten Del udi en sort Silke- eller Taftes Hue med et Par Rader sorte eller hvide Kniplinger af ringe Værdi opsat paa; — de af ringe Evne, som Haandværksfolks Kvinder og deslige, bære højere opstukne Huer end de andre, omendskjøndt at samme Hoveddragt dog i sig selv ikke er af nogen Konsideration. Det var langtfra ikke saadanne prægtige Hovedtøjer og Fontanger, som Tjenestepigerne havde«. ¹²/₁₁ meddelte Biskoppen til Amtmanden, at Passagerer fra Kjbhvn. berettede, at Parykskatten skulde kaldes tilbage, og en **Kopskat** af Mennesker og Heste sættes isteden (Hübertz). Muligvis har denne Tilbagekaldelse foranlediget den Misforstaaelse, at Parykskatten ikke behøvedes at betales for 1710; — Febr. 1711 forlangte nemlig Amtmanden Erklæring fra Præsten paa Helles om, »af hvis Aarsag han havde udeladt sin

¹⁾ o: Haarfrisurer, der havde Navn efter Hertuginde af Fontanges † 1681; — de bestode i mindst et Spand høje, med Messingtraad afstivede Toppe af Flor, Kniplinger og Baand for paa Hovedet og stode lige overende eller hældede lidt skraat forover.

²⁾ Den eneste Parykmager i Æ., der udtrykkeligt nævnes i Kirkebogen, er Oluf Raun † 1774, 77 Aar gl., se S. 133. —

Sognedegns Paryk af sit Mandtal«. Kopskatten blev 1—48 Rdl. for en Voxen, indtil 16 Rdl. for Børu og 2 Rdl. for en Hest. — **Folkelønnen** var 1710: for en Karl 4 Sletd. (à 4 Mk.) à 4 Rdl., for en Pige 2 Sletd. à 2 Rdl. halvjaarligt, »maaske med Tillæg in natura« (Hübertz). Et halvt Aarh. senere: en Avlskarl 14 Rdl. helaarligt, en Kudsk 12, en stor Dreng 8, en Brygger- og Kokkepige $4\frac{2}{3}$, en Stuepige $5\frac{1}{3}$, en Amme $6\frac{2}{3}$, en Sommerhyrde 4 og en Vintertærsker 4; en Arbejdsmand fik 1 Mk. pr. Dag foruden Øl og Mad (Begtrup). 1638 havde en Pige faaet 7 Mk. i Sommerløn. —

2. I Anledning af Henrik Petersen Piehls (Fiils?) Ansøgning om Privilegium til at drive **Farveri** i Æ. erklærede Byfogden 1717, at der ingen privil. Farver var i Grenaa, men en Kone, som farvede for Folk, og det var godt, at en saadan Mand var i Æ. for Mols og Sønder Herreder, da Folk saa slap for at sende deres Tøj til Randers, Aarhus, ja Flensborg og Lybæk, hvorved de ofte havde taget stor Skade ved Bedrageri (Hübertz). Er Farveriet blevet bevilget og indrettet dengang, maa det vel senere atter være ophørt, siden det hedder, at Kjøbm. Isak H. Goe c. 1730 oprettede et priv. Farveri. Denne, som havde Bevilling til at sælge Farveriet til Hvemsomhelst med Forventning for Kjøberen om allern. Privilegium, nødtes til at sælge 1771 (S. 128). Farveriredskaberne bestode da af »1 Blykippe paa 4—5 Tdr., 1 Kobberkjedel i Grue p. 2 Tdr., 2 mindre p. 4 og $\frac{1}{4}$ Td., 1 Presse m. Behør o: 1 Klasse, 12 St. Brædder og nogle gamle Prespapirer«. Kjøberen — Oberstløjtn. Hoff —, som var i Forlegenhed med Farveriet, vilde gjerne overlade det til en Anden for billig Betaling. Emanuel Randlef g. m. Johanne Pedersd. fik Bevilling 1776, men maatte sælge 1780. 1786—87 nævnes Farver Østergaard, g. m. Joh. Cathr. Kjellermann. Aaret efter indhentedes Byfoged Ditlefsens Betænkning over Farver i Grenaa Joh. Fredr. Struchs Ansøgning om Henlæggelse af Æ. Farveri m. Privil. til Grenaa Farveri. C. 1796 ansøgte Johan Thomsen om det Samme; men Byfoged Fellumb erklærede: »Vel er her ingen Farver, og ingen kan ernære sig; følgelig kan heller ingen nedsætte sig her; altsaa behøver Farveren i Grenaa ikke at befrygte Afgang i sin

Næring herfra. Men, skulde en heldig Stjerne oplive Æ. By til Velstands Befordring og Fremme, vilde Privilegiet blive Tvang mod Byens borgerlige Rettighed«. —

3. 1741 »blev jeg — fortæller Provst Begtrup — begjæret af Præsten sal. Hr. Boesen i Æ. i hans Sted sammen med Præsten paa Helgenæs at følge en **Delinkventinde** til sit Rettersted, fordi hun i Dølgemaal havde i Helgenæs Præstegaards Udhuse født et dødt Foster; hun var et ganske vankundigt Menneske og stedse bekendte, at Fosteret ikke alleneste var født dødt, men ej heller havde hun gaaet dermed til Tide; hun grov det derover ned selv i Jorden og mente ej at have gjort nogen Synd derved, som hun burde dø for; — kort sagt: hendes Dom var fældet, Skarpretteren kommen, og Dagen forhaanden til Dominens Exekution; — tidligt om Morgen, hvor vi begge Præster med Amtmandens Fuldmægtig Mons. Chr. Hasselbalch (Ejer af Rødegaard i Vistoft) ligge endnu paa vor Seng hos Mons. Isak Goe, kommer Byfogden Redlich ind i Kammeret til os og raaber os i Ørene: »Bøddelen er død! — Bøddelen er død!« En halv Time efter han var kommen i sit Herberg, blev han rasende, og imod Morgen døde han. Amtmandens Fuldmægtig lod strax den Karl eller Dreng, Skarpretteren bragte med sig, hente til sig og tilspurgte ham, om han turde forrette Exekutionen; han svarede Nej. Imidlertid hastede det med Bøddelens Begravelse, som der i Byen skulde være Marked Dagen efter, og de bleve færdige med hans Begravelse mod Middag samme Dag, og, da de bar ham hen, tillod de Delinkventinden efter sin indstændige Begjæring at ringe Raadstue-Klokken over ham, og, da vi Præster ikke kunde bringe den vankundige Tosse i sine Synders Kundskab, resolverede vi til og lod en Memorial indløbe til Hs. Maj. og tilbad hende Livet; vi bleve bønhørte, og hendes Dødsdom blev derpaa modereret, og hun skulde skikkes til Tugthuset i Kjbhvn. paa Livstid, hvor hun endelig døde«. (Begivenheden er kort omtalt i Æ. Kirkebog). —

4. Tidligere (S. 245—7) er given en Fortegnelse over Byfoged Boserups Ejendele 1753 for at vise, hvorledes det saa ud inde og ude hos en højtstaaende Embedsmand i Æ. for 1½ Aarh. siden. Som Pendant dertil aftrykkes

her — ligeledes efter Skifteprotokollen — et Register over, hvad Hans R. Buchtrup (S. 127) ejede ved sin anden Hustrus Død 1741, for at give et Billede af **en velstaaende Kjøbmands Bjem** i Æ. til samme Tid. — I *Dagligstuen*: 1 langt Fyrrebord med aaben Fod, 1 Slagbænk, (hvori 5 Dynere, 6 Hovedpuder og 1 Par Lagener) med Skammel, 1 Egekiste med Jernbeslag, 1 lidet udhugget Skrin (Børnenes), 2 gamle Læderstole og 1 højrygget Træstol, samt 4 Gardiner m. 2 Kapper. I *Portstuen*: 1 lakeret Slagbord med 2 »Geridoner« (S. 246), 1 Egedragkiste m. Laas og Beslag og 4 Skuffer (hvori: 1 Bygkorns og 1 Blaargarns Drejlsdug, Konens og Børnenes Lintøj, 2 Kaaber af brunt Taft med hvidt Multum under og af sort Damask med Graaværksfoder under, 3 Kjoler af sort og grønt Damask og brunt Taft, 3 Skjorter af sort og grønt Damask og brunt Stof, 3 Andrienner (S. 246) af Sirts, rødt Taft og Danzigertøj, 2 Cantusser af grønt Damask og brunt Tobin (S. 247), 1 rødstribet Kannevas Trøje, 1 Tobins Klokke og 1 Snørliv), 3 Ruslæders Stole, 1 rødmalet Himmelseng med Karnis og 4 Stykker Ombæng m. Kapper af Danzigertøj (i Sengen: 1 blaatærnet Overdyne, 3 blaastribede Bolster-Underdyner, 3 blaastr. Hoveddyner af Vadmel, Bolster og Olmerdug, 2 blaastr. Hovedpuder og 1 Par Blaargarnslagener), 1 anden Egedragkiste med Beslag (hvori: 5 Par Hørgarns Lagener, 3 Par finere, 2 Par grove Hørlærreds Pudevaar, 2 P. finere, 4 P. finere med Kniplinger og hvid Søm for), 1 Spejl med forgyldt Ramme og Krone over, 11 smaa Skilderier, 1 brunmalet Egekiste m. 5 Jernbaand og rødt Beslag (hvori: 2 blaastribede Bolster-Underdyner og 1 Overdyne af Kramolmerdug 3: fin, kjøbt O.), 1 rødmalet Egekiste m. Jernbeslag og Vaaben paa (hvori: 1 hjemmegjort Olmerdugs Overdyne) og 1 brunmalet Ege-Halvkiste m. Beslag, Laas og Hængsel (hvori: 2 Olmerdugs Hoveddyner m. blaa og røde Striber). I *Nystuen*: 1 brunmalet Slagbord, 1 Spejl m. sort Ramme, 4 Gardiner m. 2 Kapper, 1 Stueuhr m. Federal, 1 Lænestol og 12 Stole m. Ruslæders Betræk, 1 gl. Stol, 1 lakeret (?) Thebord og Bræt, 1 Koldskaalskovs og 4 Hollands Krukker, 1 malet Dragkiste af Eg m. Beslag og 4 Skuffer (hvori: 6 Foldknive, 6 brunskaftede ditto, 2 andre Knive, 6 Katekismer, 6 ABC'er, 4 Bundter Knapper

og 6 B. »adskillige Colør Camellior« og 1 Christentøj til Børn, 21 Duge, 57 Servietter, 6 Haandklæder og 6 Par Lagener af Hør- og Blaargarn i Lærred, Bygkorn og Drejl), 1 liden malet Dragkiste med Beslag og 3 Skuffer m. Børnones Tøj, 1 brunmalet Skab med Beslag, 2 Laager, Laas og Nøgle og Skuffer til Specerier og Urter til Husholdningen (derpaa opsat: 6 Par Thekopper, 1 Tinkaffekande og 1 thepotte m. Fade), 1 brunmalet Skriveskatol (med Brevskaber og Skrivematerialier) og 1 brunmalet Skab med 2 Laager til at hænge Klæder i og et andet at sætte udi. Sølv: 2 Skaale paa 7 og 24 Lod, 2 Sukkerbøsser p. 8 og 16 L., 2 Sukkerfade 15 L., 6 Bægere p. 7—26 L. (1 med 3 Knapper under, 1 udstukket paa Bunden, 1 med 2 »brødern Dahler i Bonden«), 9 Skeer 32 L., 12 ditto 32 L., 7 Theskeer og 1 Sukkerklemme 9 L., 6 smaa Theskeer 7 L., 2 Theflasker 22 L., 2 Saltkar p. 4 og 6½ L., 1 Kande 56 L., 1 Kaffekande 36 L., 1 Mælkekande 21 L. m. Fad 15 L., 1 Trækpotte m. Fad 30 L., 1 Fad 10½ L., 1 Spølkum 20 L. og 1 Krus m. Sølvlaag. I *Dagligstuen* ved Kjøkkenet: 1 rundt Bord med 2 Fløje, 1 lidet kantet Egebord m. drejede Piller, 1 lidet, ovalt, malet Egebord, 1 lidet Spejl med sort Ramme, 5 gl. Stole m. Ruslæder, 1 norsk Stol, 1 Slagseng, 1 gl. brunmalet Madskab, 1 stort Messingfad og 1 -strygejern, 1 Tabulet m. Glas, 1 sølvlaaget Krus, 1 blankt Krus m. Tinlaag, 1 fire Ø's Bismer, 1 lidet Kobberfyrfad, 1 Huspostil, 6 andre gudelige Bøger, 1 Flaskefoder, 4 Gardiner m. 2 Kapper. I *Sengekammeret* næstved: 1 liden Slagbænk, 1 Spejl med sort Ramme, 4 Taburetter, 1 Hynde, 1 Messingstrygejern, 1 Tinthepotte og Spølskaal, 1 Ildklemme og Skuffe, 1 Seng (ikke registreret). I *Kjøkkenet*: 1 gl. Messingfyrbækken, 1 stort Fyrfad af Jern og 3 af Kobber, 6 gl. Sølvskeer 12 Lod, 4 Tinfade og 5 -tallerkener, 1 tre Ø's Bismer, 2 Stole, 2 Madhalmkurve, 1 Brandfork, 1 Bradspid m. Buk, Ildskuffe og Ildklemme, 1 Trefod, Rivejern, Kaffekværn, Uldsax, Timse, Hegle, Lygte og Puster, samt Gryder, Pander, Kjelder, Fade, Skaale og Lysestager af Jern, Kobber, Messing og Tin. I *Fadeburet*: 10 Fade af engelsk Tin, 11 af Krontin, 48 Tallerkener, 1 Bordkrands, 2 Fade og 4 Par Stager af Tin, 1 Par Messingstager, 4 Kruse med Tinlaag, 6 Sukkerbrødsformer, 1 Lygte og 1 Vandkande af

Blik, 4 blaa og hvide Stenfade, 2 Kjedler paa 19 og 23 Q og en Destillerkjedel p. 10 Pd. af Kobber, 1 Grynssold, 1 gul Egekiste m. Beslag m. 2 St. ublegget Lærred, 1 rød Halvkiste med 2 Lpd. ubeglet Hør og 1 gl. Kuffert. I *Kramboden*: Jern, Salt, Hamp, Sæbe, 1 Hud, 1 Dusin »Carer« (Karter?), Børnesko, »nogle Wallum Vægt, Maal af Træ«. I *Bryggerset*: 1 Brændevinskjedel af Kobber med Hat, Laag, Piber og Tønde, 1 Svaletønde og 2 Svalear, 2 Tragter, Dørslag, Støbekar paa 15 Tdr., 2 mindre, 1 Kærne, 4 Baljer, 1 Humlesi, 4 Brændevinsankre, 1 Vadskekar, 8 Standtønder, 1 Sav og 1 Trefod. I *Malkammeret*: Malt, 1 Bagetrug, 1 Træstol, 1 Oxehoved, 4 Standottinger, 3 Brændevinsankre, 2 Baljer, og 4 Sække. Paa *Loftet*: 3 Rokke, 1 Haspe, 2 Garnvinder, 1 gl. Kiste, 2 Træstole, 1 gl. Bøsse, 5 Halmløbe, 13 Sildefjerd., nogle Skj. Byg, Ærter og Havre, 2 Hulskuffer, 1 Kornskjeppe og 18 Sække. I *Grynstuen*: 2 Borde, 1 Himmelseng, 1 Skærkiste, 6 Sække m. Boghvedegryn, 1 »Selde« (S. 228) og 1 gl. Løjbænk. I *Kalkkjælderen*: 1 Glarkiste m. Glas, $1\frac{1}{2}$ Td. Mjød, 1 Fjerd. Spegesild, 2 Standtønder og 2 Sildefjerdinger. I *Øl-kjælderen*: 8 Øltønder, 1 Td. Tran, 1 Madrug, 1 Balje, 1 Stand- og 1 Halvtønde. I *Pakhuset*: 10 »Voger Røtskier« (Tørfisk, gadus callarias (1 Vog. = 36 Pd.) og 9 V. »Sej« (gadus virens), $1\frac{1}{2}$ Pd Humle og 3 Stænger Jern. I *Rullestuen*: 1 Rulle m. 4 Stokke, 1 Bordblad, 1 gl. Fyrrekar, 1 Bagetrug af Fjæl, 1 Egeørk (ø: stor Kasse til det ovntørrede Brødkorn), 1 Fyrreørk, 3 Tdr. m. Mel, 4 Sække og 3 Tdr., $1\frac{1}{3}$ Skpd. Hør, $1\frac{1}{2}$ Skpd. Blaar og 4 Lpd. Hamp. I *Rugstuen*: 9 St. Egestolper, 4 . . . Planker, 4 Fyrrefjæl og 1 tomt Oxehoved. I *nordre Hus*: 2 Tdr. aftærsket Rug à 14 Mk., 6 Traver Rug og 4 Tdr. Byg. I *Gaarden*: 200 Tagsten à 1 Rdl., 49 Favn Bøge- og 17 F. Ellebrænde, 8 Læs Langved. Paa *Gaden* udenfor Gaarden: 2 Bjælker og 11 St. Spændetræer. I *Porten* til Haven og ved denne: 15 St. Egeplanker og 2 Egetræer, 4 Tylt Bjælker og Spænder. I *Stalden*: 3 Køer à 3 Rdl., 7 Faar, 1 Vædder og 3 Lam 5 Rdl. 1 Mk. 8 Sk., 4 Svin à 5 Mk. *Lejevaaningerne* N. i Byen paa Adelgadens vestre Side ved Mikkil Nielsen Grønfelds Gaard, 23 Gulv foruden Indkjørsel gjennem Porten: 100 Rdl. Den iboede *Gaard*: 330 Rdl. Et 4 Gulvs

Hus m. *Have* p. *Overgade*: 16 Rdl. Et lidet, udlejet *Haugested* (m. *Urtehave*) 13 Rdl. 2 Mk. 5 *Parter* af *Skovmøllen*: 500 Rdl. *Krejerten* *Anne Cathrine* p. 21 *Læster*: 450 Rdl. *Rede Penge* og *Udlaan*: 367 Rdl.; -- ingen *Gjæld!* *Status*: c. 2535½ Rdl. (*Vurderingssum*) ÷ c. 1751½ Rdl. (*første Ægteskabs Børns Penge*) = c. 784 Rdl. til *Deling* mellem *Fader* og *Søn*. --

5. *Kommandørkaptajn* *Knud Nielsen Benstrup* levede i *Æ.* i en *Slags Forvisning* indtil sin *Død* ^{26/2} 1742 (*S.* 185) og var ofte *Fadder* der. Efter at have studeret *Skibsbyggeri* i *Frankrig* var han 1729 bleven *Fabrikmester* paa *Holmen* i *Kjøbenhavn*, 1731 *Kommandørkapt.*, 1734 (!) *Overfabrikm.* 11 gode *Orlogsskibe* (efter *Andre*: »14 *Orlogsskibe* og en *Fregat*«), som han havde bygget efter helt nye, af *Admiralitetet* godkjendte *Konstruktionsprincipper*, bleve lastede af en ham ugunstig *Kommission*, og, dømt (!) af en *Krigsret*, blev han, da man fandt hans *Forsvar* »lidenskabeligt og uærbødig«, holdt i strengt *Fængsel* i *Citadellet* paa *fjerde Aar*, indtil han blev løsladt ved *Dokkens Indvielse* ^{26/3} 39 og fik en *aarlig Pension* af 500 (800) Rdl. og *Tilladelse* til at opholde sig i *Provindserne*, hvor han vilde. Han flyttede da til *Æ.*, vistnok hans *Hjemstavn*; men *Aaret* efter kaldtes han til *Kjøbenhavn*. for at forsvare sig mod nye *Angreb* af den nye *Fabrikmester* *de Thura* og *Admiral Suhm* og for nærmere at forklare og udføre sine *Tegninger*, som man havde seet sig nødsaget til at bygge efter, da *Thuras* vare ubrugelige. Den *Mand*, som nærmest var *Skyld* i *B.'s Fjernelse* fra *Orlogsværftet*, men som dog ogsaa havde udvirket hans *Løsladelse*, var den dygtige *Marinechef* *Grev Fredr. Danneberg*. *B.* oplevede, at der ogsaa blev nedsat en *Kommission* over ham, men døde, før *Beretning* afgaves (^{19/4}). *Udfaldet* blev vel særdeles hæderligt for *D.-S.*; men han fortrængtes dog senere fra *Holmen* af *Skærsøes Ejer*, *Admiral Rosenpalm*, og fik en lignende *Skjæbne* som *B.*, idet han 1767 afskedigedes i *Unaade* og forvistes fra *Kjøbenhavn*. til sit *Gods* *Marselisborg* v. *Aarhus*. En anden af *B.'s Modstandere*, *Suhm*, *Admiral* 1742, blev afskediget 1743 og var derefter *D.-S.'s Uven* (se *Danske Saml.* II., 2, 219, *Bartods Fortæll.* af *Danmarks Hist.* og *Brickas biogr. Lex.*). -- *B.* synes at være død ugift, ialtfald *baruløs*. I hans *Dødsbo*

var kun tilstede »hans Husholderske og Nærmestbeſvogrede i Æ«. Som hans Slægtninge nævnes ved Skiftet kun hans Mama og Halvsøskende paa Helgenæs ¹⁾. Hans Moder Rakel Knudsdatter (Fadder i Æ. 1695, ligel. 1697 s. m. Præsten Knud Utrechts Datter (og Søn?), S. 166; — begr. $\frac{9}{6}$ 1744, 78 Aar), som først havde været gift maaske med den 1698 afdøde Byskriver Niels Nielsen i Æ. (S. 255), var siden 1701 gift med Deguen p. Helgenæs Peder Jensen Buchtrup (S. 220) og havde i dette Ægteskab: Hans (Skipper i Kjbhvn.), Jens Nikolaj (g. 33 m. Anne Pave i Esby) og Margrethe (g. 31 m. Laurids Christensen i Havmøllen). Peder Buchtrup var vistnok Broder til Kjøbmændene Søren Jensen B. i Æ., f. 1678, † 1731, og Hans Jensen B. i Aarhus, f. i Æ. 1683, † 1753, Legatstifter (S. 126—7—9). —

6. **Legatstifere.** Adskillige, større og mindre Donationer til Kirker, Præster, Skoler og Fattige ere omtalte i det Foreg.; — hertil kunne endnu føjes tvende. — Provst *Glerup* i Knebel † 1743 testamenterede »den Interesse, som aarligt maatte falde af 3 ham tilhørende, jordløse Gadehuse i Knebel By« til de i Knebel og Vrinders nysoprettede Skolers Fremtarv, »at Skoleholderne desbedre skulde antage sig den vanvittige Ungdoms Undervisning«. Hans Enke, Margr. Cathr. Trelund, solgte Husene ved Avktion $\frac{17}{11}$ 44 for 121 Rdl. »klingende Courant-Mynt« og legerede denne Sum $\frac{20-26}{7}$ 45. Kapitalen skulde til evig Tid blive staaende med 1ste Prior. i Rolsøgaard, hvis Ejere skulde svare 6 Rdl. i aarlig Rente til Deling mellem Skoleholderne i Knebel ($\frac{3}{6}$) og Vrinders ($\frac{2}{6}$). — Et Par Aar efter — $\frac{28}{4}$ 1748 — døde i Æ. »velagte og i Live højfornemme Karl« *Jens Andersen Hjortsvang*, som legerede 300 Rdl., der kom til at hefte paa Møllerup, og hvoraf 5 p. C. aarlig Rente skulde tilfalde Skoleholderne i Feldballe og Nødager. Netto af Dødsboet efter Nævnte (der ikke maa forvexles med Snedker Jens Andersen Møller, »en gammel Ungkarl«, som boede i Æ. og døde der 1756) udgjorde $1339\frac{1}{2}$ Rdl., som deltes mellem Arvingerne: Børnene af Jens's to Halvbrødre (Præsten

¹⁾ Navnet forekommer kun een Gang til i Kirkebøger paa Mols: Ane Jensd. Bondstrup g. 1709 m. Gartner Evert Ernst Voetmand, begge paa Isgaard. —

Niels Holst og Degnen Christofer Holst i Hyllested) og af hans tre Halvsøstre, alle fødte Holst (Mariane, gift i Salling, Præsteenken Sidsel Malene Brøndlund (?) i Helligsø i Thy og Elisabeth Falch i Horsens (?), hvis Datter Jfr. Elisabeth F. havde holdt Hus for den Afdøde). Dog fik Æ. Bys Fattige 20 Rdl., sl. Pastor Terkel Galtens to Døtre 100, og Mons. Jesper Friis's Søn Jens Galten F. 60. (Hofmans Fund. og Skifteprot.). —

7. ¹⁴/₁₂ 1746 fremkom for (den 1797 ophævede) **Tamperret** i Aarhus Lorents Ditlefsen paa Niels Olufsens Vegne og Prokurator (»kgl. konst. Advokat«) Peter Ponich paa Maren Christensdatters. Den Sidste var kondemneret paa Livstid til Arbejde i Christianshavns Børnehus, hvorfor N. O. vilde have Ægteskabet med hende hævet. Marens Sagfører paaberaabte sig D. L. 3, 16, 16—6, hvorefter Skilsmisse ikke maatte finde Sted, naar der var gjort Tyveri, uærlig Sag eller halsløs Gjerning, saalænge Øvrigheden sparede Livet, medmindre saadanne Misdædere bleve fredløse eller landflygtige og ikke bekom deres Fred igjen af Øvrigheden inden 3 Aar; — der maatte distingveres mellem fredløs og Fængsel, og Maren havde fuldkommen Fred og Frelse anderledes end Fredløse, selv om ingen Forandring i Dommen fandt Sted. Ditlefsen svarede korteligt hertil, at »Marens Liv var vel ikke mere nyttigt for hendes Mand, end hun allerede var død, og — hvad Ms. P.'s Argumentation, at hun maaske kunde komme paa fri Fod igjen, angik — var det Noget, som for nærværende Tid ikke saes, og efter det, som muligen kunde ske, kunde vel ikke dømmes«. Dommen kom til at lyde paa, at Skilsmisse kunde ikke tilstedes (Forordn. 1750 tillod Ægteskabsskilsmisse i omtalte Tilfælde). — Samme Dag fremkom Ditlefsen for Christofer Sørensen Dysel, Savskærer ved Holmen i Kjbhvn., som for 2 Aar siden var rejst til Kjbhvn. med Konens Samtykke. Da denne, Gjertrud Laursd. Fiil (S. 256), i Mandens Fraværelse havde, ifølge Thingvidne af Æ. Bything ³¹/₁₀ 46, født et uægte Barn, dømtes hun til at have sit Ægteskab forbrudt. — Ved et Par tidligere Tamperretsdomme fra 1731 og 43 fik Johanne Nielsd. i Æ., hvis Mand Hans Pedersen Munk var »dragen paa sit Kjøbmandskab til Ostindien for 7 Aar siden og nu formentes død«, — og

Dorthe Marie Ørnbjerg fra Æ., hvis Mand David Hansen Rasch »for over 7 Aar siden var rømt fra hende og 4 umyndige Børn uden ringeste dertil af hende given Aarsag«, og som »imidlertid havde ført et skikkeligt og stille Levnet og med Møje og Besværing opdraget sine Børn og søgt Gudstjeneste og nydt Kirkens Goder«, Tilladelse til at begive sig i andet lovligt Ægteskab, naar Gud det maatte beskære. — De omtalte 4 Sager ere, saavidt huskes, de eneste fra Æ. i den i det fhv. Stiftsarkiv opbevarede Tamperretsprotokol fra 1692—1773, o: i næsten 100 Aar. — — 1786 idømtes Erik Hansen 3 Aars Fæstningsarbejde for tyrannisk og uchristelig Forhold mod Konen, efter hvis Ansøgning han dog Aaret efter løslodes (Begtrup). —

8. »1758 ¹⁵/₉ blev efter Sr. Jens Biering (S. 128) med flere af Borgerskabet her i Byen deres Begjæring holden off. Auktion udi Sr. Ditlef Sørensens Hus, efter foreg. Trommeslag og Udraab paa Gaden her i Byen, over 48 St. **Svin**, som Otto Jokum Krøger, Joakim Benfeld og Hans Westphalen af Daum i Holsten hos Bønderne paa Landet haver opkjøbt og d. 9—10 hujus her til Byen ladet udføre for samme at ville til deres Hjem ved en Baad transportere, men efter en igaar paa Æbeltoft Raadstue afsagt Gjæsteretsdom er som konfiskeret tildømt bem. Sr. Jens Biering og flere med ham i Sagens Paatale Socierede, og det efter fig. Konditioner . . . .«. Svinene vare vurderede til 44 Rdl. — 3 à 7 Mk. St. — og solgtes for 116 Rdl. 3 Sk. o: fra 1¹/₄ til 3¹/₃ Rdl. St.; — baade Byfogden og Byskriveren købte hver ét til 2 à 3 Rdl., Benfeld 11, Westphal 1, Johan Madsen af Daum 1 osv. — (Avktionsprot.). —

9. 1760 ³⁰/₆ »blev en Bonde fra Draaby Sogn ved Navn **Tøgger** ¹⁾ og hans **Kone** henrettede — fortæller Provst Begtrup —; Haand og Hoved afhuggede, og de lagte paa Stejle, og Vægterkone i Ebeltoft henrettet med Sværd og halshugget, fordi de havde været hinandens Medhjælpere ved Rottekrudt og Skevand at forgive Bondekones første Mand, hvilken Misgjerning blev forunderligt aabenbaret saaledes: hun havde af det første Ægteskab en voxen Datter; om Natten, naar hun skulde sove, saa hun bestandigt som et

¹⁾ Thøgershøj v. Æ. har det Navn allerede 1647 (S. 106).

dødt Mennteskes Benrad at hænge over sig, og, da hun var meget angstfuld og urolig ved sligt Syn, som hun ikke kunde blive kvit, blev hun derover sat i en saadan Skræk, at hun efter egen Bekjendelse var bleven som tosset; hun beklagede nogle Gange sin Nød for sin Moder, som derover dels af Medlidenhed over sin Datter, dels af Samvittighedsrørelse bekjendte den begangne Misgjerning for sin Datter og sagde, at det maatte være hendes Faders Benrad, som hun og hendes Stiffader havde forgiven; dels ogsaa, som siges: at hun ærgrede sig over hendes sidste Mands Utroskab. Se Guds retfærdige Veje! — og det, som endnu mere mærkeligt, at hun gik svanger med samme Datter, da hun forgav sin Mand, ved den Mand, som hun fik siden, og da tjente hende for Karl, og nu forestillet denne Benrad i Syne«. —

10. Af andre af Begtrup optegnede »Adskillige Casus« anføres her endnu nogle enkelte. — »En Fredag i Augusti Maaned 1742 mærkedes her snart overalt et saa stort **Jordskjælv**, at jeg, siddende samme Stund paa mit Studerekammer, formedelst den stærke Rystelse og i Frygt for, at Huset skulde falde mig over Hovedet, havde fattet i Sinde at springe lukt ud af Vinduet. Mine Nabofolk sagde, at alle Ting ogsaa hos dem bevægede sig; men, hvor det egentligt havde hjemme, spurgtes ikke siden. 1744 fornam man et ligesaadant **Jordskjælv**«. — »En Flutz-**Stjerne** saaes paa Himmelen over et Fjerdingsaar i Aarene 1743 og 44. Den havde en stor, brændendes, klar og vidt udstrakt Flamme eller Straale efter sig og havde samme Gang som de øvrige bevægelige Stjerner og kunde beskues af Alle. Den saaes mod Nordvest, højt over Horizonten, saasnart Solen var nedgangen. En Tid efter saaes den ikke om Aftenen, men om Morgenen i Nordost, vendende stedse sin Svantz eller Ris mod os«. — »1756, d. 14. May holdtes den store extraord. Bøde- og Bødsdag til 'Taksigelse, at Gud sparede os og disse Lande, da det forskrækkelige **Jordskjælv** sidste November overgik mange Riger og Lande og snart opslugte Lissabon og andre Stæder. Texten, vi til Højmesse havde at prædike over, var Luk. 13, 1—5.«. — »1757, d. 27. Sept. drog Begtrup Mænd med et Vod paa een Gang 4000 store, skjønne **Makreller**; de vare 11 Mænd om Voddet

og solgte paa Part 18 Snese à 1 Mk., som udgjorde den Summa 33 Rdl. Jeg købte 120 St. af dem for 1 Mk. Dette var et rart Fiskedræt . . . « — »1762, d. 16. Marts og langsfrem, da buldrede det til Krig i alle Landets Hjørner. Rytter-, Styk- og Dragon-Heste skulde leveres; det satte Bæsterne til dette Randers og andre Hestemarkeder i en overordentlig Pris formedelst den **truende Krig** med Moskovitten; — skikkelige Bønderbæster gjaldt 40 til 50 Rdl. og derover, og Vogn- og Karosse-Heste 100—110 Rdl. og derover. Jeg saavel som andre Præster af smaa Kald maatte levere en Dragouner-Hest¹⁾, som blev af de beskikkede Officerer uden mindste Vederlag antaget paa Flintborg udenfor Randers; og strax derefter kom atter Ordre, at hver Præst og hver Gaard skulde endnu uden Vederlag yde en duelig Rytterhest; men da en Del af Præsteskabet allerunderdanigst beviste den Tings Umulighed, blev det ved, at de atter skulde levere en Dragonhest, hvilket formedelst den paafulgte Fred ved den russiske Kejsers hastige Dødsfald ej skete. Her skulde og Forraad af Korn til at føre Krigen: Herredsfogden efter Ordre kom til mig og hver Mand at se, hvad vi havde i Behold, tærsket paa Lofterne og utærsket i Laderne, og havde 3 Mænd med sig, derom paa det Nøjeste at efterforske; — det fra Fornødenhed Overskydende skulde leveres i de kgl. Magaziner . . . « —

11. Nogle **Priser**. 1739 solgtes i Æ. gemen Tobak i Ruller fra Kjbhvn. og Aarhus for 12 Sk. pr. Pd., og spansk Salt fra Kjbhvn. for 17—18 Sk. pr. Td., 2 Mk. pr. Sk., 8 Sk. pr. Fdkr., 2 Sk. pr. Pot (Hübertz; — S. 135). -- Fra 1740 til 69 steg (efter Begtrup) Smør fra 4 til 8—10 Sk. pr. Pd., Trækul fra 2 til 3 Sk. pr. Skj., Honning fra 22 til 24 Sk. Kanden, en Gaas fra 12 til 20 Sk., en Ko og en 4 Aars Stud fra 6 til 10 Rdl. En Kube med Bier og Honning kostede $1\frac{2}{3}$ Rdl. om Efteraaret og 2 Rdl. om Foraaet; — Sommergræsning til et ungt Bæst 2 Mk., til en Stud og Ungnød 1 Mk. 8 Sk., til et Faar 4 Sk.; -- Leje af Sædejord 2 Mk. pr. Skj. og af Grønjord 8 Sk. à 1 Mk. (noget senere dobbelt). — Fedevarerpriserne i Æ. vare 1788 til 1800 efter Byfogdens Opgivelser: Kjød 2 à 7 Mk., Flæsk

¹⁾ 1711 taxeredes Præsterne i Aarhus Stift til 91 Rytterbeste à 50 Rdl.

4 à 10 Mk. og Talg 10 à 18 Mk. pr. L.-P., Smør 20 à 50 Rdl. pr. Td. ¹⁾ og Ost 7 à 20 Rdl. pr. Sk.-Pd. — 1810: Hø 2 Mk., Halm 16 Sk. og Jern 3 Rdl. pr. L.-P., Havre 6²/₃ Rdl. pr. Td., Stenkul 3²/₃ Rdl. pr. Skj., Tjære 3¹/₂ Mk. pr. Pot, et Par nogenlunde gode Heste 800 Rdl., en Rejsevogn 130 Rdl. og et Sæt Seletøj 40 Rdl. —

Skærsø.

Dansk Atlas skriver 1768: »Skiersø, en meget gammel Herregaard, ligger paa en liden Ø udi en Sø, som nu moxen er borttørret, hvoraf vel og Gaardens Navn er kommet . . . . . Ladegaarden og noget af Borggaarden er Grundmur, Resten Bindingsværk. Omkring Gaarden er en smuk Have, indhegnet med et Stengjærde. Noget af Marken falder sandigt. Strax ved Gaarden ere to gode Kilder. Den har skjøn Skov (S. 83) og en Sø kaldet Krag sø (S. 18). I gamle Breve af 1343 nævnes en Adelsmand **Johannes Magnussen** de Skærsø«. Samme anføres ogsaa i Traps Værk som den første bekjendte Ejer; — dog hedder det sammesteds nogle Blade længere fremme: »I Skarresø Sogn har været en Hovedgaard; thi 1345 nævnes Johan Magnæsson af Skarsø (Suhm XIII)«. Denne er aabenbart samme Mand som Hin; — derimod er det nok tvivlsomt, om han er identisk med den J. M. til Gunderslevholm, som var med, da Valdemar Atterdags Hær 1345 tog Husvolden ved Nestved, Gunderslevholm og Padeborg fra de holstenske Grever. (Se S. 38, Note 1). —

»1371 nævnes **Fru Inger** af Skjersø, Hr. Aage Steks Enke ²⁾«. — »Længere hen i Tiden — siger Trap fremdeles efter D. Atl. — nævnes som Gaardens Ejer Albrecht

¹⁾ Aarhus Stifts Kapitelstaxt for Smør var 1649—61 i Reglen 6 à 8 Sletd. og 1662—72: 5. —

²⁾ En Aage Steck havde før eller i 1324 solgt Gods i Vester-Horne Herred til Ribe Bisp. En Væbner Aage — Aghe, Awe, — Steegh døde 1429; hans Enke Kirstine Pedersd. gav Gods til Roeskilde Domkirke 1431. —

Bydelsbach, hvis Datter Mette bragte Gaarden til Righofmester Mogens Gjõe til Krenkerup, Bollerup, Gunderslevholm m. M.«. Her er imidlertid — efter Hejses »Fam. Rosenkrantz« — Skærso forvexlet med Skærvad; thi førstnævnte Gaard fik M. G. c. 1508 som Mødreneary efter **Mette Eriksdatter** »til Skærso« (fra 1492, † c. 1500, g. 1470 m. Rigmarsk Eskild Gøye til Gisselfeld m. M. † 1506), Datter af **Erik Ottosen Rosenkrantz** til Boller, Bjørnholm m. M. † 1503 (S. 36), saa at Gaarden altsaa tidligere har været i Rosenkrantzernes Eje. — **Mogens Eskildsen Gjõe** el. Gøje — Aarhundredets første Adelsmand i Henseende til Handlekraft, Hæderlighed og Lærdom, Formand for det protestantiske Parti s. m. Lehnsmænd Erik Banner paa Kalø, Svigerfader til Herluf Trolle, Otto Rosenkrantz, Otto Gyldenstjerne m. Fl., Bedstefader til Peder Oxe, og til Tyge Brahes Broderkone, »Landets rigeste Herre paa Børn (17) og Godser« ligesom hans Morfader et Slægtled før — var først gift med Mette Bydelsbach († $\frac{9}{11}$ 1513, D. af Albr. Engelbrechtson B. til Clausholm, Torbenfeld og Skærvad og Pernille Axelsd. Brock), dernæst med Margr. Claud. Sture fra Gammelgaard i Sønderjylland. Foruden Skærso Hovedgaard arvede han efter sin Moder en Mængde jydsk Jordegods, som opregnes i Ellin Gøjes Jordebog 1552 (i Rigsarkivet). Deriblandt fandtes 7 Møller (Sømølle i Sønderherred, som skulde yde 24 Ottinger Mel og male frit Alt, hvad Skærso behøvede, Ørnbjerg Mølle, som gav 2 Ott. Rug, 2 Ott. Byg og 1 Td. Salt, Skramsø, Groulev og Nimtoft M., 1 i Bjerge Herred og 1 i Vendsyssel), 11 Fæstere i Draaby, 4 i Strands, 1 i Possekjær (S. 81), 1 i Andrup (Roelse S.), 2 i Egens, 2 i Agri og 1 i Basballe. De fleste af disse Fæstere svarede 1—3 Ott. Rug, 1—3 Ott. Byg, 1 Lam el. Faar el. Svin, 1 Gaas, 2—6 Høns og 2—12 Sk. Gjæsteri; — 4 desuden 1 Skj. Smør; — 1 Smørret, men ingen Dyr; — 1 »en Graatt« (o: Grot, en Møntart) istedenfor Kornet; — 2: 9 Sk. Gjærnings Penninge foruden Gjæsteri; — 1 kun »3 Skilling Graatt Landgilde og 6 Sk. Graatt« i det Hele. Kun Michel Pedersøn i Strands svarede betydeligt mere: 6 Ott. Rug, 6 Ott. Byg, 3 Sk. Graatt for et Svin, 2 Skj. Smør og 24 Sk. Gjæsteri, — o: noget mindre end Oluf Jepsøn, der efter Navnets Plads maa antages at have haft Skærso Hovedgaard

i Forpagtning; dennes Afgift var nemlig 6 Ott. Rug, 6 Ott. Byg, 1 Td. Smør, 1 Fedesvin, 1 Faar, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns og 24 Sk. Gjæsteri ¹⁾. — — Mogens Gjõe døde paa Skanderborg Slot $\frac{3}{4}$ 1544, »10 slet om Aftenen Palmesøndag«, og efterfulgtes paa Skærsø af Sønnen Falk (af andet Ægteskab) og dennes Søn og Sønnesøn, alle Tre med samme Fornavn og tre Konkylie til Vaabenmærke. I Voldby Kirkes Kor findes en meget stor, prægtig Ligsteu, hvorpaa M. G. i fuldt Korpus og hans to Fruer ere udhugne.

Falk Mogensen Gjõe nævnes 1548 blandt Hofinder under Otto Rud (med 4—5 Heste; i Borgeleje p. Hald), og s. A. er han med 5 Heste med i Suiten, der ledsagede Prindsesse Anna til Sachsen. Handøde 1554 og blev begravet i Draaby Kirke, hvor hans Ligsten, hvorpaa er udhuggen en Mand med Harnisk og Sværd, samt en Kvinde, findes ved Korets nordre Mur, tidl. i Korgulvet: »han har været balsomeret og ligger nu hel og holden«, siger D. Atl.; men, »da la Cour sen. kom til Skærsø og saa, at man drev Gjæk med F. G.'s og hans Kones balsamerede Legemer i det aabne Gravsted og særligt med et lille Barn, lod han Graven fylde og Gulvets Stenbro lægges hen over« (Fredr. Barfod). Falks Enke Ide Ulfstand (— sammen med Søsteren, som var gift med Carl Bryske til Langø, Truid U. til Estrup og Ide Broks eneste efterladte Børn —) udstedte en Kvittering fra Skærsø 1556, tilmageskiftede sig 1563 en Gaard i Draaby By m. M. (S. 47), havde Hassens Birk i Pant 1566 (S. 35) og mente sig derved berettiget til at kalde Præst til Draaby (S. 144). 1587 benævnes hun »til Trudsholm«, men dog endnu 1598 »til Skærsø«. Der holdtes Skifte efter hende i

¹⁾ Gaarden i Strands kan da antages at være den »Hovedgaard«, som Trap omtaler som tilhørende »Knud Slet af Strands« 1420—58 og Aarhus Bispestol 1490, — sagtens »Hovgaarden« el. »Bondegarden«, hvoraf den første i Matr. c. 1683 er ansat til 10 Tdr. Hart., den anden til $12\frac{2}{3}$, — begge da Ryttergods og delte før c. 1750 i Hovg. + Højkarlsg. og Bondeg. (nu Strandsg.) + Hederlig. — Knud Slet, formod. Broder til den samtidige Joh. Slet p. Bogensholm, bortskjødede 1411 en halv Snæs Gaarde mellem Aarhus og Vejle, pantsatte $17\frac{1}{2}$ 1448 en Gaard i Hvilsager til Otto Nielsen Rosenkrantz for 130 Mk. Lybsk (forhøjet med 70 Mk.), solgte $\frac{1}{3}$ 50 Gaarden til Samme og tilskjødedes 1450 (?) Gods i Lisbjerg H. af Fru Else Svendsdatter (se Bogensholm). —

Kjhbvn. 1604. Børn: Mogens til Bollerup og Gunderslevholm, Margrethe g. m. Lehnsm. p. Aarhusg. Erik Lykke til Skovgaard, Mette g. 75 m. Embedsm. p. Helsingborg Axel Brahe, Helvig † s. Barn og

Falk Falksen Gjõe sen., en meget lærd Mand, der 1566—73 havde studeret s. m. sin ældre Broder særligt ved Strasborg og Wittenberg Universiteter, hvor de havde laft til Hovmester Søren Jensen Skøtt (senere Præst i Grenaa), der før Udenlandsreisen havde været deres »Skolemester« paa Gunderslevholm hos deres Farbroder Christofer, der synes at have taget sig af deres boglige Opdragelse ¹⁾. 1576 til 77 var Falk Hofjunker, 1581 købte han af Kongen en

¹⁾ Kort efter Ankomsten til Strasborg skrev de to unge Adelsmænd til deres Moder ^{20/1} 1566 og fortalte, hvorledes de vare komne i Kost hos en Læsemester Peuterus, »og skal vi 3 hver Uge give hannem 3 Kroner, det er om Aaret 208 Daler, hvilket er en ganske stor Sum Penge. Men vor Skolemester vil ikke være der, han vil forhøre sig, om han for ringere Penge kan fange vor Kost. Og vi er kommen i Lectier og sidder hart midt i Skolen. Vi skal med Guds Hjælp saa lægge Vind paa os, at vi inden 4 Aar maa vel komme øverst i Skolen og saa komme hjem til Eder igjen«. ^{1/2} 1567 meddelte Hovmesteren om dem til Christofer Gøje: »dennum liider well, ær sunde och well thilpas y alle Maade . . . Haffuer de och her tiill daffs weriit inigh well lydactigh, saa at iegh kand icke klage paa dennum y naagenn maade . . . De haffuer, Gud were loffuit, for deris alder nogitt forfremiitt denum ij deris Studiis thette aard, icke aleniste ij Latine och Tindske spraagh, mens ocsaa ij Gredsk och Trumpe slett (at slaa paa Tromme?) . . . De lader deris gaade Maader met hindis Jomfrwer helsne met mange twsindc gode natter«. I Strasborg mødtes de 1569 med Kanniken Morten Knudsen, der kaldte Falk »sin bedste Ven og kjære Studiefælle«. Efter at have gjæstet Hjemmet i 1570 gik de til Paris, oplevede Bartholæusnattens Rædsler og vare i »stor og gruelig« Fare, men slap lykkeligt bort til Strasborg, hvorfra Søren Skøtt skrev ^{30/2} 1572 et langt Brev til Fru Ide, hvori han skildrede Forfølgelserne i Frankrig, begjærede Penge, da de vare »platt tomhendigh«, foreslog et halvt Aars Ophold i Leipzig og skrev om »Herremændene«: »Och offuer alt formaaner dennum tiill flittighedt, enighedt, gudfrictighedt, sparsomlighed ij kleder, de acter nu thet miere enn mine reffselse«. Ved Hjemreisen fra Wittenberg Sept. 1573 skrev en Dansk (senere Biskop i Aalborg) et Afskedsdigt til de »ved Adel, Lærdom og Dyd udmærkede Herrer af Skærsum M. og F. Gløde«. (Se Kirkeh. Saml. II, 3, 661 og 5, 244—53 m. Rettelse i III, 1, 819). —

Gaard, 18 Bol og 2 Gadehuse i Boeslun (S. 47), og 1586 fik han »Kronens Rettighed i en jordeggen Bygning med Ret til at tilforhandle sig Ejendomsretten, 2 G. og 1 B. og Aarhus Kapitelsgaard i Groulev for andet Gods: hvad Kronens Gods efter Besigtelsen var bedre end G.'s, havde Kongen afkvittet for Fiskeri, Herlighed med Jagt og anden Belejlighed« (»Kronens Skjøder«, I). I Grenaa købte han den Gaard, hans fordums Skolemester S. Skøtt havde beboet. — ^{29/7} 1582 holdt han Bryllup med Karrine Iversd. Krabbe, og ^{1/s} 85 »gjorde han sin Hustrus Kirkegang paa Skærsø« (S. 186). Som Slægtning og Ven af Tycho Brahe sendte han 1588 Christiern Nielsen af Æbeltoft til Hveen¹⁾, hvor Tycho, som bekjendt, altid var omringet af unge Mennesker, der vare hans Lærlinger og Medhjælpere. Et litterært Værk, F. G. havde udarbejdet, sendte han til Brahe til Gjennemsyn; men, da denne udtalte sig nedsættende om det, kastede han det i Ilden (Thiset). »En anden lærd Ven, Guldmageren, den hæderlige Erik Lange, var ham kun til økonomisk Ruin« (Barfod). — Paa Skærsø opbyggede han »en Del grundmurede Huse paa Gaarden«. Laden, over hvis Dør han satte en Sten med sit Navn, Vaaben (?) og Aarstallet 1592, blev bygget af det sværeste, 3 Kvarter tykke Egetømmer, — efter Sigende hugget paa Holmen og givet ham af Kong Christian IV., fordi han ved et Dystløb havde overvundet en navnkundig, fremmed Ridder. Under den senere Ejer Klitgaard solgtes gjentagne Gauge — paa Grund af Mad. K.'s Selskaber — Stykker af Laden til Erik Rugaard p. Kvelstrup, Ejeren af Isgaard m. Fl. til Betaling af Spillegjæld. Bygningen, der var med to Langloer og to Indkjørselsporte i hver Gavl, var saa stærk, at Dele af den maatte sprænges med Krudt. Den afløstes 1833–34 af la Cours store Lade, som brændte for faa Aar siden. Den nuværende Hovedbygning er fra 1853 (Barfod). — 1587 var F. G. bleven Lehnsmand p. »Slottet Hammershus« p. Born-

¹⁾ »Christiernus Nielsen de Ebenthod, oppidio Cymbrie, huc missus a Falcone Gøye« (D. Mag. IV, 2). Mon den før 1606 i Aarhus ansatte og 1645 i Aarhus Domkirke begravede Mag. Christen Nielsen Foss? — eller en Søn af Ridefoged for Aarhusgaards Lehn, Raadm. i Aarhus Niels Christensen Friis c. 1600? — — Et latinsk Digt, hvori Brahe omtaler F. Gjøe, findes i D. Mag. I, 2. —

holm, og paa Lehnsgaard, »hvor Landshøvdingerne synes undertiden at have boet«, døde han $\frac{3}{1}$ 1594, kun 39 Aar gl. 1590 (da han solgte Starupgaard) havde han fulgt Frederik II.'s Datter Elisabeth til Brunsvig, hvis Hertug hun fik til Ægte. Hans Enke (hvis Moder Magdalene Banner daterede et Brev fra Skærsø $\frac{15}{3}$ 94) bestyrede Skærsø til sin Død $\frac{31}{5}$ 1605¹⁾. Deres 4 Børn vare: Iver og Christofer, som døde ugifte i Udlandet, Helvig † 1612, g. m. Eske Jørgensen Bilde til Ellinge, og Falk, født efter Faderens Død.

Falk Falksen Gjøe jun., som ikke maa forvexles med Fætteren Falk Mogensen Gjøe fra Bollerup eller med den fjernere Slægtning Falk Henriksen Gjøe til Hvidkilde (f. 1602, † 53), indskreves 1615 ved Universitetet i Leipzig s. m. Lage Brok og Erik Rosenkrantz, ægtede 1622 Sten Brahes og Kirsten Holcks Datter Helvig og døde 1651 uden at efterlade Børn. 1625 opføres han med 822 Tdr. Hartk. og $2\frac{1}{2}$ Hest i Rostjeneste (»af Skærsøgaard og Gods p. 610 Tdr. H. 2 Heste«) og 1638 med 847 Tdr. H. 1619 havde han solgt 2 G. og 2 B. paa Mols til Kongen (S. 47), og 1627 havde han paa det jydskke Ridderskabs Vegne været med »til Danmarks Riges Resolution ang. Kontribution«. Hans samtidige Fætter Falk Lykke til Skovgaard kaldes ogsaa »til Skærsø« og maa da have haft Part i den; — det Samme gjælder — ifølge Barner — Eske Lavesen Brok til Estrup † 1625, der var Værg for Falk og Iver ved Skiftet i Juni 1605. — Før F. G.'s Død 1651 — kort efter 1638? — maa Skærsø være gaaet over til hans Næstsøskendebarn, den lærde **Just Styggesen Høeg** til Gjorslev (kjøbt 1630) og Kyø (solgt 1625), f. 1584 paa Vang, Hovmester i Sorø 1623, D. R. R. 27, Ridder 34, Rigskansler, Provst i Odense og Lehnsmand paa Kalø 40, forlenet med Feldballe Birk 43, † $\frac{23}{5}$ 46 (forskj. fra Fætteren Just Jakobsen Høeg p. Bjørns-holm † 1649, der solgte Gods i Basballe 1633, S. 48). Enken Anna Jørgensdatter Lunge (f. 1610, g. paa Sorø $\frac{9}{3}$ 23, † 52) købte og solgte noget Jordegods 1647 (S. 47—48). Af deres

¹⁾ Om de Retstrætter, hun og Sønnen vare indviklede i ang. Lod i Gunderslevholm, Rebning over Hyllested Skov, Gjæld for noget Gods og en Gaard i Draaby, henvises til »Kongens Retterthingsdomme 1595 1614« v. Secher.

9 Børn var **Stygge** (til Gjorslev, som solgtes 1657, og til Rørbæk, »kgl. Maj.'s Sekreterer«, Landsdommer 63, g. m. Anne Marie Grubbe, som efter Skilsmisse 74 ægtede Jørgen Arenfeld til Rugaard) 1653 paa Skærso (S. 149) og **Jørgen** 1661 (til Todbølle i Thy, Major v. d. jydsk Rostjeneste 76, senere Oberstløjtn., g. m. Elisabeth Nielsd. Parsbjerg f. 1642, † 1729). Men da den Sidste ikke kunde tilbagebetale, hvad han havde laant af Borgmester i Randers Mads Hansen (Bentson, † 1673, Broder til Provst Søren Bentson i Randers), gjorde dennes Enke **Johanne de Hemmer** (D. af Borgm. Christofel de H. og Johanne Jørgensd.) ifølge Dom Udlæg i Skærso, som derefter ¹⁾ arvedes af Sønnen **Hans Bentzon el. Benzozon** ²⁾, f. 1650, Landsdommer, Justitsr., adlet ^{15/12} 1679 ³⁾, † 1704 p. Skærso, g. 1683 m. Ide (D. Atl.: Anna) Christine Glud, D. af den 1679 adlede Biskop Søren Glud og Ide Christine Moth i Viborg, »en meget priselig Frue«, † paa Skærso ^{11/7} 1724 (»parenteret over hende« ^{13/9} 24). Justitsr. B.'s smukke Epitafium af Marmor og Alabast hang tidligere i Draaby Kirkes Kor, men faldt ned, da Boltene rustede over; — de ved Faldet lemlæstede Statuer ere nu opstillede paa Korets Gulv. Gravmælet havde efter Hofman flg. Inscripation: »Herunder hviler Hans Bentzon til Schiersøe, H. K. M. Justitz- og Cancellieraad, Landsdommer i Jylland, som hensov d. 23 (24?) Decbr. 1704 i sit 54 Aar, med sin kiære Frue Christine Glud, som hensov 1724 i sit 56 Aar, og udi 21 Aars Ægteskab avlede 4 Sønner: Matthias og Christian (døde spæde), Jochum (o: Johan) Severin og Christian Bentzon, og 2 Døtre: Sophia Amalia og Ide Christina Bentzon« († 1705 p. Skærso, ugift). Johan Severin, f. 1692, g. 1719, døde 1741 som Kancellisekretær og (fra 1719 el. 25)

1) At Skærso »en kort Tid ejedes af Landsdommer, Justitsr. Johannes de Hemmer«, er en Fejltagelse; — der har ikke været Nogen af nævnte Navn i nævnte Stilling.

2) Lige til Nutiden findes begge Former: Hofmans Fund. (med Erektionsbrevet 1722) og D. Atlas, Gjessing, Begtrup, Bricka og Wad skrive Bentzon, — Trap, Krogh (»Majorater«) og Kirkebogen, samt H. B.'s Søn Christian 1728: Benzozon. Stamfaderen i Ribe hed Hans Bentsen.

3) Vaaben: I Feltet to blaa Sparrer, et sort Oxehoved og to røde Roser; paa Hjelmen en af en brun Skandsekurv opspringende Guld-Løve med en Guld-Pil i den ene Pote.

Ejer af Estvadgaard, hvoraf hans barnløse Enke Fredr. Lovise Glud (hans Kusine, Amtmand Gluds Datter, hvis Søstersøn var Kaptajn Joh. Martiu Heim, S. 100) oprettede en Stiftelse 12 Dage før sin Død 1745. Ved Skiftet 1711 efter Faderen tilfaldt ham 9284 Rdl., »hvoraf han havde bekommet 1700 Rdl., siden han af sin Moders Hus rejste«. Han var »den sidste Mand af sin Slægt« (Wad). — **Christian Benzon** var født 1696; — Faddere ved hans Daab vare: Jfr. Magdalene Lauritsd. Bording fra Ryomgaard (f. 1660, † 1720, g. m. den 1707 adlede Etatsr. Peder Fogh p. Ryomgaard) og hendes Broder Doct. Rasmus Bording († ugift; — deres Søster Ingeborg Marie var gift med ovennævnte Amtmand Glud i Norge), samt Sognepræstens Datter Elisabeth Magdaleue Utrecht (S. 166). Hans og hans Søskenes Præceptorer vare Peder Laursen Begtrup (S. 198) og Chr. Hesselberg (S. 199). Samtidigt var Adam Becker Ridefoged p. Skærso (1716—21; Avktion over hans Efterladenskaber 1757 i Lyngby; S. 125, Note 2). 1717 købte Junker Christian Skærso af Moderen, og $\frac{10}{4}$ 1722 oprettede han deraf et Stambus »for de Benzonsers Familie«. Dette var paa D. Atlas's Tid paa c. 72 Tdr. fri Hovedgaardstaxt og c. $1\frac{1}{4}$ Td. Skovskyld, c. $327\frac{1}{4}$ Td. Hartk. Bøndergods (det Meste af Draaby Sogn, 6 G. i Vistoft, 7 p. Helles osv.), c. $\frac{1}{2}$ Td. Skovskyld, c. $5\frac{1}{4}$ Td. Møllenskyld og $91\frac{1}{4}$ Td. Konge- og Kirketiender (Draabys Kongetiende vist efter J. Arenfelds Død, S. 88, Note 2; — Helgenæs Kirketiende fra før 1702 til længst 1739, S. 148). I Erektionsbrevet med Tillægsartikel 1726 betænkte C. B. den af ham byggede Draaby Skole (S. 207) og de Fattige (S. 272). Til Koldings nye Skole 1728 gav han 50 Rdl. (Fyhn). Paa Draaby Kirkes nordre Side tilbyggede han et Ligkapel, hvori hans smukke Epitafium af Sten fandtes paa D. Atlas's Tid; — i Kjælderen ligge nu formentlige Brudstykker af hans og Faderens Gravminder. Han døde som Justitsraad $\frac{4}{2}$ 1730, blev hensat $\frac{10}{2}$ og jordet uden Parentation $\frac{3}{4}$. Derefter gik Stamhuset over til hans Søster **Sophia Amalia Benzon**, f. 1684, som $\frac{26}{3}$ 1710 (!) var bleven viet i Draaby Kirke til den 31aarige **Andreas Rosenpalm** til Borupgaard, senere Admiral, Gehejmeraad, Ridder af Dannebrog og af l'union parfaite, Tordenskjolds Afløser til

Søs i Skagerak og Danneeskjold-Samsøes tillands paa Orlogsværftet, † ¹⁹/₁ 1754. Frederik V, som yndede Rosenpalm, betalte nok hans efterladte Gjæld paa et Par 1000 Rdl. Af Pengehensyn havde R. frabedt sig Elefantordenen ¹). Enken boede snart i Rødegaard i Vistoft (1755—60 og 62—63), snart hos sine Arvinger Kapt. Heim i Æ. (1764) og Oberst v. Wauvert p. Skærø (1765—66), snart i Vistoft Præstegaard (1760—62 og 66, da »hun i sin høje Alder levede frisk og sund og gav for Husly, Kost og Opvartning aarligt 150 Rdl.«). Hun døde i Æ. ²/₁₂ 1768, »80 (3: 34) Aar gl.«; — hendes længstlevende Barn, en 25aarig Datter, var død allerede ¹⁵/₁ 1736 (— ved dennes Fødsel 1711 skrev Amtm. Gersdorff til daværende Kommandørkapt. A. Rosenpalm paa Borup: »Det er mig kjært at fornemme kjære Broders Kjæreste lykkelig og vel er bleven forløst, og saluterer jeg af mit Hjerte til den unge Prindsesse«).

Admiralinden havde først overdraget Stamhuset til sine to Fætttere: Stiftamtmand **Ulrik Chr. Nissen** (-Benzon) og dennes Broder Generalmajor **Chr. Siegfried Nissen** (-Benzon) til Skjerrildgaard († 1763, da der var Avktion efter ham paa Skærø); men, da den Første døde ugift 1756, og den Sidste var uden Sønner, indsatte hun ved Testament 1760 Oberst **Jakob Ludvig Wauvert**, der 1752 var bleven gift med Generalmajorens Datter Christine Sophie Nissen († 1774, 39 Aar), til Stamherre. Wauvert (-Benzon) var over en Menneskealder paa Skærø »til liden Baade for Gaard og Gods i økonomisk og sædelig Henseende«. 1791 dømtes et Hovbud til 2 Aars Tugthusarbejde i Viborg for personligt Angreb paa ham. Fra 1770 til 1801 havde Obersten Jagtrettigheden paa Æ. Jorder (S. 120). ²⁵/₈ 1804 overdrog han — mod en aarlig Aarpenge af 1200 Rdl. — Stamgodset til sin Datter **Fredr. Chr. Cathr. Wauvert** (f. 1752, g. 74 el. 76 paa Skærø m. Ritmester Hendrik v. Fischer til Kvistrup † 1794) og købte s. A. Dandsemeister i Kjbhvn. Schalls Gaard paa Hjørnet af Adelgade og Torvet i Æ. Der boede han til sin Død 1808-9 (82—84 Aar gl.) s. m. sin Søsterdatter Lov. Nik. Sandberg (som døde i Æ. ²⁵/₁₀

¹) I Draaby Kirkebog og Avktionsprotokollen nævnes oftere 1757—66 en efter Admiralen opkaldt »Anders Rosenpalm« med Instru. —

1815, 59 Aar, og hvis Søster og Moder — Kaptajnsenken Elis. Christine S. — vare døde smsteds 1767, 13 Aar gl., og 1781, 52 Aar gl.) — og — fra 1807 — med sin egen Datter Christine Sofie Amalie Hansen (se Rolsøgaard!). Gaarden solgtes ved Avktion 1809, og Fru Hansen fraflyttede den 1810 efter at have holdt Løsøreavktion (312 Rdl.); — dog forblev hun i Æ. til sin Død. — Fru Fischer, der boede i Kiel, afstod allerede $\frac{3}{5}$ 1804 Brugen og Bestyrelsen af og $\frac{10}{5}$ 1805 hele Besiddelsesretten til Skærsø og Gods til sin ældste Søn Kapt. **Jakob Ludvig Fischer-Benzon** (f. 1778, † 1833, g. 1801 m. Margr. Emilie Danielsen), som adledes 1805 med det Benzon'ske Vaaben og Ret til at bære Tilnavnet Benzon (hvad Forgængerne ikke havde haft trods Erektionsbrevet), blev Major og fik $\frac{20}{5}$ 1806 kgl. Tilladelse til at nedlægge Stamhuset, skjøndt det hed i Stamhusbrevet: »Og maa ingen Stamhusets Besidder ved sig selv eller ved Andre søge eller tage mod nogen kgl. Dispensation til at sælge eller pantsætte uden at tabe sin og Sines Rettigheder til Stamhuset, som da falder til den næste Berettigede«. Men, »da Stamhuset aarligt kun indbragte 3316 Rdl., naar Udgifterne fradroges, da Hovedgaardens Bygninger trængte til betydelig Reparation, samt da Jorderne endnu meget kunde forbedres, men dertil udfordredes saa store Summer, at det ikke kunde ventes, at Fideikommissarius skulde udrede dem af egen Kasse«, gaves dog Tilladelse til at afhænde Stamhuset »imod, at der oprettedes en Fideiskapital af 150,000 Rdl., og derfor stilledes samme Sikkerhed, som for offentlige Stiftelsers og Umyndiges Midler var befalet, samt imod, at Birkeretten og Retten til at kalde Præster (S. 150) overdroges Kongen«. Fideiskapitalen gik imidlertid — ved Overgangen af Kokkedal, hvori Kapitalen var hypotheceret, til Staten paa Grund af Majorens Gjæld — tabt paa 2106 Rdl. nær, som den ældste Søn Forstjunker Fischer-Benzon arvede ved Faderens Død; — en Mængde Bøndergods og en Del af Skærsøs Jorder bortsolgtes, og endeligt 1812 selve Hovedgaarden, Frederikkeminde¹⁾ med Teglværk, Draaby Sogns Konge- og Kirke-

¹⁾ En Afbyggergaard fra c. 1808 m. 14 $\frac{2}{3}$ Td. Hartk. Ejere: Thøger Asch, som flyttede 1818 til Bogensholm (se Lyngsbæk.); —

tiende, Kirken »med dens Ornamenten«, 13 Huse med Jord og 40 jordløse Huse i Draaby, Holme, Boeslum, Egsmark, Vistoft By, Lægerholm og Grovlev, samt 3 ubebyggede Jordstykker for 196,000 Rdl. Kur. til Proprietær Jens **Klitgaard** til Bangsbo og Søholt, Præsten **Hans Fønss** i Feldballe og Handelsassistent Tüchsen fra Christianshavn (som dog snart gik fra Bolaget). K. og F. solgte strax (1813) en Mængde Tiender (til 20 Mænd i Draaby, Holme, Boeslum, Egsmark, Lyngsbæk og Ulstrup, samt til Bagerne Møllerup og Hardel i Æ. og Selvejer **Hans Møller** i Holmgaard), Huse og Jordlodder (til Niels May og Christofer Krarup i Birkehusene og Landmaaler Fønss † 1856, se S. 131). — 1815 blev Klitgaard († 1843 p. Skærsø, 80 Aar, g. m. Cecilie Marie Larsen) Eneejer; men hans Pengeforhold vare saa fortvivlede, at Statskassen maatte 1823 overtage Skærsø for resterende Skatter. Paa den i høj Grad forsømte Ejendom holdtes kun 16 Heste, 8 Køer, 12—14 Stude og 40 Faar, og avledes kun 30 Tdr. Havre og 30 Tdr. Byg, lidt mere Rug og en Smule Boghvede (jvfr. S. 84). Rentekammeret satte det »vanrygtede og vanrøgtede« Skærsø til Avktion 1825: ved 4de Avktion bødes 500 Rdl. af Laurids Ulrik **la Cour**, ved 5te 2200, som han maatte forhøje med 200, hvorefter Kjøbekontrakt udstedtes til ham og Jakob Hansen (se Noten S. 311). Propr. la Cour (f. 1802, gift 33, Stænderdeputeret og Folkethingsmand, Amdsraadsmedlem og Landvæsenskom., † 27²/₂ 75, jordet ¹¹/₃ s. m. sin Hustru Ellen Kirstine Poulsen fra Rolsøgaard, som døde ⁵/₃ 75; 6. S. og 4 D.) blev efter nogle Aar Eneejer, frasolgte 1828 Loftsbuset m. Jord (nu »Godthaab«) og efterfulgtes 1871 af Sønnen Niels — fra 73 Jørgen — og Jakob la Cour, de nuværende Ejere af Gaarden, der nu staaer for 20¹/₃ Td. Hartk. ¹).

Christian v. Rosenørn 1818—22 (kom fra Ravnstrup; g. m. Jane Sørensen); — Jakob Hansen til 1840 (Forvalter p. Rugaard 1822—25, Medejer af Skærsø fra 25, Ejer af en Gaard i Elsegaard 24—26, g. m. Jane Margr. Mygind); — Fauerschou (nu i Brendstrup v. Aarhus) og Hans Secher af Bjørnholm fra 57 (?), Ejer af Bjørnholm 74.

¹) Meget om Skærsø er — tildels ordret — udtaget af Fredr. Barfods: »L. U. la Cour og E. K. Poulsen« 1877, — med Forfatterens velvillige Tilladelse.

Draaby Kirke.

Den anselige og smukke, hvælvede, indvendigt 65 Al. lange og 17¹/₂ Al. brede Murstens-Kirke i Draaby var, som tidligere sagt, Hovedkirken i Pavetiden ¹⁾ (S. 143-4). *Taarnet*, hvorpaa der staaer Bogstaverne A. R. P. og S. A. B. samt Aarstallet 1739, er herefter bygget, rimeligvis kun ombygget af Admiral Rosenpalm og Frue, — de Samme, som have givet *Kalk* og *Dist.* Paa Kalken findes mellem deres Navne et dobbelt, kronet Skjold med det Rosenpalm'ske og det Benzon'ske Vaaben, samt, hvad der er almindeligt (S. 141), paa Udspring paa Stilken Bogstaverne J. H. E. S. U. S. — *Udbygningen* mod Nord er omtalt S. 309. I Kirken, som indeslutter flere adskilte, nu tilkastede eller — murede *Gravkjældere*, vides Følgende at være begravede: den ældste Falk Gjõe med Hustru og Barn (S. 304), Justitsr. H. Benzou m. Hustru og 5 (?) Børn, hvoriblandt Ide Christina, Christian † 1730 og Sophia Amalia, Sidstnævntes Mand og Datter † 1736, General Nissen v. Benzon (nedsat ¹⁴/₇ 1763) efter Kirkebogen og efter D. Atl. Stiftamt. Nissen-Benzon, Oberst Wauvert og Frue † 1774, Fru Baronesse Schack † 1785, Løjtn. Brøcker † 1785 (S. 101), Sognepræsten Fabricius (S. 167) m. Hustru og ialtfald en Datter † 1727, endeligt Peder Andersen (se S. 11, 238 og Lyngsbæk.) og hans første Hustru ²⁾. Epitafium over de to Sidste hænger paa Skibets søndre Væg, bærer Aarstallet 1679 og fremviser Billederne af en Mand med Kalot og hvidt Hageskjæg, 7 kvindelige Skikkelser i to Rækker og to Svøbelsebørn i Kister allernederst. Indskriften meddeler: »Herr neden under Huiller Den ærlig och Høy och velforneme acgtbahr

¹⁾ Æbeltoft, Draaby og (tildels) Agri Kirker ere byggede af Mursten og have Hvælvinger hele Bygningen igjennem; af Kampesten, tilhugne og utilhugne, ere derimod de 6 øvrige Kirker paa Mols; af disse har Tved K. Hvælvinger helt igjennem, Egens ingen, og Resten kun en enkelt Korhvælving.

²⁾ Derimod neppe Fru Sehested † 1769 i Æ. 1764—66 havde Hr. Kornet Sebestett Børn i Kirke m. Flg. til Faddere: Oberstinde Wauvert p. Skærso, Oberstløjtn. Hoff p. Ryomgaard, Ritm. Hoff p. Høgholm, Kmh. v. Osten m. Frue, Fru og Frøk. Gersdorff, Major Døden, Løjtn. Wecker og Chr. Hirtznach p. Lyngsbæk.

Mand Peder andersen, førige Forpagter paa Lyungbechgard, Som døde An. 16 (83) den . . . (Septemb.), Saa och Hans ærre Dyederige Gudfrycgtige Matrone Salig Mergrette Jacobsdatter, som udi Herren æhr Hensoffued Anno 1679 den 6. Aprilis, och Haffuer wehret udi et kierlig ægteskab Samelt 30 Aar och nogle Maneder och udi Samme Dieris ægteskab Afflett til Samels Siuff Døtter, Huor Aff di Tou udi Herren æhr Hensoffuet och di andre Igien Leffuer, saa Gud Trøste och Hussuale dennemb«. Peder Andersens egen Dødstid er senere tilføjet: da Epitafiet blev opsat 1679, var han selv i Live, saa at han altsaa har skrevet sin egen Gravskrift, og, da der er 7 kvindelige Portræter, hvoraf de to have højhalsede Kjoler, har han rimeligvis medtaget sin allerede da udvalgte anden Ægtefælle Gjertrud Lauridsdatter (som s. m. Manden satte nye Stole i Vistoft Kirke 1681 og efter hans Død gav en Kalk til samme Kirke 1684, samt døde ¹³/₈ 92 i Æ. som Mikkell Andersen Basses Hustru, hvorefter Enkemanden — † 1700, se S. 229, Note 3 — synes at have ægtet Anne Christensd. † 25, 66 Aar, vistnok 2. G. g. 1702 m. Laurids Lindenberg, S. 256, N. 3). P. A.'s omtalte 5 voxne Døtre vare: Bodil (S. 239, † 1709, g. m. Herredsfoged Povel Nielsen i Strandkjær; hun gav et blaat Fløjlsklæde til Agri Kirkes Alter, han forbedrede Kalken smsteds. 1683), — Maren († 1703, g. 1675 m. Forpagter p. Mejlgaard, Borger i Randers Anders Poulsen Bay † 1727; efter den Begtrup'ske Stamtavle i kgl. Bibl.: »21 Børn«; efter afdøde Læge Rudolf Bays Optegn. »2 S. og 4 D. v. Faderens Død«), — Bodil Cathrine († 1700, g. m. Præsterne Chr. Nielsen Lyngby og Frants Olsen Vroue i Aalsø; fl. B.), — Kirsten († 1715, g. m. Rasmus Andersen Morup, Forpagter p. Vosnæsg., Borger i Æ. 1708, S. 240; 7 B.), — og Dorthe Marie (g. m. Præsten Espen Sørensen Bredegaard i Hvejsel¹⁾). —

¹⁾ P. A.'s Børnebørn: Øllegaard og Mette Margr. *Povelsd.* (S. 240—1); — Povel Bay, Bedemand i Kjbhvn.; Peder B., Skrædder i Viborg; Maren Tved (S. 221) B., † 42, g. 24 m. Præsten Albert Snedsted i Blidstrup (u. B.); Maren B., ugift eller g. m. Claus Korporal i Randers (1 D.); Anne Marie B., g. m. Korporal Terkel Mathiesen Rosenk vist (S. 256) i Sjælland (1 B.); og Margrethe B., † 53, g. m. Præsten Jørgen Sommerfeld i Kolind (9 B.); — Niels »Nykirke« (*Lyngby*), Præst i Vesterhæsing (B.); Palle Iver J. (?) i Ingerslev Mølle (2 B.); Mette Margr. »Aalsø«, g. m. Præsterne Schjønning og Davidsen i Odder (6 B.);

Altartavlen er »af meget smukt Bildhugger-Arbejd«, siger D. Atl. og efter samme Værk fandtes tidligere i Kirken Galoner og en forgyldt Sølvplade paa Alterklædet (nu: et Guldtessekors), et *Sølv-Døbefad* (ikke: »Sølvskab«, som Hofman og Lachmann skrive) med forgyldt Haandgreb, de 12 Apostle, malede paa begge Sider af Muren nedenfor Koret, og »en Del adelige *Vaaben* og Navne af dem, der have ejet *Skærsø*« (hvilke Vaabenskjolde nu ere restavreerede og ophængte i Gaardens Sal). Lachmanns Manuskript (i Horsens Skolebibl.) og Hofman omtale desuden en nu forsvunden, sølvbeslagen Psalmebog til Præstens Tjeneste og Lysekroner, »hvorpaa — siger L. — staaer en Del af *Skærsø* Ejeres Navne«, o: paa de nævnte Skjolde. Paa den ene af Kirkens 3 Messing-*Lysekroner* findes to ovale Skjolde, hvoraf det ene har det almindelige Monogram: Bogstaverne J. H. S. korslagte. (S. 140), samt ovenover S. S., — det andet Bogst. J. H. S. sidestillede og ovenover M. K. D. (Giverne ubekjendte). — I Kirken er fundet *Kalkmalerier* (et østerlandsk Tempel, en Biskop, Jesusbarnet m. M.); de forventes restavreerede. Indeni Alteret — et gammelt Skab — sidder et paa Bagklædningen klistret, saare værdifuldt *Madonna-billede* paa Papir, hvilket skal være enestaaende her i Landet. — Den gamle *Herskabsstol* blev nedbrudt i den ældre la Cours Tid, da den nye *Kirkegaard*¹⁾ ogsaa blev udlagt og indhegnet (c. 1856). — Af *Klokkerne* bærer den mindste

---

Kirsten »Aalsø«, g. m. Anders Rold og Brygger Otto Lerche i Kjbhvn. (2 B.); og Joh. Cathr. »Aalsø«, g. m. Præsten Anker i Hygum (u. B.); — Jens *Morup*, Kjøbm. i Æ. (u. B.); Peder M., Klokker i Roeskilde (2 B.); Søren M.; Margr. M. g. m. en Ostindiefarer i Kjbhvn. (1 D.); Anne M. g. m. Th. v. Ræken i Kjbhvn. (1 B.); Maren M., g. m. en Stykmester i Kjbhvn.; Gjertrud M., g. m. Niels. . . i Æ. (2 B.); — Peder *Bredegaard*, kom til Ostindien; Margrethe B., g. m. Ridefoged Lars Simonsen i Femmøller (2 B.); Inger Marie B., kom til Holbæk ell. Holland; og Søren B. (1 S.; — se S. 218).

¹⁾ Paa den gamle Kirkegaard omkring Kirken findes en Ligsten over »Borger og Skipper og Overformynder Niels Mikkelsen Colding † 1748« (S. 130). Hvorfor denne er bleven begravet i Draaby (fra Hav- eli. Skovmøllen?), hvad Bogstaverne K. R. S. og K. P. D. foroven paa Stenen betyde, og hvorledes Navnet Anne Cathr. Tilker f. 1748, † 1788 (S. 185; g. 72 m. Thue Ravn, S. 131) er kommet paa Stenen, kan ikke forklares.

Indskriften: »H. W. H. Her Sechreter Hans Bentzon til Schiersiø Anno 1680«; — den store er paaskrevet: »Aar 1822 faldt denne Klokke ned og kvæstede et Menneske. Samme Aar omstøbt af Klokkestøber P. Meilstrup i Randers«. Paa hver Side findes et ovalt Skjold, — to med en Hest, to med en Mand, og disse sidste omgivne af Løvværk. (Fra samme Støberi er ogsaa udgaaet Klokker til Æbeltoft 1803 — Raadstuens —, Helgenæs 1830, Agri 1840, Fuglslev 1863, Homaa, Mariager osv.). Naar D. Atl. kalder Indskriften paa Kirkens to daværende Klokker »ulæselig«, kan det følgerigt i hvert Fald kun gjælde den større før dens Omstøbning; men samme Værk affærdiger, og dog med Urette, Inskriptionen paa Æ. Kirkes to Klokker paa samme Maade (S. 139). —

Lyngsbækgaard.

Naar Trap nævner som Gaardens første, bekendte »Ejere« Birkefoged Niels Glad 1544 og Christen Sørensen 1615, og naar Both skriver, at den i 16de Aarh. »tilhørte« Folk af Bondestanden, turde det være tvivlsomt (S. 7, Note 2); — N. G. har vist kun beboet den som Foged (jvfr. S. 11 om Fogeders Bopæl og S. 6 om Kongsgaard) og bestyret den samtidigt med Kannikemøllen, der var Kapitlets. Ialtfald har Kronen »Rettighed« i Gaarden 1587 (S. 63). Maaske var den blandt de Gaarde i Lyngsbæk, som 1515 tilskjødedes **Kongen** (S. 33, N. 1). Ham tilhørte den 1645 (S. 63, Stykke 1 og 3), 1653 (S. 149), 1661 (Indber.) og c. 1675, indtil vistnok først (c. 1679?) dens tidligere Forpagter **Peder Andersen** (S. 313)¹⁾ og derefter **Hans Jakobsen** p. Rolsøgaard fik

¹⁾ Kongen har vistnok solgt Gaarden samtidigt med Vistoft Kirke c. 1679, »da Bønderne i Vistoft mistede deres tidligere jus vocandi«. Maaske var P. A. Kjøber baade af Kirken og af Patronatsretten, skjøndt han hverken var nobiliteret ell. karakteriseret; men ved den Tid gjaldt det blot om at komme af med Kirkerne for at faa Penge (Helvegs Kirkeh. efter Reform. I, 498—9). 1681 lod P. A. sætte nye Stole i Kirken, 1684 gav hans Enke Kirkekalken, og c. 1683 havde hans Broder nogen Kirkejord paa Begtrup Mark i Første, og han selv en Del af Landgilden af et øde Kirkebol paa Fuglsø Mark (Kongen den anden Del).

den i Eje (S. 238), hvorefter den var i Sidstnævntes Families Besiddelse til c. 1824.

Et Par Decennier efter H. J.'s Død 1714 ejedes Gaarden af hans Sønesøu Iver Hanson, utvivlsomt en Søn af H. J.'s ældste Søn, Præsten **Jakob Hansen** i Agri † 1722 (S. 240). Iver var vel kun en halv Snes Aar ved Farfaderens og henimod en Snes Aar ved Faderens Død, hvorfor Moderen, der antageligt ved Mandens Død er flyttet til Lyngsbækgaard, vel har styret Gaarden i en Række Aar. Wibergs Præstehistorie opgiver vel $1\frac{1}{2}$ 1728 som hendes Dødstid; men dette kan neppe være rigtigt: det findes hverken i Agri eller i Draaby Kirkebog, og det maa være Ivers Moder, som 1733 var Fadder i Tved (»Mad. Hansens til Lyngsbækgaard«) og 1742—45 p. Lyngsbæk. (»Mad. Hanson fra Æbeltoft«), og som døde i Æ. 1762 (»Mad. Hanssen«), hvor hun altsaa har boet efter at have afstaaet Gaarden til Sønnen. Ogsaa Ivers Mormoder, Anna Lihme f. Fischer (Enke i Farre 1720), levede sine sidste Aar p. Lyngsbg., hvor hun døde 1735, 74 Aar gl. (»Fru Lihmes«), og hvor hun havde haft hos sig dels egne Børn, dels Datterbørn fra Viborg ¹⁾.

Mellem 1733 og 37 overtog **Iver Hanson**, da Kancellisekr., senere Kancelliraad, Gaarden og blev 1740 viet i Æ. til Marie Elisabeth Hutfeld, Enke efter Præsten paa Helles Rasmus Hirtznach † 1739 (S. 197). Med hende fik han det af Hirtznach $\frac{15}{9}$ 1725 købte Jordegods (S. 17, Note 2): nemlig den ene Kongsgaard (Matr. Nr. 2), 6 Matr. N $\frac{1}{2}$ i Esby, 4 i Ørby, 2 i Fejrup og 3 (?) i Stødov. — Da han fandt i nogle gamle Dokumenter, at hans Farfader havde indløst fra Kronen Reluitionsretten til Vistoft Kongetiende (S. 235), benyttede han sig heraf til 1755 at true Jens Høy i Grenaa, som havde faaet Tienden i Fæste med sin Hustru Anders Bassis Datter (Note S. 230), med Proces.

¹⁾ »Mad. Lybmis Peder« begr. i Agri $\frac{22}{5}$ 1723, 12 Aar. — »Jokum Lihme fra Lyngsbg.« er Fadder i Æ. 1721. — Anne Kirstine Kjærulf, † p. Lyngsbg. 1727, $1\frac{3}{4}$ Aar. — Johanne Dorthea Lukasd. Kjærulf, f. 1724 † 98, holdt $\frac{10}{10}$ 49 Stuebryllup p. Lyngsbg. med Præsten Jeremias Müller i Karby. — Justitiarius i Viborg (ikke »Justitsraad i Æbeltoft«, Sechers: »Slægten Secher«, S. 76) Lukas Kjærulfs Enke Joh. Kirstine Pedersd. Lihme p. Lyngsbg. — (Forvalter p. Lyngsbg. Søren Iversen Kjærulf † 1816, 22 Aar).

Ved Forlig bestemtes, at H. skulde have Tienden for en vis Sum Penge og noget Vist aarligt, saalænge J. H. og Hustru levede (Tienden havde tidl. været bortforpagtet til Autm. Gersdorff for 70 og 80 Rdl., til Villads Olufsen i Kongsgaard for 100 og til Bønderne i Sognet for 102). Da H. havde faaet Tienden (som endnu 1822 tilhørte Lyngsbg.), kom han i Konflikt med Bønderne, der ikke vilde kjøre den til hans Gaard, da det var over 1 Mil. Vejen blev da opmaalt af Retten, og H. maatte opbygge en Tiendelade, hvor Milen slap, o: ved det efter Sigende derefter opkaldte »Tiendekjær« ved Basballe. — D. Atl. fra 1768, som kalder Lyngsbg. »en liden ufri Gaard, men som en Herregaard, af Mur og Bindingsværk, smukt bygt sidst i forrige Seculo af daværende Ejer Hans Jakobsen, . . . og med en smuk Have«, siger endvidere: »dens Marker ere ved sammenblandet Gjøde og Mergel, som findes i en Banke ved Gaarden, satte i god Stand«. Dette skyldtes sikkert Kancell. Hanson og tyder paa, at han har været en dygtig og indsigtfuld Landmand. — H. døde 1763 (begr. $25/5$), hvorefter hans Enke vedblev at besidde Gaarden (D. Atl.) til c. 1770, da hun afstod den til sin ældste Søn og flyttede til Æbeltoft, hvor hun døde 1772, 68 (61) Aar gl., og hvorfra hendes Lig $11/12$ førtes til Agri Kirke. 1773 Avktion i Æ. over hendes »Gaard og Ejendom«. Hendes Børn af andet Ægteskab ¹⁾ vare: Jakob f. 1741, Hans f. 42 (levede 73; 1820 tales om »Student Hans Hansens myndige Arvinger«, hvoriblandt maaske var Iver H., som ejede Rolsøgaard 1790—1807), Ane Dorthe f. 43 (g. 65 m. Niels Behr til Skafføgaard 1741—78), Ingeborg f. 45 og Birgithe f. 46 (begge † s. Børn), Birgithe f. 47 († 1812, g. 69 m. Fætteren, Præsten Chr. Hee i Borup-Hald, Enkemand, † 1786), Lotte (konf. 63 s. m. Birgithe Libme fra Havmøllen) og Ingeborg f. 51, konf. 66. Faddere paa Lyngsbg. 1741—47: Jægern. Trolle m. Hustru fra Møllerup,

¹⁾ Af første Ægteskab 2 S. og 2 D.: Sidsel Kirst. Cathrine Hirtznach f. 34, † 1806 i Vistoft, g. $22/4$ 55 p. Lyngsbg. m. Præsten Peder Lukassen Kjærulf i Hornslet; — Christian H. f. 35, Stud. 72, Forp. p. Rugaard c. 84, † 86; — Niels H. f. 36, Løjtn. 72, † 91 i Aalborg som Oberstløjtn. ved Dragonerne (han blev konf. 51 i Draaby s. m. Ingeborg Tecke? fra Lyngsbg.); — og Erasmine H., f. 39, † 98, g. 65 m. Præsten Staal i Agri.

Kapt. Trolle og Kommandør Benstrup (S. 296) fra Æ., Junker Wilster fra Ryomgaard, Amtm. Gersdorff m. Frue, Mad. Hansen Lihme fra Æ., Jokum Lihme, Kjøbm. Isak Hansen Goe fra Æ. m. Datter, Chr. Hasselbalch m. Hustru fra Rødegaard, Behr fra Skafføgaard, Præsten Melchior Sommerfeld fra Helles, Præsten Lindegaards Hustru fra Æ. osv.

Jakob Hanson, Løjtn. (68), Kapt. i Infant., Ejer af Glud og Hjarnø Kirker (1786) og 1789—96 af Rugaard, ved hvis Salg han forbeholdt sig 16—17 Tdr., Rugaard tilhørende Hartk. p. Helles (4 Matr. N^o), som han lagde til Fædrenegaarden. Denne fik derved godt 219 Tdr. H. Bøndergods (i Helgenæs, Agri og Draaby Sogne) foruden c. 15⁶/₈ Td. H. Hovedgaardstaxt, godt 11¹/₂ Td. Mølleskyld og 2¹/₂ Sk. Skovskyld, samt godt 29 Tdr. Tiende (D. Atl. angiver allerede 1768 ligeledes godt 219 Tdr. H. Bøndergods; men 1791 havde Gaarden kun c. 202¹/₂). Af et Regnskab fra 1791 sees, at de ordinære Kvartalsskatter af Bøndergodset udgjorde for et Aar c. 380 Rdl. (+ c. 10 i Mølleskyld af Over-, Bruns-, Skov- og Ulstrup Møller) og Familie- og Folkeskatten af Samme c. 17 Rdl. (+ 13 af Møllerne); — Extraskatten af Gaard og Gods, samt Præst og Degn i Agri (o: 3890 Personer à 8 Sk.) udgjorde 324¹/₆ Rdl.; — af Gaardens 13 Personer 13 Rdl.; — Tugthuspenge, Kirurgløn og Munderingspenge, Furage- og Kornskat, samt Udgift til Landmilitzen i 1ste Termin af nævnte Hartk. og Skyld (Forordn. ³/₇ 90) c. 56 Rdl.; — Hjælpekat af Husmænd i Egsmark og Handrup 8¹/₂. Blandt Udgifterne opfører Regnskabsføreren (M. Leemejer p. Rugaard; se Isgaard) 34²/₃ Rdl. til 8 Tdr. rest. Skatterug af Lyngsbækgaard, 5¹/₂ for 1 Anker fransk Vin fra Sr. Niels Colding efter Fruens Ordre, 4¹/₂ til Indkjøb til Fruen (1 Pd. Bomuldsgarn 1 Rdl. 4 Mk. 8 Sk., 5¹/₂ Dusin Staalknapper 1 Rdl. 1 Mk. 3 Sk., 1 Pd. Stivelse 1 Rdl. 4 Mk.), 3¹/₃ i Lysepenge af Agri og Egens Kirker til Sr. Lund i Agri, 22 for 2 indkjøbte Stude og 8 i Renter af en Obligation. Blandt Indtægterne: af Kirkejorden i Egens 3 Mk., Grundleje af Sr. Lunds Hus i Agri 1 Mk. 8 Sk., nogle Landgildepenge osv. — Kapt. Hanson byggede af Mursten, der skulle være fra »Teglhuset« v. Bogens i Vistoft, den nuværende Lade 1776 og Hovedbygning 1784 og lod sætte

fig. Indskrift paa en Stentavle over Hoveddøren: »Du ny opbygte Hus, Du blev — Fuldført til min og Mines Glæde! — Lad skæve Øjne stedse se, — Vi nyde Guds Velsignelse, — Til vi i Himlen træde!« Paa samme Tavle er der indbugget 2 Vaabenskjolde: et med en springende Hjort, et andet med en Due med 3 Klokker nedenunder; — dette i Forb. med vaabenlignende Zirat i H.'s Segl har vel forledet til at udgive Familien for »adelig« (Trap); hvad den ifølge velvillig, sikker Oplysning ikke var (Arkivsekr. Thiset). — 1809 solgte H. ved Avktion 100 Bøge i sin Skov, hvilke indbragte ham 956 Rdl. — Han døde $\frac{9}{11}$ 1813 paa Lyngsbækgaard, $72\frac{1}{6}$ Aar (begr. $\frac{20}{11}$). Han var gift før 1766, — med M. M. G., som begr. $\frac{26}{4}$ 1805 i Agri Kirke, 54 Aar (hverken i Agri el. Draaby Kirkebog angives hendes Navn). Af deres Børn (hvis Præceptor vel var den Stud. Jak. Chr. Barfod, som 1793 tillodes at maatte blive Degn uden først at have været Skoleholder) kjendes Iver f. c. 1771, Christian (som skal have opbygget Bjørnholm), Jytte Kirstine (f. 80, g. 1814 m. Thøger Kjærsgaard Asch, S. 311) og Pauline Cathrine (g. c. 1812 m. Byfoged Hornemann i Æ¹), Side 253). De to Døtre betalte 1811: $15\frac{1}{2}$ Rdl. for Værgemaalss Bevilling.

Iver Jakob Hanson, Kapt., havde store Kongsgaard med Helgenæs Kirketiende fra 1805 (S. 17, Note) og overtog Lyngsbg. ved Faderens Død, men maatte allerede 5 Aar efter gjøre Opbud (Skiftesamling $\frac{5}{2}$ 19); — 1820 afrejste hans 32 aarige Hustru (Maren) Cathrine Neuchs (gift $\frac{19}{5}$ 15 p. Helles, Plejedatter hos Præsten der) s. m. sin Moder Mad. »v. Neis« til Ravensberg, og Aaret efter — $\frac{4}{9}$ 21 — døde H., »knust ihjel i Stampemøllen ved Lyngsbg.«, som han selv havde opført; — derefter »var det ikke godt i Mørke at komme forbi Stampen«, og »Præsten Henne — da i Mørke, tidl. i Vistoft — maatte mane Liget ned i Graven, inden det vilde blive der«. H.'s Bo sluttedes først Febr. 24; men allerede Avgust 20 var hans Fædrenegaard bleven udlagt for 10,000 Rdl. til Prioritetshaverne Byfoged

¹) Faddere ved hans Sønners Daab 1814—16 Forvalter Christian Hanson fra Bjørnholm, Mad. Hanson f. Wiberg smsteds fra, Fuldmægtig Anders Hansen fra Æ. og Jfr. Elisabeth Hansen (-son) fra Vistoft.

Hornemann, Propr. Th. Asch, Stud. H. Hansens Bo, det Fischer-Benzonske Fideikommis, Kmhr. Rosenørn m. Fl. **Thøger Asch**, den Afdødes Svoger, købte Gaarden 1821, da han »kom fra Søholt«. 1822 udlagdes for resterende kgl. Skatter Vistoft Kongetiende, Egens Kirke m. Tiende, Skovmøllen, Ejendomme i Esby og Stødov tilhør. Kancellir. Hornemann og i Egsmark tilh. Asch m. M. Asch søgte og fik Præstekald ved Varde 1825. 1 à 2 Aar før havde Godsforvalter paa Kalø, Prokurator **Anders Hansen**, der havde Penge staaende i Lyngsbg., maattet overtage den (for 10,000 Rdl.). Han var en Bødkers Søn fra Hyllested og havde først lært Faderens Haandværk, men havde derefter, fremhjulpen af Overkrigskomm. Ingerslev p. Rugaard, taget dansk jur. Examen og begyndt som Byfogedfuldm. i Æ. Fra Lyngsbg., hvor H. boede, bestyrede han Skærsø for Staten. Han døde 1831, 40 Aar, og hans Enke († 1887) solgte (efter Bortforp. til Claus Nees Schmidt, g. m. Carol. Røgind) 1835 Gaarden for 20,000 Rdl. til **Niels Secher Mønsted** (ikke: »Mønster«, som Trap bar) (f. 1803, cand. pharm. 26, † 91, g. 36 m. Charl. Amalie Dorothea Marie Møller † 82. — Begge begr. i et 82 bevilget Gravsted i Skoven v. Lyngsbg.). Sønnen **H. P. Mønsted** f. 37 forpagtede Gaarden $\frac{1}{3}$ 65 og købte den $\frac{2}{3}$ 76 (Se Secher: »Slægten Secher«, S. 187).

Rolsøgaard.

Inderst inde paa den nordlige Landtunge (»Næsset«) mellem Kalø og Knebel Vige ¹⁾ ligger den gamle Rolsøgaard, hvis Historie kan forfølges næsten 450 Aar tilbage

---

¹⁾ D. Atl. om Knebel Vig: »Overalt i hele Vigen er ingensteds ringere end 6 Favnes Dyb og mangesteds meget mere. Midt i Vigen gaaer fra Landet en Hage kaldet Kongsøe-Hage (o: Kongsøe-), ved 20 Skridt bred, men en halv Fjerdingvej lang, ud i Havet. Denne Vig, som er omringet ligesom med lutter Volde og Skandser, har Naturen dannet til en rar og sikker Havn, som kunde tage mod de største Orlogsskibe og neppe har sin Lige i

i Tiden. D. Atl. skriver om den 1768: »Roelsegaard er nu en Hovedgaard, men har tilforn været en stor Ensted-Gaard, Kongen tillørende« (kun en kort Tid!) »og beboet snart af Bønder« (aldrig!), »snart af Ritmestere og Andre af Kavalleriet« (— optaget uden videre af Trap —). »Til sidst er den af Kongens Ridefoged Hans Jacobsen opbyggt og sat i den Stand, den nu befindes. Stuelængden er af Bindingsværk og teglhængt. Hertil er en god Lade, Stald og Fæhus . . . . Gaardens Marker er bedst skikkede til Vaarsæd og Høavl. Ved Gaarden er et Vadested, hvis Vand seer brunt ud; men Kreaturerne trives deraf«. Den senere Hovedbygning med 3 Fløje antages at være opført 1770—80, med Undtagelse af den ene Fløj, der byggedes 1849 (Trap). I Entréen i den nyeste Hovedbygning fra 1880 har den nuværende Ejer indsat i Væggen en Tavle af sort Marmor med Fortegnelse over og korte Meddelelser om Gaardens Besiddere igjennem Tiderne, — et følgeværdigt Exempel for Ejere af historiske Gaarde. I Tavlens Ramme ere de adelige Ejeres Vaabener gjengivne (— i det Flg. markeret ved °). Dens Indhold er samlet af den ihærdige og nøjagtige Personallhistoriker, afdøde Etatsr. Hvass i Randers, hvis »Meddel. om Fam. Hvass« give nærmere Oplysninger om Gaardens Ejere af den Slægt. Dels derfra, dels andenstedsfra ere de Tilføjelser tagne, som ere knyttede til følgende, ordrette, ved Kursiv betegnede Gjengivelse af Tavlens Indskrift. —

Marten Nielsen °, af de Vognsønners Slægt, Ejer af Rolsøgaard, levede 1450; g. m. 1. Ellen . . . . ., 2. . . . . Rotfeld; 3 S. og 3 D. 1448 forseglede Martin Nyelsszon i Roldsø s. m. Otto Hungber i Egsgaard m. Fl. et Gjælds-brev af Knud Slet i Strands til Hr. Otto Nielsen af Bjørnholm; S. 304, Note. — **Christen Hvass** °, fra 1486 til Kaas, † før 1511, menes at have faaet Gaarden (c. 1472) med en

---

Danmark . . . . I Vigen er godt Fiskeri, naar Bønderne har Tid dertil; men Sælhundene gjør dem deri megen Fortræd og spolere ofte deres Garn. — Paa Kortet i Pontoppidans Theatr. Dan. 1729, hvor, ligesom paa Sulhms Kort (S. 2, Note 1), Helgenæs danner den sydlige Del af Hassens, maa »Kolsgaard« og »Hisfeld« — de to eneste paa »Mols« ansatte Navne — betegne Rolsøgaard og Isgaard.

Datter af Marten Nielsøn, men ægtede siden ved 1486 Thomas Jensøns Datter ° til *Kaus*. Da C. H. ulovligt havde solgt Andel i Ejendomsret til Eskild Gøyes Arvegods, gjordes 1486 Indlæg i Rolsøgaard, 4 Bol i Rolsø og Vrinders Skovgaard; han afstod sidstnævnte Gaard og en i Gullev til Vederlag. — **Gunde Nielsen** ° Skovgaard *skrev sig til Rolsø 1511 og havde Christen Hvass Datter* °, Gunders Mosters Datter, Søster til den i Clemensfejden 1535 henrettede Landsdommer Jens Hvass, † før 1561. *Deres Søn Jørgen Gundesøn* ° til *Vegerslevgaard og senere, da Landsdommerens Søn Christen Hvass døde 1565, til Sostrup* (nu: Benzon) *døde 1575-6* ¹⁾. *Hans Frue Hilleborg Andersdatter* ° Hvitensstjerne fra Holbækgaard *døde her paa Rolsøgaard efter 1606* — før 1610 — *over 100 Aar gl.* Hun var en virksom og handlekraftig Kvinde; mødte 1571 for sin Mand paa Rødding Thing; gjorde 1572 Knæfald for Kongen i Kjøbhvn. for at beholde Jens Hvass' Gods; boede 1581 paa Rolsøg. som barnløs Enke; lovede ved Kontrakt ^{3/10} 1606, »da hun var over 100 Aar gl.«, Jørgen Krag til Rolsøg. »1500 enkende Daler, fordi hun i lang Tid havde haft denne hans Hovedgaard i Haand og Brug videre end hendes Forlehning-brev indeholdt«; satte 2 Gaarde i »Boseballe By, Hogrie Sogn« (Basballe i Agri), 1 G. i »Vandrik By (o: Andrup), Rolse Sogn«, og 1 Bolsted i Karlby S., samt alt sit Løsøre i Pant for Pengene; forsømte Hovedgaardens Bygning og forhuggede Skovene. — *Fru Inger Gundesdatter* °, *hans* (Jørgens) *Søster, til Rolsø, Sostrup og Kaus, døde paa Sostrup 1579; hun havde Mikkel Nielsen* ° Hvass til *Gjersholm* († før 1575; 1 S. og 7 D.). *Deres Datter Fru Margrethe Mikkel-datter* ° Hvass til *Rolsø ægtede Erik Krag* ° til *Kjellingbjerg og Lydum* († 1606), *døde 1589. Jørgen Krag* ° († 1643, barnløs), *deres Søn, gift* (1609) *med Fru Anne Vind* ° til *Endrupholm, vandt, da Jens Clausen til Bjørnstrup 1610 tiltalte ham for Forholdelse af Arven efter Fru Hylleborgs*

¹⁾ Trap og Both, der nævne Vogn Andersen som Ejer 1565, forveksler Rolsøgaard p. Mols med Rolsgaard i Hanherred (Hvass; — se Kirkeh. Saml. II, 5, 356). — Ligeledes menes neppe vort Rolsø, naar en Væbner Joh. Tygesen, der ^{18/11} 1400 gav sit Gods i Skypinghe i Borsæhærret til Agnete Kloster i Roeskilde, kaldes med Tilnavnet »Roolsæ«.

Kontrakt $\frac{3}{10}$ 1606 og solgte ved 1615—20 Gaarden, som da i 200 Aar havde været arvet i hans mødrene Slægt, til Hans Skade. —

Ann. En Tid — mellem 1571 og 79 — maa Gaarden dog have været ude af Slægtens Besiddelse! Rigtigheden af Traps Angivelse, at »Jakob Ulfeld solgte Gaarden 1576 til Kongen«, er godkjendt af Etatsr. Hvass selv, som i sit Værk har tilbagekaldt sin tidligere Bencgtelse smsteds og indrømmet, at der maa menes Rolsøgaard, naar det hedder, at Kongen 1576 i Mageskifte med (den gjentagne Gange af Rigsraadet udstødte og atter optagne) Jakob Ulfeld til Koxbølle († 1593, g. m. Anna Flemming af Bavelse † 1570) fik hans Arvegods, nemlig »udi Rolsø Sogn udi Wrinæs 3 Gaarde, nok en Gaard, kaldes Rolsø, item en lille Toft og 1 G., kaldes Balsballe, i Grønfeld 1 G., i Egismark 1 G.« m. M. (S. 47). —

Hans Skade°, hvis Frue var Ingeborg Emmiksdatter Sparre°. Deres Vaabener sees i Rolsø Kirkes Mur. Hans Nielsen Skade, Broder til Mads Nielsen til Nerild i Ribe Stift, var først gift med Edel Eriksd. Vogusen og var rimeligvis først — under Jørgen Krags Umyndighed — Bruger af Rolsøg., førend han blev Ejer; thi 1609 nævnes »Hans Nielszen til Roelszegaard« og 1614 »Jørgen Krag til Roelsøgaard«. 1618 var H. S. til Rolsøg. med til at kalde Præst til Knebel-R. (S. 150, Noten), og 1622 erhvervede han ved Mageskifte med Kongen Andorpgaard i Roelsø S. (S. 47), tidl. tilhørende fornævnte Margr. Mikkelssdatters Søsters Mand Christofer Munk (med Vinranke) til Komdrup, derefter Eske Brok til Estrup og endeligt Kongen fra 1584. H. S. havde 3 S. og 2 D. og døde vist 1648. Af et Brev 1636 sees, at han kun havde en halv Snes Bønder og 100 Rdl. om Aaret at leve af, og at hans Hustru da var gammel. I hans Tid svarede Gaarden alene 2 Rdl. hver Offerdag til Sognepræsten (tidl. 1 Pd. Korn o: 10—12 Tdr., S. 59). Han »opbyggede ved Roelsø Kirke en Begravelse til Siden af Altergulvet, paa hvilken er ingen anden Epitafium end en liden, firkantet Sten — med 4 adelige Vaabener og det Aarstal 1648 — indfattet i Muren, paa hvilken er skrevet S. Pauli Ord 2 Tim. 4« (Herredsbogen og D. Atl.). — Fru **Kirsten Skade**°, deres Datter, havde Vogn Hvass° (før 1654 og efter 1663 paa Rolsøg., Hofjunker?; efter Resen begr. i Roelsø Kirke ligesom Svigerfaderen), efter hvem hun sad Enke 1670, barnløs. En Jordebog til Gaarden af 1658 findes i Rigsarkivet. Fru **Elsebeth Skade**°, hendes Søster, døde 1688; hendes

Husbond Jesper Vognsøn ° til Nerild-Østergaard, kgl. Maj. bestalter Ritmester, f. 1619, døde 1687; derefter kjøbtes Gaarden af **Hans Jacobsen** (S. 235). J. V. havde studeret i Leyden og blev med sin Hustru begravet i Rolsø Kirke »i en til Begravelse indrettet Udbygning«, siger D. Atl., paa hvis Tid Ritmesterens Fane med Vaaben og Inskription hang over Alteret. Udbygningen (Hans Skades), som senere er nedreven, var »indrettet til Begravelse baade over og under Jorden og fuld af smukt beslagne Ligkister«. Ritmesteren havde 2 Døtre, hvoraf Elisabeth Magdalene † 1688 blev 1680 viet i Rolsø Kirke til Otto Lindenkvist, som vist »boede p. Rolsøg. uden at eje den«, og Ingeborg Marie 1692 i Lyne til Ritmester Permoser til Nerild-Østergaard. Paa Pergamentsbindet om Knebel-R.'s ældste Kirkebog fra 1679 staaer E. W. D. »Jesper Lindenkvist« var Fadder hos Degnen i Knebel 1691. —

Hans Jakobsen, kgl. Ridefoged. Han udvidede Rolsøgaard's Htk. fra 23 til 46 Tdr., tildels ved Nedlæggelse af Rolsø By (S. 235). Af ham kjøbte Etatsr. Christian Gersdorff (se Isgaard) Gaard og Gods til sin Søn **Joakim Gersdorff** ° til Isgaard, Kvelstrup og Vosnæsgaard, siden Konfr., Amtmand over Kalø Amt og gift med Edel Margrethe Krabbe. ° Han døde 1745. — Deres Søn **Christian Gersdorff** °, Konfr., Amtm. over Kalø Amt; til Isgaard, Kvelstrup og Vosnæsgaard. Hans Frue var Antonette Rosenørn °. Han døde 1757. — **Joakim Gersdorff** °, deres Søn; Major; til Isgaard, Kvelstrup (og Vosnæsgaard; fejl! se Isgaard!); var gift med Fru Mette Margrethe von der Osten °. Fra ham solgtes Gaard og Gods til **Thorn Thornson**, Birkedommer, der ogsaa ejede Skjering Munkgaard og døde 1789. ²⁵/₈ 1768 holdtes Avktion over Rolsøgaard med Gods, Roelsø Kongetiende og jus vocandi til Knebel og R. Kirker. Th. Th., som s. m. Joh. Hasselbalch fra Rødegaard i Vistoft havde forpagtet Gaarden til Maj 72 for 1000 Rdl. aarligt, blev højstbydende med 27,300 Rdl.; dog fik han som hverken nobiliteret el. karakteriseret ikke jusvoc. — **Iver Hansen** kjøbte Gaard og Gods 1790¹⁾

1) Fra ham havde Secher'ne p. Skaarupgaard og Hjortbøjlund Obligat. 1793 p. 3000 Rdl. og 1799—1803 p. 12000 (indløst 1804), ligesom Præsten Secher i Udbyneder og dennes Søn p. Skaarupg. fra Formanden (Oblig. 1767 p. 3000 og 1786 p. 4000 Rdl.).

og var først gift med forrige Ejers Datter *M(arie) E(lisabeth) Thornson*, derefter (1802) med *C. S. A. Vauvert Benzon fru Skærso*, som efter Sønnen Jakobs Fødsel 1802 flyttede til Æbeltoft (S. 311), medens Manden efter Rolsøgaards Salg købte Borksminde ved Horsens, hvor han døde. — *De følgende Ejere vare* (Landeværns-) *Kaptajn Erik Christian Myller til Møllerup etc. 1807—11*; — (Stads-) *Kaptajn Lorents Petersen, Vinhändler i Kjøbenhavn, 1811—16*¹⁾; — *Forpagter* (paa Rosenholm, senere) *paa Kalø Jens Dinesen*, f. 1778 p. Rørbækhovgaard, omkom i Kalø Vig samme Aar 1816 (³/₇; ugift); — *Niels Poulsen*²⁾ 1816—30 og *Hustru Dorthé Dinesdatter. Deres Søn Poul Poulsen 1830—78*³⁾ og *Hustru Anne Brendstrup. Deres Datter Petrea Bolette Poulsen og hendes Mand Christen Ludvig Hansen*⁴⁾, *Sønnesøn af fornævnte Iver Hansen, lod 1880 dette Hus bygge og denne Tavle indsatte.*

Isgaard.

Side 13 er omtalt, at Skelmo, Biskop i Aarhus c. 1210-16, skænkede Domkirken en Tredjedel af Tienderne af »Thorstentorp og Ech«; men dette burde have været gjen-givet fuldstændigere: »¹/₃ af Tienderne af Gaardene Th.

¹⁾ Til Rolsøgaard hørte da c. 208 Tdr. Bøndergods og Knebel og Roelsø Konge- og Kirketiender, de to første à 9 Tdr., de to sidste à 11 Tdr. Se S. 236, Noten. C. 1805 hørte Knebel Kongetiende, ligesom Egens's, til Kalø.

²⁾ † brat 1830, — ikke 44, som Trap har. Hans Hustru, Form.s Søster, f. 1773, † 1834. 11 S. og 3 D. — N. P. købte Gaarden, som da kun havde 60 Tdr. H. Bøndergods, for 100,000 Rdl. N. V.; — der betaltes dog kun knap 68,000 Rdl. N. V.

³⁾ Kjøbte 1839, i Fælleddskab med Broderen Jens, Kvelstrup af Niels Pedersen p. Isgaard og dannede 1861—64 af tre sammenlagte Bøndergaarde »Aldershvile«, som han selv bebodde fra Rolsøgaards Bortforpagtning 1865 til sin Død ²⁸/₇ 79.

⁴⁾ Søn af Jakob Ludvig Vauvert Hansen og Jane Margr. Mygind p. Frederikkesminde (S. 311, Noten), f. 1833, Forpagter af Rolsøgaard 65, gift s. A. m. B. Poulsen f. 44. Fl. B. Jvfr. Jydske Saml. II, 2, 274—5.

og E. (de mansionibus de Th. et E.), den første til Hr. Ernest's Præbende, den anden til Diakon Askers«. Thorstenstorpgaard er maaske den Kapitelsgaard i Thorup i Tved, som nævnes 1563 (S. 47), skjøndt denne ogsaa først 1360 kan være kommen til Kapitlet (S. 30); men Echsgaard er utvivlsomt Isgaard (tidl. skrevet »Egsgaard«, S. 41), som da tidligst har tilhørt **Hvideslægten**, hvorfra den vel senere er gaaet over til **Bispestolen** (S. 41). Biskoppelige Lehnsmænd eller Forvaltere have vel følgende Mænd været: »Jens Pederson af Eghxgardt« 1407, »Otto Hungher i Eghsgaardt« 1448 og »Otte Bøystrop« el. »Bjødstrup af Jegsgaard« 1450 og 58 (maaske en og samme Mand) og »Ove Persen paa Eggisgordt« 1533.

Ved Reformationen tilfaldt Gaarden **Kronen**, som lod den bestyre af Forskjellige indtil dens Salg 1544. Jokum Lykke fik Forlehningsbrev af $\frac{15}{3}$ 1538 for 1 Aar (fra førstkommende til flg. Paaske »kvit og frit uden al Afgift og Regnskab«), Iver Lykke $\frac{1}{3}$ 1539 (med Tilladelse $\frac{29}{6}$ til til næstk. Omslag at indløse Gaarden for, hvad den stod i Pant for, og siden beholde den, som et frit, brugeligt Pant, uafløst i 2 Aar, dog mod at han gjorde tilbørlig Tjeneste deraf, holdt Gaarden ved skjellig Bygning og Tjenerne ved Lov, samt ej forhuggede Skovene til Upligt) og Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup og Palsgaard 1541¹⁾. Den Sidste, som beholdt Gaarden indtil dens Salg, skulde ifølge Instrux $\frac{27}{11}$ 41 lade Halvdelen af Sagefald, Gaardfæstning og Oldengjæld af Aarhusgaard, Isgaard og Aakjær komme Kongen til Bedste efter klart Register og godt Regnskab, dernæst sætte Isgaards Avl paa en skjellig Landgilde, der skulde indføres paa Aarhusgaard; Kongen forbeholdt sig deraf 100 Læs Hø.

¹⁾ Jvfr. Danske Kancellireg. 1535—50, S. 61—84—93 og 210. — Peder Galt † 1548 var Stiftslehnsmand i Aarhus Stift 1542 og meget aktiv sammen med Mogens Gjõe; men hans private Færd var noget mislig. Det var ham (»Per Yvs« = Peder Ibsen), som Fanden hentede paa Tyrrestrup og jog afsted med til Horsens Fjord; da de hvilede sig paa en Skibsmast, begyndte Skibet at synke, og Skibsfolkene, som mærkede, hvad Grunden var, gav sig da til at synge Psalmer og bede Bønner, hvorfor Fanden drog videre, raabende: »Te Høls! te Høls, te Høkkenfeld mæ Peer Yvss, den grou Synder, den grouelig Herre«!

1544 købte **Anders Christensen Sandberg** t. Kvelstrup Isgaard og flyttede strax derhen (»til Esggaard« 1545). 1553 citeredes han af Vikar Hr. Peder Kaa i Aarhus for en Gaard, han forholdt ham i Thorup i Tved, og 1556 citerede han selv til Kongens Retterthing i Odense Mikkel Jensen af Begtrup (S. 79). 1558 fik han 3 G. og 1 Bol i Lysgaard Herred og 1559 — samme Aar, han var med til at sætte Markskjel mellem Egaa og Lystrup Marker — 1 G. i Bjødstrup i Tved ved Magelæg med Kongen. Han døde 1559 (efter D. Atl., der fejlagtigt lader ham være gift med Sofie Skinkel, o: hans Bedstemoder) eller 1563 (efter Trap). Hans Enke **Gjertrud Krabbe** (begr. 1602 i Koed Kirke v. Vedø — ligesom Manden og en Datter) fik 1564 Risbøl ved Mageskifte med Kongen og tilskjødede 1572 Sønnerne Tyge og Henrik en Gaard. Af Børnene fik Ulrik Kvelstrup, Tyge Isgaard og (1573?), Løjstrup, og Mads sidstnævnte Gaard ved Broderens Død (Lehnsmand i Romsdal 1594, † 97, uden Børn, g. 1589 p. Isgaard m. Sofie Rostrup som 2. G. g. 1602 m. Sten Brahe til Knudstrup); Henrik ejede Kjærsholm († 1588, g. m. 1. Thale Malted. Viffert, 2. Kirsten Axelsd. Jul til Kjærsholm † 1626, — alle 3 begr. i Thorning Kirke ¹⁾); Elisabeth ægtede Bertel Holck til Højsgaard, og Sofie † 1577 Joh. Jul til Donslund og Niels Stygge til Nøragergaard.

Tyge Andersen Sandberg er begravet i Lyngby Kirkes Kor, hvor en c. 3 Al. høj Ligsten med 16 Vaabenskjoldede meddeler: »Her vnder hviler erlig og welbyrdige Mand, salig Tygge Sandbierig til Isgaard (og Løjstrup), som Gvd vid den timelige Død hafver bortkallit den 15 Aprilis 1587, med sin kiere Frve, erlig og welbyrdige Frve Eline Raastrup, salig Jørgen Raastrup og Frve Mergrete Skiels Daatter af Skovgaard (o: Sjelle Sk.), som Gvd vid den timelige Død hafver bortkallit den . . . . Aar . . . . Gvd gifve denom med alle tro Cristne en gledelig og erefuld Opstandelse«. T. S. var først gift med Kirsten Stygge fra Holbækggaard, død i Barselseng. Ellen Rostrup (ikke: Rostgaard, som der

¹⁾ En Tyge Sandberg, som 1606 studerede ved Wittenberg Univ., var maaske Henriks Søn. En Anna Sandberg var gift med Henriks første Kones Broder Anders Viffert til Møllerup og Albæk.

staaer S. 47 efter Voss' Registrant, — heller ikke: Elne Krastrup, som D. Atl. IV, 301 har) var Søster til ovennævnte Sofie R. og til Karen R. g. m. Peder Reedtz til Tygestrup; muligvis har hun ejet Fæveje, siden hun lod Manden begrave i Lyngby; hendes Billede, men ikke Dødstid findes paa Ligstenen; hun levede 1617, da hun fik Kronens Rettighed i en Gaard i Thorup (S. 47). Af T. S.'s Børn døde Margrethe som Barn, og **Kirsten** »til Isgaard« blev gift med Gert Bryske. Denne, som var Søn af den »streng« Lehnsmand paa Aarhusgaard Carl B. til Margaard og Katholm † 1613 og Ide Ulfstand (el. Else Bille), Hofjunker 1703—6, skrev sig »til Katholm« (til 1608), »til Estrup« (til 1616; saal. 1608, da han ved Mageskifte med Kapitlet fik 1 G. i Thorup for 1 i Agri og 1 i Basballe), »til Margaard« (1626) og til »Vedø«, men vistnok aldrig »til Isgaard«, hvor dog hans Datter Ide døde 1609. Ligesom Broderen Truid til Langesø satte han Alt overstyr, stevnedes ideligt baade af den Ene og den Anden, kom i bundløs Gjæld (paa 16697 Rdl.), erklæredes unyndig 1626 og døde 1651 som en (meget?) gammel Mand »paa en Bondegaard (vistnok Bogensholm), som tilhørte hans Hustrus Frænde Fredr. Reedtz, der lod ham begrave, da ingen Anden vilde«. Hans Hustru, som synes at have levet adskilt fra sin forarmede Mand, flyttede med Datteren Abele (f. før 1611) »efter Mosterens Død 1632 til det efter hende (?) arvede Fæveje; men ogsaa denne Gaard gik Aaret efter til Kreditorerne«. Hun døde paa Vedø 1647 i saa slette Kaar, at Arvingerne ikke vilde bekoste Begravelsen.

I et langt Tidsrum vides Intet om Isgaards Ejere, indtil Familien Gersdorff træffes residerende paa den. Af 4 eksisterende Jordebøger er en dat. $\frac{29}{3}$ 1662 (og oplyser, at godt 367 Tdr. tilhørte Gaarden), en anden har Aars-tallet 1664 og Navnet Christian Gersdorff, og en tredje, som er udateret, nævner »Jfr. Dorette Gersdorff« og siger, at Gaarden (tax. til 70 Tdr. H.) er tilfalden hende (1661) efter hendes Forældre, o: **Joakim Gersdorff** til Hovedstrup (o: Rodstenseje) (Hofmester 1650 efter Korfits Ulfeld, eneste og sidste Drost efter Reformat., † 1661) og Øllegaard Hvitfeld (gift 1641, † 55). Muligvis har Herredsfogedsønnen Søren Andersen (S. 10) dengang været »Forpagter af Isgaard«

(død i Strandkjær). Af Isgaard fik Præsten i Tved 1661 alene 2 Rdl hver Offerdag (hans Formænd 5 Ørter Korn aarligt), — af Kvelstrup 3 Rdl. (1772: 3 Rdl. af hver Gaard til hver Højtid). — Fra nævnte **Dorthe Gersdorff** (f. 1645, † 80 i Hannover, g. 71 m. Otto Krabbe til Holmegaard) synes Isgaard faa Aar efter at være overdragen til Broderen **Christian Gersdorff**, Kjøber af Kvelstrup c. 1692 og Rolsøgaard c. 1703 (En anden Broder var Statsmanden Frederik til Ravnholt, Kjærsgaard m. M.; Søstrene Sofie Amalie og Margrethe vare gifte med Admiral Jens Rodsten til Rodstenseje og Hofmester Gregorius Rathlou til Rathlousdal og Gersdorfflund). I det af Sønnen indrettede Ligkapel ved Tved Kirke, til hvis »Vedligeholdelse er legeret 800 Rdl.« (Trap), og paa hvis inderste Væg der hang indtil for faa Aar siden flere Familieportræter, hvoriblandt »et godt af Rigsdrosten Joachim G., malet af Ditmar« (Trap), staaer C. G.'s Kiste med en panegyrisk Gravskrift: »Christian Gerstorff til Isgaard, Rentemester, Etatsraad og Amtmand over Kalø Amt (1692), det store, alle christelige og heroiske Dyders klarskinnende Lys, æret af Gud med en højadelig og prisværdig Indgang til Livet i Kjøbenhavn 1644 ²³/₃ ved tvende af ægte Adelæt og Adelart noksom glimrende, nordiske Stjerner Hr. Joakim G. til Turebyholm (senere Hovedstrup) og Fru Øllegaard Hvitfelt. At han igjen ærede Gud med en exemplar gudelig og priselig Fremgang i Livet saavel inden som uden Lands, derfor antændte Gud selv hans Hjerte med en ægte Ægteskabslye til den højædle og velbaarne Frue Fru Sophia Nantzson, hvis Levesol dalede i høj Middag Aar 1704, 13de Juni . . .«. Etatsr. G. døde ²⁹/₅ 1725, 81 Aar gl. Hans Frue var Datter af Kjøbm. Mikkel Nansen og Karen Rasmusd. Hellekande, Sønnedatter af Borgm. Hans Nansen og Søster til Griffenfelds Hustru, f. ¹⁰/₂ 1657; — hun var Fadder i Tved Præsteg. 1692 og 1701, ligesom hendes Søn Jokum (og Etatsraadens Søstersønner Fredr. Carl og Christian Rathlou, senere Ejere af Rathlousdal) 1700 hos Niels Skytte i Dejret.

Joakim (Jokum) Gersdorff til Isgaard, Kvelstrup, Rolsøgaard og fra 1719 Vosnæsgaard, Forriges Søn, f. ¹⁸/₃ 1677 i Kjøbhvn., Amtmand (før 1707) over Kalø Amt til 1741, Justitsr., Etatsr., Konferentsr., † ¹¹/₇ 45 (!) p. Vosnæsgaard,

»begr. i Skjødstrup Kirke« (senere (?) ført til Tved Kapel), g. (efter 1700) m. Edele (Hofman: »Ellen«) Margr. Krabbe f. 1689, † 1710 J. G. (efter D. Atl. Sønnen Christian) opførte Borggaarden p. Isgaard af Bindingsværk, med tre Fløje, — frendeles Hovedbygningen paa Vosnæsgaard 1725, Tillerup Skole c. 1723 (S. 207) og Knebel Kirkes Spir 1738¹⁾, ligesom Vistoft Kirketaarn er tilbygget af ham eller Sønnen (paa Vistoft Vaabenhus fandtes tidligere de to Bogstaver J. G. af Jern). Han synes først at have boet s. m. Faderen paa Isg. (1707 og 11), sidst — fra 26? — paa Vosnæsg., en Tid maaske (medens der byggedes paa Isg.?) paa Rolsøg. (fra 1714, da Sønnens Hovmester L. W. Glerup, der blev Præst i Knebel 20, var Fadder i Knebel²⁾).

Christian Gersdorff til Isgaard, Kvelstrup, Rolsøgaard, Vosnæsg. og Kjærsg., Forriges Søn, f. $2\frac{1}{6}$ 1707 p. Isgaard (Tved Kirkebog), Amtmand over Kalø Amt 41—57, Etatsr. og Konferentsr., † $2\frac{6}{5}$ p. Vosnæsg. (hvor han synes at have boet, ialtfald før 40), bisat i Tved, g. $\frac{5}{4}$ 27 m. Antonette Maren Rosenørn, D. af Generalmajor Poul R. til Mejlgaard † 37 og Mette Benzou † 52 (viiede 1608) og Søster til Oberstløjtn. Christofer Frødr. Gersdorff til Kjærsgaards Hustru, f. $\frac{1}{5}$ 1717 (efter Ligkistepladen) p. Tvilum, † $2\frac{7}{10}$ 52, bisat i Tved³⁾. C. G. satte Roelse Kirke i Stand 1750. Han efterlod 2 S. og 1 D., men havde haft 3 S. og 5 D.: Edele Sophie f. 28 † 34, Mette f. 35, † tidligt, Mette Beate f. 41, Christian Carl f. 42, † tidl., Jokum f. 43, Poul Rosenørn f. $\frac{8}{11}$ 45 (43 efter Hofman og Ligkistepladen) og Anne Marie

¹⁾ hvorfor Æren nok egentligt tilkommer Knebel Præst Glerup, der lod sig overtale til at give til Kirkernes bedre Vedligeholdelse den S. 237 omtalte Roelse Tiende paa $11\frac{3}{4}$ Td. Byg og $7\frac{1}{2}$ Td. Havre.

²⁾ Muligvis har den Henning Røjan i Knebel 1704—13, hvis Børns og disses Fadderens Navne tyde paa »finere« Herkomst og Omgangskreds, været ansat i hans el. Faderens Tjeneste. En Søn døbttes Peter Mansvetus.

³⁾ Hofman har om C. G.: »f. 1705, † 52, gift 26«, — og om hans Hustru: »f. 1706«. Kistepladen har som C. G.'s Vielsesaar: 1737, hvilket maa være galt, medmindre han først har været gift med Anne Holch af Kjærsgaard. Hverken Hofmans »Efterr. om Adelsm.«, Kirkebogen el. Kistepladen har som hans andet Fornavn Frederik el. Rudolf. — Faddere ved C. G.'s Daab vare Etatsr. Chr. Gersdorff, Generalmajor Palle Kragh, Frih. Hille Trolle og Jfr. Else Brockenhus.

f. 48, † 66, g. m. Major Leth. Poul fik Vosnæsg.¹⁾ (solgt 1808) og Kjærsg. og var Ritmester, Amtmand over Kalø Amt (til 1799, S. 250), Kmhr., Stiftamt. i Fyen, Gehejmeraad, † ¹⁰/₆ 1810 (hans og hans anden, 1808 afdøde Illustrus Kister staa i Tved Kapel). Hans Forgænger og Faderens Efterfølger som Kalø Amtmand (indtil efter 1769) var Kmhr. Christian Rudolf Filip Baron af Gersdorff, f. 1723, paa Hjortshøjlund 64, forlehnet af Kongen med Marselisborg 72, g. 51 m. Dorthe Øllegaard Rosenkrands: denne, som var af en anden Linie, identificerer Trap med Chr. G. p. Isgaard, hvis Død han desuden fejlagtigt sætter snart til 1746 (efter D. Atl.), snart til 1752 (efter Hofman); — muligvis har Førstnævnte været Formynder for Sidstnævntes to Sønner Joakim og Poul, der ved Faderens Død kun vare 14 og 12 Aar. — Isgaard var til 1751 bortforpagtet til Jens Lauridsen Perstrup (1752 Foged p. Rugaard, g. 49 i Tved m. Jfr. Anne Sofie Jansen) og 1751—63 (?) til Christian Jensen, under hvem »Grev-Niels« sen. var Ladefoged (g. 1754 i Strands).

Joakim (Jokum) **Gersdorff** til Isg., Kvelstrup og Rolsøg., Forriges Søn, f. 1743, (¹⁷/₃ 39 efter Kistepladen i Tved Kapel²⁾), Major v. det Oldenb. Regim. og Generaladjutant, † ¹⁴/₅ 81, g. 62 m. Mette Margr. v. der Osten f. 40, † 99. J. G., »Ejer af hele Tved Sogn«, solgte først Rolsøg. med Gods 1768, dernæst c. 1773 Isgaard (hvor han boede 64,

¹⁾ Efterat Skjødstrup Kirkebog har omtalt P. G.'s Reparation af Skjødstrup Kirke 1781.—84 (ind- og udvendigt Murarbejde, nyt Bly paa Taget, nye Vinduer, nyt Altertøj, nye lukkede Stole og Jerngitterværk ved Alteret), hans Gave af et Orgelværk til over 400 Rdl. og hans Omsorg for Ens Oplæring i Aarhus i Orgelspil, hedder det videre: »Dette er et Bevis af mange paa Hr. Kammerherrens Tænkemaade. Hos en anden af vore Tidens Kirkeejere vilde dette maaske have været en stor Handling; hos Kammerh. derimod er det en af de mindste. Hvo, der kjender hans Hjerte og hans Iver for det Almindelige, vil slet ikke falde i Forundring herover«. (Medd. af Pastor Brix).

²⁾ Foruden flere Ovennævntes Lig vides Følgendes hensatte i det Gersdorffske Ligkapel: Fru Kmjunckerinde Christine Magd. Jak v. G. f. Munding, f. ¹⁶/₃ 1780, † ²⁸/₁ 1850 p. Boltinggaard i Fyen, — Fideikommisgodsbesidder Jens Peter v. G.'s Enke Nanna Møller f. ⁷/₄ 1810, † ³⁰/₁₁ 85, — Fideik., Kapt. Christian Rosenørn v. G. f. paa Boltingg. ¹²/₁ 1831, † 73 p. Petersminde v. Holstebro, — og Løjtn., Adjutant Peter v. G. f. p. Boltingg. 1837, † 64 v. Dybbøl.

men ikke 70) og Kvelstrup med Tved og Vistoft Kirker til Kammerraad Marcussen. Ved Avktion i Aarhus $\frac{3}{5}$ 72 bød Kmjunker Gersdorff p. Vosnæsg. 48,080 Rdl., men fik ikke Approbation.

Ole Marcussen til Isg. og Kvelstrup restavrerede Vistoft Kirke 1773—74, borttog Blytaget og Taarnets Tindinger 77 og ophængte en ny Klokke; -- begjærede 85 Syn og Taxation til Eng- og Tørvejords Udskiftning i Knæbel, Lægerholm og Viderup; — lod Maj 94 sine to Gaardes Marker taxere til Udparcellering og 11 af Isgaards Jorder udtagne Parceller stille til Avktion (uden tilfredsstillende Bud); -- solgte s. A. underhaanden Kvelstrup og Vistoft Kirke; — tillodes 95 at bortsælge nogle Kirkejorder fra Tved Kirke (hvortil han ikke havde Kaldelsesret); — indløste s. A. sin Oblig. fra 1788 p. 9500 Rdl. til A. J. Secher p. Kjærbygaard; -- bortforpagtede Isgaard til Kaysen (holdt Løsørevktion 1805 m. 929 Rdl.'s Udbytte; Ejer 1815 af »Mols Vejrmølle« i Tved, S. 94, N. 2; g. m. . . Winding af Tved Præsteg.), — til Scellio Langg (Forvalter p. Rugaard 1787, da han i Æ. ægtede Joh. Helene Boesen; holdt Løsørevktion p. Isg. 1808 m. 996 Rdl. Udbytte), — og til Peder Højlund 1815—28 (se Rødegaard). M. solgte Isg. 1826 og flyttede senere som Enkemand til Datteren paa Margrethenlund v. Skærsø, hvor han døde $\frac{2}{3}$ 1831, 83 Aar, begr. p. Tved Kirkeg. Han var g. m. 1. . . . . Thygesen (?) † 1774, 19 Aar (Søn: Clemmen, † 1844 p. Margrethenlund, 70 Aar, pens. Premierløjtn., ugift), — 2. Joh. Marie Rhode † 1780, 31 Aar, — og 3. Helene Karoline Laurentia Bjørn fra Rask † $\frac{1}{4}$ 1826, af hvis Børn Andreas Bjørn M., f. p. Rask 81, blev Præst i Tved, — Ole M., f. 93, Ejer af den ene Kongsgaard 1813 (Forpagter af Skærsø 14, † før 38, g. m. Dorthea Colding, som 2 G. g. m. Munk paa Kongsgaard og Søster til Kjøbm. Niels C. og Prokurator Sti C. i Æ., samt til Degnen C. i Tved; S. 130 og 222), — Gert Emanuel M., f. 96, Ejer af Lyngegaard (tidl. Forpagter v. Kalø og Selvejer i Strands 35, g. c. 30 m. Marie Cathr. Hals), — Christiane Mariane M. gift m. Søren Asch (Ejer af den ene Kongsgaard fra c. 1814, derefter c. 21 af Margrethenlund), — Marie Christine Bolette M., † 21, gift m. Ernst Peter

Weiss (Distriktskirurg i Aarhus † 1845), — og Christian M. (yngst) Student.

Christian Leemeier, S. af Birkedommer (Rugaard), Kmraad Morten Fredr. L. paa Kalø † 1819 og Mette Brendstrup, Forpagter af Kalø (solgt 25), købte Isgaard m. Gods for 12000 Rdl. og fik 1828 ved Mageskifte og med 4000 Rdl. i Bytte Strandsgaard i Vistoft, hvor han døde 1843, 49 Aar, ugift.

Niels Pedersen (»Grev-Niels«), Husmandssøn fra Strands, f. $16\frac{1}{11}$ 1783, Tjenestedreng p. Isgaard, indgiftede sig 1805 i »Juls Gaard« i Strands ved Ægteskab m. Ane Sørensd. Homand, separeredes og ægtede 20 Enken Ane Madsd. i »Bondegarden« i Strands (1 D. g. m. Anders »Skomager« Jensen i Dejret), købte Nabogaarden »Hederlig«, frasolgte Udlodder og dannede af de to sidstnævnte Gaarde »Strandsgaarden« (S. 304, Note), mageskiftede denne 28 med Isgaard, købte den atter 43 og solgte den kort efter til Anders Tørslev Møller paa Christiansminde¹⁾, afhændede Tved Kirketiende til Bønderne i Sognet, Kvelstrup (kjøbt 34) 39 til Brødrene Poulsen og endeligt — for 100,000 Rdl. — Isgaard 57 til Efternævnte og flyttede til Æbeltoft, hvor han døde $2\frac{1}{4}$ 62. Paa hans Ligsten p. Tved Kirkegaard læses: »En kraftig Vilje, en lys Aand, et godt Hjerte, en hjælpsom Haand«. Med sin tredje Hustru Madsine Arvad fra Viborg-egnen, † 87, 87 Aar, havde han 3 S. og 1 D. (g. m. Kjøbm. Otto Møller i Æ.), der endnu s. m. nogle Sognebeboere eje den efter Faderen arvede Vistoft Kirke.

Gustav Cl. Zach. **Krøger** (g. m. Joh. Bernh. Fredr. Hinsch) solgte 1890 Gaarden for 253,000 Kr. til Just Henrik **Krieger**, Kmjuncker, g. 91 m. Baronesse Ellen Guldencrone.

---

¹⁾ A. Tørslev arvede, udflyttede og navngav Christiansminde i Begtrup og døde $7\frac{1}{2}$ 86, 74 Aar; — hans to Sønner — Jens og Christen Tørslev — eje nu hver een af Faderens Gaarde, der nu begge ere paa c. 7 Tdr. H.

Kvelstrup.

Dansk Atl. 1768: »Kvelstrup er en liden, men gammel Herregaard og har længe været i den Sandbergske Families Eje (fra senest 1430 til 1692). Den har før været i meget smuk Stand, med Graver omkring Borgegaarden, hvilken nu alene er en Bindingsværks Bygning, og som en god Ladegaard, af 4 Længder . . . . Hovedgaardstaxt: c. 21½ Td.«.

Om Henrik Sandberg, som s. m. Fl. 1354 vedkjendte sig ingen Ret at have til noget Gods i Arsherred, hvilket Niels Eyesøn solgte til Kong Valdemar (efter »Ældste Arkivreg.«), ejede Kv., er ubekjendt. Men sikkert vides det om en yngre, af Trap ikke anført **Henrik Sandberg**,¹⁾ Ridder, gift med Fru Birgitte. Han forligtes Onsdag før Knudsmesse ($\frac{2}{1}$ el. $\frac{2}{7}$) 1432 paa Graabrødre-Kirkegaard i Horsens med Henning Pors og Mads Adtzersens Frænder og Venner, der havde beskyldt ham for Delagtighed i Mordet paa Mads (S. 80), men forpligtedes til »hannem at holde it Alvor Venskab uden Arge«. 1430 (38) fik han ved Skjøde en Gaard i Hads Herred, 1440 el. 46 Dougby Mark og Gods smsteds (paa Biskop Ulriks Vegne) og 1449 en Gaard i Skjold af Lange Schiell og Hans Rostrup; — 1446 mageskiftede han med Abbeden i Emkloster (S. 16, Note 3), og 1468 gav han en Gaard i Mørke Sogn til Mariager Kloster; — 1438 solgte han Gaarde i Hundslund til Biskop Ulrik i Aarhus, 1452 Gods i Sejling, Sinding, Traasluud og Resendal til Biskop Jens smsteds og 1468 3 Gaarde i Hads Herred til Erik O. Rosenkrantz. 1446 gaves ham Fuldmagt af Biskop Ulrik (som efter Nogles Mening var af den Sandbergske Familie, og med hvem Henriks Søn havde fælleds Fornavn) til at skjøde Peder Reff noget Gods i Torrild; — han var nemlig Biskoppens Lehnsmand paa Aakjær: som saadan havde han, ifølge et Thingsvidne 1441, »i 15

¹⁾ Han maa — efter Tiden — være forskjellig fra en tredje Henrik S., som var gift med Berthe Emiksd., og hvis Sønner vare Eggert S. til Vestergaard og Niels S., der oprettede Tøjstrup i Fyen af to Bøndergaarde og blev begravet i Ryslinge Kirke 1577. Mikkel Nielsen S. til Tøjstrup 1581.

Aar haft sin Brofjæl (o: -pæl) der«. (1458 er Christen Steen til Hovedstrup o: Rodstenseje, bisk. Foged p. Gaarden; — 1476.—88 Tyge Jensen). — Maj 1441 udlejede H. S. sin Gaard Kvelstrup til Jens Ibesen — el. Jonsen, som Beckers »Bondekrigen« har, hvor der fortælles, at Jens fik Gaarden afgiftsfri paa Livstid, fordi han havde frelst sin Herres Liv i Vendsyssel. Den hos Trap førstnævnte Ejer kaldes »Anders Sandberg 1462« (maaske Henriks Søn og = Anders Henriksen, der 1457 bortskjødede til Niels Sørensen Jul al sin Lod i »Hoffuit Skov og Ris«); — men Henrik kaldes endnu 1468 »af Kvelstrup«, og 1470 tog hans Enke Fru Birgitte Sønnen Ulrik til sin Værge og »befalede ham sin Hovedgaard Kvelstrup med al dens Tilliggende, hvorimod han skulde give sin Moder godt Regnskab, og hun derimod Intet forpante etc. uden hans Vidende«.

Ulrik Henriksen Sandberg til Kv. fra 1470 (Trap: 1468.—72). 1472 skjødede han en Gaard i Hald Herred og et Bol i »Liungby i Mols Herred« til Mariager Kloster (S. 16, N. 5). — **Christen Sandberg** g. m. Mette Strangenberg nævnes dernæst af Trap som Ejer af Kv. og af Samme og Klevenfeld som Fader til **Anders Christensen Sandberg** til Kv., g. m. Sophie Jørgensd. Schinkel. — A. S. var Landsdommer, forligte s. m. Fl. 1486 i Bispegaarden i Aarhus Magistraten og Biskop Ejler Bølle i deres Trætte om Markskjel og tildømtes mellem 148 . . og 15 . . . af Kong Hans et frit, omgrøftet Enemærke i Thorsbøll i Andstherred, en Gaard i Versted, 4 i Ernsjø og 1 i Nybølle med deres rette Tilliggelse, »hvorimod Ingen haver taget Brev af os, og som han nu i sin havende Værge haver«, at maatte nyde, bruge og beholde. — **Christen Andersen Sandberg** til Kv., Løjstrup og Vedø; Landsdommer 1515 efter Niels Clemensen (S. 33, N. 1), † 1517, g. m. Anna Olufsd. Sommer (el. Breyde) fra Ginnerup-Løjstrup, † som Enke efter 1542, begr. i Laurbjerg Kirke. Deres Datter Margrethe (g. før 1542 m. Niels Jul til Astrup i Salling † 1573—5 p. Løjstrup) fik Løjstrup, og deres Søn, Landsdommer **Anders Christensen Sandberg** Kvelstrup, hvortil han (og ikke Faderen, som D. Atl. og Klevenfelds Stamtavle have) føjede Isgaard ved Kjøb 1544 og Vedø ved Ægteskab med Gjertrud Krabbe. »Anders Christensen og Fru Anne y Quelstrup, Niels Jul og Albret

Scheel (som var gift med Kirsten Sandberg og opbyggede Fusingø 1583, og hvis Sønesøn af samme Navn solgte Gaarde p. Mols til Kongen; S. 16, Note 5 og S. 48) citant 1542 Peder Skram i Vorbjerg for Arv og Gods, som dem er tilfalden efter hans Hustru i Viborg« (D. Mag. III, 6). Se videre S. 328.

Mellem sidstnævnte Anders S. og hans Søn Ulrik indskyder Trap som Ejere af Kv. og som Anders's Søn og Sønesøn: Christen og Anders S. Hos Klevenfeld og i D. Atl. nævnes de ikke, og de bør vistnok slettes, ialtfald den Sidste. Den Første er maaske den Christen S., som 1568 faldt i Syvaarskrigen, og som kan antages at have været Anders S.'s og Gjertrud Krabbes ældste Søn og saaledes at have været tilskreven Kv, før Ulrik fik Gaarden. D. Atl. fejler ved at sige, at det var Anna Sommers Mand Christen S., der »blev slagen ved Næs i Frederik II.'s Tid«; — han var død allerede 1517.

Ulrik Andersen Sandberg til Kv. og fra 1597 til Løjstrup, f. $\frac{23}{3}$ 1559 paa Isgaard og † $\frac{29}{9}$ 1636 i Viborg (altsaa ikke »84 Aar«, som D. Atl. har); — $\frac{21}{7}$ 1591 Lehnsmænd i Semmen Lehn i Norge, 1603—36 Befalingsmand p. Lundenæs ($\frac{9}{7}$ 14 efter Klevenfeld), Ritmester i den Kalmarske Fejde, da han og Knud Brahe 1612 sejrede med 2 Faner (200 Mand) over den svenske Statholder p. Elfsborg trods dennes tre Gange saa store Styrke; — $\frac{2}{12}$ 1616 slog Christian IV. i Koldinghus' store Sal U. S. med 11 andre Adelsmænd til Riddere af den væbnede Arm for deres mandhaftige Bedrifter i den svenske Krig. I Magelæg med Kongen fik han 1584 to Gaarde i Tved By (S. 47) og 1606 Gods i Løjstrup By »for sit og Medarvingers Arvegods, der allerede af Frederik II. blev lagt under Kronen«. 1603 tilskjødede Svogeren B. Holck ham 1 G. i Knebel By, 2 i Toggerbo, 1 i Tillerup m. M. 158 . . . havde Kongen forlehnet ham med 8 G. i Borup (S. 63). Indtil 1594 havde han desuden Tved og Egens Kongetiender, hvoraf Hr. Mikkel Nielsen i Holbæk i Rougsø H., tidl. Munk, havde haft den første fra 1578. 1592 gav han en Altertavle til Tved Kirke (D. Atl.: »Altertavlen er bekostet 1592 af A. Sandberg« o: U. S.). Han blev g. 1. $\frac{6}{9}$ 1584 i Viborg m. Birte Maltesd. Sehested fra Holmegaard f. 60, † 94, begr. i

Tved Kirke, — og 2. 1602 m. Anna Gyldenstjerne fra Bjerregaard †57, begr. i Kjbhvn. Deres Børn: 1. Anders til Kvelstrup; — 2. Henrik til Bøgested¹⁾; — 3. Tyge til Kjærsholm, f. 1618 p. Lundenæs, Oberstløjtn., †1659 i Bataljen p. Fyen, g. 51 m. Karén Eriksd. Jul fra Hundsbæk †56; begravne i Thorning Kirke; — 4. Abel »til Kvelstrup«, †1647, ugift; — 5. Sofie, f. p. Kv. $\frac{2}{9}$ 1587, † $\frac{24}{11}$ 1649, begr. i Aalborg, g. $\frac{27}{4}$ 23 i Viborg m. Enevold Kruse til Tulsted, som faldt i Slaget ved Lutter 1626 og havde 3 Børn; Enken købte Baggessvogn (Gjerding: »Hellum Herreds Beskr.« S. 223—6); — 6. Margrethe til Tulsted †1647; — 7. Anne, fik Løjstrup, †1647 (57), g. 36 m. Niels Friis til Favrskov m. M. †51; — 8. Abel (Datter) †1598; — 9. Helle f. 1610, begr. 60 i Thorning Kirke; — (? 10. Elsebe †1667 p. Baggessvogn, ugift).

Anders Ulriksen Sandberg til Kv. (før 1661), Oberstløjtn. 62, Oberst for d. nørrejydske Reg. til Hest 72, for 2^{det} jydske Infanterireg. 75, begr. i Tved Kirke²⁾, hvorfra Hofmans Fund. have fig. Inskription: »Her hviler den sidste Mand af denne Stamme, H. og V. Anders Sandberg til Quelstrup, Gener. Major og Obrist til Hest, fød paa Lundenæs 1620. Døde paa sin Fæderne Gaard Quelstrup 1677. Gud give« etc. — 1667 var der Tvist mellem A. S. og Christen Skeel³⁾ »formedelst Stolestadeforandring i Tved Kirke: en »(ubekjendt) Kontrakt oprettedes mellem dem ved Lehusmanden og Biskoppen $\frac{25}{2}$. $\frac{25}{1}$ 74 udstedte han Forbud mod, at nogen Rytter maatte troloves af nogen Præst uden Overofficerens skriftlige Bevilling (Stiftsark.). Hans Gave til Knebel Kirke er omtalt S. 142, Note 1. Hans Hustru Ingeborg Iversd. Krabbe døde paa Kv. $\frac{1}{10}$ 1692 »under Tjenestens Forrettelse« i Tved Kirke. Hun nævnes

¹⁾ Mon = Henrik Sandberg til Margaard, g. m. Mette Friis?

²⁾ D. Atl.: »Under Koret er en hvælvet Begravelse, hvori Ejerne til Kvelstrup af den Sandbergske Familie ere nedsatte; derover hænge 3 Faner, hvoraf den ene er over den sidste Mand af Stammen Generalm. A. S. . . . . Fanerne ere nu borte paa en Stang nær. Adelsslægten Sandberg uddøde dog ikke med A. S.; se Pontoppidans Theatr. Dan. II, 44.

³⁾ Efter Tidsangivelsen maa det være C. Sk. til Gammel-Estrup, Benzon, Skærvad m. M. †1688; thi hans Navne paa Fusingø var død 1659, Hvorledes det forholdt sig med Stridsemnet, vides ikke.

oftere som Fadder paa Helles 1662—72 s. m. »Jfr. Birgithe Sandberg«, — hendes Datter? Klevenfeld nævner som hendes Børn kun Anne Sofie og Dorthe Marie, døde som Børn. En Datter Sofie skal efter Trap og Both have været gift med Enevold Kruse, »Ejer af Kvelstrup« efter A. S.; men her er aabenbart Forvexling med ovennævnte Sofie Ulriksd., hvis Mand, E. Kruse til Tulsted, forlængst var død ved A. S.'s Død og altsaa ikke kan have ejet Kv.

Christian Gersdorff fra c. 1692 og dernæst **Joakim G.**, **Christian G. jun.** og **Joakim G. jun.**; — se Isgaard!

Ole Marcussen til Isgaard bortforpagtede Kv. til Svogeren (?) Nissen (Avktion Maj 1779), Thomas Nielsen Behr fra Skafføgaard 1776—89 el. 92 (g. m. . . . . Egeberg; 3 S. fødte i Tved) og Henrik Gotfred Hollesen (g. 95 m. Magd. Christine Winding af Tved Præstegaard, hvis Søster er nævnt S. 333).

Ole Nikolaj Hansen købte Kv. Hovedgaard og Vistoft Kirke 1794, opførte s. A. den nuværende, grundmurede Hovedbygning, ansøgte $\frac{4}{5}$ 99 om Bortsalg af Vistoft Kirkes Jorder og døde s. A., 36 Aar gl., begr. i Vistoft Kirke, g. m. . . . . Glud (hvis Førstefødte, Johan, f. p. Kv. 96). 1799 Avktion over Kv. med tilhør. Kirke og Gods; — Dec. s. A. Løsøreavktion hos Mad. Hansen efter Kammerr. Marcussens Rekvisition (74 Rdl).

Jørgen Mørch Secher fra Hjorthøjlund, f. 1780, ejede Kvelstrup fra 99, Østergaard i Fjellerup S. 1802—27, Julianeholm 27—38 og endeligt Skovsgaard v. Hobro; Overbefalingsmand ved Kystmilitsen 1812—14, Overkrigskom., † 34 i Mariager; g. m. 1. 1800 i Randers Karoline Wolff, Lodsoldermandsdatter fra Hals, † 34, 59 Aar, — og 2. Vilh. Busch † 76, 64 Aar, i Aalborg. 9 B., hvoraf Thomas f. p. Kv. 1800, entl. 82 som Toldforv. i Nibe (Secher: »Slægten Secher«, S. 207-8). Under S. var Mads Olsen Forpagter af Kv. til 1804 (se Rødegaard).

Erik Rugaard ejede Blaakjær og var samtidigt Forpagter af Kv., som han selv ejede fra c. 1804 til 34; gjorde Opbud 19; Kystbefalingsmand; flyttede til Aarhus og døde der. Uden Børn ¹⁾.

¹⁾ Da »Hr. Peter Kisling (ubekjendt) og Dorthe Marie Mygens« have Barnedaab i Vistoft Kirke 1833 ere Fadderne: Mad. Rugaard p.

Niels Pedersen paa Isgaard (se der!) købte Kv. for 12000 Rdl., lagde en Gaard i Blaakjær og Parceller af Dejret Jorder ind under den, bortforpagtede til Jakob Olsen (senere i Elsegaard) og solgte 1839 (!) (Trap: 1844) for 22000 Rdl. til **Jens Risager Poulsen** fra Rolsøgaard (se der!) (f. $^{11}/_9$ 1804, † $^{20}/_{10}$ 81 i Aaby, g. m. Erasmine Orting fra Æ., f. 13, † 82, S. 132), hvis Søn **Christen Sofus Poulsen** (f. 46 (!), g. 73 m. Dorthæa Poulsen) er den nuværende Ejer¹⁾.

Bogensholm.

Siden Biskop Peder Vagnsen gav 1203 »Skoven i Bogens« (silvam in Bocnes, S. 13) bl. a. Familiegods til Aarhus Domkirke, har Bogensholm nok tidligst tilhørt ham eller ialtfald hans Slægt: **Hviderne**. Denne ældre Gaard har vistnok ligget udenfor den nuværendes Plads paa et noget ophøjet Sted, der paa Bykortet fra 1797 kaldes »Enggaardspolden«, og hvor der kan opgraves Murbrokker. I daglig Tale kaldes Gaarden blot »Holmen«, ligesom baade Hevriugholm og Rosenholm oprindeligt kun hed »Holm«. I et Par Hundredeaar høres Intet om Bogensholm; thi »Bøgestatholm« el. »Bøkisst.«, som Kong Erik solgte 1305 til Diakon Brotherus, er ikke — som der er gjættet paa i Scr. R. D. — Bogensholm, men laa i Skivholme. Den første Ejer, som sikkert kjendes, er Adelsmanden **Johannes Slet** (nobilis vir de Bogensholm), som havde solgt Gods i Hyllested til Biskop Boecius Hvid, der 1420 gav det til Aarhus Domkirke (Scr. R. D. VI, 517). Han er formodentlig = Væbner Johannes Nielsen Slet til Gudumlund og Søn af Niels Slet til Gudumlund † 1396, samt Broder til den

Kvelstrup og Hr. Propr. Rugaard, Mad. Mygind og Hr. Kjøbmand Elle i Æ. og Fuldm. Jensen.

¹⁾ Om den hvide Dames Spøgen paa Kv. se E. T. Christensens »Jyske Folkeminder« VI, 121.

S. 304 i Noten omtalte Knud Slet i Strands (1327 nævnes Johannes Slet af Breum i Grinderslev).

Efter Trap og Both tilhørte B. 1490—91 den i D. Atl. ikke nævnte Præst **Poul Stygge**¹⁾ i Aarhus, »efter hvem den tilfaldt Aarhus Bispestol«; — men, naar en Lavhævd af Viborg Landsting fra 1491 lød paa: »att her Pouell Styggj aff Aarhusz haffuer induordt Bogensholm enmercke«, var det dog maaske for Kirken, ligesom Gods i Sinding samtidigt (1490) tildøntes Nævnte »paa Kirkens Vegne« af Kong Hans (Ældste Arkivreg.).

Both meddeler endvidere: »fra Bispestolen gik B. ved Reformationen over til **Kronen**, der afhændede den«, — sagtens $\frac{8}{11}$ 1579, da **Mourits Stygge** til Holbækgaard (Landsdommer i Nørrejylland, † 1603, Søn af Lehnsn. Hans S. til H. † 1568) fik til sig og sine Medarvinger i Vederlag for andet Arvegods:« . . . . Viskungaard og By (dog interimistisk istedenfor: Borup By p. Helles; S. 63); . . . . i Mols Herred, Feldballe Sogn og Birk: Skorupgaard (S. 1, N. 1); — Vistoft Sogn: 1 G. kaldet Bovensholm og en rebdragen Jord over al Thogerbo Mark, som bruges til Gaarden; Bovens By 1 G. og 4 B.; og 1 G. kaldet Legerholm; — Knebel Sogn: 1 G. kaldet Liunge (S. 16, N. 5) og Liunge Skov, som ligger til Legerholm og Liunge; Skjellerup: 6 G., som hidtil have ligget til Maribo Kloster« (S. 16, N. 4). Mourits's Søster Kirsten var gift med Tyge Sandberg til Isgaard (S. 328). — Dennes Svigersøn **Gert Bryske** var 1649 Fadder i Helgenæs Præstegaard fra Bogensholm, hvor han da »residerede« som en bundfattig, adelig Olding, og hvor han vistnok døde et Par Aar efter (S. 329). D. Atl. og Trap kalde ham »Ejer«, og efter Brickas »Biogr. Lex.« havde han arvet Gaarden efter sin Mormoder. Men ialtfald 1647 tilhørte B. **Frederik Reedtz** til Tygestrup † 1659 (S. 150, Note) og 1661 »dennes Arvinger«. F. R., Rigsraad 1652 og Befalingsmand p. Vordingborg Slot (1647), var Søn af Peder R. og Gert Bryskes Hustrus Moster Karen Rostrup og var Abel Gertsd. Bryskes Værge (S. 329). Af Vistoft-Præstens Indberetning 1661

¹⁾ Samme Efternavn bares af Biskopperne Ulrik † 1449 og Ejler † 1501 i Aarhus (den sidste var dog maaske af Slægten Bølle), samt af Christiern Stygge til Randrup 1530—53 m. Fl.

sees, at B. (»som en Part regner for en Herregaard. men om saa er eller ikke, ved jeg ikke tilvisse«) var »beboet af Bønder udi 20 Aar efter c. 1601«, af Giert Brysche 1647 og 1661 af »en Mand ved Navn Jens Simonsen, som var Ridefoged til Vedø«. Gaarden var tiendefri, men svarede dog dengang en lille Kjendelse til Præsten: 1 Otting Smør og 3 Sletdaler i Offer hver Højtid (1690: 10 Sk. Rug foruden vanligt Offer; — 1767: 10 Sk. Rug, 8—10 Læs Bøgebrænde foruden 2 Rdl. i vanligt Offer og 2 Sk. Rug af et øde Avl paa Toggerbo Mark $\circ$: »Frøveravlet«).

Ved Arv eller Kjøb kom B. til den bekendte Lisbeth Bryskes Søn **Knud Henriksen Bille** fra Tirsbæk, der overdrog den til **Predbjørn Gyldenstjerne**, som ved et ^{30/7} 1669 fra »Mylderup« udstedt Dokument gjorde vitterligt, at »hans kjære Fætter, ærlig og velbyrdig Mand Knud Bille til Skjerildgaard (i Bjerge Herred) havde til Skifte og Magelæg og til evindeligt Ejendom udlagt til ham og hans Arvinger (for Bøndergods i Ørum Sogn) en Del Jordegods beliggende i Kalø Lehn, Mols Herred, Vistoft Sogn: nemlig Bogensholm, som Johan Friis nu paaboer, skylder aarligt til Landgilde 2 Ørter Rug ($\circ$: 20 Skj.), 2 Ø. Byg ($\circ$: 12 Skj.), 1 Fjerding Smør, 1 Brændsvin og 12 Skj. Malt, -- en rebdragen Jord over al Togerbomark, skylder aarligt 1 Td. Rug og 1 Pd. Smør, — Skov til Bogensholm til 20 Svins Olden (S. 83), — i Bogens 5 (!) Bøndergaarde«¹⁾. Pr. Knudsen Gyldenstjerne fra Skovsbo havde tilgiftet sig Møllerup og Damsgaard ved Ægteskab med Hartvig Billes Datter Hilleborg el. Helvig, døde før 1680 og efterlod Enke og Sønnen Knud. Hilleborg beboede Bogensholm vistnok fra 1682 til efter 1690 og blev ligesom Manden bisat i Feldballe Kirkes Kor. Paa Provst Begtrups Tid fandtes i Vistoft Kirke et Fløjelsklæde med et lille Sølvvaaben, Aarstallet 1688 og i Sølv de 4 Bogstaver I. H. G. S. $\circ$: efter D. Atl. Iver Hanssøn Gyldenstjerne, hvis Familieforhold til Predbjørn forgjæves er eftersøgt og efterspurgt (-- maaske snarere: I. Henriksen G.). I den samtidige Matrikul er B. ansat til $9\frac{1}{2}$ Td. H og $4\frac{1}{4}$ Sk. Skovskyld.

¹⁾ En Del af Bogensholms Historie findes under Møllerup i Karl Hansens »Danske Ridderborge« II.

Knud Predbjørnsen Gyldenstjerne til Møllerup, Damsgaard og Bogensholm, f. 1652, gjorde Udenlandsrejse til Tydskland, Italien, Frankrig, England og Holland, nedbrød efter Faderens Død den gamle Borg paa Møllerup og opførte 1681 den nuværende Hovedbygning, ægtede Juni 1682 den 25aarige Elis. Rosenkrantz til Rosenholm, men døde $\frac{6}{10}$ s. A. (ikke 83, som Trap har) efter 15 Ugers Ægteskab. Enken, bekjendt for sine Velgjerninger og Andagtsøvelser, ægtede 1695 Generalmajor, Amtmand Jochum Schack til Sneumgaard † 1700 og døde 1721 ¹⁾). Hendes Datter **Hilleborg Gyldenstjerne**, f. 1683, ægtede c. 1699 **Christian Trolle** til Rygaard i Sjælland, Oberstløjtn. 1709, † s. A., hvorefter Fru Hilleborg, † 1736, synes mest at have opholdt sig paa Rygaard, medens hendes Moder boede paa Møllerup. Begge legerede 1720 Korn og Peuge til Skolerne i Feldballe og Nødager og til Fattige. Hilleborgs Søn **Knud Trolle** arvede Møllerup og Bogensholm og ejede desuden Holmegaard og Broksø i Sjælland, vistnok tilgiftet med Birgitte Repsdorff † 1790. Han blev Hofjunker 1741, Kmberre 49 og Jægermester og døde 60, uden Børn. Han (ligesom hans Enke) holdt en Ladefoged og en Røgter paa Bogensholm. Enken boede paa Holmegaard, da hun 1770 oprettede med Rektor Prof. Worm i Aarhus en fra begge Sider uopsigelig, $\frac{16}{5}$ 71 (?) kgl. konfirm. Kjøbekontrakt, hvorved afhændedes til Møllerups Ejere c. $1\frac{1}{2}$ Td. øde Hartk. i Toggerbo mod 6 Rdl. i aarlig Rente (S. 188, N. 2). Ved Testament 1755 havde Ægtefolkene bestemt, at, naar den længstlevende døde uden Arvinger, skulde Møllerup og Bogensholm med underliggende Gods tilfalde Stamherren til Rosenholm, Kmh., senere Gehejmeraad og Statsminister **Fredr. Chr. Rosenkrantz**. Denne (fra 1790) solgte ved Avktion i Aarhus 1796 Møllerup til Ejerne af Kalø — og Bogensholm ²⁾),

¹⁾ Hun og hendes to Mænd ere begr. i Feldballe Kirke, hvor der findes et Epitafium med tre Inskriptioner, hvorunder en Stjerne (Gyldenstjerne), en Lilje (Schack) og en Rose (Rosenkrantz) med tilsvarende latinske Sententser: »Nunquam sine splendore«; — »Nunquam sine honore«; — »Nunquam sine odore« : aldrig uden Glands . . . uden Ære . . . uden Duft. (Hofmans Fund. og Trap),

²⁾ Ved Avktionen opgaves c. $11\frac{3}{8}$ Td. kontrib. Hartk. + $4\frac{1}{4}$ Sk. Skovskuld og c. $49\frac{3}{8}$ Td. Bøndergods (4 G. og 1 H. i Bogens, 3

der 1783—96 havde været bortforpagtet til Søren Schousen, for 9710 Rdl. til Forpagter paa Støvringgaard Anders **Berg**, der atter maa have solgt til Claus Christensen **Gaardsted**, en Ladefogeds Søn fra Rolsøg. (Fad. tidl. p. Blaakjær). Denne solgte 1804, da han var største Lodsejer i Vistoft, 2 G. fra Bogensholm og 1806 otte (2 i Bogens og 6 i Fuglsø) og døde 1811, 60 Aar (en Søn, »Skriverkarl« Poul Christian, f. 89, arvede »flere 1000 Rdl.« efter Faderen). 1811—17 nævnes en **Wied** som Ejer. Ved Avktion over Gaard og Gods i Maj 1817 fik Forvalter **Bloch** Budet; men samtidigt nævnes Kapt. **Hanson** jun. p. Lyngsbækgaard som Ejer (S. 320), og 1818 kom Propr. Thøger **Asch** fra Frederikkesminde til Bogensholm (S. 311, Note); men allerede Aaret efter gik Gaarden over til Anders **Eriksen**, som »kom fra Aastrupgaard i Skjødstrup, 34 Aar gl., med Hustru Maren Rasmusd. og to smaa Børn«. Han afhændede $\frac{30}{100}$ 1841 til Niels Ole Jørgen Secher **Schmidt**, tidl. Forpagter p. Østergaard i Fjellerup (S. 339) 39-41, f. 1809, † $\frac{21}{10}$ 84 efter Væltning ved Kjørsel, »almindeligt agtet og bekjendt som en dygtig Landmand«, g. 39 m. Leopoldine Margr. Sofie Mohr f. 14 (Secher: »Fam. Secher«, S. 202-3). Sønnen Peder **Schmidt** (f. 42, exam. jur. 62, g. 73 m. Mathilde Augusta Esche) overtog Gaarden 1870 og solgte 88 til den nuvæ. Ejer Rasmus **Skjødt**, Gaardm. i Fuglsø. —

Rødegaard.

I Boths »Kongeriget Danmark« hedder det: »Strand (o: Strands) skal før have været en Hovedgaard (S. 304, Note), der 1490 kom under Aarhus Bispestol, og Viderup

---

G. i Toggerbo, 2 G. i Begtrup og 6 G. og 1 H. i Fuglsø). I Skoven var holdt Avktion over Vindfælder 1793 (S. 83). Marken var kun tjenlig til Rug (Udsæd c. 24 Tdr.) og Boghvede; maadeligt Hø, men god Tørvemose, som tildels ogsaa forsynede Møllerup med Tørv; Kvæghold var 24 Foderstude. — Det kontrib. Bøndergods var paa D. Atl.'s Tid indbefattet under Møllerupbønders Hartk. — Nu er Bogensholms Hartk. kun $\frac{5}{100}$ Td.

skal ligeledes have været en stor Gaard, der forhen skal have været en Herregaard, og som blev udstykket i sidste Halvdel af forrige Aarh.«. Hvad her siges om Viderup, — hvor der unøgteligt — efter Begtrup — er fundet »Rudera af en grundmuret Bygning«; men uden at disse vides at hidrøre fra »en Herregaard«¹⁾, — gjælder Rødegaard i Vistoft By, men er unøjagtigt, hvilket ogsaa — hvad det Flg. vil vise — maa siges om Traps Meddelelse: »I Vistoft By har der været en Hovedgaard med Gods, som 1784 kjøbtes af Frederik Thomson, der nok adsplittede det«.

Efter Matrikullen 1683 ejedes dengang 4 Gaarde i Vistoft By og »Krejvlet« af Hans Jakobsen (S. 235), 2 G. af Henrik Mathiesen i Kjøbvn., 1 G. af Skærsø (o: »Hvidsens«) og 1 G., Degnebolet og 2 andre Husavl af Isgaard. Rødegaard eksisterede ikke paa den Tid. Nogle Aar efter ejede Provst **Laurits Aagaard** »hele Vistoft By, dog Hvidsens Mænd, Bregaardshuset, de saakaldte Rækker og Krejavlet undtaget, — item Kirken og dens Tiende, saa og Overmølle ved de 5 Møller med Ravens-Lykke-Huset i Agri Sogn; han fik og med sin sidste Kone (o: Øllegaard Povelsdatter, S. 241) Rødegaard, hvor han boede til sin Død (1723), og brugte Præstegaarden til en Avlsgaard«. Alt det nævnte Gods havde Provsten sikkert arvet efter sin Svigermoder **Boeld Pedersd.** † 1709 (S. 239 og 314). *Rødegaard, som blev bygget af hende eller for hende af Hans Jakobsen* (S. 239), var da »et smukt opbyggt, muret og teglhængt Sæde«, med kun 3 Toffer paa 6 Sk. Hartk. og med en smuk Have med Blomsterkvarterer, Hækker og Lysthus. Efter Mandens Død nødtes **Øllegaard Povelsd.** til at sælge »et Stykkke efter andet og en Gaard i Vistoft By efter anden og omsider (c. 1730) hendes smukke Vaaning og Gaard, Alt til Forvalter **Christian Hasselbalch** paa Isgaard«, som derefter boede paa Rødegaard til sin Død. C. H. var »født i Øster-Alling Præstegaard $\frac{4}{3}$ 1702 af Jakob H. og

¹⁾ 1203 skænkedes Viderup til Aarhus Domkirke (S. 13); men allerede i 14de Aarh. hørte Byen maaske ikke længere til Kapitelgodset. 1578 bortmageskiftede Birgithe Rosenkrantz 2 G. i Vibdrup (o: Viderup) og 1 G. i Vistoft. 1622 solgte Holger Rosenkrantz 1 G. i Viderup (S. 48). C. 1683 hørte alle 4 G. i Viderup til Skærsø; den ene var øde; — 1766 var denne og en til tvedelte.

Anne Elis. Bentzen, Forvalter i 47 Aar under 4 høje Her-
rer af Gersdorff over Isgaard. Kvelstrup og Roelsegaard,
† ²⁹/₁₂ 1759, g. m. velædle og dydzurede Sophie Kirstine
Begtrup, f. i Helgenæs Præsteg. ¹/₃ 1705 af Johan B. og
Kjerstine Lyngby, † ¹⁸/₁₂ 1759«. Begge døde »i en Hast
af en heftig Flækfeber« og bleve begravede ⁷/₁ 60 paa den
nordre Side af Vistoft Kirke; — 9 Børn af 11 (se Stam-
tavlen over Fam. Hasselbalch af Pastor A. H. Nielsen,
1889) satte inde i Kirken en stor, smuk Ærestavle over For-
ældrene; den borttoges 1863 som forfalden; forneden paa
den stod: »Saavist som dette Par var Dydernes Exempler, —
Og de i Jesu Navn var Herrens rette Templer, — Paa
Troens Vej de gik og Troens Ende fandt; — Den Strid,
den er forbi: de Ærens Krone vandt; — Saavist skal deres
Navn og dydig Eftermæle, — Som Graven aldrig fik for-
inden sine Pæle, — En Hammer som i Staal og Kamp
med Ære staa, — Til baade Kamp og Staal med Verden
skal forgaa«.

Ved Avktion Juli 1760 solgtes Rødegaard med By og
Mølle for 3800 Rdl. til **J. E. Hauch**. Til Gaarden laa endnu
dengang kun 2 indhegnede Tofter (Smedie- og Majtoften)
paa c. 2 og c. 4 Sk. Hartk. (— nu 9¹/₄ Tdr. H., for faa
Aar siden 11¹/₄ —). Dog bestod Gaarden af 8 Længer: 2
til to Familiers Beboelse, 1 Brygger- og Bagehus, 1 med
Kamre, Rullestue og Tørvehus, 3 (indhegnede med Stakit)
med Lade, Hestestald, Fæhus og to Vognremiser, endeligt
1 Brændehus. Hauch nedbrød 1763 »Højkarlsgaarden« og
delte Jorden mellem 5 Husmænd. Ogsaa over ham fandtes
tidligere i Vistoft Kirke et Epitafium, hvorpaa stod: ». . .
. . . den højædle og velbaarne Herre Jens Erik Hauch, f.
¹/₃ 1717 af Etatsr. Bertel H. og Elisabeth Westengaard,
Fyrforvalter over Skagen og Anholt Fyrtaarne 1745, Justits-
raad 1755, død ³⁰/₆ (!) 1782, g. ²⁴/₁₀ 55 m. Frøk. Barbara
Juliane Kirstine f. Friherrinde af Holck, f. ²⁴/₁₂ 1715 af
Baron Holger Wind H. og Charlotte Amalie de Munch,
død ¹⁹/₁₁ 68¹). Her visnede en Kvist af Holcks højædle
Stamme — Og gamle Munchers Rod; — Dog nej; thi se

¹) Jvfr. A. H. Nielsens personalh. Not. S. 191 og J. Vahls Slægtbog
over Christiern Nielsen, I, S. 20.

den samme — Forplantet blev udi Guds eget Paradis; — Der grønnes den igjen paa himmelsk Skik og Vis«. Da H. ikke havde Børn, gik Gaarden over til hans Broderdatter Frøk. Christiane Ulrika f. 39, som $27/11$ (!) 83 holdt Stuebryllup paa Rødegaard med Enkemanden **Erik de Jespersen** til Skovngaard (Forlovere: Kapt. Hauch og Landsthingshører Justitsr. Hauch). J. (f. 1731, † 1790-2 barnløs, Legatstifter) solgte Aaret efter »Vistoftegaard« (o: Rødegaard) med Gods (o: alle Gaard- og Husmænd i Vistoft By undt. Hvidsens 2 Mænd samt 2 Husmænd tilhør. Casper Jensens Enke i Æ. Skovgaarde) til **Fredr. Thornson**, Forvalter p. Rolsøgaard fra 1772 (S. 325), for 4050 Rdl.; men, da denne ikke opfyldte de pekuniære Betingelser ¹⁾, fik **Niels Jørgensen** af Følle ²⁾ (S. 224) 1785 Approbation paa sit Bud, saa at det vel maa være ham, der »adsplittede«.

1793—97 nævnes en »Forpagter Joh. Peter Boysen p. Rødegaard«, — 1800—04 »Hr. **Rasmus Bang**« som Ejer (g. m. Anna Margr. Pederlene Gimling), — og 1804 »**Mad. Asch**« o: Sofie Amalie Begtrup (Enke siden 1803? efter Birkedommer Søren Asch p. Søholt), som døde 1805, 64 Aar gl., og efterlod Gaarden til Sønerne Thøger og **Søren Asch** (1806) ³⁾. Men allerede 1806-7 blev **Mads Olsen**, tidl. Forpagter p. Kvelstrup (S. 339), Ejer af Gaarden († $14/3$ 22, 61 Aar, g. m. **Gjertrud Olesd.** † $26/5$ 51, 85 Aar). Hans Datter **Birgithe Olsen**, f. 1794, † 1874, blev 1815 gift i Vistoft med Peder Christensen (Pind) **Højlund** (f. 1785, † 1836, Forpagter p. Isgaard 1815, i Rødegaard fra 28) og 38 m. **Rasmus Christensen** fra Elsegaarde, som døde $7/3$ 50, 50 Aar, hvorefter Enken forpagtede Gaarden (som var brændt

¹⁾ Ejer af »Vistoft Gods« endnu i Jan. 85. Avktion over hos ham udlagte Sager 86.

²⁾ Formod. Fader til Jens Jørgensen, Forpagter af Rosenholm 1802—13, Ejer af Katholm, som 1819—27 tilhørte Sønnen Niels Jørgensen.

³⁾ Søren Asch, maaske S. af den med Borgmesterrang 1739 entledigede Raadmand i Aarhus, Kjøbm. Thøger Clemenssen Kjærsgaard, var Forvalter p. Kalø c. 1770—90 (Herredsfoged p. Lolland c. 1773—78), giftede sig $11/11$ 73, ejede Søholt fra 95 og kaldes Birkedommer 1787 og 1803. Han havde 2 Sønner: Søren (S. 333) og Thøger Kjærsgaard (f. 1778, theol. Kand. 1800, paa Skærsvø 1813, p. Frederiksminde 14—18, p. Bogensholm 18—19, p. Søholt 19—21, p. Lyngsbæk. 21, Præst 25, † 48; — se S. 311—20—21 og 344).

og gjenopført) til Jørgen Arvad Olsen til 64 (g. m. Engeline Annette Cathr. Lund f. 39) og fra 64 til Jens Peter Højlund (f. 36 i Rødeg., † 14/9 68), hvis Enke Nielsine Mathilde Sørensen, f. 42, † 79, ægtede 9/11 69 Peter Højlund **Sinding**, f. 45, den nuværende Ejer af Rødegaard (se Secher: »Fam. Secher«, S. 116).

Navneregister ¹⁾.

- A**agaard 73, 127, 168, 216, 240-1, 345; — 284.
 Aalso 314 5.
 Aarhus 168-9, 183, 261; — 173.
 Aastrup 124.
 Abrahamsd. 216.
 Adtzersen 80, 335.
 Aggerup 170.
 Ahrenkilde 207.
 Ahrentz 102.
 Alberg 244.
 Albertsen 30; — 17, 53, 129, 139, 145, 148, 163, 165, 191, 197, 240.
 Albertus 143, 258, 288.
 Alling 197.
 Andisen 59, 159, 161, 163-5, 168, 195, 199.
 Annic 223.
 Anchersen 289.
 Andersen (Begtrup) 10, 11, 167, 196, 199, 218, 221, 238-9, 313-4, 316, 329.
 Andersen 7, 17, 150; — 14, 16, 24-31; — 107, 154, 163-4, 229; — 144, 151; — 153, 159; — 45; — 154, 229; — 66 — 104 — 106 — 109 — 173 — 174 — 185 — 222 — 281 — 284 — 323.
 Anholt 220.
 Anker 315.
 Arenfeld 48, 88, 235, 241, 308-9.
 Arffmann 128.
 Arnet 124.
 Arvad 334.
 Asch 17, 74, 125, 311, 320-1, 333, 344, 347.
 Aschenberg 170.
 Asmus 102.
 Assendrup R.
 Astrup 263.
- B**ache 204.
 Baes 213-4.
 Bagge 169-70, 271; — 281.
 Bahnsen 245.
 Balle 219.
 Bang 212 — 347.
 Banner 39, 41-5, 63, 79, 303, 307.
 Barchmann 171.
 Barfod 320.
 Basballe 67 — 187 — 219 — 222-3.
 Basse 6, 73, 129, 197, 214, 218, 229-30, 233, 314, 317.
 Bastrup (Bostrup) 133, 181.
 Baumann 102 — 266.
 Bay 152-3, 233, 281, 284, 288-9, 314, R.
 Beber 102.
 Becker 66, 125, 167, 309, R; — 179, 214, R.
 Begtrup (jvfr. Anders., Laurs. og Peders.) 10, 11, 65, 71, 74, 169-71, 197, 213-4, 221, 266, 271, 292, 346.
 Behr (Bæhr) 125-6, 210, 287, 318-9, 339.
 Behrmann 290.
 Beldring 40.
 Below 148, 174.
 Benfeldt 299.
 Benstrup 185, 296-7, 319.
 Bentzen 46 — 87 — 213 — 266 — 346.
 Benzon (Bentzon) 65, 89, 113-4, 148, 166-67, 207, 250, 252, 261, 272, 308-11, 313, 316, 331.
 Berg (Bjerg) 140, 152-3, 168, 174; — 154, 199, 220; — 187, 265-7, 286; — 212 — 239 — 344.
 Bergen 262-3.
 Bering 169; — 128, 281, 299, R.; — 131.
 Bertzie 185.
 Beverlin 280.
 Bigum 281-2, 285.
 Bildsøe 271, 282.
 Bille (Bilde) 8, 41, 43, 48, 54, 80, 307, 329, 342, R.
 Bimboese 102.

¹⁾ Registret omfatter kun Personnavne. Formentligt forskellige Slægter af samme Navn ere adskilte ved en Streg. Et R. henviser til Rettelser og Tilføjelser. Mærk, at samme Navne findes ofte gjentagende paa samme Side!

- Bing 240.
 Birch 204 — 207 — 216.
 Birkerød 198.
 Bischoff 102.
 Bisp 214.
 Bjerregaard 282-3, 285-7.
 Bjørn 333.
 Blaakjer 109, 203.
 Blegvad 288.
 Blichfeld 196, 232, 242.
 Bloch 282 — 344 — R.
 Blommendal 61.
 Boesen 138, 169, 172, 185, 200,
 248-9, 292, 333.
 Bogense 176.
 Boisen 219.
 Bondesen 36.
 Bonnez 254.
 Bording 309.
 Borggrevinch 141, 166, 187, 256.
 Borring 199.
 Borum 197.
 Borup 217.
 Boserup 17, 121, 220, 222, 244-7,
 256, 263, 281, 292.
 Bostrup (se Bastrup) 289.
 Boysen 347.
 Brabrand 212.
 Braem 236.
 Brahe 303, 305-7, 328, 337.
 Brandt 133 — 173 — 240.
 Brasch 73.
 Brasen 73.
 Brodegaard 218, 314-4.
 Brendstrup 204 — 326 — 334.
 Bretteville 254.
 Breyde 336.
 Breyen 284.
 Breyner 102.
 Brochmand 165.
 Brock 47, 303-4, 307, 324; — 125-7,
 130, 135; — 222.
 Brockenhus 47, 331.
 Brodersen 218.
 Broge 111, 199.
 Brostrup 103, 206, 252.
 Brotherus 340.
 Brun 68 — 207 — 124, 200, 204,
 206, 281.
 Bryske 47, 304, 329, 341-2, R.
 Bræmer 129.
 Bræcker 101, 313.
 Brøndlund? 298.
 Brøndum 212.
 Buch 170, 185.
 Buchholt 285.
 Buchwald 265.
 Budde 67.
 Burgaard 46.
 Busch 339.
 Busk 107, 154, 160-1, 234.
 Bydelsbach 303.
 Bülow 169.
 Bærntz 131.
 Bødker 272 -- 289.
 Bøgvad 220.
 Bølle 41, 336, 341.
 Bømer 101.
 Bønsdorff 222.
 Bøvstrup (Bjødstrup) 327.
C
 Caspersen 111, 181; — 288.
 Castonier 100-1.
 Cecignon 102, R.
 Christensen 108, 229, 285; — 152,
 168; — 183, 297; — 163 —
 185 — 213 — 219 — 222 —
 256 — 268 — 314 — 347.
 Christiansen 256.
 Christofersen 216.
 Claudi 239.
 Clausen 2 — 132 — 323.
 Clautoft 286-7.
 Clement 42.
 Clementin 192, 197, R.
 Clemmensen 33 — 198.
 Collin 253.
 Cortsen se Kortsen.
 Cour, la, 104, 304, 306, 312, 315.
 Cramohn 94, 101, 135, 178, 182,
 248-9, 288.
 Creveceur 171.
 Cruciger 102.
 Czarniecki 58.
D
 Dahl 289.
 Dall 28, 59, 168, 173.
 Danefærd 290.
 Danielsen 311.
 Danneskjold-Samsøe 296.
 Dantzer 213.
 Davidsen 314.
 Dedén 101, 313.
 Degn 216-7, 220.
 Dinesen 326.
 Ditlefsen 94-5, 99, 101-2, 115, 120-1,
 128, 133, 136, 142, 170, 203, 242,
 245, 247-9, 256, 262-3, 291,
 298; — 111 — 181.
 Dolmer 133.
 Dominicus 174.
 Drastrup 288.
 Duncker 102.
 Dynesøn 200.
 Dyssel 133, 298,
E
 Ebbesen 16 -- 120. Se Galt.
 Ebdrup 216.
 Eeg 216-19, 249.
 Egeberg 287 — 339.

- Egens 124, 202, 221.
 Egsmark 204 — 261.
 Elle 340, R.
 Elmand 133, 220, 228.
 Elsegaarde 111, 124, 126, 185.
 Eltang 240.
 Emborg 221.
 Emikslatter 335.
 Enevoldsen 219.
 Entus 102.
 Eriksen 38 — 220 — 221 — 269 — 344.
 Ermandinger 113.
 Esche 344.
 Esgeren 37, 229.
 Eskildsen 215.
 Esmarch 256.
 Eyben 101.
 Eyesøn 335.
Faaborg 91, 126, 128, 131, 258.
 Fabricius 67, 111, 167-9, 181, 183, 313.
 Falch 298.
 Fauerschou 312.
 Fedderhoff 182.
 Feldballe 217, 223; — 277.
 Fellumb 96, 98, 119, 130, 133, 137, 226, 231-2, 234, 249-53, 257, 274, 276-7, 291.
 Ferry 67.
 Fibiger 284.
 Fiil 125, 184, 256, 285, 291?, 298.
 Fikkesson 38.
 Fischer 129 — 171 — 195-6 — 225 — 240 — 288 — (-Benzoni) 310-1, 321.
 Fisker 179.
 Flander 288.
 Flemming 36, 120, 324.
 Flentje 142, 207.
 Flindt 168.
 Fock, Fog, Fogh 17 — 91 — 173 — 283 — 171, 203, 309.
 Foss 219 — 282 — 306.
 Franck 133.
 Frederiksen 289.
 Frer (Frær) 133.
 Friis 35, 46, 61-2, 64, 82, 236, 238; — 171 — 198 — 206 — 214 — 219, 221 — 298 — 306 — 342.
 Frohboese 102, 266.
 Fuchs 179.
 Fugl 269.
 Fynboe 281, 285.
 Fønss 103, 131-2, 250, 312, R.
Gaardsted 344.
 Galschjot 284.
 Galt 36, 183, 327.
 Galten 298.
 Gamst 179.
 Garven 281.
 Gerchen 126-7, 237, 255.
 Gersdorff 65-7, 69, 88-9, 134, 148, 207, 210, 219, 220, 237, 242-3, 245, 250, 256, 271, 276, 310, 313, 318-9, 325, 329-33, 339, R.
 Gertsen 282.
 Gimling 347.
 Gjerding 245.
 Gjeversi 128.
 Gjødeseu 196.
 Gjøe (Gøye) 35-6, 41, 43, 47, 144, 152, 261, 303-7, 313, 323, 327.
 Gjørup 130.
 Glad 7, 10, 45, 80, 144, 151, 160, 189, 316.
 Glerup 168, 297, 331.
 Goe 128, 134, 171, 279, 281-2, 291-2, 319.
 Gottschalck 266, 269.
 Grarup 289.
 Grave 145, 165-6 — Graver 205.
 Griffenfeld 330 — Griffenhane? 219.
 Grove 263 — 288.
 Grubbe 308.
 Grum 257.
 Grøntfeld 91, 111, 114, 124, 129, 134, 185, R. — 215.
 Grønlund 289.
 Guldberg, Høegh, 138, 251.
 Guldbæk 214.
 Guldmann 86.
 Gundesen 206, 213; — 323.
 Güldenchrone 248, 250-1, 334.
 Gyldendal 173, 253.
 Gyldenløve 63, 88.
 Gyldenstjerne 43, 47, 188, 303, 338, 342-3.
 Gylding 205.
 Götzsche 169, 205.
Haar 169.
 Hadsten 167-8, 176, 195, 197.
 Hagemann 220.
 Hagen 109 — Hagssen (Hofvsen) 110, 188.
 Hahn 266.
 Hald 286, 289.
 Halling 221.
 Hals 91, 96, 106, 126, 130-1, 135-6, 154, 333.
 Hammer 102—181.
 Handrup 124, 133, 185, 283.
 Hansen 239, 320-1; — 311-2, 325-6; — 10 — 86 — 102 — 105 — 133 — 169 — 208 — 212 — 214 — 221 — 230 — 263 — 272 — 299 — 339.

- Hanson 17, 73, 134, 207, 214-5,
 238, 240, 253, 261-2, 316-20, 344.
 Haussen 269, 283.
 Harboe 180 — 253.
 Hardel 104, 312.
 Hardenberg 47.
 Hartmann 223.
 Hasselbalch 171, 292, 319, 325,
 345-6.
 Hauch 346-7.
 Haurum 152, 173-4.
 Haven, v., 267.
 Hee 266 — 318.
 Hegelund 139, 155, 160-1, 229.
 Hegemann 183, 255, 265-6.
 Heiberg 180.
 Heidtmann 266.
 Heim 100, 102, 143, 309-10.
 Heinrich 104.
 Heis 288.
 Hellekande 330.
 Helles 126, 212, 224.
 Hellesen 288.
 Helligsø 206.
 Hem 179.
 Hemmer 308.
 Hemmeth 173.
 Hemmingsen 143.
 Hemstat 100, 183.
 Henne 320.
 Hennings 102 — Henningsen 40.
 Hermansen 222.
 Herskind 179.
 Hesselberg 100, 199, 257, 263, 309.
 Hielmdrop 269, 288 — Hjelmdrup
 127, 207, 276.
 Hinsch 334.
 Hinzen 133, 212, 227, 288, 289; —
 Hinzenen 144, 151.
 Hirtznack 11, 17, 111, 128, 168,
 197-8, 242, 248, 280, 313, 317-8.
 Hjort 172, 219.
 Hjortsvang 114, 297-8.
 Hjuler 289.
 Hibro 172.
 Hoff 128, 130, 291, 313; — 268.
 Holck 16, 30, 47, 307, 328, 331,
 337, 346; — 100.
 Holgersen 127.
 Hollesen 339.
 Holm 111, 114, 123-4, 127, 130-1,
 134, 204-6, 258, 286; — 179.
 Holst 84 — 179 — 268 — 198, 298.
 Holstebro 199.
 Holstein 248.
 Horendal 67 —, bech 171.
 Hornemann 233, 253, 320-1.
 Horstved 106, 154.
 Hude 284.
 Hundrup 185.
 Hunger 322, 327.
 Hutfeld 168, 178, 184, 198, 317.
 Hvass 16, 33, 37, 221, 322-4.
 Hviderne 13, 24-31, 120, 327,
 340, R.
 Hvidkjær 221.
 Hvidsen 37, 144, 151.
 Hvitensjerne 323.
 Hvitefeld 329-30.
 Hygom 77, 169, 171-2, 194, 204,
 219, 248, 281-2.
 Høg, Høeg, Høegh, Høgh 47-8, 106,
 149, 307-8; — 213, 215, 219; —
 188 — 216 — 261 — 288.
 Højer 124.
 Højlund 333, 347-8.
 Højmark 223.
 Høker 235.
 Hørner 215.
 Hørsløf 185.
 Hørup 264, 266.
 Høven, v., 204.
 Høvring 169.
 Høy 230, 317.

Ibsen 284 — 336.
 Iching 123-9, 240.
 Ingerslev 321.
 Iversen 30 — 196.

Jakob (Jøde) 224.
 Jakobsen 142, 177, 221, 233-41,
 316, 318, 322, 325, 345; — 238,
 314 — 9 — 102 — 223 — 289 —
 175, 234.
 Jansen 141, 289; — 283 — 332; —
 Janson 138.
 Jensen 17, 165, 195, 240; — 45,
 229; — 59, 168; — 79, 328; —
 182, 249, 258, 274; — 165, 168,
 174; — 94 — 106 — 126 —
 183 — 173 — 196 — 197 —
 208 — 212 — 213 — 214 —
 215 — 218 — 219 — 221 —
 222 — 225 — 229 — 240 — 323 —
 332 — 334 — 336 — 347.
 Jepsen 303.
 Jespersen 160 — 347.
 Johansen 216 — 217 — 242.
 Johnsen 172 — 217 — 218.
 Jokumsen 222.
 Jonsen 7 — 24-5 — 30 — 37 —
 66 — 129, 142, 185, 205 — 174.
 Judhe 80.
 Juel 86, 145, 173, 328, R.; — 284 —
 336 — 338; — Juul 205.
 Jung (Jonge) 268.
 Jørgensen 109, 233; — 124, 141; —
 224, 347; — 160 — 199 — 218 —
 241.

- Kaa** 328.
 Kaalund 214, 220, 267.
 Kaas 47 — R.
 Kabel, -slaaer, 109, 125, 203, 279.
 Kahr 220.
 Kaisen 217 — Kaysen 333.
 Kallesø 215.
 Kampmann 173.
 Kannewurf 179.
 Karmark 124, 186, 256.
 Kastrup 212-4 — 288.
 Kierckner 101.
 Kilding 129.
 Kiøling 91, 132, 181, 339.
 Kjeldsen 113 — 143 — 159 —
 167 — 207.
 Kjellermann 291 — Kjellerup 283.
 Kjep 214, R.
 Kjær 222 — R.
 Kjærsgaard 218 — 347.
 Kjærulf (Kjerulf) 181, 220, 257,
 263, 283, 288, 317-8, R. (maaske
 ikke een Slægt).
 Kleimar 140.
 Klimp 174.
 Klitgaard 84, 306, 312.
 Knie 216.
 Knoll 102.
 Knudsen 24 — 86 — 166, 220, 297
 — 176 — 184, 274 — 285 — 305.
 Kok 107, 111, 113, 120, 125, 128,
 133, 141, 154, 160, 185, 228, 258.
 Kolding (Colding) 74, 91, 96, 100,
 103-4, 106-7, 109, 124-5, 128-30,
 132, 134-5, 138, 154, 160, 172,
 176, 181, 205, 214, 222, 225, 234,
 255, 279, 282, 315, 333, R.
 Koldt, R.
 Konge 258.
 Korsgaard 142, 182, 206, 283.
 Kortsen (Cortsen) 133, 228.
 Koye 103.
 Krabbe 306, 325, 328, 330-1, 336-8.
 Krag 323-4, 331.
 Krarup 226 — 312.
 Krieger 334.
 Kristensen 213 — 213, 217 —
 216 — 221.
 Kristiansen 213.
 Krog 154, 225 — 269.
 Krone 210.
 Krumpen 16, 35, 46.
 Kruse 138 — 161 — 215 — 218 —
 226 — 338-9.
 Kryger 102; — Krøger 299. — 334.
 Kubr 282.
 Kunchel 102.
 Køller 102.
 Kønsberg 185.
 Kønsen 154 160, 233.
- Lafont** 143, 267.
 Lampe 102.
 Langballe 17, 141, 148, R.
 Lange 24 — 35, 335, R. — 55,
 255 — 258 — 306.
 Langg 333
 Langhoff 169
 Langhorn 266.
 Larsen 129 — 207 — 219 — 285,
 287 — 289 — 312.
 Lasch 102.
 Lassen 10 — 45 — 220 — 268.
 Laurentin R.
 Laursen (Begtrup) 11, 65-6, 167,
 181, 197-8, 219, 280, 309, 346.
 Laursen 59, 173 — 82 — 86 —
 107 — 154 — 155 — 168, 173 —
 173 — 174 — 175 — 195 —
 279 — 314.
 Leemcier 319, 334.
 Leerbeck 283.
 Legaard 221-2.
 Legy 45-6
 Lehrmann 214, 289.
 Lemme 223.
 Lentzing 102.
 Lerche 315.
 Leth 332.
 Letovsky 102.
 Lewetzau 114, 276.
 Liebedanz 67.
 Lilienkrone 241.
 Limbæk 30-1.
 Lime (Lihme) 185, 216, 221, 240,
 317-9 (een Slægt?)
 Linau 196.
 Lind 197 — 213 — 245.
 Lindegaard 67 — 170, 319.
 Lindenberg 214, 256, 314; -kvist
 325; — -palm 221; — -roth 67.
 Lindenou 236.
 Lorentz 101, 166; — Lorentzen
 205 — 213.
 Lucht 172.
 Lund 36, 94, 124, 128-9, 133, 139,
 200, 242, 249, 262-3; — 203 —
 213 — 214-5 — 348 — R.
 Lundberg 185.
 Lunge 47, 307.
 Lyderich 60; — Lydrichsen 153,
 175.
 Lykke 47, 305, 307, 327.
 Lyngby 17, 59, 161-3, 168, 173,
 196-7, 238, 314, 346; — 172 —
 222.
 Lynge 281, 289.
 Lütken 102.
 Løgstør 133, 185.
 Lønborg 238.
 Løvenørn 195.

- Madsen** 45, 105, 234; — 159, 165; — 159, 161, 163, 173; — 160 — 214 — 215 — 218 — 222 — 229.
Magnussen 38 — 132 — 302.
Mainberg 131.
Malling 215.
Marcussen 17, 221, 333, 339; — 181.
Mariager 208.
Mathiesen 149, 159, 165 (Madsen); — 111 (Søltoft) — 289 — 345.
May 312.
Meier 127.
Meilender 185, 266.
Meistrup 316.
Melby 130, 286.
Melius 102.
Mellerup 215, 223, 228, 289, 312.
Messer 281.
Meyn, R.
Mikkelsen 160 — 174 — 218 — 252 — 290 — R.
Mogensen 37 — 218.
Mohr 344; — Mohrsen 68.
Molbo 136.
Molzen 219.
Mortensen 86 — 174 — 220.
Mornp (Maarup) 91, 111-2, 129, 133, 185, 228, 230, 238, 240, 281, 314-5.
Moth 308.
Munch, Munk 35 — 147 — 324 — 346; — 91, 96, 102, 104, 130-2, 135-6, 181, 183, 186, 204, 219, 263, 284-5, 288, 298, 333 (fra Stregen vistnok 1 à 2 Slægter).
Muusmann 289.
Mygind 91, 96, 124, 127-30, 132, 135, 178-9, 185, 192, 194, 198, 205, 212, 257-8, 312, 326, 339-40, R.; — 215.
Myller 326; — Müller 102 — 266 — 268 — 317.
Müllmann 185, 266.
Münster 205, 267.
Møller 97, 133, 136, 138, 227; — 120, 132 — 125 — 152 — 170 — 181 — 222 — 252 — 263 — 268 — 281 — 285 — 297 — 312 — 321 — 332 — 334 (Torslev).
Mønsted 321.
Mørk 110-1, 113, 120, 126, 129, 133, 139; — ? — 162, 196.
Nansen 330.
Neckelmann 101.
Nederby 221; — -gaard 179; — -meier 102.
Neesby 289.
- Neuchs** 320.
Neuhans 266; -mann 102.
Neve 220, 267.
Nexø 288.
Nichten 133.
Nicolaisen 187 — 214.
Nielsen (Jakob; jvfr. S. 284-5) 8, 108, 141, 165, 177, 191, 200, 201, 235, 284-5.
Nielsen 94, 127, 134, 177, 185; — 10, 11, 239, 314; — 13, 153, 165; — 255, 297; — 133, 258; — 46 — 86 — 108 — 125 — 155 — 165 — 180 — 183 — 197 — 214 — 216 — 218 — 220 — 222 — 224 — 225 — 240 — 263 — 269 — 306 — 322 — 337.
Nissen 339; — -Benzon 204, 310, 313.
Normanny 283.
Nyborgh 151.
Nykirk 314.
Nyrnberg 43.
Nørholm 196.
Nørup 176.
Nøyendall 282, 285.
- Ochsen** 195.
Olivarius 147, 172, 251.
Olsen 102 — 147 — 152 — 223 — 268 — 274 — 339, 340, 347.
Olufsen 22 — 107, 155 — 216 — 298 — 318.
Ommestrup 216.
Open 214.
Orm 289.
Osten, v. d., 313, 325, 332.
Ostmand 218.
Ouesen 213.
Overgaard 172, 186, R.
Ovesen 45 — 45 — 284.
Oxe 303.
- Pallisen** 17, 195.
Parsbjerg 308.
Pausch 102.
Pave 17, 297.
Pechüle 179.
Pedersen 10, 150, 238-40, 345 (Begtrup); — 17, 197; — 38, 39, 229; — 46, 327 (Persen); — 40; — 53, 54, 139, 142, 148, 153, 168, 175; — 86 — 105 — 117 — 125 — 174 — 212 — 213 — 214 — 215 — 216 — 218 — 219 — 221 — 233 — 237 — 239 — 284 — 288 — 326, 334, 340 — 327.
Perle 38.

- Permoser 325.
 Perstrup 332.
 Petersen 213, 280, 284, 289; — 326.
 Philipsen 213.
 Piehl? 291.
 Pind 196 — 347; — Pindstrup 214.
 Plenge 142, 205.
 Plesner 169, 205.
 Plessen 265.
 Pødebusk 47.
 Poel 147.
 Polder 257, 283.
 Ponich 298.
 Pontoppidan 168, 171, R.
 Pors 335.
 Posse 109.
 Post 183.
 Poulsen 79 — 86 — 114, 124-5, 134, 179; — 126 — 220 — 222 — 238, 240-1, 314, 345 — 256 — 312, 326, 334, 340.
 Preisler 213.
 Preston? 185.
 Priisen 102.
 Printzlau 289.
 Probst 102.
 Proschowsky 268.
- Q**uislin 102.
 Quist 117, 120, 135, 277; — 126, 170, 179, 203.
 Quitzau 62-3, R.
- R**abus 102.
 Rademacher 102, 267.
 Radoor 215.
 Rafn 199, R.
 Ramshart 134, 228, 281.
 Randers 69.
 Randlev 185, 291.
 Kantzau 39.
 Rasch 218 — 299 — Rask 125.
 Rasmussen 110, 236-7, 240-1, 255; — 109, 154, 164, 175, 229; — 66 — 107, 155 — 162 — 174 — 185, 195 — 203 — 214 — 221 — 222 — 225 — 256 — 273 — 281 — 285.
 Rathlou 330.
 Rauchmaul 268.
 Raupach 267.
 Ravn (Ravn) 74, 91, 131, 133, 136, 178, 258, 315; — 133, 290.
 Rechtwind 185.
 Redlich 53, 94, 111, 128, 166-7, 232, 242-4, 248, 290, 292.
 Reedtz 54, 150, 329, 341.
 Reff 335.
 Reimer 185, 227.
- Reinfranch 169; — Reinbolt 102, 185.
 Rentz 284-5.
 Repstorff 181; — Repsdorff 343.
 Rhode 91, 96, 115, 120, 123-9, 134-6, 138, 142-3, 154, 170-1, 225, 258, 260-2, 279, 285-6, R; — 6, 73, 126; — 333.
 Rhodius 166.
 Richwald 102.
 Rigtrup? 205.
 Ring 214.
 Rise 203 — 281.
 Rittou 185.
 Rodenberg 100.
 Rodsten 330.
 Rold 315.
 Rosen 283, 287.
 Rosenberg 102.
 Rosenkrantz 33-6, 38, 42-4, 46-8, 62-3, 70, 120, 137, 145, 149, 164, 303-4, 307, 322, 332, 335, 343, 345.
 Rosenkvist 255-6; 314.
 Rosenpalm 68, 296, 309-10, 313.
 Rosenørn 92, 120, 260, 271, 282, 312, 321, 325, 331.
 Rostrup 47, 328, 335, 341.
 Rostved 142, 202, 206, 258, 286.
 Rotfeld 322.
 Rud 304.
 Rungaard 306, 339, R.
 Ryberg 282.
 Rybsahm 267-8, 289.
 Rytter 236.
 Ræken 315.
 Røgind 231.
 Røjan 331.
- S**ahl 221.
 Salling 213.
 Salomonsen 140.
 Salsted 181, 185.
 Samsing 165.
 Sandberg 14, 16, 47, 63, 79, 80, 142, 310, 328, 335-9, 341.
 Sartorius 142, 205.
 Schack 102, 313; — 343.
 Schall 310.
 Schandorff 219.
 Schildhauer 102.
 Schjønning 314.
 Schleppegrell 102, 143, 287.
 Schmalz 168.
 Schmidt 132 — 213 — 269 — 280 — 321 — 344 — R.
 Schneider 268.
 Schouby 249.
 Schousen (Skousen) 124, 135, 185, 289; — 344.

- Schov 245 — 283.
 Schreill 169.
 Schultz 102 — 198, 280.
 Schumann 101.
 Schweigert (Sveigert) 102, 288.
 Schönheyder 173.
 Schönnemann 67, R.
 Secher 312, 325, 333, 339.
 Sefeldt 47.
 Sebested 158, 162, 175, 337, —
 101, 313.
 Seidel 102.
 Selmer 290.
 Semberlund 223.
 Siegmundfeld 288.
 Siemsen 283-4.
 Siesby 263.
 Silberg 222.
 Simonsen 208, 220, —315 — 342.
 Sinding 142, 207, 257, 263, 270, 348.
 Siverts 67; — Sivertsen 142.
 Skaarup 207, 217, 218, 222-3.
 Skade 47, 150, 324, R.
 Skeel 16, 48, 155, 328, 335, 337-8.
 Skelmo 13, 326.
 Skinkel (Schinkel) 45, 328, 336.
 Skirpens 17.
 Skive 199.
 Skjøt 344.
 Skovgaard 323.
 Skram 47, 337.
 Skrave 241.
 Skuster 66 — 195.
 Skytte 330; — Skøtt 261, 305-6.
 Slet 304, 322, 340-1.
 Sletting 168, 283.
 Smelker 102.
 Smith 127 — 129 — 136 — 168.
 Smedsted 314.
 Solberg 222.
 Sommer 336-7; — 181-2.
 Sommerfeld 17, 141, 148, 220, 314,
 319.
 Sparre 324.
 Sprengel 101.
 Spørring 17, 240.
 Staal 318.
 Steen 336.
 Steenberg 16; — 257, 263.
 Steenfeldt 216.
 Steenstrup 173.
 Steffensen 8, 108, 164; — Stephen-
 sen 254.
 Stek (Steck, Steegh) 302.
 Stigsen (Stüsen) se Hviderne; — 174.
 Stockfleth 115-7 — 234, 253-4.
 Storm 217.
 Strandgaard 141, 283, 288.
 Strands 124, 204, 218.
 Straungenberg 336.
 Strubach 129.
 Struch 291.
 Stub 196.
 Sture 303.
 Stygge 2, 16, 328, 341.
 Styr 67.
 Styrup 101, 116, 120, 125, 131, 172,
 178.
 Suhm 296.
 Suhr 216.
 Sundby 174, 196.
 Søndt 265.
 Svane 220.
 Svartz 100 — 214.
 Svendsen 10 — 109 — 179 — 283.
 Svenske 219.
 Svenstrup 202.
 Søltøft 256, 261.
 Søndergaard 283.
 Sørensen 82, 106, 153, 160; — 111,
 175; — 109, 111, 225, 255; — 86 —
 124 — 154 — 160 — 198 —
 216 — 217 — 219 — 220 —
 221 — 222 — 223 — 225 —
 230 — 263 — 281 — 288 —
 299 — 312 — 316 — 348.
Teluszén 46.
 Thaanum 200, 205.
 Thagaard 125.
 Thomsen 10, 11, 125 — 86 — 165-6
 — 175 — 214 — 257 — 291.
 Thomson 325-6, 345, 347.
 Thorsager 166.
 Thorsen 102; — Tordson 37.
 Thrane 154 — 220 — 281.
 Thuesen 289.
 Thurah 296.
 Thygesen (Tygcsen) 73, 271 — 144
 — 258 — 323 — 333.
 Thykjær 132, 179, 215, 228.
 Tidemand 41.
 Tilcher (Tilker) 185, 315.
 Tolle 40, R.
 Toubro 214, R.
 Trellund 297.
 Tribler 289.
 Troels 184; — Troelsen 223-4.
 Trolle 100, 215, 318-9, 331, 343; —
 267 — 303.
 Trugelsen 37-8, R.
 Tulinius 267.
 Tved 221.
 Tybring 166.
 Tycho 79.
 Tüchsen 312.
 Tyrissen 46.
 Tøger 299.
 Tørslef 91, 126-8, 130-1, 138, 256,
 258, 285.

Tørslev 334.

Udsen 47 — 240.

Ulfeld 8, 47, 324.

Ulfstand 144, 304, 329, R.

Urbantz 102.

Urne 40 — 41.

Utrecht 109, 134, 138, 141, 145,
147, 165-7, 176, 183, 242, 280-1,
297, 309.

Vagnsen (Hvider) 13, 340.

Walckendorf 172.

Waldeck 102.

Warberg 236 8; — 288.

Vasspyd 47.

Wauvert (-Benzon) 117, 120, 150,
310, 313, 326.

Wecker 101, 313.

Wedderkop 101.

Veilby 223 — 241.

Weiss 334.

Welou 198.

Vennndt 267.

Wensel 129, 206.

Westengaard 346.

Vester 130 — 216 — 270.

Westerholt, R.

Westphalen 299.

Wetke (el. Wecke) 101.

Wied 344; — Wiedemann 173.

Viffert 41, 328.

Wiggers 289.

Wild 102.

Willums 214 — 285; Villumsen 46,
132, 135-6.

Wilsen 267.

Wilster 319.

Vind 323.

Windelberg 74.

Winding 169, 333, 339; — 219.

Winslev 257.

Vinterberg 168.

Winther 165 — 167 — 195 — 207,
— 256 — 288.

Vistoft 218.

Witte 280.

Wium 253.

Voetmand 297.

Vognsen 235, 322, 324-5.

Volckmeier, R.

Wolde 43, R.

Wolf 67, 266 — 339.

Wolters 289.

Worm 189, 214, 343.

Worndram 127, R.

Worsøe 169.

Vroue 314.

Værn 7, 156, 184, 220.

Wærum 143.

Ziesenung 102.

Zittwitz 44.

Zweidorff 219.

Zølner 133, 185, 288.

Æbeltoft 13 — 153 — 165-6 (R).

Ølholm 219.

Ørnbjerg 299.

Ørting 29, 132, 340.

Østergaard 133, 185, 291.

Rettelser og Tilføjelser.

- S. 1, Lin. 15: »Molsa et Hilgenesum« i Jonæ Koldingensis Daniæ descriptio 1594.
- 2, — 23: »Kolstet« el. »Kalstath« er nok Kasted v. Aarhus.
- 2, — 29: Jvfr. »under disse grønne Tvede« i Kæmpeviser: 3: Skove?
- 4, — 34: Formen »Haszenes« findes ogsaa 1552 efter Jydske Tegn. IV, fol. 10.
- 6, — 21-25: Jvfr. »Fredr. I's Registr.«
- 6, — 26: »Sammelskat« 3: Afgift af en By el. Distrikt for en vis Brug el. Frihed. Processen kjendes af en fuldstændig, af Prokur. Bay velvilligt udlaant Extract af Retsprotok. — S. 88, N. 2.
- 7, — 15: 1559 skulde Lehusm. Jens Juel skaffe Kongen 50 Baadsmænd fra Aarhus, Ebeltoft, Grenaa, Helnæs (!), Anholt og Kalø Lehn.
- 9, — 5: »Provstgaarden i Randers synes før Reform. at have tilhørt Provsten i Aarhus Domkapitel eller kanske snarere været en Residents for Provsten i Omer Syssel« (D`Atl. IV, 383).
- 12, — 21: »Æbeltovth« 1532.
- 17, — 36: Niels Langballe † 1752; Datteren † 1801, ikke 1773, som Wiberg har.
- 21, — 5: De indhegnede Forter skulde efter jyske Lov være 15 Favn brede.
- 21, — 36-39 »uwith« 3: Træ, der ikke kan bruges til Ved 3: Gavntømmer. — I Chr. IV's Reces 1643: »Vindfelder eller fornet Skov«.
- 23, — 9: Randers kaldes 1302 villa, men 1311 tillige civitas. Jvfr. Trap V, 508.
- 26, — 15-21: Jvfr. Scr. R. D. VI, 416. Maj 1287 udstedte Marsk Stig fra Møllerup et Forskringsbrev til Aarhus Domkap.; — Jan. 89 det danske Raad et Brev fra »Myntorp«. — Om »Kong Jarmeriks Borge« jvfr. A. Hvitfeldts Krønike og Ingemanns »Erik Menveds Barndom« (»Paa Møllerup var 700 jærnkledte Mænd til Bevogtning. I Fruerstuen sad Ridderfruen med to Smaapiger p. 9 og 14 Aar«).

- S. 28, Lin. 3 fg: Essenbæk Aarbøger: »1293 obiit Stigothus Andersson in Hjelm«. — Dalls Indber. er den eneste fra Mols H. i »Aarhus Stifts Besvar. af kgl. Missive 11/s 1622« (Nr. 739 Mss. in Fol. paa kgl. Bibl.). Jvfr. Svend Grundtvigs danske Folkeviser. — Til Note 2 jvfr. gl. kgl. Saml. 826.
- 31, — 34: »Greven« er Gert efter Resen.
- 38, -- 17-19: Jvfr. Ny D. Mag. II, 6. — 1532 nævnes Æ. blandt Kjøbst., som havde Tyng.
- 38, — 36: Jep Thruvelsøn af Stensballe, Ridder 1408.
- 40, — 6: Jakob Tolle † 1860, 52 Aar.
- 40, -- 34: Resen: »Hielm major . . . minores penes Scanium (!) sitæ«.
- 43, — 36 fg.: Jvfr. D. Mag. III, 4 og IV, 1. — Reimer von der Wolde blev 1542 forlehnet med Duebrødre Kloster og Gaard i Roeskilde, men kom dog ikke i Besiddelse deraf; Kirkeb. Saml. IV, 2, 497. — 1551 laa af 271 Landsknægte 6 i Borgeleje i Æbeltoft, 6 i Grenaa, 16 i Randers og 20 i Aarhus; — 1552: 5 i Æ, 6 i G. og 10 i R. (Jydske Tegn. IV, 151); — 1559 af Hans Kaas's Knægte: 10 i Æ, 10 i G., 30 i R. og 50 i A.
- 44, — 6 fg.: 1552: Æbeltoft 1 Nats Nattehold, Grenaa ligel., Aarhus 2, Banner paa Kalø 2 osv.
- 45, — 22: Mads Ovesen Lang el. Skade blev første luth. Bisp i Aarhus.
- 47, — 12: Læs: Kvelstrup.
- » — 21: J. Ulfeld 1576 tillige 1 G. i Bjødstrup.
- 48, -- 2: Læs: 1628.
- 51, — 23: Hist. Tidsskr. V: »Kjøbstadvæsen« og Nyt hist. Tidsskr. I: »Borgervæbning i Danmark«.
- 55, — 3: Om »Skandsen« se S. 159, Note. — D. Atl.: »Siden udi de Svenske Krige har ogsaa denne By udstaaet og haft sin Del«.
- 59, — 24: ⁵/₁₀ 27 (!) kom Kejserens Folk til Aarhus og vare der til Pintsedag 1629; — ³/₆ udraabtes Freden i Aarhus. -- ¹⁶/₁ 44 kom de Svenske til Aarhus.
- 62, — 21 fg.: Lehnsmændene, »Slotsberrer«, tidl. »Stiftsregentere«, afløstes af »Stiftsbefalingsmænd« el. »Stiftamtmand«, — »Slotsskriverne« af Amtmænd. — Til Kalø Lehn hørte c. 1596 Sønderhald H., -- 1541 Nørrehald H. (men da ikke Galten H.).
- 63, — 5: Jvfr. »Kronens Skjøder« og J. R. 4, 207 b. Kuno Quitzou havde 1572--78 haft Lønborggaard og Gods.
- 64, — 31 fg.: Pontoppidans Theatr. Dan. 1729: »Kalløe Schlosz verschenckte König Frid. III (!) an seinem natürlichen Sohn dem Graven v. Gyldenløve. Dieser schließ nur eine Nacht darauf, und, als er des Morgens von dem umher fließenden Wasser, welches eben ungemein hoch stieg und die Brücke bedechte, sich arrestiret befand,

resolvirte er im Zorn es abzubrecken und die Steine nach Copenhagen zu Erbauung dasigen Palais verführen zu lassen.

- S. 68, Lin. 34. ^{13/4} 1715 udgik Reskript ang. Fordeling af 525 svenske Krigsfanger i Stiftet: dels paa Hartk. (1 pr. 50 Tdr.), dels til Kjøbst. og hver af de 162 Landsbypræster. 1716 døde i Draaby en af de svenske Fanger, Sven Collin, som havde taget Tjeneste under Kapt. Schønmanns Kompagni.
- 71, -- 16: I Anl. af Kvægpesten holdt Propr. og Forpagtere des flere Faar, hvorfor Amtm. Gersdorff anbefalede Forbud mod Udførsel deraf.
- 76, -- 16: Flere Dialektord, optegnede af Uhrmager Kattrups Søn i Strands: Sejsel $\circ$: Sax; Skrave $\circ$: Høstleder; Læsmed $\circ$: Læssetræ; Uring $\circ$: Vurdering (f. Ex. 16 Faar pr. 20 Sk. Hartk.); Fløj el. Flu $\circ$: Møddingpøl; Averen $\circ$: Græsning paa Stubberne; Oed $\circ$: Appetit; Hjavver $\circ$: Sladder; Skorrild $\circ$: Høstgilde; Aventaes $\circ$: Bekvemhed; en Krevvel Hog $\circ$: en Masse Prygl (Krybbefuld); Ousen $\circ$: Tagskjægget; Mundtoll $\circ$: Taalmodighed; i messeskjæl $\circ$: i Tilfælde af; uerwild $\circ$: forelegen; brobøwved $\circ$: overraskende; plaaned $\circ$: dunkelt; faatin $\circ$: sjelden; waus $\circ$: væk, borte; han er it fangeroen $\circ$: raadvild; wol $\circ$: kold, ubrugbart; fragtele $\circ$: fremmelig; uj aa vrik $\circ$: kjøre med Svenskarve; hjesle $\circ$: tøve, vente; aa haacr it skeet'ed $\circ$: ikke observeret det; wangesiir $\circ$: avancere; fodransiir $\circ$: efterse (furagere); aa wraane $\circ$: arbejde silde, ikke udrette Noget; faahr $\circ$: istandsætte, hele; kaa do it rou ham? $\circ$: underholde (Howwerou $\circ$: Underholdning); twetindh $\circ$: gjentage; kaa do it land' dæ? $\circ$: hjælpe Dig; ri $\circ$: skubbe, støde; mohn $\circ$: tilintetgjøre, overvinde; stikki $\circ$: ituslaa; men do wel $\circ$ = nærom $\circ$: der som; næhrend $\circ$: Andet end osv.
- 82, -- 9 fig.: Jvfr. Tegn. o. alle Lande 1553, fol. 285 og Jydske Tegn. 1584, f. 466. — Mogens Friis † 1675, Ghraad, Skatmester, Stiftamtmand i Aarhus, oprettede Grevsk. Frisenborg.
- 84, -- 26: Vistoft Plantage er p. 125^{1/2} Td. Land, Ellemandshjergs Pl. p. 22, Ørnbjerg Pl. p. c. 20, Stubbe p. c. 40 osv.
- 88, -- 37: samtlige Helgenæs Bønder, — dog Borup (efter Matr.) og (?) Kronens øde Gaard i Fejrup undt.
- 90, -- 14: Trap: 1860 havde Æ. 16 af Landets Kjøbst. efter sig — 1870 kun 6.
- 94, -- 33: Kongebrev c. 1555 til Jens Juel: Da Christiern Michelsen i Ebbeltoft havde foretaget sig at bygge en Vejmølle der ved Byen, skjøndt der aldrig tidligere

havde været nogen saadan, skulde J. J. undersøge Sagen og forbyde ham det, da det var til Skade for Kronens og andre Lodsejeres Møller der omkring«. Se jydsk Tegn. 6, fol. 345.

- S. 97, — 3: »Karres«-Vigen maa være »Kalles« o: »Kalsvig« 1477 o: Kaløvig.
- 102, — 32: En Joh. Casper de Cicignon var Generalmajor og R. af D. 1686.
- 104, — 1: »Lige for den søndre Bæk fandtes c. 1820 en Del opkastede Batterier«.
- 125, — 2: Tilføj: »og vistnok Søren Pedersen Colding, hvis Enke Ane Sørensd. Rhode el. Egens døde 1752«.
- » — 31: Adrian Becker g. m. Cathrine Westerholt.
- 127, — 3-4: Fra O. S. Rohde til Vivebrogaard (!) havde A. J. Secher p. Kærbygaard en 1786 indløst Oblig. fra 1783 p. 1000 Rdl. — Læs. Sr. (!) J. W. Worndram (!). —
- 128, — 16: Mariane Goe blev gift 1755. — 1759 solgte Velboren (?) Sr. Niels Bjerling (mon Farverens Fader?) en Del Løsøre i Æ.; — blandt Kjøberne var »Hr. Grønbech« o: Præsten i Tirstrup g. m. Anna Hoff (!).
- 129, — 32: M. N. Grønfeld er den »Sejer Grønfeld« (o: Seigneur G.), som i Vahls »Slægtebog over Christiern Nielsens Afkom« I, 213 med Urette siges »ikke at findes i Ebeltoft Kirkebog«. Mette Marie Lund var D. af Præsten L. i Rødding og f. 1715, † 81.
- 130, — 18: Chr. H. Mygind, g. m. 1. Johanne Dorthæa Mygind f. 1774, † 1812, 2. 1813 Anne Marie Laurentin fra Aarhus f. 1788, hvis Søster Dorthæ Marie L., f. 1795, g. 23 m. Kjøbm. Joh. Elle i Æ. † 42. Se E. Rugaard p. Kvelstrup.
- 131 — 2 flg.: Læs: Mainberg. — C.'s Søn i Saxkjøbing hed Christian og var Byskriver og Postmester, samt Herredsfoged og -skriver i Musse H. — Niels C. var født i Jan. 1755. Af hans 9 Børn døde 6 unge; de 3 andre vare. Sofie Kirstine g. m. Landinsp. Fønss (f. 1786, † 1856), Dorthæke g. m. Kjøbm. Fønss (f. 1774, † 1837) og Lucie Magd. f. 97, † 66, g. 19 m. Krigsraad, Postkontr. i Kjøbhvn. Andreas Petrus Schmidt f. 92. (Sofus Elvius).
- 138, — 5: Aarhus Stiftstidende udkom først 1794 (privil. 93 til Niels Lund).
- 152, — 19: J. J. Bay var maaske Søn af en af Borgmestrene store Jens B. (udnævnt 1535, † 1552—59) eller lille Jens B. († c. 1579), begge i Randers.
- 166, — 1: S. S. Ebeltoft var »meget for gammel til at være S. Albertsens Søn« (Sofus Elvius, hvem de 3 flg. Oplysn. ogsaa skyldes).
- » — 6: Utrecht blev Mag. 84.

- S. 168, Lin. 28: P. blev Provst i Ning, senere i Hasle Herred efter Bortflytn. fra Æ.
- 172, — 4: Overgaard f. i Hvidbjerg i Thy ²⁹/_s 1711 (!), Kand. 37.
- 179, — 3: Af M.'s 6 D. blev Kirsten, f. 27, † 91, g. m. 1. Niels Simonsen Koldt og 2. Kjøbm. Assendrup i Aarhus, hvis Datterdatter Anne Marie Laurentin g. m. Chr. Hutfeld Mygind (se Tilføjelse til S. 130).
- 197, — 28: J. Clementin var efter Vahls Slægtetog f. 39 og døde ²⁴/_i 1711. Sønnen Søren var Fader til den bekendte kgl. Skuespiller Niels Hjørsing C. 1721—76 (se Biogr. Lex.). Jesper Hutfeld † 1696 var Kommerceraad.
- 199, — 1: Marie Rafn f. 1709, † 67.
- 214, — 14 fig.: Før N. Madsen var Jørgen Smed, en alm. Bonde. — Niels Kjep, tidl. maaske Styrmand. — Thomsen forfl. vistnok til Randers. — Becker, Lærersøn fra Als, først Damaskvæver, dernæst Semin., Huslærer p. Frederikkesminde, Lærer i Elseg-Skovg., i Holme fra 42, † ¹⁹/_s 85. Fl. B. — Toubro fra 74, g. m. Julius Kjær's D. fra Trustrup; 2 D., — Jensen f. i Hyllested 63; 2 S.
- 220, — 35: Mikel Mogensen Bloch, som kom 1829 fra Lerbjerg, 39 Aar gl., var Nr. 9, men blev vist kun til 30.
- 220, — 39: Hagemann g. m. Inger Cecilie Kirstine Kjærulf, hvis Fader ejede Louisendal i Ejdrup, og hvis Stedfader var Kjøbm. i Horsens; — hun g. 2. m. Postkond. Voicknejer i Hamborg.
- 229, — 12: 1438 nævnes den første Byfoged i Ribe: »midt i 15de Aarh. overtoges Bestyrelsen af Bythinget af en Byfoged« (Kinch). — Borgmester nævnes i Æ. 1479, i Grenaa 1430. Se S. 34.
- 234, — 18: Byfogedjorderne ere fra ¹/₄ 1893 tagne under Finantsministeriets Administration i H. til Lov af s. D.
- 255, — 7: Nr. 18. P. C. Meyn, beskikket ¹⁵/_s 93, tidl. Fuldm. p. Ramsø-Thune Herredsl.
- 329, — 9: Naar Brickas Biogr. Lex. opgiver 1558 som Gert Bryskes Fødselsaar og kalder ham Ide Ulfstands Søn, stemmer det ikke med Karl Hansens »Danske Ridderborge« II, hvorefter Carl B. g. m. 1. 1577 Ide Ulfstand † s. A. (Søn: Truid) — og 2. 1583 Else Bille † 1621 (Børn: Gert og Christence). Gerts vistnok ældste Datter hed dog Ide; men: mon 1558 ikke skal være 1578? ellers var Gert 91 Aar, da han 1649 var Fadder p. Helles.

